

Informális tanulás és új tudásformák a 21. században

XXVII. Apáczai-napok Online Tudományos Konferencia tanulmánykötete

2023. november 9.

Szerkesztők:

Dörnyé Zábrádi Orsolya

Kurucz Anikó

Varga Balázs

Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar

Győr * 2024

A kiadásért felel:

Pongrácz Attila
a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és
Társadalomtudományi Kar dékánja

Szerkesztők:

Dőryné Zábrádi Orsolya
Kurucz Anikó
Nemes Zsolt
Varga Balázs

Lektorok:

Dőryné Zábrádi Orsolya
Kurucz Anikó
Helen Sherwin
Varga Balázs

Korrektorok:

Dőryné Zábrádi Orsolya
Kurucz Anikó

ISBN 978-963-7287-35-0

Kiadó:

Széchenyi István Egyetem
Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar

Tartalomjegyzék

Előszó	3
I. Emberierőforrás-fejlesztés és tanácsadás szekció	5
Keséné Bohácsi Beáta: Tudásmenedzsment és tudásmegosztás informális tanulás által – mennyire hasznos vagy gátló?.....	6
Lőre Jázmin: Női munkavállalók karrierlehetőségei az Északnyugat-Dunántúl régióban	13
Pongrácz Attila – Rákosi Szabolcs: Fenntarthatóság az emberierőforrás-menedzsmentben ..	24
Szilágyi Tamás: Az innováció etikai kihívásai az emberierőforrás-fejlesztésben	33
II. Bölcsészettudomány, filozófia szekció	40
Dergez-Rippl Dóra: Az archetípusok és szimbólumok jelentősége az informális tanulásban	41
Eged Alice: Hasznos idióta vagy gátlástalan opportunist?	
Adalékok Vilmos ex-trónörökös és a nemzetiszocialista mozgalom kapcsolata történetéhez – különös tekintettel a Potsdam Nap eseményeire	48
Kmeczkó Szilárd: Tudomány és áltudomány megkülönböztetése Polányi Mihály tudományfilozófiájában	56
Nagy Attila: Új idők, új vezetőkkel. A bizalom erénye mint vezetői kompetencia a 21. században	63
III. Kultúraközvetítés szekció	69
Berek Sándor: Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban a 20. század első évtizedében, 1902 és 1905 között	70
Horváth Dorottya: Lelkemből lelkedbe – Esettanulmány a Kincskereső Meseterápiás Módszer tükrében	81
Kara Zsuzsanna: Válság előtt, válság után: a magyar nemzeti minősítésű színházak összehasonlító elemzése	90
Kudoba Szabolcs – Kovácsné Tóth Ágnes– Koppány Krisztián – Orbán Györgyi: Közlekedési balesetek számának alakulása Győr-Moson-Sopron vármegyében a 2018-2023. években a Covid 19 vírus okozta lezárások tükrében	104
IV. Gyógy pedagógia, logopédia szekció	116
Csányi Csilla Zita: Érted (?) zenélek! Zenei elemek a logopédiában (Hang- és ritmusasszisztált komplex nyelvi fejlesztés) Kutatási eredmények	117
Somogyi Tímea: Én tombolok, Te dadogsz, Ők veszekednek ...!	
Dadogó gyermeket nevelő család mediációval és családterápiával kísért esetbemutatása ..	133
V. Kommunikáció, nyelvtudomány szekció	152
Csillag Andrea: Prepozíciók angol bánatkifejezésekben	153
Dudok Fanni: Tehetség gondozás és speciális készségfejlesztés a médiaoktatásban	161
Keszei Flóra: A nyugat-dunántúli régió kis- és középvállalkozásai közötti kommunikáció a kulturális tényezők tükrében	171
Mátyás Judit – Bédi Áron: Közgazdász hallgatók nyelvtanulási attitűdje pszichológiai megközelítésben	177
Tamás Krúdy – Attila Pongrácz: TikTok and ethics – when the user is not in control. Raising stakeholder awareness based on scientific evidence.....	187

VI. Nemzetközi tanulmányok szekció	197
Ködmön Zoltán: Regionális fejlesztés nemzetközi kitekintésben	198
Kusica Kolos: Ukrajna fegyveres támogatása az orosz-ukrán háborúban	208
VII. Szociológia, szociális tanulmányok szekció	216
Botkáné Katona Zita – Pusztafalvi Henriette: Legális szerek használatának alakulása Győr térségében fiatal sportolók körében	217
Fódi Kamilla: Coaching módszerek alkalmazásának vizsgálata a kamaszokkal és fiatal felnőttekkel való foglalkozások során	228
Kóbor Krisztina: Az informális tanulás szerepe és elemei a humán- és csoportfejlesztő tréner szakirányú továbbképzésben	240
VIII. Pedagógia, neveléstudomány szekció	247
Babos Máté – Makkos Anikó: Az angol nyelv hatása a 8-12 éves gyermekek anyanyelvi nyelvhasználatára	248
Krankovits Melinda: Informatikát mindenkinek! De hogyan? Felsőoktatási kihívások a tömegoktatásban	259
Pălcuț-Bereczki Andrea-Brigitta: Bihar megyei cigány diákok oktatása	273
Takács Szilárd László: Önkéntesség a matematikaoktatásban: attitűdvizsgálat egyetemista hallgatók körében	282
IX. Szakképzés – Matematika és természettudományok módszertana szekció	292
Fülöp Zsolt: Az aritmetikáról az algebrára történő átmenet megvalósítása – magyarországi általános iskolai tankönyvek elemzése	293

Előszó

A Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Karon 2023. november 9-én – a Kar főépületében zajló energetikai felújítás miatt online formában – tartottuk meg a XXVII. Apáczai-napok Tudományos Konferenciát „*Informális tanulás és új tudásformák a 21. században*” címmel. A hagyományosan a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat részeként szervezett konferenciánk jellemzően egyfajta összefoglalását is jelenti az elmúlt időszakban végzett kutatási és oktatási munkáinknak, egyben szakmai kapcsolattartási lehetőség és útkeresés is a gyorsan változó világunkban történő eligazodáshoz.

Az elmúlt években megkezdett szakmai együttműködésünket folytatva 2023-ban is szakmai partnerünk és társszervezőnk volt az EPALE Magyarország – a felnőttkori tanulás elektronikus európai platformja –, amely programjaival az egész tanév folyamán támogatja diákjaink és kollégáink munkáját.

A plenáris előadásokon neves hazai és külföldi szakemberek szólaltak fel, így Prof. Theresia Herbst, Kirchliche Pädagogische Hochschule (KPH) Wien/Krems a „*Promoting children through contact with nature - Benefits and conditions of success*” című előadásával, Dr. Halbritter András Albert, egyetemi docens (Széchenyi István Egyetem) „*Az iskolakertmozgalom újjászületése – Kertpedagógia a bölcsődektől a pályaválasztásig*” című előadásával, Kocsis Zoltán, kompetenciafejlesztési-szakképzési vezető (Audi Hungaria Zrt.) az „*Élmény alapú tanulás a szakképzésben*” című előadásával, míg Vedovatti Anildo, projektkoordinátor (EPALE Támogató Szolgálat) a „*Tanulás online szakmai hálózatok segítségével*” című expozéjával teremtették meg a konferencia szakmai alapjait.

A Kar képzőművészettel foglalkozó oktatóinak – Balogh István festőművész, Paed. Dr. Borbély Károly festőművész, Dr. habil. Szunyogh László szobrászművész – műveiből rendezett „*Belső utak*” című online kiállítás hozzásegítette a résztvevőket, hogy lélekben is ráhangolódjanak az új tudásformák befogadására.

Jelen tanulmánykötetünk a konferenciánkon elhangzott előadások válogatott tanulmányait tartalmazza, amelyek a neveléstudomány, a tanító- és tanárképzés, a gyógypedagógia, a szociológia és szociális tanulmányok, a nyelvtudomány és kommunikáció, a bölcsészettudomány, a felnőttképzés, a közművelődés, valamint az emberierőforrás-fejlesztés és tanácsadás területén dolgoznak fel és mutatnak be egy-egy szeletet a szerzőik elmúlt időszakban végzett kutatásaiból és megszerzett szakmai tapasztalataiból.

A több hónapos intenzív és lelkiismeretes szerkesztői munka eredményeként jelen kötetünk 9 fejezetben tartalmazza az Emberierőforrás-fejlesztés és tanácsadás, a Bölcsészettudomány, filozófia, a Kultúráközvetítés, a Gyógypedagógia, logopédia, a Kommunikáció, nyelvtudomány, a Nemzetközi tanulmányok, a Szociológia, szociális tanulmányok, a Pedagógia, neveléstudomány, valamint a Szakképzés – Matematika és természettudományok módszertana szekció válogatott anyagait.

Méltán lehetünk büszkéek arra, hogy a 246 éves győri tanítóképzés alapjaira építkezve a Széchenyi István Egyetemen, azon belül is itt, az Apáczai-karon olyan értékteremtés és humánerőforrás-fejlesztési tevékenység valósulhat meg, amely 1778 óta töretlenül tart. Ezekre a hagyományokra alapozva a 21. század elejére egy dinamikusan fejlődő, a pedagógusképzési területen túl mind a társadalom-, mind pedig a bölcsészettudományi diszciplínák felé nyitó alap- és mesterképzési kínálat jellemzi Karunkat, amelynek szellemi hatósugara a szűkebb régió túl az egész Kárpát-medencére, sőt a magyar diaszpóra szolgálatára irányuló képzési és kutatási tevékenységünkkel, valamint az angol nyelven is működő nemzetközi tanulmányok BA

szakunkon zajló képzéssel az egész világra kiterjed. Ebből a széleskörű, hivatásként is művelt értékteremtő munkából, összesen 35 szerző – kollégáink és a társegyetemek oktatói – kincsestárából mutatunk meg e kötetben 29 tanulmányt, köztük egy angol nyelvű anyagot. A különféle humán és pedagógiai, módszertani szakterületekhez kapcsolódó tanulmányok olyan friss kutatásokat, korszerűen értelmezett elméleti és gyakorlati tudásbázist jelentenek, amelyek hasznosíthatók akár a felsőoktatásban tanuló, akár a művelt és érdeklődő olvasóközönség számára.

Kívánom, hogy a tanulmányok gazdag tudásanyaga és gondolatébresztő üzenetei ösztönözzék az Olvasót a további kutatásra, az összefüggések mélyebb megértésére, egyben szolgáljanak mindannyiunk épülésére és fejlődésére!

Dr. Pongrácz Attila
dékán

I.

Emberierőforrás-fejlesztés és tanácsadás szekció

Tudásmenedzsment és tudásmegosztás informális tanulás által – mennyire hasznos vagy gátló?

Keséné Bohácsi Beáta

Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr

Bevezetés

Tudás – hatalom – megosztás. E három szó lefedi mindazt a társadalmi normát, ami irányítja korunkat. Mára kulcsfontosságúvá vált, hogy képesek legyünk saját tudást létrehozni, tudjuk ezt kezelni, megőrizni, fejleszteni és újra felhasználni, hogy ezek által képesek legyünk növelni saját piaci értékünket a globális piacon.

1. Tudásmenedzsment a HR-ben

Az emberi erőforrás (tudás, tapasztalat és magatartás) tekintetében mutatkozó előnyök a hosszútávú versenyképesség alapvető elemének tekinthetők (Farndale et al. 2010; Torrington 2014).

A vállalati HR-tevékenység az elmúlt évtizedekben tapasztalható emberi erőforrás felértékelődése következtében a tudásmenedzsment kiépítésének és működtetésének feladataival egészült ki. Ehhez kapcsolódóan a legnagyobb kihívás a tudásmegosztást érinti (Bencsik et al. 2017).

Az újdonságteremtő tudásnak nagyobb értéke van: minél nehezebben megszerezhető, annál nagyobb a jelentősége a versenyképes működés fenntartásában. Ezt az értékes személyes (rejtett/tacit) tudást integrálni, kezelni és hozzáadott értékévé változtatni csakis a tudásmenedzsment eszköztárával és módszereivel lehet (Bencsik et al. 2017). Viszont azzal is tisztában kell lenni, hogy ahol emberek dolgoznak együtt, ott a személyes kapcsolatok nem csak természetes részét képezik a szervezeti együttműködésnek, de elengedhetetlenül szükségesek is a teljesítményhez (Bencsik–Juhász 2020).

A tanulószervezeti jellemzők az alapfeltételt jelentik egy tudásmenedzsment-rendszer kiépítése és működtetése szempontjából. Ezek a jellemzők elsősorban a bizalomra épülő viselkedés, valamint a folyamatos tanulási hajlandóság, a nyitottság, a teammunka, a szervezeti és egyéni célok egyeztetése (Bencsik et al. 2017).

A tudásmenedzsment-rendszerek alapvetően támogatják azokat a folyamatokat, melyeken keresztül a tudás (tacit és explicit) átadásra kerül az egyének vagy munkahelyi csoportok között. Ezek a rendszerek tudástárolásra is alkalmas megoldások (Nunes et al. 2006). Ives és munkatársai (2003) szerint a tudásmegosztás mint emberi viselkedés vizsgálható az emberi teljesítmény függvényében. Az emberi teljesítmény komplex tevékenység eredménye, melyet több faktor befolyásol, pl. üzleti környezet, szervezeti és egyéni jellemzők.

A nemzetközi vállalatok esetében az egyik döntő fontosságú kérdés, hogyan lehet azt elérni, hogy a különböző helyeken felhalmozódott tudás összeadódjon, megosztódjon. Ennek számos eszköze van, mint például:

- globális és nemzetközi munkacsoportok, szakértői hálózatok,
- hatékony kommunikációs eszközök (internet, intranet, belső konferenciák, workshopok),
- munkatársak tudástranszferrel és tudásmegosztással kapcsolatos szisztematikus kikérdezése és értékelése (Bencsik–Juhász 2020).

Az is igaz azonban, hogy bár a nemzetközi cégek tulajdonosai azonos elveket, elvárásokat támasztanak és hasonló gyakorlatot követnek, mégis a helyi kultúra domináns az emberi viselkedés, a bizalom és a tudásmegosztás területén (Bencsik et al. 2017).

Világossá válik tehát, hogy napjainkban kulcsfontosságú kérdéssé vált, hogy hogyan és milyen mértékben képesek a vállalatok új tudástartalmakat létrehozni saját szervezeteiken belül. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nem elég csak kialakítani ezeket a tudástartalmakat, a tanulási folyamat szerves része, fontos aspektusa az is, hogyan tudják a szervezet tagjai ezt a tudást megőrizni, fejleszteni és továbbadni az intézményi hatékonyság és eredményesség növelése érdekében. Ehhez viszont arra van szükség, hogy a szervezet tanulási hajlandóságát és tanulási képességét folyamatosan és nagy hatékonysággal fejlesszék. A munkahelyi tanulás kapcsán tehát kulcsfontosságú kérdéssé válik a szervezeten belüli tudás menedzselése is, melyben magának a munkaadónak is kiemelkedő szerepet kell betöltenie (Lantos 2021).

2. A munkahelyi tanulás

A tanulás tágabb értelemben minden organizmus alapvető jellemzője. Az emberi szervezet elsajátít magatartásformákat, tevékenységformákat, ismereteket és érzelmeket. Amit korábban tettünk, az nem szükségszerűen a múlté, és nem szükségszerűen elveszett. Ez lehet, hogy befolyásolni fogja jelen viselkedésünket, de az is lehet, hogy nem. Az, hogy a múltbeli tapasztalat milyen körülmények között befolyásolja a későbbi magatartást, a pszichológia egyik legfontosabb problémái közé tartozik (Katona 1963).

A szervezetek különböznek egymástól abban, hogy milyen tanulási környezeteket hoznak létre és tartanak fenn. S vannak olyan szervezetek, amelyek sikeresebbnek tűnnek, mint mások. A vállalatok tanulási környezetének vizsgálata azzal a céllal indult, hogy a munkahelyi környezet jellemzői közül azonosítsa azokat, amelyek befolyással vannak a tanulásra; amelyek akadályt vagy épp ellenkezőleg, lehetőségeket teremtenek a tudás terjedése és hasznosulása számára (Csizmadia et al. 2022).

Munkahelyi környezetben óriási jelentősége van a megfelelő kommunikációs csatornák kiépítésének és működtetésének, amelyek a munkavégzés és a munkahelyi teljesítmény befolyásolásán túl a munkatársak közérzetére, viselkedésére is hatást gyakorolnak (Feinberg et al. 2014a, 2014b).

3. Informális tanulás

A vállalatok többsége régóta tisztában van a megosztott tudás, információ jelentőségével, de a formális megoldásokon ritkán lépnek túl, vagyis nem használják ki az informális megoldásban rejlő lehetőségeket, s így azok nincsenek is kihasználva, a vállalat javára fordítva.

Az informális tanulás nem tudatos – ez úgy értelmezendő, hogy nem vagyunk annak tudatában, hogy itt és most is történik tanulási tevékenység. A nem szándékos és nem tudatos tanulásból származó tudás évekkal később, de akár azonnal is hasznosulhat. Az informális tanulás rendkívül szerteágazó.

Jellegét tekintve az informális tanulás lehet additív vagy transzformatív. Additív akkor, ha az a tudás a képességek fejlesztésére irányul és azt bővíti, illetve erősíti a már meglévő ismereteket. Transzformatívna akkor tekinthetjük, ha tanulási élmények hatására zajlik, kihívást jelent az új feltételezések és értékek megértése, ezek pedig teljes mértékben megváltoztatják a meglévő előzetes tudást és álláspontot (Stéber–Kereszty 2015).

Más tagolás szerint is ketté lehet választani az informális tanulást. Az egyik a munkavégzéshez kapcsolódó (de nem feltétlen a munkahelyen végbemenő), nem szervezett ismeretátadás, tudásmegosztás, tapasztalati tanulás. A másik az egyéni (vagy akár társas keretek között, csoportosan folyó), önálló tanulás, önképzés (Tót 2006). Az informális tanulásban kulcsszerepe van a személyes kapcsolatoknak. Az olyan személyeknek, akik képesek és akarják is tudásukat megosztani. A család az első lépést jelenti annak a személyes társadalmi-társas hálózatnak a kialakításában, amely mind a tanulás, mind a lehetőségek megteremtésében és kihasználásában szerepet játszik. Két fontos emelhető ki: a tárgyi tudás és a tudásokkal való gazdagodás mikéntje is ugyancsak a családból származik.

Az informális tanulás feltételei a tevékenységek, szituációk és eszközök, melyek elsődleges célja ugyan nem a tanulás, de használhatók tudatosan vagy nem tudatosan tanulásra és tudásmegosztásra (Govaerts–Baert 2011). Az on-the-job tanulás az oktatási környezeten kívül jelenik meg és nem formális, szervezett oktatási program keretei között, ezért a tanulók gyakran nincsenek is tudatában a tanulási folyamatnak (Marjolein et al. 2006)

Werr és Sjernberg (2003) szerint a szervezetek közötti tudásátadás is gyakran a munkatársak tudattalan fecsegése során történik meg, vagyis informális interakciók során. Ez azt jelenti, hogy a tudás átadásának ugyan nincs kifejezett célja, mégis megtörténik. A tudásmegosztásnak komoly jelentősége van az innovatív megoldások kialakításában is. Werr és Sjernberg (2003) kutatásokban azt tapasztalták, hogy a kreatív gondolatok leginkább informális keretek között születnek. Az egyének összegyűlt tapasztalatai, melyek általában tacit jellegű tudás jelentenek, a sztorik elmesélése következtében kerülnek megosztásra (storytelling) (Denning 2004).

4. Informális tudásmegosztás: a bizalom és a pletyka

Miért fontos a bizalom a tudásmegosztás szempontjából is? Az a potenciál, amit hordoz, az együttműködés lehetőségét teremti meg az emberek között: a különböző erősségek kihasználását és a különböző gyenge pontok kiegyensúlyozását. A bizalom teszi lehetővé egy szervezet tagjai számára, hogy a gyenge pontok feltárásával szervezeten belüli erőforrásokat mozgósítsanak a fejlődésre. S tartja is a mondás: hibázni emberi dolog. Bizalom hiányában beindul a mechanizmus, amit Edmondson (2011) hibáztatási játszmaként (blame game) nevez meg, s ennek nyomán az egyéni psziché énvédő mechanizmusai érvényesülnek a hibák takargatásával, elhallgatásával. Így a változás, tanulás nem indulhat el, hiszen annak szükségessége rejtve marad (Tóth-Pjeczka–Antoni-Alt 2023).

A tudásmegosztás szervezeti gyakorlata a hivatalos formális csatornák igénybevétele mellett nagyrészt közvetíthet valós és nem valós tartalmú információkat. A nem valós tartalmú

információk (munkahelyi pletyka) az alapvető szervezeti folyamatokra hatással vannak. Negatív módon befolyásolják a csapatmunkát, a javadalmazást, a szervezeti kommunikációt és a hatékonyságot. A csapatmunka esetében demoralizálja a csapatot és konfliktusokat eredményezhet. A javadalmazást tekintve, mint korábbi kutatások is kimutatták (Baumeister et al. 2004), az egyéni haszonszerzés céljából akár még a hamis pletykáktól sem riadunk vissza. A szervezeti kommunikációban gyökeret verhet a bizalmatlanság, a titkolózás. Ezek a hatások együttesen csökkenthetik a szervezetben dolgozók mind egyéni, mind pedig a csapatmunkára épülő hatékonyságát. Vagyis azokban a tényezőkben okoznak kárt, amelyek a munkatársak közötti együttműködésre, az egymás iránti lojalításra épülnek, és ezen keresztül a tudásmegosztásra is hatással vannak. Ennek eredménye kétségtelenül a működési hatékonyságot, a szervezeti teljesítményt is befolyásolja. Azaz a hosszú idő alatt kiépített pozitív szervezeti tényezőket negatív irányba mozdítják el (Bencsik–Juhász 2020).

5. Közösségi média, mint az informális tanulás és a tudásmegosztás tere

A közösségi média lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy aktívan megosszák álláspontjukat, megváltoztatja a kommunikáció módját, és gazdag adatforrást kínál a kutatóknak az elemzéshez (Alamsyah–Adityawarman 2017). Míg a hagyományos médiára az egyirányú kommunikáció a jellemző, addig a közösségi médiában szövevényes hálóban kommunikálnak az emberek egymással. Működésének vannak alapfeltételei. A legfontosabbak ezek közül: a felhasználók közötti interakciók, a nyitottság, az interaktivitás, maga a közösségtudat és az összeköttetés (Klausz 2016).

A közösségi média gyors térnyerésének és fejlődésének köszönhetően, formái állandó változáson mennek keresztül. Tartalmuk szerint lehetnek: blogok, közösségi hálózatok/oldalak, tartalmi alapú közösségek, fórumok és üzenőfalak, valamint tartalomgenerátorok (Klausz 2016).

Valamennyi közösségi média közös tulajdonsága, hogy alapszolgáltatásaiban ingyenesen használhatóak internet alapú platformok, a közösség által létrehozott tartalomra épülnek, a felhasználók saját profilt és kapcsolati hálót hoznak létre, illetve kommunikálnak egymással. A közösségi média fajtái feladatkörükben, megszólított célcsoportjukban különböznek egymástól (Szűts 2018).

A politikai kommunikáció is alkalmazkodott a közösségi média közlésformáihoz. Közéleti személyek, valamint politikusok is napi szinten osztanak meg magukról mikronarratívumokat, személyes fotókat vagy rövid videókat közösségi médiaoldalakon (Lanszki 2022). Ezáltal lehet valakit lájkolni, követni és napi szinten követni az eseményeket – mi is történik másokkal a világban.

Hudson és Hall (2013) megállapította, hogy a közösségi média hatékonyan növeli a közönséget, ösztönzi az elkötelezettséget, és javítja a felhasználók megértését is. Megállapításra került az is, hogy a különböző társadalmi célcsoportok tagjait jobban érdeklik a közösségi média világában született elbeszélések, mint a politikai közösségek felől építkező médianarratívák (Szűts 2018).

A közösségi média képes megváltoztatni egy szervezet üzleti tevékenységét egy dinamikus és bizonytalan gazdasági korszakban, mivel megkönnyíti a tudásmegosztást a virtuális világban. Ipe (2003) szerint azonban az, hogy egy szervezet hatékonyan tudja-e hasznosítani a tudását, nagymértékben függ az azt létrehozó, megosztó és használó emberektől. A tudás kihasználása tehát akkor lehetséges, ha az emberek megosztják a birtokukban lévő tudást, és mások tudására építenek. Ráadásul egy olyan együttműködő technológia esetében, mint a közösségi oldalak, a szervezeti folyamatok érdemben függenek a tagok tevékenységeitől (gyakoriságától), amelyek hozzájárulhatnak egy újonnan kialakuló stratégiához. Ez megkérdőjelezi a tudásmegosztásról alkotott feltételezésünket, különösen

azzal kapcsolatban, hogy az IT-t hogyan használják a szervezeten belül. A szervezetek hagyományos, az IT szerepének elkülönítésével történő szemlélete már nem megfelelő, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a közösségi média átalakítja a tudás megosztásának módját és a tudás alkalmazását a szervezet hétköznapi tevékenységeiben. Ez azt jelzi, hogy mennyire fontos megérteni a közösségi média tudásmegosztási gyakorlatának hatását egy szervezeten belül (Kwayu 2021).

Összegzés (a téma további kutatási területei)

A tanulás kulcsfontosságú a szervezet életében. A tudást meg kell osztani másokkal, hogy hatékonyabban tudjunk dolgozni egymással. A jó ötletek és a megfelelő eszközök kihasználása úttörő lehet. A munkahelyek különböző tanulási tereket alakítanak ki a munkavállalóknak. Azonban létezik egy olyan módja is a tanulásnak, ami spontán megy végbe, s nem is kell nagy erőfeszítéseket tenni a tanítás-tanulás folyamatához.

Az informális tanulás színterei elérték az online teret is. Ha csak egy hasznos videót látunk, s azt megosztjuk, már tudástranszfer történik. Számos olyan alkalmazás van, ahol nemcsak a videókat, de szöveg- és képalapú bejegyzéseket is megmutathatunk másoknak. Ezt a munkahelyen is ki lehet használni, hiszen akár egy problémát a különböző közösségi médiák által nyújtott chatalkalmazásokban is meg lehet beszélni, ki lehet elemezni.

A különböző tanulási formák (legyen az formális vagy informális) hatékonysága nagyban függ a csapat összetételétől, hajlandóságától, sőt mi több: a bizalmi skálától is. A bizalom minden kapcsolati rendszerben alaptételnek számít. S a legnagyobb veszélyforrása a bizalomvesztésnek: a rossz hírű pletyka. Csírájában el kell fojtani ezeket a gyomokat, s megakadályozni továbbterjedésüket, vagy még nagyobb kárt okoznak a munkatársak között.

A bizalomnak is ára van. Ha ezt a témát jobban körbejárjuk, s a különböző nációk együttműködésére gondolunk, ott is meg lehet vizsgálni, mennyire működik a kohézió. Mert minden nemzetnek megvannak a maga sajátosságai. S itt is lehetnek különbségek, ki mennyire bízik meg például egy idegenben (aki lehet azonos nemzetiségű vagy akár más országbeli munkavállaló) vagy egy jól megszokott, "bejáratott" kollégában.

A beilleszkedési-betanulási folyamat is fontos eredményekkel tudna szolgálni: az első 3 hónap (a próbaidőszak) alatti teljesítmény és az azt követő 3 hónapos időszak tanulási skáláján is megfigyelhető eltérés. A teljes beilleszkedés egy munkahelyre kb. 6-10 hónapra tehető. Ha addig az ember nem találta meg a helyét a rendszerben, nem is fogja jól érezni magát.

Végül, de nem utolsó sorban a közösségi médiában legyártott, munkavégzéssel kapcsolatos mémek összehasonlítása is elég szembetűnő lehet: ki, mennyire találja humorosnak vagy épp ellenkezőleg, sértőnek az egyes alkotásokat. Mennyire megosztó tud lenni akár egy fénykép és szöveg kombinációja, s ebből is alakulhatnak ki ellentétek.

Irodalom

- Alamsyah, A.–Adityawarman, F. 2017. Hybrid sentiment and network analysis of social opinion polarization. In: *2017 5th International Conference on Information and Communication Technology (ICoIC7)*. IEEE. 1–6.
- Baumeister, R. F.–Zhang, L.–Vohs, K. D. 2004. Gossip as cultural learning. *Review of General Psychology*, 8(2), 111–121.
- Bencsik A.–Juhász T.–Poór J. 2017. Tudásmenedzsment és tudástranszfer a HRM-ben empirikus vizsgálatok tükrében. *Marketing és menedzsment*. 4. szám 1–14.
- Bencsik A.–Juhász T. 2020. Informális tudásmegosztás. A munkahelyi pletyka. *Vezetéstudomány-Budapest Management Review*, 51(7-8), 89–101.
- Csizmadia P.–Csillag S.–Szászvári K. Á.–Bácsi K. 2022. To learn and let learn? Characteristics of the learning environment in knowledge-intensive medium-sized enterprises. *Journal of Workplace Learning*, 34(7), 661–674.
- Denning, S. 2004. Telling tales. *Harvard business review*, 82(5), 122–129.
- Edmondson, A. C. 2011. Strategies for learning from failure. *Harvard business review*, 89(4), 48–55.
- Farndale, E.–Scullion, H.–Sparrow, P. 2010. The role of the corporate HR function in global talent management. *Journal of world business*, 45(2), 161–168.
- Feinberg, M.–Willer, R.–Schultz, M. 2014a. Gossip and Ostracism Promote Cooperation in Groups. *Psychological Science*, 25(3), 656–664.
<https://doi.org/10.1177/0956797613510184>
- Feinberg, M.–Willer, R.–Stellar, J. E.–Keltner, D. 2014b. Gossip and Ostracism Solve the Cooperation Problem. *Psychological Science*, 25(3), 1015–1030.
- Govaerts, N.–Baert, H. 2011. Learning patterns in organizations: towards a typology of workplace-learning configurations, *Human Resource Development International*, 14(5), 336–342.
- Hudson, H.–Hall, J. 2013. Value of social media in reaching and engaging employers in Total Worker Health. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 55, 78–81.
- Ipe, M. 2003. Knowledge sharing in organizations: A conceptual framework. *Human resource development review*, 2(4), 337–359.
- Ives, W.–Torrey, B.–Gordon, C. 2003. Knowledge Management: an emerging discipline with a long history. *Journal of Knowledge Management*, 1(1), 269–274.
- Katona G. 1963. *Psychological Analysis of Economic Behavior*. McGraw Hill: N.Y.
- Klausz M. 2016. *A közösségi média nagykönyve*. Budapest: Athenaeum Kiadó. 4–111.
- Kwayu, S.–Abubakre, M.–Lal, B. 2021. The influence of informal social media practices on knowledge sharing and work processes within organizations. *International Journal of Information Management*, 58, 102–280.
- Lanszki A. 2022. *Digitális média és történetmesélés a felsőoktatásban*. 45–51.
- Lantos T. 2021. A munkahelyi informális tanulás meghatározó szerepe a pedagógusok folyamatos szakmai fejlődésében. *Képzés és Gyakorlat: Neveléstudományi folyóirat*, 19(3-4), 41–53.
- Marjolein, G. M.–Berings, C.–Doornbos, A. J.–Simons P. R. 2006. Methodological Practises in On-the-job Learning Research, *Human Resource Development International*, 9(3), 333–363.
- Nunes, B. M.–Annansingh, F.–Eaglesstone, B.–Wakefield, R. 2006. Knowledge management issues in knowledge-intensive SMEs. *Journal of documentation*, 62(1), 101–119.
- Stéber A.–Kereszty O. 2015. Az informális tanulás értelmezései a XXI. században. *Új Pedagógiai Szemle* 65(9-10), 46–60.

- Szűts Z. 2018. *Online: Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei.* Wolters Kluwer. 319–333.
- Torrington, D. 2014. Human resource management and the personnel function. In: *New Perspectives on Human Resource Management (Routledge Revivals)* Routledge. 56–66.
- Tót É. 2006. A munkavégzéshez kapcsolódó informális tanulás jellemzői, az így szerzett tudás feltárásának és hasznosításának lehetőségei – 1. rész. *Munkatudományi figyelő* 33–36.
- Tóth-Pjeczka K.–Antoni-Alt P. 2023. A munkahelyi tanulást támogató szervezeti környezet. *Tudásmenedzsment*, 24(1), 138–153.
- Werr, A.–Stjernberg, T. 2003. Exploring management consulting firms as knowledge systems. *Organization Studies*, 24(6), 881–908.

Női munkavállalók karrierlehetőségei az Északnyugat-Dunántúl régióban

Lőre Jázmin

**Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar,
Társadalom- és Szociálpolitika Doktori Iskola, Budapest**

Bevezetés

A modern jóléti államban, a piacgazdaságban a kielégítő életszínvonal legfőbb kulcsa a munkaerőpiaci részvétel, valamint annak mértéke és színvonala. Ennek hatására a nemek közti társadalmi munkamegosztás, a munka világában való részvétel napjainkra nagyrészt egyenértékű. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról a fontos tényezőről, hogy a magánéletbeli feladatok megosztása ezzel párhuzamosan csak kis mértékben változott.

A munkaadók szerepe sem elhanyagolható a nők munkaerőpiaci szerepvállalásának kérdésében, hiszen előnyösebb az olyan munkavállaló alkalmazása, akinél nem áll fenn a karriermegszakítás lehetősége. A munkaadók érdeke továbbá, hogy az alkalmazottak minél flexibilisebbek legyenek, lehetőleg minél kevesebb egyéb, munkán kívüli elfoglaltsággal, amely a nők esetében kevésbé megvalósítható (Kürtösi 2008).

Ha számba vesszük a fentiekben említett tényezőket, megfigyelhetjük, hogy jelentős ellentét húzódik a nők gazdasági életben való részvétele, valamint a magánéletben, a gyermeknevelésben való kiteljesedése, munkán kívüli élete között. De vajon felülírhatja a gazdasági szemléletű, rövidtávú gondolkodás a munka és a magánélet lehetséges egyensúlyát, amelyre a nőknek oly nagy szüksége volna?

1. Női szerepek átalakulása, női karrierutak a 21. században

A munkaerőpiacon, a versenyszférában a női munkavállalók elé gyakran gördülnek akadályok. Míg a férfiak jóval kevesebb szereppel azonosulnak életük során – mind a munka világában, mind a magánéletben –, szakmai céljaik felé általában egyenes úton haladnak, addig a nőknek több, sokszor egymással ellentmondó szerepben kell helytállniuk, karrierútjuk akadályokkal tarkított, amelyet sok esetben megszakítani kényszerülnek egyéb feladataik, kötelességeik teljesítése érdekében. Mindez annak ellenére van így, hogy a 21. században rengeteg lehetőség áll a nők előtt, hiszen nemzetközi törvényi keretek támogatják a nők sikeres munkaerőpiaci részvételét és esélyegyenlőségét (Burri–Prechal 2014; Vita 2019).

A nők gazdasági szerepvállalását illetően az elmúlt évtizedekben jelentős változások mentek végbe, mely nem csak a női munkavállalókat, de a munkáltatóikat is kihívás elé állítja. A munkaerőpiacon ezzel párhuzamosan generációváltás is történt, mely szintén hozzájárul a 21. századi női karrierutak átalakulásához (Szabó 2017).

A női munkavállalók munkaerőpiaci reprezentációja az elmúlt évtizedekben világszerte jelentősen növekedett, a fiatalabb generációk nőtagjai egyre inkább a férfiakéhoz mérhető karriert kívánnak befutni.

Koncz szerint (2016) a karrier társadalmi értékelése a nők és férfiak helyzetére különbözőképp gyakorol hatást. Ez a minősítés leértékeli az otthoni, háztartási feladatok teljesítését, melyeket nagyrészt nők végeznek. A társadalmak szinte mindegyike a szervezett, kereső munkát ismeri el, az azonos mennyiségű, háztartásba, gyermeknevelésbe fektetett munkát kis mértékben jutalmazza, ami egyúttal gyengíti az egyén önbizalmát, illetve korlátozza a karrierutak közötti választás szabadságát. A férfiak esetében ez az értékelés jórészt összhangban van a végzett munka mennyiségével. A férfi munkavállalók azonosulnak a

kenyérkereső elsődleges szerepével, a társadalmilag szervezett munkavégzést vállalják, értékítéletük középpontjában az anyagi szempontok állnak. Ezt a magatartást a munkaerőpiac honorálja, s ezáltal megerősíti a normát. A családalapítást, a gyermekszülést a nők nagy része legalább olyan fontosnak tartja, mint a karrierépítést, ez azonban láthatóan nincs összhangban a társadalom értékrendszerével (Koncz 2016).

2. A nők munkaerőpiaci helyzetére ható legfontosabb tényezők

A munkaerőpiaci viszonyok javulásának, valamint az oktatásban való részvétel növekedésének hatására a 2010-es évekre a nők egyre magabiztosabban mozogtak a munkaerőpiacon, s ez a fejlődés napjainkig egyre inkább megfigyelhető, azonban a változás okainak feltérképezéséhez elengedhetetlen, hogy megvizsgáljuk azokat a tényezőket, amelyek a nők munkaerőpiaci részvételét és pozícióját nagyban meghatározzák (Szabó 2017).

Az *üvegplafon-jelenség* kifejezés a női karrierúton fellépő akadályokra hivatott utalni. A jelenség nem más, mint a vertikális szegregáció, amely a foglalkozási hierarchiában való előrehaladást és annak nehézségeit foglalja magában. A férfiakéval azonos képzettségi szinttel, szakmai kvalitásokkal rendelkező nők gyakran kisebb ívű karriert futnak be, mint ellenkező nemű társaik. Nemzetközi szinten jellemző tendencia, hogy a ranglétrán egyre feljebb haladva, a vezetői pozíciót betöltő nők aránya egyre kisebb (Szabó 2017; Vita 2019).

A női munkavállalók karrierjük során korábban és gyakrabban találkoznak ezzel a jelenséggel, mint a férfiak. Nemzetközi kutatások igazolják (Pai–Vaidya 2009; Berry–Franks 2010), hogy a munkáltatók nagy része nem törekszik megfelelően a nő- és családbarát munkafeltételek megteremtésére, a nők nem kapnak elég támogatást és segítséget karrierjük előremozdításában. Emellett fontos kiemelni, hogy a legtöbb munkáltató kevésbé ismeri el a nők által nyújtott tudást, érzékenységet: a maszkulin, patriarchális rendszer berögződése, hogy egy bizonyos szint felett a női munkavállalók teljesítményét leértékeli – holott azok kulcsfontosságúak lehetnek a szervezeti előrehaladás szempontjából is.

Azoknak a nőknek, akiknek sikerült áttörniük az üvegplafont, további akadályokkal kell szembenéznük. Ilyen például az *üvegszikla* jelensége, mely azokra a nehézségekre utal, amelyekkel a vezető pozícióba került nőknek kell megküzdeniük. A vezetői posztok a nők számára gyakran kockázatosabbak, kinevezésüket pedig sok esetben tulajdonítják egy jövőbeli krízisre adott válasznak, ezzel részben vagy teljesen megfosztva őket az elismeréstől. Jellemző továbbá, hogy napjainkban ugyan elismerik a nők kvalitásait, tudását és szakmai értékeit, vezető pozíciókat viszont nagyobb részben töltenek be férfiak. Emellett fontos megemlíteni azt a tendenciát, miszerint a szervezetek és intézmények igazgatásában gyakorta nem az adott pozícióra legalkalmasabb munkavállalókat választják vezetőnek. Az egyéni kvalitások és szakmai hozzáértés helyett bizonyos szokásokon, nemi sztereotípiákon alapuló választás határozza meg a vezetők pozícióba kerülését (Takács 2020).

A *nemek közti jövedelemkülönbségeket* vizsgálva megállapítható, hogy Európában csaknem minden ország esetében jellemző, hogy a nők bére kisebb-nagyobb mértékben elmarad a férfiakétól, holott a két nem képzettségi szintje szinte azonos (Szabó–Morvai 2018). Hazánkban a társadalom jövedelem szerinti differenciálódása a rendszerváltást követően erősödött fel. Napjainkban a nemek közti jövedelemegyenlőtlenség mértéke az Európai Unió átlagához közelít, a 25 éven aluli munkavállalóknál a legalacsonyabb, a 35–44 éves korosztályig növekszik, majd ismét csökkenő tendenciát mutat (Szabó 2017; Simonovits–Szeitl 2018).

A *foglalkozási szegregáció* nemcsak a nők gazdasági, de társadalmi helyzetével is szoros kapcsolatban áll. Gyökere a nemi hierarchia évszázados fennállásában keresendő, vagyis a biológiai nem és a társadalmi szerepek kapcsolatában. A társadalmakba mélyen beépült nemekkel kapcsolatos sztereotípiák és a patriarchális berendezkedés hatására alakult ki az az elterjedt nézőpont, miszerint egy bizonyos szakmára vagy feladatra való alkalmasság a

biológiai nem által determinált társadalmi szereppel áll összefüggésben. Ezek az előítéletek és perspektívák napjainkig fenntartják a foglalkozási szegregáció jelenségét (Takács 2020).

A *munka és magánélet egyensúlya* a nők esetében különösen nehéz kérdés. Főként azon nők számára okoz nehézséget az élet e két területének összeegyeztetése, akik munkájukat nem csupán keresőtevékenységnek, hanem hivatásuknak tekintik, így nemcsak családjuk, de foglalkozásuk irányába is elkötelezettek.

Általános jelenség a diplomás dolgozó nők körében, hogy karrierjük előrejutásának érdekében gyermektelenek, esetenként egyedülállók is maradnak, vagy pedig kevesebb gyermeket szülnek, valamint később vállalnak gyermeket. A férfiak esetében egészen más a helyzet: többnyire házasság vagy hosszútávú párkapcsolatban élnek, egy vagy több gyermekük van, partnerük háztartásbeli vagy részmunkaidős foglalkoztatott (Nagy–Paksi 2014).

A nők foglalkoztatottságának növekedésével párhuzamosan a családon belüli munkamegosztás nem változott jelentős mértékben az elmúlt évtizedekben, így a dolgozó nőkre kettős teher hárul, nagyobb szerepet vállalnak a családi életben. Egy 2008. évi kutatás (Engler et al. 2018) szerint az Európai Unió tagállamaiban az aktív keresők 51%-a tartja nehéznek a munka és a magánélet összehangolását. A vizsgált országok közül a legnehezebbnek Magyarországon (77%) tartják a munkavállalók e probléma megoldását.

A nőkre a hagyományos, lineáris karriermodellel ellentétben jórészt a ciklikus, megszakításokkal tarkított karrierút jellemző. Ennek legfőbb oka a gyermekvállalás, melyre a legoptimálisabb életkor a 25–35 éves kor, így a karrierút a gyermeket vállaló nők esetében egy ponton félbeszakad, ez korlátozza előrejutásukat és elősegíti a keresetkülönbségek fennmaradását (Ternovszky 2009).

A nők számára a legelfogadottabb karriertípus a „kettős kötődésű karrier” (Koncz 2016), mely még tovább bonyolítja a munka és a magánélet összehangolásának kérdését, hiszen a család és a munkaerőpiaci karrier ötvözése rendkívül nehéz feladat. Megtalálni az egyensúlyt a keresőmunka és az otthoni, családi és háztartási feladatok között nehéz pszichikai és társadalmi terheket ró a nőkre (Koncz 2005).

Napjainkban az egykeresős modell nem képes biztosítani egy család biztos megélhetését. A társadalom, a munkavállalók, valamint a családok közös érdeke, hogy a nők – kiváltképp az anyák – jelen lehessenek a munkaerőpiacon, ugyanis az előregedő európai társadalmakban az eltartók és eltartottak arányának javítására van szükség, mely csak a gazdasági aktivitás növelésével érhető el. Emellett fontos kérdés a termékenységi mutatók javítása, amelyben szintén fontos szerepet játszik a nők gyermekvállalási hajlandósága, ily módon a karrier és a családalapítás összehangolása (Engler et al. 2018).

3. Az Északnyugat-Dunántúl régió munkaerőpiaci sajátosságai, nők és férfiak foglalkoztatottsága a régióban

A régió központja Győr, Győr–Moson–Sopron vármegye székhelye. A régió hazánk legnagyobb településszámmal rendelkező területe, valamint jellemző a településhálózat folyamatos bővülése.

A régió demográfiai és foglalkoztatási adatai a hazai átlagnál magasabb eredményeket mutatnak, valamint nem térnek el jelentősen az uniós tendenciáktól. Leginkább a népesség korszerkezetének, a foglalkoztatás egészének, valamint a nők foglalkoztatási rátájának mutatói közelítenek Európai Unió átlagához. Magyarország ezen területének kiemelt sajátossága a nagyrészt az ipari szektoron alapuló gazdasági szerkezet, amelyre folyamatos innováció jellemző, ami nagy mértékben meghatározza a régió munkaerőpiaci tulajdonságait (Lados 2009).

A három vizsgált vármegye (Győr–Moson–Sopron, Vas és Komárom–Esztergom vármegye) jövedelmi viszonyait tekintve elmondható, az egy főre jutó GDP aránya magas, az országos átlaghoz és más vármegyék értékeihez viszonyítva kiemelkedő (KSH 2021).

A Központi Statisztikai Hivatal 2022 III. negyedévében végzett felmérése alapján megállapítható, hogy az Északnyugat-Dunántúl régió három vármegyéjében a munkanélküliségi ráta az országos átlaghoz, illetve más régiókhoz viszonyítva rendkívül alacsony. Győr–Moson–Sopron vármegyében 2,5, Komárom–Esztergom vármegyében 1,6, Vas megyében pedig 1,9 százalékra tehető a 15-64 éves népességen belül a munkanélküliek aránya.

A foglalkoztatási rátát elemezve szintén kiemelkedőek a térségben mért százaléktételek: az országos 74,4 százalékos átlagot meghaladó, 77,6 százalék volt a 15 és 64 év közöttiek foglalkoztatottságának aránya 2022-ben (KSH 2022a, 2022b).

A havi nettó átlagkeresetet tekintve az Északnyugat-Dunántúl régióban a legmagasabbak a fizetések: a havi nettó átlagkereset értéke Győr–Moson–Sopron vármegyében országos szinten a legmagasabb, 346.190 Ft, a régióban a havi nettó átlagkereset értékének átlaga eléri a 325.760 forintot. Országos összehasonlításban ez rendkívüli előnyt jelent a fejletlenebb régiókkal szemben. Jól szemlélteti ezt az Észak-Alföld régió havi nettó átlagkeresete, amely 2022 III. negyedévében 263.355 forint volt (KSH 2022b).

Fontos tényező az Északnyugat-Dunántúl régió esetében az ipari szektor kiemelt szerepe – különösen az autóipar hatásai lényegesek: Győrben az Audi-gyárnak, Szentgotthárdon pedig az Opel-gépjárművek gyártásának van nagy hatása a régió munkaerőpiaci jellemzőire. Nem csak a gyárak, a beszállító vállalatok is a régió településein, a megyeszékhelyek vonzáskörzetében helyezkednek el. Az Audi Hungaria Zrt. saját tizenegyezer alkalmazottja mellett további tizenkilencezer főt alkalmaz beszállítóin keresztül, szintén a régióban (Kecskés 2018).

Az Északnyugat-Dunántúl régió foglalkoztatási helyzetéről közelebbi képet kaphatunk a Központi Statisztikai Hivatal 2020-ban készült elemzéséből, melyből megállapítható, hogy a Nyugat-Dunántúl, valamint a Közép-Dunántúl régiókban a foglalkoztatottak legnagyobb része az ipari, valamint a szolgáltatási szektorban vállal munkát.

A férfiak és nők megoszlása a szektorok között meglehetősen egyenlőtlen: mindkét nem tagjai alacsony arányban találhatók meg a mezőgazdasági szektorban, a férfiak eloszlása az ipari és szolgáltatási szektorban közel azonos, azonban a női munkavállalók túlnyomó része a szolgáltatói szektorban dolgozik – arányuk a férfiakhoz viszonyítva az ipari szektorban kevésbé jelentős (KSH 2020).

4. A kutatás módszere

Primer kutatás keretében 8 mélyinterjú került felvételre az Északnyugat-Dunántúl régióban működő vállalatok és intézmények középvezetői és vezetői beosztásban dolgozó munkavállalóival, nőkkel és férfiakkal egyaránt. Az interjúalanyok a régió különböző megyéiben, különböző munkaerőpiaci szektoraiban dolgozó, eltérő korcsoportokhoz tartozó munkavállalói közül kerültek kiválasztásra. A mintavételben 6 nő, valamint 2 férfi alany vett részt.

A félig strukturált interjúk sikeres lefolyásának, valamint a mintavétel hatékonyságának érdekében az interjúalanyokkal a beszélgetéseket megelőzően előzetes egyeztetés történt, melynek során megismerték az interjú várható témáját, vezérfonalát.

Az interjúk kérdéssora 13 elemből állt, melyek a következő hipotézisek köré épültek:

1. A patriarchális berendezkedésű társadalmakra jellemző nemi hierarchia napjainkban is befolyásolja a nők munkaerőpiaci helyzetét és lehetőségeit Magyarországon.
2. A társadalomban jelen lévő nemi sztereotípiák alapját képezik a nemi alapú munkaerőpiaci diszkriminációnak.

3. A gyermekvállalás negatív hatással van a nők munkaerőpiaci helyzetére.
4. Az Északnyugat-Dunántúl régió Magyarország fejlett régióihoz tartozik a nők munkaerőpiaci helyzetének szempontjából.

5. A kutatás eredményei

Az első interjúkérdés a tradicionális nemi szerepek és a hagyományos családi szerep, valamint a női karrierutak egymásra gyakorolt hatására vonatkozott, melyre az alanyok nagyrészt egybehangzó válaszokat adtak. Egyikük véleménye szerint a nők karrierépítési lehetőségeit elsősorban céltudatosságuk, kreativitásuk, személyiségvonásaik és tanulásra, fejlődésre való hajlandóságuk befolyásolja, a nemi szerepek másodsorban gyakorolnak hatást a női karrierútra. A válaszadó nő nemű, egyben a legfiatalabb interjúalany, továbbá húsz éves kora óta építi saját vállalkozását, emellett széleskörű munkaerőpiaci tapasztalattal rendelkezik.

Öt nő interjúalany emelte ki a kérdésre adott válaszában a nők túlterheltségét a családi, valamint a munkahelyen betöltött szerepek és elvárások tekintetében. Egybehangzó véleményük szerint a társadalomban berögzült nemi szerepek lassítják a női munkavállalók karrierépítésének előmenetelét a férfiakéhoz viszonyítva (Koncz 2016; Vita 2019). Egy, a 40 és 50 év közötti korcsoportba tartozó, felsővezetői pozíciót betöltő nő válaszadó kifejtette: hiába lépett be a negyvenes éveibe, a karrierje elején tapasztalt, véleménye szerint a nemi hierarchiából és a patriarchális társadalmi berendezkedésből fakadó nehézségek máig megnehezítik számára a munka és a magánélet összehangolását, karrierjében való előrejutását.

Egy, felsővezetői pozícióban dolgozó férfi interjúalany hangsúlyozta: a munkához, az együttéléshez és a családalapításhoz való hozzáállás napjainkra sokat változott, valamint folyamatosan alakul, ez a berögzült szerepek és társadalmi konvenciók fellazulását vonja maga után. A második férfi válaszadó kitért egy, a munkaerőpiacon általa több esetben tapasztalt problémára, miszerint a női munkavállalók a kortárs férfiakhoz képest hátrányba kerülnek a kiválasztás során. Ennek oka, hogy a munkaadók számára kevésbé vonzó munkaerő egy női munkavállaló, mivel a tervezett gyermekvállalást, vagy a gyermeknevelést kockázati tényezőként aposztrofálják a nők esetében. Ez a jelenség az alacsonyabb szervezeti szinteken kevésbé, a középvezetői szinttől felfelé haladva azonban egyre jobban jellemző (Czeglédi 2013).

A beszélgetések során kapott válaszokból kirajzolódik a nemi alapú hierarchia befolyása a nemek munkaerőpiaci helyzetére. Emellett fejlődő társadalmunkban egyre inkább lazulnak a patriarchális berendezkedésből fakadó berögzült társadalmi konvenciók, mely a munkaerőpiacra, ezáltal a női munkavállalók helyzetére is hatással van. Ezt az állítást az is alátámasztja, hogy az egyetlen eltérő választ adó interjúalany a fiatalabb generációhoz tartozik, választ pedig az elmúlt nyolc évben szerzett munkaerőpiaci tapasztalataira alapozta.

A munkaerőpiacon jelen levő nemi alapú előítéletekre vonatkozóan kapott válaszok legnagyobb része a nők alkalmasságára és döntéskéességére vonatkozó sztereotípiák jelenlétére mutatott rá. Női válaszadók több esetben tapasztalták, hogy a munkaadó egy adott pozícióra kifejezetten férfi jelölteket részesít előnyben, mindezt azzal indokolva, hogy a munkakör sajátosságaiból adódóan nőket nem, vagy kevésbé tart rá alkalmasnak. További tapasztalatok szerint jellemző középvezetői és felsővezetői pozíciókban a nők sztereotipizálása, leginkább teherbírásuk, rugalmasságuk és döntéskéességük szempontjából. A női vezetőkről alkotott leggyakoribb sztereotip vélemény a nem megfelelő tárgyalási képesség, a határozottság hiánya, a túlzott érzelmi alapú döntéshozatal. A beszélgetések során elhangzottak alapján megállapítható, hogy a nőket érintő előítéletek a gyermekvállaláshoz is köthetők: a munkaadók kevésbé rugalmasnak, kevésbé megbízhatónak és túlságosan empátikusnak tartják a gyermeket nevelő nőket (Kovács 2007).

Férfi válaszadók kiemelték, hogy munkahelyükön (mindkét alany nagyvállalatnál dolgozik) jelentősen kevesebb a nők száma a szervezeti hierarchiában felfelé haladva. Ennek háttérben véleményük szerint a nők negatív megítélése áll, miszerint kevésbé tudják képességeiket kamatoztatni, túlságosan érzelmesek, kevésbé racionálisak és válsághelyzetben nem jó döntéshozók.

Egy férfi, valamint két női alany említette válaszában a nemi alapú munkaerőpiaci sztereotípiák felszámolásának kiemelt szükségességét.

6 női interjúalany közül öten találkoztak karrierjük során munkaerőpiaci diszkriminációval. Leggyakrabban a kiválasztás során tapasztalták a jelenséget, mely a munkaadó részéről abban nyilvánult meg, hogy az adott pozícióra a nőket érintő sztereotípiák hatására kizárólag férfi nemű alkalmazottat szándékozott felvenni. A kapott válaszok alapján ez a fajta nemi diszkrimináció a nehéziparra, a szállodaiparra, valamint az élelmiszeriparra jellemző leginkább. A gyermekvállalással kapcsolatos, nőket érő diszkrimináció szintén jelentős szerepet kapott az interjúk során. Eszerint a munkaadók nem szívesen fektetnek energiát – kiváltképp a vezetői szinteken – egy-egy női alkalmazott felvételébe vagy továbbképzésébe, majd előléptetésébe, hiszen a karriermegszakítás kockázata fennáll (Czegledi 2013).

Egy, a kozmetikai iparban dolgozó alany nem találkozott munkája során munkaerőpiaci diszkriminációval. Ő válaszában hangsúlyozta, hogy az iparág nődomináns, így nem jellemző a nemi alapú diszkrimináció, továbbá sok esetben ebben a kozmetikai iparban a férfi munkavállalók száma kevesebb.

A beszélgetések során több alkalommal került szóba a munkaerőpiaci diszkrimináció során a férfiak és nők közötti bérkülönbség. Mind női, mind férfi válaszadók kiemelték, hogy a kereseti különbségek a nőket hátrányosan érintik. Többen tapasztalták, hogy az esetleges béralkuk során a nőket feletteseik nem veszik eléggé komolyan. Két női válaszadó személyes tapasztalatait megosztva elmondta, hogy karrierjük során több alkalommal fordult elő olyan eset, amikor szóvá tették, hogy kevesebb fizetést kapnak, mint férfi kollégáik, azonban erre feletteseik nem adott segítőkész vagy építő választ, nem értett egyet velük. A női interjúalanyok közül ketten nem tapasztaltak keresetkülönbséget, melynek oka lehet, hogy mindketten multinacionális vagy nagyvállalatnál dolgoznak, ahol ez kevésbé jellemző (Nagy-Sebők 2018; Szabó-Morvai 2018).

Férfi alanyok a munkaerőpiaci diszkriminációt karrierjük során nem tapasztaltak, közvetve azonban találkoztak a jelenséggel munkahelyükön. Egybehangzó véleményük, hogy a nemi alapú megkülönböztetés enyhítése érdekében a vállalatoknak a nők előnyös tulajdonságaira és képességeire kell helyezniük a hangsúlyt, így erősítve a munkahelyi diverzitást és növelve a szervezeti hatékonyságot (Ilyés-Lőrincz 2022).

Az interjúk során kapott válaszok részben alátámasztják a második hipotézist, mely így differenciáltan érvényes. Magyarországon és a régióban élnek olyan társadalmi sztereotípiák, melyek hátráltató hatással vannak a nők munkaerőpiaci karrierjére, valamint alapot adnak a nemi alapú munkaerőpiaci diszkriminációnak, mely a nők és férfiak közti bérszakadék jelenségében is megnyilvánul. Emellett A társadalom és a gazdaság fejlődésével, átalakulásával a nemi sztereotípiák fokozatosan oldódnak fel és vesznek el hagyományos értelmüket, amely a nők és férfiak közti munkaerőpiaci különbségek alakulásában nyilvánul meg (Eurostat 2020c).

Hat női interjúalanyom közül ötnek van gyermeke, ketten kisgyermekes anyák. Mind az öt gyermeket nevelő alany válasza alapján a *munkaerőpiaci karriert* részesíti előnyben: a beszélgetések során kiemelték, gyermekük születése után nagyon hamar visszatértek a munkaerőpiacra, több esetben ez a gyermek fél éves kora előtt megvalósult (Koncz 2005; Bácsné 2014; Koncz 2016). Mind a fiatalabb (20–30), mind az idősebb (50–60) korcsoportba tartozó válaszadóim kiemelték a karrierjük építéséhez való visszatérés motivációjaként a

munkaerőpiaci pozíciójukkal kapcsolatos félelmeiket. Ez a válaszadók esetében abban nyilvánult meg, hogy a családalapítást követően nagy kockázatot láttak a munkaerőpiacról való kiesésben, a legjelentősebb ilyen jellegű kockázatok a munkaerőpiaci értékük csökkenése, az állásuk elvesztése, valamint a gyermekvállalás előtti keresetük csökkenése voltak. Fontos kiemelni, hogy az alanyok egyike sem egyedülálló anyaként nevelte/neveli gyermekét, valamint mindegyikük párja keresőképes.

A válaszok, valamint a válaszadók közötti korcsoportbeli eltérések megmutatják, hogy nemcsak az előző évtizedekben, de napjainkban is fennáll a jelenség, miszerint a gyermekvállalás ronthatja a nők karrieresélyeit.

Négy női alany tért ki arra, hogy karrierjük és családi életük egyensúlyban tartását pszichés és társadalmi teherként élték meg. Ennek fő okaként azt a kettős terhet említették, amely azzal jár, hogy az élet e két területén egyszerre megfeleljenek. Lényeges továbbá, hogy a beszélgetések során több alkalommal került szóba a karriermegszakítás mint pszichés teher, amely mintegy kockázatvállalási stresszfaktorként van jelen a családalapítás előtt álló, vagy kisgyermeket nevelő anyák életében (Koncz 2005; Ternovszky 2009).

Férfi válaszadók arra tértek ki, mennyiben és milyen módon változtatta meg a családalapítás a munkához való hozzáállásukat. Egyikük elmondása szerint a család prioritásba kerülése következtében gyakori távolléttel járó munkahelyén felmondott, így ki tudta venni részét a gyermeknevelésből. Említette továbbá, hogy felmondását és életvitelének megváltoztatását karrierépítése szempontjából hátráltató tényezőként értékeli. Másik férfi alany válasza egybecseng egy, ugyanazon korcsoportba (50–60 év) tartozó női alanyéval. Ő azt fejtette ki, hogy nagy időbeli leterheltséggel járó munkája és családja között problémát okozott az összhang megtartása. Válaszában kiemelte, hogy a napjainkban ismert infokommunikációs eszközök és az atipikus munkavégzési formák hiányából fakadóan az időbeosztás során jelentős akadályokba ütközött.

Egy fő kivétellel minden interjúalany kifejezte véleményét arról, hogy a munka és a magánélet összehangolásának könnyítésében kiemelt szerepük van a munkaadóknak, valamint az atipikus munkavégzési formáknak, amilyen például a home office (Engler et al. 2018).

Arra a kérdésre, hogy befolyásolja-e a nők munkaerőpiaci helyzetét a gyermeknevelés, minden alany igennel válaszolt. Mind férfi, mind női válaszadók a munkaadó szerepét, valamint a karriermegszakítást hangsúlyozták válaszaikban. Hat fő tért ki arra, hogy a munkaadók számára kevésbé vonzó munkaerő egy családalapítás előtt álló, vagy kisgyermeket nevelő női munkavállaló, mint egy férfi. A válaszokból kitűnik, hogy nem csupán a gyermekkel otthon töltött idő, így a munkából való kiesés, de a nők gyermekszülés után megváltozott munkaerőpiaci magatartása is hatással van munkaerőpiaci értékükre, karrierlehetőségeikre.

Az interjúk során kapott válaszok alátámasztják a harmadik hipotézist, miszerint a gyermekvállalás negatív hatással van a nők munkaerőpiaci helyzetére, ugyanakkor az alanyok válaszai megerősítik a szakirodalomban olvasottakat a megoldások tekintetében. A gyermeknevelés a nők munkaerőpiaci helyzetére gyakorolt hátráltató hatásának csökkentése nem csak a munkavállalók érdeke. Mind a társadalom, mind a munkaerőpiac hasznára válik, ha a női munkaerő egyedülálló képességei és tudástőkéje maximálisan hasznosulnak (Engler et al. 2018).

Az Északnyugat-Dunántúl régió fejlettségére vonatkozóan elsősorban a régió gazdasági és ipari fejlettségére, az infrastruktúra magas színvonalára, a nyugati munkaerőpiaci gondolkodásmódra és a térségben jelen lévő külföldi tulajdonú vállalatok pozitív hatására helyeződött a hangsúly a beszélgetések során.

A női interjúalanyok mindegyike említette válaszában azt, hogy a régióban a napközbeni ellátás fejlettségének és sokszínűségének köszönhetően jobb a kisgyermekes anyák munkaerőpiaci helyzete Magyarország más területeivel összevetve.

Minden beszélgetésben elhangzott az az egyöntetű vélemény, miszerint a régió nyugati gondolkodásmódja, a multinacionális vállalatok jelenléte nagy szerepet játszik abban, hogy a nőket negatívan érintő nemi sztereotípiák az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben csökkentek. Ez hozzájárult a női munkavállalók munkaerőpiaci helyzetének javulásához, a női vezetők könnyebb karrierépítési lehetőségeihez, továbbá a nemek közti bérkülönbségek csökkenéséhez (Lados 2009; KSH 2021).

A kapott válaszok arra mutatnak rá, hogy az Északnyugat-Dunántúl régió nem csupán a nők munkaerőpiaci helyzetének szempontjából tartozik Magyarország fejlett régiói közé. A korszerű infrastruktúra, a tudomány és az ipar összekapcsolódása, továbbá a bérek magas színvonala biztosítják a régió munkaerőpiacának magas szintű működését. A térségre nagy hatást gyakorol a modern munkakultúra és munkaerőpiaci felfogás, ennek következtében a szervezeti kultúrában szerepet kap a nemi esélyegyenlőség kérdése, a családbarát munkafeltételek megteremtése, a nők karrierépítésének aktív támogatása (Lados 2009; Kecskés 2018; KSH 2021; KSH 2022b).

Összegzés és következtetések

A kutatás lezárását, valamint a kapott eredmények elemzését követően elmondható, hogy az előzetesen felállított hipotézisek mindegyike igazolást nyert.

A nemek közti különbségek a munka világában a patriarchális berendezkedésű társadalomban berögzült nemi szerepfelfogás következtében fennálló sztereotípiák jelenlétének, a nemi alapú munkaerőpiaci diszkriminációnak, a gyermekes anyák előtt álló nehézségeknek, valamint a női vezetők korlátozott karrierépítési lehetőségeinek tudhatók be. Ahogy azt a kutatás eredményei is mutatják, ezek a számokkal nem mérhető problémák a nők munkaerőpiacon és társadalomban elfoglalt pozícióját illetően rendkívül nagy jelentőségűek.

Ugyanakkor a társadalmi folyamatok átalakulásának gyorsuló üteme, a nemzeti és globális dimenzió egyensúlyának változása és az ezzel összefüggő multikulturális hatások lehetőséget teremtenek arra, hogy a munkaerőpiacon jelen lévő nemi sztereotípiák hatása csökkenjen.

Ahhoz, hogy a közösségek mindennapjaiban, a munka világában jelentkező új ellentmondások, feszültségek kezelhetők legyenek, szükség van a társadalmi nemi szerepek újraértelmezésére. A nemi megkülönböztetést érintő változások megvalósulásához azonban mindkét nem tagjai, valamint a munkaadók részéről is érzékenységre, empátiára, elfogadásra és kompromisszumkészségre van szükség (Konczosné–Kellner 2011).

Irodalom

- Bácsné Bába. É. 2014. Kisgyermekes anyák a munkaerőpiacon – pro és contra. *Taylor* 1-2: 250–259. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/taylor/article/view/12813> (letöltve: 2023.12.10.)
- Berry, P.–Franks, T. J. 2010. Women in the world of corporate business: looking at the glass ceiling. *Contemporary Issues in Education Research* 2: 1–9.
- Burri, S.–Prechal, S. 2014. *EU Gender Equality Law. Update 2013*. European Commission.
- Czeplédi A. 2013. Nők férfias munkakörben. In: Pap J. (szerk.): *Tanulmányok az Eszterházy Károly Főiskola tudományos diákköreinek tudományos tevékenységéből (2011–2013)*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, 434–463. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/6410/1/434_463_Czepl%C3%A9di.pdf (letöltve: 2023.12.10.)
- Engler Á.–Takács-Miklósi M.–Tornyai Zs. Zs. 2018. A munka-magánélet egyensúlya a női kutatói karrierútban. *Kultúra és Közösség* 4: 31–40. http://real.mtak.hu/135024/1/Tardos_Paksi_Fabri_edTUDOMANYOSKARRIERKA21SZAZADELEJENFinal.pdf#page=116 (letöltve: 2023.12.10.)
- Eurostat 2020c. *Newsrelease – Only 1 manager out of 3 in the EU is a woman*, 2020.03.06. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10474926/3-06032020-AP-EN.pdf/763901be-81b7-ecd6-534e-8a2b83e82934> (letöltve: 2023.12.10.)
- Ilyés V.–Lőrincz L. 2022. Női és férfi karrierutak Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 3: 57–83. <https://ojs3.mtak.hu/index.php/szocszemle/article/view/9402/7622> (letöltve: 2023.12.10.)
- Kecskés A. 2018. A kkv-k előtt álló kihívások Magyarországon és a Nyugat-Dunántúl régióban. *Polgári Szemle* 1-3: 193–204. http://real.mtak.hu/91877/1/PSZ%202018.%201-3.szam_beliv_15.pdf (letöltve: 2023.12.11.)
- Koncz K. 2005. Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályán. In: Palasik M.–Sipos B. (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 57–77.
- Koncz K. 2016. A női karriertípusok és jellemzőik. *Opus et Educatio* 1: 30–39. <http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/115/130> (letöltve: 2023.12.10.)
- Kovács M. 2007. Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk. *Educatio* 1: 105–114. <https://epa.oszk.hu/01500/01551/00039/pdf/416.pdf> (letöltve: 2023.12.10.)
- KSH 2020. *A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági szektorok szerint, nemeként (2008–2020)*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qlf017.html (letöltve: 2023.12.11.)
- KSH 2021. *Egy főre jutó bruttó hazai termék vármegye és régió szerint*. https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0078.html?fbclid=IwAR1ilqXjt3BLA_BQJQITsWVihkDD4yJ9AoqnnVaYzpmS-OH1jKnwHQ_pM8I (letöltve: 2023.12.11.)
- KSH 2022a. *Gyorstájékoztató, Foglalkoztatottság, 2022 július*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog2206.html> (letöltve: 2023.12.11.)
- KSH 2022b. *Fókuszban a megyék – 2022 I-III. negyedév*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/megy/223/index.html> (letöltve: 2023.12.11.)
- Kürtösi Zs. 2008. *A nők és férfiak társadalmi kapcsolathálózatának eltérései a munkaszervezetben*. PhD. értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/352/1/kurtosi_zsofia.pdf (letöltve: 2023.12.10.)
- Lados M. (szerk.) 2009. *Nyugat-Dunántúli régió. Múlt Jelen Jövő*. Győr–Sopron: Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács – Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség. http://real.mtak.hu/115822/1/Grosz_Hardi_Lados.pdf (letöltve: 2023.12.11.)

- Nagy B.–Paksi V. 2014. A munka-magánélet összehangolásának kérdései a magasan képzett nők körében. In: Spéder Zs. (szerk.): *A család vonzásában. Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 159–175. <https://core.ac.uk/download/pdf/286382323.pdf> (letöltve: 2023.12.10.)
- Nagy B.–Sebők A. 2018. Női és férfi vezetők. In: Fazekas K.–Szabó-Morvai Á. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2017*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, 65–68.
- Pai, K.–Vaidya, S. 2009. Glass ceiling: role of women in the corporate business. *Competitiveness Review* 19: 106–113.
- Simonovits B.–Szeitl B. 2018. Nők és férfiak helyzete – nemzetközi összehasonlításban. *Társadalmi riport* 1: 166–183. https://tarki.hu/sites/default/files/trip2018/166-183_simonovits_szeitl_%20Nok_ferfiak%20helyzete_javitott_v.pdf (letöltve: 2023.12.10.)
- Szabó K. 2017. Női generációk és helyzetük a hazai és uniós munkaerőpiacon. *Studia Mundi – Economica*, 5: 60–72. http://real.mtak.hu/75713/1/studia_mundi_vol_4_no_5_06_szabo.pdf (letöltve: 2023.12.10.)
- Szabó-Morvai Á. 2018. Közelkép: Nők a munkaerőpiacon. In: Fazekas K.–Szabó-Morvai Á. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2017*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, 39–201. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2018/12/mt_2017_hun_39-201.pdf (letöltve: 2023.12.10.)
- Takács I. 2020. Akadályok a nők karrierjének útjában – a szervezetek útvesztői. *Metszetek* 9: 65–83. https://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_202001_04.pdf (letöltve: 2023.12.10.)
- Ternovszky F. 2009. A női (anyai) karriermodellek. Problémáik, támogatásuk. *Humánpolitikai Szemle* 5: 8–16.
- Vita E. 2019. Mit ér a munkavállaló, ha nő? A nemi esélyegyenlőtlenségek munkaerőpiaci vetületei Kelet-Közép-Európában és a határon túli magyar közösségekben. *Kisebbségi Szemle* 4: 5–50. http://epa.niif.hu/03700/03751/00014/pdf/EPA03751_kisebbségi_szemle_2019_04_005-050.pdf (letöltve: 2023.12.10.)

Fenntarthatóság az emberierőforrás-menedzsmentben

Pongrácz Attila – Rákosi Szabolcs

**Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és
Társadalomtudományi Kar, Győr**

Bevezetés

A tanulmány a fenntarthatóság egy viszonylag ritkán vizsgált dimenzióját, a téma emberierőforrás-menedzsmentben való megjelenését vizsgálja. A fenntarthatóság kettős értelemben jelenhet meg a szervezetek emberierőforrás-menedzsment tevékenységeiben. Egyrészt olyan HR-politikák és akciók formájában, amelyek a rendelkezésre álló munkaerő hosszú távon is fenntartható módon való biztosítását, menedzselését szolgálják, a szervezetek hatékony és eredményes működése, a vállalkozások hosszú távú gazdasági fejlődése érdekében. A másik funkció a szervezetek modern társadalmakban betöltött szerepéből fakad. A felnőtt népesség élete jelentős részét munkavégzéssel tölti, ezáltal a munkahelyek a szemléletformálás és edukálás fontos színterét jelentik. Fontos vizsgálni tehát, hogy a szervezetek hogyan jelenítik meg a fenntarthatóság témáját munkatársaik számára például szemléletformáló, érzékenyítő vállalati akciók vagy képzések keretében.

A kutatás megalapozása során a téma hazai és nemzetközi szakirodalma került feldolgozásra, rávilágítva arra a sajnálatos tényre, miszerint a fenntartható emberierőforrás-menedzsment – a téma aktualitása, társadalmi-gazdasági relevanciája ellenére – jobbra hiányzik a hazai szakmai közbeszédből. A tanulmány alapját jelentő kérdőíves kutatás azt vizsgálja, hogy a fenntarthatóság különböző szempontjai hogyan és milyen mértékben jelennek meg a Magyarország területének közel egynegyed részét lefedő Nyugat-magyarországi Gazdaságfejlesztési Zóna különböző méretű vállalkozásainak gyakorlatában. A kérdés vizsgálata a térséget évek óta sújtó és folyamatosan súlyosbodó munkaerőhiány miatt is kifejezetten indokolt. A tanulmány összefoglalja, hogy a fenntarthatóság mely aspektusai különösen fontosak a vizsgált térség vállalkozásai számára, és mely kérdésekben van szükség a szakemberek érzékenyítésére, szemléletformálására. A kutatás gyakorlati jelentősége abban rejlik, hogy a fentiek alapján lehetőséget biztosít a Széchenyi István Egyetem Apáczai Karán zajló HR-képzés szakmai tartalmainak felülvizsgálatára, továbbfejlesztésére, ezáltal a térségben működő szakmai közösség fejlesztésére.

1. Fenntarthatóság az emberierőforrás-menedzsmentben

Hosszú idő telt el, míg a 19. század iparvállalatainak „gondoskodó hivatalnok”, majd később „személyzeti adminisztrátor” szerepéből kialakult a posztindusztriális társadalmak professzionálisan szervezett, modern intézményeiben és vállalkozásaiban folytatott emberierőforrás-menedzsment tevékenység, és a szakterület a menedzsment üzleti partnerévé vált. Napjainkban a szervezetek HR-részlegének a fő feladata, hogy biztosítsa a szükséges létszámú, jól képzett, hatékonyan foglalkoztatható, motivált munkavállalót, aki tevékenysége során képes és hajlandó azonosulni a munkaadó céljaival. Szintén elvárás a HR-szakemberekkel szemben, hogy a fenti tevékenységeket ne csupán professzionálisan, a jogszabályi előírásoknak megfelelően és méltányosan végezzék, de – a kor trendjeinek megfelelően – a szakterület eredményessége és hatékonysága egzakt módon mérhető, számszerűsíthető legyen (Karoliny–Poór 2017). Mindez egy olyan világban történik, amelyben a HR-szakterület tevékenységét

rendkívül ellentmondásos tényezők befolyásolják. Egyrészt, a 21. század VUCA¹ világában a társadalmi, gazdasági, politikai és munkaerőpiaci folyamatok teljességgel kiszámíthatatlanok, és a stratégiai tervezés időkerete drámaian lerövidül (Hamid 2019). Ugyanakkor a szervezetek tulajdonosai, részvényesei, felső vezetői és külső-belső érintettjei joggal várják el, hogy a működést stabilitás és kiszámíthatóság, tervezhetőség jellemezze, valamint a vállalkozások társadalomban betöltött szerepe is fenntartható, kiszámítható működést követel meg.

A fenntarthatóság, stabilitás biztosítása azért is jelent komoly kihívást a szakemberek számára, mert az emberierőforrás-gazdálkodás egy olyan dinamikus rendszer, amely a természeténél fogva folyamatosan mozog, változik és fejlődik (Piwowar-Sulej 2021). Bármely munkavállaló foglalkoztatása egy rendkívül összetett folyamat eredménye: a munkáltatói márka építésével, a külső kommunikációval, a potenciális jelöltek vonzásával, megszólításával és toborzásával, a megfelelő jelölt kiválasztásával kezdődik, majd a foglalkoztatás során a motivációval, a teljesítménymenedzsmenttel, a munkavállaló képzésével, fejlesztésével, a karriertervezéssel, bizonyos nem kívánt esetekben pedig akár a gondoskodó elbocsátással folytatódik. A folyamatjelleg egy másik vonatkozásban is befolyásolja a HR-szakemberek tevékenységét. Napjainkban széles körben ismert, hogy a technológiai fejlődés, a digitalizáció, az automatizáció terjedése, a szervezetek folyamatainak és a munkavégzés módjának átalakulása, egyes munkakörök eltűnése és új szakmák megjelenése radikálisan átalakítja a munkavállalók tanulási szükségleteit, tudását, kompetenciáit, valamint a teljes munkaerőpiacot (Csehné Papp 2021; Pongrácz et al. 2022). Ebben a rendkívül összetett és kihívásokkal teli környezetben a fenntarthatóság két dimenzióban is megjelenik a HR-tevékenységekben: egyrészt a munkaerő hosszú távon fenntartható módon történő menedzselésében, másrészt pedig a munkavállalók fenntarthatósággal kapcsolatos szemléletmódjának, attitűdjének formálásában, amely a szervezetek társadalmi felelősségvállalási küldetéséből eredő feladat (Proença 2022).

A fenntartható humánerőforrás-menedzsment² koncepciója a környezetvédelemhez szorosan kapcsolódó zöld mozgalmakon alapul, és fontos törekvése, hogy megőrizze a Földet mindazoktól a jövőbeni csapásoktól, amelyek bizonyos felelőtlen emberi tevékenységek következményei. Magában foglalja olyan környezetbarát HR-tevékenységek megvalósítását, amelyek alacsonyabb költségeket, növekvő hatékonyságot és magasabb szintű munkavállalói elkötelezettséget eredményeznek. Ezek a gyakorlatok segítik a szervezeteket abban, hogy csökkentsék humánerőforrás-menedzsment tevékenységeik ökológiai lábnyomát, pl. az elektronikus ügyintézés, a gépjárműmegosztás, az otthoni munkavégzés, az online módon megvalósuló megbeszélések, konferenciák, képzések, állásinterjúk, az újrahasznosítás vagy éppen az energiahatékony irodahelyiségek kialakítása révén (Hussain 2018). A Zaugg és szerzőtársai (2001) által kidolgozott HR-modell azon a feltételezésen alapul, hogy fenntartható emberierőforrás-gazdálkodás csak akkor valósítható meg, ha az a munkavállalók egyéni felelősségére épül, és jövőorientált. Megközelítésük szerint a fenntartható emberierőforrás-menedzsment fő céljai a következők: (1) hosszú távú orientáció, (2) társadalmi felelősségvállalás és (3) gazdaságilag hatékony munkaerő-toborzás, képzés, megtartás és elbocsátás. A koncepcióban fontos szerepet kap a foglalkoztathatóság növelése, a munka és a magánélet harmonikus egyensúlyának biztosítása, valamint az egyéni felelősségvállalás fokozása (Zaugg et al. 2001). Kramar (2022) olyan jellemzőket fogalmaz meg a fenntartható emberierőforrás-menedzsment területén, mint pl. az ellentmondásos eredmények, a képességfejlesztéssel való foglalkozás, a lehetséges és tényleges pozitív és negatív eredmények

¹ A Volatility=változékonyság, Uncertainty=bizonytalanság, Complexity=összetettség és Ambiguity=többértelműség kifejezésből adódó, eredetileg harcászatan alkalmazott, de a drámai módon változó világunk jellemzésére napjainkra széles körben elterjedt betűszó.

² Angolul: SHRM=Sustainable Human Resource Management

felismerésének szükségessége, a HR-tevékenységek fejlesztésére és megvalósítására való figyelem vagy a fenntarthatóságot elősegítő mérőszámok kialakítása.

2015 szeptemberében az ENSZ 193 tagállama egyhangúlag fogadta el azt a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó, globális fejlesztési programot, amely 17 fenntartható fejlődési cél megvalósítása révén törekszik egy új szemléletmód meghonosítására, ezáltal egy fenntartható jövő felépítésére (United Nations 2023). Fenntartható társadalom nehezen képzelhető el tájékozott, elkötelezett, felelősségteljes polgárok nélkül, ennek megfelelően a témával kapcsolatos szemléletformálás egyszerre zajlik a médiában, a közoktatás különböző szintjein és olyan különleges intézményekben, mint a science centerek (Rákosi–Pongrácz 2023a), de a tudatosítás, edukálás egyik fontos színterét a munkahelyek jelentik.

2. A kutatás terepe és módszertana

Kutatásunk során kis mintán végzett kérdőíves vizsgálat révén elemeztük a fenntarthatóság megjelenését az Északnyugat-magyarországi Gazdaságfejlesztési Zónában működő, különböző méretű és jellegű szervezetek emberierőforrás-menedzsment tevékenységeiben. Ez a földrajzi terület nem egyezik meg egyetlen, a NUTS nomenklatúrában szereplő statisztikai területi egységgel sem, kifejezetten gazdaságfejlesztési céllal hozta létre Magyarország Kormánya 2020-ban. A Magyarország területén létrehozott gazdaságfejlesztési zónák létesítésének célja az volt, hogy ezek a gazdaságilag és kulturálisan is egységes területet képező történelmi térségek nemzetközi összehasonlításban is versenyképes gazdasági egységként fejlődhessenek, helyi fejlesztési stratégiák és projektek megvalósítása révén. A vizsgált terület egység két NUTS 2 szintű (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl), illetve hat NUTS 3 szintű (Győr-Moson-Sopron, Fejér, Komárom-Esztergom, Vas, Veszprém és Zala vármegye) régió területére terjed ki. Lakosságszáma 2023-ban 2.043.660 fő, ami az ország lakosságszámának 21,29%-a. Gazdasági fejlettsége az országos átlagnak megfelelő: a Zónában megtermelt GDP az országos érték 19,66%-a, az egy főre jutó nemzeti termék pedig 2021-ben az országos átlag 92,13%-a volt. A zónában foglalkoztatottak száma 1.037.300 fő, 4%-uk a mezőgazdaságban, 40,83%-uk az iparban, míg 55,17%-uk a szolgáltató szektorban dolgozik. A 15-74 éves népesség foglalkoztatási rátája a vizsgált térségben 1,7%-kal meghaladta az országos átlagot 2022-ben. A munkanélküliségi ráta ugyanebben az évben 2,05%, a nyilvántartott álláskeresők száma pedig mindössze 44.292 fő volt (KSH 2023). Mindezek alapján kijelenthető, hogy a vizsgált térségben gyakorlatilag teljes foglalkoztatottság valósult meg, vagyis a munkaadók elemi gazdasági érdeke, hogy fenntarthatóságra törekedjenek a humán erőforrás-menedzsment tevékenységek terén (Rákosi–Pongrácz 2023b).

A kutatás módszere egy elektronikusan kitölthető kérdőív volt, amely 2023 nyarán közel három héten át volt elérhető. A kérdőív linkje zárt körben került megosztásra 45 szervezet számára. A kérdőívet 19 szervezet képviselője töltötte ki, amely 42,22%-os válaszadói hajlandóságot jelent. A mintavétel során törekedtünk minél többféle tulajdonosi háttérű, méretű és különféle területeken tevékenykedő szervezet elérésére, ezáltal a heterogenitás biztosítására. A kérdőív anonim volt, olyan adatok megadására nem volt szükség, amely lehetőséget biztosítana a válaszadó szervezet beazonosítására. A minta sokféleségét az alábbi elemzés bizonyítja.

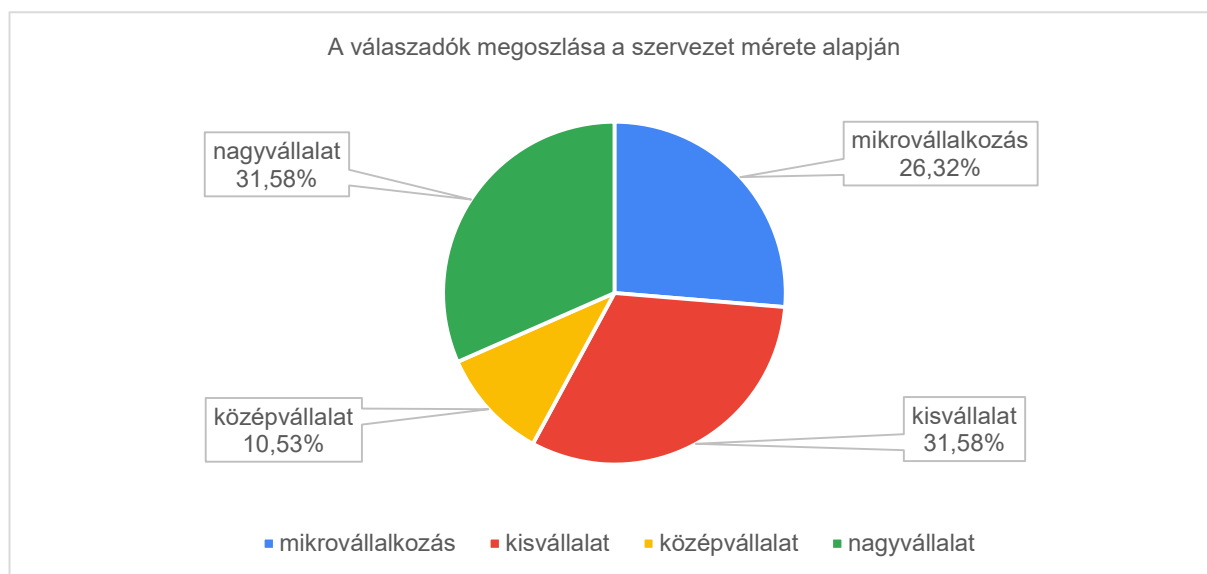
A kérdőív értékelő skálás és nyitott kérdéseket egyaránt tartalmazott, és azt vizsgálta, hogy a válaszadó szervezetek önértékelése alapján a fenntarthatóság hogyan, milyen mértékben jelenik meg a szervezetek működésében, különös tekintettel azok HR-tevékenységeire. A szakirodalmak megállapításai ismeretében és több évtizedes munkatapasztalatunk birtokában három HR-szakterületet azonosítottunk, amelyek terén a fenntarthatóság előfordulásának módját és mértékét értékelő skálás kérdésekkel vizsgáltuk. Ezek a következők voltak: személyzetbiztosítás, személyzetfejlesztés és javadalmazás-menedzsment. A nyitott kérdések

lehetőséget biztosítottak a válaszadóknak, hogy a fenti szakterületek tevékenységeit szabadon jellemezzék, és további, a HR szempontjából releváns témákat vessenek fel.

A kutatás korlátaival kapcsolatban említést kell tenni arról, hogy – bár az online kérdőív linkjének megosztása során törekedtünk a célzott megkeresések révén a reprezentativitás biztosítására, ami a válaszok alapján nagyrészt sikeres volt – bizonyos cégméretre, tulajdonosi háttérre vagy tevékenységi körre szűrve kis elemszámok állnak rendelkezésre. Emiatt a kutatás eredményeit nem tekintjük általánosnak, arra viszont kiválóan alkalmasak, hogy áttekintést nyújtsanak a térségben működő szervezetek fenntartható HR-menedzsmenttel kapcsolatos attitűdjéről, véleményéről.

3. Eredmények

Amint az 1. ábrán látható, a válaszadó szervezetek köre a méret alapján meglehetősen heterogén: a mintát 26,32%-ban mikrovállalkozások, 31,58%-ban kisvállalatok, 10,53%-ban középvállalatok, 31,58%-ban pedig nagyvállalatok alkotják.

1. ábra: A válaszadók megoszlása a szervezet mérete alapján
Forrás: saját szerkesztés

A válaszadó szervezetek fő tevékenységi köre rendkívül szerteágazó, a Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszere beosztása szerint 9 különféle tevékenységi körbe sorolható: Egyéb szolgáltatás; Építőipar; Feldolgozóipar; Információ, kommunikáció; Kereskedelem, gépjárműjavítás; Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás; Oktatás; Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység; Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, szennyeződésmentesítés. A tevékenységi kör alapján legnagyobb arányban az Egyéb szolgáltatások (31,58%) és a Feldolgozóipar (26,32%) jelent meg a mintában, ami megfelel a vizsgált térségben működő szervezetek tevékenységi körök szerinti megoszlásának és a terület iparági fókuszának. A válaszadók által képviselt szervezetek több mint kétharmada (68,42%) magyar, több mint egynegyede (26,32%) külföldi, és mindössze 5,26%-a egyes tulajdonosi háttérű.

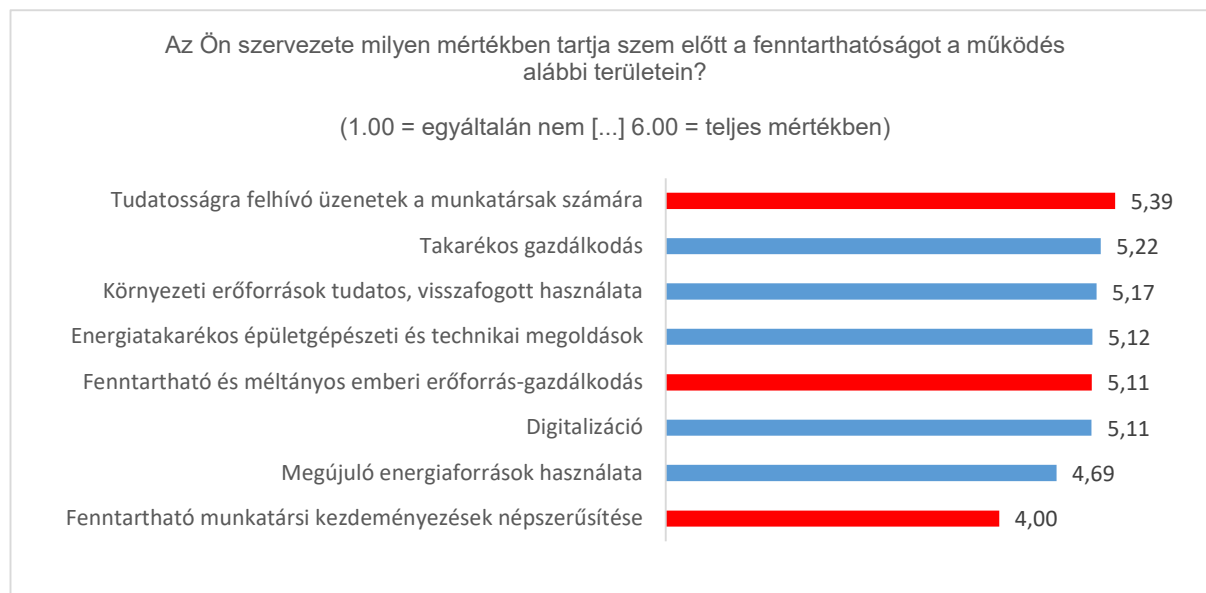
A kérdőív egyik bevezető kérdése egy sztereotípiát megláténi kívánó vizsgálatára irányult. Hatfokozatú Likert-skálán értékelték a válaszadók, hogy milyen mértékben értenek egyet azzal az állítással, miszerint „A fenntarthatóság elsősorban környezeti szempontok figyelembevételét jelenti”. Amint az a 2. ábrán jól látható, az előzetes feltételezéseket cáfolva, a válaszadók nagy többsége (83,33%-a) inkább vagy teljes mértékben egyetértett az állítással, miközben csupán

egyetlen szervezet képviselője utasította el teljes mértékben ezt az állítást. Megállapítható tehát, hogy a válaszadó szervezetek nagy többsége számára a fenntarthatóság továbbra is elsősorban környezeti szempontok figyelembe vételét jelenti.

2. ábra: A fenntarthatósággal kapcsolatos sztereotípiák vizsgálata
 Forrás: saját szerkesztés

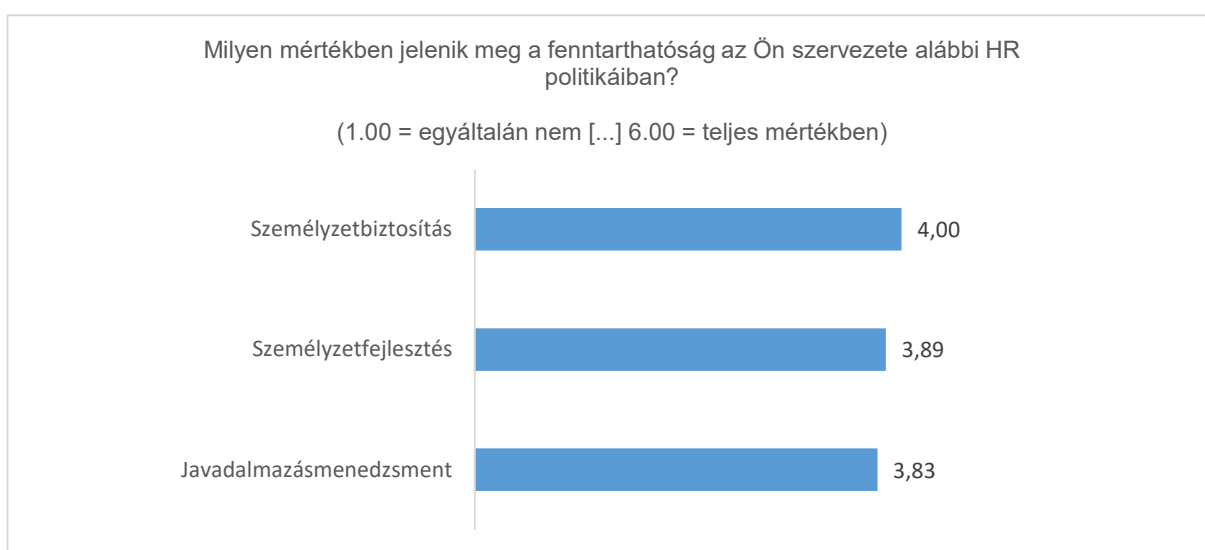
A környezeti kérdésekre irányuló fókusz ellenére a válaszadó szervezetek önértékelése szerint a fenntarthatóság más aspektusait is nagymértékben szem előtt tartják a működésük során. Ezt mutatja, hogy a 3. ábrán feltüntetett, nyolc értékelt szempont közül a legkevésbé fontosnak tartott is 4.00 értéket kapott a hatfokozatú Likert-skálán.

3. ábra: A fenntarthatóság vizsgálata a működés különböző területein
 Forrás: saját szerkesztés

A legfontosabbnak tartott szempontok között a fenntarthatóság különböző aspektusai keverednek. Míg a *Takarékos gazdálkodás* (Mean=5.22) egyértelműen gazdasági fenntarthatóságra utal, a *Környezeti erőforrások tudatos, visszafogott használata* (Mean=5.17)

– az előző kérdéshez hasonlóan – környezeti megfontolásokat sejtet, az *Energiatakarékos épületgépészeti és technikai megoldások* (Mean=5.12) opció fontosságában pedig mindkét szempont szerepet játszhat. Kutatásunk szempontjából különösen fontos, hogy az ábrán pirossal kiemelt, HR-menedzsmenthez kapcsolódó opciók értékelése roppant vegyes képet mutat. A *Tudatosságra felhívó üzenetek a munkatársak számára* (pl. Kapcsold le a világítást!) opció a legmagasabb értékelést kapta (Mean=5.39), ami nyilván gazdasági megfontolásokra is utal, de a munkatársak szemléletformálására is alkalmas lehet. Ugyanennek a témának egy másik eszköze lehet a *Fenntartható munkatársi kezdeményezések népszerűsítése* (pl. Bringázz a munkába!), ami viszont a legkevésbé fontosnak tartott opció volt (Mean=4.00). Az előző fejezetben bemutatott munkaerőpiaci helyzetben meglepő lehet, hogy a *Fenntartható és méltányos emberierőforrás-gazdálkodás* fontosságát (Mean=5.11) négy egyéb opció is megelőzte, tehát a fenntarthatóság fogalma nem elsősorban a munkatársak menedzselését és megtartását jelenti a szervezetek számára.

4. ábra: A fenntarthatóság vizsgálata a szervezetek HR-politikáiban
Forrás: saját szerkesztés

Némiképp meglepő, hogy az előzetesen a fenntartható emberierőforrás-gazdálkodás szempontjából kulcsfontosságúnak feltételezett HR-politikák értékelése ennél is alacsonyabb értékeket hozott. A 4. ábra azt mutatja, hogy a fenntarthatóság megjelenése a *Személyzetbiztosítás*, *Személyzetfejlesztés* és *Javadalmazásmenedzsment* területeken egyaránt közepesnél alig fontosabb a szervezetek önértékelése alapján, annak ellenére, hogy ezek az egymással szorosan összefüggő HR-politikák a megfelelő minőségű és mennyiségű munkaerő hosszú távú rendelkezésre állásának, ezáltal a szervezetek fejlődésének kritikus eszközei.

A válaszadó szervezeteknél zajló humánerőforrás-menedzsment munka sokszínűségét jól mutatja, hogy a nyitott kérdésekre reagálva 87 különböző kulcsfogalommal jellemezték a fenti három HR-területen folytatott tevékenységet. A leggyakrabban említett kifejezések nagy része közvetlenül vagy áttételesen, de összefüggésbe hozható a jövőorientációval, a fejlődésre való törekvéssel, ugyanakkor a leggyakrabban említett kulcsszavak között nincs arra utaló kifejezés, hogy mindezen tevékenységek során kifejezetten szem előtt tartanak a fenntarthatóságot. Az 5. ábra alapján kiemelésre érdemes, hogy a *Képzés-fejlesztés* (9 válasz) és a *Stratégiai szemlélet* (6 válasz) kapta messze a legtöbb említést a 87 kulcsfogalom közül.

5. ábra: A válaszadó szervezetek HR-politikáinak leggyakoribb jellemzői

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés (következtetések, javaslatok)

Az Északnyugat-magyarországi Gazdaságfejlesztési Zóna különböző méretű és tulajdonosi háttérű, eltérő területeken tevékenykedő vállalkozásainak közreműködésével zajlott, kis mintán végzett kutatás alapján megállapítható, hogy a válaszadó szervezetek többsége számára a fenntarthatóság egyelőre elsősorban környezeti ügyek figyelembevételét jelenti. Működésük során a fenntarthatósági szempontok alkalmazása részben a gazdaságosságra, részben pedig a környezeti terhelés csökkentésére irányul. A térséget hosszú évek óta sújtó, jelentős munkaerőhiány ellenére a személyzetbiztosítás, a személyzetfejlesztés és a javadalmazásmenedzsment tevékenységeik során nem fordítanak kiemelt hangsúlyt a fenntarthatóság érvényesítésére.

A szakirodalom megállapításai szerint napjaink HR-tevékenységeinek fókuszába tartozik – az üzleti célok teljesítése mellett – a társadalmi ügyek képviselése, valamint a külső és belső érintettek – közöttük kiemelten a munkatársak – szemléletformálása. A kutatás megerősíti, hogy napjaink szervezeteiben a HR kulcsszerepet játszik, hiszen a válaszadók 94,74%-ában a szakterület képviselője vagy vezetője tagja a szervezet döntéshozói körének. A fentiek alapján megállapítható, hogy a HR-szakterület a közeli jövőben kiemelt szerepet játszhat a fenntarthatósági szempontok hatékonyabb megjelenítésében, érvényesítésében. Mindez párhuzamosan két síkon történhet meg: költséghatékony – ezáltal a tulajdonosi érdekeket fenntartható módon szolgáló – HR-politikák folytatásában és ezzel párhuzamosan a munkatársak szemléletformálását szolgáló akciók lebonyolításában.

A Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar emberierőforrás-tanácsadó MA szak szakfelelőseként és oktatójaként elköteleztünk vagyunk az intézményünkben zajló HR-képzés folyamatos tartalmi és módszertani megújításában. A kutatás eredményeként felülvizsgálatra kerülnek a képzés szakmai tartalmi annak érdekében, hogy horizontális szemléletben, a lehető legtöbb kurzus oktatása során megjelenítsük az adott résztéma fenntarthatósággal kapcsolatos aspektusait. Célunk, hogy ilyen módon formáljuk a jövő HR-munkatársainak, vezetőinek szemléletét, és hatékonyan készítsük fel őket a közeljövő egyik kiemelt szakmai feladatára. Ez a tananyagfejlesztő tevékenység, illetve a fenntarthatóság témájának a különféle képzésekben

való megjelenítése nem előzmények nélküli az Apáczai Karon. A 2022/23. tanév során a Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal *Környezeti nevelés és fenntarthatóság – energiatudatossági és környezeti nevelési programok megvalósítása a magyar felsőoktatásban* című projektjének megvalósítása során a környezeti nevelés és fenntarthatóság témakörei, különösen a *Környezeti nevelés és fenntarthatóság* című kötet (Zádori 2022) bizonyos tartalmi megjelentek a Kar egyes képzésein, köztük az emberierőforrás-tanácsadó MA szakon (Rákosi et al. 2023). A Nemzetközi emberierőforrás-menedzsment, a Foglalkozás speciális helyzetű csoportokkal, egyénnel és az Életpálya-támogató szolgáltatások kurzusok után a következő tanévtől újabb tantárgyak szakmai tartalmaiban is megjelenik a fenntarthatóság, kiemelten ügyelve arra, hogy a környezeti szempontok mellett a lehető legszélesebben értelmezve a téma társadalmi-gazdasági vonatkozásai is bemutatásra kerüljenek.

A kutatás folytatásaként a tananyagfejlesztés hatékonyságának mérésére összehasonlító elemzést kívánunk végezni, amelynek célja annak vizsgálata, hogy a Karon végzett HR-szakemberek közreműködésével, vezetésével működő HR-szervezetek és a kontrollcsoport között kimutatható-e szignifikáns különbség a fenntarthatóság HR-politikákban való megjelenésében. Ugyancsak tervezzük annak vizsgálatát, hogy van-e különbség az Északnyugat-magyarországi Gazdaságfejlesztési Zóna és más térségek vállalkozásai között a fenntarthatósági szempontok alkalmazásában.

Irodalom

- Csehné Papp I. 2021. *A munkaerőpiac folyamatai és kihívásai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hamid, S. 2019. The Strategic Position of Human Resource Management for Creating Sustainable Competitive Advantage in the VUCA World. *Journal of Human Resources Management and Labor Studies* 7(2): 1–4.
- Hussain, A. 2018. Green Human Resource Management (Ghrm) Practices In Organizations: A Comprehensive Literature Survey. *Journal of Management Research and Analysis* Vol. 5. 2(1): 112–117.
- Karoliny M.–Poór J. (szerk.) 2017. *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv. Rendszerek és alkalmazások. 6. átdolgozott kiadás*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Kramar, R. 2022. Sustainable human resource management: six defining characteristics. *Asia Pacific Journal of Human Resources* 60: 146–170.
- Piowar-Sulej, K. 2021. Core functions of Sustainable Human Resource Management. A hybrid literature review with the use of H-Classics methodology. *Sustainable Development* 29(4): 671–693.
- Pongrácz A.–Szretykó Gy.–Vehrer A. 2022. Megváltozó kihívások az oktatásban a robotizáció terjedése miatt. In: Borbély K.–Filep B. (szerk.): *Közteherviselés a digitális jólétben*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Kiadó, 479–517.
- Proença, T. 2022. Sustainability and the Role of HRM. *RAE – Revista de Administração de Empresas* V. 62(5): 1–6.
- Rákosi Sz.–Petzné Tóth Sz.–Reider J.–Takács M.I.–Vehrer A.–Pongrácz A. 2023. Környezeti nevelés és fenntarthatóság a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar képzéseiben. In: Kozma G.–Szőke-Milinte E. (szerk.): *Energiatakarékosság és környezeti nevelés – Programok a magyar felsőoktatásban*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 101–114.
- Rákosi Sz.–Pongrácz A. 2023a. Role of Science Centres in the Field of Sustainability. *Chemical Engineering Transactions* 107: 109–114.
- Rákosi Sz.–Pongrácz A. 2023b. A pályaaorientáció irányai és lehetőségei a Győri járásban. In: Dörnyé Zsuzsanna O.–Kurucz A.–Varga B. (szerk.): *Új irányok és lehetőségek a nevelés-, humán- és társadalomtudományok területén. XXVI. Apáczai- napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar, 52–59.
- Zádori I. (szerk.) 2022. *Környezeti nevelés és fenntarthatóság*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Zaugg, R. J.–Blum, A.–Thom, N. 2001. *Sustainability in Human Resource Management*. Berne: IOP-Press.

Internetes források

- KSH 2023. Összefoglaló táblák (STADAT). <https://www.ksh.hu/stadat> (letöltve: 2023.09.25.)
- United Nations 2023. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/2030agenda> (letöltve: 2023.09.25.)

Az innováció etikai kihívásai az emberierőforrás-fejlesztésben³

Szilágyi Tamás

Filozófia Doktori Iskola, PTE, Pécs

Bevezetés

A gazdasági szereplők versenyelőny megszerzésére irányuló szüntelen törekvése okán napjainkban az innováció fogalma központi szerepet foglal el a szakpolitikai és a tudományos diskurzusban egyaránt. Az innováció nem egyszerűen újdonságok bevezetését jelenti, hanem leginkább úgy írható le, mint egy ötlet vagy találmány szolgáltatássá vagy termékévé való átalakításának folyamata, amely olyan értéket teremt, amelyért a fogyasztók fizetnek (Schumpeter 1934). Egy ilyen folyamat komplex technikai tevékenységek és kifinomult üzleti stratégiák összehangolását igényli a piaci penetráció eléréséhez, és ez a találmányok és a kereskedelmi hasznosítás közötti kölcsönhatás az, ami drasztikusan átalakítja a munka világát is.

A munka világának az innovációnak köszönhető átalakulása sokrétű. A negyedik ipari forradalom kezdetével a fejlett digitális technológiák, például a mesterséges intelligencia (AI), a dolgok internete (IoT), a biotechnológia és a kvantum-számítástechnika elterjedése zökkenőmentesen integrálódott az ipari szférába, mélyreható változásokat idézve elő a vállalkozások működésében (Schwab 2016). A fizikai, a digitális és a biológiai világ közötti határok elmosódása felgyorsította az operatív folyamatokat, elmosta a földrajzi korlátokat, és szükségessé teszi a munkaerő folyamatos továbbképzését. Ezek a fejlesztések, miközben a példátlan hatékonyság és termelékenység korszakát hozták el, egyúttal bonyolult etikai kérdéseket is felszínre hoztak, különösen az emberi erőforrások fejlesztésének területén.

1. Az innováció nyújtotta lehetőségek

A gyors technológiai fejlődés számos új tevékenységek körét hozott létre, amelyek körének további szélesítését elsősorban a munkahelyi hatékonyság és termelékenység fokozására irányuló állandó törekvés hajtja. Drucker (1999) szerint a hatékonyság és a termelékenység fokozása a tudásalapú gazdaságban az üzleti sikeresség sarokkövei. Az innováció, ha zökkenőmentesen beágyazódik a szervezeti működésbe, e sarokpontok eléréséhez vezető csatornaként szolgálhat.

Az innovatív technológiák bevezetése olyan környezetet teremtett, amelyben a hétköznapi feladatok gyorsan automatizálhatók, az összetett problémák minden korábbinál hatékonyabban kezelhetők, és a globális együttműködés jelentősen leegyszerűsödik. Ezek a változások nem csak a potenciális teljesítményt növelik, hanem az ember okozta hibák lehetőségét is mérséklék, így biztosítva a munka magasabb minőségét (Brynjolfsson–McAfee 2014).

Ennek az átalakulásnak az egyik legfontosabb eleme az automatizálás. Autor (2015) meghatározása szerint az automatizálás azt a folyamatot foglalja magában, amikor a korábban emberi beavatkozást igénylő tevékenységeket a technológiai fejlődés révén, közvetlen emberi közreműködés nélkül végzik erre kifejlesztett eszközök. Ez a fejlődés lehetővé tette az ipari szereplők számára, hogy az ismétlődő és időigényes feladatokat automatizálják, megnyitva az

³ A kutatást a Kooperatív Doktori Program keretében az Innovációs és Technológiai Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatta.

utat a munkavállalók előtt, hogy a kreativitást, a kritikus gondolkodást és az érzelmi intelligenciát igénylő feladatokra összpontosíthassanak.

Ezzel párhuzamosan a digitalizáció forradalmasít számos iparágat. A digitalizáció – a digitalizálástól megkülönböztetve – a digitális technológiák és adatok felhasználását jelenti az üzleti-termelési tevékenységek átalakítására, új vagy a meglévő üzleti folyamatok és ügyfélélmények létrehozására, a változó piaci igényeknek való megfelelés érdekében (Brennen–Kreiss 2016). Ez az átalakulás elősegíti a döntéshozatal adatvezérelt megközelítését, lehetővé téve a hasznosítható információk pontos azonosítását, és elősegítve az agilisabb és alkalmazkodóbb üzleti modellek kialakítását.

Ezekkel a trendekkel párhuzamosan a mesterséges intelligencia (AI) széleskörű terjedése is megfigyelhető. A mesterséges intelligencia lényegét tekintve olyan algoritmusok és számítási eszközök együttese, amelyek célja az emberi kognitív funkciók szimulálása, beleértve a tanulást, az érvelést és az önkorrekciót (Russell–Norvig 2009). Ahogy az egyes cégek integrálják a mesterséges intelligencia által vezérelt eszközöket, a valós idejű adatelemzés, a prediktív modellezés és a személyre szabott ismeretátadás előnyeit szerzik meg és alkalmazzák, átformálva a modern munkahelyeket.

2. Etikai megfontolások a humánerőforrás-fejlesztésben

A technológiai fejlődés, miközben a szervezeteket páratlan hatékonysággal ruházza fel, egyúttal etikai kérdések szövevényes hálózatát is létrehozza, különösen az emberi erőforrások fejlesztésének (HRD) területén. Mivel a HRD elválaszthatatlanul kapcsolódik a szervezet legértékesebb tőkéjének - az emberi tőkének - a gondozásához és fejlesztéséhez, bármilyen innováció bevezetése ezen a területen szükségessé teszi az ezzel járó etikai következmények tudatosítását (Garavan et al. 2016). Csakúgy, mint a hagyományos oktatási folyamatok minden területén, ez emberi erőforrás fejlesztésben is elengedhetetlen az innováció a képzési rendszerek modernizálásához és a munkaerő felkészítéséhez jövő kihívásaira. A kreativitás, a problémamegoldó készség és az alkalmazkodóképesség fejlesztése kulcsfontosságú cél, ezért az innovatív szemlélet kialakítása alapvető a képzési folyamatokban (Dudok 2021; Szilágyi–Dudok 2022).

A hatékonyság és az etikai megfontolások közötti egyensúly megteremtése bonyolult feladat. A növekvő termelékenység, amely gyakran az automatizálás és a mesterséges intelligencia alkalmazása révén alakul ki, arra csábíthatja a szervezeteket, hogy háttérbe szorítsák az emberi tényezőt. A hatékonyság azonban, ha egyedüli kritériumként tekintünk rá, akaratlanul a munkavállalók marginalizálásához vezethet, ami potenciálisan munkahelyi egyenlőtlenségeket, a munkahelyi biztonság erózióját és a munkavállaló-munkáltató bizalmi kapcsolat romlását eredményezheti (Boudreau–Cascio 2017). Következésképpen a szervezetek kénytelenek kényes egyensúlyt tartani, biztosítva, hogy az innovatív technológiák integrálása ne veszélyeztesse azokat az etikai alapokat, amelyekre a HRD épül.

Ez a bonyolult egyensúlyi aktus a szervezeti felelősség kulcsfontosságú szerepét mutatja be az etikus gyakorlatok biztosításában. A Carroll (1991) által megfogalmazott vállalati etikai felelősségvállalás túlmutat a törvényeknek és szabályozásoknak való pusztá megfelelésen. Ez egy olyan önkéntes elkötelezettséget foglal magában, amely túllép a pusztá gazdasági megfontolásokon, és biztosítja, hogy a döntések, különösen azok, amelyek az emberi tőkét érintik, valós etikai elkötelezettségben gyökerezzenek. A szervezeteknek a humánerőforrás-fejlesztésen belüli innovációra való törekvésük során átfogó etikai értékeléseket, az érdekelt felekkel folytatott konzultációkat kell beépíteniük, és ami talán a legfontosabb, be kell fektetniük a munkavállalók folyamatos tovább- és átképzésébe, biztosítva, hogy a munkaerő egyetlen szegmense se szoruljon ki a munkaerőpiacról vagy veszítsen jogaiból a technológiai integráció szintjének növekedése nyomán (Aguinis–Glavas 2012).

3. Az automatizálás hatása a munkavállalókra

Az automatizálás egyszerre jelenti az emberi leleményesség forradalmát és a munkahelyről alkotott hagyományos elképzelések lényegi újragondolását, mivel gépek és az emberek közötti kölcsönhatás drasztikusan újrakalibrálódik, ami jelentős következményekkel jár a feladatokra, a funkciókra és az emberi munka lényegére nézve (Bessen 2015).

Az automatizálásra alkalmas feladatok és funkciók elemzése paradigmaváltást mutat a szervezeti stratégiákban. Elsősorban az ismétlődő, rutinszerű és a kialakult szabályokra vagy algoritmusokra támaszkodó feladatok azok, amelyek különösen érzékenyek az automatizálásra (Arntz et al. 2016). Az ilyen feladatok, amelyek az alapvető adatbeviteltől az olyan összetettebb szerepekig terjednek, mint a diagnosztikai elemzés vagy a pénzügyi tranzakciók, elsősorban a gépek által garantált hatékonyság, pontosság és költséghatékonyság miatt kerülnek automatizálásra. Ezzel párhuzamosan az árnyalt emberi ítélőképességet, személyközi interakciót vagy például kézügyességen alapuló fizikai tevékenységet igénylő funkciók viszonylag ellenállóak maradnak az automatizálási nyomással szemben. Az átmenet azonban nem mentes a következményektől. A munkavállalók egyes csoportjaira gyakorolt lehetséges negatív hatások mélyrehatóak. A rutinszerű vagy ismétlődő feladatokkal jellemezhető munkaköröket betöltő munkavállalók fokozottan ki vannak téve az lemorzsolódás kockázatának (Chui et al. 2016). Ezen túlmenően az alacsonyabb iskolai végzettségű munkavállalók vagy az erősen rutinfeladatokra épülő ágazatokban - például a gyártásban vagy az alapvető irodai munkakörökben - dolgozók viselhetik még az automatizálás okozta változások fő kockázatát. A helyzet súlyosságának számszerűsítéséhez az automatizálásnak tulajdonított munkahely megszűnésekre vonatkozó statisztikai adatok kijózanító eredményeket hoznak. A McKinsey Global Institute jelentése szerint a becslések szerint 2030-ig 400-800 millió ember kerülhet ki munkaköréből az automatizálás miatt, ami új foglalkozási szerepekre való átállást tesz szükségessé (Manyika et al. 2017).

4. Digitalizáció és mesterséges intelligencia

A mai munkahelyek fejlődése szorosan összefonódik a digitalizáció és a mesterséges intelligencia (AI) piacformáló erejével és hatásaival. Ez a két pillér, miközben forradalmasítja a működési dinamikát, ahogy utaltam rá: etikai kérdések sokaságát veti fel emberi erőforrások fejlesztésének területén. A mesterséges intelligencia megjelenése és elterjedése nem pusztán a digitálizációs folyamatok felerősödését jelenti, hanem egy teljes paradigmaváltás, amely lehetővé teszi, hogy a gépek megtanuljanak, modellezzenek és utánozzanak az olyan kognitív funkciókat, mint a tanulás, a problémamegoldás és a döntéshozatal (Russell–Norvig 2010). E jelenségek szinergiája olyan innovációkat eredményez, mint a képzésekben alkalmazható virtuális együttműködési eszközök, vagy az adaptív algoritmusokat alkalmazó, személyre szabott munkavállalói képzési modulok. Az átalakulás azonban nem mentes az etikai dilemmáktól. A HRD-ben az AI és a digitalizációval kapcsolatos etikai kihívások olyan kérdéseket foglalnak magukban, mint a mesterséges intelligencia által vezérelt toborzási (és kiválasztási) eszközök lehetséges elfogultságai (például a nemi vagy faji diszkrimináció), az alkalmazottak magánéletének eróziója a mindent átható digitális felügyelet miatt, valamint a digitalizált munkahely pszichológiai következményei, amelyek elmosás a szakmai és a személyes szféra közötti határokat (Davenport et al. 2020). Továbbá a mesterséges intelligencia - önfejlődő jellegéből adódóan - olyan kritériumok alapján hozhat döntéseket, amelyek nem feltétlenül átláthatók vagy érthetők az emberi közreműködők számára, ami az elszámoltathatósággal kapcsolatos kihívásokat vet fel.

Ahhoz, hogy ebben a bonyolult környezetben eligazodjunk, elengedhetetlen a kihívások enyhítésére szolgáló lehetséges megoldások kidolgozása. Egyre több cég ruház be úgynevezett

„megmagyarázható mesterséges intelligencia” platformokba (Explainable artificial intelligence - XAI), ami olyan folyamatok és módszerek összességét jelöli, amelyek átláthatóvá és érthetővé téve az AI döntéshozatali folyamatait, lehetővé teszik az emberi felhasználók számára, hogy megértsék a gépi tanulási algoritmusok által létrehozott eredményeket és kimeneteket ezáltal növelve a bizalmat (Rudin 2019). A digitális eszközökkel kapcsolatos átfogó munkavállalói képzés, a digitális etikai kultúra kialakítása, valamint az AI által vezérelt folyamatok szigorú ellenőrzésének bevezetése a méltányosság és az átláthatóság biztosítása érdekében alapvető intézkedések. Egy bizonyos szervezetméret felett megfontolandó külön etikai bizottságok létrehozása is, amelyek a humán erőforrás-fejlesztésben az AI és a digitalizáció következményeire összpontosítanak, biztosítva, hogy a technológiai integrációk összhangban legyenek az etikai irányelvekkel és az emberi jóléttel.

A szervezetek szerepe az innovációk etikai vonatkozásainak mérlegelésében döntő fontosságú. A hatékonyságra és a versenyelőnyre való törekvés során a vállalkozások nem téveszthetik szem elől a technológia implementációjának és integrációjának szélesebb körű társadalmi hatásait. Ez szükségessé teszi a folyamatos „etikai átvilágítás” iránti elkötelezettséget, amelynek során a szervezetek proaktívan felméri az innovációk lehetséges hatásait az érintett felekre, különösen a munkaerőre vonatkoztatva (Boudreau–Cascio 2017). Az etikai megfontolások innovációs stratégiájukba való beágyazásával a szervezetek biztosíthatják, hogy a technológia inkább az emberi munkaerő optimalizált rendszerintegrációját segítse és ne a humán erőforrások kivonását eredményezze.

Az érintett munkavállalók aktív támogatása a szervezet etikus innováció iránti elkötelezettségének kézzelfogható megnyilvánulása. Az ilyen intézkedések magukban foglalhatják a szakképzettség növelésére és átképzésére irányuló kezdeményezéseket, amelyek biztosítják, hogy az automatizálás vagy a digitalizáció által kiszorított munkavállalók rendelkezzenek az új szerepkörökbe való átmenethez szükséges készségekkel (World Economic Forum 2020). Ezen túlmenően a mentális egészség megőrzését és javítását, valamint az általános munkavállalói jóllétet támogató programokkal kezelhetők a gyors munkahelyi átalakulások pszichológiai következményei, és a munkavállalók számára biztosíthatják az eszközöket a digitális kor kihívásaiban való eligazodáshoz.

Az innováció és az etika összefonódását jól szemléltetik az etikus innovációs gyakorlatot alkalmazó szervezetek egyes esettanulmányai. Néhány éve a Salesforce felhőalapú szoftvercég például létrehozta a technológia etikus és humánus felhasználásával foglalkozó irodáját, hangsúlyozva termékeinek etikus alkalmazását (World Economic Forum 2022). A Salesforce már az alapításakor fontosnak tartotta az etikai szempontok figyelembevételét, az esélyegyenlőséget és a széleskörű hozzáférés biztosítását, azonban a technológia és a társadalom változásával szükségessé vált ezen értékek még szisztematikusabb érvényesítése a cégen belül. 2018-ban létrehozták az Office of Ethical and Humane Use nevű részleget, amelynek célja a technológia etikus és humánus felhasználásának biztosítása és ellenőrzése. Ennek érdekében többek között meghatároztak olyan etikai alapelveket, mint az emberi jogok, a magánélet védelme, a személyi biztonság és az inkluzivitás politikája. Mindez kiegészült fogyasztói felmérések készítésével a technológia etikai dimenzióinak érvényesülésével kapcsolatos elvárások feltérképezésére. Tanácsadó testületet hoztak létre, amely segíti az etikai kérdésekben való döntéshozatalt, illetve etikai kérdésekért felelős tisztségviselőket neveztek ki.

A gyakorlatban az etika megfontolások beépítése a termékekbe többek között a következőket jelenti: irányelvek kialakítása bizonyos terméktípusok etikus tervezéséhez és fejlesztéséhez, erkölcsi nézőpontok bevonása a termékfejlesztésbe, az alkalmazottak képzése és tájékoztatása az etikai kérdésekről, valamint etikai kérdéseket tárgyaló képzési anyagok közzététele nyílt online tanulási platformokon. A Salesforce esete rámutat, hogy a technológia etikus használatának biztosítása komoly erőfeszítést és eltökéltséget igényel a vállalat minden szintjén, de megvalósítható a megfelelő struktúrák és folyamatok kialakításával. A

tapasztalatok megosztása segíthet más cégeknek is ezen az úton elindulni, amire példaként említhető a Siemens cég, amely egy átfogó AI etikai politikát vezetett be, és egyértelmű etikai elvek figyelembevételével irányítja AI-innovációit és biztosítja az elszámoltathatóságot (Siemens 2023).

Összegzés

A technológiai fejlődés határtalan lehetőségekkel és komoly etikai kihívásokkal teli jövő képét rajzolja ki elénk. A mesterséges intelligencia megjelenésével kialakult új paradigma kettőssége alapos értékelést és egy holisztikus megközelítést igényel, különösen az emberi erőforrások fejlesztésének területén. A bemutatott etikai kihívások jól szemléltetik a technológiai átalakulás mélyreható következményeit. A HR területén kialakuló új szakmai narratíva fókuszában olyan technológiai fejlesztések, mint az automatizálás, a digitalizáció és a mesterséges intelligencia hasznosítása, valamint a méltányos, igazságos és humánus alkalmazás biztosítása közötti egyensúlyozás áll (Davenport et al. 2020). Az etikai kihívások széles spektrumot ölelnek fel, a mesterséges intelligencia által vezérelt eszközökben rejlő potenciális elfogultságoktól és az automatizálás miatti potenciális munkahely-megszűnésektől kezdve a munkavállalók magánéletének finom, de mélyreható eróziójáig az egyre inkább digitalizált környezetben.

Ezek a kihívások azonban nem leküzdhetetlenek, és a javasolt megoldások a szervezetek számára iránymutató ajánlásokként jelennek meg. A "megmagyarázható mesterséges intelligencia" bevezetése, a digitális etikai kultúra ápolása, az alkalmazottak átfogó képzése és a célzott etikai felügyelet csak néhány azon intézkedések közül, amelyek védelmet jelenthetnek szolgálhatnak az innováció lehetséges buktatóival szemben (Rudin 2019). Ebben az új, etika alapú narratívában egyértelmű ajánlásokat kell tennünk a szervezetek számára: az etikát nem függelékként, hanem az innovációs út szerves részeként kell elképzelni. Az etikai megfontolásoknak az innovációs stratégiákkal való összefonódása nem pusztán szervezeti, hanem társadalmi szükségszerűség, tekintettel a humánerőforrás-fejlesztési gyakorlatoknak a szélesebb társadalmi szövetre gyakorolt hatására.

Végezetül, az etikus innováció területén, a humánerőforrás-fejlesztés területén a jövőbeli kutatási irányok sokkal több tudományos figyelmet érdemelnek. A digitalizált munkahely pszichológiai következményeinek mélyebb vizsgálata, a mesterséges intelligencia etikai megítélésének kultúrák közötti eltérései, valamint az át- és továbbképzési kezdeményezések hosszú távú hatása a gyors technológiai változásokkal szemben – csak néhány terület, amelyek izgalmas kutatási témákat kínálnak.

Irodalom

- Aguinis, H.–Glavas, A. 2012. What we know and don't know about corporate social responsibility: a review and research agenda. *Journal of Management*, 38(4), 932–968.
- Arntz, M. –Gregory, T.–Zierahn, U. 2016. The risk of automation for jobs in OECD countries: A comparative analysis. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 189, OECD Publishing, Paris.
- Autor, D. H. 2015. Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3–30.
- Bessen, J. E. 2015. *Learning by doing: The real connection between innovation, wages, and wealth*. Yale University Press.
- Boudreau, J. W.–Cascio, W. F. 2017. Human capital analytics: Why are we not there? *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 4(2), 119–126.
- Brennen, J. S.–Kreiss, D. 2016. Digitalization. *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*, 1–11.
- Brynjolfsson, E.–McAfee, A. 2014. *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. WW Norton & Company.
- Carroll, A. B. 1991. The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48.
- Chui, M.–Manyika, J.–Miremadi, M. 2016. *Where machines could replace humans — and where they can't (yet)*. McKinsey Quarterly.
- Davenport, T. H.–Guha, A.–Grewal, D.–Bressgott, T. 2020. How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(1), 24–42.
- Drucker, P. 1999. Knowledge-worker productivity: The biggest challenge. *California Management Review*, 41(2), 79–94.
- Dudok F. 2021. Fenntarthatóságra nevelés a közoktatás szintjén. In: Zádori I. (szerk.): *Tiszta energia – fenntartható környezet*. Budapest: DePress Kft. 75–91.
- Garavan, T. N.–Watson, S.–Carbery, R.–O'Brien, F. 2016. The antecedents of leadership development practices in SMEs: The influence of HRM strategy and practice. *International Small Business Journal*, 34(6), 870–890.
- Manyika, J.–Chui, M.–Miremadi, M.–Bughin, J.–George, K.–Willmott, P.–Dewhurst, M. 2017. *Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation*. McKinsey Global Institute.
- Rudin, C. 2019. Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. *Nature Machine Intelligence*, 1(5), 206–215.
- Russell, S. J.–Norvig, P. 2009. *Artificial intelligence: A modern approach*. Prentice Hall.
- Schumpeter, J. A. 1934. *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Harvard University Press.
- Schwab, K. 2016. *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum.
- <https://www.siemens.com/global/en/company/innovation/research-development/ai-lab.html> (letöltve: 2023.10.15.)
- Szilágyi T.–Dudok F. 2022. Sustainability and innovation in an educational context. *Acta Cultura et Paedagogicae*, 2(1), 54–65.
- World Economic Forum. 2018. *The future of jobs report 2018*. World Economic Forum, Geneva, Switzerland. <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2018/> (letöltve: 2023.10.15.)

- World Economic Forum. 2020. *Reskilling revolution: Better skills, better jobs, better education for a billion people by 2030*. World Economic Forum, Geneva, Switzerland.
<https://initiatives.weforum.org/reskilling-revolution/home> (letöltve: 2023.10.15.)
- World Economic Forum. 2022. *Responsible Use of Technology: The Salesforce Case Study*.
<https://www.weforum.org/publications/responsible-use-of-technology-the-salesforce-case-study/> (letöltve: 2023.10.15.)

II.

Bölcsészettudomány, filozófia szekció

Az archetípusok és szimbólumok jelentősége az informális tanulásban

Dergez-Rippl Dóra

Pécsi Tudományegyetem KPVK, Szekszárd

Nihil sub sole novum est.
Nincs új a Nap alatt.

Bevezetés

A tudásszerzés és a technikai fejlődés 21. századi folyamatai új ismeretszerzési formákat eredményeztek. Ennek eredményeképp, úgy tűnik, háttérbe szorult az olyan „lassú” folyamatok módszertani értéke, mint a mélyfigyelem és az önmegismerés, és ezzel szemben fókuszba került a kompetenciákat és a kreatív alkotó folyamatokat támogató környezet megteremtése és vizsgálata. Ez a módszerváltás azonban nem feltétlenül jelent ellentétet. Ezt az új kooperatív szemléletet és környezetet inkább olyan komplex tudásszerzési szituációnak érdemes tekintenünk, amelynek feltérképezésében a kognitivisták, behavioristák és konstruktivisták vizsgálatok mellett kulcsfontosságú szerepet kapnak a komplex mélylélektani értelmezések is. Ezek segítségével láthatóvá válnak az emberi lélek kulturális gyökerei (archetípusok), a tanulási folyamat(ok) mögötti belső, lelki motivációja (a szimbólumok megértésének ősi emberi igénye) és az új tanulási környezet tudatosságon és racionalitáson túlmutató jellemzői (spontaneitás, intuíció, kreativitás). Mindezek elméleti jelentőségét nem lehet túlbecsülni, hiszen a személyiségfejlődés és tanuláselméletek ma is érvényes közös üzenetét segítenek megvalósítani: Légy az, aki vagy! Ezt a tanácsot korántsem könnyű megvalósítani, és ez azért is különösen érdekes, mert az emberi élet lelki folyamatainak és kulturális jelenségeinek valójában nincs más célja, mint ez. Az önmegvalósítás, lelki kiteljesedés, önismeret és önkifejezés mechanizmusainak tudományos tanulmányozása a művészetek, kultúra, vallás és pszichológia elméleti eredményeinek segítségével történik, és ezek nélkülözhetetlenek a komplex tanulási folyamatok feltérképezéséhez is. Az alábbiakban ezt igyekszem alátámasztani, és a kortárs mélylélektan olyan, kultúraelméleti szempontból is jelentős eredményeit szeretném bemutatni, mint a személyiségfejlődés és a szimbólumhasználat kapcsolata, ősi kulturális élményeink időszerűsége vagy a tudásszerzés és önévelés közös lelki dinamikája.

Elsőként a szimbólumfelismerés kulturális kérdését járom körül, különös tekintettel a tudattalanból eredő ősi tartalmak önismereti jelentőségére. Az önismeretet a tanulás legáltalánosabb formájaként és a kortárs tanuláselmélet fontos elemeként értelmezem. Ezek után következik a szimbólumok és archetípusok mélylélektani magyarázata. Érintem a mesék, mítoszok kulturális jelentőségét és ezek tanuláselméleti szerepét. Amellett érvelek, hogy a kultúra ősisége itt van velünk, és egy olyan pszichés dinamizmust biztosít, amely tanulási folyamatainkat alapvetően meghatározza.

Végül rátérek a tudásszerzés és önévelés közös lelki dinamikájára, amelyet az ember szimbólumhasználatának és személyiségfejlődésének párhuzamával magyarázok. Azt a nézetet képviselem, amely szerint kulturális ősképeink, az archetípusok alapvető lelki szükségletként értelmezhetők, és az általuk fellépő pszichodinamika biztosítja a tanulásban megjelenő kreativitást. Röviden kitérek a formális, nem formális és informális tanulás közti különbségre is, és megfogalmazom a fentiek konklúzióját: potenciálisan mindenkinben megvan a kreatív élethez szükséges lelki energia.

1. Szimbólumhasználat mint kulturális jelenség

Az önmagunkká válás hosszú és „fárasztó”, egyben mégis legfontosabb életfeladatunk. Ennek megvalósítása során nemcsak az inter- és intraperszonális nehézségekkel kell szembesülnünk, hanem azzal az elméleti ténnyel is, hogy nem válhatunk „akárkivé”, akivé csak akarunk. Ez azt jelenti, hogy nem megteremtjük, hanem felfedezzük magunkat – felfedezzük lelkünk különböző tartalmait, és ezeket optimalizálva együttműködésre készítjük azokat. Ezt a célt szolgálják a különböző tanulási folyamatok is, és ez a megfontolás áll „Az életnek tanulunk” vulgáropszichológiai mondás mögött is. A tanulásra szólító belső készítés humán specifikum, és mélylélektani jelentőségét az adja, hogy az emberi psziché⁴ sajátja, ugyanakkor mindenki saját maga kell, hogy felfedezze azt. A lelki fejlődésnek ez a szubjektív karaktere egyrészt sürgető erejű, másrészt kizárólagos, hiszen erre törekednünk *kell*, és ezt más nem végezheti el helyettünk. E komplex lelki folyamat megértéséhez nélkülözhetetlenek kulturális örökségeink, hiszen ezek az emberiség lelki-szellemi mintázatainak képi és verbális megnyilvánulásait szimbolikus formában őrzik számunkra. E szimbólumok „felfejtésével” olyan örök ősi tartalmakhoz jutunk, amelyek saját magunkról/magunkból is megmutatnak valamit, ezzel segítséget nyújtva az önismeret rögzítés útján.

A szimbólumok ősi tartalmak közvetítői. Az ősképek tudatosodott tartalmak közvetetten, szimbólumok által válnak érzékelhetővé számunkra, és a tudattalannak ezek a primordiális képei segítenek lelki folyamataink megértésében is. Carl Gustav Jung a szimbólumokat a gazdag lelki élet jeleként határozta meg, amelyeknek metafizikai értelemben vett transzcendens funkciójuk ugyan nincs, de tudat és tudattalan között közvetítenek. Az analitikus pszichológia legnagyobb bölcséleti eredménye, hogy felismerte a szimbólumok, mesék, mítoszok, álmok és fantáziák kulturális tartalomhordozó szerepét. Jung szerint a szimbólumok, azaz a jelképek az ember pszichikus történéseinek és lelki élményének „energiaátalakítói” (Jung 1998: 103). Ebben a folyamatban a szimbólumok tudattalannból való felbukkanása a lelki egyensúly helyreállítását szolgálja, és így biztosítja azt a lelki hajtóerőt, amely mind a tanulási folyamatokat, mind pedig a személyiségfejlődés komplex menetét alapvetően meghatározza. Az alábbiakban emellett érvelek, hogy a kreativitáskutatásokkal és művészetpszichológiai következtetésekkel kiegészült kortárs tanuláselméletek nem hagyhatják figyelmen kívül azokat az eszméket, amelyek az emberi lélek motivációját nem csupán a szűk, freudi értelmezésű libidóval magyarázzák, hanem széleskörű kulturális és bölcséleti kontextusban láttatják azokat. Ez utóbbi magyarázó mechanizmus új és szofisztikált értelmezési lehetőség, amely a tudattalan tartalmait a lelki folyamatok kulturális és spirituális komplexitását figyelembe véve igyekszik feltárni. A (mély)lélektani kutatások éppen ezért nem korlátozódhatnak a tudati funkciók vizsgálatára. A tudat középpontba állításának civilizációs igénye ugyanis az egyéb lelki funkciók elnyomásához vezethet, ezért ez hanyatló folyamatnak, visszaesésnek tekinthető, amely erősen leszűkíti a képekben való gondolkodás lehetőségét. A XXI. század tanuláselméleti változásai az bizonyítják, hogy a pedagógiai kutatók felismerték ennek jelentőségét, és a kreativitást, intuíciót és inspirációt biztosító kooperatív tanulási környezet megteremtésére tett kísérleteikkel épp ezt az egyoldalúságot igyekeznek kiegyensúlyozni. Ennek mélylélektani párhuzama az a gondolat, hogy a tudat racionális funkciójával ellentétben a mitológiai gondolkodás az archetipikus tartalmakat szimbólumok formájában hozza felszínre, és ezzel a psziché „rejtett lényegiségét” fejezi ki (Jung 2005: 302). Ha szeretnénk elkerülni a tudat egyoldalúságából következő regressziót, amely többek között a tanuláselméleti szempontokból kizárja az informális tanulás fókuszát, nem feledkezhetünk meg a psziché nem tudatos tartalmairól. Ezekhez tapasztalat által, a tudaton keresztül juthatunk el. A tudat közvetítő funkciója kultúrtörténeti értékeink

⁴ Pszichén a lelki folyamatok totalitását értem, amely a tudatos és tudattalan részt egyaránt magában foglalja. A fogalomhoz hozzátartozik az önszabályozás is, amelynek segítségével az egyén az ellentétes tulajdonságait igyekszik egyensúlyba hozni és optimalizált működésre bírni. Különösen fontos a fogalom jungi értelmezése, amely szerint mindeközben az egyén fejlődni, lelkileg kiteljesedni igyekszik. A tanulmányban a psziché fogalmának ezt a komplex és szofisztikált értelmezését használom.

„alapelemeit”, az archetípusokat mutatja meg nekünk, amelyek a szimbólumok által válnak érzékelhetővé, és hozzásegítenek személyiségünk kiteljesedéséhez. Éppen ezért a kortárs kultúraelméleti diskurzusban egyre nagyobb szerepet kap az archetípusos szimbólumelmélet, amely nemcsak az emberiség szimbólumhasználatának történetét igyekszik feltárni, hanem az ezek mögött rejlő általános lelki folyamatoknak a személyiségfejlődésben betöltött szerepét is vizsgálja. Eszerint például egyáltalán nem tekinthetjük „véletlennek” azt a szelekciós folyamatot, amelyben valaki kiválasztja a neki tetsző képzési vagy tanulási formát. Ebben a diskurzusban felerősödik az informális tanulás szerepe – ahogy arra a tanulmány végén rámutatok. Mindenekelőtt azonban szeretném ismertetni azt a mélylélektani gondolatmenetet, amely ősi kulturális élményeink időszerűségét és a személyiségfejlődésben betöltött szerepét mutatja be.

2. Ősi kulturális élményeink időszerűsége: a személyiségfejlődés lelki evidenciája

Az archetípusok tartalmai a kulturális evolúció folyamatát és az emberiség vallási, művészeti és általános kulturális életét alapvetően meghatározzák. Ennek tanuláselméleti jelentősége is van, hiszen a tanulási környezet megteremtésében olyan kulturális közeget igyekszünk megalkotni, amely a tanulók lelkének-szellemének egészére hatással van. Ebből kiindulva elmondható, hogy kulturális szempontból tekintve egyáltalán nem mindegy, mi vesz minket körül – figyelembe véve azt a tényt is, hogy kulturális preferenciáinkat nem teljes mértékben tudatosan alakítjuk, hanem nagy részét őseinktől örököljük, és ezt az örökséget tudattalanul továbbadjuk.

A tudattalan rejtett tartalmai tehát nem misztikus és spekulatív, tetszés szerint választható élménylehetőségek, hanem épp ellenkezőleg, az ember biológiai meghatározottságának törvényszerűségéből következnek. A személyiségfejlődés biológiai folyamat, és egy biológiai evidencián alapul. Eszerint minden élőlény azzá válik, amivé kezdettől fogva rendeltetett (Jung 2005: 318). Ez a fajta fejlődési folyamat az embernél a kollektív archetipikus képekben pszichésen is megjelenik, és e megjelenés szerveződési szabályait a mitológiák szerkezete őrzi számunkra. Éppen ezért az analitikus pszichológia számára rendkívüli jelentőséggel bírnak a mitológia által közvetített kulturális tartalmak, mert segítenek különválasztani a tudattalan személyes és kollektív tartalmait.

„Ősinek nevezem a képet, ha archaikus jellege van. Akkor beszélek archaikus jellegről, ha a kép feltűnő összhangban van ismert mitológiai motívumokkal. Ebben az esetben egyfelől nagyrészt kollektív tudattalan anyagokat fejez ki, másfelől arra utal, hogy a tudat pillanatnyi helyzete kevésbé személyes, sokkal inkább kollektíven befolyásolt” (Jung 2010: 391).

Mindennek tanuláselméleti jelentősége is van, hiszen ezek alapján kijelenthetjük, hogy a kultúra ősisége itt van velünk, nem tudjuk eliminálni a pedagógiai diskurzusból. Sőt, akár olyan kulturális humán specifikumnak is tekinthetjük, amelyet minden ember szükségszerűen birtokol, így egy közös kulturális minimumként is felfoghatjuk. Az informális tudás által nyújtott általános műveltség olyan ismeretekhez juttat hozzá minket, amelynek sokszor nem vagyunk tudatában, mégis meghatározzák döntéseinket és intellektuális életünket. Ilyen fontos ismeret a mesék, mítoszok, mondák szimbólumrendszere és cselekménysorozata. A mitológiák gazdag szimbólumrendszere valójában nem más, mint a tudattalan megjelenési formája, fenoménkészlete, azaz olyan ősi képek lelki lenyomata, amelyek évezredek kultúrtörténeti értékeiről tájékoztatnak minket. Az archetipikus tartalmat kifejező szimbólum valami addig ismeretlenre utal, tehát kizárólagos ismerethordozóként kell tekintenünk rá. A szimbólumok lélektani jelentőségét azért sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert mással nem pótolható pszichés energiákat hordoznak. Carl Gustav Jung, illetve az analitikus pszichológia lelki fenomenológiájának komplexitását mutatja, hogy a pszichés dinamizmus energiaellátását biztosító szimbólumokat olyan fenoménként magyarázza, amelyeknek a képesség csak egyik tulajdonságuk. Lelki hatóerejük másik összetevője a jelentéstartalom, amellyel az ellentéteket egységesítő törekvésként a képek egymásra hatását folyamatosan alakítják. A szimbólumalkotás

kulturális folyamata így összhangba kerül a lelki folyamatokkal – és ennek nagy jelentősége van a kortárs tanuláselmélet szempontjából, amely a motivációt és a kitartást nem(csak) külsődleges okokkal magyarázza, hanem a life long learning programjával az önmagáért való tanulás relevanciáját hangsúlyozza.

Fenomenológiai szempontból tekintve az archetípusok a kultúra építőköveiként csak a szimbólumokon keresztül láthatók, így a képiség elsődleges jellemzőjük. Mindez jól alátámasztja azt a kortárs jelenséget, amely a képek hatóerejének felerősödését mutatja a tanulási folyamatokban. Ezt az elsőséget Jung is felismerte, hiszen szövegeiben az archetípus kifejezés csupán származtatott fogalom; elsőként az ősképek fogalmát vezette be a diskurzusba.

„A szimbólumok döntő hatást gyakorolnak a lelki élet egészére; domináns funkcionális jellemzővel és különösen magas energiatöltéssel bírnak. Ez magyarázza, hogy Jung kezdetben »ősképekről«, a kollektív tudattalan domináns elemeiről beszélt. Csupán később nevezte őket ARCHETÍPUSOKNAK [...]. Mindenekelőtt Szent Ágoston ideae principales definíciója vonzotta ehhez a kifejezéshez” (Kiemelés az eredetiben) (Jacobi 2009: 57).

Szent Ágoston az ősképeket örökkévaló okokként, illetve az isteni megértéshez tartozó törvényszerűségekként definiálta, és ezt a gondolatot átvéve Jung az időtlen idők óta fennálló képeket archetípusoknak nevezte el.

„Az archetípusos képzeteket, melyeket a tudattalan közvetít számunkra, nem szabad összetévesztenünk az önmagában vett archetípussal. Azok sokszorosan variált képződmények, amelyek egy önmagában nem szemléletes alapformára utalnak vissza. Utóbbi bizonyos formaelemek és bizonyos alapelvi jelentés útján rajzolódik ki, amelyek azonban csak megközelítően ragadhatók meg. Maga az archetípus pszichoid tényező, mely úgyszólván a pszichikai spektrum láthatatlan, ibolyántúli részéhez tartozik. Mint ilyen nem látszik tudatosíthatónak [...]. Az archetípus önmagában véve üres, formális elem, amely semmi más, mint valami »facultas praeformandi«, a képzetformának a priori adott lehetősége” (Jung 1997: 71–73).

Az ősképek fogalmának lélektani használata azonban nemcsak Szent Ágoston filozófiai örökségén nyugszik, hanem egészen az ókori bölcseségtől visszanyúlik.

„Az »archetípus« a platóni εἶδος magyarázó átírása. A mi céljaink szempontjából azért találó és hasznos ez a megjelölés, mert azt közvetíti, hogy a kollektív tudattalan tartalmi esetében réges-régi – vagy még pontosabban – ősi típusokról, vagyis időtlen idők óta fennálló általános képekről van szó” (Jung 2011: 12).

Jung archetípusokra vonatkozó kutatásai széles körű kultúraelméleti konzekvenciákat eredményeztek. Ezek a szellemtudományra, irodalomelméletre, mitológiatörténetre, esztétikára, összehasonlító vallástörténetre és művészetelméletre tett hatásuk révén megkérdőjelezhetetlenül felhívják az egyes szaktudományok figyelmét arra, hogy a kulturális és vallási jelenségek az emberi pszichében gyökereznek, annak fenoménjeiként strukturálódnak (Neumann 2014: xvii), és a tudásszerzés elsődleges forrásait jelentik.

3. A tudásszerzés és önnevelés közös lelki dinamikája

Kulturális javaink, világnézetünk, viselkedésmintáink fenomenológiai sokszínűségében az ember lelki struktúrájának eleven, dinamikus jellege és folyamatainak egész viszonyrendszere mutatkozik meg. Jung az archetípusok fenomenológiájának sajátos, a személyiségfejlődés (individuáció) folyamatával azonos dinamikát tulajdonított, amelynek meghatározott, törvényszerű menete van. Emellett a szimbólumok felbukkanásának is van törvényszerűsége, és

Jung egyik legnagyobb lélektani felfedezése, hogy ez összhangban van az individuáció folyamatával. A szimbólumok tudatban való megjelenése tehát korántsem véletlenszerű, főként pedig nem akaratlagosan irányítható. Jung ösztönös reakcióként, dinamikus viselkedésalakító erőként és lelki szükségszerűségként értelmezte az archetipusokat (Jacobi 2009: 58–59). Bár maga a tudattalan közvetlen megismerési lehetőségként teljes rejtély számunkra, mégsem állíthatjuk, hogy szeszélyesen, akaratunkat passzivitásra kényszerítve alakítja életünket. Jung szerint épp ellenkezőleg, működésének törvényszerűségeit közvetett módon megismerhetjük.

„A tudattalannak Janus-arca van: egyfelől a tartalmi visszautalnak a tudat előtti, prehisztórikus ösztönvilágra, másfelől a jövő lehetőségeit elővételezi [...]” (Jung 1998: 270).

Az ellentétek szabályozó funkciójának lélektani jelentőségét már Hérakleitosz is felismerte; Jung filozófiai műveltsége éppen ezért bizonyosan nagy szerepet játszott mélylélektani kutatásainak alakulásában. Az ellentétek törvényszerű működésének szabályozása lélektani szükségszerűség, de e törvényszerűsége való ráeszmélés filozófiai felismerés.

„Mindig is amondó voltam, hogy a lélektan az emberi tudás fölöttébb összetett fejezete, ezért a vele való foglalkozóknak némi filozófiai előképzettséggel is rendelkezniük kell [...]. Nekünk, az orvostudomány embereinek más tudományok ismereteit kell kölcsönvennünk. Ismernünk kell például a természeti népek lélektanát, a történelmet, a bölcséletet és így tovább. Sok lélektani kérdés, amellyel hasztalan birkózunk, leegyszerűsödne, ha más tudományágakhoz fordulnánk segítségért” (Jung 1999: 110).

Ez a gondolat tanuláselméleti szempontból alapvető jelentőségű, hiszen az informális tanulás éppen ezen az eszmén alapul. A felnőttkori tanulás mint ismeretek és készségek optimalizálása, a kompetenciákkal kapcsolatos „csak az fejleszthető, ami van” - elv, a kreatív alkotó környezet segítő hatása mind tanulástámogató ingerként funkcionálnak. A szimbólumok által megmutatkozó archetipusok szintén kulcsingereként működnek, és bár nem verbalizálhatók, a művészi élmények során azonban átélhetők. Ezek mindig szubjektív élmények, ezért ennek módszertani meghatározása a művészi nevelés legnagyobb kihívása.

„[...] az emberi viselkedés kulcsingerei körül [...] valósággal indáznak a mondák, mítoszok és a fantáziaalakok, amelyek az emberi viselkedés kulturális önreflexiójának eredményei” (Schuster 2005: 302).

Bár a művészi élmény mindig egyszeri és szubjektív, a művészi ízlésformálás mégis tanulható, mert a vallás, a kultúra és a művészet korokon átívelő, örök értékeket közvetítenek, amelyeket felismerve és preferenciáinkat figyelemmel kísérve saját magunkra ismerhetünk. Ez valójában nem más, mint informális tanulás: saját magunk tanulása. Minél kifinomultabb művészi észlelésünk dinamikája, annál jobban tudjuk ezt önmagyarázó módszerként használni, azaz annál jobban megismerjük saját magunkat.

„A mélylélektanban a pszichodinamika a lélek hajtóerőit és a szív rejtett, titkos rugóit értjük. A képek megmutatják a belső valóságot és megismertetik velünk személyiségünk eddig ismeretlen oldalait. Lelkünk mélyén bevezetnek bennünket képi világunk műhelyébe [...]. A szellemi és lelki hajtóerők eredete és forrása az archetipusokban, illetve az élet archetipikus alappozícióiban rejlik. Az archetipusok mint rendező tényezők energiatöltéssel bíró jelentéstartalmat hordoznak, amelyből pszichodinamika keletkezik” (Jung 1998: 104–105).

Ez a pszichodinamika biztosítja a tanulási folyamatokban jól hasznosítható kreativitást. E szemléletmód implicit módon régóta jelen van a tanuláselméleti diskurzusban, amely a

tanulásfajták tudományos meghatározásainak különbözőségéből jól látható. Míg a formális tanulás oktatási és képzési alapintézményekben valósul meg, és elismert oklevéllel, szakképesítéssel zárul, addig a nem formális tanulás az alapoktatási és képzési feladatokat ellátó rendszerek mellett zajlik, és általában nem zárul hivatalos bizonyítvánnyal. A nem formális tanulás lehetséges színtere a munkahely, de megvalósulhat civil társadalmi szervezetek és csoportok tevékenységének a keretében is, amelyeket a formális rendszerek kiegészítése céljából hoztak létre. Az informális tanulás azonban – a fentiekől kissé különbözően – a mindennapi élet természetes velejárója. A formális és nem formális tanulási formákkal ellentétben az informális tanulás nem feltétlenül tudatos és sokszor csupán kísérő tanulási tevékenység, és lehetséges, hogy maguk az érintettek sem ismerik fel tudásuk és készségeik gyarapodását. Az informális tanulás jelentőségét az a dinamikus eszme adja, amely szerint az egész több, mint a részek összessége. A formális tanulásban a dinamizmust a tanár tartja fenn.

„Hogy egy tizenéves érdeklődése fennmaradjon egy tárgy iránt, élveznie kell azt, amin dolgozik. Ha a tanár túlzottan megnehezíti a tanulás feladatát, a diák túl frusztrált és nyugtalan lesz ahhoz, hogy belemerüljön, és a feladatot önmagáért élvezze. Ha a tanár túl könnyűvé teszi a tanulást, a diák unatkozni fog, és elveszti az érdeklődését. A tanár azzal a nehéz feladattal szembesül, hogy meg kell találnia az általa teremtetett követelmények és a diák képességei közti megfelelő egyensúlyt, hogy abból örömtelenség származzon, és megszülessen a még több tudás iránti vágy” (Csíkszentmihályi 2008: 175).

Az informális tanulóshoz kapcsolódó önismereti folyamatokban azonban nekünk kell megteremteni, illetve felismerni azokat az utakat, amelyek előre visznek. Ebben kulturális örökségünk és környezetünk egyaránt segítségünkre lehet, ugyanakkor itt kapnak szerepet az intrinzikus jutalmak, azaz a tanulás örömei. Sok esetben a külső jutalmazás öröme nem elegendő ahhoz, hogy megteremtse vagy fenntartsa a motivációt. Valójában tehát a tanulóval kapcsolatos tartós sikerben a belülről jövő motivációnak van döntő jelentősége.

„A kreativitás növelésének egyik magától értetődő módja tehát, ha a különféle tartományokba a lehető legtöbb áramlatélményt visszük. A kultúra építése – művésznek, tudósnak, gondolkodó vagy cselekvő embernek lenni – felemelő élmény. Mégis túlságosan gyakori, hogy a felfedezés öröme nem sikerül megismertetni a fiatalokkal, akik inkább a passzív szórakozás felé fordulnak. A kultúra fogyasztása azonban sohasem olyan jutalmazó értékű, mint létrehozása” (Csíkszentmihályi 2008: 345).

Összegzés

Potenciálisan mindenkinben megvan a kreatív élethez szükséges lelki energia, amelyet a jungi elmélet rendkívül mélyenszántóan elemez, és amelynek konzekvenciái a kortárs tanuláselméletben döntő szerepet játszanak. Ezért a fentiekből levont következtetésként elmondhatjuk, hogy a tanulási folyamatokban érdemes élni azzal a lehetőséggel, amely túl van a formális tanuláson, valamint önálló feladatként jelentkezik, ezért mindenki egyénileg élheti meg azt. Belső lelki dinamikánkat hasznosítva így azt találjuk, hogy az egész jövőnkre hatással van.

„[...] minden kreatív személynek, aki új területre merészkedik, saját magának kell kiépítenie pályáját. [...] Akik kitartanak, és sikeresek lesznek, sokkal inkább abban kell kreatívnak lenniük, ahogy saját jövőjüket alakítják” (Csíkszentmihályi 2008: 199).

Irodalom

- Csíkszentmihályi M. 2008. *Kreativitás – A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jacobi, J. 2009. *Carl Gustav Jung pszichológiája*. Budapest: Animula Kiadó.
- Jung, C. G. 1997. *C. G. Jung alapfogalmainak lexikona – Első kötet*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Jung, C. G. 1998. *C. G. Jung alapfogalmainak lexikona – Második kötet*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Jung, C. G. 1999. *Beszélgetések és interjúk*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Jung, C. G. 2005. *A nyugati és keleti vallások lélektanáról*. Budapest: Scholar Kiadó.
- Jung, C. G. 2010. *Lélektani típusok*. Budapest: Scholar Kiadó.
- Jung, C. G. 2011. *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Budapest: Scholar Kiadó.
- Neumann, E. 2014. *The Origins and History of Consciousness*. United States of America: Princeton University Press-Princeton Classics.
- Schuster, M. 2005. *Művészetlélektan*. Budapest: Panem Kiadó.

Hasznos idióta vagy gátlástalan opportunist? Adalékok Vilmos ex-trónörökös és a nemzetiszocialista mozgalom kapcsolata történetéhez – különös tekintettel a Potsdam Nap eseményeire

Eged Alice⁵

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen

Bevezetés

A detronizált Hohenzollern-dinasztia tagjai feltételezhetően nem olvasták Adolf Hitler *Harcom* című munkáját. A landsbergi fogság nyugalmában megszületett írásban, illetve nem sokkal később annak folytatásában ugyanis a szerző egyértelművé tette, hogy pártjának az új Németország megteremtése a célja, nem pedig a monarchia helyreállítása (Hitler 1936: 380). A legjobb államforma az, érvelt a szerző, amely a legtehetségesebbeket juttatja vezető pozíciókba (Hitler 1936: 500), márpedig a német császárokat „nem a legokosabb, különösen pedig nem a legőszintébb lelkű emberek vették körül” (Hitler 1936: 303). Ha a Hohenzollernnek olvasták volna a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) vezetőjének 1924 és 1926 között papírra vetett gondolatait, bizonyára nagyobb gyanakvással figyelték volna a pártvezér tevékenységét, és sokkal nagyobb óvatossággal építették volna vele kapcsolataikat.

1. A jogi helyzet és a szakvélemények

A választófejedelmeket, királyokat, császárokat adó család és a nemzetiszocialista mozgalom kapcsolatát feltáró kutatások különösen 2019-től kerültek a figyelem középpontjába Németországban. A széles közvélemény ekkor szerzett tudomást a családnak a Német Szövetségi Köztársaság, illetve Berlin és Brandenburg tagállamok ellen indított, a család kártalanításáról folyó eljárásokról.

A második világháború végén a szövetséges hatalmak négy zónára osztották fel Németországot. A Hohenzollern-birtokok és javak túlnyomórészt a szovjet megszállási zónába kerültek, és a kommunista hatalom állami tulajdonba vonta a család összes ingó és ingatlan vagyonát. Míg a Német Demokratikus Köztársaság létezett, fel sem merülhetett az elkobzott vagyon visszakövetelése, 1994-ben azonban a német parlament megteremtette az 1945 és 1949 között elkobzott vagyonelemek visszakövetelésének vagy a tulajdonosok, illetve a leszármazók kártalanításának jogi lehetőségét (AusglLeistG). A törvény 1. § (4) bekezdése azonban kizárja a kártalanításból azokat, akiknek felmenői a nemzetiszocialista vagy a kommunista diktatúra hatalomra kerülését vagy megerősödését jelentős módon előmozdították (erheblicher Vorschub). A jogszabály nem definiálja a „jelentős előmozdítás” fogalmát.

A felek megbízásából neves történészek készítették el szakvéleményüket, amelyek egyöntetűen megállapították, hogy a Hohenzollern-család egyes tagjai már az 1920-as évek közepétől kapcsolatban álltak a nemzetiszocialista párt vezetőivel, és számosan rokonszenveztek a párttal. Noha a családtagok egymáshoz fűződő kapcsolata mindig is feszültségekkel terhelt volt, a monarchia visszaállítása mindegyikük számára fontos cél maradt, és e cél elérése érdekében sok mindenre hajlandóak voltak. Voltak, akik beléptek a NSDAP-be, az SA-ba vagy más nemzetiszocialista szervezetbe, illetve voltak, akik tagsági igazolvány nélkül segítették a párt belföldi, valamint külföldi elfogadtatását. A szakvélemények között lényeges véleménykülönbség áll fenn azonban abban a kérdésben, vajon a Hohenzollernnek tevékenysége jelentős támogatást jelentett-e az NSDAP hatalomra jutásában és a diktatúra kiépülésében.

⁵ A szöveg megírása idején a DRHE kutatásfinanszírozási támogatásában részesültem – E. A.

A Hohenzollern-család jelenlegi vezetője, Georg Friedrich herceg, II. Vilmos ükunokája 2023 tavaszán visszalépett a peres eljárásoktól, ám a vita – legalábbis egyelőre – csak jogi síkon zárult le. Az elemzések középpontjában leginkább az utolsó német császár fiának, Vilmos trónörökösnek a tevékenysége áll, mert a vagyon kisajátításának időpontjában, 1945-ben ő volt a család rangidős vezetője.

2. Vilmos ex-trónörökös életútja: Potsdamtól Potsdamig

A trónörökös 1882. május 6-án született Potsdamban a későbbi II. Vilmos legidősebb fiaként és Viktória királynő dédunokájaként. A fiatal herceg az iskolában csak közepes teljesítményre volt képes, mert kisgyermek kora óta figyelemzavarral küszködött. Rövid ideig államtudományokat is hallgatott a Bonni Egyetemen, de egyik professzora szerint a hegedű és a tánc örömei nagyobb élvezetet jelentettek számára (Müller 2019: 211). Katonai kiképzésben is részesült, és különböző rangfokozatokban szolgált a hadseregben, ám a hadászat elmélete nem kötötte le, a sportokban ellenben nagyon ügyesnek bizonyult. Cecília, mecklenburg-schwerini hercegnővel kötött házasságából négy fia és két lánya született. Felesége iránti rajongása hamar alábbhagyott, és a nőcsábász hírébe keveredett herceg egyre kevesebb időt töltött családjá körében (Pekelder et al. 2021: 72). Miután Németország vereséget szenvedett az első világháborúban, és II. Vilmos Hollandiába menekült, a trónörökös is a száműzetést választotta. Keserűen mondott le trónigényéről, és éveken át az észak-hollandiai Wieringen szigetén élt.

Az ex-trónörökös nem kevés fejtörést okozott Gustav Stresemann kancellárnak, amikor 1923-ban benyújtotta a Németországba való visszatérését kérelmező levelét. Noha a birodalmi kormány által kiállított engedély keletkezésének körülményeit a mai napig nem sikerült tisztázni, az bizonyos, hogy Vilmos herceg a politikától való távolmaradás ígéretével 1923 késő őszén a Potsdamban található Cecilienhofba költözhetett a családjához. Mivel a weimari köztársaság kormánya lehetővé tette a detronizált arisztokrata családok számára, hogy megtartsák vagyonuk jelentős részét, Vilmos folytathatta kényelmes és gondtalan életvitelét, és igazgathatta birtokait.

A visszatérését követően került a politikai eseményekbe történő közvetlen beavatkozást, ami azonban semmiképpen sem jelentett elszigeteltséget. Számtalan alkalommal megjelent a nyilvánosságban, részt vett sporteseményeken, kulturális rendezvényeken, és gyakran fogadott vendégeket a Cecilienhofban. Politikai gondolkodását a weimari köztársasággal szembeni agresszív ellenállása határozta meg, és ez nem változott 1923 után sem. A monarchia bukásáért a nagyvárosi csőcseléket és bizonyos zsidó köröket tett felelőssé (Brandt 2014: 37). Stresemann halála után belépett a köztársasággal szemben ellenségesen fellépő félkatonai szervezetbe, a Stahlhelmbe, amely főképpen Hugenberg pártjával, a Német Nemzeti Néppárttal (DNVP) ápol szoros kapcsolatot, és mind gyakrabban jelent meg politikai eseményeken. Saját bevallása szerint ebben az időszakban három dolog érdekelte igazán: a hadsereg, a politika és a technika (Luh 2023: 116). Állandó vendége lett Viktória von Dirksen berlini szalonjának. Az NSDAP vezetőivel szívélyes kapcsolatot ápoló asszonynál az 1920-as évek végétől a herceg rendszeresen találkozott Hitlerrel, Göringgel, Röhmme, Goebbelsszel, és közülük többen megfordultak a Cecilienhofban is.

Az ex-trónörökös és Hitler első találkozásának időpontja bizonytalan, feltételezhető, hogy erre már 1926-ban sor került. A kettejük közötti kapocs Göring lehetett, aki a nyugati fronton 1916-ban együtt szolgált a herceggel, s ő eszközölhette ki Hitler Cecilienhofba szóló meghívását. Noha a pártvezért az 1923-as puccsot követő bírósági tárgyalás ismert emberré tette, mégis talány, miért fogadta Vilmos a pártja újjászervezésével foglalatosskódó sikertelen puccsistát (Malinowski 2014: 12). Vilmos és Hitler kapcsolata az elkövetkező években is fennmaradt, amelynek az alapja a herceg részéről nem a nemzetiszocialista mozgalom ideológiai hitvallásával való korlátlan azonosulás volt, hanem sokkal inkább az a rendíthetetlen hit, hogy a közös fellépés eredményeként az NSDAP támogatásával visszaállítják a monarchiát. Hitler kisebb körben néhány alkalommal utalt a császárság intézménye visszaállításának lehetőségére, de a párt programjában ez a terv soha nem szerepelt, és hivatalos rendezvényein sem került soha terítékre.

Vilmos és Hitler szimbolikus jelentőséggel is rendelkező közös fellépéseinek egyike 1932-ben történt. Ekkor járt le Hindenburg birodalmi elnöki mandátuma, így az év elejétől fogva a német belpolitikai csatározások középpontjában a tavaszra kiírt elnökválasztás állt. Vilmos január 4-én adjutánsához és bizalmasához, Louis Müldnerhez írt levelében arról tájékoztatta a címzettet, hogy a jobboldal közös jelöltjeként indul a birodalmi elnökválasztáson. Elhatározását azzal indokolta, hogy elnökké választásával megteremtődik a monarchia visszaállításának reális lehetősége. Bízott az NSDAP támogatásában, mert nagyon is elképzelhetőnek tartotta, hogy a Hitler számára felajánlandó kancellári tisztség elegendő ellentételezés lesz (Machtan 2021: 78). Vilmos derűsen és magabiztosan tekintett a jövőbe, mert Hitler január 10-én a Cecilienhofban tett látogatásán átbeszélték a tervet (Brandt 2014: 16), és a pártvezér állítólag ígéretet tett, hogy kancellári kinevezése esetén a Hohenzollernek visszatérhetnek a trónra (Machtan 2021: 80). Optimizmusát aztán az általa nem kellőképpen átlátott szövevényes politikai hálóban történtek nem igazolták. A herceg nem tudta a jobboldalon mutatkozott ellentéteket mérsékelni és a jobboldali pártok között egységet teremteni, valamint édesapjától is határozott tiltást tartalmazó üzenetet kapott. II. Vilmos legidősebb fiát a családból való kitagadással fenyegette meg, amennyiben birodalmi elnökké választása esetén felesküszik a köztársaságra (Ilseman 1968: 199).

A herceg kandidálásáról szóló terve kútba esett. Mindez azonban nem arra sarkallta, hogy alaposan kielemezze a politikai helyzetet és újragondolja lehetőségeit, hanem a voksolás második fordulójára előtt – szövetségesei számára is váratlanul – felhívást intézett a német néphez, amelyben Hitler birodalmi elnökké választásának támogatására szólított fel. Vilmos nyilatkozatát a német és a külföldi, köztük magyar lapok szenzációként tálták. Hitlernek a felhívásra vonatkozó egyetlen nyilatkozata ismert. A herceg lépését spontán akciónak nevezte, és az ellentételezést firtató kérdésre határozott nemmel válaszolt, hozzátéve, hogy a német belpolitika számára az államforma problematikája nem időszerű (Machtan 2021: 100). Az elnökválasztás második fordulójában 1932. április 10-én Hitler alulmaradt Hindenburggal szemben, de Hitlert a vereség nem döntötte katasztrófába. Vilmos lord Rothermere brit sajtómágnásnak 1934. június 20-án írt levelében azzal hivatkozott, hogy ő már akkor, 1932 tavaszán Hitler mögé állt, amikor sokan még tévováztak, és az elnökválasztás két fordulójára között kiadott felhívása két millió szavazót hozott Hitlernek (Pekelder–Schenk–Bas 2021: 83). Ez utóbbi felettébb bizonytalan, és homály fedí, vajon a herceg mire alapozta az állítását. Vilmosnak ezt az erősen túlzó kijelentését rajta kívül senki sem vette komolyan (Clark 2011: 10).

3. Új választás, új helyszín: hol üljön össze a Reichstag?

Az újraválasztott Hindenburg 1933. január 30-án Hitlert nevezte ki Németország kancellárjává. A kormányban a nemzetiszocialisták, az Alfred Hugenberg vezette Német Nemzeti Néppárt képviselői és néhány pártonkívüli politikus kaptak helyet. Vilmos ex-trónörökös lelkesen üdvözölte a „nemzeti kormány” létrejöttét. Édesapja adjutánsának nagy megelégedettséggel nyugtázta, hogy felállt az a kormány, amelyért már egy esztendeje dolgozott (Ilseman 1968: 212). A herceg ekkortól rendszeresen mutatkozott a nyilvánosságban az NSDAP vezetőivel, akikkel a fotók tanúsága szerint szívélyes viszonyban volt, pártrendezvények vendége volt, és elhunyt SA-tagok temetésén jelent meg (Luh 2023: 127). A birodalmi elnök február 1-jén feloszlatta a Reichstagot, és március 5-re kiírta az új választást. Noha a voksolásra az ellenzék megfélemlítése és a Reichstag felgyújtását követő tömeges letartóztatások közepette került sor, a nemzetiszocialisták nem szereztek abszolút többséget, így újra koalícióra kényszerültek Hugenberg pártjával.

Hitler a Reichstag felgyújtásának másnapján, a február 28-án tartott kormányülésen azt javasolta, hogy a tüzeset ellenére a parlament alakuló ülését az eredetileg meghirdetett időpontban a Potsdamban található Stadtschloss (Városi Palota) épületében tartsák meg (Sabrow 2013: 54). A Reichstag újjáépítése hónapokat, de akár egy évet is igényelt, így egy új helyszín kijelölése mindenképpen indokolt volt. Hitlert kötötte a birodalmi alkotmány, amely szerint a választást

követő 30 napon belül össze kell hívni az új törvényhozó testületet. Az alkotmányos előírason túl a kancellárt még inkább sürgette a kétharmados többséget igénylő felhatalmazási törvény mihamarabbi elfogadtatásának szándéka. A Stadtschloss Potsdam történelmi belvárosában állt, és a porosz királyok rezidenciája volt, majd 1919-től a városi közgyűlés üléseinek adott otthont. Még ha az új helyszínt a kényszer szülte is, a Berlinen kívüli palota választásával a „nemzeti tömörülés kormánya” azt kívánta üzeni az ország lakóinak, hogy megkezdődik a régi és az új konzervatívok szövetségkötésén alapuló új Németország-programjának megvalósítása. Hasonlóan tehát 1919-hez, amikor a monarchia bukása után a Berlinben tapasztalt zűrzavaros helyzet miatt kényszerűségből Weimarban hívták össze az új Németország alapjait lerakni hivatott nemzetgyűlést. Nem valószínű azonban, hogy a porosz királyi székhely kiválasztását a Hohenzollernnek felé tett gesztusként értékelhetjük, hiszen az ex-trónörökös meghívása a Potsdam Napra az utolsó pillanatig váratott magára.

A Vossische Zeitung már március 2-án este közölte, hogy a Reichstag alakuló ülésére a potsdami helyőrségi templomban (Garnisonkirche) kerül sor.⁶ Időközben kiderült ugyanis, hogy a Stadtschloss nem alkalmas a mintegy 650 képviselő befogadására. A Garnisonkirche Potsdam legfontosabb történelmi szimbóluma volt, és egyben I. Frigyes Vilmos és fia, II. Frigyes nyugvóhelye. A Philipp Gerlach tervei alapján felépített és többször átépített barokktemplom a monarchia bukásáig a Hohenzollern család plébániatemplomaként szolgált, és itt kapták meg a háborúba induló katonai egységek az egyházi áldást. Itt találkozott 1805-ben III. Frigyes Vilmos I. Sándor cárral, és 1806-ban Napóleon is lerőta kegyeletét az evangélikus templomban a történelmi elődök előtt.

A helyszínválasztás szokatlan és merész ötletének gazdája Friedrich Bestehorn városi magisztrátus volt. Bestehorn indokolásának fő motívuma az volt, s ezzel győzte meg a politikai döntéshozókat, akik aztán kaptak a kínálkozó alkalmon, hogy semmi sem szimbolizálja kifejezőbben a trón és az oltár szövetségét, mint a Garnisonkirche (Sabrow 2013: 56). Csupán csak azt „felejtette el” közölni, hogy minderről az egyházkerület vezetőivel nem egyeztetett. Helyette azt állította, hogy a szükséges támogatást megszerezte, ami azonban csak az egyházközség előjáróinak beleegyezésére vonatkozott. A birodalmi kormány és az egyházkerület képviselőinek egyeztető tárgyalásáról több forrásból is értesülünk, például a nemzetiszocialista érzelmű Bestehorn 1936-ban papírra vetett visszaemlékezéséből és Georg Kaisenberg miniszteri tanácsos Wilhelm Frick birodalmi belügyminiszternek írt jelentéséből. Mindketten beszámoltak arról a nem várt nehézségről, amellyel a helyőrségi templomban tartott megbeszélés során kellett szembesülniük. Otto Dibelius püspök (Generalsuperintendent der Kurmark) a jelenlévőkkel megosztotta aggodalmát a templom politikai célra történő igénybevételéről, és erélyesen kitartott álláspontja mellett, miszerint Isten háza nem válhat politikai piactérre (Sabrow 2013: 63; Bestehorn 1937: 221). Dibelius egyébként már három nappal a választás után körlevélben emlékeztette a lekipásztorokat, hogy semmilyen politikai nyomásnak nem szabad engedniük, és az egyház tanításaihoz minden körülmények között hűnek kell maradniuk (Breckenmacher 2013: 89). Az evangélikus egyház vezetői időközben meghallgatást kértek a birodalmi elnöktől (Sabrow 2013: 61), aki határozottan ellenezte, hogy a Garnisonkirche helyet adjon a Reichstag üléseinek. A vita végül azzal az egyezséggel zárult, hogy a templom csak egy állami aktusnak ad helyet, s még csak nem is az ünnepélyes megnyitónak, és az illetékesek a Reichstag üléseinek máshol keresnek megfelelő helyszínt. A szervezésbe Joseph Goebbels – a korábbi történettudományi állásponttól eltérően – csak március 16-a után, a propagandaminisztérium felállítását és miniszteri kinevezését követően kapcsolódott be, amikor a fontos kérdések valójában már eldőlték (Sabrow 2013: 74).

⁶ Reichstag in Potsdam – Zusammentritt in der Garnisonkirche. In: Vossische Zeitung, 1933. március 2. esti kiadás, 1. o.

4. A Potsdam Nap és a trónörökös

A Potsdam Napként emlegetett eseményre, amely egyben az új Reichstag összehívásának napja is volt, 1933. március 21-én került sor a helyőrségi templomban. A dátum kiválasztásának is szimbolikus jelentősége volt, mert a német egység létrejöttéért 1871-ben kikiáltott Német Birodalomban ezen a napon nyitották meg a Reichstag alakuló ülését. A március 5-én megtartott parlamenti választás eredménye csalódást jelentett Hitlernek, és abszolút hatalom híján a törvényhozás összehívásához kapcsolódó állami aktus ünnepélyes lebonyolítása még inkább fontossá vált számára.

Március 21-én Potsdam lakóit és a városba látogatókat szép, derűs, tavaszi nap köszöntötte. Az utcákon emberek tízezrei ujjongva várták az ország notabilitásait. Az otthon maradtak a rádióban követhették a történéseket, de a készülékkel nem rendelkezők sem maradtak le semmiről, mert országszerte több helyen szerveztek „közös rádióhallgatást”. Potsdam zászlótengerben fürdött, az emlékműveket, az épületeket, az ablakokat, a padokat, az oszlopokat a császári fekete-fehér-piros színekben pompázó lobogók díszítették, és csak elvétve lehetett nemzetiszocialista horogkeresztes zászlót látni. A program szerint délelőtt a katolikus felekezethez tartozó kormánytagok, képviselők és meghívott vendégek a városi plébániatemplomban misén, míg az evangélikus vallásúak, köztük a birodalmi elnök istentiszteleten vettek részt a Szent Miklós-templomban. Ezt követően közösen vonultak át a következő helyszínre, a Garnisonkirche bejáratáig. Hindenburg mindvégig lelkesen integetők sorfala között autóval tette meg az utat. Az utolsó száz méteren kiszállt és sétálva érte el a templom bejáratát, ahol veterán bajtársai (Wernicke 2013: 36–38), valamint a zsakettben és cilinderrel a kezében várakozó kancellár és házelnök köszöntötték.

Az ünnepség központi alakja a birodalmi elnök volt,⁷ akit nem csupán a porosz hagyományok védőjeként és őrzőjeként láttattak, hanem az új Németország nemzeti egységének letéteményeseként is. Hindenburg porosz tábornagyi egyenruhát viselt, marsallbotot tartott a kezében, és a dicső múltat idéző rövid köszöntő beszédében a lelki megújulás fontosságát hangsúlyozta.⁸ A kancellár patrióta hangvétellű és minden antiszemita felhangot nélkülöző beszédében a nemzet egységének fontosságáról szólt, és hízog szavakkal méltatta Hindenburg történelmi szerepét. Megemlékezett a Németország sorsát befolyásoló nagy csatákról, amelyekből a birodalmi elnök a hazáját szolgálva vette ki részét. Hitler köszönetet mondott az agg elnöknek a nemzet fennmaradásáért és megerősödéséért tett erőfeszítéseiért, és őt nevezte meg Németország küszöbönálló felemelkedésének egyik zálogaként. Beszédének utolsó mondatait a hallgatóság állva hallgatta, miután a szónok erre kérte a megjelenteket.⁹ Ezután a kancellár a kezét nyújtva a birodalmi elnökhöz lépett – a pillanatról nem készült fotó –, akinek a szemeiben a meghatottságtól könnycseppek csillantak meg (Goebbels 1994: 93; Machtan 2021: 180). Johannes Keßler, a Garnisonkirche lelkipásztora visszaemlékezésében hosszan írt a kézfogás ünnepélyes pillanatról. Számára a birodalmi elnök és a kancellár kézszorítása Németország sorsát szimbolizálta. Ebben a mozdulatban, emlékezett Keßler, két hatalom és két világ jelent meg: „az érett férfikor és a férfias fiatalság”, „a tiszteletre méltó múlt és a kezdeményező jövő”, „a főtiszt és a népvezér”, „az arisztokrata hős és a kérlelhetetlen harcos”, és mindezek összefonódása – remélte Keßler – szolgálja majd a haza újabb hősi felemelkedését (Keßler 1935: 229–230). Utolsó aktusként Hindenburg egy-egy koszorút helyezett el a templom kriptájában I. Frigyes Vilmos és II. Frigyes szarkofágján.

⁷ Még a Völkischer Beobachter aznapi számának főcímei is Hindenburgról szóltak és nem Hitlerrel. In: Völkischer Beobachter, 1933. március 21. 1. o.

⁸ Hindenburgs Begrüßungsrede. In: Vossische Zeitung, 1933. március 21. esti kiadás, 1. o.

⁹ Hitlers Dank. In: Vossische Zeitung, 1933. március 21. esti kiadás, 1–2. o.

A helyőrségi templomból kilépve készült el az a fotó,¹⁰ amelyen megismétlődik a kézfogás: ekkor Hitler mélyen meghajolva, alázatosan nyújtotta a kezét Hindenburg felé. Az ikonikus pillanatfelvételt Theo Eisenhart, a New York Times fotósa készítette, de csak a második világháború után vált közismertté. A kései „karrier” oka Hitler szinte hajbókoló meghajlása volt Hindenburg előtt, amely ellentmondott a nemzetiszocialista hatalom által közvetíteni szándékolt narratívának.

A trónörökös és a család néhány tagja szintén részesei voltak a Potsdam Nap eseményeinek. Noha egyáltalán nem játszottak központi szerepet, a helyőrségi templomban Hindenburg mögött – több más díszvendéggel együtt – a császári páholyban foglaltak helyet. Vilmos herceg feltűnő huszáregyenruhát viselt, hozzá halálfejes jelvénnel díszített prémkucsmát. II. Vilmos száműzetéséből követte fia politikai ténykedését és részvételét a Potsdam Napon. A császár bizonyos fenntartásai ellenére Hitler kancellári kinevezésére és a március 5-ei választás eredményére biztató fejleményként tekintett, a trónörökös megjelenését a Potsdam Napon azonban határozottan helytelenítette. A Hohenzollernek nem vonták be a szervezésbe, a trónörökösöt nem hívták meg, így a császár az egész napos rendezvényt csak hűhónak minősítette, amelynek – megítélése szerint – a kormány részéről csupán a köztársaság szalonképessé tétele volt a célja. Vilmos herceg ígéretet tett a távolmaradásra, de adott szavát megszegve és az édesapjának fájdalmat okozva mégis részt vett a ceremónián. A császár úgy érezte, hogy azon a napon a fia asszisztálása mellett Németországban élve eltemették (Ilseman 1968: 215–216).

Ha a trónörökös nem kapott meghívót, mégis hogyan és miért vett részt a Potsdam Napon? A protokoll-listák egyértelműen bizonyítják, hogy Vilmos herceg nem kapott meghívót a Garnisonkirchébe. Lothar Machtan az alábbiak szerint rekonstruálta a történeteket. A nagy nap előtti este Hitler Potsdamban járt, hogy személyesen győződjön meg a helyőrségi templomban tett előkészületekről. A Garnisonkirche autóval öt percre volt a herceg rezidenciájától, és Hitler a „főpróba” után felkereste a trónörökösöt a Cecilienhofban. Akkor este, március 20-án hívta meg Vilmost a Garnisonkirche császári páholyába és az ünnepség után a dísztribünre a katonai parádé megtekintésére. Egészen biztos, hogy Hindenburgon kívül csak Hitler tehetett meg, hogy a kiadott protokollon az utolsó pillanatban változtasson (Machtan 2021: 179).

Hitlernek azért volt szüksége Vilmos jelenlétére, mert a konzervatív erők összefogása nemzetiszocialista narratívájában a trónörökös volt az egyik építőelem. Vilmost elkísérte a felesége, és rajtuk kívül még három Hohenzollern herceg volt részese a nagy napnak. Eitel Friedrich és Oskar a Stahlhelm egyenruháját viselték, míg August Wilhelm (Auwi), aki 1930. április 1-jétől az NSDAP tagja volt, az SA-rajparancsnoki uniformisát öltötte magára. Hitler számára ez a formáció fejezte ki leginkább a nap üzenetét: a régi császári elit és a nemzetiszocialista mozgalom harci szövetsége lebontja a weimari rendszer maradványát. A helyőrségi templomban lezajlott ceremónia után a szabadban megrendezett katonai parádé, amelyen egymást követően vonultak fel a Reichswehr, a rendőrség, a Stahlhelm, az SA és az SS egységei, az 1933. január 30-a utáni Németország és a császári Németország, illetve Poroszország közvetlen történelmi kapcsolódását demonstrálta. Vilmos a tribünön az állami méltóságokkal és a hadsereg főtisztjeivel fogadta a felvonulók tiszteletadását. Számos fotó készült az emelvényen állókról, és az NSDAP által készített közel egy órás *Deutschland erwacht. Ein Dokument von der Wiedergeburt Deutschlands*¹¹ (Németország felébred. Németország újjászületésének dokumentuma, 1933) című propaganda-film is megörökítette a trónörökösöt, amint a pódiumon a nemzeti egység előadásában parolázott.

¹⁰ Bundesarchiv Bild 183-S38324 (Theo Eisenhart, New York Times, 1933. március 21.)
https://de.wikipedia.org/wiki/Tag_von_Potsdam#/media/Datei:Bundesarchiv_Bild_183-S38324,_Tag_von_Potsdam,_Adolf_Hitler,_Paul_v._Hindenburg.jpg

¹¹ 1933 – Deutschland erwacht – Ein Dokument von der Wiedergeburt Deutschlands. Internet Archive

Összegzés

A kancellár kinevezésekor korántsem rendelkezett teljhatalommal. Az NSDAP-nek nem volt abszolút többsége, rajta kívül még tíz pártnak volt képvislete a Reichstagban, a birodalmi elnök pedig nagy tekintéllyel és erős alkotmányos jogosítványokkal rendelkezett, valamint ő volt a Reichswehr főparancsnoka is. Hindenburg és köre bíztak abban, hogy Hitlert féken tudják tartani, ha bevonják a kormányzati felelősségbe. A Potsdam Nap történései ezt látszólag igazolni. Két nappal később azonban a Reichstag ülésén, amelyet Berlinben a Kroll Operaházban tartottak, és amelynek diplomatapáholyában a trónörökös is helyet foglalt, nagy többséggel elfogadták a mindössze öt cikkelyből álló, a *Törvény a nép és a birodalom ínségének megszüntetésére* címet viselő jogszabályt, a felhatalmazási törvényt. A törvény a weimari struktúra végét jelentette és azt, hogy már alkotmányosan is a nemzetiszocialisták lettek a birodalom urai (Goebbels 1994: 93).

Vilmos részvétele a Potsdam Napon azt mutatta, hogy nem rendelkezett a realitásérzék politikusi erényével. Elhitte, hogy Hitler a porosz hagyományok felélesztője és a monarchia helyreállítója. Elfogadta, hogy a vágya szerint olasz mintára modernizálandó porosz monarchiát a Hohenzollernnek városában ne egy Hohenzollern jelenítse meg, hanem a császári családdal kifejezetten barátságtalan viszonyban lévő birodalmi elnök, Hindenburg. Mindez azt mutatta, hogy túlbecsülte erejét és befolyásoló képességét.

Irodalom

- Bestehorn, F. 1939. Der „Tag von Potsdam” und seine Vorgeschichte. Das Werden des 21. März 1933. *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte Potsdams* 12, N. F.7, Heft 4 (353): 219–222. Friedrich Bestehorn: Der „Tag von Potsdam“ und seine Vorgeschichte. Das Werden des 21. März 1933. (garnisonkirche.de)
- Brandt, P. 2014. Gutachten zur politischen Einstellung und zum politischen Verhalten des ehemaligen preußischen und reichsdeutschen Kronprinzen Wilhelm. *NEO MAGAZIN ROYALE – Eier aus Stahl – Prinz von Hohenzollern vs. Bundesregierung* (archive.org) (letöltve: 2023. november 1.)
- Brechenmacher, T. 2013. Zwischen Nikolai- und Garnisonkirche Die Festpredigt des Generalsuperintendenten Otto Dibelius in der Potsdamer Nikolaikirche. In: Kopke, C.–Treff, W. (ed.): *Der Tag von Potsdam. Der 21. März 1933 und die Errichtung der nationalsozialistischen Diktatur*. Berlin: Walter de Gruyter, 87–99.
- Clark, C. 2011. Hat Kronprinz dem nationalsozialistischen System erheblichen Vorschub geleistet? <http://hohenzollern.lol/gutachten/clark.pdf> (letöltve: 2023. november 1.)
- Goebbels, J. 1994. *Napló*. (szerk. Rátkai Ferenc) Budapest: Dunakönyv Kiadó.
- Hitler, A. 1936. *Mein Kampf*. Zwei Bände in einem Band. München: Zentralverlag der NSDAP.
- Ilseman, von S. 1968. *Der Kaiser in Holland. Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutanten Kaiser Wilhelms II. Monarchie und Nationalsozialismus 1924–1941*. (Ed. Koenigswald, von H.) München: Biederstein.
- Keßler, J. 1935. *Ich schwöre mir ewige Jugend*. Leipzig: Paul List Verlag.
<https://katalog.slub-dresden.de/id/0-1655945203> (letöltve: 2023. november 1.)
- Luh, J. 2023. *Der Kronprinz und das Dritte Reich. Wilhelm von Preußen und der Aufstieg des Nationalsozialismus*. München: Verlag C. H. Beck.
- Machtan, L. 2021. *Der Kronprinz und die Nazis. Hohenzollerns blinder Fleck*. Berlin: Duncker-Humblot.
- Malinowski, S. 2014. *Gutachten zum politischen Verhalten des ehemaligen Kronprinzen (Wilhelm Prinz von Preußen 1882–1951)*.
<http://hohenzollern.lol/gutachten/malinowski.pdf> (letöltve: 2023. november 1.)
- Müller, F. L. 2019. *Die Thronfolger. Macht und Zukunft der Monarchie im 19. Jahrhundert*. München: Siedler Verlag.

- Pekelder, J.–Schenk, J.–Bas, van der C. 2021. *Der Kaiser und das Dritte Reich. Die Hohenzollern zwischen Restauration und Nationalsozialismus*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Sabrow, M. 2013. Der „Tag von Potsdam“. Zur doppelten Karriere eines politischen Mythos. In: Kopke, C.–Treß, W. (ed.): *Der Tag von Potsdam. Der 21. März 1933 und die Errichtung der nationalsozialistischen Diktatur*. Berlin: Walter de Gruyter, 47–86.
- Wernicke, T. 2013. Der Handschlag am „Tag von Potsdam“. In: Kopke, C.–Treß, W. (ed.): *Der Tag von Potsdam. Der 21. März 1933 und die Errichtung der nationalsozialistischen Diktatur*. Berlin: Walter de Gruyter, 8–46.
- Vossische Zeitung, 1933. március 2. esti kiadás
- Vossische Zeitung, 1933. március 21. esti kiadás
- Deutschland erwacht. Ein Dokument von der Wiedergeburt Deutschlands. Video: 1933 – Deutschland erwacht – Ein Dokument von der Wiedergeburt Deutschlands. Internet Archive

Tudomány és áltudomány megkülönböztetése **Polányi Mihály tudományfilozófiájában**

Kmeczkó Szilárd

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen¹²

Bevezetés

Ha az áltudományok szóba kerülnek, általában a legtöbbünk által könnyen felismerhető jelenségekre gondolunk, amelyeknek a tudományhoz fűződő viszonya merőben külsődleges. Bár a művelői tudományos köntösben lépnek a nyilvánosság elé, szándékuk a megtévesztés és a haszonszerzés. A tudomány episztemológiai tekintélyét felhasználva tévesztik meg mindazokat, akik bizalommal fordulnak hozzájuk, vagy mindössze arról van szó, hogy bizzarr meggyőződéseket hirdető közösséget szerveznek maguk köré. Az esetek legtöbbszörében némi józan kételkedés kellő védelmet nyújthat a szolgálataikat felkínáló áltudósokkal szemben.

Az elmúlt évek járványügyi helyzete, a koronavírus különböző változatai okozta fenyegetettség, a nyomában járó óvatos magatartás és bizalmatlanság azonban új lehetőséget nyitott meg az áltudományok előtt, legyen szó az oltóanyagokkal szembeni bizalmatlanság fokozásáról vagy hatásos ellenszerek felkínálásáról. Nem ritkán e kettő párban jelent meg. Mivel a megtévesztés lehetséges következményei már nem csupán bosszantóak vagy dühítőek voltak, hanem komoly veszélynek tehetők ki mindazokat, akik hittek az intézményes tudományt bíráló vagy támadó hangoknak, az áltudományokkal kapcsolatos diskurzus jelentősége megnőtt. Alighanem ez is közrejátszott abban, hogy 2022 során Krekó Péter és Falyuna Nóra szerkesztésében megjelent *A sarlatánok kora* című kötet, átfogó ismeretet nyújtva arról a nagyon változatos jelenségmezőről, amelyen az áltudományokat és a különböző hóbortos társaságokat helyezzük el. A szerkesztők gazdag példatáron vezetik végig az olvasót, hiszen az oltástagadóktól kezdve a laposföld- és az ufóhívőkön, a bulvárszichológián és az asztrológián át sok egyéb téma mellett terítékre kerül a lúgosító diéta is. Csupa olyan meggyőződésrendszerrel van szó, amire leginkább csak legyintünk a mindennapokban, amennyiben viszont bizalmat szavaznánk bármelyiküknek, ennek megvallását alighanem csakis a legszűkebb baráti körre korlátoznánk.

Megtudhatjuk, hogy hazánkban kifejezetten magas a tudomány elfogadottsága és bizalom övezi mindazokat, akik tudósként lépnek a nyilvánosság elé. Azonban a tudomány iránti, talán kissé naiv bizalom védtelenné is teszi az embert az áltudományokkal szemben (Falyuna–Krekó 2022a: 16). Mivel laikusként nem tudjuk megítélni, hogy mi zajlik a különböző kutatóintézetekben, tudományos műhelyekben, ezért külsődleges szempontok alapján tudunk csak mérlegelni. Az ál- vagy alternatív tudományok művelői azonban nem könnyítik meg a különbségtételt. Biztosabb fogódzókat pedig nem fogunk találni. Kutrovác Gábor írása bár áttekinti a főbb tudományfilozófiai kísérleteket, amelyek demarkációs kritériumot keresve próbálták körülhatárolni a tudományt, oda lyukad ki, hogy bizonyos készségek birtoklása segíthet eldönteni a kérdést. Ezek egy része a logikus gondolkodással kapcsolatos, mint az érvek mérlegelésének a képessége, addig a többi a tudomány mint intézmény működésére vonatkozó ismeretek meglétével függ össze (Kutrovác 2022: 50). Az ilyen ismeretek átadásának az iskolában kellene történnie. Nincs azonban jelenleg olyan tantárgy, amelyik a pozitivisták szemléletű tudományképet meghaladó intézményi szempontú tudományképet megalapozhatná. Egy ilyen tudománykép megléte esetén sokkal eredményesebb lehetne a felvilágosító szándékú tudománykommunikáció, amelynek a korlátairól megbizonyosodhattunk a koronavírus-járvány

¹² Az írás elkészítése idején a DRHE kutatásfinanszírozási támogatásában részesültem. (K. Sz.)

idején (Aczél 2022; Falyuna–Krekó 2022b; Tuboly 2021). Levonhatjuk a következtetést, hogy az esetek többségében jó eséllyel felismerjük az áltudományokat, de abban már nem lehetünk biztosak, hogy ez minden esetben sikerül is.

Mivel az áltudományokkal kapcsolatos felvilágosító és nevelő munka véget nem érő folyamat, ezért az áltudományokra érdemes mint velünk élő társadalmi jelenségre tekinteni. Ezek után elvárható, hogy ne csupán a leleplezés, hanem a megértés szándékával is közelítsünk hozzájuk. Tuboly Ádám Tamás a tudomány árnyékának nevezi az áltudományok összességét. Elképzelése szerint az áltudományokkal érintkező határtudományok, illetve a határ mindkét oldalának vizsgálata hordozza a megértés lehetőségét (Tuboly 2022).

1. Polányi Mihály a tudományos felfedezésről

Polányi Mihály számos alkalommal érinti a tudományfilozófiai tárgyú írásaiban – esszéikben és hosszabb lélegzetű munkákban egyaránt – az áltudományok kérdését. Kísérletet tesz a tudomány irányából történő megértésükre, ami reményei szerint megvilágítja a tudóstársadalom áltudományokkal szembeni, a kívülállók számára érthetetlen, rosszabb esetben gőgösnek vagy arrogánsnak tűnő magatartását, ami erodálhatja a tudomány széles körben elfogadott episztemológiai tekintélyét. Ez nem kívánatos fejlemény volna, mivel Polányi gondolkodása szerint a modern nyugati társadalmak kulturális-civilizációs szövetében fontos helyet tölt be a tudomány. Polányinak a tudomány működésével kapcsolatos felfogását megvilágítja a felfedezés aktusáról adott elemzése.

A felfedezés egy bonyolult észlelési probléma megoldásához hasonlatos, amikor a kutató egy háttér előtt kiemelkedő Gestaltot, rendezett alakzatot ismer fel. A tudományos felfedezés annyiban tér el a hétköznapi észleléstől, hogy a tudós ott is értelmet hordozó mintázatot lát meg, ahol a laikusok nem lépnek túl a tapasztalati benyomások zűrzavarán. Tudománytörténeti példaként említi, hogy 1603-ban az egyik első tudományos társaság, az Academia dei Lincei (A hiúzok akadémiaja) alapításakor is a természetvizsgáló éleslátását, hiúzzemének jelentőségét emelték ki (Polányi 1992a: 42). A Gestalt azonban nem kínálja fel magát könnyen a kutató elméjének. A tudományos felfedezésnek ezt a lényeges mozzanatát jól fejezi ki, amiként Umberto Eco nyomán Karakas Alexandra vázolja a giccs és az avantgárd művészetek viszonyát: „[A]z [...] avantgárd művészet aktív fogyasztót feltételez, aki a felfedezés mozzanatán keresztül tevőlegesen vesz részt a művészi alkotás felfedezésében, amelynek jutalma az érzelmi töltet megtapasztalása és az intellektuális gyarapodás” (Karakas 2022). A mű megértése előfeltételezi a szellemi erőfeszítést. Polányi a *Személyes tudás* című művének elején jelzi, hogy szembe kíván nézni az alaklélektan filozófiai következményeivel (Polányi 1994, I: 11). Elfogadja a Gestaltok felismerésének jelentőségét a megismerésben, viszont a megértést aktív megismerésnek tekinti, s ennyiben túllép az alaklélektan felismerésein. Az értelmes egészként értett koherens alakzat felismerése ugyanis nem egyensúlyra vezető spontán agykérgi folyamat, hanem a kutató elméjének megfeszített munkája, a nyomra vezető jelek Gestalttá integrálásához vezető kreatív, az intuíciót és a képzeletet munkára fogó erőfeszítések eredménye (Polányi 1994, II: 161–162; Polányi 1997: 117).

A megértés lépései formalizálhatatlanok, ezért Polányi kétségbe vonja a tudományos módszer racionális rekonstrukciójának a lehetőségét, szemben a Bécsi Kör logikai pozitivistáival. A felfedezésbe torkolló megértés elköteleződést alakít ki a kutatóban. Ennek a jele, hogy az értelmes alakzatot létezőnek, a valóság részének tekinti, tehát nem konstruálja, és erről tudóstársait akár késhegyre menő vitában is megkísérli meggyőzni. Ha nem lépne túl a szubjektív állítások körén, a megsejtett alakzat előzetes tudása nem jelenne meg termékeny problémaként a számára, ami a későbbiekben megragadhatná az intellektusát. A megértés ugyanis a probléma észlelésétől a felfedezésig tart. Az elköteleződés kizárja, hogy a felfedezést átmeneti érvényű tudásként fogadja el, ami csak cáfolásra vár. Ennyiben Polányi ellentmond Karl Poppernek is, aki a tudományfejlődés lényegi elemeként a verifikáció helyébe a falszifikációt (cáfolás) állította. Találó módon fogalmazza meg Bertrand de Jouvenel, hogy Polányi milyen képet tár elénk,

amikor a megfeszített elme működését elemzi: „[a]z emberi elme ekképpen leírva, vadászat közben mutatja meg legjobban hatalmának természetét [...], az alkotó gondolkodás vadabb és kevésbé artikulált, mint feltételezni szoktuk” (Jouvenel 1993: 27). Tévednénk azonban, ha mindebből azt a következtetést vonnánk le, mint Paul Feyerabend, hogy a tudományban „bármilyen megteszi” (Feyerabend 2002: 57). Hogy mennyire nincs így, arra a tudósok áltudományokkal kapcsolatos magatartása is rávilágít.

2. Tudománytörténeti példa: Kopernikusz és a Napközpontú kozmosz felfedezése

Polányi tudománytörténeti példatárának visszatérő és talán legfontosabb elemét jelenti Kopernikusz bolygórendszeréről adott leírása, ezen a példán ugyanis meggyőzően tudja szemléltetni a tudományos felfedezés természetét a saját elképzelésének keretei között. Meggyőződése, hogy Kopernikusz esete alátámasztja mind az ismeretelmélet, mind pedig a tudománytörténet látásmódját.

Polányi a tudományos fejlődésről kialakított álláspontját a pozitivist tudományfilozófiákkal folytatott polémia mentén fogalmazta meg. Tagadta, hogy az elmélet mindössze a tapasztalati tények gazdaságos összefoglalása volna, és ne léphetne túl a tapasztalaton (Polányi 1994, I: 28–29). A tapasztalati megfigyelés eredményeit mindössze a nyomra vezető jelek integrációra váró sokaságának tekintette. Az elmélet, lévén a valóság egyik szeletéről alkotott vízió, nem redukálható a megfigyelésekre, hacsak nem hagyjuk figyelmen kívül az elmének a jelek integrációjára irányuló erőfeszítéseit, ami Polányi ismeretelméleti tanításának magvát képezi. Az integráció teszi lehetővé a megfigyeléseken való túllépést, és jutatta el az elmét addig a pontig, ahol feltárul előtte a valóság egyik aspektusa. A tapasztalati mező elhagyása jelenti a tudományos kutatás metafizikai mozzanatát. A megismerés tehát a tapasztalatból indul ki, és tapasztalaton túliban, a természeti tények mögött rejlő valóságban éri el a célját (Polányi 1998a: 11).

A kopernikuszi rendszerrel kapcsolatos tudománytörténeti jelentőségű viták mindegyikének az állt a középpontjában, hogy a tanítás vajon igaz képet közvetít-e a kozmoszról, van-e tehát valóságvonatkozása, vagy pedig mindössze hasznos számítási modell az előrejelzésekhez. Kopernikusz csak élete végén járult hozzá munkája kiadásához. A kálvinista teológus Osiandernek sikerült név nélküli előszót csatolnia a *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (Az égi pályák körforgásairól) címmel megjelent műhöz, melyet Kopernikusz felfogásával ellentétes módon mint számítási modellt mutatott be.

Polányit az a kérdés foglalkoztatta, vajon miért gondolhatta Kopernikusz, hogy a rendszere a valóság egyik aspektusát helyesen, tehát igaz módon tárja fel. A választ meg is találta Kopernikusz III. Pál pápának írt ajánlásában, melyből kiderül, hogy a rendszer minden eleme egymásba kapcsolódik, és nem mozdítható ki egyetlen részlet sem a helyéről anélkül, hogy a rendszer egésze ne sérüljön. Ez volt a jele, hogy a tanítás nem csupán számítási eszköz, hanem valóban a bolygórendszer igaz képét nyújtja (Polányi 1998a: 19–20).

A kopernikuszi rendszerhez fűződő különböző viszonyulások alkalmat teremtettek Polányi számára, hogy a tudományszemlélet hármass tipológiáját állítsa fel. (1) Meglátása szerint a Kopernikusz rendszerével szembeni tiltakozás forrása nem a bibliai tanítás, hanem a skolasztikus filozófia védelme volt. A legfőbb skolasztikus tekintély, Arisztotelész ugyanis úgy gondolta, hogy a kozmosz tökéletességének a gondolatából kiindulva szükségszerű első elvekből lehet levezetni, milyennek is kell lennie a kozmosznak. A skolasztikus felfogásban így nem nyílik lehetőség a megfigyeléseken alapuló felfedezésre. Ilyen gondolati háttér esetén egy tapasztalati elemeken nyugvó elmélet csakis számítási segédeszköz lehet. Az első elvek közvetlenül alakítják a kozmosz szerkezetét. (2) A pozitivist tudományszemlélet megkívánja a tudomány megtisztítását a metafizikai elemektől, azaz előírja, hogy a tudományos állítások közvetve vagy közvetlenül a tapasztalathoz kapcsolódjanak. Tudományon kívüli elvek szóba sem jöhetnek. (3) A kopernikuszi tudományszemlélet nem tagadja az első elvek létezését, viszont az első elvek a

tapasztalati megfigyelésekkel együtt tárják fel a realitást (Polányi 1998a: 20–21). Polányi is az utóbbi tudomány szemlélet talaján állt.

A valóság aspektusainak feltárása véget nem érő feladat. Ebben az értelemben a valóság kimeríthetetlen. A Kopernikusz halálát követő csaknem másfél évszázadban azonban nem sikerült az előrejelzések alapján igazságot tenni a ptolemaioszi és a kopernikuszi rendszerek között. Ami alapján mégis különbség tehető, túl van az elméletek explicit tartalmán. Az elméletek heurisztikus erejéről, azaz sugalmazásairól, a későbbi felfedezők anticipációinak támogatásáról van szó. Ez pedig a kopernikuszi rendszer igaz voltát jelzi. A heurisztikus erőnek köszönhetően előre nem látható módon a későbbiekben az elmélet a problémák termékeny forrásává válik. Belőle kiindulva számos jövőbeli felfedezés fog történni. A Kopernikusz rendszerében levő gyúanyag későbbi kiaknázását jelenti Kepler felfedezései, Kepler három törvényének közvetítésével pedig elősegítette az általános tömegvonzás Newton általi felfedezését (Polányi 1998a: 22). A felfedezés a maga történeti alakjában számos olyan részletet tartalmazhat, amelyeket az utókor tévedésként fog elutasítani, de ez nem teszi tévedéssé magát az elméletet.

3. Döntés a tudományos elmélet elfogadásáról vagy elutasításáról

Láttuk, hogy a tudományfejlődés döntő mozzanata, a felfedezés aktusa nem formalizálható. A felfedezés eredménye nem verifikálható, és nincs garancia a falszifikálhatóságra sem. Bizonyítottunk pedig akkor vehetjük, ha a későbbiekben újabb felfedezések forrásává válik. Kopernikusz példája azonban azt mutatta, hogy addig hosszú idő is eltelhet. A felfedezés sorsáról azonban dönteni kell. Kérdés, hogy minek a figyelembe vételével születik meg ez a döntés.

Mivel a kutató elköteleződött a felfedezés mellett, univerzális intencióval állítja az igazságát, ezért szenvedélyesen próbálja meggyőzni tudóstársait a viták során. A felfedezés azonban irreverzibilis aktus, ami megszünteti azt a heurisztikus szakadékot, ami a megoldást kereső elmét elválasztja a felfedezéstől. Minél jelentősebb a felfedezés, annál szélesebb a heurisztikus szakadék torka, amit a tudományos vita során kellene áthidalni mindazok számára, akiket meg kellene győzni. Egy szakadék választja el tehát a meggyőző kommunikátort a többiektől. Két olyan gondolatrendszer között, amelyek képesek definiálni és megindokolni az általuk elfogadott és fenntartott tények eltérő csoportjait, nem nyílik út a formális érvelés előtt (Polányi 1994, I: 260). Új fogalmakat, tényeket és a közöttük fennálló relációkat kellene elsajátítania annak, aki a komolyan vett megértés, a belátás küszöbéig szeretne eljutni. Ez a kísérlet azonban még egy korábbi valóságvizíóhoz kapcsolódik. Az új nyelvet – amiként egyetlen nyelvet sem – lehet az előzetes bizalom nélkül elsajátítani. Anélkül, hogy meg lennénk győződve róla, ténylegesen jelentenek valamit az új nyelv szavai. A meggyőzés ezen a ponton a térítéshez, a másik gondolkodásának az átállításához hasonlatos, ezért nem is maradhat meg a racionális vita talaján. A jelentős felfedezésről folytatott vita valójában egy konfliktus, de nem érvek, hanem versengő valóságvizíók konfliktusa. A kísérletek szükségképpen a rokonszenv, illetve az ellenszenv felkeltésére irányulnak. A vádaskodások az ellenfél megbélyegzéséhez vezetnek, amikor is „metafizikusnak”, „jezsuitának”, „zsidónak” vagy „bolseviknek” nevezzük, „ahogy a helyzet hozza, vagy – hogy a vasfüggöny túloldaláról szóljunk – ’objektivistának’, ’idealistának’ és ’kozmodopolitának’” (Polányi 1994, I: 261).

Bár a vita nem marad meg a szakmaiság keretein belül, s a vitázó felek olykor pamfletekben igyekeznek lejáratni egymást, a tudománynak vannak premisszái, logikai előzményei, amelyek éppen a jelentős viták eredményeképpen formálódtak ki. A premisszák azzal kapcsolatosak, hogy mit tekintenek, illetve hogy vélekednek a tudományon belül a tudományos értékről, továbbá, hogy milyen képet alakítanak ki a módszerről és a kutatásról. Ilyen premisszának tekinthető a meggyőződés, hogy a tudományos igazság megfogalmazásakor nem kell tekintettel lenni a lehetséges morális és vallási következményekre. Viszont ez nem áll minden vitán felül, hiszen Polányi sem tartja szigorúan a tudomány morális közömbösségének az elvét, mivel morálisan károsnak ítéli a dolgok, köztük az ember minden jelenségre kiterjedő mechanisztikus felfogását (Polányi 1994, I: 263). A tudomány további premisszáját alkotja az a meggyőződés, hogy a

módszernek empirikusnak kell lennie, ugyanis a szaktudományok kialakulásakor történetileg meghatározó volt a természetfilozófiáról történő leválás szándéka. Polányi itt is közbülső álláspontot alakít ki. Nem tagadva a megfigyelések és mérések jelentőségét, problematikusnak tartja a szigorúan empirikus kutatási módszer működőképességét és a feltárássra váró valóságaspektusok tisztán empirikus jellegét (Polányi 1994, I: 266). Kolbe van't Hoff és Wislicenus elleni 19. századi fellépése az ún. „karosszék kémia” elleni támadás volt. Annak az igyekezte, hogy a kémiát megőrizze empirikus tudományként és távol tartsa a spekulációktól. Az attól való félelem munkált az igyekezte mögött, hogy nem sikerülhet megbízhatóan megkülönböztetni a teoretikus felfedezéseket az üres spekulációktól (Polányi 1994, I: 268). Tudománytörténeti példákat elemezve Polányi egyenesen az elmélet tények feletti hatalmáról beszél (Polányi 1994, I: 286).

A tudomány premisszái tehát nem vitathatatlanok, értelmezésre szorulnak, mégis ezek irányítják a kutató elméjét a felfedezéshez vezető úton anélkül, hogy explicit megfogalmazásukra törekedne. Következésképpen a tudomány premisszáit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mivel a figyelembe vételük módja nem magától értetődő, ezért egy mester mellett a laboratóriumban, szervezett oktatási keretek között kell elsajátítani ennek a gyakorlatát. Jártasságot kell szerezni a tudományos ítélethozatal területén. A reneszánsz tudománytól élesen különböző, a koraujkorban megjelenő tudomány történetében a tudományos értékkel kapcsolatos meggyőződéses változásait követte a tudományos módszer korrekciója. Ezek a történeti változások alkotják a tudomány hagyományát, amitől nem lehetséges az elszakadás, viszont a mindenkor kutató a saját tudományos erőfeszítései kontextusában értelmezi ezt a hagyományt (Polányi 1994, I: 291). Részesévé válik ennek a hagyománynak, bizonyos elemeihez viszonyulhat rendkívül kritikusan, de nem tagadhatja meg a hagyomány egészét, ugyanis a tudomány a múlt felé kiterjedő meggyőződésrendszer alkot. A teljes elutasítás kívül helyezi az illetőt ezen a meggyőződésrendszeren, a tudományos közvélemény számára megszűnik kutatóként létezni. A tudományon, s így a tudományos intézmények falain kívül találja magát.

A tudományos közvélemény létezése konszenzust tételez fel a tudományos ítélethozattal kapcsolatban annak ellenére, hogy a tudomány egészére senkinek sincs rálátása, szakértőnek pedig csak a tudomány egy kis területén fogadják el. Mi biztosítja mégis ezt a konszenzust? Polányi válasza: „Az történik ugyanis, hogy mindegyikük tudósnak ismer el egy sor másik embert, akik a maguk részéről ugyancsak tudósnak ismerik el őt, s ezek a kapcsolatok láncolatokat alkotnak, amelyek a másodkézből származó kölcsönös elismeréseket elterjesztik az egész közösségben” (Polányi 1994, I: 280). A szomszédos területek szakértőinek kompetenciái részben átfedik egymást, így kölcsönösen meg tudják ítélni a másik munkájának az értékét. A részleges átfedésben levő kompetenciaterületek sokasága biztosítja a kölcsönös elismerést. Ez az oka annak, hogy a távoli területek specialistái elfogadják egymás eredményeit, valamint azokat a döntéseket is, amelyekkel másoktól megtagadják ezt az elismerést. A kölcsönös tekintélyen alapuló kontroll és a kölcsönös alkalmazkodás általi önkoordinálás (Polányi 1998b: 58) eredményezi a specialisták sajátos szerveződését, ami lehetővé teszi a tudományos közvélemény létrejöttét, így közvetve azt is, hogy konszenzus által övezve „kiüldözzenek” valakit maguk közül, vagy megtagadják valakitől a tudóstársadalomhoz való csatlakozást.

4. Immanuel Velikovsky esete

Immanuel Velikovsky története azért is tanulságos, mert tudományos képzésben részesült. Tanult orvoslást, jogot, ókori történelmet és pszichoanalízist a Freud-tanítvány Wilhelm Stekeltől. Volt tudományos kiadványok (*Scripta Universitatis Atque Bibliothecae Hierosolymitanarum*) szerkesztője, ebben a minőségében Einsteinnel is együttműködött. Később hosszú időn át orvosként praktizált. Az Egyesült Államokban történt letelepedését követően, 1950-ben publikálta a legtöbb vitát kiváltó könyvét *Worlds in Collision* (Ütköző világok) címmel. Velikovsky műveit az áltudományos írások példáiként szokás említeni.

Az *Ütköző világok* írásakor Velikovsky összehasonlító mitológiai kutatásokat folytatott, amelyek során felhasználta forrásként az Ószövetséget, a Védákat, valamint a görög és római mitológiát. Feltételezte, hogy az ősi források beszámolókat közvetítenek a Föld történetének a Kr. e. 15. és 7. század közé tehető – kozmikus katasztrófaként leírható – eseményeiről. Feltételezte továbbá, hogy a gravitáció mellett erős elektromos és mágneses terek is közrejátszottak az eseményekben. Elmélete alapján jövődöléseket is tett.

Polányi érdeklődését is felkeltette Velikovsky könyvének recepciója, zajos fogadtatása a nagyközönség részéről, illetve a tudományos világ merev elutasítása. Velikovsky hiába kérte, hogy vessék alá tudományos vizsgálatnak a megállapításait, erre nem került sor, holott volt olyan jóslata, amelyet néhány éven belül a Mariner-2 űrszonda Vénusz felszínére irányuló mérései megerősítettek. A laikus nagyközönség annyit látott mindebből, hogy Velikovskyt megalázták, hírnevét tönkretették a tudomány képviselői, akiknek a magatartása meghazudtolta azt a képet, amelyet a nagyközönség igazként fogadott el a tudománnyal kapcsolatban.

Polányi két alkalommal is hosszabban kitért a Velikovsky-ügyre. Először egy 1967-ben megjelent tanulmányban (Polányi 1998b), majd 1975-ben ismét elővette a *Meaning* című kötet egyik fejezetének tárgyalásakor. Az utóbbi esetben a vizsgálódásai a mítoszok, a mitikus látásmód megértésére irányulnak (Polányi 1992b), azonban mindkét esetben a tudományos ítéletalkotás kérdése áll a középpontban. Polányi összegzése szerint Velikovsky ügyében minden úgy történt, ahogy történnie kellett – bármennyire megdöbbenő is ez a laikus közönség számára. A mítoszokat elemezve ugyanis Polányi Velikovsky látásmódját a mítoszok látásmódjához hasonlítja, s mint ilyet állítja szembe a tudományos mérlegeléssel. A két látásmód különbsége nem az ítéletalkotás szerkezetében keresendő, ugyanis mindkettő esetében a megismerés járulékos elemeinek hallgatolagos integrációja történik. A lényegi különbséget eredményező eltérés azoknak az elemeknek a körében fedezhető fel, amelyekre az integráció kiterjed. A mítoszok esetében az integráció jóval átfogóbb, mint a tudományban (Polányi 1992b: 235). A kérdés az, miképpen dől el, hogy milyen határig elfogadható az integráció hatóköre? Szigorú válasz nem adható a kérdésre. Máshol húzódik a határ a tudomány és mítoszok esetében. A mítoszok igazsága kívül kerül a tudomány megállapításainak körén, mivel a tudományos ítéletalkotás során működésbe lépő plauzibilitás-kritérium alapján elvetik azokat. A plauzibilitás megítélésének azonban nincs explicit kritériuma, egy elmélet plauzibilisként történő elfogadása az intuíció működésére, az elmélet intuitív elfogadására vezethető vissza (Polányi 1998b: 51). Az intuíció helyes működésének a kérdése azonban visszavezet a tudomány hagyományának ápolásában való részvételre, amelynek során közvetítésre kerülnek a hagyomány elemei, illetve megtörténik a hagyomány elemeinek a jelen problémáiból kiinduló értelmezése.

Visszakanyarodtunk ezzel a tudomány premisszáinak a kérdéséhez. Ezek a premisszák formálják ugyanis a dolgok természetéről alkotott átfogó elképzelést, amelynek az előterében a kreatív intuíciójára hallgatva dönt a kutató egy elmélet plauzibilitása, azaz későbbi sorsa felől. S ennek így is kell maradnia Polányi szerint: mindig a tudományon belül kell eldölnie, hogy mi az, ami kizszorul a tudományból.

Velikovsky esete mindazok számára, akik rokonszenveztek vele, sokkoló lehetett, hiszen a tudósok olyan arcukat mutatták, amivel a laikus közönség nem tudott mit kezdeni. Teljességgel ellentétes volt azzal a képpel, amit a tudósoktól elvárható magatartásról addig gondoltak. Számon kérték rajtuk a gondolkodás nyitottságát, az újjal kapcsolatos problémaérzékenységet, a bevett elmélethez való kritikus viszonyulást, a készenlélet egy cáfoló bizonyíték felbukkanására és komolyan vételére. A csalódást keltő helyzetet Polányi problematikusnak ítélte, ami hosszú távon káros a tudományra nézve. Annak a forrását, ami miatt a laikus közönség megtévesztve érezhette magát, abban látta, hogy a tudomány működése a mindennapokban jelentősen eltér a tudomány működéséről adott reflexiótól, azaz nincs elfogadott érvényes tudományfilozófia. Polányi szerint ez a helyzet mindaddig fennáll, amíg a tudományfilozófia diskurzusa nem vesz tudomást a megismerés hallgatolagos képességeiről.

Összegzés

A tudomány működéséről korábban kialakított kép, amelynek cáfoló bizonyítékait tárták fel Polányi ismeretelméleti és tudománytörténeti vizsgálódásai, azoknak a törekvéseknek az eredménye, amelyek a bizonyosság elérését explicit kritériumok mentén, a megismerés hallgatolagos összetevőire történő hivatkozás nélkül is elérhetőnek gondolták. Csakhogy a laikus közönség felé közvetített tradicionális tudománykép vonzónak és tiszteletet parancsolónak bizonyult. Ha megszűnne az ellentmondás a tudomány gyakorlata és a tudománykép között, aligha hagyná változatlanul a tudomány társadalom által elfogadott és napjainkban vitán felüli episztemológiai rangját. Ezen a ponton válik érzékelhetővé a tudománykommunikáció jelentősége. Erre a problémára azonban Polányi nem adott a szélesebb nyilvánosság számára is elfogadható választ. Talán itt mutatkozik meg ifjúkorának továbbélő racionalizmusa, amivel a filozófus Polányi Mihály íásaiban oly sok alkalommal szembefordult.

Irodalom

- Aczél P. 2022. A tudománykommunikáció apológiája – három nézőpontból. In: Krekó P.–Falyuna N. (szerk.): *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?*. Budapest: Athenaeum Kiadó, 272–283.
- Falyuna N.–Krekó P. 2022a. Miért csábít minket az áltudományok diszkrét bája?. In: Krekó P.–Falyuna N. (szerk.): *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?*. Budapest: Athenaeum Kiadó, 15–35.
- Falyuna N.–Krekó P. 2022b. „A tudomány hozza a válaszokat és megoldásokat, csak legyen, aki hallgat rá”. Tudománykommunikáció közegészségügyi válsághelyzetben: gyakorlati tapasztalatok és dilemmák. Interjú Kemenesi Gáborral. In: Krekó P.–Falyuna N. (szerk.): *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?*. Budapest: Athenaeum Kiadó, 265–271.
- Feyerabend, P. 2002. *A módszer ellen*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Jouvenel, B. de. 1993. A tudomány köztársasága. *Polanyiana* 3(2): 27–38.
- Karakas A. 2022. Báránbörbe bújt farkasok: a tudánymosás még az áltudmánynál is veszélyesebb. *Qubit.hu*. <https://qubit.hu/2022/01/07/baranyborbe-bujt-farkasok-a-tudanymosas-meg-az-altudomanynal-is-veszelyesebb> (letöltve: 2024.01.12.)
- Kutrovác G. 2022. A határmegvonás dilemmái és történeti előzményei a tudányleméletben. In: Krekó P.–Falyuna N. (szerk.): *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?*. Budapest: Athenaeum Kiadó, 36–53.
- Polányi M. 1992a. A tudomány megmagyarázhatatlan eleme. In: Nagy E.–Újlaki G. (szerk.): *Polányi Mihály filozófiai írásai I*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 39–59.
- Polányi M. 1992b. A mítoszok igazsága. In: Nagy E.–Újlaki G. (szerk.): *Polányi Mihály filozófiai írásai II*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 234–254.
- Polányi M. 1994 *Személyes tudás I–II*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Polányi M. 1997. Az ember tudánnya. In: Polányi M. (szerk.): *Tudomány és ember*. Budapest: Argumentum Kiadó–Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, 103–162.
- Polányi M. 1998a. Tudomány és valóság. *Polanyiana* 7(1–2): 11–31.
- Polányi M. 1998b. A tudomány fejlődése és a társadalom. *Polanyiana* 7(1–2): 47–59.
- Tuboly Á. T. 2021. Több emberséget a tudományba! *Qubit.hu*. <https://qubit.hu/2021/06/02/tobb-emberseget-a-tudomanyba> (letöltve: 2024.01.12.)
- Tuboly Á. T. 2022. Az áltudomány a tudomány árnyéka, de nem minden árnyék rejt szörnyet. *Qubit.hu*. <https://qubit.hu/2022/03/09/az-altudomany-a-tudomany-arnyeka-de-nem-minden-arnyek-rejt-szornyet> (letöltve: 2024.01.12.)

Új idők, új vezetőkkel. A bizalom erénye mint vezetői kompetencia a 21. században

Nagy Attila

Pécsi Tudományegyetem, Pécs

Bevezetés

Az észak-amerikai Varjú nemzet legutolsó hadifőnöke, Joe Medicine Crow¹³ volt. A második világháborúban az Egyesült Államok hadseregében szolgálva, mind a négy feltételnek eleget tett, ami ahhoz kellett, hogy valakit hadifőnöknek nevezzenek. A hadifőnök szavának súlya volt a törzsi tanácsban, tiszteletet vívott ki a törzsi hierarchiában. De mi volt ez a négy feltétel?

Harc közben megérintett egy ellenséget, sikeres rajtaütést vezetett, lefegyverzett egy ellenfelet és ellopta az ellenség lovát. Mindezen cselekedetek egy olyan korban gyökereztek, ahol a vezetők még a közösség életben maradásáért voltak felelősek. A bátorság, a ravaszság, a rátermettség, az erő és ügyesség, valamint a hadiszerencse mind jogos elvárások voltak egy olyan közösség részéről, amely harcias sajének, apacsok, és komancsok szomszédságában élt. Csakúgy, mint a korai görögöknél, akiknél az ithakai Odüsszeuszt ravaszsága emeli vezérré társai fölé, ellenben Agamemnont a hatalma és tekintélye teszi a többi szövetséges vezérévé, Akilleuszt pedig adáz harci tudása és isteni származása.

Ma már szerencsére nem szükséges semmilyen vezetői pozíció elnyeréséért hasonló tetteket végrehajtani. Korunk technológiája átértelmezte a társadalmi kapcsolatainkat, a mindennapi hierarchiáktól kezdve, a háborúkon át, a hétköznapi emberi létszükségletekig bezárólag. Ma már megdöbbenést keltene egy állásinterjún, ha egy csoportvezető a legnagyobb sikerének azt tartaná, hogy megérintett egy ellenséget rajtaütés során, netán egy állami vezető azzal dicsekedne, hogy ellopta az ellenség hátasát.

Anakronisztikus és nyilvánvalóan nem odaillő lenne. De bizony mindössze néhány évtizede a Földnek még volt olyan szeglete, ahol nem az volt. Azonban a modern kor modern elvárásokat és modern szemléletet kíván.

Az állásinterjún bevett kérdései közt szerepel, hogy az illetőt megkérdezik a legnagyobb sikeréről, legnagyobb kiválóságáról, illetve mindezekhez némely helyeken előző munkáltatók általi ajánlást is kérhetnek. Az eszközök változtak, ám az elv a régi: meg akarunk bizonyosodni – különösen vezetők esetén –, hogy képesek betölteni a szerepüket a modern irodaházak tárgyalóterméiben.

Jelen dolgozatban amellet szeretnék érvelni, hogy a bizalom az egyik kulcsfontosságú erény, melynek kialakításáért, fenntartásáért, erősítéséért nemcsak felelős egy vezető, hanem annak előnye is élvezheti a csapat minden tagja.

A bizalom, meglehet, talán nem is erény, a szó hagyományos értelmében, ám mindenképpen a vezető kompetenciák egyik jó leírója, egyfajta kapu a vezetői erényekhez, vagy célja minden vezetői erénynek, ha úgy tetszik. Az általam vizsgált három szerző mindegyike igen előkelő helyet biztosít a bizalomnak a csapatok vezetése során.

¹³ A híres indián főnököt Obama elnök is kitüntette a népéért végzett munkájáért, hiszen a háborúból való hazatérte után antropológiát tanult és népe szokásait és történelmét kutatta (Medicine Crow 2006).

1. Új tömlőt az újbornak

Julian Huxley, a sci-fi író Aldous Huxley fivére volt. Többek között elismert biológus, az UNESCO első igazgatója, a WWF egyik alapítója, a Londoni Zoológiai Társaság titkára. Önmagát szekuláris humanistának tartotta, mégis hasonló címmel publikált a technológiai fejlődésre reflektálva egy esszékötetet: „Új üveget az új bornak”. A cím a Máté evangéliuma 9.17 passzusára rímel, és nem is véletlenül, hiszen ebben az 1957-s esszékötetben¹⁴ írt először a transzhumanizmusról. Legalábbis a mai értelemben itt szerepel maga a szó először.

A bibliai idézet így hangzik: „Új bort sem töltenek régi tömlőkbe. De ha mégis, kiszakadnak a tömlők, a bor kiömlik, s a tömlők tönkremennek. Az új bort új tömlőbe öntik, így ez is, az is megmarad.” (Megjegyzés: Az eltérő biblia fordításokban a tömlő és üveg is szerepel.)

Az új idők új szemlélettel rendelkező vezetőket kívánnak, ahogyan a korábbi értékeinket is felülvizsgáljuk az új, kapcsolódó tudásunk által. (Ennek a tudásnak és morális diskurzusnak kiváló diszciplínája például a bioetika.) Az új vezetők esetében kiemelhetjük, hogy egyre inkább egy digitális korban élő vezetőkről van szó. Bármilyen vállalkozásról is legyen szó, a mai kor technológiái nehezen kerülhetők meg. Ennélfogva, a vezetői elvárások találkoznak a technológiával és a technológiához kapcsolódó etikai elvárásokkal. Ebben a filozófiai keretben értelmezhetők tehát a vezetői erények: a technológia, a morál és a modern kor folytonos változása folyamán.

Alasdair MacIntyre híres gondolat kísérletében egy olyan világot vázol fel, amelyben az erkölcs, a morál eredendően monolit létező volt. A jelenkorban viszont csak apró szilánkjait birtokoljuk, nincs pontos tudásunk arról, hogy hogyan működhetett a minket megelőző korokban. Még ha lenne is ilyen tudásunk, semmiképp sem tudnánk azonban működtetni mostani formájában jelenkorunkban, ezért az arisztotelészi erényetikát¹⁵ hívhatjuk segítségül. Mely erények lehetnek számunkra erények, és mely morált elfogadva lehetünk képesek emberi együttműködéseket megvalósítani?

A bizalom félelmetes dolog: az emberi létező valamit kockára tesz, amikor meggyőződése szerint rábízta magát egy másik érző lényre – vagy nem érző dologra.¹⁶ Azonban, amit jelen dolgozatomban vizsgállok, az az emberi csoportok közti bizalom, és különösen a vezetőkhöz köthető bizalom. Nem vizsgálom annak filozófiai mikéntjét, amikor egy hídban bízunk, vagy egy esemény bekövetkeztében, be nem következtében, esetleg egy állat jóindulatában.

Mikor kezdődhetett a bizalom megjelenése a bölcselkedő ember, a homo sapiens esetében? Úgy vélem, az emberre jellemző bizalom, egyidős a nyelvvel. Habár valamiféle ember előtti nyelven alapuló lényként is megbízhattak egymásban bizonyos lények, ám annak még nem volt semmilyen tudatos döntésen alapuló magva, sem a viselkedésből fakadó rituáléja, társadalmi viselkedéshez köthető tulajdonsága. Egy kutya egyszerűen csak követi a gazdát, hiszen ételt, italt, biztonságot, társaságot remél mellette. Az embereknél ezek az érzések bonyolultabbak, nem ennyire egyértelműek.

Sokszor, látszólag irracionális alapon bízunk meg a másik emberben – például mert karizmatikus, vagy egy kedves csaló –, a köztünk lévő bizalmi struktúrák bonyolultak – a házasságot bonyolult szokások és eskük teszik a két fél bizalmára méltóvá, egy házvásárláshoz elég egy szerződés, és vendégeket sem szokás hívni az eseményre.

A hétköznapi életben számtalanszor bízunk meg másokban, már-már rögeszmésen, előítéletesen. Bízunk abban, hogy a szelektív hulladék jó helyre kerül, bízunk abban, hogy a kártyás fizetés során megfelelő összeg tűnik el a számlánkról, bízunk abban, hogy a gyalogátkelőn átsétálva nem ütnek el, bízunk abban, hogy munka után hazaérkezvén, a régi

¹⁴ A nyitó fejezetben a transzhumanizmusról ír, mint új látásmódról, aminek lényege, hogy a technológia által kiterjeszthetjük magát az emberi képességeket, vagy megtalálhatjuk annak határait (Huxley 1957: 13–17).

¹⁵ Arisztotelész erényetikájában számomra két legértékesebb meglatás az arany középút keresése (magunkhoz képest fejlődés az erényekben), és az erények, mint jó szokások megjelenése.

¹⁶ Ezek a részek McLeod (2023) és Fukuyama (1997) gondolatai alapján íródtak.

lakásunk vár, és nem valamely más dimenzió rendezetlensége fogad minket a bejárati ajtó kinyitása után. Megannyi bizalom, megannyi vélekedés, megannyi előítélet, okságnak látszó játék.

Mivel azonban dolgozatom fő fókusza a dolgozói csoportok, ezért nem térhetek most ki az okságra, a logikai előfeltevésekre. A dolgozat fő témája a bizalom és annak mikéntje a csapattagok, és vezetők szemszögéből.

A fenti a gondolatokon haladva, úgy vélem, hogy a vezetői erények közül, a bizalom fogalmát kiemelve egy új vezetői erényrendszert alapozhatunk meg, mely értéket közvetít a jövő emberei számára.

2. Az erény megalapozása az informatikai iparágban

Az ITC az egyik legdinamikusabban fejlődő iparág jelenleg. Habár eddig általánosan beszéltem vezetőkről, elsősorban informatikai vezetőkről szeretnék szólni: CEO-ról, csapatvezetőről, szakmai vezetőről, vezető fejlesztőkről, stb. Ez az iparág ugyanis volumene folytán visszahat a mindennapokra, más iparágakra is.

Mint iparág, elsősorban profitot termel, és mint specifikus iparág, elsősorban informatikai megoldásokon keresztül. A profit növekedése tehát a legfőbb értéként ismerhető fel ebben a gondolkodási térben. Azonban, mint legfőbb érték, kellően absztrakt, homályos, és megbízhatatlan. Azok a cégek, melyek csupán a profitban bíznak, egy idő után nehezen tudják motiválni a csapataikat.

Miért lehetséges ez?

A verseny során, minden más cég is – mint közös emberi vállalkozás – ugyanezt az értéket nevezi meg követendőnek, ám kiforrott és jó vezetők által a hamar felismerik, hogy a profit csupán a lobogó, melyre az értékeket festhetik. Így alakulnak ki a céges víziók, az iparági divathullámok, a fejlesztésekbe vetett hitek. Ezek a hitek képesek csak az embereket megszólítani, és lehetőség szerint motiválni.

Azon cégek tehát, melyek a profitot helytelenül, mint legfőbb jó ismerik fel, elmaradnak a versenytársaikkal szemben. A profit egy lehetőség, mely keretezheti azon jó dolgokat, amiket egy társaság képes felvállalni, ezáltal a vevők és a dolgozók számára vonzóbb más társaságoktól.

Ezek az emberi vállalkozások továbbá szembe néznek egy másik kihívással is: a humán erőforrás fluktuációjával. Tehát értéként jelenik meg a kollégák, az alkalmazottak megtartása szintén. Ahogyan az etológiában tartják: az emberi közösség biológiai értéke az, hogy van, hogy létezik. Egy cég számára is a meglévő csapatok már önértékkel bírnak. Könnyebben tervezhető a jövő, akár a váratlan munkák elvállalása, új akadályok elhárítása esetén. Egy újonnan felvételt nyert csapat esetén a reakció, az akadályok elhárítása, az önállóság jóval kisebb, mint egy hónapok óta együtt dolgozó társaságé.

Ezekhez a kihívásokhoz fontosak a jó vezetők, akik immár motiválni, segíteni tudják kollégáikat. Ehhez azonban szükséges, hogy higgyenek nekik, hogy bízzanak bennük.

3. A vezető szerepkör a történelem során

A jelenkor vezetői sokkal kisebb társadalmi hatókörrel bírnak, mint a korábbi korokban. Egy miniszter a hivatalában vezető, ám lehet, hogy otthonában csupán másodhegedűs. Egy autókkal kereskedő vállalkozó lehet, hogy megnyerő modorú és mosolygós, miközben magánéletében szeret csendben a háttérbe húzódni. Vagy profánabb példával élve, egy tanár mindenkor komoly, talán magázódik is mindenkivel az iskolában. Barátaival viszont közvetlen és vicces. A modern kor vezetői ugyanolyan elveszettek lettek, mint a modern mitológiák elveszett hősei: nappal Bruce Wayne, éjjel Batman. Mégis, melyik az igazi arcuk, vagy csupán mindegyik álarc? Fluid, változó, megbízhatatlan?

A történelmi vezetők sosem tudták levenni a vezetői gúnyájukat. A király otthonában is király volt és a népe előtt is. Jóllehet, rá a későbbiekben komoly szakrális szabályok

vonatkozhattak, nemcsak a koronázás és egyéb ünnepek alkalmával, hanem a mindennapi társas érintkezés alkalmával is. A jó hadvezér katonásan élt civilként is. A jó és rossz hadvezérek hatalmas példatárát nyújtja a görög és római antik történetírás. Egyfajta köznépi pletykaként elmondva, hogy mely tábornok aludt a katonáival, fogyasztott ételt velük, volt kiváló lovas hírében, vagy szeretett éppen filozofálni.

A miénket megelőző korokban a vezetők kiérdemelték a helyüket a társadalmukban és akként is cselekedtek. Talán a legeredetibb és korban hozzánk közel álló utolsó ilyen ember, a már említett dr. Joe Medicine Crow volt. A második világháborúban, az amerikai hadsereg katonájaként ugyan, de teljesítette azt a három dolgot, ami ősi idők óta a navahók számára egyet jelentett azzal, hogy hadifőnökök lehessenek. Megérintett egy ellenséget a harcban, sikeres rajtaütést vezetett és foglyul ejtett egy ellenséget. Hazatérve pedig antropológusként tevékenykedett, népe szolgálatában. A népe szolgálatáért Obama elnök ki is tüntette.

Az ITC iparág vezetői minden bizonnyal örülhetnek, hogy nem kell hasonló kiválóságot felmutatniuk egy-egy vezetői szék elfoglalásakor. Sokkal inkább elegendő egy jól megírt életrajz, egy megnyerő beszélgetés és talán egy ajánlás.

A legfőbb tehát: a bizalom kialakítása.

4. Katonáktól tanul egy iparág

Ha a vezetésről (leadership) van szó, akkor önkéntelenül is katonai fogalmakkal kapcsolatos asszociációk jelenhetnek meg először: jó vezető, hősies vezető, vezetői előléptetés, vezetői felelősség, vezetői döntés, vezetői határozat, stb. Ezek a fogalmak valószínűleg az állami adminisztráció közvetítésével kerülhettek a globális vállalatok szókincsébe. Hiszen a feladatkör igencsak hasonló: döntéselőkészítés, döntés, felelősségvállalás, határidő-felülvizsgálat, motiválás, és a kívánt cél elérése. Lyotard óta tudjuk, hogy egy történetet a benne lévő szavak teljesen lefedhetnek. Ezért is esett a választásom három olyan szerzőre, akik szeretik a katonai példákat, esetleg maguk is katonák, vagy tengerészek. De mindenképpen vezetők, és vezetői tapasztalataikat osztják meg.

Az első példa Simon Sinek, akinek a művei a New York Times Bestseller listáján is szerepeltek. Írásaiban katonai példák jócskán szerepelnek, elsősorban az emberek motivációit, illetve a vezető saját maga irányába támasztott elvárásait próbálja kutatni. Számára a hűség kialakítása a vezető és alkalmazott között egy döntő tényező. A hűség alapja pedig mi más lehetne, mint a már említett bizalom.

A második példa a mikromenedzselésről szól. Egy nagyon plasztikus narratívába elhelyezett személyiségfejlődés-történet és egyben a bizalom kialakításának a lépései, illetve annak hiányában, a csapat és a cél elérésének akadályai jelennek meg. Marquet parancsnok talán legnagyobb tapasztalata, hogy egy csapatnak akkor is működnie kell, amikor a vezető éppen szabadságon van. A bizalom tehát egy magasabb fokon képes működtetni a dolgokat, a közös tanulás és tapasztalat talaján megvetve a lábát.

A harmadik példa, egy Irakot megjárt szerzőpáros könyve, akik a döntésekkel és azok hatásaival első kézből, a lehető leghamarabb szembesültek. Noha, a vezetői teljes felelősségvállalás a könyv témája, ennek is csupán egyetlen célja van, hogy egy megbízható arculatot alakítson ki az ember magának. Mondhatni, a teljes felelősségvállalás, egy egyszerű módszer, egy egyszeri figyelmet kívánó viselkedés, mely bizalmat alakít ki a környezetben. Egy meggyőző és még igazat is szóló reklámfogás.

Látható tehát, hogy mindhárom szerzőnél nagyon fontos a bizalom kultúrájának a kialakítása. Egy céges kultúrában a beosztottak képesek önálló döntést hozni, nem halogatnak, képesek hibázni, azt beismerni, kijavítani és tanulni belőle. A mostanában sokszor tévesen idézett Fukuyama, egy külön nagy esszét szentelt a Bizalomnak, így nagybetűvel, bemutatva az elmúlt évtizedek átalakulását céges kultúrában, viselkedésmintában. Nem lehet véletlen, hiszen a közgazdaságtan a bizalmat számszerűsíteni is tudja, árfolyamváltozás, megbízhatóság, tervezhetőség szempontjából. Legelemibb közgazdaságtani fogalmaink is rendelkeznek a

megbízhatóság tulajdonságával, mint a pénz vagy a hozzá szorosan köthető kereskedelem. Jól kialakult szabályok mentén, a mindennapokban észre sem vesszük, hogy milyen bizalommal viseltetünk mások iránt: nem kérünk bizalmi letétet mielőtt megkapjuk az árut, hanem előbb kifizetjük azt.

5. Mi a bizalom?

Mi tehát a bizalom? Platónnal és Peirce-szel szólva azt mondhatnám, hogy ahol az idea és a valóság találkozik. Ahol az elképzelésem, hogy a csapat valamire képes, a valóságban meg is történik teljesítmény formában. Ahol a csapat elképzelése, hogy bátran megpróbálhatnak valamit, mert hiba esetén is mellettük áll a vezető, találkozik a valósággal, és még talán jobb teljesítményre is sarkallja őket.

Ha Arisztotelészt kérdezném, akkor a bizalom sem nem bizalmatlanság, sem nem elbizakodottság. A vezető szemszögéből sem nem a belé vetett bizalom hiánya, sem nem a belé vetett túlzott bizalom. A vezető alárendeltjei szempontjából viszont sem nem a vezetői bizalmatlanság érzése, sem nem a vezetői túlzott bizalom megléte.

Hiszen a bizalmatlanság egy sor olyan dolgot vonz magához, melynek megléte egy munkafolyamatot nagyon lelassít, sokszor gátol is. Az ilyen csapatoknál a kommunikáció vagy csekély, vagy nincs is. A bizalmatlan légkör, legyen az abba vetett hit, hogy a vezető nem képviseli a csapat érdekeit, vagy hogy a csapat nem végzi a dolgát, gyanakvó embereket szül, akik egymás előtt sem őszinték, és igyekeznek a bizalmatlankodó kollégákkal való kapcsolattartást minimalizálni.

A túlzó bizalmat a csapatába fektető vezetők pedig könnyen elveszíthetik az irányítást a csapat felett. Illetve, maguk a csapattagok csalódhatnak hamar a vezetőbe fektetett túlzó bizalom során, aminek következménye a csalódottság és a bizalmatlanság lesz egyhamar.

Az a priori bizalom az elvárásainktól függ, míg az a posteriori bizalom már a tapasztalatainkon alapul.

Összegzés

A bizalom – meglátásom szerint – nem feltétlenül erény, de mindenképpen a helyes vezetői szerep betöltésével járó jelenség. Mégpedig egy olyan jelenség, melyet nehéz mérni, ám annál könnyebb megérezni, ha nincs meg.

A bizalom sokkal inkább két – vagy több – érző lény közt kialakult érzelmi stabilitás, közös jövőbe vetett hit, a megjósolható viselkedés és a kiszámítható cselekedetek összessége. Az ember, mint társas lény egyik viselkedési formája, az egymásrautaltság magasabb szintje.

Jóllehet, a bizalom nem erény, de az ahhoz vezető úton egy vezetőnek erényekre lesz szüksége: erőre, tiszteletre, alázatra, elkötelezettségre, példamutatásra, jó kommunikációra. Egy huszonegyedik századi csapatot felépíteni, a kor kihívásaira válaszolni, pedig egy huszonegyedik századi vezetőre lesz szükség, legyen szó oktatásról, informatikai csapatokról, államigazgatásról, vagy hadseregről.

Irodalom

- Arisztotelész 1975. *Eudemoszi etika. Nagy etika.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bunge, M. 1977. Towards a technoethics. *The Monist*, 60(1), Bioethics and Social Responsibility, 96–107. Oxford: Oxford University Press.
- Burch, R.–Zalta E.N. 2022. (szerk.) *"Charles Sanders Peirce"*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Comte-Sponville, A. 1998. *Kis Könyv a nagy erényekről.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Dudok F. 2021. A pedagógusok általános helyzete a kelet-közép-európai térség néhány országában. *Módszertani Közlemények*, 61(3), 5–25.
- Fukuyama, F. 1997. *Bizalom.* Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Huxley, J. 1957. *New Bottles for New Wine.* London: Chatto & Windus Ltd.
- Laczkó S. 2015. (szerk.) *A bizalom.* Lábjegyzetek Platónhoz 13., Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány. Magyar Filozófiai Társaság. Szeged: Státus Kiadó.
- MacIntyre, A. 1999. *Az erény nyomában.* Erkölcselemteti tanulmány. Budapest: Osiris Kiadó.
- Marquet, L.D. 2013. *Turn the ship around!* A true story of turning followers into leaders. New York: Portfolio/Penguin.
- McLeod, C. 2023. Trust. In: Zalta, E.N. –Nodelman, U. (szerk.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Metaphysics Research Lab.* Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/trust/> (letöltve: 2024.01.13.)
- Medicine Crow, J.–Viola, H.J. 2006. *Counting Coup. Becoming a Crow Chief on the Reservation and Beyond.* Washington D.C.: National Geographic.
- Nemeskéri Zs. 2018. Foglalkoztatáspolitikai Magyarországon. In: Sebők M. (szerk.) *A munka világa a 21. század elején. Foglalkoztatáspolitikai és munkaerőpiaci kézikönyv.* Debrecen: Saxum Kiadó.
- Nöth, W. 2021. Peirce on learning and teaching. *Chinese Semiotic Studies* 17(1), 163–174.
- Sinek, S. 2014. *Leaders Eat Last: Why Some Teams Pull Together and Others Don't.* New York: Portfolio/Penguin.
- Smyth, R. 1990. Peirce's Concept of Knowledge in 1868. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 26(3), 309–323.
- Szilágyi T.–Dudok F. 2022. Sustainability and innovation in an educational context. *Acta Cultura et Paedagogicae*, 2(1), 54–65.
- Vallor, S. 2015. Moral Deskillling and Upskilling in a New Machine Age: Reflections on the Ambiguous Future of Character. *Philos. Technol*, 28, 107–124.
- Willink, J.–Babin, L. 2017. *Extreme Ownership: How U.S. Navy SEALs Lead and Win.* New York: St. Martin's Publishing Group.
- Wong, Z. 2019. *Nyolc nélkülözhetetlen humán készség a projektmenedzsmentben. Hogyan oldjuk meg csoportvezetőként a leggyakoribb humánerő-problémákat?* Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó Kft.

III.

Kultúráközvetítés szekció

Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban a 20. század első évtizedében, 1902 és 1905 között

Berek Sándor

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen

Bevezetés

A kutatás tárgya, hogy hogyan mutatták be a 20. század elején Magyarországon a cigányokat/romákat, milyen ismeretekkel rendelkeztek róluk, milyen sztereotípiákat társítottak hozzájuk, illetve milyen cigányképek voltak jellemzőek ebben az időszakban a *Vasárnapi Ujság* cigányokkal/romákkal kapcsolatos közleményei alapján (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

A vizsgálat egy hosszabb kutatássorozat része, ezért a tárgymeghatározás, a kutatás elméleti háttere és módszertana több vonatkozásban azonos a források értelmezése és magyarázata során.

1. Szakirodalmi áttekintés

A cigányokról/romákról Magyarországon a 19-20. században kialakult képekkel tudományos munkák sora foglalkozott (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023): a képzőművészeti ábrázolásokkal (Kovács 2009; Szöllőssy 2002a; Szuhay 2020), a színpadi megjelenítéssel (Szöllőssy 2002b), az ábrázolások élelapokban közreadott karikaturisztikus formáival (Polyák 2002), a megjelenítés fotográfiai változataival (Szuhay 2002) és a cigányzenéről, cigányzenészekről elterjedt társadalmi képzetekkel (Hajnóczky 2020a, 2020b; Sárosi 1971; 1998; 2019).

Dupcsik Csaba szerint a cigányokról alkotott képeknek hat ideáltípusa figyelhető meg: a devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti, a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus, a leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi, a leíró strukturalista vagy klasszikus szociológiai, az emancipatorikus esszencialista vagy naiv tudományos és emancipatorikus strukturalista vagy kritikai elméleti (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Dupcsik 2009).

A vizsgálat hipotézise szerint a 20. század elején a *Vasárnapi Ujságban* a cigányokról/romákról született reprezentációk elhelyezhetőek a megközelítések rendszerében, ezen belül a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus, a devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti és a leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi megközelítés keretei között (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

A devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus megközelítésben a cigányok/romák tulajdonságai, életvitele különböző a nem cigányokétól, a különbözőségek pedig a társadalom csoportszerkezetével, a cigányok/romák társadalmi helyzeteivel vannak összefüggésben (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Dupcsik 2009). A devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti megközelítésben a cigányok/romák tulajdonságai, életvitele különböző a nem cigányokétól, a különbözőségek viszont a cigányok tulajdonságaival, etnikai, kulturális vagy egyéb sajátosságaival és belső viszonyaikkal magyarázhatóak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Dupcsik 2009). A leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi megközelítésben a cigányokkal kapcsolatos néprajzi tényeket a nem cigány környezet leírása nélkül mutatják be (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Dupcsik 2009).

2. Módszertan

A közlemények diskurzusok részei. Vizsgálatukban elhatárolhatunk egymástól tudásszociológiai és strukturális módszereket, valamint kritikai és genealógiai eljárásokat (Berek 2019, 2020, 2021; Glózer 2007a).

A diskurzusok kutatásának szemlélete hermeneutikai, a valóság interpretálása, olvasása (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Glózer 2007b). A hermeneutikai szituáció egyetemes. A vizsgálat célja nem az egyedül igaznak tartott jelentés meghatározása, elfogadja a lehetséges olvasatok sokféleségét. Ennek következménye a módszertani pluralizmus, továbbá az, hogy fontos szerepe van az értelmező alany szemléletének, invencióinak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Glózer 2007b).

Ezek között van a diskurzus behatárolása, a diskurzus kereteinek kijelölése, hogy mely megnyilatkozások tartoznak össze, alkotnak egy szöveggörpust. Ezt csak a diskurzus egészének ismeretében tehetnénk meg, a szöveggörpusz ennélfogva egy hipotetikus egység lesz, amelynek a határait módosíthatjuk (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Glózer 2007b).

A cigány/roma reprezentációk leírása és magyarázta, a cigányokkal kapcsolatban kialakult megközelítések rendszerében való elhelyezése két eljárás összekapcsolódásán alapul.

A genealógiai vagy archeológiai módszerrel azt vizsgáljuk meg, hogy melyek a diskurzus tárgyai, témái, milyen kijelentésmezők, diskurzuson belüli összefüggésrendszerek vannak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Glózer 2007b).

A tudásszociológiai módszerrel a vizsgálódás során egy előzetesen adott csoportosítás, a cigányokról/romákról kialakult megközelítések mozzanatait azonosítjuk a szövegben, a forrásaink, a megnyilatkozások pedig ezek dokumentumai (Berek 2019, 2020, 2021, 2022, 2023; Csígo 1998; Glózer 2007b).

3. Eredmények

A kutatásban a cigány/roma reprezentációk forrásai a *Vasárnapi Ujság*ban 1902–1905 között a cigányokról/romákról közreadott szövegek. Összesen kilencvenhárom dokumentum, amelyek az irodalmi, képzőművészeti, néprajzi, társadalomtörténeti, történeti, színpadi, zenei diskurzusok összetett típusaihoz kapcsolódnak. Ezeknek mutatom be néhány változatát.

1902. január 26-án jelent meg az *Érdekes amerikai látogatója...* című tudósítás. Budapestre látogatott európai körútján az amerikai acélszövetség igazgatója, magyar származású titkárával. Eközben koldusoknak, kéregetőknek, csavargóknak, cigányoknak egyaránt alamizsnát osztogatott. „Budapestre jövet Érsekújváron százast adott a tányérozó cigánynak... [...] Bécsbe térve, az érsekújvári állomáson játszó cigányokat ismét bőven megajándékozta” (*Vasárnapi Ujság* 1902: 61).

1902. február 2-án közölték az *Egy budapesti ember élményei a khinai háborúban* című úti beszámolót. A francia származású, Magyarországon nevelkedett önkéntes katona társaival Kínába tartva a Szuezi csatornán kelt át. „Balra az arabiai, jobbra az egyiptomi sivatag rettenetes egyformasága bilincselte le, mely a magyar alföldtől annyiban különbözik, hogy semmiféle ültetvény nincsen benne, és hogy lakói — úgy távolról — a mi cigányaink külsejét mutatják, csak hogy még feketébbek” (*Vasárnapi Ujság* 1902: 68).

1902. augusztus 10-én jelent meg a *Lenau Miklós születésének századik évfordulója* című életrajz az 1830-as és az 1840-es évek német lírai költőjéről, aki Temes megyében, Csátádon született, ahol apja a kincstári jószágigazgatóság tisztviselője volt. Tanulmányai egy részét is Magyarországon végezte. „Lenau megénekelte a magyar pusztát, a csikós-, betyár- és cigányélet romantikáját már akkor, a mikor a magyar költészetben ezeknek s a velük rokon nemzeti képeknek halvány körvonalai mutatkoztak csak még” (*Vasárnapi Ujság* 1902: 509). Lírai képeit többek között ifjúságának emlékei inspirálták. „A pusztai képek szépségei mélyen meghatották búsongásra hajló lelkét, a fa tövében pipázó, hangszerét pengető, békén alvó három cigányban a maga képét látja meg” (*Vasárnapi Ujság* 1902: 510).

1903. április 5-én adták közre *Dankó Pista. 1858-1903.* címmel a cigányprímás nekrológiát és életrajzát. „Az egykorúak között senkinek sem került több nótája a nép ajkára, dalait szindarabokban énekelték, cigányok húzták, de a szerzőjük nevét évek során keresztül alig tudta más, mint egy szűk baráti kör. Csak újabb időben, különösen mióta gyűjteményekben adta ki szerzeményeit, kezdték gyakrabban emlegetni nevét, néhány író és művész barátja is sokat buzgólkodott abban, hogy az egyszerű cigány zenész nem mindennapi tehetsége elismerést találjon. Érdeme az újabb magyar népdalköltés terén kétségen fölül áll; a magyarosságból kivetközni kezdő magyar nótát nagyobb részt ő vezette vissza fejlődése helyes útjára s nagyszámú dalai közt nem egy van, a mely méltó a régi jó népies eredetű, vagy egykori híres dalköltőink által szerzett nótákhoz” (Vasárnapi Ujság 1903: 222). Szegeden született, apja is kedvelt cigánymuzsikus volt. Árván maradt és sokat nyomorgott. „Sorsa valamivel jobbra fordult, mikor Joó Ilonát, egy jómódú szatymazi birtokos lányát nőül vette, a mi persze nem ment minden akadály nélkül. A cigánymuzsikusok közt némi tekintélyre tett szert, úgy hogy befogadták nagyobb bandákba is” (Vasárnapi Ujság 1903: 222). Megismerkedett szegedi írókkal, akik pártfogásukba vették, nótái szövegének többségét is egyikük, Pósa Lajos írta. „1883-ban száz dalból álló gyűjteményt adott ki s tehetségét ekkor kezdték országszerte emlegetni. Ugyanaz idő tájban daltársulatot alakított dalai terjesztésére; előbb nagyobb budapesti kávéházakban szerepelt társulatával, később vidéki körútakat tett az országban mindenfelé, sőt Moszkvában is játszott egy ízben” (Vasárnapi Ujság 1903: 222). Az 1890-es évek közepétől a népszínművek nagy részének Dankó Pista szerezte a zenéjét. „A nép ajkára jutott s mindenfelé elterjedt dalainak se szeri, se száma” (Vasárnapi Ujság 1903: 222).

Szintén 1903. április 5-én közölték a *Dankó Pista...című tudósítást a dalköltő temetéséről.* Szülővárosa hazaszállíttatta és a város költségén temettette el. Előbb Budapesten ravatalozták fel, majd a vasúthoz vitték koporsóját. „A költői lelkű cigány halála nagy részvétet keltett a főváros minden rétegében. Márczius 31-én délután ezernyi sokaság ment át a Krisztinavárosba a temetésre s az utcákat is ellepték a merre a gyászmenet elvonulását várták” (Vasárnapi Ujság 1903: 225). Ravatalánál többek között Herczeg Ferenc mondott búcsúbeszédet. „Mikor a koporsót a gyászkocsira tették, száz hegedű kezdte játszani Dankó nótáit s a legjobb prímások játszottak az egész úton. A gyászmenet csak lassan birt áthaladni az alagúton, a lánczhídon s a pesti oldal széles útjain, oly nagy volt mindenütt a tömeg” (Vasárnapi Ujság 1903: 225). Szegeden újra felravatalozták. „Ott volt Kállay Albert főispán, Pálffy Ferencz polgármester, a tanács tagjai, egyesületek, körök lobogóik alatt, a cigányzenekarok mindannyian, a tanyai bandák is. Több cigánybanda jött el Aradról, Vásárhelyről és Temesvárról is” (Vasárnapi Ujság 1903: 225). A gyászszertartás keretei között Tömörkény István és Pósa Lajos emlékezett meg róla. „Künn a temetőben Erdélyi Kálmán cigányprímás mondott még búcsúbeszédet, végül pedig Szabolcska Mihály, a költő mondotta a búcsú utolsó szavát Dankó Pistához” (Vasárnapi Ujság 1903: 225).

1903. szeptember 20-án adták közre a *Híres cigányok versenyei* című tudósítást. „Az ötvenes évek régi jó magyaros világának emlékét idézte fel a Népszínház igazgatósága, a midőn a magyar népzene és annak művelőit, a cigányokat egyes elsőrendű cigányzenekarok játékával bemutatja komoly verseny formájában” (Vasárnapi Ujság 1903:628). A cigányzenészek versenyének hagyománya volt. „A szabadságharc utáni szomorú időkben a cigányzene volt a nemzetnek egyik vigasztalója, miért is nagy tetszést keltett, midőn 1854-ben a Nemzeti Színház akkori intendánsa, gróf *Festetich* Leo egymásután léptette fel a cigányzenekarokat, leginkább Szigligeti Ede népszínművei, jelesen a «Cigány» egyes felvonásai közben” (Vasárnapi Ujság 1903:628). Simonffy Kálmán 1857-ben országos körutat tartott Fátyol Károly gordonkaművésszel, hogy terjesszék a "valódi" magyar zenét. Fátyol fellépett Hegyi Poldival is a Nemzeti Színházban, Hegyi Aranka színművész apjával. „Hegyi Poldi egy előkelő bácskai család leányát, Parcsetich Réger Czecciliát vette nőül” (Vasárnapi Ujság 1903:628). Lányát szülei halála után keresztapja, Sárközy Ferenc nevelte fel, aki 1848/1849-ben tábori zenekarvezető volt, hadnagyi rangban. Az 1860-as és az 1870-es évek versenyei közé tartozott

Patikárius (Dudás) Ferkó és Rácz Pali primások zenei vetélkedése. „Patikárus Ferkó későbbi vetélytársa, az öreg Rácz Pali, az 1859-iki olasz háború után mint obsitos őrmester került fel Pestre; felesége Ferrario Gindita, egy gazdag milánói olasz nemes leánya volt. Eleinte, a míg vagyona romjaiból telt, zajosan mulatozott az athleta termetű, füstös arcú obsitos baka-őrmester, a Zrinyi- és Két-huszar-kávéházakban muzsikáltatta magát, bőven szórta a pénzt, a felesége hozományát. Mikor aztán pénze elfogyott, Rácz Pali mint czimbalmos kezdte újra régi mesterségét a Rácz Rudi zenekarában. De csakhamar saját bandát alakított és tanult tovább; tanulmányozta a magyar zene természetét, s azon igyekezett, hogy a magyar nóta szépségeit eredeti tisztaságában mutathassa be” (Vasárnapi Ujság 1903:628). Zenekarával 1864-ben Vácról jött Pestre. „Itt egyszer véletlenül a cigányság akkori kedvencz kávéházába, a Két pisztolyba tért be, hol a pesti cigánytelepnek, az úgynevezett előkelő «romák»-nak, a Patikárus- és Sárközy-banda tagjainak külön törzsasztaluk volt, melyhez más bandából senki sem ülhetett. Rácz Pali is ehhez az asztalhoz ült; midőn a kávéházban megjelent Patikárus Ferkó, ki kereken kijelentette neki, hogy: «nem egyforma tehetségű «romák»-k vagyunk, hagyja el az asztalt tüstént zenekarával.» Rácz Pali sértve érezte magát s ekkor kihívta «mérkőzés»-re Patikárus Ferkót” (Vasárnapi Ujság 1903:628). Patikárius apósa Boka Károly híres debreceni cigányprimás és zeneszerző volt, aki nagyon korán, negyvenhárom évesen elhunyt. Rácz a mágnások kedvencévé vált, eljutott az udvari bálókra és ebédekre.

1903. november 22-én jelent meg a *Pettenkofen* című tudósítás. August von Pettenkofen osztrák festőnek a Nemzeti Szalonban tizenhárom képét mutatták be, aki az 1850-es években nagyon sok időt töltött Szolnokon. „Naponta ott lehetett látni őt a város piacán, a mint a dinnyével vagy más élelmiszerekkel megrakott parasztszekereket s apró gebéiket rajzolgatta, vagy a Szolnokon gyakran megjelenő vándorcigányokról s meztelen purdéikról festett jellemzetes képeket” (Vasárnapi Ujság 1903: 759). Kis méretű festményei a magyar zsánerképek mintái voltak.

1904. január 10-én adták közre *A rétsági országút* című tudósítást. Az országút Vácot és Balassagyarmatot kötötte össze, és hírhedt volt az ott elkövetett bűncselekményekről. „[A] XVIII. század bűnügyi krónikáiban még sokkal emlegetettebb volt a rétsági országút s a körülötte fekvő bükkfaerdős nógrádi hegység. Itt tanyázott az a híres cigányrablóbanda, mely egész Felső-Magyarországot rettegésben tartotta. Borzalmas dolgokat őrzött meg a balassa-gyarmati megyei levéltár erről a rablóbandáról. Mikor ugyanis elfogták a több mint hatvan főnyi bandát, a rablásokon, gyilkosságokon kívül emberevést is felelősségre vonták őket. Be is vallották, hogy rablóbabonából emberhúst ettek. Valamennyit kivégezték. De a közbiztosság azért nem javult meg teljesen azon a vidéken, mint a mostani rémes eset is bizonyítja” (Vasárnapi Ujság 1904: 28).

1904. január 31-én közölték a *Kannibálok Magyarországon* című történeti visszaemlékezést, amely részletesen leírta az 1782-es Hont megyei emberevő pert. Egy Viszokán és egy Almáson elkövetett betöréses lopással és gyilkossággal kóbor cigányokat vádoltak meg. „Midőn egyiköket megkérdezték, hogy milyen ízű az emberhús, ez azt felelte, hogy az nem újság előttük, nagyapáik is azzal éltek. Ha túlságosan nincs megfőzve, igen finom, de soká főzve nem jó, s általában a soványok húsa jobb, mint a kövéreké” (Vasárnapi Ujság 1904: 71). A beszámoló szerint a perben hozott ítéletek nyomán összesen 145 cigányt végeztek ki. „Nem volt ennél nagyobb és gonoszabb bünszövetkezet sem azelőtt, sem azóta hazánkban. Nyomatott emléke sem maradt, a mi jobb is, mert csak társadalmi és közigazgatási állapotaink rettenetes barbárságát bizonyította volna” (Vasárnapi Ujság 1904: 71).

1905. január 22-én adták közre *Az öreg koldus* című élettörténetet, amely egy elszegényedett, magára maradt, vak falusi férfi sorsát mutatta be. „Még szerencse, hogy a falu vályogvető cigánya elszökött s üresen maradt putriját odaadta a jószívű tanács a vak Samunak: hadd legyen neki, ahol meghúzhassa magát. Lehet már ennek harmincz-negyven esztendeje is; pontosan senki sem emlékszik rá. Elég az hozzá, hogy az öreg Samunak ez lett a hazája; ebbe az

ócska putriba tér pihenőre, mikor a szomszédos falvakat végig barangolta” (Vasárnapi Ujság 1905: 55).

1905. október 1-én közölték a *Budapesti országos vásár* című tudósítást. Az országos vásárban külön lóvásár is volt, régi gémeskúttal. „Vannak elegáns, urias kupeczek, kevésbé elegánsak sok fokozatban, vannak paraszt csiszárok és ezüst gombos sátoros cigányok. Amazok csak az olyan lovak iránt érdeklődnek, amelyek ára egy pár százason felül van, míg a cigányt, és alsóbb rendű szőrtarisnyás csiszárt az vonzza ellenállhatatlan erővel, amelyiket 30—40 koronára tartanak, de aztán felényiért is ára szakad” (Vasárnapi Ujság 1905: 643).

1905. november 12-én jelent meg a *Fut a karaván. Garay Ákos rajza* című ismertetés, amely az állami cigánypolitika elképzeléseinek és gyakorlatainak képi ábrázolása és leírása. „Csattog a kóczostor, a vajda a devlát emlegeti, a romnyi kebelén a rajkó versenyt visít a kas fenekén viczkádozó lopott malaczczal, a félszemű táltos legjobb tehetsége szerint próbál száguldani a zörgős fakó szekérrel, a kutya ugat és a karaván nem is halad, hanem — szalad. Fut a megriadt sátoros had, mert csendőrszurony hegye villog a távolban és a cigánynak megvan már az a *babonája*, hogy — nem szeret csendőrrel találkozni. A mi talán nem is babona, mert ilyesminek túlságosan megokolt. [...] De mégse ez riasztja legjobban Faraó sötét bőré, villogó szemű ivadékát” (Vasárnapi Ujság 1905: 740). A cigányok nem a börtöntől félnek. „A malacz ügye nem aggasztja úgy, mint a törvénynek az a másik paragrafusa, a mely szabad bujdosóból letelepült polgárrá akarja átváltoztatni. A melyik megtiltja neki, hogy az országút legyen az élete útja és minden nap más faluvége az — illetőségi helye. Ez az, a mitől a cigány irtózik. [...] Könnyebb helyhez kötni a futóhomokot, mint a vándorcigányt, a kinek a kóborlás az éltető levegője, az otthontalanság az otthona és a törvény nélkül valóság a törvénye. [...] Szegény József főherczeg megpróbálta minden jóval egy helybe édesgetni őket, — nem maradtak, úzte, hajtotta őket a cigányvér, a mely nem ismer állandó tanyát” (Vasárnapi Ujság 1905: 740).

Az irodalmi/zenei diskurzus része a *Lenau Miklós születésének századik évfordulója* című életrajz. A társadalomtörténeti diskurzusba sorolható *A rétsági országút* című tudósítás, a *Kannibálok Magyarországon* című történeti visszaemlékezés és *Az öreg koldus* című élettörténet, a társadalomtörténeti/zenei diskurzusban helyezhető el az *Érdekes amerikai látogatója...* című tudósítás, a társadalomtörténeti/néprajzi/zenei diskurzusban a *Dankó Pista. 1858-1903.* című nekrológ és életrajz. A képzőművészeti/néprajzi diskurzus része a *Pettenkofen* című tudósítás és ismertetés. A történeti/néprajzi diskurzusba tartozhat az *Egy budapesti ember élményei a khinai háborúban* című úti beszámoló. A néprajzi diskurzusba illeszthető a *Budapesti országos vásár* című leírás. A zenei/színpad/társadalomtörténeti/ néprajzi diskurzus része a *Dankó Pista...* és a *Híres cigányok versenyei* című tudósítás.

Összegzés

A cigányokat/romákat tematizáló források egy része nem értelmezhető a megközelítések rendszerében. Ezekben a megnyilatkozásokban a cigányok megjelennek, megnevezik őket, de nem kapcsolnak hozzájuk további kijelentéseket (Berek 2022: 147; Berek 2023: 140).

A leíró esszencialista megközelítés példái az *Érdekes amerikai látogatója...* című tudósítás, az *Egy budapesti ember élményei a khinai háborúban* című úti beszámoló, *A természet mint építőmester* című antropológiai ismertetés, a *Valentiny-kiállítás* című tudósítás és ismertetés, a *Magyar tárgyú opera Londonban* című tudósítás és kritika, a *Pettenkofen* tudósítás és ismertetés, a «*Czigány-népdalok és mesék gyűjteménye.*» című forrásközlés, *A tavaszi nemzetközi kiállítás* című tudósítás és ismertetés, a *Lenau Miklós emléke* című életrajz, a *József főherceg levelei a Nemzeti Muzeumban* című forrásközlés, Szana Tamás *Böhm Pál. 1839-1905.* című nekrológja és életrajza, a *Budapesti országos vásár* című leírás és a *Holdas éjjelen* című elbeszélés.

A devianciaorientált esszencialista, rendészeti megközelítés érhető tetten a *Szívos Béla «kivesző alakjai»* című ismertetésben, *A rétsági országút* bűnügyi tudósításban, a *Kannibálok Magyarországon* című történeti beszámolóban, a *Czigány-telepítés* című történeti, néprajzi ismertetésben, a *Télen* című életképben, a *Fontos tudnivalók a közbiztonság és rendészet köréből. I kötet* című könyvismertetésben, az *Ave Maria* című elbeszélésben és a *Fut a karaván. Garay Ákos rajza* című leírásban.

A devianciaorientált strukturalista, civilizatorikus megközelítés jellemző a *Besszarábiában* című útirajzra, a *József főherceg hetvenedik születésnapja* és a *József főhercegről* című életrajzokra, a *Czigány-telepítés* című történeti, néprajzi ismertetésre és a *József főherceg. 1833-1905.* című nekrológra és életrajzra.

A 20. század elején a civilizatorikus megközelítés helyett előtérbe kerültek a rendészeti elképzelések, valamint a néprajzi leírások, változatos diskurzustípusokban. A civilizatorikus megközelítés is leginkább József főherceg személyéhez, tevékenységéhez, ezen belül telepítési kísérletéhez kötődött.

A cigány muzsikások szinte minden diskurzustípusban jelen vannak. A leírások középpontjában azonban általában nem ők, hanem nem cigányok találhatók. Az arisztokrácia, a polgárság, a parasztság világában a szórakoztató, mulattató szerepét töltik be. A muzsikuson kívül etnicizált foglalkozás a leírásokban a vályogvető, a postahálózat létrejötte előtt a levélhordó és a lókereskedő.

A cigányok, mint a pauperizmus egyik társadalmi típusa, ott vannak a koldusok, a kéregetők és a csavargók között, akik alamizsnára szorulnak.

A cigányok antropológiai megkülönböztető jellegzetessége a nem cigányok számára a "mi csoporton" belül egy testre vonatkozó sztereotípiát, a barna vagy a fekete bőrszín. A megkülönböztető etnikus jegyek között van a vándorlás, amely általában cigány sajátosság, vagy csak egy részükre vonatkoztatott típusalkotó mozzanat. Megkülönböztető, etnicizált tevékenység a jóslás és a varázslás. Etnikus társadalmi jegy a szegénység, a lakhely, a putri, a térbeli hely, a település vagy az erdő széle. A sztereotípiák között szerepel a lopás.

A cigányok általában szegények, a társadalom peremén, elkülönülten élnek, rendszerint patriarchális hatalmi helyzetekben, kapcsolataik gyakran konfliktusosak és kriminalizáltak.

A nem cigányok között is vannak szegények, akik a társadalmi lesüllyedés következtében rákényszerülnek a "cigányos életmódra". A cigányosnak tartott életvitel a művészvilágban is elterjedt, külön típussá formálódott.

A cigány, a cigány muzsik, a cigányélet romantikus toposza a nem cigányok önképének allegóriája, amely a magyar etnikus toposzok között is helyet kapott a puszták, a csikós és a betyár figurája mellett.

A cigány muzsikások egy részének elismeréséhez hozzátartozott, hogy haláluk után emléküket meg kívánták őrizni, temetésük pedig ünnepélyes társadalmi esemény volt.

A cigányok a kelet-európai etnikai mozaik részei a személyes mentális térképeken.

A társadalmi tagság elismerése, a nem etnikus megnevezés, megkülönböztetés elsősorban a muzsikusokra és az 1848-as/1849-es forradalomban és szabadságharcban részt vett honvédekre vonatkozott.

A nem cigányok cigányokra vonatkozó történelmi emlékezete szintén ennek a két társadalmi típusnak hozta létre a narratíváit, személyek megnevezésével, életutak, családtörténetek rekonstrukciójával, a nemzeti történelem részeként bemutatva őket.

A kóborcigányokhoz való viszonyulás humoros, szentimentális, a művészi és társadalmi képzeletben a vadság megtestesítői, akiket le kell telepíteni, be kell illeszteni a társadalomba.

A kóborcigányokhoz az erőszak használata, különféle bűnök is társulnak, köztük az antropofágia. A 20. század elején a közigazgatás számára összeállított rendészeti példatárban a cigányok is helyet kaptak, a kóborcigányokkal kapcsolatban kialakult képzetrendszert kiterjesztették az egész csoportra. Az etnicizált vándorló életvitel, mint antropológiai, biológiai készítés is a közbeszéd része volt.

A társadalmi távolság és megkülönböztetés egyik módja a cigányoknak a cigány etnonímával, vagy a cigány nyelvből átvett kifejezéssel való megnevezése vagy megszólítása.

A magyar néprajzi hagyomány, szokások, népzene egy részét a cigányok tartották fenn, átvették, majd a kulturális változások következtében etnicizálódott, a nem cigányok számára pedig, mint cigány hagyomány élt tovább.

A nyugat-európai percepcióban a magyar cigányokat a muzsikus cigányokkal azonosították, a művészi ábrázolásokban a vándorcigányokkal, akik civilizálatlanul élnek a civilizációban.

Irodalom

- Berek S. 2019. Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1870-es, az 1880-as években és az 1890-es évek elején. In: Baranyiné Kóczy J.–Fehér Á. (szerk.): *Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok. XXII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 231–238.
- Berek S. 2020. Cigány/roma zenei és színpadi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban 1874–1891 között. In: Bodó S.–Horsai E. (szerk.): „*Hiszek az ige diadalmas erejében!*” *Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából*. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok. 14. kötet, Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 339–351.
- Berek S. 2021. Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1890-es évek közepén. In: Makkos A.–Kecskés P.–Kövecsesné Gösi V. (szerk.): „*Kizökölt világ*” – *Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem „normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka?* XXIV. *Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 300–307.
- Berek S. 2022. Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1890-es évek végén. In: Makkos A.–Kecskés P.–Boldizsár B. (szerk.): „*A múltból táplálkozó jövő – hagyomány és fejlődés*”: XXV. *Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete 2021*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 140–149.
- Berek S. 2023. Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban a 20. század elején (A reprezentációk forrásai az újság 1900-1901-es számai). In: Döryné Zábrádi O.–Kurucz A.–Varga B. (szerk.): *Új irányok és lehetőségek a nevelés-, humán- és társadalomtudományok területén*. XXVI. *Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete 2022*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar, 134–144.
- Csigó P. 1998. A gazdasági stabilizációs diskurzus – a konszolidáció diskurzusa. *Szociológiai Szemle* 3: 121–151.
- Dupcsik Cs. 2009. *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében. 1890–2008*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dupcsik Cs. 2018. *A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- Glózer R. 2007a. Diszkurzív módszerek. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 260–268.
- Glózer R. 2007b. Diskurzuselemzés. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 360–372.
- Hajnáczy T. 2020a. Bevezetés. In: Hajnáczy T. (szerk.): *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó, 13–46.
- Hajnáczy T. 2020b. Előszó. In: Hajnáczy T. (szerk.): *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó, 7–12.
- Kovács É. 2009. Fekete testek, fehér testek. A „cigány” képe az 1850-es évektől a XX. század első feléig. *Beszélő* 1: 74–90.
- Polyák L. 2002. Cigányok Mucsáról. Az élclapi karikatúrák cigányképe. *Beszélő* 7–8: 89–96.
- Sárosi B. 1971. *Cigányzene...* Budapest: Gondolat Kiadó
- Sárosi B. 1998. Mindennapi magyar zene Pesten és Budán. In: Gyáni G. (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest: Városháza Kiadó, 351–370.
- Sárosi B. 2019. *Dudások, cigányzenészek. A hangszeres magyar népzenei hagyomány*. Budapest: Nap Kiadó

- Szöllőssy Á. 2002a. Cigány a képen. Cigányábrázolás a XIX-XX. századi magyar képzőművészetben. *Beszélő* 7–8: 72–81.
- Szöllőssy Á. 2002b. Cigányok a XIX. századi magyar színpadon. *Beszélő* 7–8: 82–88.
- Szuhay P. 2002. Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. A magyarországi cigányokról készített fotók típusai. *Beszélő* 7–8: 97–106.
- Szuhay P. 2020. A pilinyi bálványtól a misztikus vándorcigányig. Válogatás és bemutató a Néprajzi Múzeum cigány vonatkozású kamarakiállításából. *Credo* 4: 32–39.

Források

- a+b 1902. Ünneplés a Park-klubban. *V. U. XLIX.* (15.) 241-242.
- A Képzőművészeti Társulat téli kiállításából. I. 1903. *V. U. L.* (47.) 780; 781-782.
- Alcsuthi. 1903. József főhercegről. *V. U. L.* (9.) 132-134.
- A tavaszi nemzetközi kiállítás. 1905. *V. U. LII.* (17.) 267-268.
- A természet mint építőmester. 1902. *V. U. XLIX.* (43.) 706-707.
- A «Vasárnapi Ujság» karácsonyi albuma. 1904. *V. U. LI.* (50.) 859.
- A «Vasárnapi Ujság» karácsonyi albuma. 1904. *V. U. LI.* (51.) 880.
- A Vörösmarty-szobor pályatervei. I. közlemény. 1902. *V. U. XLIX.* (39.) 641-642.
- A Vörösmarty-szobor pályatervei. II. közlemény. 1902. *V. U. XLIX.* (40.) 657-658.
- A Vörösmarty-szobor pályázat. 1903. *V. U. L.* (6.) 86-87.
- Az öreg koldus. 1905. *V. U. LII.* (4.) 55.
- Berczik Á. 1905. Az erdészlak. 1905. *V. U. LII.* (33.) 523-526.
- Böhm Pál. 1839-1905. 1905. *V. U. LII.* (15.) 226-227; 228-229.
- Budapesti országos vásár. 1905. *V. U. LII.* (40.) 643-644.
- Czigány-telepítés. 1904. *V. U. LI.* (30.) 512-513.
- Csudáky B. 1904. Az orosz Riviera és a Kaukázus. III. *V. U. LI.* (18.) 295-296.
- Csudáky B. 1905. Gorkij. *V. U. LII.* (6.) 89.
- Egy amerikai folyóirat Budapestről. 1903. *V. U. L.* (49.) 813-815.
- Egy budapesti ember élményei a khinai háborúban. 1902. *V. U. XLIX.* (5.) 67-69.
- Fut a karaván. Garay Ákos rajza. 1905. *V. U. LII.* (46.) 740.
- Gyarmathy Zs. 1903. Egy ifjú hős emléke a kalotaszegi nép között. *V. U. L.* (11.) 169-171.
- Halálózások. Dankó Pista... *V. U. L.* (14.) 225.
- Halálózások. Gróf Nákó Kálmán... *V. U. L.* (1.) 14.
- Hanusz I. 1903. A nyárfa. *V. U. L.* (24.) 387-388.
- Hej Rákóczi, Bercsényi... Stetka Gyula festménye. 1903. *V. U. L.* (1.) 4; 7.
- Herman O. 1902. Az utolsó. *V. U. XLIX.* (45.) 730-731.
- Ifj. Wlassics Gy. 1902. A föld alatti Bréma. *V. U. XLIX.* (28.) 446-448.
- Irodalom és művészet. A Magyar Színház... 1903. *V. U. L.* (12.) 191-192.
- Irodalom és művészet. Az Athenaeum Társaság... 1904. *V. U. LI.* (51.) 881.
- Irodalom és művészet. Az «Olcsó könyvtár»... *V. U. L.* (7.) 108.
- Irodalom és művészet. A Népszínházban... 1903. *V. U. L.* (38.) 630; 631.
- Irodalom és művészet. «Czigány-népdalok és mesék gyűjteménye.» 1904. *V. U. LI.* (25.) 427.
- Irodalom és művészet. Fontos tudnivalók a közbiztonság és rendészet köréből. I kötet. 1905. *V. U. LII.* (14.) 219-220.
- Irodalom és művészet. Közkedveltségű magyar genrekép... 1904. *V. U. LI.* (51.) 881.
- Irodalom és művészet. Népszínház. 1903. *V. U. L.* (37.) 611-612; 613.
- József főherceg hetvenedik születésnapja. 1903. *V. U. L.* (9.) 130-132.
- Kannibálok Magyarországon. 1904. *V. U. LI.* (5.) 70-71.
- Karácsony. 1902. *V. U. XLIX.* (51.) 825-826.
- K. I. 1904. Berlioz «Faust»-ja A Magyar kir. Operaházban először 1904 márcz. 29-én. *V. U. LI.* (15.) 239-240.

- K. J. 1905. Kortés-világ. –Karczolat– *V. U. LII.* (3.) 41-42.
- Klauzál Gábor. 1804-1866. 1904. *V. U. LI.* (48.) 813-814.
- K–ő. 1904. Irodalom és művészet. Népszínház. *V. U. LI.* (52.) 904.
- Közüntézetek és egyletek. A Kisfaludy Társaság... 1902. *V. U. XLIX.* (39.) 644.
- Közüntézetek és egyletek. József főherczeg és Péter bácsi. 1902. *V. U. XLIX.* (27.) 440.
- Kováts G. 1902. Besszarábiában. *V. U. XLIX.* (33.) 530-531.
- Krúdy Gy. 1905. Holdas éjjelen. *V. U. LII.* (50.) 799-802.
- Lenau Miklós születésének századik évfordulója. 1902. *V. U. XLIX.* (32.) 509-510.
- Lengyel látogatók Budapesten. 1903. *V. U. L.* (34.) 562-563.
- Luzsénszky F. 1902. Utazásom Pretóriába. *V. U. XLIX.* (35.) 562-563.
- Markó M. 1903. Dankó Pista. 1858-1903. *V. U. L.* (14.) 222.
- Markó M. 1903. Híres cigányok versenyei. *V. U. L.* (38.) 628.
- Markó M. 1903. Cigány zenekarok hangversenye a Népszínházban. *V. U. L.* (40.) 664; 667.
- Miklós E. 1905. Vörösmarty halálának 50-ik évfordulója. *V. U. LII.* (47.) 755-756.
- Mikszáth K. 1902. A Sipsiricza. Elbeszélés. *V. U. XLIX.* (49.) 795-796; 798-799.
- Mikszáth K. 1903. Az a bizonyos «Mikos.» Elbeszélés. *V. U. L.* (8.) 114-115.
- Mikszáth K. 1904. A vén gazember. Elbeszélés. *V. U. LI.* (22.) 370-372.
- Mikszáth K. 1904. Választók között. *V. U. LI.* (46.) 782-783; 785.
- Mikszáth K. 1905. Kozsibrovsky üzletet köt. Elbeszélés. *V. U. LII.* (3.) 34-36.
- Mikszáth K. 1905. Kozsibrovsky üzletet köt. Elbeszélés. *V. U. LII.* (8.) 114-118.
- Mi ujság? A farsangot... 1905. *V. U. LII.* (4.) 61.
- Mi ujság? Az arató ünnepek. 1903. *V. U. L.* (34.) 565.
- Mi ujság? Dankó Pista szobra. *V. U. L.* (46.) 768.
- Mi ujság? Érdekes amerikai látogatója... 1902. *V. U. XLIX.* (4.) 61.
- Mi ujság? Főherczegnők a cigány tanyán. 1903. *V. U. L.* (51.) 862.
- Mi ujság? József főherczeg 70-ik születésnapjának ünnepélye. 1903. *V. U. L.* (26.) 429.
- Mi ujság? József főherczeg levelei a Nemzeti Muzeumban. 1905. *V. U. LII.* (27.) 436.
- Mi ujság? Magyar tárgyú opera Londonban. 1903. *V. U. L.* (33.) 548.
- Mulatság a zöldben. 1905. *V. U. LII.* (36.) 576.
- M– th K– n. 1905. Két államtitkár. *V. U. LII.* (10.) 145-147.
- Munkácsy Mihály leveleiből. II. 1902. *V. U. XLIX.* (51.) 835-836.
- Novus. 1903. Móricz Pál. *V. U. L.* (22.) 353-354.
- Pettenkofen. 1903. *V. U. L.* (46.) 759-760.
- Porzó. 1905. Az «Arany ökör.» –Régi pesti emlékek.– *V. U. LII.* (42.) 671-672; 674.
- S. A. 1905. Lenau Miklós emléke. *V. U. LII.* (24.) 373-374.
- Seress I. 1902. Kukány ostroma. Paródia Murány ostromára. *V. U. XLIX.* (3.) 34-35.
- Szana T. 1905. Böhm Pál. 1839-1905. *V. U. LII.* (38.) 601-602; 603; 604.
- Szerkesztői üzenetek. Cigány hogyha. 1902. *V. U. XLIX.* (49.) 806.
- Szerkesztői üzenetek. Szegény cigányleány. Csikósbojtár. 1903. *V. U. L.* (47.) 785.
- Szerkesztői üzenetek. Szőlőben. A vén cigány. Ne irigyeljétek. 1905. *V. U. LII.* (14.) 222.
- Szerkesztői üzenetek. Zs. E. 1902. *V. U. XLIX.* (49.) 806.
- Szüret. 1905. *V. U. LII.* (40.) 641.
- Sz–y D–s. 1902. Szívos Béla «kivesző alakjai». *V. U. XLIX.* (17.) 266-267.
- Tátrafüredi képek. A szász trónörökös Tátrafüreden. — Izabella főherczegnő és családja Alsó-Tátrafüreden. — Gyermekbál. — A tátrafüredi cigányzenekar. 1904. *V. U. LI.* (36.) 612-614.

Télen. 1905. *V. U.* LII. (4.) 53-54.

Téli kiállítás a Műcsarnokban. 1904. *V. U.* LI. (47.) 799; 800; 801; 802; 803; 806-807.

Udvari bál Budapesten. 1902. *V. U.* XLIX. (21.) 336.

Valentiny-kiállítás. 1902. *V. U.* XLIX. (46.) 752; 753.

(Z.) 1904. Mi ujság? A rétsági országút. *V. U.* LI. (2.) 28.

Zay M. 1905. Ave Maria. *V. U.* LII. (39.) 618-622.

Zempléni Á. 1905. Lavotta János. 1764-1820. *V. U.* LII. (35.) 553-554.

Lelkemből lelkedbe

Esettanulmány a Kincskereső Meseterápiás Módszer tükrében

Horváth Dorottya

Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskola, Pécs

Bevezetés

Jelen esettanulmány célja egy meseterápiás csoportfolyamatban megvalósuló egyéni fejlődési út bemutatása, amely a mesék, a szimbólumok és a személyiség összefonódása mentén létrejött Kincskereső Meseterápiás Módszer felhasználásával ment végbe. A tevékenységben a folyamat vezetőjeként, a Kincskereső Meseterápiás Módszerével dolgozó egészségvédő és fejlesztő meseterapeuta-ként, pszichológusként vettem részt.

1. Kincskereső Meseterápia

A mesék sokéves kollektív pszichés működés és tapasztalás mentén formálódtak, ezért tiszta formában tartalmazzák az emberiség ősi bölcsességeit (Antalfai 2021). A meseterápiában a mese iránytű, amely kijelöli az irányt és körvonalazza az adott célt. A teremtő képzelet által a mesék motívumai, szimbólumai életre kelnek, s alkotás, gondolatok, érzések, képek formájában teljessé válnak ki (Boldizsár 2018).

A mesék legjelentősebb egészségmegőrző és terápiás hatása, hogy képpé, történetté transzformálják a nyers ösztönöket, vágyakat, indulatokat, s sokszor megmagyarázhatatlan érzéseinket is. A mese belesodorja a hallgatót a krízishelyzetbe, majd végig vezeti a megoldáshoz vezető úton, amely már a személyiségfejlődés egy magasabb szintű állomásán következik be (Antalfai 2014).

A Kincskereső Meseterápiás Módszer szorosan kapcsolódik a jungiánus pszichológiához. Carl Gustav Jung a XX. század egyik kiemelkedő lélektani elméletalkotója, nevéhez fűződik többek között a kollektív tudattalan és az archetipusok lejegyzése is (Jung 2000). Elgondolása alapján a tudatmező középpontjában az én áll, amelynek feladata, hogy egyensúlyt teremtsen a külvilág ingerei és a személyiség tudatos része között (Jung 2000). A pozitív és a negatív pólus egyenértékű, szerves része az egyensúlyi folyamatnak (Antalfai 2007).

A mesékben az archetipusok kettős aspektusa legjobban az anima (tündér-boszorkány) és animus (vitéz-ördögfi) archetipusok aktiválódásakor felszínre kerülő feminin és maszkulin szimbólumokban ölt testet (Adamski 2011). Minden emberi lény magában hordoz érzeteket, vágyakat az ellenkező nemből is. A szerelmes férfi partnerében saját animája, tudattalan feminin minősége iránt lobban lángra (Antalfai 2007).

A harmónia létrejöttét a persona és az árnyék személyiségrészek is segítik. A persona (szerep-személyiség) és az árnyék (az én számára nem kívánatos indulatok és jellemzők) az én köré szerveződnek, integrált egészet alkotnak, melynek nyomán kialakul az identitás, az önazonosság (Bennet 1999).

Tudattalanunk olyan érzéseket, intuíciókat, vágyakat rejt magában, amelyekhez közvetett úton tudunk csupán közelebb férközni (Jung–Bodrog 1994). Az egyik ilyen út a mesékkel való találkozás, hiszen a mondák, mítoszok szimbólumvilága a tudatos és a tudattalan sík között lebeg, így hidat képez a két személyiségrész között (Jung 2000).

Jung szerint a kollektív tudattalan „kiapadhatatlan kincsesbánya, ahonnan az emberiség belső képeit és ösztönzéseit meríti, s amelyet aztán a legkülönbözőképpen tolmácsol” (Busku

2022). A mesékben tudattalanunk negatív aspektusai képként, szimbólumként (pl. gonosz mostoha) manifesztálódnak, megkönnyítve ezzel a felszínre hívást, feldolgozást (Antalfai 2007).

A Kincskereső Meseterápiás Módszer alapját tehát a jungiánus pszichológia és Antalfai Márta saját kutatási tapasztalatai képezik. A módszer célja, hogy elősegítse azoknak az értékeknek, belső kincseknek a feltárását önmagunkban, amelyek eddig nem mutatkoztak meg a tudatosság szintjén. Minden életkori szakasz magában rejt valamilyen kincset, amelyet kibontakoztathatunk. A mese szimbólumvilága belső híd, amely a belső ösztönvilágot és a külső érzékelhető világot kapcsolja össze (Antalfai 2014).

2. Csoportterápiás folyamat

Az egyéni fejlődési út színteréül szolgáló meseterápiás csoportfoglalkozásokon felnőttkorú nők vettek részt, akik a meghirdetett folyamatra önkéntesen, az egyéni első interjúk tükrében elsősorban a nőiséghez, a mentális és pszichés egészségmegőrzéshez fűződő önismereti tevékenység gazdagítása céljából jelentkeztek. A terápiás folyamatban egyazon kisváros lakóival, hat fővel dolgoztam. A csoporttagokban közös tényező, hogy nyitottak az önismeret, a lelki gyógyítás, az irodalom és a mentálhigiénés tevékenység felé.

A meseterápiás ülések csapadékmentes időjárás esetén egy szabadtéri helyszínen (várudvar félreeső része padokkal), egyéb esetben egy kisvárosi könyvtárban valósultak meg. Július közepétől augusztus végéig találkoztunk hetente 1-1 alkalommal olyan időpontokban, amelyek a csoporttagok számára megfelelőnek bizonyultak. Egy foglalkozás kb. 3 óra időintervallumon keresztül húzódott. Az alkalmazott módszer a Kincskereső Meseterápia volt.

A folyamat hat ülést ölelt fel, amelyek szerkezeti felépítését nagyrészt a módszer előre kidolgozott keretei adták, biztonságos ciklikusságba helyezve ezzel a történéseket. Az ülések a megérkezést segítő nyitó körrel kezdődtek, majd az adott témakört előhangoló rövid elméleti áttekintéssel folytatódtak. A közös mesefeldolgozást módszerspecifikus relaxáció, imagináció követte, amelynek nyomán a csoporttagok alkotó folyamatban vettek részt. Az üléseket csoportszintű és egyéni visszajelzéssel, reflexióval zártuk.

3. Az eset

3.1. Első interjú

A személyes fejlődés elemzéséhez egy 40-45 év közötti, párkapcsolatban élő elvált nőt választottam, aki figyelemreméltó nyíltsággal, őszinteséggel, beleérzéssel vett részt a terápiás folyamatban. Az elmélyülésre való fokozott igénye és kiváló képessége tükrében a *Mélyre Tekintő* jeligét választottam számára, a továbbiakban így fogom említeni. A meseterápiás csoportfolyamatról hirdetés útján értesült, önként jelentkezett. Az első interjú és exploráció egyéni keretek között valósult meg esetében.

Pszichés státusz, exploráció. Az első ülésre pontosan érkezett. Magas, vékony testalkatú nő. Összeszedett, érdeklődő, megbízható kliens benyomását keltette bennem. Viselkedésének megfigyelése tükrében a tudati vigilitás és integráció, az auto- és allopszichés orientáció térben és időben normatívnak bizonyult. Figyelme kitartó, terelhető, jól koncentrált volt, észrevevési, érzékelési zavar vagy erre utaló közvetett jel nem volt észlelhető. Intellektusa épnek imponált. Hangulata az aktuális körülmények között normothymnak, érzelmi reakciói mind minőségi, mind pedig az intenzitás szempontjából adekvátnak bizonyultak.

Oldottan vett részt az explorációs helyzetben, szorongás jelei nem körvonalazódtak. Szemkontaktust felvett, adekvátan használt. Receptív és expresszív beszéde ép benyomást keltett, beszédkésztetés átlagos volt. Magatartása a helyzethez illeszkedett, kritikai készsége ennek megfelelt. Személyisége a rendelkezésre álló adatok alapján megtartottnak tűnt. Szociális kapcsolatai rendezettséget tükröztek. Értékorientációja, céljai helyzetének és szocializációjának megfelelőek voltak. Szuicid szándék, késztetés, gondolat, addikció nem volt feltárható esetében. Pszichológusnál, pszichiáternél korábban nem járt, egyéb segítő terápiás folyamatokban

(pránanadi, kineziológia) vett részt. A Kincskereső Meseterápiás Módszer rövid ismertetését követően erős érdeklődést mutatott.

Anamnézis. Az élettörténeti adatok tekintetében beszámolója gördülékeny, kitárulkozó volt. Születése körülményeiről nincs információja. Gyermek- és fiatalkori közösségekbe történő beilleszkedését problémamentesnek ítélte. Két testvére van, egy húga és egy öccse. Szülei szerhasználati (alkohol) problémákkal küzdöttek, édesanyja korán, kisiskolás korában meghalt. Testvéreivel gyakran a nagyszülőkre támaszkodtak. Korán, a húszas évei elején férjhez ment, egy fiúgyermek született, aki jelenleg vele él, fiatal felnőtt. Gyermekével való kapcsolatát kölcsönösen jónak, őszintének ítéli meg.

Hozzávetőleg tíz év házasság után elvált. A rövidtávú próbálkozásokról eltekintve egy komoly kapcsolata volt, szintén közel tíz évig, a férfival együtt is élt, de gyermeket nem vállaltak. Jelenleg hat éve van párkapcsolatban, úgy érzi, „révbe ért”. Közel húsz évig vendéglátásban dolgozott, majd egy rosszindulatú mell-daganat sikeres kezelését és rehabilitációját követően logisztikai területen vállalt állást. Szülei már nem élnek, testvéreivel jó kapcsolatot ápol. Barátai döntő többségben szabadidős tevékenységeihez fűződnek (petanque, túrázás, darts, zenehallgatás és koncertre járás).

Problémafelvetés, célok körvonalazása. A meseterápiás folyamatba önismeretei igénye, a nőiséghez fűződő „fekete foltok”, valamint a mesék és az alkotás iránti szeretet, érdeklődés miatt jelentkezett. Szerette volna „jobban, mások szemüvegén keresztül is megismerni önmagát”, mert úgy érzi, hogy „minden sérülése a nőiségét sérti” (anya korai halála, sikertelen házasság és kapcsolatok, mell-daganat), ezért választotta célzottan a nőiség témaköreit feldolgozó meseterápiás csoportot. Terápiás célként tehát egy olyan önismeretei elmélyülést tűztünk ki esetében, amely elsősorban a női személyiségefejlődés témaköreit érinti, s amely a mesék ősi szimbólum- és képrendszere, valamint az alkotás felhasználásával valósul meg.

Illeszkedés, zárás: Az első interjú benyomásai alapján terápiás kapcsolatunkra vonatkozóan jól illeszkedő, harmonikus közös tevékenységet predikáltam. A Kincskereső Meseterápiás Módszert a felvetett problémakörhöz és célokhoz illeszkedőnek, jól használhatónak ítéltam. Az ülés zárásaként lefektettük a meseterápiás csoportfolyamat kereteire vonatkozó feltételeket (ülésszám, ülések időtartama és idői ritmikusága, titoktartás, anonimitás, esettanulmány), amelyet mindketten elfogadtunk.

3.2. Fejlődési folyamat

3.2.1. A mesék gyógyító ereje

Az *első terápiás alkalom* célkitűzése a csoportfolyamatba történő megérkezés, a bemutatkozás, valamint a mese mint lelki gyógyító megközelítése volt. A nyitó körben természeti tárgyak közül választottak a csoporttagok. Mélyre Tekintőt egy rózsakvarc kristály testi-lelki gyógyító ereje ragadta meg. Elmesélte, hogy gyakran használ öngyógyításra illóolajokat, kristályokat. Számára nagyon fontos a természettel való kapcsolat, a rohanó világ lecsendesítése. Kirándulások, túrák alkalmával köveket is gyűjt, amelyekben otthon tovább gyönyörködik.

A lelki gyógyítás témaköre kapcsán elmondta, hogy véleménye szerint a türelem és az empátia a legfontosabb, „ezek nélkül nem lehet gyógyítani”. Megosztotta a csoporttal, hogy felépült egy rosszindulatú mell-daganatból, s elmondta, hogy ehhez „fel kellett számolnia az ártó embereket, mérgező kapcsolatokat a környezetében egy olyan társsal, aki, akár a remete, türelemmel, elfogadással kísérte végig” a gyógyuláshoz vezető úton.

A témakör kapcsán *A királyné, aki madárnak képzelte magát* című mesét dolgoztuk fel. A mesében meghal az édesanya gyermeke, s ő fájdalmában elszigetelődik a külvilágtól, kalitkába zárt madárként él. Gyógyító, szent bölcs segít rajta, akinek titka a türelemmel teli várakozás és az empátia, amelyekkel óvatosan vezeti vissza az asszonyt az emberi szokásrendszer világába.

Mélyre Tekintő dühöt érzett a király iránt, aki nem várt türelmesen, azonnal újabb gyermeket nemzett a gyógyulást követően. Rávilágítottunk, hogy ez a jelenet többféleképpen

értelmezhető, s rávezetéssel önmaga jött rá, hogy nagy valószínűséggel ez a partnerrel kapcsolatos negatív érzés a volt férjéhez fűződik. A felismerést követően rögtön tehermentesült.

A csoporttagok erre az alkalomra szabadon választott mesét is hoztak magukkal, az övé a Tizenkét hónap című orosz mese volt. A különleges, orosz hangulata, megoldási módjai miatt választotta, s aztán elmondta, hogy egész életét végigkísérte a „különcség”, továbbá mesélt nagymamájáról is, aki orosz meséket olvasott neki. A pozitív élmények felidézését követően röviden említést tettem a mese jellegzetes szimbólumait illetően (átmeneti tárgy, élet körforgása, jó győzelme, mostoha stb.), amelyeket nagy érdeklődéssel értelmettem.

A relaxációba bele tudott helyezkedni, elmondása szerint színek, hangulatok jelentek meg előtte. Zsírkrétarajz alkotása (1. kép) a világ sokszínűségét, annak egyensúlyát, a negatív minőség folyton megjelenő jelenlétét, legyőzését (átmeneti tárgy képileg is ábrázolt: gyűrű) jelenítette meg. A csoporttársak alkotásainak elemzésekor képes volt a mögöttes tartalomra következtetni, nagyon sok pozitív megerősítést adott.

Mélyre Tekintő az első terápiás alkalomról kellemes élményekkel, felszínre került emlékekkel, érzésekkel távozott. Az összegzéskor kiemelte a felismerést, hogy a volt férje iránti ellenszenve negatív irányba befolyásolta a többféleképpen értelmezhető párkapcsolati helyzet megítélését. Véleménye szerint „elgondolkodtató, hogy párkapcsolati konfliktusaiban, szakításaiban is ez a rossz berögződés térhetett-e korábban vissza”.

1. kép: A tizenkét hónap
Forrás: saját

3.2.2. A női virágba borulás

A második terápiás alkalom kezdetekor Mélyre Tekintő gyermeki örömmel válogatott a különböző életkorú és nácijú nőket ábrázoló hívóképek közül. „Mindegyikük bennem lakozik”. Végül egy, a párjára feltekintő indián nőt választott. Elmondta, hogy az előző ülés zárásakor felmerült kérdés otthon is foglalkoztatta, s arra jutott, hogy valóban mély nyomokat, „pesszimizmust hagyott benne a volt férjével való rossz kapcsolata”, de nagyon szeretne ezen dolgozni, mert az életében „nagyon fontos számára a párkapcsolati egyensúly”.

A Világszépe-korszakot, az ifjúkort célzó elméleti áttekintést követően menyasszonyságát, fiatalasszonyságát emelte ki saját ifjúkorából, amely számára negatív élményként maradt meg, hiszen megalapozatlannak, korainak érezte a házasodást. Tanulásként fogalmazta meg, hogy mai gondolkodása nyomán nem engedné befolyásolni magát mások (anyós, vőlegény) akarata, vágyai mentén, hanem saját megérzéseire hallgatna. Elmondása szerint válását követően tudta megélni virágzó nőiségét.

2. kép: Virágzó nőiség
Forrás: saját

A Világszép Ilonka című mesét elemeztük, amelyben Ilonkát maga a király kívánja feleségül venni, azonban az uralkodó felé vezető kocsúton egy cigányasszony kívázza a szemét, s kicseréli saját, csúf leányára. A megcsónkított leányt egy halász és a felesége gondozza. Végül a király vadász formájában fedezi fel újra a csodálatos szépségű leányt, s rögtön egymásra találhatnak. A relaxáció során Mélyre Tekintő számára egy konkrét kép jelent meg, amelyet kollázsként formált meg (2. kép). Alkotásának központi motívuma három női alak, akik a nőiség sokszínű virágzását, változatosságát szimbolizálják az éltető nap alatt.

A zárókör alkalmával elmondta, hogy az aktuális mesét „snassznak”, számára kevesebbet mondónak találta, mint az előző foglalkozás alkalmával elemzett történetet, s a kibontakozó, virágzó nőiséget sem igazán érezte benne. Kiemelte ugyanakkor, hogy nagyon jóleső számára a csoportban tevékenykedni, a csoporttagok tapasztalatait, élményeit hallgatni, saját érzelmeit, gondolatait megosztani. Elutasítása háttérben a boldog ifjúkori női virágba boruláshoz fűződő élmények hiányát, az azok iránti keserűdes vágyat is meghúzódní éreztem.

3.2.3. Párvalasztás, pártalálás

A *harmadik terápiás alkalomra* Mélyre Tekintő érdeklődéssel érkezett, ugyanakkor elmondta, hogy élettapasztalata miatt a párkapcsolati témában tájékozottnak érzi magát. A ráhangolásnál a tüt és a cernát választotta, s rögtön rájött a szimbolikus összefüggésre. „Összetartoznak, együtt működnek.” A mesék és a párkapcsolatok kapcsolódási pontjai mentén megjegyezte, véleménye szerint fontos, hogy a gyermeket „úttára engedik, feltarisznyálják, vagy magára hagyják”, hiszen a párkapcsolatban ezeket később hordozza magában. Erről részletesen beszéltünk csoportszinten is. Párkapcsolati tanácsa korábbi önmagának: „Te vagy az első”.

A *Merse kút meséje* elnyerte tetszését. A történetben Istókot rabul ejti a királyné udvarhölgyének szépsége, s megfedekezík hű jegyeséről, a szelíd Annuskáról. A mesebeli kútban szüntelen az úri hölgyet látja, de Annuska türelmesen vár. Istók egy napon beleesik a kútba, ahonnan Annuska szabadítja ki. Istók a nehézségek árán látványos személyiségalakuláson megy keresztül; megtanulja értékelni hű és dolgos kedvesét. Mélyre Tekintő megfogalmazza, ahhoz, hogy ő nőként tudjon létezni a párkapcsolatban, szükség volt egy olyan férfira, aki mellett nőnek érezheti magát, s nőiessége kibontakozhatott.

A relaxációban már gyakorlottan vett részt, ezúttal színek jelentek meg számára. Vízfestékek készített alkotásában (3. kép) sokszínűség, mozgás, remény jelent meg. Ecsetvezetése olykor dinamikus, olykor pedig kicsi részletek segítségével elaborált. Elmondása alapján dülő női-férfi indulatokat, sokszínű reakciókat, s a feszültségek között megbúvó örömöket, reménysugarakat látott saját alkotásában.

3. kép: Párkapcsolatra érett nő
Forrás: saját

Összegezve, noha már sok párkapcsolati tapasztalattal rendelkezik, hasznosnak találta a foglalkozást, hiszen mások élményei mentén egészen új nézőpontokat ismerhetett meg, segíthette érzelmi tehermentesülését és megoldandó feladataik haladását. Kiemelte, hogy egyre inkább szeret a csoporttal együtt lenni, tevékenykedni, mindig várja a terápiás alkalmakat. A párkapcsolatokkal kapcsolatos megnyilvánulásai mentén számomra továbbra is passzív düh, kiteljesedés iránti vágy jelent meg érzésszinten.

3.2.4. Az ősi anya archetípus

Mélyre Tekintő a *negyedik terápiás alkalom* bevezetésekor egy kókadtabb virágot választott, s elmondta, hogy fáradt, ugyanakkor várja a foglalkozást, hiszen eddig mindig feltöltődött általa. Az elméleti áttekintésben taglalt winnicotti elmélet szerint ahhoz, hogy a gyermek egészségesen fejlődjön, nem szükséges hibátlan szülőnek lenni, elég, ha valaki „elég jó”, válaszkész. Az elgondolással Mélyre Tekintő egyetértett, s kiemelte, hogy sok súrlódás fakadhat abból, ha az anya nem az egyéni sajátosságaihoz igazodik, hanem saját elképzeléseihez ragaszkodik.

Ezúttal egy mandan legendát, *A világ kezdete* című történetet dolgoztuk fel. A mandan indiánokat a Nagy Szellem egy barlangba teremtette. Holdat Néző, a fiatal indián a barlang közepén növekvő növényt kémleli, s elhatározza, hogy társaival a felszínre merészkedik. A barlang mélyén Rossz Szellem utánuk indul, azonban súlya alatt a növény félúton kettétörik, így az ifjak nem tudnak többé visszatérni. A barlang mélyén az anyák nedvességet lehelnek a növények gyökereibe, s a kopár felszínen kinőnek a fák, a virágok és a bokrok. Ezért, amikor a mandan indiánok az éltető földről beszélnek, azt mondják: „Anyánk”. Mélyre Tekintő a legenda szövevényes szimbólumrendszerét távolinak érezte magától, kissé idegennek hatott számára a természeti jegyek erős hangsúlya.

A relaxációba ágyazva Pusztai Sándor *Engedjétek hozzám a kisdedeket* című prózája hangzott el, amely azt a jelenetet formálja meg, amikor az anyjuk karján érkező kisdedeket megáldja Jézus Krisztus. Mélyre Tekintő elmondta, hogy számára pontosan olyan az anyaság, amilyen az elhangzott prózában: „alázatos, oltalmazó”, ugyanakkor „erőt és biztonságot sugárzó”. A helyszínen fizikailag észlelhető szél és a zizegő falevelek még inkább hozzájárultak a beleéléshez, „jelenlétnek érezte magát a bibliai jelenetben”.

Mélyen megérintette a mű: könnyezett, időbe telt megfogalmaznia felszínre törő érzéseit, gondolatait. Traumatikus emlékként felidézte szenvedélybeteg édesanyja viselkedéses mechanizmusait, amelyek meglehetősen távol álltak az „elég jó anya” koncepciójától. Beszélt szorongásairól, amelyek saját magában való bizalmatlanságából, bizonytalanságából fakadtak, s azt is elmondta, sokszor megkérdőjelezi, hogy az anyasággal önmaga egyes részeinek feladása, a szenvedés, a gyermeknek önmaga adása megéri, megérte-e, de mint mindig és ezúttal is arra a következtetésre jutott, hogy igen, mert feltétel nélkül szereti a fiát.

4. kép: Anya-fészek
Forrás: saját

Az érzelmi tehermentesülést és feldolgozást követően Mélyre Tekintő izgatott várakozással kezdett az agyaggal dolgozni. Egy fészket vagy kagylót formált meg, amely körbevesz, biztonságot és meleget ad, védelmez (4. kép). Az alkotás folyamata kapcsán elmondta, hogy maga az agyag felmelegítése, fizikai megmunkálása is felszabadító volt számára. A közös elemzéskor több csoporttag számára az anyaméh jelent meg alkotása által.

Az összegzéskor megköszönte, hogy részese lehet a folyamatnak, hiszen számára fontos témát érintettünk, s régóta dúló emlékeket, érzéseket, feszültséget segítettünk feldolgozni. Az eset számomra is tanulságos volt, hiszen pontról pontra

kirajzolódott az érzelmi tehermentesülés folyamata, tehát az emlékek és érzelmek felszínre törése, majd oldódás a ventilációban a verbális és alkotásban történő feldolgozás által.

3.2.5. Az életközép lélektani feltérképezése

Mélyre Tekintő az *ötödik terápiás alkalom* kezdetekor egy mediterrán tengerparti város pezsgő kikötőjét ábrázoló képeslapot választott a hívóképek közül. Elmondása szerint mindig is vágyott

arra, hogy új helyeket, új embereket ismerjen meg, s mostanában egyre többet utazik, elsősorban a petanque versenyek miatt, amelyeken párjával rendszeres versenyzők.

Az elméleti áttekintésben az életközépi krízis és az érett felnőttkor lélektani sajátosságairól tettem említést. Megjegyezte, hogy véleménye szerint ő a szóban forgó életkori periódusban van, ugyanakkor válságot jelenleg nem érz. Boldog, hogy tisztességgel fel tudta nevelni a fiát, s hogy önféledten szórakozhat koncerteken, múzeumban, közösségi eseményeken, sportversenyeken. Fia elengedése hosszabb folyamat volt, de tudta, hogy ez az élet rendje.

A *holdbéli asszony* című mesében Hina egész álló nap szorgosan dolgozik. Házsártos férjében már nem leli örömét, gyermekei önállóak. Kánaloa isten üzen neki, hogy hagyja abba a szorgoskodást, mert zavarja a zaj. Hina többszöri kérésre sem hagy alább, végül Kánaloa isten követe dühében a fejére üt. Habár bal lába megbénul, elhatározza, hogy a holdra megy, ahol megpihenhet. Az ég felhői az ő keze munkáját dicsérik. Mélyre Tekintő kiemelte, hogy közelinek érezte magához a szigetvilág jelképeit. Jól megragadta a történetek mögöttes tartalmát. A relaxációban dinamikus formák, mozdulatok jelentek meg számára.

Az alkotásnál megjelölt technikát (ujjfestés tapétaragasztó és tempera felhasználásával) első hallásra gyermekinek találta, a folyamatot követően azonban örömről, a feszültségek oldódásáról, dinamizmusról, felszabadultságról számolt be. Festményén (5. kép) színes koncentrikus körök segítségével jelenítette meg élete hullámzó folyamatát, amely egészen kicsi magból indult ki, s a hatalmas íveken át egészen a holdig ért el.

5. kép: Az emberélet útjának felén
Forrás: saját

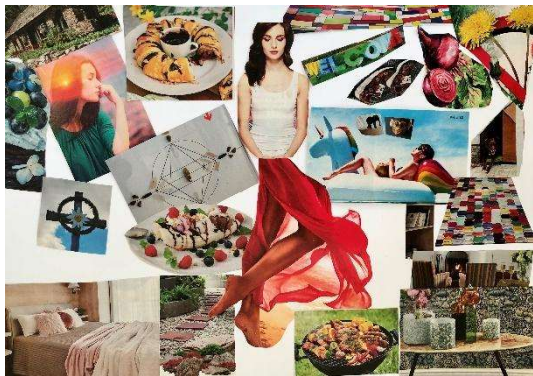
Az alkotások elemzése és a zárókör alkalmával ismételten bizonyosságot nyert, hogy a Mélyre Tekintő által elmondottak alapján esetében az életközépi válság megoldása gördülékeny, természetes, örömteli kimenetekkel járó folyamat, amelyben hangsúlyos szerepet kap önmaga megtalálása, mélyebb megismerése. Vélhetően a korábbi életszakaszokban átélt krízisek megoldása által vált jól alkalmazkodóvá, tapasztalttá, ellenállóvá.

3.2.6. Visszatekintés, zárás

A *hatodik*, egyben utolsó *terápiás alkalom* nyitóköre során Mélyre Tekintő ismételten egy rózsakvarc kristályt választott. Jólesőnek érezte a keretet, a visszatérést nyitásból zárásba. Kellemes érzésekkel töltötte el a közelgő ősz, a színes falevelek, a megújuló konyhakerti kínálat gondolata; motiváltan, jókedvűen érkezett. Az aktuális mesét (*Sanvel és az Anahakan rózsza*) érdeklődéssel hallgatta, fogadta be.

A mese szerint, ha az Anahakan rózsza egyszer kivirágzik, gazdáját halhatatlanná teszi. A rózsza az örmény király kertjében gyökeredzik, s a király minden tavasszal új kertészt fogad, de az nem virágzik. Egyszer csak jelentkezik az ifjú Sanvel, aki beszél a rózsához, énekel neki, simogatja. Sanvel megkéri, hogy mondja el, mi a baja, amikor is kimászik a gyökerei közül egy rusnya hernyó, s virágba borul, de a király nem látszik gyógyulni. Sanvel elmondja neki, hogy ez azért van, mert nem ő a kert gazdája, hanem aki a rózsát ápolja, gondozza.

A mese megérintette Mélyre Tekintőt. Fontosnak ítélte mondanivalóját, aktívan részt tudott venni a közös feldolgozásban. A szülők traumáival hozta párhuzamba a növény kivirágzását gátló rusnya hernyót, amely személyes érintettségéhez (szülői szenvedélybetegség, félelmek, halál) kapcsolódott. Saját kivirágzását a petanque versenyeken elért sikerekkel kapcsolta össze. Megosztotta velünk, hogy ő nem csak szimbolikusan tudta átérezni a mesét, hiszen gyakran

6. kép: A mese mint iránytű
Forrás: saját

beszél a virágaihoz, megköszönik párjával a konyhakerti növényeknek a termést, amikor betakarítják azt.

A relaxációt követően együtt alkottak a csoporttagok, montázstechnikával egy plakátot készítettek (6. kép). Az ábrázolni kívánt élményeket, tapasztalatokat egyeztettek. Az egyes egységek a folyamat számukra fontos sajátosságait jelölték. Mindezek a nőiség, a virágzás, a kikapcsolódás, a feltöltődés, a ráismerés köré összpontosultak.

Mélyre Tekintő mély visszajelzést adott a záró körben. Sokszor fáradtan érkezett, ugyanakkor az ülések során feltöltődött, hasznos felismerésekkel gazdagodott. Megköszönte a közös tevékenységet,

amelyet el- és befogadónak, élvezetesnek, ugyanakkor biztonságos határokat mutatónak érzett. Újra elkezdett otthon is mesét olvasni, s más nézőpontból, a tanult szimbólumok segítségével átgondolni azokat. Saját élettörténete kapcsán ráismert arra, hogy édesanyja számára nem volt „elég jó anya”, amely befolyásolta párkapcsolatait, a fiával való viszonyát, s elmondta, hogy a jövőben ezzel a témakörrel még szeretne foglalkozni.

Összegzés, értékelés

Mélyre Tekintő a meseterápiás csoportfolyamatba tehát általános és a nőiséghez kapcsolódó önismeretei igénye, valamint a mesék és az alkotás iránti szeretete és érdeklődése okán jelentkezett. Terápiás célként olyan önismeretei elmélyülést tűztünk ki esetében, amely elsősorban a női személyiségfejlődés témaköreit érinti, s amely a mesék ősi szimbólum- és képrendszere, a relaxáció, valamint az alkotás által, a Kincskereső Meseterápiás Módszer felhasználásával valósul meg.

Az élettörténeti adatokból származó korai sérülések, kötődési bizonytalanságok (szülők problémás szerhasználata, anya elérhetetlensége és korai halála) lenyomatai a folyamat során mind párkapcsolati, mind az anyaság vonatkozásában kirajzolódtak, felszínre kerültek, ugyanakkor az alkotás, a mesék szimbólumrendszere és a csoportterápiás folyamat segítségével „kincset érő”, értékes megoldási és kifejezési módok is társultak a tehermentesülést adó, ám sokszor fájdalmas emlékekhez, felismerésekhez.

A női-férfi dinamizmus férfi aspektusához fűződő negatív elővételezése, s annak a korábbi párkapcsolataiban, házasságában való megjelenése a csoporttagok visszajelzései mentén, saját következtetései által vált világossá számára. A gondolat a két ülés között eltelt időszakban is foglalkoztatta, hiszen kapcsolati működésének ezen része (a férfiak iránti, gyakran megalapozatlan bizalmatlanság és düh) eddig rejtve volt számára. A háttérben a szülők csökkent válaszkészsége, fizikai és lelki elszigetelődésének lenyomata húzódhat meg.

Korábbi házasságába gyermeki minőségben kapcsolódott be, így tanulságként fogalmazta meg, hogy, ha újra kezdhetné, nem engedné irányítani, befolyásolni magát anyósa vagy férje által, hanem saját megérzéseire hallgatna, s önállóan döntene (nem menne férjhez). Nem tudott tehát a menyasszonyságban, az ifjúságban kiteljesedni, nővé érni, felnőni, amely az ifjúkori női virágzáshoz fűződő mese elutasítását, a virágba borulás iránti rejtett, keserűdes vágyat is részben magyarázza.

A párválasztás, pártalálás témakör kapcsán, a mesék jellegzetességei nyomán megfogalmazza annak döntő jelentőségét, hatását, hogy a gyermeket „újtára engedik, feltarisznyálják, vagy magára hagyják”, hiszen a párkapcsolatban ezeket később hordozza magában. Mindez áthallást mutat saját gyermekkori traumatikus élményeivel, hiszen a korai parentifikáció miatt nem volt lehetősége megélni azt, amikor róla gondoskodnak, szeretetet és

biztonságot adnak, így a párkapcsolatok női-férfi dinamikájában is ezt a bizonytalanságot, kitettséget elővetelezi.

Szavakba öntötte, hogy véleménye szerint „az elég jó anya alázatos, oltalmazó, ugyanakkor erőt és biztonságot sugárzó”. Traumatikus emlékként idézte fel szenvedélybeteg édesanyja viselkedését, amely meglehetősen távol állt igényeitől, vágyaitól. Beszélt szorongásairól, amelyek a saját magával való bizonytalanságából fakadtak, s hogy megkérdőjelezte, az anyasággal önmaga egyes részeinek feladása, a szenvedés, a gyermeknek önmaga adása megért-e. Végül arra a következtetésre jutott, hogy igen, mert feltétel nélkül szereti a fiát.

A lelki gyógyítás ismételt, visszatérő elemzésekor a szülők traumáival hozza párhuzamba az Anahakan rózsa kivirágzását gátló rusnya hernyót. Szülei problémás szerhasználata, saját félelmei, a parentifikált helyzetben való működés és az anya korai halála tehát hernyóként, kártevőként állt gyermek- és ifjúkori kivirágzása útjában. Jelenlegi párjára, párkapcsolatára úgy tekint, mint a hernyó eltávolítását követő kivirágzásra és testi-lelki gyógyításra (mellrákból történő felépülés, érzelmi kitárulkozás és bizalom).

Mélyre Tekintő önismereti fejlődését a csoporttagok empátikus, segítőkész hozzáállása, valamint a csoport dinamikai működése nagymértékben segítette. A mesék szimbólum- és képrendszere, a relaxáció, valamint az alkotás és elaboráció mentén önindítottnan, önmaga által volt képes befelé tekinteni, összefüggéseket meglátni, feszültségét oldani és produktív megoldási módokkal, „kincsekkel” gazdagodni. Noha a koragyermekkori sérülések feldolgozása, amelynek igényét a kliens a folyamat végén jelezte, a célok, a szakmai kompetenciák és a módszerek újragondolását teszi szükségessé, az aktuális folyamat kapcsán megfogalmazott terápiás célok megvalósulása sikeresen végbement.

A csoportfolyamat vezetőjeként Mélyre Tekintő önismereti fejlődését hangsúlyosnak, saját elvárásaihoz mérten kielégítőnek találtam. A közös tevékenységekben együttműködően, motiváltan, a csoportdinamikai működés aktív tagjaként vett részt. Az egyéni és a jelen esetlírásban nem részletezett csoportszintű kiteljesedések irányítása, elemzése és értékelése tükrében a folyamatot hasznos tapasztalatként, pozitív visszacsatolásként éltem meg. Jelen esettanulmány megírásával szeretném ösztönözni a segítő szakembereket a Kincskereső Meseterápiás Módszer elsajátítására és felhasználására, amely a mesék, a relaxáció és alkotás összefonódása mentén a bennünk rejlő értékek feltárását célozza.

Irodalom

- Adamski, A. 2011. Archetypes and the collective unconscious of Carl G. Jung in the light of quantum psychology. *Neuro Quantology* 9(3): 563–571.
- Antalfai M. 2014. Kincskereső Meseterápia. *Fordulópont* 15(1): 5–18.
- Antalfai M. 2021. A varázsmesék tündérei és boszorkányai az analitikus pszichológia tükrében. *A női dimenzió* 1(1): 46–63.
- Antalfai M. 2007. Személyiség és archetípusok Jung analitikus pszichológiájában. In: Gyöngyösiné Kiss E.–Oláh A. (szerk.): *Vázlatok a személyiségről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 166–190.
- Bennet, E. A.–Tamás, B. P. 1999. *Az igazi Jung*. Budapest: Animula.
- Boldizsár I. 2018. *Életválságok meséi. Mesekalauz útkeresőknek*. Budapest: Magvető, 419–422.
- Busku Sz. 2022. *Gondolatok Jung lélektanáról*.
<https://www.hidegkutihirek.hu/2022/09/07/gondolatok-jung-lelektanarol/> (letöltve: 2024. 07.18.)
- Jung, C. G.–Bodrog M. 1994. *Mélyseégeink ösvényein: analitikus pszichológiai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jung, C. G. 2000. *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Budapest: Európa Kiadó.

Válság előtt, válság után: a magyar nemzeti minősítésű színházak összehasonlító elemzése

Kara Zsuzsanna

Széchenyi István Egyetem RGDI, Győr

Bevezetés

A 21. század első kritikus társadalmi és gazdasági krízisét a Covid–19 vírus okozta, ami 2019-ben jelent meg először Kínában, majd világjárvánnyá terjedt. A vírusfertőzés felkészületlenül érte nemcsak az elmaradott országokat, hanem a gazdaságilag fejlett nemzetgazdaságokat is, érintve azok vezetőit, egészségügyi ellátórendszereit, társadalmi berendezkedésüket és a gazdaság minden ágazatát (Pavluska 2020). Ez a globális egészségügyi válság súlyos hatásokkal járt mind az egyénekre, mind a társadalmakra, mind a gazdaságokra. A kulturális és kreatív szektor (Cultural and Creative Sectors – CCS) – amely 3,1 százalékkal járul hozzá a globális GDP-hez, és 6,2 százaléknyi munkavállalót foglalkoztat világszerte (UNESCO 2022) – a leginkább negatívan érintett ágazatok közé tartozott, különösen a helyszín- és látogatóalapú alágazatai, például az előadó-művészeti szféra. A válság rávilágított a CCS-ben dolgozó számos nem szabványos munkavállaló – például művészek, szabadúszók – nagyon kiszolgáltatott helyzetére.

Fentiek alapján a tanulmány fókuszában a magyarországi előadó-művészeti intézményrendszer, azon belül is a nemzeti minősítésű színházak 2017. évi, illetve 2021. évi összehasonlító elemzése szerepel adott indikátorok alapján. Az alábbi kutatási kérdésekre keresi a válaszokat.

- K1: Visszafordíthatatlan károkat okozott-e a pandémia a kulturális intézmények előadás-látogatási szokásainak tekintetében?

- K2: Kellő pénzügyi finanszírozással tudta-e ellensúlyozni a kulturális kormányzat az időszakos színházbezárásokat, annak bevételkieséseit a vizsgált, nemzeti minősítésű színházi szektorban?

A tanulmányt nemzetközi szakirodalmi források feldolgozása alapozza meg, és kitekint az Európai Unió pandémiával kapcsolatos válságkezelési aspektusaira. Az írás másik keretét a hazai kulturális intézményrendszer törvényi szabályozása, a színházak osztályozása adja. Rátérve a kutatás fő dimenziójára, a módszer kevert – kvantitatív és kvalitatív módszer –, amely a hazai előadó-művészet legjelentősebb nagyvárosi bástyáinak nemzeti minősítésű színházait vizsgálja. Az elemzés statisztikai adatokkal alátámasztott tényképet rajzol a pandémia következtében a társadalom és az intézményesült kulturális „szolgáltatási” rendszer kapcsolatának, a színházi látogatási szokásoknak a megváltozásáról, másodsorban a magyar állam Covid–19 válságára adott válaszairól a vizsgált intézményrendszerben.

1. Szakirodalmi áttekintés

1.1. A Covid–19 járvány hatásai a nemzetközi kulturális-kreatív szektorban

A ReShaping Policies for Creativity egy globális tekintélyű, négyévenként kiadott UNESCO-összefoglaló a kulturális-kreatív szektor politikai és művészetigazgatási területén. A tanulmány stratégiai adatokat és érdekérvényesítő üzeneteket biztosít a kulcsfontosságú kérdésekben a tájékozottabb, részvételen alapuló és az átláthatóbb kormányzás érdekében a kulturális és kreatív ágazatok számára. *A kreativitás irányelveinek újraformálása* című 2022-ben megjelent elemzés kibontja azokat a 2019-től gyűjtött statisztikai adatokat, amelyek a kulturális és kreatív iparágakat érintették, mérték, és megállapítja, hogy 2020-ban 20% és 40% között csökkentek a teljesítményi

mutatók, vagyis több kárt szenvedtek el, mint bármely korábbi válság során. Világszerte tízmillió munkahely szűnt meg a CCS-ben, illetve az ágazatoknak a globális bruttó hozzáadott értéke 2020-ban 750 (!) milliárd dollárral csökkent.

Az előadó-művészeti szférában a Covid-19 következtében beálló drámai fejlemények – 2020 tavaszán leállt a rendezvénypiac, az élőzenei szolgáltatás, elmaradt a komplett színházi-és fesztiválszezon – szükségessé tették az állam beavatkozását az intézményeknél, együtteseknél, előadóművészeknél: 1. bevételkiesések kompenzálása, 2. a károk anyagi, szellemi és társadalmi tekintetbeni mérséklése, 3. egzisztenciamentő programok létrehozása.

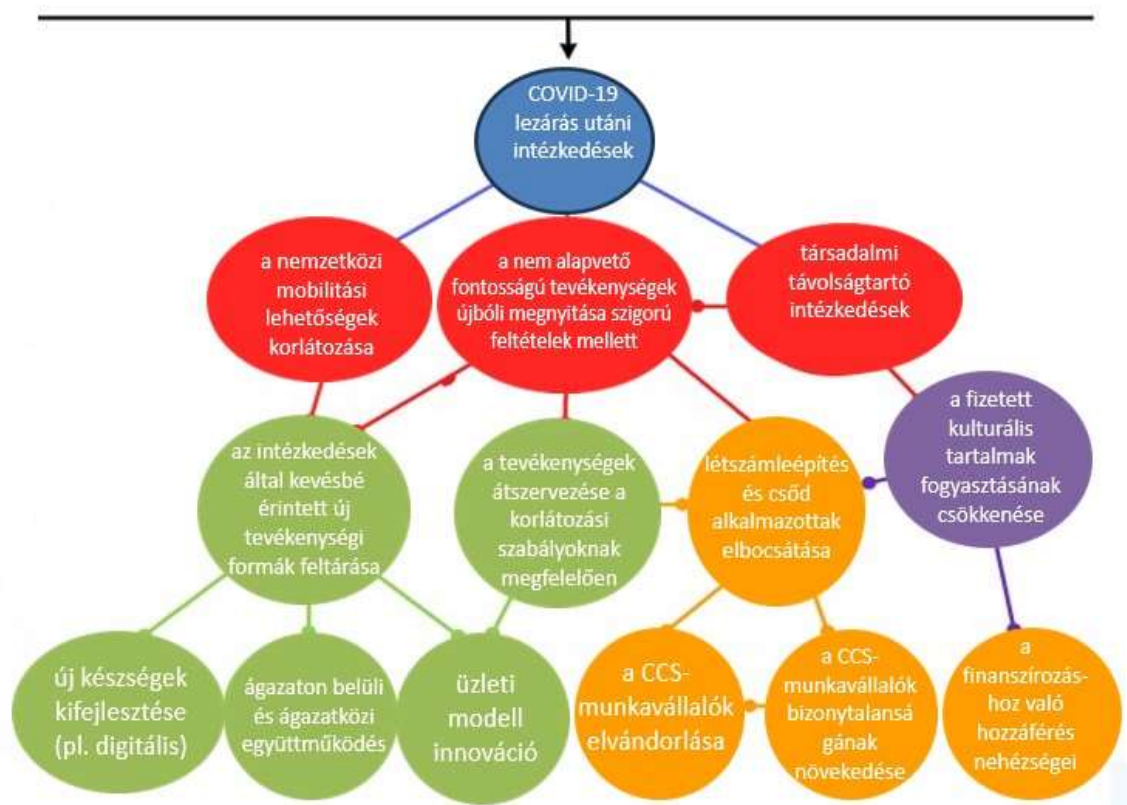
Az Európai Parlament kutatási jelentése (Pasikowska-Schnass 2020) megállapította, hogy a CCS-t már a Covid-19 előtt is törekeny szervezeti struktúrák, az értékláncok szétagolt szerveződése, a projektalapú munkavégzés és a nem szokványos munkamódszerek jellemezték (Amann, Heinsius 2021). Az Európai Unióban a kultúra szegmense nemzetállami hatáskör, mégis az európai politikai döntéshozók sarkalatos direktívákat fogalmaztak meg, illetve példátlan intézkedéseket hoztak a CCS támogatására a válság idején: 1. közvetlen támogatások és szelektív adókedvezmények, 2. állami garanciák a vállalatok által bankoktól felvett hitelekre, 3. támogatott állami hitelek vállalatoknak, és 4. biztosítékok a támogatást továbbító bankok számára (Vestager 2020).

Az 1. és 2. ábra a Covid-19 válság CCS-re gyakorolt hatását, hatások láncolatát mutatják be.

1. ábra: A Covid-19 válság hatása a CCS-re – hatáslánc 1.

Forrás: Research for cult committer Cultural and Creative sectors in postCovid-19 Europe
Crisis effects and policy recommendations (March 2020)

2. ábra: A Covid–19 válság hatása a CCS-re – hatáslánc 1-2.

Forrás: Research for cultural and creative sectors in postCovid-19 Europe
Crisis effects and policy recommendations (March 2020)

Az Európai Bizottság a saját hatáskörébe tartozó Kreatív Európa-programon belül több intézkedést javasolt a pályázati szereplőknek:

1. rugalmas és meghosszabbított pályázati határidők;
2. vis maior záradék a Covid–19 kitörése miatt nehézségekkel küzdő projektekre;
3. 5 millió euró a járvány által érintett mozik számára;
4. 2 millió eurós projektfelhívás a virtuális mobilitás és a digitális kultúra szegmensének;
5. az előadó-művészet határokon átnyúló dimenzióinak támogatása;
6. a szakirodalom fordításának emelt támogatása;
7. vita a kulturális és kreatív szektorok garanciája fokozottabb felhasználásának kérdéseiről;
8. két platform létrehozása tagállami és ágazati megoldások megosztására;
9. ötletek a #CreativeEuropeAtHome kampányban szereplő művészek és kulturális szereplők számára: lehetőség biztosítása munkájuk bemutatására innováció, kutatás, kultúra, oktatás témakörökben.

Az Európai Parlament kutatási anyaga az alábbi szakpolitikai intézkedésekre vonatkozó ajánlást teszi (3. sz. ábra), amely új megközelítésből kíván tőkét kovácsolni a fenntartható kulturális-kreatív szakpolitikai gyakorlat számára. Három kiemelt kezdeményezés – zászlóshajó –, amelyek maguk is több pilléren nyugszanak (Amann et al. 2021).

3. ábra: Európai Parlament ajánlásai

Forrás: Research for culture committee Cultural and Creative sectors in postCOVID-19 Europe
 Crisis effects and policy recommendations

A „The Audience Agency Cultural Participation Monitor” angol kutatási platform negyedévente tesz közzé szerteágazó témában és széles felvételi mintaszámmal Anglia területére vonatkozó közvélemény-kutatási eredményeket a pandémia által sújtott kultúrafogyasztás megváltozott szokásairól. Ezek közül néhány elgondolkodtató megállapítás, amelyek később visszaköszönnek a magyar adatok tükrében is:

1. Angliában a pandémia idején nem történt észrevehető átalakulás a kulturális részvétel rétegződésében. (Vizsgált terület: olvasás, online művészet.)
2. A világjárvány, az otthonlét és a több szabadidő nem változtatta meg az alacsony kultúrafogyasztójú emberek attitűdjét, kultúrához való viszonyulását.
3. A világjárvány idején a kulturális fogyasztás fokozódása és diverzifikálása leginkább a fiatal korosztályokhoz kapcsolódott, és szabadidőhöz kötött.
4. Jelentős változást jelent a vásárlási szokásokban az a tendencia, amely szerint a kultúrafogyasztók az utolsó pillanatban vásárolnak kulturális termékeket (színház, koncert, mozi stb.).

1.2. Előadó-művészet Magyarországon. A magyar színházak osztályozása

Az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló 2008. évi XCIX. törvény (a továbbiakban: Emtv. 2008) azt a felismerést fogalmazza meg, hogy „az élő, jelen idejű előadó-művészeti alkotás olyan, semmi mással nem helyettesíthető társadalmi tevékenység, amely ápolja és fejleszti a társadalom kulturális, szellemi állapotát, az anyanyelvi kultúrát, a társadalmi önismeretet és szolidaritást, elősegíti az európai és ezen belül különösen a magyar kulturális emlékezet fenntartását” (Emtv. 2008). A kultúra finanszírozásának három nagy csoportját különbözteti meg a szakirodalom: származhat az államtól, a piaci szereplőktől vagy az ún. harmadik szektortól, amelyet a nonprofit szektorral azonosítanak. Állami támogatáson a központi és helyi költségvetésből származó finanszírozást értjük, amely költségvetés fenntartja a

kulturális intézményeket, illetve kulturális tevékenységet végző szervezeteket támogat. A költségvetés más alrendszerei – helyi szinten az önkormányzatok vagy az országos hatókörű, különböző nagy állami alapok, alapítványok, ilyen a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) – szintén részt vesznek a finanszírozásban (Inkei 2011).

Az 5/2012. (VI.15) EMMI rendelet az Emtv. 47. §-a alapján meghatározza a nemzeti előadó-művészeti szervezetek, illetve kiemelt előadó-művészeti szervezetek körét előadó-művészeti ágak és fenntartói szerkezeti bontásban. A törvényben nevesítve mindösszesen 28 nemzeti minősítésű szervezet van Magyarországon. Ezek alapján a tanulmányban bemutatásra kerülő, a színházak szempontjából nemzeti minősítésű és állami fenntartású színházművészeti szervezet a Nemzeti Színház Közhasznú Nonprofit Zrt. (Budapest), míg a Csokonai Színház (Debrecen), Győri Nemzeti Színház, a Miskolci Nemzeti Színház Nonprofit Kft., a Pécsi Nemzeti Színház Nonprofit Kft., a Szegedi Nemzeti Színház és 2020-tól a Kecskeméti Katona József Nemzeti Színház a magyar állammal közszolgáltatási szerződést kötött nemzeti színházművészeti szervezetek.

2. Eredmények: A nemzeti minősítésű színházak analízise és összehasonlító elemzése a 2017-es és 2021-es évben kiválasztott indikátorok alapján

A harmadik részben először bemutatásra kerül a kutatás módszertana, majd ezt követően a 2017-es és 2021-es eredmények összehasonlítása és az adatok elemzése.

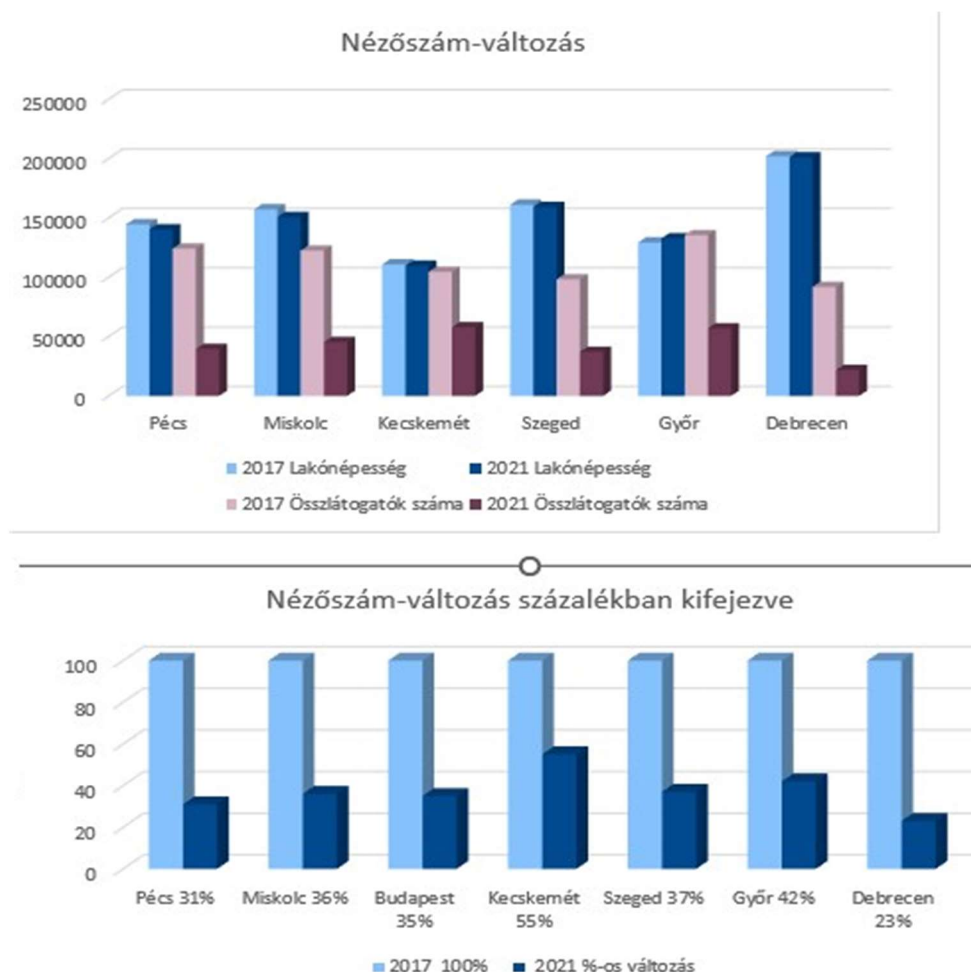
2.1. Módszertan

Az elemzés kezdeti pontján elhatárolásra kerültek a vidéki nagyvárosok nemzeti színházai a fővárosi Nemzeti Színházától, hiszen amíg a magyar nagyvárosokban működő háromtagozatú nemzeti színházak kulturális kínálatukkal szinte teljesen és hegemónikusan lefedik az adott régió rendszeresen színházba járó közönségét, addig Budapesten ennél jóval több színház működik, amelynek következtében eltérő kultúrafogyasztási térrajzolatot mutatnak. A kiválasztott indikátorok leképezik a Covid-19 időszak előtti 2000-es évek második évtizedének felívelő kulturális életét (2017-es év adatai), majd a Covid-19 járvány hatását (2021-es év). Az adatok összevetésével a cél a kutatási kérdésekben megfogalmazott állítások igazolása. A kutatás méréseit a precizitás és megbízhatóság jellemzi (az adatok a Központi Statisztikai Hivatal, a KultStat és az egyes intézmények által közzétett közérdekű adatok éves beszámolóiból származnak). A fogalmi keretek pontos definíciói által pedig érvényesnek és objektívnek tekinthetők (tekintettel arra, hogy az adatok nem saját mérések, hanem másodlagos adatfelhasználások). Dr. Fülöp Péter kultúráért felelős volt helyettes államtitkárral folytatott interjú megerősítette, kiegészítette és árnyaltabbá tette az előzetesen kapott kutatási képet.

2.2. Adott települések lakosságszámának változása és színházba látogatók száma jegyfajták szerint összesítve (2017 és 2021)

A vizsgálat első és második indikátora az adott év és a megadott színházak székhelyeül szolgáló városok lakosságának számát állítja párhuzamba az ugyanazon év színházba látogatóinak összlétszámával. Az összevetéssel az volt vizsgálható, hogy van-e összefüggés a csökkenő/növekvő lakosságszám és a színházba járás között, avagy a romló tendencia okaként ez az aspektus nem releváns. Az 4. és 5. számú ábrákat elemezve egyértelműen látszik, hogy a lakosságszám enyhe csökkenése kizárhatóan nem lehet oka a színházi látogatószám drasztikus csökkenésének. A KSH éves adatai szintén alátámasztják a majdnem harmadára csökkent nézőszámot. A koronavírus-járvány egyik legnagyobb vesztese lett a kulturális szféra, azon belül is az előadó-művészet. Az addig egyértelmű élő kommunikációt, személyes jelenlétet, kontaktust igénylő kulturális és szabadidős tevékenységek elszakadtak ezektől a hagyományos platformoktól, és a túléléshez kreatív, innovatív módon kellett alkalmazkodniuk, improvizálniuk az újmédia online és digitális világában (Zsigmond–Acsády 2021). A 2017-es év adatait

vizsgálva látható, hogy a lakosság száma az össznézőszámhoz viszonyítva Pécsen, Kecskeméten majdnem megegyezik, Miskolcon kissé kevesebb, Győrben még meg is haladja azt. Szeged és Debrecen nem rendelkezik ilyen magas arányszámokkal és aránypárokkal.

4. és 5. ábra: Nézőszám-változás
 Forrás: Kultstat alapján saját szerkesztés

Az 5. ábra a kiinduló 2017-es évet tekinti 100%-nak, és százalékban adja meg a változás nagyságát is. A számadatok szerint a legdrasztikusabb nézőszám-visszaesést Debrecen szenvedte el – a 2017. évi nézőszámhoz viszonyítva alig 23%-nyi közönsége maradt 2021-re ($21.762/91.864=0.23$). Ugyanezen számolási képlet szerint (2017. évi adat/eltolva 2021. évi adat=hányados) Pécs 31%, Miskolc 36%, Szeged 37%, Győr 42%, Kecskemét eredménye kimagaslóan a legmagasabb, 55%, vagyis nézőinek, látogatószámának több mint felét megtartotta a Covid-19-es járvány és mindenfajta korlátozások ellenére.

A következő, 6. és 7. ábrákat a 2022-es lezárt éves adatok egészítik ki, amelyek jól mutatják az emelkedő trendeket. 100 % továbbra is a kiinduló, 2017-es év (Debrecennél nincs adat).

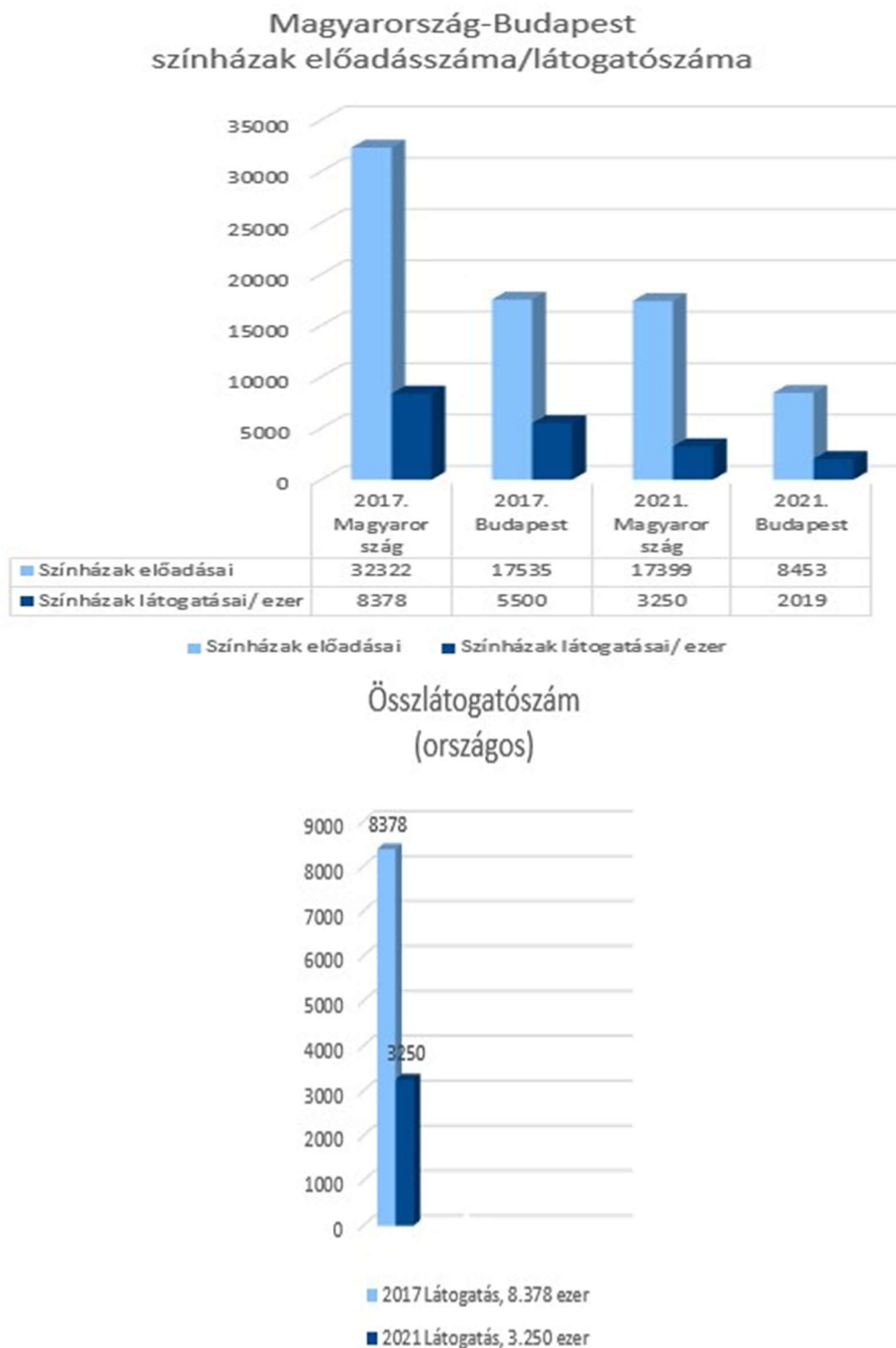

6. és 7. ábra: Népesség-változás (2017-2021-2022)

Forrás: Kultstat alapján saját szerkesztés

2.3. Éves, országos, összesített látogatószám. Budapest – vidék a látogatószámok tükrében

A 8. ábra az éves, országos, összesített látogatószámot és annak harmadára olvadását mutatja. A 9. ábra az összesített magyarországi és budapesti színházak előadásszámát és látogatószámát mutatja a megadott két évre. A csökkenés – nagyjából feleződés – ugyanolyan arányú mind Budapesten, mind az országban mindkét paraméter szempontjából. Másrészt az a Budapest-kultúrakoncentráció is leolvasható, hogy amíg az ország lakosságának aránya Budapesthez képest 4:1, addig – járvány előtt és járvány után is – az összelőadásszámoknál fele-fele arányban, a színházi összlátogatószámoknál pedig 60-40 %-os arányban billen Budapest felé a főváros-vidék viszonylatában.

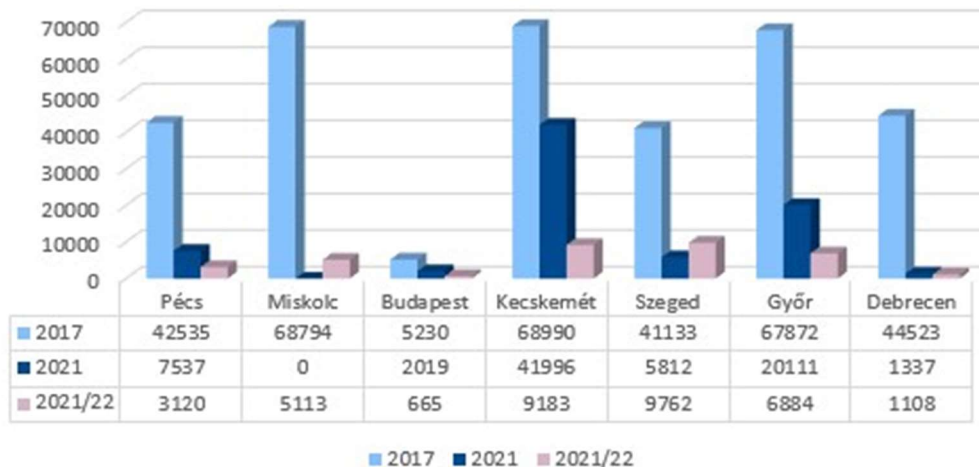
8. és 9. ábra: Összlátogatószám-változás
 Forrás: Kultstat és KSH alapján saját szerkesztés

2.4. Az eladott bérletek száma

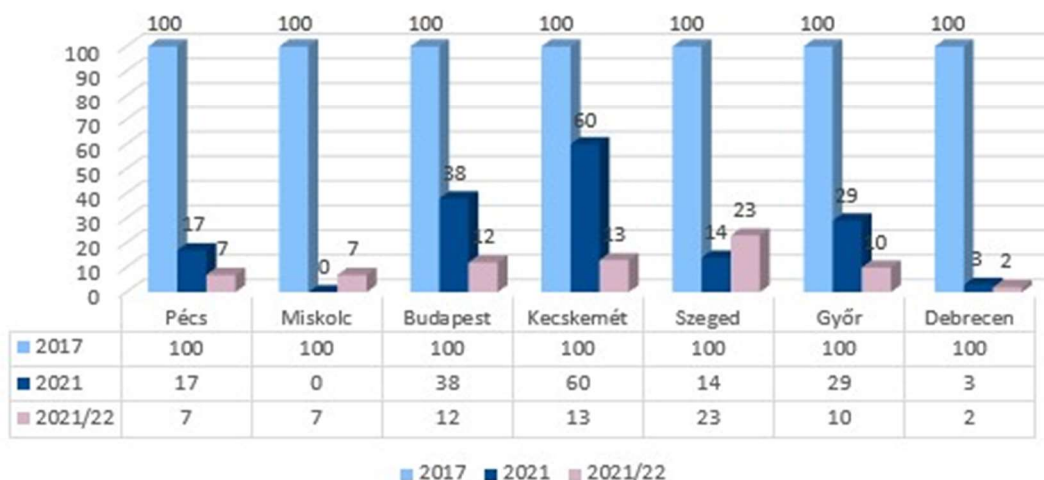
A következő, 10. és 11. ábrák adatai önmagukért beszélnek. Az előadó-művészeti szférában az eladott bérletek számában bekövetkezett változás a Covid-19 járvány talán legdrasztikusabb és legnegatívabb hozadéka. A pandémia alatt ezrével lemondott előadások, kulturális események, illetve a második hullám során meghozott 500 fő fölötti rendezvényekre vonatkozó korlátozó intézkedések a vásárló- és kultúrafogyasztó közönséget teljesen eltántorították attól, hogy a megvásárolt bérletekkel előre megfinanszírozzák, illetve a megvásárlásukkal hónapokra előre

elkötelezzék magukat az egyes színházi évadokra, bérletkonstrukciókra, időpontokra. A 2021/22-es évad adatai szerint ez a tendencia tovább romlott. Nagy kihívás ennek a romló iránynak a megfordítása a közönségszervezés és marketing szempontjából is. További vizsgálatot kíván a 2022/23-as kulturális évad újabb drámai eseménye, amely az orosz-ukrán háború következtében megnövekedett energiaárak miatt újabb kihívásokat állított a szektor elé.

Bérletek számának változása nominálisan

Bérletek számának változása százalékosan

10-11. ábra: Bérletek eladásszám-változása
 Forrás: Kultstat, saját szerkesztés

2.5. Foglalkoztatás vizsgálata az intézményekben a megadott két évben

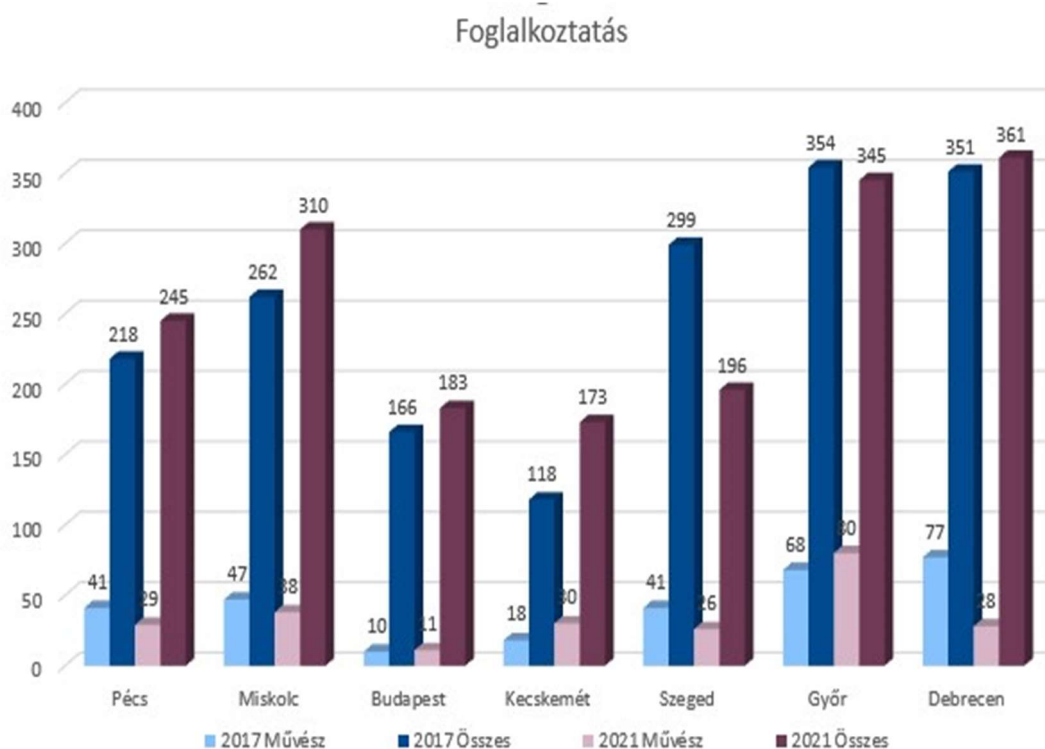
A foglalkoztatási mérőszámok vizsgálatakor (12. ábra) a kétféle indikátorhoz kétféle fogalmi meghatározás tartozik a 122/2011. (VII. 15.) Korm. rendelet alapján, amely szabályozza az egyes művészi és művészeti munkaköröket, valamint a betöltésükhöz szükséges képesítési és egyéb feltételek részletes szabályait.

A rendelet megkülönböztet művészi és művészeti munkakört. Előbbi „azon munkavállalókra utal, akik az előadó-művészeti szervezettel tényleges előadó-művészi alkotói tevékenység végzése céljából létesítenek munkajogviszonyt (pl. színész, magánénekes, rendező, karmester, magántáncos, dramaturg, jelmeztervező stb.). Utóbbi munkakörök az előadó-művészeti szervezet ama sokrétű munkavállalói körét ölelik fel, akik nem alkotóművészek, mégis

nélkülözhetetlen „fogaskerekei” az alkotófolyamatnak, illetve az előadásoknak (pl. korrepetitor, rendező-asszisztens, ügyelő, sűgő stb.) (Cseporán 2017).

Ez alapján megkülönböztetendők a művészi és egyéb művészeti foglalkoztatottak és az összes foglalkoztatottak (az intézmény teljes munkavállalói létszáma: a művészi és művészeti, szakmai munkakörben dolgozókon túl a kulturális menedzser, szervező, gazdasági ügyviteli szakember, műszaki szakember stb. munkakörben dolgozókat is tartalmazó) csoportjai.

Az adatokból az látszik, hogy amíg a művészeti állományú munkavállalók létszáma színházanként kis ingadozással és kevéssé nőtt-csökken, addig az összfoglalkoztatás tekintetében Szeged nagyobb (30%-os), míg Győr hajszaányi csökkenésétől eltekintve nőtt a munkavállalók létszáma a vidéki és budapesti nemzeti minősítésű intézményekben. Kijelenthető tehát, hogy nem volt egységes és előírt létszámleépítés a Covid-19-es járvány következményeként a 2021-es évben.

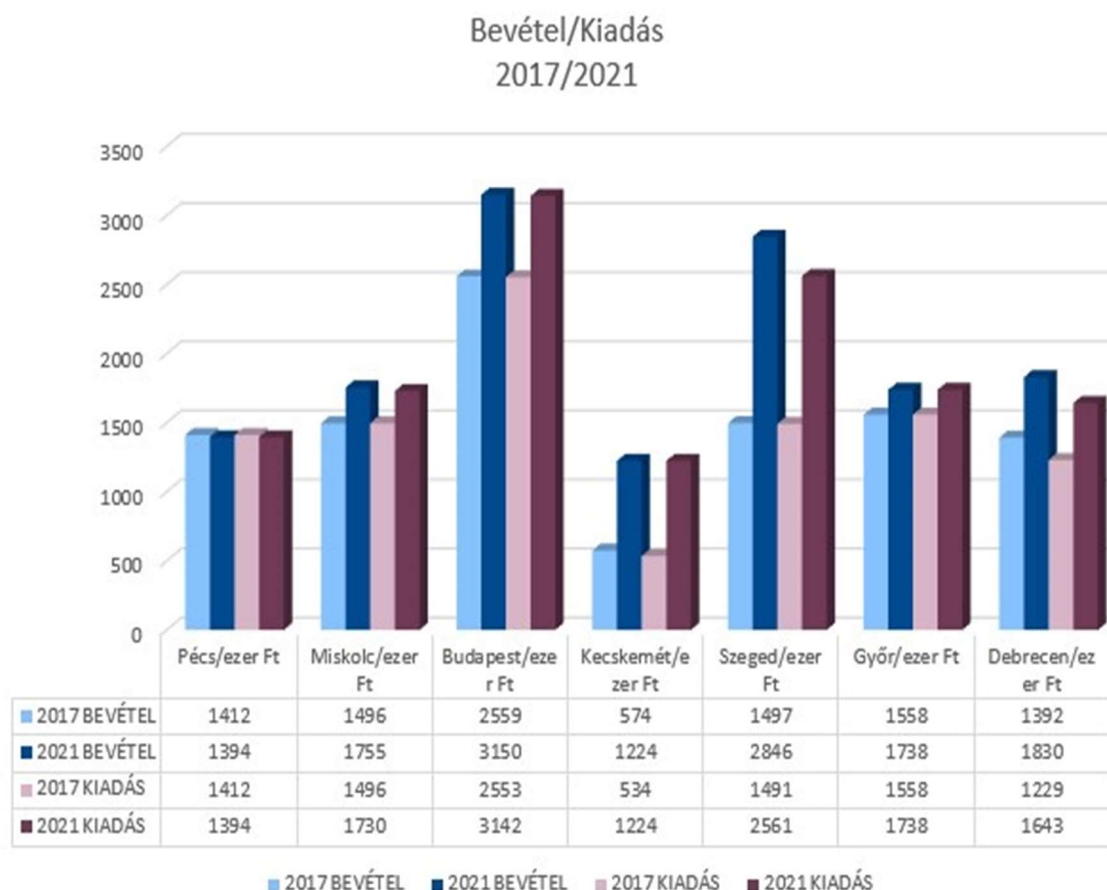
12. ábra: Foglalkoztatás
Forrás: Kultstat alapján saját szerkesztés

2.6. Az intézmények összköltségvetési bevételeinek és kiadásának nominális változása, illetve százalékos arányban kifejezhető változása 2017-ben és 2021-ben

A legfontosabb kiválasztott indikátorok, melyek horgonyként és mozgástérként meghatározzák egy intézmény működését, a költségvetési kiadások és költségvetési bevételek összesített summái (13. ábra). A diagram adatai a színházak éves költségvetési beszámolójából származnak, melyeket kötelezően nyilvánosságra kell hozni. A finanszírozási bevétel sarokszáma tartalmazza a központi irányítószervi támogatást, maradványt, működési célú támogatásokat, pénzeszközöket, működési bevételeket. A költségvetési kiadás számadata pedig tartalmazza a személyi juttatásokat, a munkaadókat terhelő járulékokat, a dologi kiadásokat, az egyéb működési célú kiadásokat, beruházások, felújítások költségét. Az ábra szerint – Pécs kivételével, ahol nem jelentős arányú, de csökkenés figyelhető meg a 2017-es és 2021-es év összevetésekor – a nemzeti színházak költségvetésében enyhe növekedést láthatunk. Szeged jelentősebb növekedésének magyarázata az, hogy a 2021. évtől a Szegedi Nemzeti Színház egybeolvadt a Szegedi Szabadtéri Játékokkal, így költségvetésileg már egy summázatként jelenik meg a bevételi és kiadási oldal

számadata, vagyis ilyen tekintetben nem összevethető a 2017-es adattal. A kecskeméti Katona József Nemzeti Színház pedig 2020-ban nyerte el a nemzeti minősítés státuszát annak minden többletbevételével, költségével és többletfeladatával, vállalásával egyetemben.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a költségvetésben 2017-hez képest romló, csökkenő tendencia egyáltalán nincs. A Covid-19 járvány hatására tehát a színházak hirtelen – önhibájukon kívül – derékba tört évada, a teljesítmény-mutatószámok romlása, a bevételkiesések és az addigi „megszokott” munkavégzési körülmények megváltozása ellenére sem látható finanszírozási oldalról a nemzeti minősítésű előadó-művészeti intézmények, színházak rendszerszintű megroppanása.

13. ábra: Bevétel/kiadás
 Forrás: Kultstat alapján saját szerkesztés

2.7. A kulturális kormányzat válságkezelő intézkedéseinek rövid felsorolása a Covid-19 járvány idején az előadó-művészeti szférában

1. A koronavírus-válság idején a kulturális kormányzati stratégia elve az volt, hogy a kulturális ágazatban bér/fizetés nem csökkenhetett, munkahely nem szűnhetett meg. Ezen fő elv alapján minden színház, társulat innovatív módon találta meg az online térben vagy szabadtéri pontokon a nézőkkel való találkozási lehetőségeket. A nem-előadóművész foglalkozásúak (műszaki és egyéb foglalkoztatottak) egyéb, kreatív és alternatív munkavégzési feladatokat láttak el kis csoportokban, speciális munkarendben: helyiségek felújítása, műszaki tevékenységgel kapcsolatos karbantartási munkavégzés, leltározás, takarítás. Minden intézmény gyakorlatilag szabad kezet kapott a tekintetben, hogy a ténylegesen elvégzett otthoni vagy munkahelyi tevékenységekkel igazolják a munkavállaló teljesítését (Fülöp 2022).

2. A „Köszönjük Magyarországnak!” program kiemelt helyen szerepelt a direkt pandémiás intézkedések sorában. A program célja az volt, hogy a pandémiás időszak elmúltával a hivatásos előadóművészek továbbra is aktív szereplői maradhassanak a kulturális életnek, illetve a program

keretében megvalósuló produkciók által az újrainduló kulturális élet országsszerte gyarapodhasson. A programban ötszázezer forintot igényelhetek a munka nélkül maradt előadóművészek. Ezért cserébe az érintetteknek vállalniuk kellett, hogy amint lehetséges, fellépnek országsszerte (Köszönjük Magyarország! 2020).

A program több ütemben támogatta az előadó-művészeti szférát pályázatok útján, melynek pénzbeli szétosztását a kulturális államtitkárság a Petőfi Irodalmi Múzeumra (PIM), a Filharmónia Magyarországra, a Nemzeti Táncszínházra, a Hagyományok Házára, a Budapest Music Centerre és a Nemzeti Artista – Előadó- és Cirkuszművészeti Központra bízta (Hompolá-Tölgyesi 2020).

A következő hullámban a kulturális mentőcsomagra 5,1 milliárd forint jutott, mely támogatásból a Szépművészeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Állami Operaház, a Hagyományok Háza, az MMA, a Nemzeti Filmintézet és a Zeneakadémia részesült többek között. A program 2022. szeptember 30-án lezárult.

3. Az ún. raktárkoncertek sajátos kezdeményezés az előadó-művészetben. Mottója: Fesztivál- és koncertélmény új formában. Az elmaradt előadások helyett hazai zenészek előadásait sugározták online platformokon, így pótolva a fellépések élményét. A különleges raktárpéletekben készült felvételeken több mint 300 előadó állt színpadra, köztük zenei legendák, fesztiválzenekarok és a mulatós zene jeles képviselői egyenként 45 perces koncertet adva. A támogatás mértéke 5.3 milliárd forint volt. Ezt követte újabb 2 milliárd 120 millió forintnyi támogatás a könnyűzenei klubok és fesztiválszervezők kieső jövedelmeinek pótlására pályázati formában.

4. Többletforrás biztosítása 2021–2025 között a tizenhét kultúrstratégiai intézmény számára, melynek célja, hogy a nemzet kulturális örökségének megőrzése és gyarapítása szempontjából stratégiai jelentőségű intézmények zavartalanul működhessenek a koronavírus-járvány okozta nehézségek után is. Ennek jelentősége az öt éves időtartamra vonatkozó előre tervezhetőség (Petrovics 2021).

5. A Magyar Művészeti Akadémia lebonyolító szervezetként nyílt pályázatot hirdetett 2020 júliusában a kulturális vagy az MMA Alapszabályában nevesített művészeti területen fő tevékenységet végző egyéni vállalkozó és adószámos magánszemélyek, valamint civil és egyéb (gazdálkodó) szervezetek részére működési költségeik támogatására. A rendelkezésre álló 850 millió forintos pályázati forrást a koronavírus-járvány következményeinek enyhítésére a kormány biztosította. Ezt a szisztémát követve 2021-ben is írtak ki hasonló pályázatot 750 millió forintos keretösszeggel (MMA 2020).

Amennyiben mindezen kormányzati ágazati intézkedéseket, plusz pénzforrásokat és programokat, alternatív előadó-művészeti munkavégzési lehetőségeket hozzátesszük az előző fejezet azon végkövetkeztetéséhez, hogy munkahelyek nem szűntek meg, illetve az intézményi büdzsé nem mutatott sem költségvetési hiányt, sem intézményi bevételkiesést, sőt enyhe fokú állami finanszírozási növekedést produkált, kijelenthető, hogy a magyar állam a pandémia ellenére stabilan biztosította a nemzeti minősítésű színházak működését a 2021-es költségvetési évben is.

Összegzés és következtetések

A tanulmány a Covid–19 válságnak a magyar kulturális intézményrendszer egyik szegmensére gyakorolt hatásaival foglalkozott. A kutatási cél annak feltárása volt, hogy mekkora veszteséget könyvelt el a magyar nemzeti minősítésű színházi-előadóművészeti intézményrendszer a vizsgált indikátorok alapján a krízis következtében. Az elemzés érintette a kormányzati-intézményfenntartói oldal recesszióra adott válaszait, megoldásait. A tanulmány a nemzetközi szakirodalom elemzésére, a hazai kulturális intézményrendszer működési vázlatára és a kapcsolódó statisztikai és egyéb adatok gyűjtésére épült. Az elemzés választ ad a kutatási kérdésekre, amelyek alapján a következő megállapítások tehetők.

A vizsgált időszakot követő eltelt idő rövidsége miatt nem lehet egyértelműen kijelenteni azt, hogy visszafordíthatatlan károkat okozott a pandémia a kulturális intézmények előadás-látogatási szokásainak tekintetében. De az bizonyos, hogy jelentős módosulások, új kultúrafogyasztási szokások alakultak ki és rögzültek a társadalomban. (Megjegyzésként az is megállapítható, hogy ennek vizsgálata jövőbeni feladat és egy következő tanulmány témája lehet, mivel a pandémiát követő két év is számos „sajátosságot” mutat, például az energiaválság miatti előadásszám-csökkenés, az előadó-művészeti intézmények korlátozott látogathatósága, majd az ezt követő infláció mind negatívan befolyásolhatta az egyének/családok kultúrafogyasztási szokásait. Mindezek még nem elemzett jelenségek, de alapvetően befolyásolhatják, akár el is lehetetlenítik azt, hogy tiszta képet kaphassunk a világjárvány időszakának előadó-művészeti intézményeket és kultúrafogyasztási szokásokat befolyásoló hatásairól.)

Kijelenthető, hogy a magyar kulturális kormányzat kellő pénzügyi finanszírozással tudta ellensúlyozni az időszakos színházbezárásokat, annak bevételekieséseit a vizsgált, nemzeti minősítésű színházi szektorban mind az intézményi struktúra fenntartásában, mind a munkavállalók tekintetében.

A világjárvány rávilágított arra is, hogy a kreatív-kulturális ökoszisztémák milyen mértékben kapcsolódnak szervesen a közösségek életéhez és tagjaikhoz az általuk biztosított ellenálló képesség, kötődés és jólét révén. Az ilyen mértékű kihívások emlékeztetnek arra, hogy a kultúra a globális közjavak közé tartozik, és mélyreható helyi, nemzeti és globális jelentőséggel bír. Számos közös akció és megmozdulás révén megnövekedett ágazati egységnek voltunk tanúi. A válság megmutatta azt is, hogy a CCS-szektorban dolgozók, szervezetek és szakemberek nagymértékben járulnak hozzá és kapcsolódnak a polgárok jólétéhez, a társadalmi innovációhoz és a társadalmi kohézióhoz, és egyben kijelölte a szektor megújulási képességét is, amely megnyilvánul az ágazati egységben, az agilitásban, a kreativitásban, az innovációban és a digitális tér fejlesztésében egyaránt.

Irodalom

- Cseporán Zs. 2017. A munkaviszony alanyai a művészeti foglalkoztatásban. *Gazdaság és Jog* 2017/2. https://www.mokk.hu/regioldal/pdf/linkgyujto/Gazdasag_Jog/2017-02_Gazdasag_es_Jog.pdf (letöltve: 2023.04.11.)
- De Voldere, I.–Fraïoli, M.–Blau, A.–Lebert, S.–Amann, S.–Heinsius, J. 2021. *Cultural and creative sectors in postCOVID-19 Europe*. EuropeanParliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/652242/IPOL_STU\(2021\)652242_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/652242/IPOL_STU(2021)652242_EN.pdf) (letöltve: 2023. 04. 11.)
- Hompola Tölgyesi G. 2020. Művészkedés a számokkal a járvány árnyékában. *Népszava Online*. 2012. https://nepszava.hu/3086199_muveszkesdes-a-szamokkal-a-jarvany-arnyekaban. (letöltve: 2023.04.09.)
- Inkei P. 2011. *Állami kultúra támogatás és kulturális politika Magyarországon az elmúlt 20 évben. Új utak a művészeti menedzsmentben*. Budapest: Arts and Business Kiadó. <https://www.budobs.org/pdf/kulturafinansirozas2011.pdf> (letöltve: 2023.04.09.)
- Köszönjük Magyarország! 2020. Online Portál. <https://koszonjukmagyarorszag.hu/> (letöltve:2023.04.09.)
- Pasikowska-Schnass, M. 2020. *EU support for artists and the cultural and creative sector during the coronavirus crisis*. European Parliamentary Research Service.
- Pavluska V. 2020. Kultúra, szórakozás, szabadidő. In: Töröcsik M.–Csapó J.–Jakopánecz E.–Lányi B. (szerk.): *Fogyasztásváltozás a COVID-19 járvány első hullámában – szekunder kutatási eredmények. Fogyasztásváltozás kutatás a COVID-19 válság idején*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Marketing és Turizmus Intézet, 43–53. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/COVID-19_Fogyaszt%C3%A1sv%C3%A1ltoz%C3%A1s_kutat%C3%A1s_a_COVID-19_v%C3%A1ls%C3%A1g_idej%C3%A9n_Szekunder%20tanulma%C3%A9ny_2020.pdf (letöltve: 2023. 09. 02.)
- Petrovics G. 2021: Többletforrásokat ad a kultúrstratégiai intézményeknek a kormány. *Magyar Nemzet Online*. <https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/07/tobbletforrasokat-ad-a-kulturstrategiai-intezmenyeknek-a-kormany>. (letöltve: 2023. 04. 11.)
- The Audience Agency. Spring. 2023. <https://www.theaudienceagency.org/evidence/cultural-participation-monitor#> (letöltve: 2023. 09. 20.)
- Tóth Á. 2013. *Kultúrafinanszírozás az Európai Unió tagállamaiban és Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vestager, M. 2020. Statement by Executive Vice-President Margrethe Vestager on a draft proposal for a State aid Temporary Framework to support the economy in the context of the COVID-19 outbreak. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_479 (letöltve: 2024. 04. 09.)
- Zsigmond Cs.–Acsády J. 2021. Szolidaritás és vészhelyzet dialektikája: kultúra és szabadidő a koronavírus-járvány első hullámában. *Régió*. https://epa.oszk.hu/00000/00036/00106/pdf/EPA00036_regio_2021_02_182-207.pdf (letöltve: 2023. 04. 01.)

Egyéb források

2008. évi XCIX. törvény az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól
2011. évi LXXXVI. törvény az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló 2008. évi XCIX. törvény módosításáról
- 5/2012. (VI.15) EMMI rendelet a minősített előadó-művészeti szervezetek körének meghatározásáról
- Dr. Fülöp Péter volt helyettes államtitkár szóbeli közlése (Budapest, 2023. 03.16.)

Közlekedési balesetek számának alakulása Győr-Moson-Sopron vármegyében a 2018–2023. években a COVID-19 vírus miatti lezárások tükrében

**Kudoba Szabolcs – Kovácsné Tóth Ágnes –
Koppány Krisztián – Orbán Gyöngyi**

**Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola,
Győr – Széchenyi István Egyetem Egészség- és Sporttudományi Kar
Sporttudományi Tanszék, Győr – Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula
Gazdaságtudományi Kar, Győr**

Bevezetés

A közlekedési balesetek már a lóval történő közlekedés során is megjelentek, de a kerék feltalálása (Kr.e. 4. évezred) óta jóval nagyobb méreteket öltöttek, és egyre több súlyos vagy halálos közlekedési baleset történt/történik (Sebők 1967). Kérdés, hogy rohanó világunkban milyen tendenciák fognak érvényesülni az elkövetkezendő időszakokban? Számos tényező befolyással van a közlekedési balesetek számának alakulására: ilyen volt például a koronavírus-járvány is. Az elmúlt száz évben világjárványok sora változtatta meg életünket. Az I. világháborúban 8,5 millió ember halt meg, míg az influenzavírus okozta halálozás 1918-ban egy év leforgása alatt 15-20 millió emberéletet követelt (Duin–Sutcliffe 1993). A SARS (Severe acute respiratory syndrome) „szuperterjedő” – ami a koronavírus családjába tartozik – már 2002-ben megjelent. 2019-ben a kínai Vuhan városában észlelték először a SARS-CoV-2 (Severe acute respiratory syndrome coronaviridae) fertőzést, amely egy hatalmas világjárvánnyá fejlődött (Honingsbaum 2021). A pandémia (több országra kiterjedő járvány) alapjaiban forgatta fel mindennapi életünket, korlátozások kerültek bevezetésre szerte a világban, amely az élet számos területén változásokat hozott. A koronavírus-járvány nemcsak a gazdaságra, iparra, kereskedelemre, hanem a közlekedésre is jelentős hatást gyakorolt. Számos kutatás történt e témában, melyekben arra keresték a választ, hogy milyen hatásai voltak a közlekedési balesetek bekövetkezésére a koronavírus-világjárványnak. Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy Győr-Moson-Sopron vármegyében milyen változások mentek végbe a közlekedési balesetek tekintetében a bevezetett korlátozások hatására. Volt már korábban kutatás arra vonatkozólag, milyen okok miatt történtek súlyos sérüléssel közlekedési balesetek, illetve a megelőzés szerepét is elemezték (Major 2009), de a koronavírus következményeit ebben az összefüggésben nem vizsgálták.

1. Elméleti háttér

1.1. A közlekedési balesetek fogalma és a magyarországi adatok

A közlekedés az emberiséggel egyidős, hiszen az ősemberek már gyalogutakon közlekedtek, és próbálták a lehetőségekhez képest a legrövidebb utat megtalálni a kiindulópont és a kitűzött úticélok között és azt rendszeresen használni. A kezdetlegesség okán gyakran fordultak elő már ebben az időben is súlyos sérüléssel vagy halállal végződő közlekedési balesetek.

A „[k]özlekedési baleset fogalma: a legalább egy mozgó közúti, vasúti, vízi vagy légi jármű, továbbá – a közúti közlekedés körében – állatot hajtó (vezető) személy részvételével, vagy ilyen jármű mozgásából eredően bekövetkezett, általában a közlekedési szabályok szándékos vagy gondatlan megszegésével gondatlanságból, illetőleg véletlenül előidézett olyan váratlan esemény,

amellyel ok-okozati összefüggésben egy vagy több személy meghalt, megsérült, vagy dologi kár keletkezett” (Magyar Rendőrség 2010).

A világ első halálos közlekedési balesete 1869. augusztus 31-én történt Írországbán, Dublintól nyugatra, ahol egy 5 km/h sebességgel haladó gőzhajtású autóból (Rickett típusú) egy kanyarban kiesett a 42 éves Henry Ward, és az autó vaskereke áthajtott rajta. Olyan súlyos koponyasérülést szenvedett, hogy belehalt sérülésébe (Fallon–O'Neill 2013).

Az 1900-as években a motorizáció következtében nagyban megnőtt a közlekedési balesetek száma, így a sérülések és a halálos közlekedési balesetek száma is. Az 1950-es években éppen ezért elterjedt a hárompontos biztonsági öv, amit Nils Bohlin svéd feltaláló, a Volvo mérnöke fejlesztett ki. A biztonsági öv használata szignifikánsan csökkenteni tudta a közúti közlekedésben elszenvedett sérülések és halálozás arányát. Sok esetben kivédte a fej-, a mellkassérülések kialakulását azon egyének esetén, akik szabályosan használták biztonsági övüket. Egy 2004-es WHO (World Health Organization) tanulmány alapján a biztonsági övet nem használók esetében jelentősen nő a sérülések bekövetkezési valószínűsége (Mbarga et al. 2018). A biztonsági öv használata mellett nem történhetett volna meg a világ első halálos közlekedési balesete ilyen alacsony sebesség mellett.

A halálos közlekedési balesetek a 2010-es évektől számolva folyamatosan csökkenő tendenciát mutattak Európa-szerte. Míg 2011-ben 28730 halálos közlekedési baleset történt, 2020-ban jelentősen kevesebb, 18835. 2016-tól folyamatos csökkenés volt megfigyelhető az Európai Unió 27 tagállamában, de sajnos azóta ismét emelkedés tapasztalható. 2021-ben 19917 fő halt meg közlekedési balesetben (Eurostat 2023).

A világ közlekedési statisztikai adatait elemezve, évente közlekedési balesetekben több mint 1 millió ember hal meg, és ez a kilencedik leggyakoribb halálok. Ezen tendenciák alapján 2030-ra a becslések szerint az ötödik helyre fog kerülni (Dunbar et al. 2014).

Magyarországon 1926-ban 6700 darab személygépkocsit tartottak számon, ami az évek során fokozatosan növekedett. Legjelentősebb növekedés az 1970-es években volt megfigyelhető, melyben jelentős szerepet játszott a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) tagállamok személygépkocsi-gyártása. A személygépkocsik száma az 1980-as évekre meghaladta az 1 milliót (Tiner 1993).

Magyarországon a közlekedési balesetben meghaltak száma 1990-ben drámaian magas volt: 2432 fő, majd ezt követően a 2006-os és 2007-es évben volt még kimagasló (1303, illetve 1232 fő). Ez követően szerencsére jóval alacsonyabb értékeket tapasztaltunk (lásd az 1. ábrát) (KSH 2022). A magas szám adatok rávilágítottak arra, hogy a megelőzésre még nagyobb hangsúlyt kell fektetni, illetve a szabályozásban szigorítások bevezetésére van szükség.

1. ábra: Közlekedési balesetek során meghalt személyek száma
Forrás: KSH (Központi Statisztikai Hivatal) 2022

Már korábban az 1990-es években (pontosan 1993-ban) a Nemzeti Közlekedésbiztonsági Program, majd számos nemzeti, regionális és későbbiekben európai uniós program keretében célként tűzték ki a balesetek jelentős csökkentését. Ezek mellett az autókba számos biztonságtechnikai megoldás került beépítésre, mint például vezetéstámogató rendszerek, járművezetői fáradtságot figyelő rendszer, vészfékező rendszerek (a légzsákok mellett). Bevezetésre került a zéró tolerancia a közutakon, illetve az Innovációs és Technológiai Minisztérium és a Belügyminisztérium által kiadott „Közúti Közlekedésbiztonsági Akcióprogram”, ami segítheti a balesetek csökkentését. A 2020–2022. évi programok központi eleme a gyermekek közlekedésbiztonságát célozta meg, a 2023–2025. évi program célja pedig az, hogy a közúti balesetben meghaltak és közúti balesetben súlyosan megsérültek számát a felére csökkentsék 2020–2030 között. Célkitűzésben meghatároztak egy „Vision Zero” szemléletet, amely szerint senki sem halhat meg közúti balesetben (Innovációs és Technológiai Minisztérium és Belügyminisztérium 2020).

1.2. Koronavírus miatt bevezetett korlátozások hatásai a közlekedési balesetekre

2022-ben Japánban szintén megvizsgálták a koronavírus hatásait a közlekedési balesetekre, amelyben a várt csökkenés mellett a lezárások különböző időszakában jelentős különbségeket tártak fel. 2020. április-május időintervallumban 30-40%-os csökkenést vártak a kutatók az előrejelzések alapján. Ehhez képest a lezárások különböző időszakaiban csak 14,4-23,9%-os csökkenést mutattak ki. 2021 szeptemberétől folyamatosan nőtt a közlekedési balesetek száma, amely 2021. december hónapban már a vártnál majd 25%-kal volt magasabb Japán különböző prefektúráiban. Ennek okaként a járvány enyhülését, a közegészségügyi szigorítások lazulását és a közelgő ünnepeket gondolták okként. Összességében nem volt olyan nagy volumenű csökkenés a közlekedési balesetek bekövetkezésében, mint amit feltételeztek a vizsgálat kezdetekor (Shimizu et al. 2022).

Missouri államban szintén elemezték a koronavírus hatásait. Az adatok 2292 közlekedési balesetet rögzítettek, és jelentős csökkenést figyeltek meg a könnyű sérüléssel és a sérülésmentes, anyagi káros balesetek tekintetében. A megtett kilométerek száma 35%-kal csökkent, és 37%-os csökkenés volt megfigyelhető a heti vezetési napok esetében, ami nyilván hozzájárult a közlekedési balesetek csökkenéséhez is. Statisztikai adatok a vizsgálat alapján 14%-os növekedést mutattak a halálos közlekedési balesetek számában, és nem csökkentek a súlyos sérüléssel járó közlekedési balesetek. Ennek fő okát a kevesebb közlekedő személygépkocsi (kisebb forgalom és torlódás) hatására megnövekedett sebességben határozták meg, amely miatt a forgalomcsökkenés hatása nem érvényesült. Kisebb forgalom esetén hajlamosak az emberek nagyobb sebességet választani, ilyenkor sokszor csökken a koncentráció is, mert az egyes autók közti távolság jóval nagyobb. Amit még a halálos és súlyos sérüléssel járó közlekedési balesetek kiváltó okaként feltételeztek, hogy a sofőrök a koronavírus-járvány miatti gazdasági nyomás és időmegtakarítás érdekében megszegtek a közlekedési szabályokat (Qureshi et al. 2020).

Kalifornia államban a világjárvány idején a lezárások időszakában 2020. március 1. és 2020. április 30. között az autópályákon 50%-os csökkenést figyeltek meg az összes közúti baleset és a sérüléssel járó közlekedési balesetek bekövetkezésében a 2019-es időszakhoz képest. Az egyes régiók között viszont számottevő eltéréseket tapasztaltak, volt olyan tartomány, ahol csak 28%-os csökkenés volt megállapítható. A halálos közlekedési balesetek száma 2020 első három hónapjában nőtt, például Arkansasban 16%-kal, Connecticutban 42%-kal vagy New Yorkban 17%-kal, viszont csökkent például Michiganban 12%-kal, Oregonban 24%-kal, Idahóban 28%-kal. A kialakult különbségek hátterében az Amerikai Egyesült Államok domborzati viszonyainak különbségét, az utak minőségét, az évszaki és időjárási különbségeket jelölték meg. Ezeken felül, amit már más vizsgálatok is leírtak, a csökkent forgalom hatással van a sebesség túllépésére, mert például a torontói rendőrség adatai szerint a lezárások időszakában 35%-kal nőtt a gyorsforgalmi úti balesetek száma. A gyorsforgalmi úti balesetek az Egyesült Államokban az összes halálos közlekedési baleset 48%-ban játszott szerepet, és hazánkban is vezető ok (Vingilis et al. 2020).

2. A kutatás módszertana

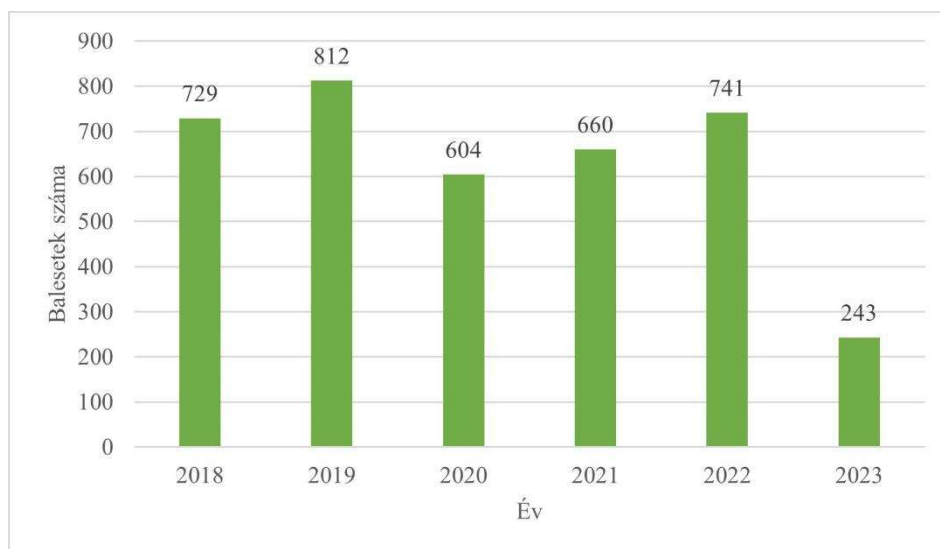
Győr-Moson-Sopron vármegye sérüléssel járó közlekedési baleseteinek retrospektív kvantitatív vizsgálata a 2018.01.01. és 2023.05.31. közti referencia-intervallumban történt. A balesetek adatainak elemzése során 3789 esetből nyertük ki az eredményeket. A kizárási kritériumok a sérüléssel nem járó közlekedési balesetek voltak.

A kutatás kiemelt fókuszintervalluma a COVID-19 vírus miatti korlátozások időszaka volt. A vizsgálat során a koronavírus-járvány következtében a Magyar Kormány által kihirdetett kijárási korlátozások időpontjait hasonlítottam össze az azt megelőző és az azt követő évek azonos időszakával. Veszélyhelyzetet Magyarországon 2020. március 11-én hirdették ki először, majd 2020. március 16-án lezárták a határokat, az iskolákban online oktatást vezettek be, a boltok 15 órakor bezártak. 2020. március 28.–2020. április 11. és 2020. november 11.–2021. április 6. között kijárási korlátozás bevezetésére került sor, ami azt jelentette, hogy este 20 óra és reggel 5 óra között csak indokolt esetben (pl. munkába járás) lehetett elhagyni a lakóingatlant. Még egy alkalommal volt Magyarországon kijárási korlátozás, amiben változást jelentett, hogy nem 20 óra, hanem 22 óra után volt korlátozás reggel 5 óráig. Ez az időintervallum 2021. április 8. és 2021. május 22. között volt (Kormányhivatalok 2020).

3. Vizsgálati eredmények

3.1. Közlekedési balesetek kialakulása a lezárások időszakában

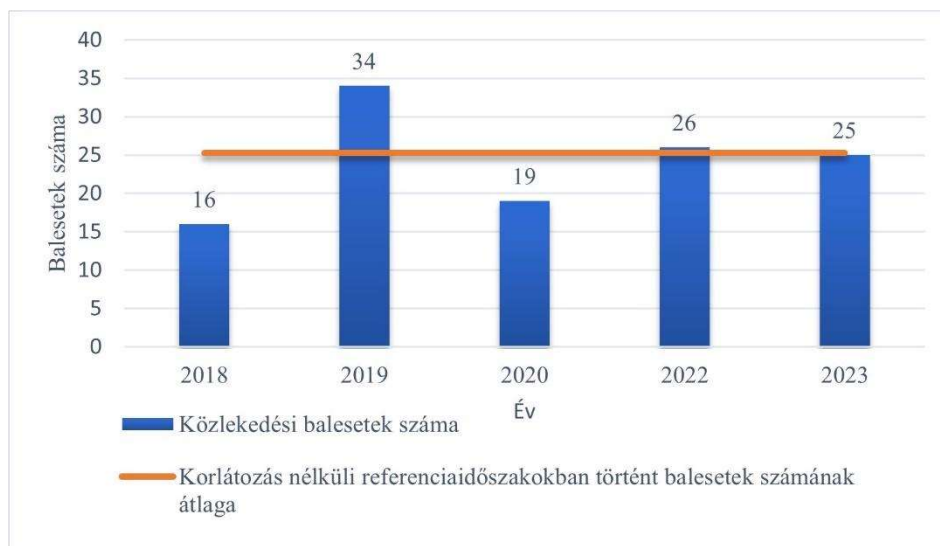
A vizsgált években az összes baleset száma Győr-Moson-Sopron vármegyében 3789 volt, ahol bármiféle sérülés vagy halálozás történt. A kizárólag anyagi káros baleseteket kizártuk a vizsgálatból. Az adatok alapján megfigyelhető a közlekedési balesetek számának közel 25%-os csökkenése (lásd 2. ábra).

2. ábra: Sérüléssel járó balesetek évenkénti megoszlása Győr-Moson-Sopron vármegyében (2018.01.01.–2023.05.31.)

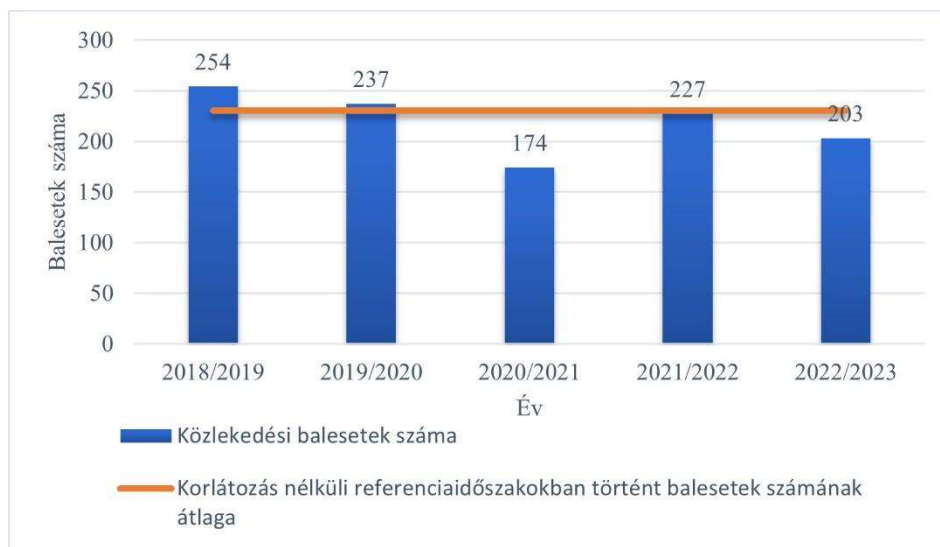
Forrás: saját szerkesztés

Az adott évek azonos időszakában vizsgálva Győr-Moson-Sopron vármegyében is jól látszik, milyen hatással voltak a közlekedési balesetekre a koronavírus-járvány következtében bevezetett kijárási korlátozások. Az első lezárás időszakában, ami egy rövid 15 napos időszak volt 2020 márciusában és áprilisában, az eredmények alapján a közlekedési balesetek száma 24,8%-kal csökkent, kivéve a 2018-as év azonos időszakához viszonyítva. 2018-ban korlátozások nem voltak, de a lezárások időszakához képest is 16%-kal kevesebb közlekedési baleset történt (lásd 3. ábra). Ennek hátterében lévő okok feltárására egy újabb vizsgálatra van szükség.

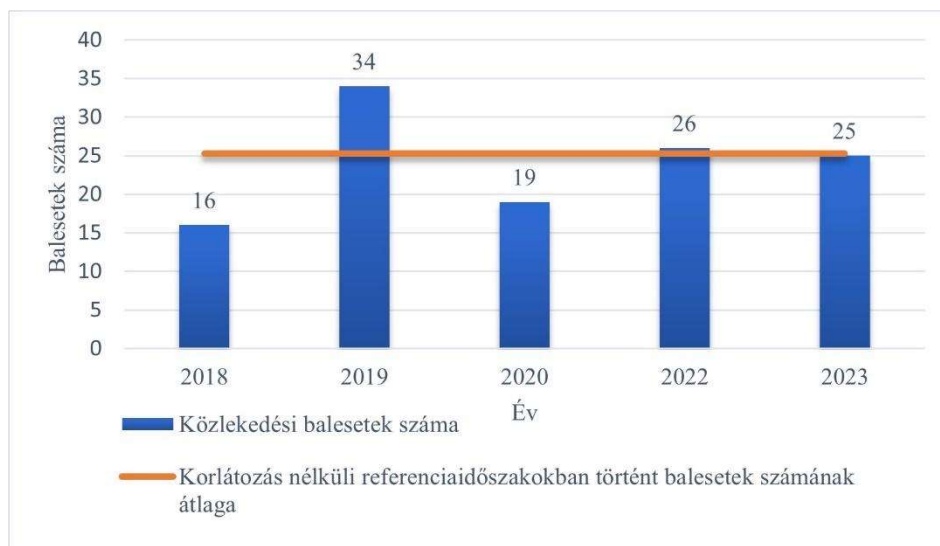
3. ábra: Közlekedési balesetek évenkénti megoszlása az első lezárás azonos időszakához viszonyítva
Forrás: saját szerkesztés

A leghosszabb lezárás időszaka két évet is érintett részben, hiszen a 2020-as év novemberében kezdődött és a 2021-es év márciusában ért véget. Közel 6 hónap kijárási korlátozást jelentett Magyarország és vármegyénk mindennapi életében. Hatással volt a közlekedési balesetek kialakulására is ebben az időszakban, 24,4%-os csökkenést jelentett vármegyénkben a korábbi és későbbi években a vizsgált azonos időszakban (lásd 4. ábra). Ebben az időszakban a határok lezárása nagyban befolyásolta a vizsgálatban elemzett adatokat, hiszen a vármegyénken áthaladó tranzitforgalom szinte a nullára csökkent.

4. ábra: Közlekedési balesetek évenkénti megoszlása a második lezárás azonos időszakához viszonyítva
Forrás: saját szerkesztés

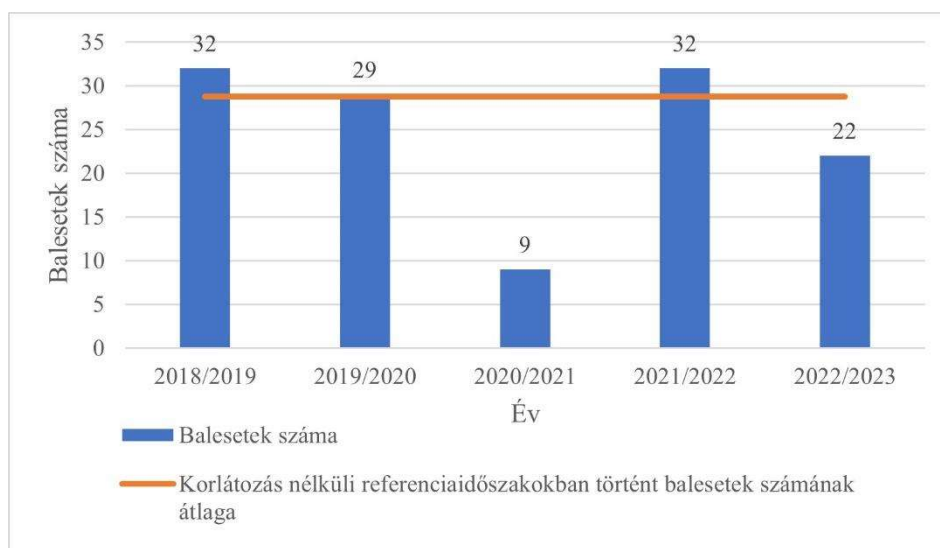
A harmadik korlátozás bevezetése 2021. április 8-tól kezdődött és 2021. május 22-ig tartott, több mint 1,5 hónapos időintervallumot ölelt fel. Ebben az időszakban már nem volt annyira jelentős a korlátozások hatása, hiszen csak 6,3%-kal csökkent a közlekedési balesetek száma. Az utolsó korlátozás időszakánál meg kell jegyezni, hogy 22 óra és 5 óra közt volt kijárási korlátozás, ami 2 órával kevesebb, mint a korábbi lezárások időpontjai. Megfigyelhető ebben az időszakban, ahogy már az első lezárási periódus esetében is, hogy volt olyan év, ahol lezárás nélkül is 35%-kal kevesebb közlekedési baleset történt, például ilyen volt a 2020-as év (lásd 5. ábra).

5. ábra: Közlekedési balesetek évenkénti megoszlása a harmadik lezárás azonos időszakához viszonyítva
 Forrás: saját szerkesztés

Ezen felül feltételezhető, hogy a korlátozások több helyen már feloldásra kerültek, iskolák már hibrid vagy normál tanítási rend szerint működtek, munkahelyek esetében is elindult a személyes jelenlét, ami befolyásolta a forgalom növekedését. Mint ahogy az korábban már említésre került, nagyon sok tényező befolyásolja a közlekedési balesetek kialakulását. Jelentős szerepe volt természetesen a koronavírus miatt bevezetett kijárási korlátozásnak, de más cikkek a gazdasági válság hatásaként például Spanyolországban a közlekedési balesetek csökkenését figyelték meg tartományonként, átlagban 12%-kal (Bertoli et al. 218).

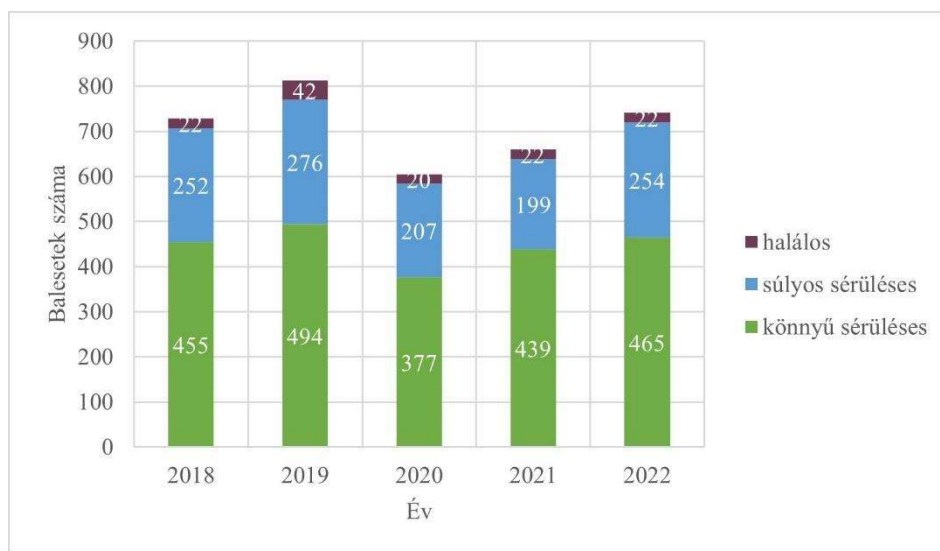
Amennyiben a leghosszabb (2020–2021-es év) kijárási korlátozás időszakában vizsgáljuk meg a közlekedési baleseteket – kifejezetten az éjszakai 22-05 óra közötti időszakra vonatkozóan –, arra a megállapításra jutunk, hogy a 2020-as évben szigorúbban vették a szabályokat, kevesebb baleset történt, míg 2021-ben az 5 hónapos korlátozás ellenére nőtt a közúti balesetek száma (lásd 6. ábra).

6. ábra: A lezárási időszak (20-05 óra) összehasonlítása adott évek azonos időszakával
 Forrás: saját szerkesztés

3.2. Az összes, sérüléssel járó közlekedési balesetek sérülési megoszlása

Közlekedési balesetek során elszenvedett sérülések esetében viszont már nem volt ilyen kedvező a kijárási korlátozások hatása vármegyénkben. A könnyű sérülések száma a lezárás egyik évében, 2020-ban (377 fő), ami 15%-kal kevesebb, mint a 2022-es évben. A súlyos sérültek tekintetében is látszik a lezárások hatása, hiszen a 2020-as és 2021-es évben volt a legkevesebb súlyos sérülés közúti balesetben. A halálos közlekedési balesetek esetében a kijárási korlátozások hatására csökkenés nem volt megfigyelhető. A közlekedési balesetekben elhunytak száma a lezárások kapcsán nem mutatott nagy eltérést. A 2021-es év adatai (22 fő) megegyezik a 2018-as és 2022-es évvel, annak ellenére, hogy ebben a két évben nem volt kijárási korlátozás. A 2019-es évben kimagaslóan magas számú, 42 fő veszítette életét, az okok között tömeges baleseti eseményeket feltételezhetünk a háttérben (lásd 7. ábra).

7. ábra: Sérülések megoszlása Győr-Moson-Sopron vármegyében (2018.01.01.–2022.12.31.) N=3546
Forrás: saját szerkesztés

3.3. Közlekedési baleseti gócpontok vizsgálata sérülések tekintetében

A gócpontok meghatározása alapvetően lehetőséget ad azon területek vagy csomópontok biztonságtechnikai fejlesztésére, ahol számos súlyos közlekedési baleset történik. Törökországban nagyon sok közlekedési baleset fordul elő a hasonló népességű országokhoz képest, és a halálozási ráta is igen magas. Az 1997–2005 között vizsgált adatok alapján 167,98%-kal nőtt a közúti balesetek száma, és 30%-kal a sérültek aránya is több volt. A vizsgálatban egy földrajzilag súlyozott regressziós elemzést végeztek, amely során már pontosabb statisztikai módszert alkalmaztak. A térbeli elemzés során Ankara, Isztambul és Antalja tartományban volt a legmagasabb a közlekedési és a halálos balesetek száma (Saffet 2009).

Svédország a legbiztonságosabb a közlekedési balesetek tekintetében a statisztikai adatok alapján. A vizsgálataik szerint csökkenő tendenciát mutattak a bekövetkezett sérüléssel járó közlekedési balesetek a koronavírus idején, de itt is jelentős különbségeket tártak fel egyes régiók között: az északi területeken 50%-os csökkenést figyeltek meg (Zheng et al. 2024).

A kutatás során arra kerestük a választ, mely területekre jellemzőbb a balesetek kialakulása, és hol fordul elő nagyobb számban súlyos, illetve halálos sérülés. Ennek során sikerült azonosítani több olyan gócpontot, ahol a vizsgált időintervallumban több közlekedési baleset is történik, mint más területen. Súlyos sérüléssel járó közlekedési baleseti gócpontot lehetett meghatározni az adatok alapján Győr külterületén az M1-es autópálya Böny térségében, illetve szintén az M1-es autópálya Győr külterületén a Tatai utcai lehajtónál. Főleg a bonyi területen számos közlekedési baleset fordul elő, melyben a súlyos sérültek száma igen magas más vármegyei területhez képest (lásd 1. kép).

1. kép: Gócpontok meghatározása súlyos sérüléses közlekedési balesetek esetén
Forrás: saját szerkesztés

A vizsgálatban figyelembe kell venni természetesen, hogy az adott útszakaszon volt-e útjavítás vagy torlódás, vagy egyéb, a forgalmat befolyásoló tényező. Hiszen tanulmányok már foglalkoztak például a torlódások szerepével, a közlekedési balesetekre gyakorolt hatásaival. Halálos közlekedési balesetek tekintetében szintén sikerült baleseti gócpontokat meghatározni. Itt is inkább lakott területen kívül alakultak ki halálos közlekedési baleseti gócpontok, ugyanúgy, mint a súlyos sérülések esetén (lásd 2. kép).

2. kép: Gócpontok meghatározása halálos közlekedési balesetek esetén
Forrás: saját szerkesztés

Halálos közlekedési balesetek tekintetében az M19-es autópályát és az 1-es út kereszteződése tekinthető gócpontnak, pedig forgalomirányító fényjelző készülékkel van ellátva. Emellett az M85-ös autópályán Rábatotony térségében, illetve a 83-as számú főútvonalon Győrszemere területén fordul elő nagyobb számban halálos közlekedési baleset. Ezen pontok meghatározása rávilágít olyan területekre, ahol beavatkozásra van szükség. Akár a kereszteződések átalakítására, például körforgalom, figyelemfelhívó táblák vagy egyéb kiegészítések telepítésére gondolhatunk. A halálos közlekedési baleseti statisztikai adatok alapján az európai uniós tagországok rangsorában a 23. helyen áll Magyarország egy 2018-as adat szerint. Egy hasonló lakosságszámú ország, mint Svédország (10,54 millió), jelenleg is a ranglista első helyén foglal helyet. Ennek

oka, hogy nagy hangsúlyt fektet a korábban már említett „Vision Zero” és a „Biztonságos Rendszerek” bevezetésére és használatára. Amennyiben az életkori kockázatot nézzük a halálos közlekedési balesetek esetében, akkor Svédország minden életkori kategóriában jobb helyzetben van, mint Magyarország. Sajnos az elmúlt években a legkevésbé javult az uniós országokhoz képest hazánkban a közúti közlekedés halálos kockázata. Ez az utóbbi 9 esztendő alatt csak 16%, míg a szomszédos országok közül Szlovákiában 31% volt, az EU-ban pedig az átlag 25% (Jankó 2020).

3.4. Közlekedési balesetek következtében kialakult sérülések napszaki megoszlása

A napszaki megoszlásban is láttak összefüggéseket, a New Jersey-i autópályákon éjszaka fordul elő több közlekedési baleset, pedig ezen időszakban a forgalomban is jóval kevesebb jármű vesz részt (Angus–Bertram 2019). A vizsgálatban azt néztük, milyen napszaki ingadozás látható a sérüléssel közlekedési balesetek tekintetében Győr-Moson-Sopron vármegye területén. A feltételezés szerint éjszaka történik több sérüléssel közlekedési baleset, gondolhatunk itt például a fáradtság, elalvás vagy koncentráció csökkenésének befolyásoló tényezőire, de megemlíthetjük a sötét, nem kivilágított autópályák vagy főútvonalak veszélyforrását is. Éjszaka nagyobb valószínűséggel történik elalvás.

8. ábra: Sérülések napszaki megoszlása Győr-Moson-Sopron vármegyében N=3789
Forrás: saját szerkesztés

Azonban a vizsgálatunkba bevont 3789 sérüléssel járó közlekedési baleset esetén a legtöbb sérüléssel járó baleset (903) a kora délutáni időszakban (12-16 óra között) fordul elő. Ennek oka lehet, hogy jelentősen megnő a forgalom, hiszen az iskola és munkaidő vége is erre az időszakra korlátozódik. A másik időintervallum, ahol a balesetek száma szintén magas (862), az a délelőtti időszak (8-12 óra között). Mindezek alapján elmondható, hogy a vizsgálat elején megfogalmazott hipotézis megdőlt. Egyértelműen megállapítható, hogy a feltételezett hajnali és éjszakai időszakban történik kevesebb baleset vármegyénkben. A vizsgált években a legkevesebb közlekedési baleset összességében a hajnali időszakban (0:00-5:00) történt, szám szerint 180.

Összegzés

Vizsgálatunk során 3789 közlekedési balesetet elemeztünk, különös figyelemmel a koronavírus hatására bevezetett korlátozások tükrében. Egyértelműen kiderült az eredményekből, hogy csökkent a sérüléssel járó közlekedési balesetek száma Győr-Moson-Sopron vármegyében a lezárások időszakában.

Nyilvánvaló okok a kijárási korlátozások lennének, de amint megvizsgáltuk a közlekedési balesetek napszaki ingadozását, már nem is olyan kézenfekvő ez a megállapítás. A sérüléssel járó közlekedési balesetek döntő része délelőtt és a kora délutáni órákban történt. Előzetes feltételezésünk az volt, hogy az éjszaka, a fáradtság és koncentrációsökkenés növeli a balesetek kialakulását. A közlekedési balesetek száma Magyarországon az elmúlt évek csökkenését követően emelkedni kezdett, korrelálva a nemzetközi statisztikai adatokkal. A 2022-es évben közel 15 ezer közlekedési baleset történt hazánkban. A lakosság számához mérten a legmagasabb adat a 2022. év I-III. negyedében, a nyugat-dunántúli régióban, Vas vármegyében volt megfigyelhető. Személyi sérüléssel járó balesetek száma is 6,2%-kal emelkedett az előző évhez képest, ami 2021-ben 13636 volt. Győr-Moson-Sopron vármegyében az elmúlt évben 1805, Vas vármegyében 1197, Zala vármegyében pedig 1079 sérüléssel járó közlekedési baleset történt (KSH 2022).

Sajnos a vizsgálatunk alapján a súlyos sérüléssel vagy halálos sérüléssel járó közlekedési balesetek esetében nem tudtunk olyan megállapítást hozni, hogy a koronavírus lezárásainak hatásai érezhetőek lettek volna Győr-Moson-Sopron vármegye területén. Mivel Magyarország a baleseti mortalitási adatokban egy 2014-2015. évi statisztika alapján (mortalitás/10000 lakos) az európai uniós országok összehasonlításában az 5. helyen állt (csak Belgium, Görögország, Lengyelország és Csehország teljesített rosszabbul), ezért nagyon fontos további vizsgálatok elvégzése. A baleseti halálozási mutatók esetén ugyanis egy másik vizsgálat alapján, ha a gépjárművek számához viszonyítva nézték az adatokat, akkor sajnos az első helyre került hazánk. A vizsgálat rámutatott, hogy a halálos közlekedési baleset 47,3%-ban személygépkocsival következett be, lakott területen kívül (Holló 2017). Összegzésül: jelentős hatással volt a közlekedési balesetekre a COVID-19 vírus miatti világjárvány, de az előzetes feltételezések szerint nem csökkent olyan mértékben a sérüléssel járó balesetek száma, mint ahogy azt az előzetes feltételezések alapján várni lehetett volna.

Irodalom

- Angus, E. R.–Bertram, O. 2019. Understanding of the Effect of Congestion on Traffic Accident. *National Library of Medicine*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6766193> (letöltve: 2023.08.15.)
- Bertoli, P.–Veronica, G.–Castello, V. J. 2018. Not all silver lining? The Great Recession and road traffic accidents. *Regional Science and Urban Economics*. <https://sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0166046217303265> (letöltve: 2023.10.05.)
- Duin, N.–Sutcliffe, J. 1993. *Orvoslás története*. Budapest: Medicina Kiadó Rt., 108–110.
- Eurostat 2023. Road fatalities by region in 2021. <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231116-3> (letöltve: 2023.08.25.)
- Fallon, I.–O'Neill, D. 2005. The world's first automobile fatality. *Accident Analysis & Prevention*. Elsevier. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0001457505000369?via%3Dihub> (letöltve: 2023.05.10.)
- Holló P. 2017. A közúti közlekedésbiztonság néhány aktuális kérdése. *Közlekedéstudományi Szemle*. 67(1):59–68.
- Honingsbaum M. 2021. *Világjárványok száz esztendeje*. Budapest: Kossuth Kiadó, 203–235.
- Innovációs és Technológiai Minisztérium. 2020. *Közúti Közlekedésbiztonsági Akcióprogram*. Magyarország Kormánya. <https://kormany.hu/epitesi-es-kozlekedesi-miniszterium/kozuti-kozlekedesbiztonsagi-akcioprogram> (letöltve: 2023.05.15.)
- Jankó D. 2020. Közúti baleseti sérülések kockázata Magyarországon. *Közlekedéstudományi Szemle* 70(5): 52–61.
- Kormányhivatalok. 2020. *Kijárási korlátozások*. Magyarország Kormánya. <https://www.kormanyhivatal.hu/hu/hirek/orszagos-kijarasi-korlatozast-vezetnek-be> (letöltve: 2023.07.10.)
- KSH. 2022. *Közlekedési balesetekben meghaltak száma*. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_ods001.html (letöltve: 2023.07.12.)
- Magyar Rendőrség. 2010. *Közlekedési baleset fogalma*. Magyar Rendőrség. <https://www.police.hu> (letöltve: 2023.05.12.)
- Major R. 2009. *A közúti közlekedési balesetek megelőzése, különös tekintettel a rendőrség lehetőségeire és korlátaira*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. Doktori Értekezés. <https://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/major-robert/major-robert-vedes-ertekezes> (letöltve: 2023.05.15.)
- Mbarga, N. F.–Abdul-Rizak, A.–Leopold, N. A.–Antony, R. M. 2018. Seatbelt use and risk of major injuries sustained by vehicle occupants during motor-vehicle crashes: a systematic review and meta-analysis of cohort studies. *National Library of Medicine*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6310927/> (letöltve: 2023.06.02.)
- Qureshi, A. I.–Wei, H.–Suleman, K.–Iryna, L.–Farhan, S.–Camilio, R. G.–M. Fareed, K. S. 2020. Mandated societal lockdown and road traffic accidents. *Accident Analysis & Prevention*. Elsevier. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001457520315670?via%3Dihub> (letöltve: 2023.09.18.)
- Rocca, D.–Gregory, J.–Dunbar, R.–Burgess, A. R.–Smith, M. J. 2014. Opportunities for Knowledge Translation in the Decade of Road Traffic Safety. *Journal of Orthopaedic Trauma*. http://journals.lww.com/jorthotrauma/fulltext/2014/06001/opportunities_for_knowledge_translation_in_the.5.aspx (letöltve: 2023.09.05.)

- Saffet, E. 2009. Explorative spatial analysis of traffic accident statistics and road mortality among the provinces of Turkey. *Journal of Safety Research*. Elsevier. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022437509000772?via%3Dihub> (letöltve: 2023.05.17.)
- Sebők F. 1967. *Változatok egy bolygóra*. Budapest: Gondolat Kiadó, 87–91.
- Shimizu, K.–Peter, U.–Cyrus, G.–Haruka, S.–Shuhei, N. 2022. Assessment of Traffic Accidents in Japan during the Covid-19 Pandemic vs. Previous Years: A Preliminary Report. *National Library of Medicine*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9141637/> (letöltve: 2023.10.02.)
- Tiner T. 1993. A személygépkocsi-ellátottság területi különbségeinek alakulása Magyarországon. *Földrajzi Értesítő* 42(1–4): 79–91. https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/FE1993/FE19931-4_79-91.pdf (letöltve: 2023.05.22.)
- Vingilis, E.–Beirness, D.–Boase, P.–Byrne, P.–Johnson, J.–Jonah, B.–E. Mann, R.–Rapoport, M. J.–Seeley, J.–Wickens, M. C.–Wiesenthal, L. D. 2020. Coronavirus disease 2019: What could be the effects on Road Safety? *Accident Analysis & Prevention*. Elsevier. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001457520311908?via%3Dihub> (letöltve: 2023.11.10.)
- Zheng, Q.–Sharmeen, F.–Xu, Ch.–Liu, P. 2024. Assessing regional road traffic safety in Sweden through dynamic panel data analysis: Influence of the planned innovative policies and the unplanned COVID-19 pandemic. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*. Elsevier. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0965856423003385> (letöltve: 2024.01.07.)

IV.

Gyógypedagógia, logopédia szekció

Érted (?) zenélek! Zenei elemek a logopédiában
(Hang- és ritmusasszisztált komplex nyelvi fejlesztés)
Kutatási eredmények

Csányi Csilla

**Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és
Társadalomtudományi Kar, Győr**

Bevezetés

Az egy tanéven keresztül 2x45 percben tartott komplex, zenei elemekre épülő terápiám kutatási eredményeit és a kapcsolódó feltáró vizsgálatokat szeretném bemutatni ebben a dolgozatban.

A kutatásban érintett kliensek ép intellektusú, súlyos beszéd- és nyelvi zavarban erősen érintett első osztályos, szegregált logopédiai osztályban tanuló gyermekek.

A terápia lényege a hang (beleértve a zenei, beszéd- és zörejhangokat), ritmus és vetületei és az ezekkel szoros kapcsolatot mutató mozgás egysége, és a minden hónapra elkészített hangzó anyag, melyet a szülőknek kiküldve igyekszem megkönnyíteni, szinten tartani az otthoni gyakorlást és a folyamatos kapcsolattartást.

Kutatásomban azt szeretném igazolni, hogy az általam kidolgozott terápia érdemes a nyelvi fejlesztésben való használatra, egyaránt segíti a nyelvi feldolgozási folyamatokat; a nyelvi-akusztikus-kinesztetikus-vizuális tárolást, előhívást és a pontos beszédprodukciót. Módszertanát, az alanyokat és a bemeneti mérések eredményeit részleteztem előző évi dolgozatomban (Csányi 2022).

Lényegét kiemelve:

Az Érted (?) zenélek! Hang- és ritmusasszisztált komplex nyelvi terápiát egy csoporttal (három fővel) végeztem egy tanéven keresztül, és kialakítottam egy életkorban, nemben, számban, nyelvi fejlettségi szintben illesztett kontrollcsoportot, ahol hetente 2x45 percben szintén komplex nyelvi fejlesztést végeztem, de hagyományos, zenei elemeket a megszokott mértékben tartalmazó terápiával. A vizsgálati és kontrollcsoport gyermekeinél szeptemberben bemeneti, júniusban és a következő év szeptemberében kimeneti méréseket végeztem, és összevetésükkel hipotéziseim igazolását reméltem (Csányi 2022).

1. Az eredmények részletezése

A bemeneti vizsgálatokkal a nyelvtani szerkezetek megértését (Bishop 2012), a névutóhasználatot, a főnévi allomorfok és helyhatározóragok helyes használatát (Lőrík–Palotás–Pléh 1991), a beszédészlelést és a hallott szöveg megértését, a beszédhang-differenciálást, az értelmetlen hangsorok helyes szeriális kivitelezését, a szóelőhívást, a verbális és vizuális memória működését (Gósy 1995), a beszédprodukció területén az artikulációt (Korompai 1999) és fonológiát (Tar 2017), a beszédfolyamatoságot (Feketéné–Mácsainé 1999) és fonológiai tudatosságot (Jordanidisz 2017) vizsgáltam. Az emóciót, aktivitást, szociabilitást és félénkséget az EAS kérdőívvel mértem (Róza et al. 2020).

A tanév végén és a következő tanév szeptemberében ezeken a vizsgálatokon kívül az olvasást, az olvasott szöveg megértését is vizsgáltam a Meixner-féle olvasási felmérőlap 2. osztályos gyermekek részére összeállított anyaga alapján (Szabóiné Nagy 1999), majd az eredményeket összevetve vártam hipotéziseim alátámasztását, melyek a következők:

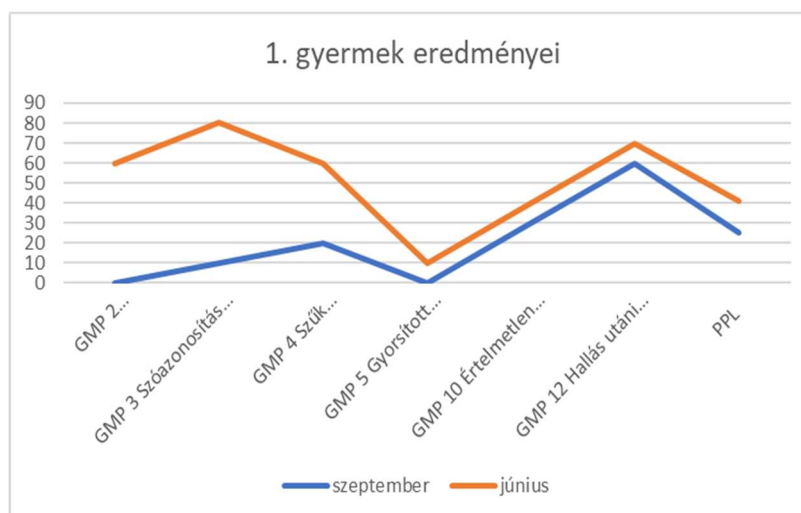
- „Mivel az ének-zenei alapgyakorlatok terápiámnak olyan elemei, amelyek a hagyományos terápiában egyáltalán nem jelennek meg, ezért a legnagyobb fejlődést és legmagasabb eredményeket az akusztikai, fonetikai, fonológiai beszédészlelési nyelvi szinteken várom. Azt feltételezem, hogy az Érted (?) zenélek! terápiában részesülő gyerekek GMP 2-3-4-5 itemeinek eredményei arányosabbá válnak a hagyományos terápiában részesülő gyermekekéhez képest, és jobban közelítenek az ép beszédfejlődésű kortársaikéhoz.

- A beszédhanghallás fejlődésére nagymértékben hat a zene, az éneklés és a dallamjáték, ezért azt feltételezem, hogy előbb válik pontossá/hibátlanná a zenei programban részt vevő gyerekeknél. Az ellenőrző vizsgálatokat háromhavonta tervezem elvégezni.

- A fonológiai tudatosság fejlődésének feltétele a beszédhanghallás pontossága, ezért azt feltételezem, hogy a jobb beszédhanghallás miatt a fonológiai tudatosságuk is jobb lesz a zenei terápiával támogatott gyermekeknél.

- Azt feltételezem, hogy az Érted (?) zenélek! programban részt vevő gyermekek a pozitív élmények hatására magabiztosabbá, nyitottabbá, aktívabbá válnak a kontrollcsoport gyermekeihez képest, ezért az EAS teszt eredményei, vagyis az érzelmi, aktivitási, szociabilitási és félénkségi mérési eredmények jobban közelítenek a normatívához” (Csányi 2022: 239).

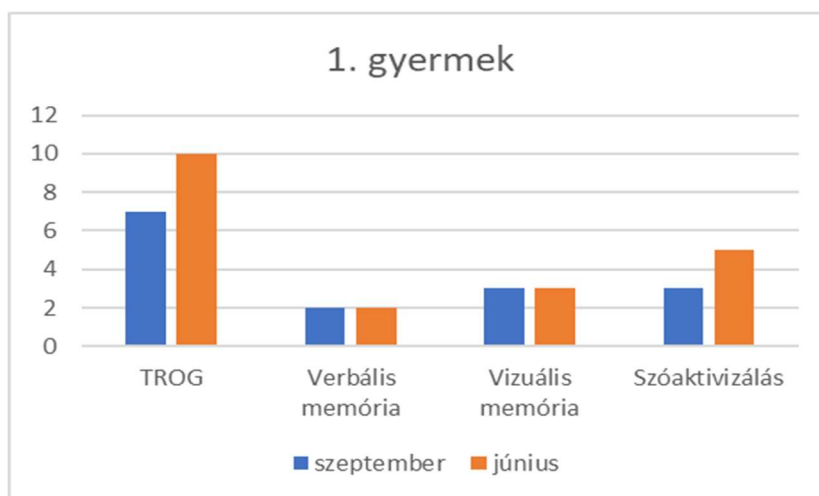
Az 1-es számmal jelölt gyermek eredményei

1. ábra: A vizsgálati csoport 1-es számmal jelölt gyermekének GMP és PPL teszttel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

Az 1-es számmal jelölt gyermek GMP teszt 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös item szeptemberi mérési eredményeinek görbéje emelkedő-emelkedő-eső lefutású (1. ábra). Ez elmaradástípust mutat, ami a GMP2 és GMP5 rendkívül alacsony eredménye miatt nehezen fejleszthető (Gósy 2000). A tanév végére jelentős fejlődést mutatnak a mérések, különösen a 2-es, 3-as, 4-es itemben. A görbe mintázata fordított teknő, az emelkedést esés, majd ismét esés követi, az akusztikai észlelésnél (GMP2) jóval gyengébb a fonológiai (GMP5), a legjobb eredményt az akusztikai-fonetikai észlelést mérő GMP3 mutatja (Horváth 2007). Ez a görbe jobban közelíti az életkori fejlődés vonulatát, viszont az alacsony százalékos eredmények miatt a gyermek nem könnyen felzárkóztatható. A hallás utáni szövegértése továbbra is jelentős elmaradást mutat, ami érthető, hiszen a verbális memóriája nem fejlődött (2. ábra), a TROG és a PPL teszt alapján a nyelvtani szerkezetek értése és használata nem éri el az életkorának elvárt teljesítményt. A TROG teszt hibamintázata szisztematikus, nyelvtani hibákat vét az egyes és többes számú személyes

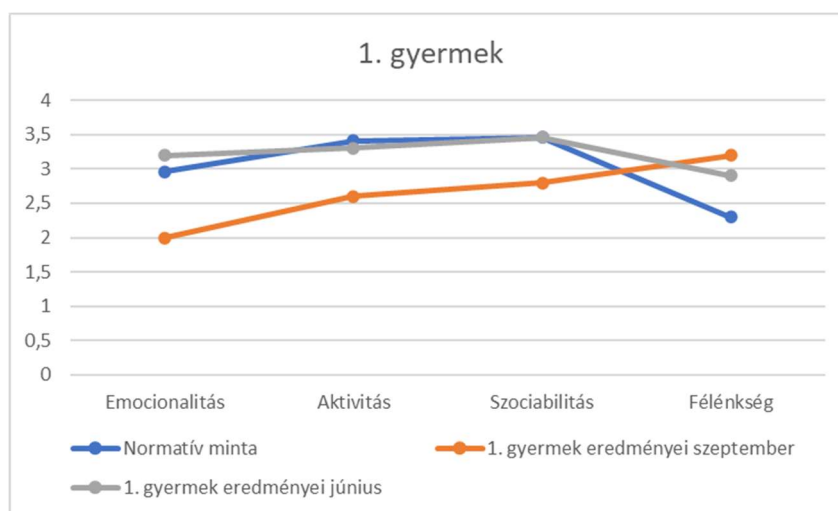
névmások, felcserélhető szereplők, téri ragok (ban-on), középre beágyazott mellékmondat (alany-alany, x-alany), téri relációk (fölött, alatt), tagadó szerkezetek (sem x, sem y), jobbra beágyazott mellékmondat (x-alany) itemekben.

2. ábra: A vizsgálati csoport 1-es számmal jelölt gyermekének TROG teszttel és a GMP teszt verbális, vizuális memória és szóaktivizálás itemével mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

Az EAS teszt ábráján leolvasható (3. sz. ábra), hogy júniusban a normatív mintát minden területen jobban közelíti, mint a tanév elején.

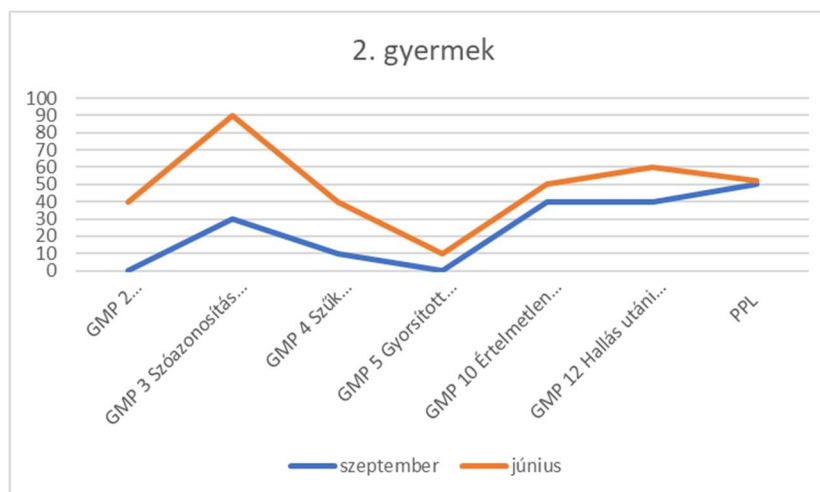
Beszéde teljes mértékben folyamatossá vált, az r hang kivételével alakilag kitisztult, a hangok pontos ejtésére spontán beszédben is képes. A fonológiai tudatosság tesztben mért eredménye 65 pont. Beszédhang-differenciálása júniusra hibátlanná vált. Verbális memóriája nem mutat fejlődést, a TROG teszt eredményét ez bizonyosan negatív irányba befolyásolta, de a szóaktivizálása 3-ról 5-re emelkedett, ami jelentős fejlődés.

3. ábra: A vizsgálati csoport 1-es számmal jelölt gyermekének EAS teszttel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

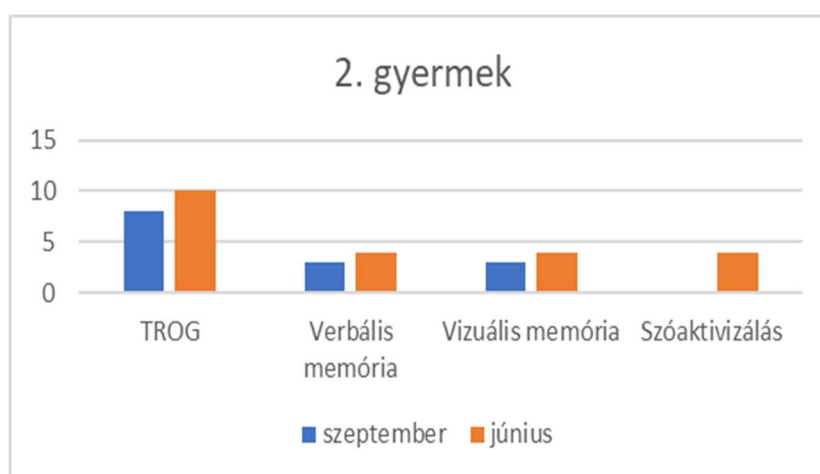
A szeptemberi olvasásvizsgálat az olvasási felmérőlap 2. osztályos gyermekek részére összeállított anyaga alapján történt. A feladatlap olvasási összideje 254 másodperc, amely során nem hibázott, hangos olvasás utáni szövegértése 6/5, néma olvasás utáni szövegértése 8/8, nagyon jó eredmény.

1.2. A 2-es számmal jelölt gyermek eredményei

4. ábra: A vizsgálati csoport 2-es számmal jelölt gyermekének GMP és PPL teszttel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

A 2-es számmal jelölt gyermek GMP teszt 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös item szeptemberi méréseredményeinek görbéje emelkedő-eső-eső lefutású (4. ábra). Ez elmaradástípusba sorolható. Jellemzője, hogy a GMP3 jobb a többinél, és a GMP5 a leggyengébb. Ebben az esetben a GMP2 eredménye nagyon alacsony, ezért súlyos elmaradásról beszélhetünk (Gósy 2000). Az intellektuális képességzavaros, valamint a megkésett, akadályozott beszédfejlődésű gyermekek esetében figyelhető meg hasonló mintázat. A tanév végére fejlődés mutatkozik minden észlelési területen, különösen a 2-es, 3-as itemben. A görbe mintázata hirtelen emelkedő-hirtelen eső-eső háztető típusba sorolható, ahol a meredek emelkedést meredek esés követi (Horváth 2007). A GMP3 megközelíti az életkori szintet, de a fonológiai észlelése még mindig gyenge. A hallás utáni szövegértése továbbra is jelentős elmaradást mutat, amit magyaráz a verbális memória, a TROG és a PPL teszt alacsony eredménye (5. ábra).

5. ábra: A vizsgálati csoport 2-es számmal jelölt gyermekének TROG teszttel és a GMP teszt verbális, vizuális memória és szóaktivizálás itemével mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

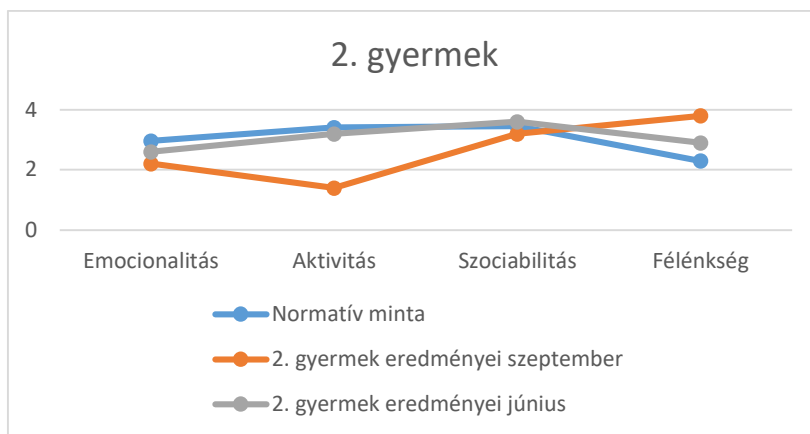
A nyelvtani szerkezetek értése és használata nem éri el az életkorához elvárt teljesítményt. A TROG teszt hibamintázata szisztematikus, nyelvtani hibákat vét a téri ragok (ban-on), középre beágyazott mellékmondat (alany-alany, x-alany), téri relációk (fölött, alatt), tagadó szerkezetek (sem x, sem y), jobbra beágyazott mellékmondat (x-alany) itemekben.

Az EAS kérdőív eredményei júniusra közelítik a normatív mintát (6. sz. ábra), a gyermek aktívabb, bátrabb, felszabadultabb lett a tanév során.

Beszéde alakilag sokat javult, az l, r, ty, gy, ny hangjai beépültek spontán beszédébe, az sz, z, c hangok interdentális ejtése spontán beszédében még jelen van, de utánmondásban és automatizált versekben, mondókákban képes helyesen ejteni.

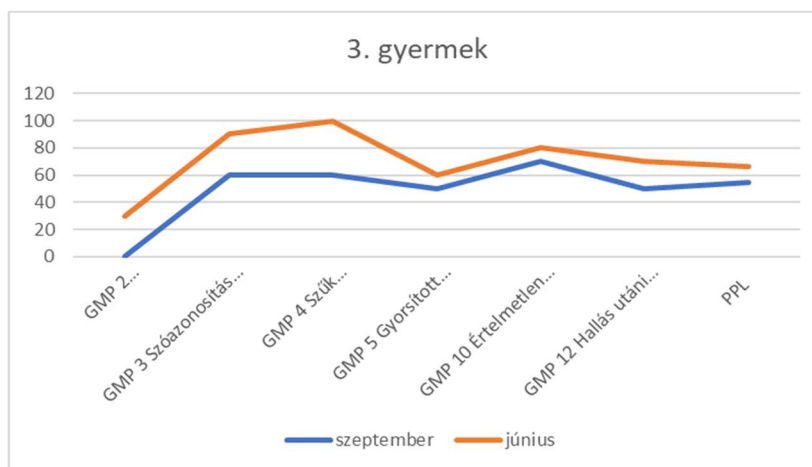
Fonológiai tudatosság eredménye 39 pont. Több területen a feladatértés hátráltatta teljesítményét. Beszédhang-differenciálása júniusra hibátlanná vált.

A Meixner-olvasólapot 347 másodperc alatt 16 hibával, 19 ESPAX hibával teljesítette. Hibatípusai: időtartam, fonológia (t-d), vizuális-téri (p-d), affrikáta-zárhang (c-sz), rész-egész (zs-z) tévesztések. Olvasási stratégiája betűző és szótagoló. Mivel a szavak kiolvasáskor több torzuláson is átesnek, az értés, értelmezés nehéz számára. Ezt a hangos olvasás utáni értés eredménye (6/2) és a néma olvasás eredménye (8/6) is alátámasztja.

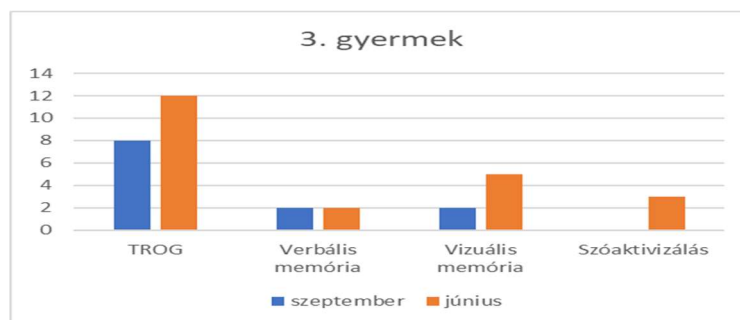
6. ábra: A vizsgálati csoport 2-es számmal jelölt gyermekének EAS tesztrel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

1.3. A 3-as számmal jelölt gyermek eredményei

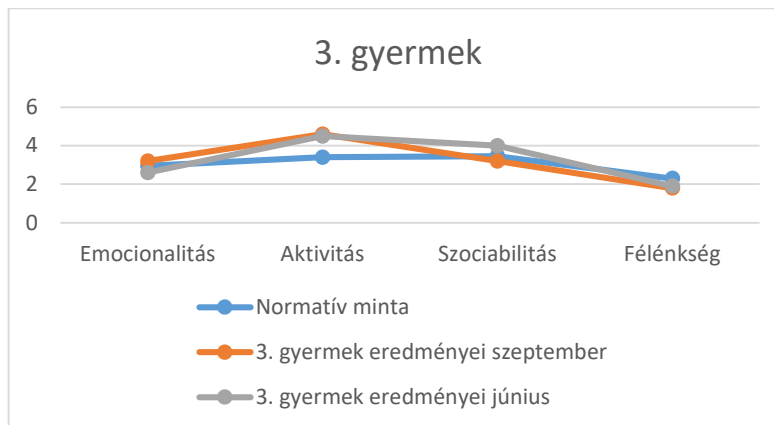
7. ábra: A vizsgálati csoport 3-as számmal jelölt gyermekének GMP és PPL tesztrel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

A gyermek a GMP 2, 3, 4, 5 itemeiben mért eredményei kismértékben, de javultak (7. sz. ábra). A szeptemberi emelkedő-változatlan-eső mintázatból emelkedő-emelkedő-eső hegyvonulat mintázat alakult ki (Horváth 2007). A GMP4 eredménye a legjobb, a fonetikai észlelés működik a legmagasabb szinten, mindegyik mondatot helyesen tudta visszamondani. Ehhez képest a fonológiai észlelés 40%-kal gyengébbnek mutatkozott. A hallás utáni szövegértés még nem éri el az életkornak megfelelőt, de a vizsgálati és kontrollcsoportban ez a 70%-os teljesítmény volt a legmagasabban mért eredmény, amit 3 gyermek ért el. Ennél alacsonyabb eredményt a gyermekek ötven százaléka produkált, amit szintén 3 gyermek ért el. Ahhoz, hogy a hallás utáni szövegértés fejlődjön, szükség van a verbális memória bizonyos fokú terjedelmére és a nyelvtani szerkezetek megértésére.

8. ábra: A vizsgálati csoport 3-as számmal jelölt gyermekének TROG teszttel és a GMP teszt verbális, vizuális memória és szóaktivizálás itemével mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

A TROG tesztben mértek azt mutatják, hogy hibamintázata szisztematikus, hibákat ejt a középfok, felsőfok, a középbe beágyazott mellékmondat (alany-alany), tagadó szerkezetek (x, de nem y), a névutók, a jobbra beágyazott mellékmondat (alany-x) és a középbe beágyazott mellékmondat (x-alany) itemekben. A névutók, főnévi allomorfok használata továbbra is nehezített. Verbális memóriája (8. sz. ábra) nem fejlődött, ebből következik, hogy hallás utáni szövegértése, lényegkiemelése nem éri el az életkori szinten megfelelő teljesítményt. Szóaktivizálása sokat fejlődött. Beszédhanghallása júniusra hibátlanná vált. A fonológiai tudatosság teszt eredménye 33,5 pont. Eredményét gyengítette a pontatlan feladatértés, a feladatok megtapadása. Az EAS kérdőív érzelmi, aktivitási, szociabilitási, félénkségi mutatói szeptemberben sem mutattak kiugró mintázatot, a júniusi eredmények hasonlóak maradtak.

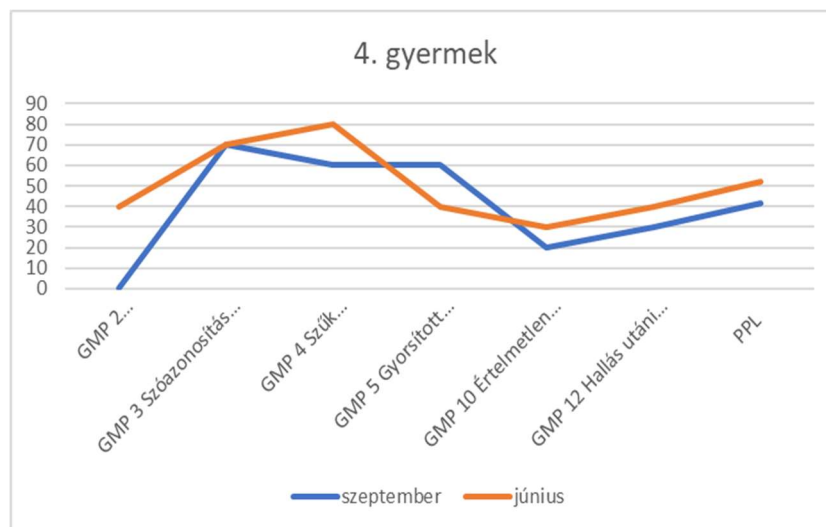
9. ábra: A vizsgálati csoport 3-as számmal jelölt gyermekének EAS teszttel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

Beszéde folyamatos, artikulációs zavara továbbra is kifejezett, az ujjszopás miatt kialakult nyitott harapás következtében fennálló interdentális képzés megjelenik az l, n, t, d, sz, z, c, s, zs, cs hangok esetében, r hangja kitisztult, spontán beszédébe beépült.

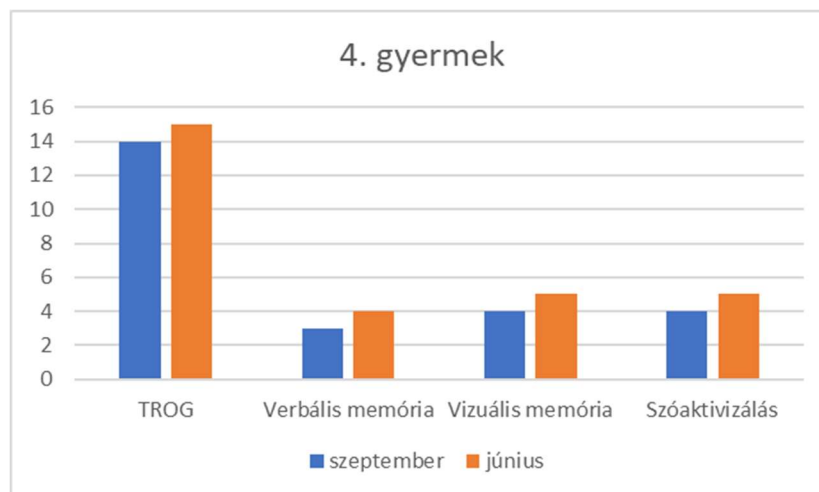
Az olvasási felmérőlapot 288 másodperc alatt teljesítette, ESPAX hibaszáma 27, hibaszáma 26. Jellemző hibái vizuálisan a felső vonalközi ékezeti hibák (ű-ú, u-ü), a jobb-bal téri elhelyezkedés (b-d, k-d), formaállandóság (ly-ny, gy-ny), akusztikus-fonológiai oldalról a zöngés-zöngétlen és a képzés helye szerinti tévesztések dominálnak a mássalhangzók és a kis labiálisok tévesztése a magánhangzók oldaláról. Hangos olvasás értése 6/3, néma olvasás értése 8/6.

1.4. A 4-es számmal jelölt gyermek eredményei

A GMP 2, 3, 4, 5 itemei közül az akusztikai és fonetikai szint fejlődött legtöbbet (10. sz. ábra), a mérés a fonológiai területeken visszaesést jelez, amit tükröz az értelmetlen hangsorok utánmondása és a beszédhang-differenciálás fejletlensége, ami tanév végére sem vált pontossá. Hallás utáni szövegértése csupán 10 %-ot javult 40%-os eredményre, ami életkori szinten gyenge eredmény. A főnévi allomorfok, névutók, határozóragok használata (PPL), beszédbe épülése még nem történt meg, de a nyelvtani szerkezetek megértésében a vizsgált gyermekek közül ő érte el a legmagasabb pontszámot, 15-öt, ami életkori szinten nagyon jó teljesítmény. Hibamintázata szórványos, hibák a középfok, a névutók és a középre beágyazott mellékmondat (x-alany) itemekben fordultak elő (11. sz. ábra).

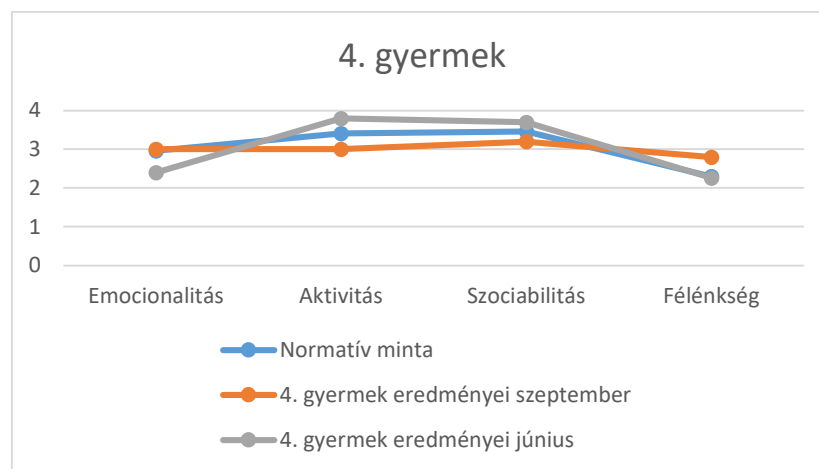
10. ábra: A kontrollcsoport 4-es számmal jelölt gyermekének GMP és PPL teszttel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

11. ábra: A kontrollcsoport 4-es számmal jelölt gyermekének TROG teszttel és a GMP teszt verbális, vizuális memória és szóaktivizálás itemével mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

Verbális memóriája keveset fejlődött, a hosszabb szöveg memóriában történő tárolása ezért nehéz számára. Szóelőhívása javult.

Az EAS tesztben mért eredményei szeptemberben jelezték, hogy a gyermek kiegyensúlyozott érzelmeiben és társas kapcsolataiban, ez a tanév során kismértékben változott, féltékenysége, emocionalitása csökkent, tevékenységeiben aktívabb lett (12. sz. ábra).

12. ábra: A kontrollcsoport 4-es számmal jelölt gyermekének EAS tesztrel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

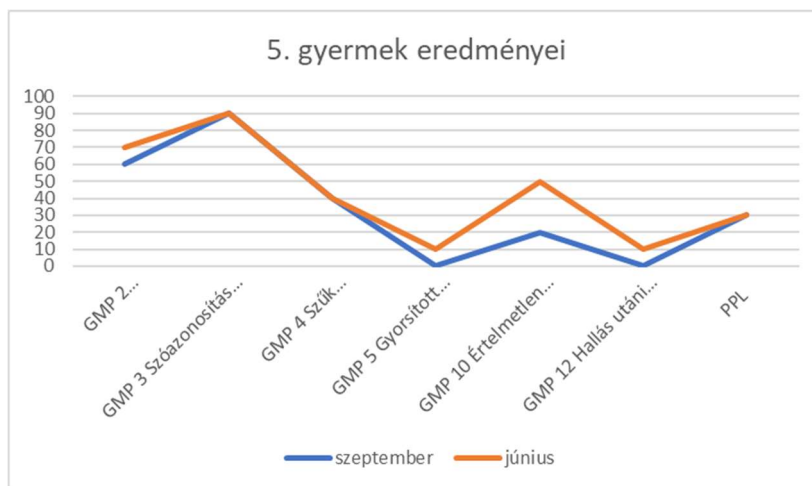
Beszéde folyamatos, artikulációs és fonológiai zavara fennáll, r-l, zs-sz, cs-sz, ty-cs, gy-cs, ny-n paraláliák jellemzik beszédét. Spontán beszédében előfordulnak zöngétlenítések. Fonológiai tudatosságának a tesztben mért eredménye 41,5 pont.

Olvasásvizsgálatának olvasási részét 298 másodperc alatt teljesítette, hibaszáma 2, ESPAX hiba 2. Az értő olvasás felmérésében a hangosan olvasott szöveg 6 kérdésére 2 helyes választ adott (33%). A néma olvasás mondatértését 1 hibával teljesítette (6/2, 8/7).

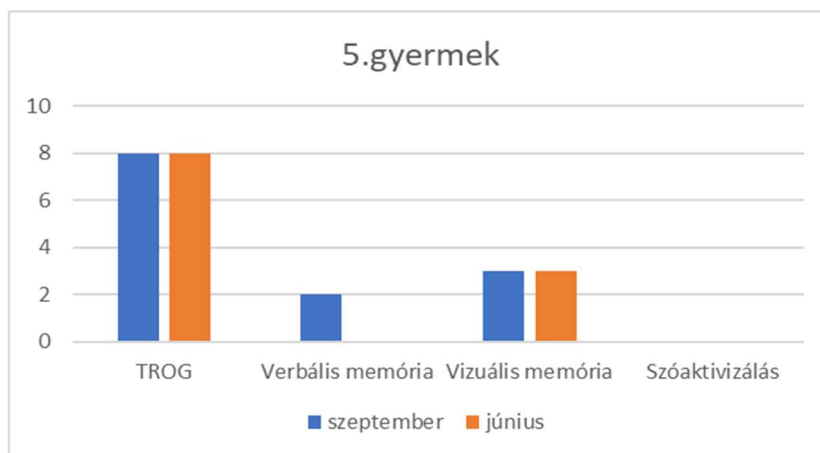
1.5. Az 5-ös számmal jelölt gyermek eredményei

A gyermek GMP 2, 3, 4, 5 itemei a szeptemberi mérésekhez képest nem mutatnak jelentős fejlődést. A görbe mintázata felfutó-zuhanó-eső, és még tanév végén is a fonológiai nyelvi szint

a többihez képest jelentősen elmarad (13. sz. ábra). Az értelmetlen hangsorok azonosításában látható erőteljesebb javulás a többihez képest, de a főnévi allomorfok, névutók és határozóragok esetében a tesztek eredményei változatlanok. Ezt mutatja a nyelvtani szerkezetek megértését vizsgáló eljárás (14. sz. ábra) és a verbális memória és a szóaktivizálási részteszt is. A gyermek teljesítményét ronthatja a rendkívüli lassúsága, ami az olvasási tempóban és az EAS kérdőív aktivitási itemének mérőszámaiban (15. sz. ábra) is megmutatkozik, illetve a beszéd és feladatértés nehézsége, a hosszabb instrukciók megtartása, az asszociációs nyelvi szint elmaradása. Ezért gyenge a hallott szöveg megértése is. Beszédhang-differenciálásában júniusban 3 hibát vét.

13. ábra: A kontrollesz csoport 5-ös számmal jelölt gyermekének GMP és PPL teszttel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

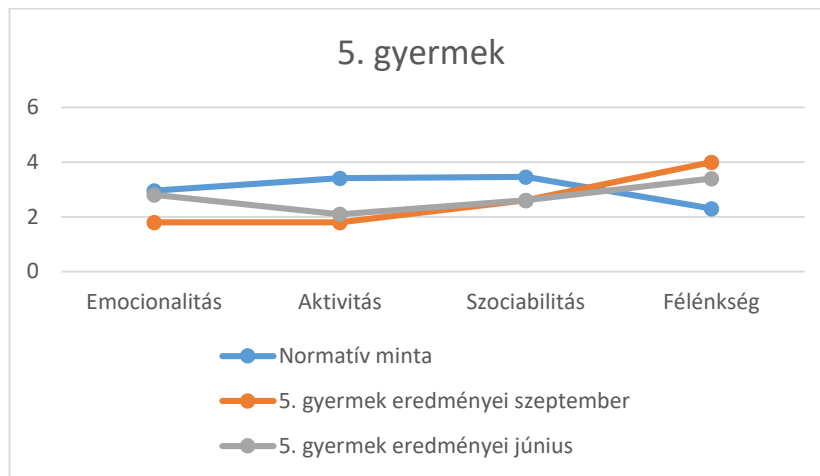

14. ábra: A kontrollesz csoport 5-ös számmal jelölt gyermekének TROG teszttel és a GMP test verbális, vizuális memória és szóaktivizálás itemével mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

A TROG tesztben 8 blokkot (14. sz. ábra) teljesít hibátlanul, ami 4-9 éves életkornak megfelelő teljesítmény, hibamintázata szórványos, hibái a többes szám, a névutók, a helyhatározó ragok, a középre beágyazott mellékmondat (alany-alany), a tagadó szerkezetek megértésében jelentkeztek.

Beszéde folyamatos, de elnyújtott, beszédhangjának hangszíne vékony, magas. Artikulációjában is lassú, de a hangok kivitelezése utánmondásban, automatizált versekben

pontos, tiszta. Spontán beszédében továbbra is előfordulnak zöngétlenítések. A fonológiai tudatosság tesztben mért eredménye 15 pont.

15. ábra: A kontrollcsoport 5-ös számmal jelölt gyermekének EAS tesztel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

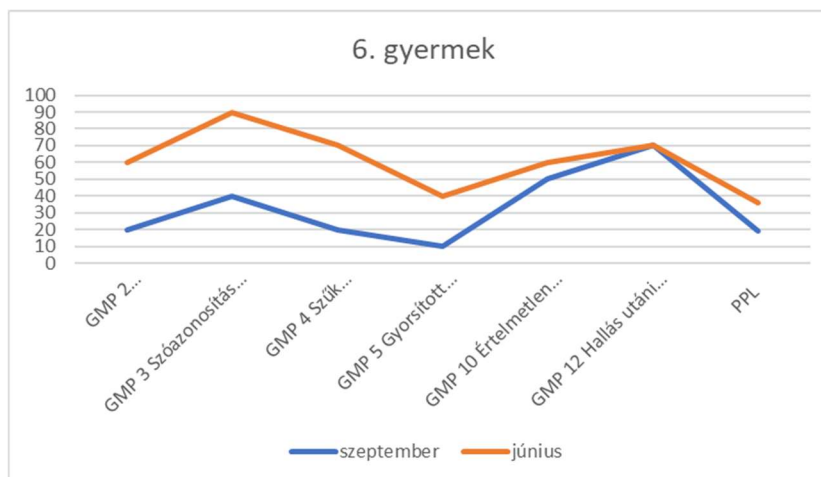
Olvasásvizsgálatának olvasási részét 506 másodperc alatt teljesítette, hibaszáma 20, ESPAX hibája 22. Hibázásainak jellege vizuálisan a felső vonalközre (ú-ű, e-é, ö-ő), a jobb-bal téri elhelyezkedésre (b-d), formaállandóságra (ly-ny, gy-ny) terjednek ki, akusztikus-fonológiai oldalról a zöngés-zöngétlen és képzés helye szerinti tévesztések a jellemzőek. Az értő olvasás felmérésében a hangosan olvasott szöveg 6 kérdésére 2 helyes választ adott. A néma olvasás mondatértését 1 hibával teljesítette (6/2, 8/7).

1.6. A 6-os számmal jelölt gyermek eredményei

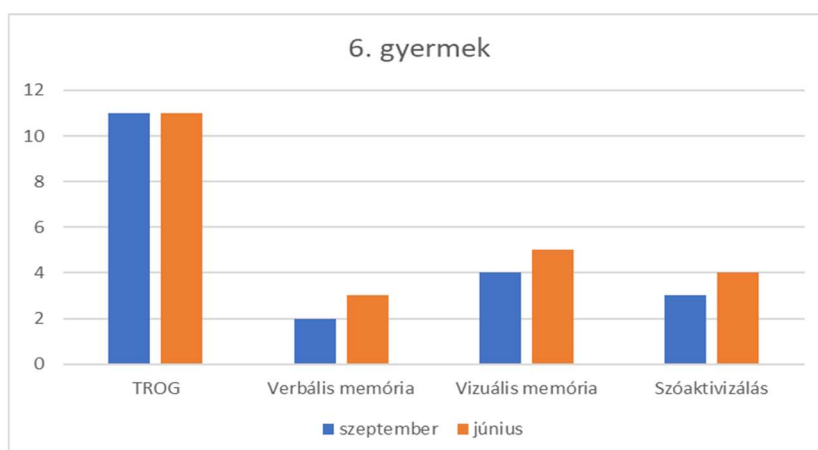
A gyermek a GMP teszt első itemeiben (16. sz. ábra) mért nyelvi akusztikai, fonetikai és fonológiai szinten megjelenő eredményei szépen rajzolódnak ki a grafikonon. A görbe mintázata továbbra is mutatja az elmaradás típusú emelkedő-eső-eső rajzolatot, de minden eredmény magasabb százalékon jelentkezik. A hallott szöveg értése 70%-os. A kifejező beszédben nem jelenik meg a pontos névutó, a helyhatározórag, a többes szám és a tárgyrag használata. A hallott szöveg értését nehezíti a rövidtávú verbális memória gyengesége (17. sz. ábra).

A TROG tesztben mért eredmények nem mutatnak fejlődést. 11 blokkot teljesít hibátlanul, ami 80 standard pontot és egy éves lemaradást takar (17. sz. ábra). Hibamintázata szórványos, hibái a többes szám, téri ragok (ban-on), középre beágyazott mellékmondat (alany-alany), tagadás (x, de nem y), névutók (fölött, alatt), jobbra beágyazott mellékmondat (alany-x), középre beágyazott mellékmondat (x-alany) mutatkoznak. Verbális memóriája, szövelőhívása életkor alatti. A gyermek impulzív személyiség, nehezen tűri a monotóniát, melynek következménye lehet a feladatok alulteljesítése. Beszédhang-differenciálása pontatlan, júniusban 2 hibát ejt.

Beszéde folyamatos, hangszíne rekedt, jellemző rá a hangos beszéd, kiabálás. Beszédhangjai fátyolosak, tompák, zöngétlenek.

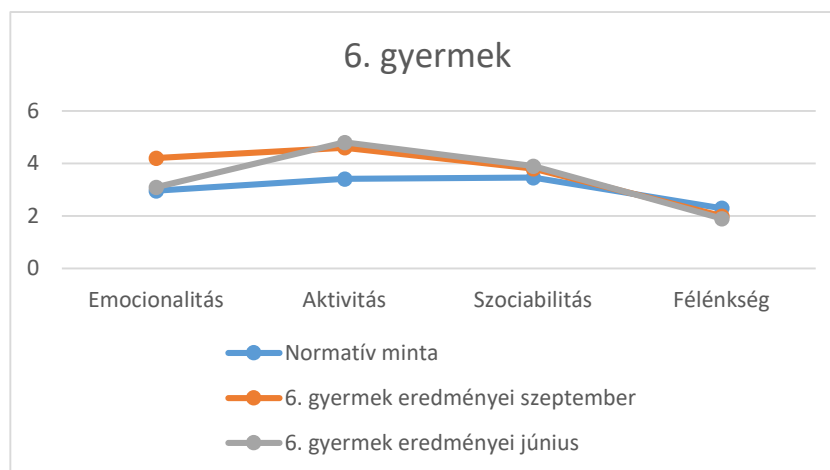
16. ábra: A kontrollcsoport 6-os számmal jelölt gyermekének GMP és PPL teszttel mért eredményei szeptemberben és júniusban
 Forrás: saját szerkesztés

17. ábra: A kontrollcsoport 6-os számmal jelölt gyermekének TROG teszttel és a GMP teszt verbális, vizuális memória és szóaktivizálás itemével mért eredményei szeptemberben és júniusban
 Forrás: saját szerkesztés

Az impulzivitás megmutatkozik az EAS kérdőív eredményeiben, ami lényegében a szeptemberi lenyomata. Érés, fejlődés csupán az emocionalitás területén mutatkozik. A fonológiai tudatosság tesztben mért eredménye 39,5 pont.

Olvasásvizsgálatának olvasási részét 277 másodperc alatt teljesítette, hibaszáma 2, ESPAX hibája 2. Az értő olvasás felmérésében a hangosan olvasott szöveg 6 kérdésére 5 helyes választ adott. A néma olvasás mondatértését hibátlanul teljesítette (6/5, 8/8).

18. ábra: A kontrollcsoport 6-os számmal jelölt gyermekének EAS tesztel mért eredményei szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

2. A fejlődési mutatók összesített eredményei

A vizsgálati mintában az akusztikai, fonetikai, fonológiai nyelvi szinteken (GMP2, GMP3, GMP4, GMP5) történt fejlődés százalékos átlagaiban megmutatkozik a vizsgálati csoport fölénye, az akusztikai terület fejlődési mutatója duplája a kontrollcsoporténak. Azonban a fejlődés mértéke és a két csoport fejlődési átlaga közti különbség csökken a fonológia irányába haladva. Az alsóbb nyelvi szint megerősödése magával hozza a fonológiai tudatosság fejlődését és a beszédhanghallás biztosabb észlelését, pontosabb differenciálását. A magasabb nyelvi szintek felé haladva észrevehető a két csoport fejlődési átlagának közelítése. Míg a TROG teszt alapján a nyelvtani szerkezetek megértése a vizsgálati csoport átlagában – szemben a kontrollcsoport eredményével – jelentős fejlődésű (átlagban 3 blokk, ami akár egyévnnyi életkori fejlettségisint-növekedést is megjeleníthet), addig a beszédproduktót is igénylő teszt-
itemekben sokkal alacsonyabbak a fejlődési mutatók mindkét csoportban. Ennek oka, hogy bár a beszédpercepció és a beszédkivitelezés szoros kapcsolatban állnak, fejlődésük párhuzamos, hatnak egymásra, a beszédfeldolgozás fejlettsége minden életkorban előtte jár a beszédproduktó fejlettségének (Bóna 2007). A beszédproduktót nagyban befolyásolja az emlékezet működése is. Az információ (jelen esetben a verbális) a szenzoros emléktáron keresztül jut el a rövidtávú memóriába, majd a mentális lexikonba, ahonnan a verbális választ a kérdés értelmezése után meg kell tervezni, majd a hangokat, szavakat a megfelelő sorrendben meg kell szólaltatni (Racsmany 2007). A beszédproduktót is igénylő feladatok fejlődési mutatói az észlelési folyamatokban megmutatókhoz képest kisebbek. Így az értelmetlen hangsorok utánmondásában (GMP10) 10% és 16,6% átlagos fejlődési emelkedést mértem, ami azt jelenti, hogy a vizsgálati csoport gyerekei átlagban egy szóval többet, míg a kontrollcsoport gyerekei másfél szóval több szót tudtak helyesen kiejteni júniusban a szeptemberihez képest. De hasonlóan kismértékű fejlődés mutatkozott a hallott szöveg értése itemben (GMP12), ahol a vizsgálati csoport 16,6%-os, a kontrollcsoport 6,6%-os átlagos fejlődést mutatott, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy a vizsgálati csoport gyermekei átlagosan másfél kérdéssel, míg a kontrollcsoport gyermekei fél kérdéssel tudtak júniusban több kérdésre helyes választ adni. Hasonlóan összemosisódnak a fejlődési mutatók a két csoport átlagában a PPL teszt mérései alapján, ami a főnévi allomorfok, a névutók és a helyhatározóragok használatát vizsgálja. A júniusi mérési eredmények mindössze egy százalékos átlagos fejlődési különbséget mutattak. A vizsgálatok alapján a rövidtávú verbális memória mutatja a legkisebb fejlődést a terápiás időszak 10 hónapja alatt mindkét csoportban, ami aggodalomra ad okot, de a szóaktivizálási item szintén életkori átlag alatti teljesítménye adhat erre magyarázatot. Valószínűleg a memória vizsgálatának alacsony mutatóit a szóelőhívás nehézsége negatív irányba befolyásolja. Itt kell megemlítenem, hogy a szóelőhívás ebben az

esetben fonológiai természetű, szükség lett volna egy szemantikai szintű szóelőhívási itemet is beiktatni a vizsgálatok közé.

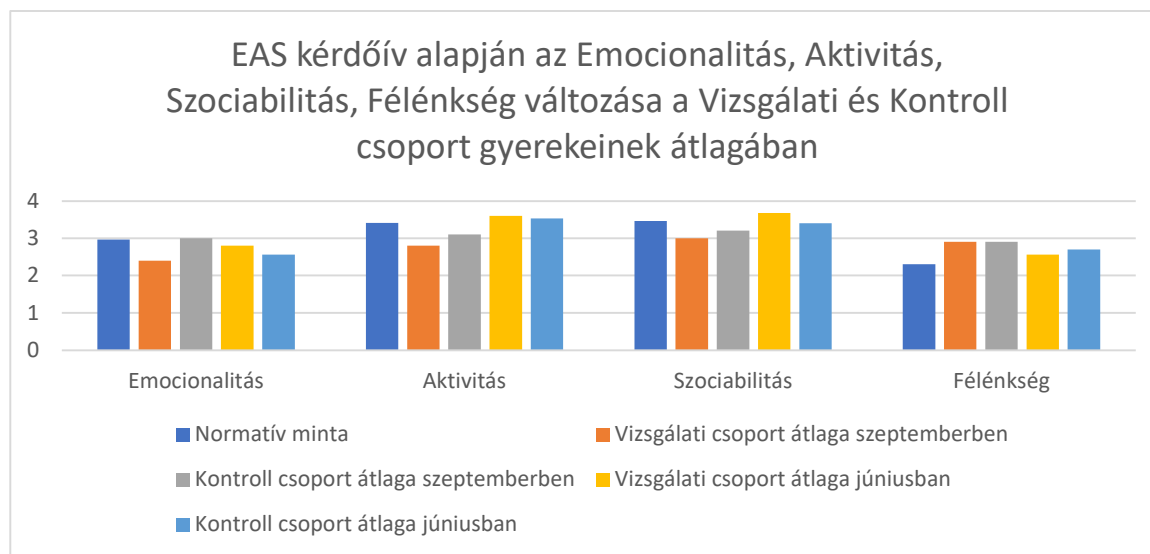
	A vizsgálati csoport összeadott fejlődési mutatói százalékban és számokkal kifejezve	A kontroll csoport összeadott fejlődési mutatói százalékban és számokkal kifejezve	A vizsgálati csoport fejlődési átlaga százalékban és számokkal kifejezve	A kontroll csoport fejlődési átlaga százalékban és számokkal kifejezve
GMP 2.	130%	70%	43%	23%
GMP 3	160%	50%	53%	16%
GMP 4	110%	70%	36%	23%
GMP 5	30%	20%	10%	6,6%
GMP 10	30%	50%	10%	16,6%
GMP 12	50%	20%	16,6%	6,6%
PPL	23%	26%	7,6%	8,6%
Beszédhangdifferenciálás	pontos hallási differenciálás, hibátlan feladatmegoldás	szept: 3, jún:1 szept:9, jún:3 szept:7, jún: 2 hiba	pontos hallási differenciálás	
TROG	9 blokkal többet teljesítettek júniusban	1 blokkal többet teljesítettek júniusban	átlagban 3 blokkal	Átlagban 0,3 blokkal
Verbális memória	1	0	0,3	0
Vizuális memória	4	2	1,3	0,6
Szóaktivizálás	9	2	3	0,6
FTT	137 %-ot teljesített a 3 gyerek	96 %-ot teljesített a 3 gyerek	45,6 %	32%

19. ábra: A két csoport (vizsgálati, kontroll) összesített, számokban és százalékban kifejezett fejlődési mutatói
 Forrás: saját szerkesztés

Az EAS kérdőív év végi eredményei alapján, amelyek tanév végén minden gyermek esetében a szülői, pedagógusi és gyermeki lekérdezés átlagai alapján készültek, elmondható, hogy az emocionalitás átlaga a vizsgálati csoportban 2,4-ről 2,8-ra emelkedett, míg a kontrollcsoport eredményei 3-ról 2,56-ra csökkentek. Az átlagot, ami 2,96, a vizsgálati csoport jobban közelíti. Az aktivitás átlagai a vizsgálati csoportban a szeptemberi 2,8-ról júniusra 3,6-ra emelkedtek, a kontrollcsoporté 3,1-ről 3,53-ra, így mindkét csoport felülről közelíti a normatívát, de a kontrollcsoport jobban. A szociabilitás mutatói a vizsgálati csoportban 3-ról 3,68-ra, míg a kontrollcsoportban 3,2-ről 3,4-re léptek, így itt a kontrollcsoport gyermekei közelítik az átlagot, de az átlagosnál jobb szociabilitás a zenei csoport gyermekeinél pozitívnak tekinthető. A félénkségi mutatók egyértelműen jelzik, hogy a közös 2,9 pontos induláshoz képest a félénkség a vizsgálati csoportnál nagyobb mértékben csökkent, 2,56-os mutatóra a kontrollcsoport 2,7-es mutatójával szemben. Viszont ilyen kis alanszámon végzett szubjektív kutatás esetében nem tekinthető relevánsnak, különösen azért, mivel a kérdőívben elhangzott kérdések ismételt megválaszolása esetén nem biztos, hogy ugyanezt válaszolnák a megkérdezettek. Azt mindenképpen jelzik az eredmények, hogy a gyermekek szociális és viselkedési mutatói pozitív irányba mozdultak. Ez igaz a vizsgálati és kontrollcsoport gyermekeire egyaránt. Tapasztalataim

alapján elmondható, hogy a gyerekek szívesen vettek részt a zenés logopédiai terápián, figyeltek az órákon, nem mutatták a kifáradás jeleit, bátran megnyilvánultak mind a ritmikus, mind a mozgásos, mind az ének-dallam típusú feladatokban, olyannyira, hogy a következő tanév elején jelentkeztek zenei tehetségfejlesztő csoportba.

Betűfelismerésükben, olvasásteljesítményükben, értő olvasásukban a két csoport gyermekei hasonló eredményt mutattak. Nem szabad elfelejteni, hogy itt súlyos beszéd- és nyelvi zavart mutató gyermekekről van szó, akik jelentős nyelvi hátránnyal kezdték meg tanulmányaikat az első évfolyamon. Terápiás megsegítésük még három tanéven keresztül folytatódik a logopédiai osztályban és a rehabilitációs foglalkozásokon, majd a többségi iskolában utazó logopédiai ellátás keretében is.

20. ábra: Emocionalitás, Aktivitás, Szociabilitás, Félénkség kérdőíves átlageredménye szeptemberben és júniusban
Forrás: saját szerkesztés

3. A hipotézisek megválaszolása

Első hipotézisemben az feltételeztem, hogy mivel az ének-zenei gyakorlatok az akusztikai, fonetikai, fonológiai beszédészlelési nyelvi szinteket célozzák meg, az Érted (?) zenélek! terápiában részesülő gyerekek GMP 2-3-4-5 itemei arányosabbá válnak, közelítenek az ép beszédfejlődésű gyerekekéhez. Kutatásom eredményei azt mutatják, hogy a nagyfokú fejlődés nem terjed ki minden akusztikai-fonetikai-fonológiai itemre azonos mértékben, a GMP5 eredménye – gyorsított mondatok azonosítása – látványosan alacsony szinten mozog mindkét csoportban, megbontva ezzel az arányosságot. Viszont összességében a fejlődés átlaga az akusztikai, fonetikai, fonológiai szinten a legmagasabb arányú a vizsgálati csoportnál. Így ez a hipotézisem csak részben igazolódott.

Második hipotézisem, miszerint a beszédhanghallás előbb válik pontossá/hibátlanná a zenei programban részt vett gyerekeknél, igazolódott.

Harmadik hipotézisem, amelyben azt várom, hogy a fonológiai tudatosság magasabb szintre emelkedik a zenei elemekkel megtámogatott gyermekeknél, igazolódott.

Negyedik hipotézisemben feltételezem, hogy az Érted (?) zenélek! programban részt vett gyermekek a pozitív élmények hatására magabiztosabbá, nyitottabbá, aktívabbá válnak a kontrollcsoport gyermekeihez képest, illetve közelítenek a normatívához. Igazolódott, de ez nem szignifikáns, megkérdőjelezhető.

Összegzés

Osztálytermi, kismintás kutatásomról elmondható, hogy átlagolva az eredményeket, az objektív mérések 13 iteméből (GMP 2, 3, 4, 5, 10, 12, PPL, beszédhang-differenciálás, TROG, verbális és vizuális memória, szóaktivizálás, FTT) 11-ben egy tanév alatt a zenei terápiával meg támogatott gyermekek fejlődtek többet, mindössze 2 itemben (GMP10, PPL) előzte meg a kontrollcsoport fejlődési átlaga a vizsgálati csoportét. Ezért úgy gondolom, kidolgozott módszerem, az Érted (?) Zenélek! Hang- és ritmusasszisztált komplex nyelvi terápiám – ahol a nyelvi profil minden szintjén megjelennek ének-zenei elemek – alkalmazásra érdemes. Eddigi ismereteim, eredményeim, munka - és kutatási tapasztalataim alapján ki merem jelenteni, hogy szükséges a logopédiai terápiák többségébe beépíteni zenei-ritmikai elemeket.

Az eredmények tükrében végeztem egy statisztikai összesítést a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar, Gyógypedagógia Tanszék Logopédia szakirány 2022/23-as tavaszi szemeszterében teljesített gyakorlati portfólióinak tanulmányozásakor arról, hogy a gyakorlatvezetők milyen mértékben, mely terápiákban alkalmaznak a gyakorlatvezetés során zenei-ritmikai elemeket a gyermekek nyelvi fejlesztésének érdekében, és ezáltal a hallgatók az adott félévben milyen gyakorlati tapasztalatokat szereznek a zenei-ritmikai elemek terápiákba építésében.

A 2022/23-as tanévben a portfóliókban megjelenő leírások, hospitálási jegyzőkönyvek alapján 66 gyakorlatvezető – egy gyakorlatvezető több hallgató gyakorlatát is mentorálta – 11 megyéből vezetett gyakorlatot, közülük 17-en – a gyakorlatvezetők 25,7%-a – alkalmazott ének-zenei-ritmikai elemeket három terápiatípusban (artikulációs és fonológiai zavar terápiája, beszédindítás terápiája és beszédfolyamatossági zavar terápiája) a gyakorlat során, aminek következtében a hallgatók 28%-a tapasztalhatta meg a zenei elemekkel való nyelvi fejlesztés lehetőségét, hatékonyságát. Jellemzően az artikulációs zavar terápiájában az automatizálni kívánt hang mondókákban, dalokban való használatában, a megkésett/akadályozott beszédfejlődés terápiájában az érdeklődés felkeltésében és a rímek kiváltotta utolsó szó vagy szótag előhívásában, illetve a beszédfolyamatosságot elősegítő metrumtartás, a folyamatos beszéd tartásában közösen mondott versek, dalok, rigmusok sokszori ismétlésében jelentek meg a zenei-ritmikai elemek.

Ha átgondoljuk, hogy a gyakorlatvezetőknek csupán a 25 %-a alkalmazta a nyelvi fejlesztésben a zenei elemeket, és az iskolákban tevékenykedő gyakorlatvezetők a gyermekeket az ének és testnevelés óráról hozzák, hozhatják ki logopédiai terápiára, akkor máris kirajzolódik, hogy a zene és a mozgás terápiás hatása egyes esetekben nem hogy növekedne, hanem erősen csökken. Ami még inkább lényegessé teszi a logopédiai terápiákban a zenei-ritmikai elemek használatát.

Irodalom

- Bishop, D. V. M. 2012. *Trog. Test for Reception of Grammar*. Magyar adaptáció: Lukács Á.–Győri M.–Rózsa S. Budapest: OS Hungary Tesztfejlesztő Kft.
- Bóna J. 2007. A beszédképzés és beszédhallás összefüggése beszédhibásoknál (4-5 éves korban). In: Gósy M. (szerk.): *Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelvvelsajátításban*. Budapest: Nikol, 114–125.
- Csányi Cs. 2022. Érted (?) zenélek! Zenei elemek a logopédiában (Hang- és ritmusasszisztált komplex nyelvi fejlesztés). In: Dörnyé Zábrádi O.–Kurucz A.–Varga B. (szerk.): *Új irányok és lehetőségek a nevelés-, humán- és társadalomtudományok területén. XXVI. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar, 231–242. <https://lib.sze.hu/downloadmanager/details/id/46151/m/11386> (letöltve: 2023. 11. 29.)
- Feketéné Gacsó M.–Mácsainé Hajós K. 1999. A dadogás és a hadarás vizsgálata. In: Juhász Á. (szerk.): *Logopédiai vizsgálatok kézikönyve*. Budapest: Logopédiai Kiadó, 71–76.
- Gósy M. 2021. A hallás, a beszédészlelés és beszédmegértés vizsgálata In: Markó A. (szerk.): *Tanulmányok a beszédtudomány alkalmazásainak köréből*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 9–34.
- Gósy M. 2000. *A hallástól a tanulásig*. Budapest: Nikol Kkt.
- Gósy M. 1995. *GMP diagnosztika. A beszédészlelés és beszédmegértés folyamatának vizsgálata*. Budapest: Nikol Elektronikai Gmk.
- Horváth V. 2007. Beszédészlelési folyamatok tipológiája 6-10 éves korban. In: Gósy M. (szerk.): *Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelvvelsajátításban*. Budapest: Nikol Kiadó, 271–284.
- Jordanidisz Á. 2017. Magyar anyanyelvű gyerekek fonológiai tudatosságának fejlődése. In: Bóna J. (szerk.): *Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 203–220.
- Korompai I-né. 1999. Az artikulációs zavar vizsgálata. In: Juhász Á. (szerk.): *Logopédiai vizsgálatok kézikönyve*. Budapest: Új Múzsza Kiadó, 41–54.
- Lőrík J. – Palotás G. – Pléh Cs. 1991. *Szűrővizsgálat a nyelvfejlődési elmaradások feltárására. Leírás és eszközök*. Budapest: Logopédiai Gmk.
- Racsomány M. 2007. Az elsődleges emlékezet – a rövid távú emlékezés és a munkamemória elméletei. In: Csépe V.–Győri M.–Ragó A. (szerk.): *Általános pszichológia 2. Tanulás-emlékezés-tudás*. Budapest: Osiris Kiadó, 177–207.
- Rózsa S.–Tárnok Zs.–Nagy P. 2020. *A gyermekpszichiátriában alkalmazott kérdőívek, interjúk és tünetbecslő skálák*. Budapest: EFOP-2.2.0-16-2016-00002 Gyermek- és ifjúságpszichiátriai, addiktológiai és mentálhigiénés ellátórendszer infrastrukturális feltételeinek fejlesztése.
- Szebényiné Nagy É. 1999. A diszlexia vizsgálata. In: Juhász Á. (szerk.): *Logopédiai vizsgálatok kézikönyve*. Budapest: Új Múzsza Kiadó, 93–116.
- Tar É. 2017. *Fonológiai fejlődés, variabilitás, beszédhanghibák*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Én tombolok, Te dadogsz, Ők veszekednek ... !

Dadogó gyermeket nevelő család mediációval és családterápiával kísért esetbemutatása

Somogyi Tímea

ELTE BGGYK GYMRI Logopédiai Szakcsoport, Budapest

Bevezetés

Tanulmányomnak a dadogás pszichoanalitikus megközelítése adja elméleti keretét a kognitív és a szociális komponensekre is fókuszálva, terápiás szemszögből esetismertetésem betekintést nyújt a Családcentrum Alapítvány Komplex Dadogásterápia mediációs és családterápiás folyamatába.

A kora gyermekkori dadogás pszichoterápiás hátterét igyekezett feltárni Dr. Klaniczay Sára, korát megelőzve érdeklődésével, kutatási témájával, elhivatottságával és elköteleződésével.

A kötődésemlelet fokozatosan a pszichológia egyik legtöbbet kutatott témája lett, több magyar sztenderdizált eljárás létezik mérésére a többségi populációban.

1. Elméleti háttér

1.1. A dadogás jelenséghatáráinak értelmezése

A dadogás kialakulásában és fenntartásában jó néhány teória alapja az, hogy fontos szerepet játszik a kommunikációs környezet (Starkweather–Gottwald 1990; Healey et al. 2004; Fehérné 2009; Packman–Attanasio 2012).

A dadogás multifaktoralitása miatt kulcsfontosságú, hogy olyan fejlődési sémában gondolkodjunk, amelyben a gyermek megismerése során figyelembe veszi a környezet és az egyén egymásra hatását is. Ez jelenik meg a gyógypedagógiai intervencióban is, amikor az alapvető bio-pszicho-szociális nézőpontból vizsgálódunk. Az a kommunikációs környezet, amelyben a dadogó gyermek éli mindennapjait, hozzájárulhat a dadogás kialakulásához és fenntartásához, sőt a kommunikációs minta, beszédpélda fontos szerepet játszhat a beszédterápia eredményességében vagy eredménytelenségében. A tudományos kutatások azért is indokoltak ebben a témában, mert több vizsgálati eredmény azt támasztotta alá, hogy az utóbbi évtizedekben a családok, szülők egyre inkább bevonódnak a dadogásterápiákba. Így lehetőség adódik a terapeutákkal való konzultációra, tanácsadáson való részvételre, melynek keretében segítséget és mintát kaphatnak a szülők arra, hogyan változtassanak beszédükön amikor gyermekükkel kommunikálnak, pl. lassabban beszéljenek, mellőzzék a félbeszakításokat vagy a túl sok kérdezést (Bonelli et al. 2000; Starkweather–Gottwald 1990).

Hazánkban kevés a dadogás jelenséghatáráiban végzett tudományos kutatások száma. Eddig a XXI. században napvilágot látott publikációk főként esetismertetéseket, a tünetek leírását, gyakorlati javaslatokat fogalmaztak meg a terápiás megsegítéshez (Schmidtné 2004; Lajos 2009, 2011; Molnárné 2011; Hegedűsné 2009; Tóthné–Majsainé 2014; Tóthné 2017). Az elmúlt 7 évben jelentős logopédiai középpontú kutatást végzett Tóthné dadogó gyermek és anyja interakcióját elemezve, amikor a dadogó gyermek és anyja közötti kommunikáció sajátosságait és a dadogók beszéd- és nyelvi fejlődésbeli jellemzőit vizsgálva eredményei azt mutatták, hogy vizsgálati helyzetben a dadogó gyermekek anyái kevesebbet beszéltek gyermekeikhez, az anyák többször szakították félbe gyermekeiket, és kevésbé segítettek nekik, hogy magukat jobban

kifejezzék, ugyanakkor kevesebb sürgetést, parancsot, kritikus állítást és más negatív kommunikációs eszközt használtak gyermekeikkel való együttműködéseikben; eredményei szerint nincsen lényeges különbség dadogó és nem dadogó gyermekek és anyjuk kommunikációs stílusában az egymással létrejövő interakciókban (Tóthné 2017). Doktori értekezésében további kutatásra ösztönözte kollégáit, felhívva figyelmünket az anya-gyermek kommunikáció mögött létrejövő kapcsolati, kötődési sajátosságok, egyéb pszichés faktorok létfontosságú vizsgálatára. Bacsárdi gyakorló pszichológusi tevékenységét bemutató disszertációjában leírta, hogy a dadogók kötődése zavart mutatott. A diagnosztikus vizsgálatok és a pszichoterápia során gyakran tapasztalta az erősen szorongó gyermekek tüneteinek hátterében a családi rendszer működésének problematikuságát, legtöbbször az anya-gyermek kapcsolat frusztráltságát, zavarát, a kötődési bizonytalanságot. Nagycsoportos óvodások kötődési viselkedését vizsgálta a Világ-játék-teszt módszerével, mely rávilágított a dadogó gyermekek magányára, stabil kapcsolatainak hiányára (Bacsárdi 2018).

A dadogás komplex és multikauzális jelenség, pszichológiai vonatkozásaira sok kutatás irányult. A dadogás és kötődés kapcsolatának vizsgálata mindezekig kisebb hangsúllyal jelent meg. Kutatásomban Dr. Klaniczay Sára dadogó kisgyermekkel kapcsolatos kutatási eredményeire alapozva szeretnék további tapasztalatokat nyerni, összefüggéseket felfedezni a frusztrált megkapaszkodás ösztönének kisgyermekkori megjelenése és a dadogás korrelációjában.

Vizsgálataimban a DSM-5-ben meghatározott definíciót, szempontokat követve a dadogást primer tünetekkel (hangok, szótagok, szavak ismétlése) és szekunder jelekkel (pl. asszociált viselkedések társulása, kapkodó-felületes légzés, szemmozgások) kiegészülő beszédfolyamatossági zavarnak tekintem. Részint ebben jelennek meg a legújabb validált empirikus eredmények, másfelől egyesíti a korábbi definíciókat (többen nevezik a dadogást a beszédfolyékonyság zavarának: Wingate 1984; Starkweather 1987; Tringer 2010). Előbbiek meghatározásukban nemcsak a dadogás primer tüneteit nevezik meg pontosan, hanem utalnak a társuló tünetcsoportokra is (kommunikációs hatékonyság, teljesítmény, szorongás), megjelenítve ezáltal a dadogás komplexitását. Mindazonáltal összefüggésbe hozzák a fejlődés korai szakaszával a dadogás manifesztálódását: életkori sajátosságokra, esetleges kötődési komponensekre utalva – a BNO-10 fejlődési vonatkozást kizáró definíciójával szemben; kizárják az organikus, neurológiai eltérésen, egészségügyi okon alapuló létrejöttét, melyeket tudományos munkám során kizáró kritériumként tekintek (DSM-5 2014; BNO 2004).

A kötődés szerepe

„Az elsődleges kötődés szerepének felismerését a fejlődéslélektan paradigmatis fordulatának is szokták nevezni” (Vajda 1999: 50). Ezen kutatások a pedagógia, gyógypedagógia számára is fontos hozadékkal járnak. A kötődés szoros érzelmi kapcsolat, az anya és gyermek közti ragaszkodás, közelség keresése és fenntartása olyan személlyel, akinek a jelenlétében a gyermek biztonságban érzi magát; az anya által nyújtott biztonság, védelem, támasz fontos szerepet játszik a gyermek szociális képességeinek, személyiségének fejlődésében (Zsolnai 2001; Bowlby 2001, 1969). A kötődés érzelmi kötelék, mely a gyermek és az elsődleges gondozója között alakul ki (Cole–Cole 2006). „Célhoz igazított kapcsolatként” említi egy másik megközelítés, melyben a csecsemő és az anya együttműködése történik (Péley 2001).

Több elmélet is választ próbál adni a kötődés univerzális létezésére és kialakulására. Most az ún. pszichoanalitikus megközelítést szeretnénk röviden bemutatni. Freud rakta le a pszichoanalitikus iskola és így az analitikus kötődéselmélet alapjait. Több lépcsőfokon keresztül elemezte a csecsemő-anya kapcsolatot a drive-redukciós magyarázatának (1940) megszületéséig. Ebben az értelmezési keretben a szeretet tulajdonképpen a kielégített szükségletek kapcsán jön létre. Bowlby (1958) kiegészíti az elméletét azzal, hogy az anyához fűződő kapcsolat lesz a prototípusa minden későbbi párkapcsolatnak. A bécsi iskola több képviselője is a drive-redukciós elméletet vitte tovább, mint Anna Freud (1954) is, aki úgy vélte, hogy az anya-gyermek

kapcsolatban nem a tárgyhoz való kötődés, hanem a testi szükségletekből adódó elégedettség vagy frusztráció játszik szerepet. Az ún. Budapesti Iskola munkássága sem elhanyagolható az anya-gyermek kapcsolat vizsgálatában, hiszen Hermann Imre és Bálint Mihály is előfutárai voltak az előzőekben már említett tárgykapcsolat elméletnek. Fontos különbség Freud elméletével szemben, hogy a Budapesti Iskola szerint ez a tárgykapcsolat nem kötődik semmilyen erogén zónához, így nem orális, nem anális vagy genitális szeretet (Bálint 1999).

Bowlby kötődéseméletének kulcsmozzanata a gyermek biztonságérzetének és felfedezési vágyának egyensúlya. A kötődés kialakulását az első két életévben 4 szakaszra bontja, melyben a biztonságos háttér érzését adja a gyermeknek, ahonnan eltávolodhat, és ahova visszatérhet tapasztalatszerzés céljából (idézi Osváth 2008), ebben a folyamatban kezdetben az anyák aktívabb szereplők, majd a gyermek másfél éves korától osztoznak ebben a felelősségben, így lesz kétirányú a folyamat (idézi Cole–Cole 2006). Ainsworth az anya-gyermek kötődés mintázatait „idegen helyzetben” vizsgálta (a gyermek reakciója az idegenekre, amikor az anyával van, vagy amikor egyedül hagyják őt, és amikor újra találkoznak). Az anyai magatartást biztonságot nyújtónak és bizonytalanságot közvetítőnek kategorizálta. Előbbi tekinthető az egészségesen fejlődő gyermeki személyiség egyik alapjának (Ainsworth 1979). A gyermeki kötődést az anya visszatérésére adott reakciók alapján 3 altípusba sorolta: a) szorongó/elkerülő (vagy bizonytalan/elkerülő), b) biztonságosan kötődő és c) szorongó/ellenálló (Zsolnai 2001), ő az ambivalens/ellenálló fogalmat, míg Tóth 2011-ben a bizonytalan/rezisztens megnevezéseket használja. A biztosan kötődő gyermekek nagyon izgatottak, amikor az anyjuk egyedül hagyja őket, és azonnal kapcsolatot keresnek vele, miután visszatér. A szorongó/elkerülő gyermekek kis figyelmet fordítanak az anyjukra, amikor együtt vannak, és kerülnek a vele való kapcsolatot, amikor az visszatér. A szorongó/ellenálló gyermekek folyamatos szorongást mutatnak, nagyon izgatottak, amikor az anyjuk magára hagyja őket, visszatértekor azonban nem hagyják magukat megnyugtani. Keresik az anyjukat, de el is taszítják maguktól, mintegy „szeretve gyűlölnék”. Main és Solomon (1990) egy negyedik kötődési típust is megfogalmazott: a dezorganizált/dezorientált típust, amelyre inkohérens, ellentmondásos viselkedés a jellemző, mozdulatlanság, sztereotíp mozgások, s a szülő a biztonság és a félelem forrása is egyben. Tóth (2011) szerint a kötődés minőségét több tényező is befolyásolja, ezek közül a legújabb kutatások témája a szenzitivitás, mely azt az összetett tevékenységet foglalja magába, hogy a szülő megfelelő módon észleli és értelmezi a gyermek jelzéseit, és az ezekre adott reakciója megfelel a gyermek aktuális szükségletének, válasza megnyugtatta őt. A bizonytalan (elkerülő és ellenálló) kötődési mintázat kialakulásában a szülő inszenzitív, nem kellően érzékeny viselkedését tartják a fő oknak. Eszerint a gyermek fenyegető vagy nyugtalanító helyzetben nem tapasztalja meg a szülő folyamatos elérhetőségét és támogatását, így szorong, hogy szükség esetén nem kap megnyugtatót. Thomas és Chess (1989) illeszkedésmodelljének központi eleme a gyermek és a környezet egymásra hangolódása. Illeszkedés (összeillés) során a gyermek képességei, temperamentuma, motivációi és szükségletei megfelelőek ahhoz, hogy a környezetük lehetőségeit tudják követni, és tudják teljesíteni annak elvárásait, így ilyenkor optimális a gyermek fejlődése. Az összeillés hiánya (gyenge illeszkedés vagy rossz illeszkedés) esetén a gyermek viselkedési stratégiája nem megfelelő a környezete kihívásaihoz, az azzal való megküzdéshez, ezért nem megfelelő interakciós körök és fejlődési nehézségek alakulhatnak ki. Sameroff (2005) modellje szerint a gyermek biológiai adottságai (temperamentuma, kognitív képességei), a megszerzett/tanult készségei, személyiségjellemzői, valamint a szülő (a környezet) jellemzői folyamatosan és kölcsönösen hatnak egymásra. Ebben a sokszereplős dinamikus folyamatban mind a gyermek, mind a szülő és a család is fejlődik. A fejlődő egyén a legkorábbi időszaktól kezdve környezetének, így saját fejlődési feltételeinek is aktív szervezője (Danis–Kalmár 2011).

A felnőttkori kötődés kutatásának alapjául az előzőekben tárgyalt csecsemőkori kötődési stíluscsoportok szolgáltak. Csecsemőkori kötődésünk, mintegy belső munkamodellként jelen van egész életünk során, részben állandósult kognitív struktúráként, de a párkapcsolati tapasztalataink

és az újabb életszakaszok által módosul és kiegészül. Ez a munkamodell egyrészt az elsődleges gondozó hozzáférhetősége és válaszkészsége alapján alakul ki, másrészt maga a személy azon megélése alapján, hogy ő mennyire szerethető és érdemes (Bowlby 1980). Tehát az eddigi kutatások alátámasztják a belső munkamodell elméletét, azaz a kötődést mint koherens, stabil mentális struktúrát, mely folytonosan és dinamikusan alakul a tapasztalatok fényében, alapjául szolgál az önértékelésnek is, mert a modell részét képezik a szelfre vonatkozó kogníciók és érzelmek (Waters et al. 2000; Osváth 2008).

Az előzőekben már ismertetett elképzelések, kutatási eredmények egyre közelebb vittek a ragaszkodás analitikus fogalmától a kötődésig, s Bowlby és munkatársa Ainsworth által a kötődés vizsgálatára kidolgozott paradigma új keretet adott a kognitív, érzelmi és társas fejlődés tanulmányozására. Elméletük, koncepciójuk, modelljeik nagy jelentőséggel bírtak a pszichiátriai zavarok modern vizsgálatára, a fejlődési pszichopatológiai kutatásokra és a pszichoterápiákra is (Hámori 2016).

Nemzetközi szinten úttörőnek számítottak a hazai molekuláris genetikai kutatások, 2000-ben Lakatos és kutatócsoportja publikált elsőként a csecsemőkori kötődés egyéni változatosságának hátterében álló specifikus génhatásokról (Lakatos et al. 2000). A Budapesti Családvizsgálatban szignifikáns kapcsolatot tapasztaltak a csecsemők kötődési viselkedése és a DRD4 gén polimorfizmusa között, míg a kötődési biztonság és dezorganizáltság nem volt kapcsolatban a SERT gén ismétlési változataival (Lakatos et al. 2003). Az asszociáció vizsgálatok a DRD4 gén SERT gén szerepe mellett a komplex, poligénes háttér feltételezését vetették fel a kötődés szerveződésében (Gervai et al. 2017).

A dadogás és a kötődés együttjárása

Freud a dadogást a beszélni vagy nem beszélni belső konfliktus manifestációjának tartja – még a kötődélméletek megjelenése előtt –, kiemeli a *dependencia* jelentőségét. A dadogás értelmezhető a szeparáció, önállósodási folyamat ellen ható jelenséggént (Mahler 1975; Wilkinson 2001). A *túlzott kötődés, függőség* jelenleg is témája több kutatásnak, ez a kötődési rendellenesség az anyába való belekapaszkodás (vö. Hermann-féle megkapaszkodási ösztön) és állandó fizikai jelenlét szükségességét jelenti (Brisch 1999, idézi Tóth et al. 2009; Zsolnai 2001). A klasszikus kötődési típusok nem mutatnak egységes képet a későbbi pszichopatológiában megjelenő kapcsolatukban. Közvetlenül nem lehet bejósolója egy pszichés rendellenességnek önmagában az, ha a gyermek bizonytalan kötődéssel rendelkezik, csak potenciális rizikófaktor (Stroufe 2005).

Klaniczay (2001) megfigyelte a hozzá fordulók anamnézisében, hogy nagy számban jelennek meg a megkapaszkodási frusztrációs ösztönre utaló események, pl. szeparációs trauma, fizikai valóságban történő leesés, kézlefogás vagy akár a szülő részéről kommunikált elhagyással való fenyegetés. A megkapaszkodás az életkor előrehaladtával változik, átlényegül. Három éves korra a beszéd az anya-gyermek kapcsolatban egyre nagyobb szerepet játszik, így a megkapaszkodás is a testi kontaktus helyett a beszéden keresztül jelenik meg. Így a *beszéd is a megkapaszkodás egy formája, eszköze, melynek megjelenése egybeesik a gyermek én-élmény funkciógyakorlásával*. Ha a szülő részéről nem történik meg ez a fajta autonómia és személyes cselekvés elfogadása, az a gyermekben frusztrációt és regressziót eredményezhet, mely megjelenik a beszédben is (Hermann 1943; Klaniczay 2001).

A dadogó gyermekek kötődésének vizsgálatával kevés tudományos szakirodalom foglalkozik, bár e témakör jelentőségét több kutató is felvetette (Klaniczay 2001; Wyatt 1969). Egy új hazai kutatásban több szerző is kiemeli az anya-gyermek kapcsolatnak, az interakciónak és a kötődésnek a dadogás kialakulásában játszott fontos szerepét. Empirikus kutatási eredményeik szerint a dadogás egy kora gyermekkori traumára, a kötődés megszakadására, a szeparációra, illetve a kommunikáció zavarára adott válaszreakció. A szülő-gyermek kapcsolat kulcsszerepet játszik a dadogás kialakulásában, fenntartásában, így pontos

hatásmechanizmusának azonosításával a dadogás prevenciója, megértése, terápiája egyaránt hatékonyabbá tehető (Lajos et al. 2018).

A dadogó gyermekek családja

Megoszlanak a kutatási eredmények, hogy a dadogók milyen szülői háttérrel rendelkeznek. Az **egyik feltételezés szerint** a szülők dominánsok és túlgondoskodóak, szorongók, perfekcionista és teljesítménycentrikusak. A **másik feltevés szerint** passzívok és túlságosan megengedőek.

Vannak olyan esetek, amikor a gyermek bizonyos helyzetekben az édesanyjához menekülne a szorongásának enyhítésére, azonban ha nem megfelelő módon áll ehhez a helyzethez a saját édesanyja, akkor ezáltal elbizonytalanítja a gyermekét, vagy felerősíti annak félelmeit, azaz csak ront a helyzeten.

Sok vélekedés azonban egyáltalán nem a szülők magatartását hibáztatja, nevezi meg okként, ezek szerint ugyanúgy kezelik gyermekeiket, mint a többi szülő. Tehát **a szülői magatartással kapcsolatosan nincs egy egységes kutatási eredmény, többféle teória is fennáll.**

Rendszeresen megfigyelhető például az a családi modell, amikor az anya uralkodó és domináns, az apa pedig a gyengébb, elnyomott és bizonytalan. A dadogó fiúgyermeket az anya magához köti, és nem engedi közel az apához, akivel ezáltal gyengébb lesz a kapcsolata. Így gyakran ezek a gyerekek bizonytalanná és függővé válnak, ezért később felnőtt korukban is olyan kapcsolatot keresnek, ahol a másik fél domináns, ezáltal viszik tovább a családban eltanult sémát. A másik családtípusban az apa a domináns és tekintélyt parancsoló személy. Dühös és hirtelen haragú, ami által a gyermek könnyen félénkké válik, így előfordulhat, hogy dadogni kezd.

Fontos a család úgynevezett tünetfenntartó szerepe. Gyakran előfordul, hogy a szülők közötti konfliktusok és feszültség megbújik a háttérben, míg előtérbe kerül a gyermek dadogása. A szülők így megpróbálják fenntartani tudat alatt a megakadási tüneteket, mert addig sem kell foglalkozniuk a saját és kapcsolatuk problémáival. Sok pszichológus szerint nagyon fontos a gyermek kapcsolata a szüleivel, főleg az édesanyjával, azonban általánosságban elmondható, hogy a szülők közötti kapcsolat még fontosabb szerepet játszik a gyermek lelkivilágának alakulásában. A szülők konfliktushordozók, és ezt vetítik ki a gyermekeikre is, mert az állandó feszültséget nem tudják leplezni. Fontos jelentősége van annak is, hogy milyen helyet foglal el a dadogó személy a családban, ezért van az, hogy nem mindegyik gyermek dadog. Hiszen mondhatnánk, hogy egy családon belül vannak, ugyanabban a környezetben, és ugyanazzal a családi háttérrel rendelkeznek. Ennek ellenére mégsem jellemző minden gyermekre. Az első gyermek egy jó ideig megtapasztalja az egykeséget, majd meg kell tanulnia úgy élni, hogy már nem csak ő az egyetlen gyermek a családban. A második vagy harmadik szülött gyermek már születésétől fogva tisztában van azzal, hogy nem ő az egyetlen a családban, így ennek is fontos jelentősége van a fejlődés és érése szempontjából. Az, hogy testvérek között folyamatos a versengés és rivalizáció, valamint akár akaratlanul is, de összehasonlítják őket, nagy befolyással van a fejlődésükre. Az is megfigyelhető azonban, hogy sokkal nagyobb arányban találkozhatunk egykével a dadogók között. Ez amiatt lehet, hogy rájuk hárul a szülők minden figyelme, így elkényeztetettebbek és önállótlanabbak lehetnek (Lajos 2009).

A negatív énkép, az alacsony önértékelés, valamint a szorongás alapját képezi a dadogás kialakulásának. Ehhez még nagyban hozzájárul a családi háttér, például a domináns anya és az elnyomott apa (Nagy-Józsa 2016).

Gyakrabban jelentkezik a dadogás, ha a személy szorong, büntudatot vagy rosszindulatot érez. Továbbá az is negatívan hat a beszédre, ha korábban már rossz tapasztalatuk volt az adott kifejezésekkel, szituációkkal. Ebben az esetben is a szorongás és a stressz az, ami megakadályozza a beszélőt, hogy dadogás nélkül beszéljen. A gyermekek fő kommunikációs partnerei az édesanyák, ezáltal nagyon fontos szerepük van a terápiás folyamatban, illetve a klinikai stratégiák felállításában is (Dehqan et al. 2008).

Az eddig leírtak alapján tehát egyértelműen szembetűnik, hogy **a dadogást célszerű családszinten kezelni, nemcsak a tünetet, hanem a háttérét is feltárni**. Ebben nagy segítségünkre lehet a **családterápia**. Ez egy olyan pszichoterápiás módszer, amely igyekszik feltárni a családban megjelenő aktuális érzelmi problémákat azáltal, hogy a diszfunkcionális családi mintákat megváltoztatják. A múltbeli tapasztalatok és konfliktusok tudattalanul is hatással vannak a jelenben lévő kapcsolatokra és a viselkedésre adott szituációkban. Ezeknek a tudatosítása és megértése nagyban segítheti a kommunikációt a családon belül. A terapeuta segít értelmezni és feltárni a családtagok közötti elvárásokat, illetve frusztrációkat, így kielégítőbb kapcsolatok létrejöttét eredményezi (Feuer 2019).

A **mediáció vagy más néven közvetítés** egy békés vitarendezési módszer, amelyben a felek egy semleges harmadik fél bevonásával oldják meg a felmerült konfliktust. A szó – mediare – eredeti jelentése: közvetíteni, középen állva, békéltetni. A mediáció során a felek maguk hozzák meg döntésüket az ügyükben, a mediátor segíti annak megszületését a felek között a kommunikáció megsegítésével, nem beleszólva a végkifejletbe. A cél a nyerő-nyerő helyzet kialakítása, így a felek közösen döntenek a vitás kérdésekben (Szamos-Barcy 2002).

A mediáció önkéntes alapon működő konfliktuskezelési módszer, a mediátor végig kézben tartja az irányítást, és speciális kommunikációt alkalmaz a vitás felek között (Lovas-Herczog 2019).

A dadogás kezelése

A megfelelő terápiához szükség van arra, hogy ne csak a dadogó személyt, hanem a dadogás egész családra való kivetülését is figyelembe vegyük. A tapasztalatok alapján a dadogó személyek életminősége rosszabb, mint az ép beszédűeké. Továbbá sérülnek a beszédbeli nehézségeik miatt, különösen serdülőkorban, a külső, környezet által érkező visszajelzések miatt.

A dadogó gyermekek kevesebb bizalmat mutatnak szüleik felé, illetve kevésbé kötődnek szüleikhez, mint az ép beszédű társaik. Több felmérés is azt mutatta, hogy a gyermekek nem voltak elégedett azzal, ahogy szüleik bántak velük, és több autoritást szerettek volna kapni (Beilby 2014).

Egy jó terápiás program célja több tényezőből áll össze. Csökkenti a félelmet bizonyos szavaktól vagy szituációktól, hogy megváltoztassa a dadogáshoz való hozzáállást, valamint egy megfelelő énképet alakítson ki. Megváltoztatja a dadogás mintázatát, melyet úgy ér el, hogy folyamatosan megfigyeli az illető beszédét, és a beszédhez mérten kezd technikákat elsajátíttatni a dadogás kezelésére. Továbbá a terápiát követően egy szinten tartó programot alakít ki, amelynek legfőbb része a személy saját magának monitorozása, illetve az elsajátított módszerek alkalmazása, valamint az önismeret fejlesztése. Azonban sajnos sok esetben nem elérhetőek a dadogók számára megfelelő terápiás lehetőségek (Fraser 1998).

Felmérések alapján az mondható el, hogy a dadogó személyeknek megnyugvást jelent, ha beszélhetnek a dadogásukról, és ha egy biztonságos, támogató családi háttérrel rendelkeznek. Sokan azt mondták, hogy a szüleik nem sokat segítettek a dadogás feldolgozásban, illetve ennek a kommunikációs nehézségnek a kiküszöbölésében, főként azért, mert nem tudták, hogyan kellene. A legtöbb megkérdezett úgy vélekedett, hogy hatással van a családi kapcsolataira a beszédje, mert több esetben is előfordult, hogy a szüleik befejezték a mondataikat, türelmetlenek voltak, és nem mutattak megértést a gyermekkel szemben. Nem szívesen beszéltek a kutatásban résztvevők szüleikkel és barátaikkal a nehézségeikről, azonban csoportterápia keretein belül, ahol hasonló emberekkel voltak körülvéve, szívesebben nyíltak meg. Ám fontos azt is megemlíteni, hogy sok esetben a szülők rengeteget segítenek a gyermekeknek a dadogás enyhítésében. Többen is megjegyezték, hogy az egyik legjobb, amit a szüleik tettek, hogy emlékeztették őket a terápián tanult technikák alkalmazására. Továbbá fontos az is, hogy türelmesen meghallgatták a gyerekeket, nem siettetve, sürgetve őket (Hughes 2011).

Hazánkban nincs standardizált vizsgálati eljárás a dadogás felmérésére, hiszen nehéz megállapítani az élettani nem folyamatosság és a valódi dadogás közötti különbséget. A szempontok, melyek szerint megállapításra kerül a dadogás, a következők: beszédfélelem

meqléte, hangisméltés, elnémulás jelenléte, beszédfolyamatban megjelenő megszakítottság, bátortalan, félénk, habozó pszichés magatartás, a beszéd expresszív gátoltsága. Továbbá fontos tényező még az is, hogy mennyi ideig állnak fenn a nem folyamatossági tünetek. A legalább három hónapja fennálló tünetek már további figyelmet és vizsgálódást igényelnek, mert több mint valószínű, hogy valódi dadogásra utalnak. A dadogás vizsgálata a Logopédiai protokoll szerint a dokumentumelemzésből, megfigyelésből, kikérdezésből és tesztelésből áll, valamint nyelvi minta gyűjtéséből és szűrő- és teszteljárások alkalmazásából. Több kutatás is bebizonyította, hogy a szülők bevonása a terápiába jelentős előrelépést jelent és sokkal inkább elősegíti a gyerekek fejlődését (Somogyi–Lajos 2022a).

Fontos a dadogást tüneti szinten kezelni, azonban ez sok esetben nem elegendő. Azt tapasztalták, hogy a dadogás mint tünet gyakran a családi rendszerben fennálló probléma indikátora lehet. A problémára érzékeny gyermek jelezheti azt kommunikációján keresztül, dadogás formájában. Ha nem sikerül a tüneti kezelés során a valódi okot feltárni, akkor tünetváltás történhet, hiszen nem oldódott meg a probléma magja (Somogyi–Lajos 2022b).

Nagyon fontos lenne a dadogó személyek számára, hogy részt vegyenek csoportos foglalkozásokon. Itt lehetőségük lenne arra, hogy hasonló emberekkel beszéljenek és találkozzanak, valamint megvitassák a hasonló, illetve eltérő nehézségeiket. Valamint esetleg akár egymásnak is adhatnak tanácsokat, melyekkel segíthetik egymás megküzdését a napi nehézségekkel. Jelentős az a tényező is, hogy a terápiás foglalkozásokon szükség lenne a család jelenlétére is, így komplexebben kezelhető a tünet. Továbbá azért is lényeges a részvételük, hogy minél edukáltabbak legyenek a témában, ezáltal megfelelő segítséget tudjanak nyújtani az adott illetőnek. Mindazonáltal így csökkenne az a szorongás a dadogó személyekben, ami abból adódik, hogy a család nem beszél a megakadási jelenségekről (Hughes 2007).

1. Esetismertetés

2. 1. A dadogás diagnosztizálása

A beszédkórformák sérülésspecifikus korrekciója komplex gyógypedagógiai, pszichológiai tevékenységben nyilvánul meg, melyben központi szerep jut a logopédusnak. „A logopédiai tevékenység a beszéd-, hang-, és nyelvi zavarban szenvedő egyén egész személyiségét érintő pedagógiai jellegű gyógyító nevelés” (Fehérné 2001: 126).

A logopédiai diagnosztika során a beszéd- és a kommunikációs képességet a kódolás, dekódolás, rekonstruálás és a visszatükrözés oldaláról közelíti meg, így kitér a szenzoros, a motoros, a kognitív és a szocioemocionális képességek vizsgálatára. A családi és intézményi háttér összefüggéseinek megismerésével közelíti meg egy-egy logopédiai kórkép feltárását. „Ebben az értelmezésben a diagnózis felállítása akkor lehet valid, ha a diagnosztikai folyamat kiterjed minden egyes tartalom megfelelő vizsgálatára, elemzésére, értékelésére” (Gerebenné et al. 2012).

Hazánkban a logopédusok nem használnak sztenderdizált vizsgálóeljárást a dadogás, a dadogó beszéd megállapítására, mert a szakirodalmaink alapján egyelőre még nincsen pontos, objektív metódus a korai természetes nem folyamatos beszéd és a dadogás elkülönítésére. A gyakorlatban a dadogás differenciáldiagnóza a gyermek megfigyelésével és a szülőtől kapott információk elemzésével valósul meg, továbbá a szakemberek tapasztalatai határozzák meg, hogy kit tekintenek „valódi dadogónak”. A logopédusok a következő szempontokat veszik figyelembe a „valódi dadogás” megállapítására (Mérei–Vinczné 1991: 109 nyomán):

- beszédfélelem meqléte,
- fő tünetek: hangisméltés, elnémulás,
- megszakítottság jellemzi-e a beszédfolyamatot?
- pszichés magatartás: bátortalan, félénk, habozó,
- expresszív beszéd gátoltsága jellemző-e?

Schmidtné (2004) a fentiek mellett a terápiába való bekerülés kritériumaként javasolja az időtényezőt (a tünetek fennállásának ténye legalább 3 hónapja), a tünetek súlyosságát, és annak mérlegelését, hogy a gyermek környezetét a tünetek mennyire zavarják.

Dadogásspecifikus logopédiai protokollokat hoztak létre egyes szakszolgálati intézmények (Kecskeméti modell, Gereben 2014). Így a hazai gyakorlatban a logopédusok többsége a Logopédiai vizsgálatok kézikönyvében található (Juhász 2007: 19) vizsgálatokat használja a dadogó gyermekek diagnosztizálásakor. Tehát a magyar logopédia hagyományosan beszédorientált, a beszédzavarok diagnosztikájában több informális és formális eljárás megtalálható. Ugyanakkor a beszéd- és nyelvi zavarok diagnosztikája nagy mértékben fejlesztendő a validitás és megbízhatóság tekintetében. A Logopédiai protokoll a beszéd, a nyelv, a kommunikáció vizsgálatára 0-4 és 4-7 éves kor között a dokumentumelemzés, a megfigyelés, a strukturális kvalitatív és kvantitatív elemzések, a kikérdezés és a tesztelés módszereit javasolja, melynek eszközei a jegyzőkönyvek, nyelvi minta gyűjtése, szűrő- és teszteljárások (Gerebenné et al. 2012).

A kutatók nagy része megállapította, hogy a szülői beszédviselkedés módosítása, a szülők bevonása a terápiás folyamatba elősegítheti a dadogással küzdő gyermek beszédfolyamatosságát (Schmidtné 2004; Tóthné-Majsainé 2014; Miles–Bernstein 2001; Winslow–Guitar 1994; Langlois–Long 1988). Tapasztalatom szerint a logopédusok diagnosztikus és terápiás szemléletét, az alkalmazott módszereket az határozza meg, hogy milyen okokat feltételeznek a dadogás létrejöttében.

Vizsgálataimban a dadogó és a normál beszédfolyamat megkülönböztetésére a hazai logopédiai gyakorlatban széles körben elterjedt differenciáldiagnosztikai aspektusokat tartom mérvadónak.

2.2. A dadogó család anamnézise

5 év sikertelen próbálkozás után, melyben igyekeztek felszámolni a dadogás tüneteit, felkereste a család a Családcentrum Alapítványt, és kérte a segítségünket gyermekük dadogásával kapcsolatosan, mert Özséb fiúk dadogása hetekkel azelőtt ismét felerősödött, most már őt is elkezdte zavarni, ezt kétségbeesetten sírva szülei értésére is adta: "*Nem tudom kimondani!*"

2.2.1.1. találkozás a családdal

A dadogásról mint kommunikációs tünetről való ismereteim birtokában, és tapasztalva a nehezen követhető kommunikációs helyzeteket, az 1. találkozás alkalmával a szülőknek terápiás intervencióként felajánlottam a mediáció lehetőségét, melynek nagyon megörültek, s elengedve korábbi kérésüket – hogy csak a dadogó kiskamasz fiúkkal foglalkozzon valaki – a megrendelő beszélgetés során őszintén mesélték el nehézségeiket mindketten, miközben egymás szavába vágtak, fegyelmezték a gyerekeket, vagy az ikerfiúk fegyelmezését azonnal „lezavarta” kamaszlányuk mindennemű szülői kérés hiányában, s mindezt olyan természetességgel tette, hogy belesimult 5 tagú családjuk egymással párhuzamosan történő kommunikációjába, amikor a beszélőt vagy beszélőket a többiek annulálják, mind a szülők, mind a gyerekek a hangerejük növelésével igyekeztek felhívni magukra a figyelmet, illetve túlharsogni azt, aki beszél. Nehézségként említették ikreik és kamaszlányuk nevelési problémáit, hogy mindhárman szófogadatlanok, sokat veszekednek együtt, de az ikrek is önmagukban ketten – mert 1 osztályba járnak. Pl. hogy tegyenek igazságot, amikor ugyanaz az 1 dolog kell mindkét gyermeküknek/ugyanazzal szeretnének játszani? Hogyan tudják megosztani figyelmüket mindhárom, illetve mindkét gyermekük között ugyanúgy, mert mind Vivien, a kamaszlányuk, mind Özséb és mind Levente ugyanazt szeretné, vagyis ha csak vele foglalkoznának? Hogyan s mit tegyenek szülökként Özséb dadogásakor? Mondják ki helyette a szavakat, mondatokat?

A szülőkkel való 1. konzultáció utolsó mozzanataként a „Megrendelő beszélgetésben” a következőket hangsúlyozták a szülők, s kértek segítséget:

- Özséb dadog, szülőként hogyan tudják őt segíteni a dadogás felszámolásában?
- Leventének erőteljes dühkitörései vannak, szülőként hogyan segíthetik kiskamasz fiukat?
- Viviennek elalvási nehézségei vannak, fél 14 évesen egyedül aludni a szobájában.

Bacsárdi (2018) doktori disszertációjában összegezte diagnosztikus vizsgálatait és pszichoterápiás munkájának tapasztalatait: az erősen szorongó, dadogó gyermekek tüneteinek hátterében a családi rendszer működésének inadekvát jelensége, legtöbbször az anya-gyermek kapcsolat frusztráltsága, zavara és a kötődési bizonytalanság áll.

A szülők segítségkérését hallva számomra egyértelművé vált, hogy rendszerszemléletben és interdiszciplinárisan gondolkodva, cselekedve tudom adekvátan megsegíteni a családot, melyben mindegyik gyermek rendelkezik valamilyen tünettől, a szülők sem „érik jól magukat a bőrükben”, boldogtalanok, egymás mellett élnek, a gyermekeik mindennapjait szervezik, segítik. Rögtön eszembe is jutott, hogy először fontos lenne „megtanítani” mindegyik családtagot arra, hogy kívárlják, megvárják egymást, amikor beszélnek, odafigyelést tanúsítsanak egymás iránt, de ezt megelőzően elengedhetetlen annak feltérképezése, milyen egyéni szükségletekkel rendelkezik a szülőpár mindkét tagja, milyen erőforrással rendelkeznek a szülők, mely segítségükre lehet a motivációjuk megvalósításában, s ezekben segíthet indulásként a mediáció folyamata.

A családtagok közötti interakciók megfigyeléséből, a szülői explorációból, a dadogó kiskamasz Özséb logopédiai vizsgálatából, az érzelemszabályozási nehézségekkel rendelkező kiskamasz Levente, az alvási nehézségekkel rendelkező kamaszlány Vivien állapotmegismeréséből a következőket emelem ki:

Özséb korán kezdett el beszélni, nagycsoportos koráig gyönyörűen kommunikált, majd készülve az iskolába, elkezdett dadogni. Ez 4 év után, immár 3. osztályosként őt is zavarja, tehetetlennek érzi magát a folyamatos beszéd alkalmazását illetően, ahogy szülei is, hogy mit tegyenek, hogyan tudják segíteni kiskamasz fiukat.

Ikertestvére, Levente visszahúzódó, sokszor bizonytalan, keresi a szavakat. Türelmetlenségében sokszor indulatosan reagál, könnyen válik dühössé, s testvéreivel és szüleivel szemben is sokszor kihasználja testi erejét, fizikailag bántalmazza ikertestvérét, 5 évvel idősebb kamasz nővérét és néha szüleit is.

Az édesanya, Éva 43 éves, főállásban közalkalmazott egy kerületi ételmezési szolgáltatónál, mellékállásban országos franchise hálózatát építi, férje István 45 éves üzletvezető az agglomerációban.

Motivációjuk: mindketten úgy érzik, „nagyon összecaptak a fejük fölött a hullámok”, mindhárom gyermekük tünetel, egyre tehetetlenebbnek érzik magukat szülőként, ez növeli mindannyiuk feszültségét, a szorongásuk egyre jobban növekszik, egyre gyakoribbak mindannyiuk között a konfliktusok, s a szülők bizonytalanok abban, jól büntetik-e meg gyermekeiket, ezért sokszor nem is tartják be a büntetést, vagy sokszor nem támogatják egymást szülőként az elhamarkodott kijelentéseikben, pl. gyermekeikre kirótt büntetések tekintetében, inadekvát a büntetés családon belül, mely újabb konfliktusokat generál.

Pár- és családterápiás megfigyelésemet megerősítették a szülők explorációra adott válaszai: „A gyermekeink jómódjukban nem is tudják, mit tegyenek!” Melynek magyarázatakor mindkét szülő tehetetlenségét mesélte el, a gyermekeik által működtetett-megteremtett káosz miatt, mert sokszor szófogadatlank, kiabálnak, visszafeleselnek nekik, szülőként ennek ellenére nagyon szeretnék még jobb szülők lenni, s megadni gyermekeiknek mindazt, melyben ők gyermekként hiányt szenvedtek.

A szülők anamnézise szerint: mindketten betöltve a nagykorúságukat elköltöztek otthonról, s a saját lábukra állva eltartották magukat, miközben egyetemre jártak. Állandó félelemmel, szorongással és bizonytalansággal tölti-töltötte el őket, hogy szeretnék jobb szülők lenni, mint a saját szülei voltak. Az édesanyával saját édesanyja sohasem volt elégedett, hiába próbált

kisgyermekkorától megfelelni neki; bezzeg a bátyjának nem kellett semmit sem tennie, mégis ő volt a család kedvence, akit mindig megdicsértek, akinek semmit sem kellett otthon segítenie, s akit most is segítenek a szülei, nem úgy, mint őket.

Az édesapát saját édesapja rendszeresen bántalmazta fizikailag pl.: övvel verte, hiába tett meg ő is gyermekkorától mindent, hogy a szülei elégedettek legyenek vele, kitűnően tanult, sok házimunkát végzett, de így sem sikerült szülei szeretetét elnyernie, nem úgy, mint a húgának, aki mintagyerek volt, míg „ő a család fekete báránya”.

Az előzőekből feltételezhetően szülőként mindketten bizonytalan kötődéssel rendelkeznek, mindketten parentifikált gyermekként nőttek fel, s ez, illetve a családban jelenlévő kommunikációs és konfliktuskezelési nehézségek megágyazhattak gyermekeik bizonytalan kötődéséhez, frusztrációjához, melynek beszédbeli tünete a dadogás, magatartásban megjelenő tünete az érzelmszabályozási nehézség, érzelmi területen okozhatja kamaszlányuk félelmeit, gátolhatja leválását (Bibók 2023: 129).

Logopédiai státuszdiagnózis: Özséb tono-klónusosan dadog, az édesanya, illetve az édesapa kommunikációs és konfliktuskezelési kompetenciájában megerősítésre szorul; Özséb ikertestvére, Levente érzelmszabályozási nehézségekkel küzd, introvertált, feltételezhetően azért, mert verbálisan nem olyan ügyesen szövi a mondatait, mint testvére, valószínűleg ez okozhatja frusztrációját, szorongását.

Családterápiás státuszdiagnózis: a szülői-gyermei alrendszer kialakulatlan, a határok diffúzak – nem lehet tudni, hogy ki miben kompetens, ezért valószínűleg a váratlan, ismeretlen vagy stresszhelyzetekre az egész család közvetlenül és kaotikusan reagál.

Mediációs cél: A szülők nehézségeinek, elakadásainak megismerése; szükségleteinek mint motivációs erőt adó erőforrásnak a feltérképezése, a változások beindítása, majd a folyamat családterápiába történő átvezetése.

Logopédiai cél: logopédiai gyakorlatokkal, relaxációval a beszédben részt vevő izmok ellazítása, a hasi légzés elsajátítása, a folyamatos beszéd megélése és kialakítása, automatizálása a mindennapi beszédbe.

Párterápiás cél: írásom elméleti alapjai előrejelzik a dadogó gyermekek és szüleiknek pár- és családterápiás, Érzelmi Fókuszú Párterápiával való sikeres terápiás megsegítését, ugyanis feltételezhetően a kiváltó okok felszámolásával megszűnnek a gyermekek beszédbeli és az egyéb kísérő tünetei, pl. levegővételi.

A szülők valószínűsíthetően parentifikált gyermekként való felnevelkedése azt jelentheti, hogy mindkét szülő eredeti, származási családjában a családi szerepek felcserélődhettek, és mindkét szülőre gyermekként olyan feladatok hárultak, amelyek nem az életkoruknak megfelelő felelősséggel jártak. Ezek hatására gyermekként a szülők „kis felnőtté” váltak, akiknek az lehetett a láthatatlan küldetésük, hogy érzelmileg és fizikailag kiegyensúlyozzák származási családjukat. Így nekik ellopták a gyermekkorukat, melynek hosszú távon káros hatásai lettek mind a felnőttkori, mind a párkapcsolati működésükre (Bibók 2023).

Családterápiás cél: rugalmas határok kialakítása az alrendszerek között és a család külső határaiban is, az alrendszerek funkcionális működésének segítése, helyreállítása, a családtagok együttműködésének elősegítése a kommunikációs és konfliktuskezelési kompetenciák megerősítésével. Az interakciók visszajelzése által plusz információkhoz juthatunk, melyek elősegítik a sikeres és eredményes terápiás folyamatot, sőt a mediációs folyamat kezdeti alkalmazásával időben le is rövidíthetik azt, felszámolva a verbális csatorna nehezítettségét. A szülői kompetencia megerősítése, a szülőpár közötti verbális megnyilatkozások a dadogásról, a családi kapcsolatokról és a folyamatban megjelenő családi mintázatok felismerése, elfogadása, azok családi dinamikába való integrálása.

2.3. A változások beindítása, a mediáció folyamata, nehézségei és lezárása

A mediációs folyamat kezdete

A mediáció kereteit betartva a szülők lehetőséget kaptak egymás narratíváinak megismerésére, saját élményként megtapasztalták, milyen az, amikor meghallgatják egymást, végighallgatják egymást, odafigyelnek egymásra. Megnyugvást jelentett számukra, hogy elmondhatták, milyen nehézségekkel rendelkeznek, mire keresik a megoldást (ld. 1. ábra).

Az édesanya, Éva	Az édesapa, István
- „Érzelmileg eltávolodtam Istvántól! - Nem vagyunk egymással olyan toleránsak, megértőek, mint régebben! - Az intimitás nem nagyon van jelen mostanában! - A gyerekek előtt „egymásnak dobáljuk a labdát”, mert sokat éjszakázunk, nehezen alszanak el, éjszaka felébrednek – ezeket jobban kellene kezelniük, mert nem tudjuk úgy megbeszélni, mint korábban! - Nincsen meg közöttünk egymás elfogadása, megértése! - Sokszor anyukám beszél belőlem, mely automatikusan jön, próbálom visszafogni magamat, de ez egy feszültség, ha nem mondom ki, vagy ha úgy mondom ki, ahogy szoktam. - Anyukám volt érzelmileg távolságtartó Velem – kuncsorognom kellett a szeretetért! A bátyám volt az 1. szülött, a mindene, akivel kivételezett, akit ajnározott. Én rossz házasságba érkeztem, a szüleim rengeteget veszekedtek, sok ajtócsapkodás volt, édesapámnak voltak más kapcsolatai. - Úgy érzem, képtelen vagyok harmonikus kapcsolat létrehozására! - A gyermekeimet túlzottan korlátozom!”	- „Vágyom az otthoni harmonikusabb életre! - Azért van feszültség közöttünk, mert máshogyan gondolkodunk és cselekszünk! - Van egy elképzelésem, hogyan működik Éva, s ha nem ennek megfelelően gondolkodom, cselekszem, akkor veszekedünk! Pl. Én a gyerekeket is lazábbra fogom, mint ő, aki szerint katonás menetrend szerint 19.30-kor már a fürdőben kellene lenni, míg Nálam nem dől össze a világ, ha mindez 19.40-kor történik. - Én úgy érzem jól magamat, ha szabadságjogom van, azaz rosszul veszem mástól, ha valaki beleszól abba, amit és ahogy csinállok! - Szeretném csökkenteni a munkahelyi feszültségemet, ahol erőteljesen megkövetelik a gyors, sok és precíz, pontos munkavégzésemet! - Este otthon már kevésbé vagyok toleráns! - Szófogadatlanok sokszor a gyermekeink, előfordul, hogy 10-szer kérek valamit, mégsem teszik meg azt!”

1. ábra: A szülők ténymegállapításai, ebben kérnek segítséget

Forrás: saját szerkesztés

Az első alkalom lezárásaként megfogalmazták a szülők szükségleteiket, mire vágnak, hogyan képzelik el jövőjüket (ld. 2. ábra).

Az édesanya, Éva	Az édesapa, István
- „Szomorú vagyok, hogy Istvánnal most nem kiegyensúlyozott a kapcsolatunk! - A gyerekek előtt még csak 2-en voltunk, 1 irányba mentünk. - Most mindketten Istvánnal megrekedtünk valahol. - Mindketten jót akarunk egymásnak és a családuknak, de ez nem jól sül el! - Ahogy most működünk, amikor 2-en 2-felé megyünk felnőttként, nem szeretném ezt tovább folytatni! Pl.: Amikor ő türelmes, én nem vagyok az, és fordítva. - Most nincs is időnk, lehetőségünk, hogy megbeszéljük egymással a dolgokat! - Ezt úgy oldom meg, hogy ha István otthon van, akkor bezárok 2 percre a hálósobánkba, lenyugtatom magamat, s amikor kimegyek, akkor nem kiabálok. - Nagyon sokszor édesanyám irányít, közvetve is, amikor ő beszél belőlem, a hozott mintáim, gyermekkori élményeim alapján – ezért szeretném, hogy önmagam tudjak lenni!”	- „Azt szeretném, hogy a mi ötösünknek kevesebb konfliktusa legyen! - Harmóniában éljünk, nyugodtabb, boldogabb életet éljünk! - Jó szörfösként meglovagolom mindig azt a hullámot, ami jön! - Tudom, hogy van élet a mostani munkahelyemen kívül is!”

2. ábra: A szülők szükségletei, melyek segíthetik őket a saját és párkapcsolati, családi változásaik beindításában önnön motivációjukat megélve

Forrás: saját szerkesztés

A mediáció folyamatában már az első alkalommal sikerült a változások beindítása, ahogy megéreztek a szülők az érzelmi támogatást, ahogy a mediáció keretrendszerében muszáj volt meghallgatniuk és meghallaniuk egymás narratíváit, miközben láttam a szülőpár arcán, testbeszédén, hogy egymást hallgatva elindult mindkettőjük saját, önismereti munkája is.

A 3. hónap végén mindegyik családtag megtanulta, begyakorolta verbális narratívái segítségével a kontextusra való fókuszálást, melyek elősegítették az interakciók megértését. Ezek verbális projekciója megkönnyítve megjelenítette, mit gondolnak, vélnek az „itt és most”-ban, milyen a motivációjuk, rugalmasságuk, rezilienciájuk, elősegítve ezzel haladásukat.

A szülők mindketten beszámoltak röviden saját önismereti útjukon való haladásukról, hogy mindketten szembe tudtak/mertek nézni a saját múltjukkal, nyitottak, érdeklődőek voltak a saját fejlődésükre, még ha kezdetben ezt „csak a saját gyermekeikért gondolták megtenni”, de mára már egymástól függetlenül is kimondták, hogy saját magukért fejlődtek-fejlődnek.

A mediáció rövid, összefoglaló eredménye:

- 3 hónapon belül Özséb dadogása az otthoni környezetben minimálisra csökkent, mert sikerült a kiváltó okokat feltérképeznünk (transzgenerációs kötődési és kommunikációs minták), s megindult az azokkal való szülői munka.

- Levente a szülők által „edukatíván megtanult” gyermekkori érzelmszabályozási módok közül elkezdte megtanulni önmaga megnyugtatóását, pl. kimegy az udvarra s fut néhány kört. Vagy nyugtató légzőgyakorlatokat végez a szobájában.

- Vivien rájött, mi ad biztonságot számára elalváskor – ha rálát a szobaajtóra, s az nyitva marad éjszakára –, ezért átrendezésre került a szobája, benne az ágya, s a szobaajtaja éjszakára nyitva van.

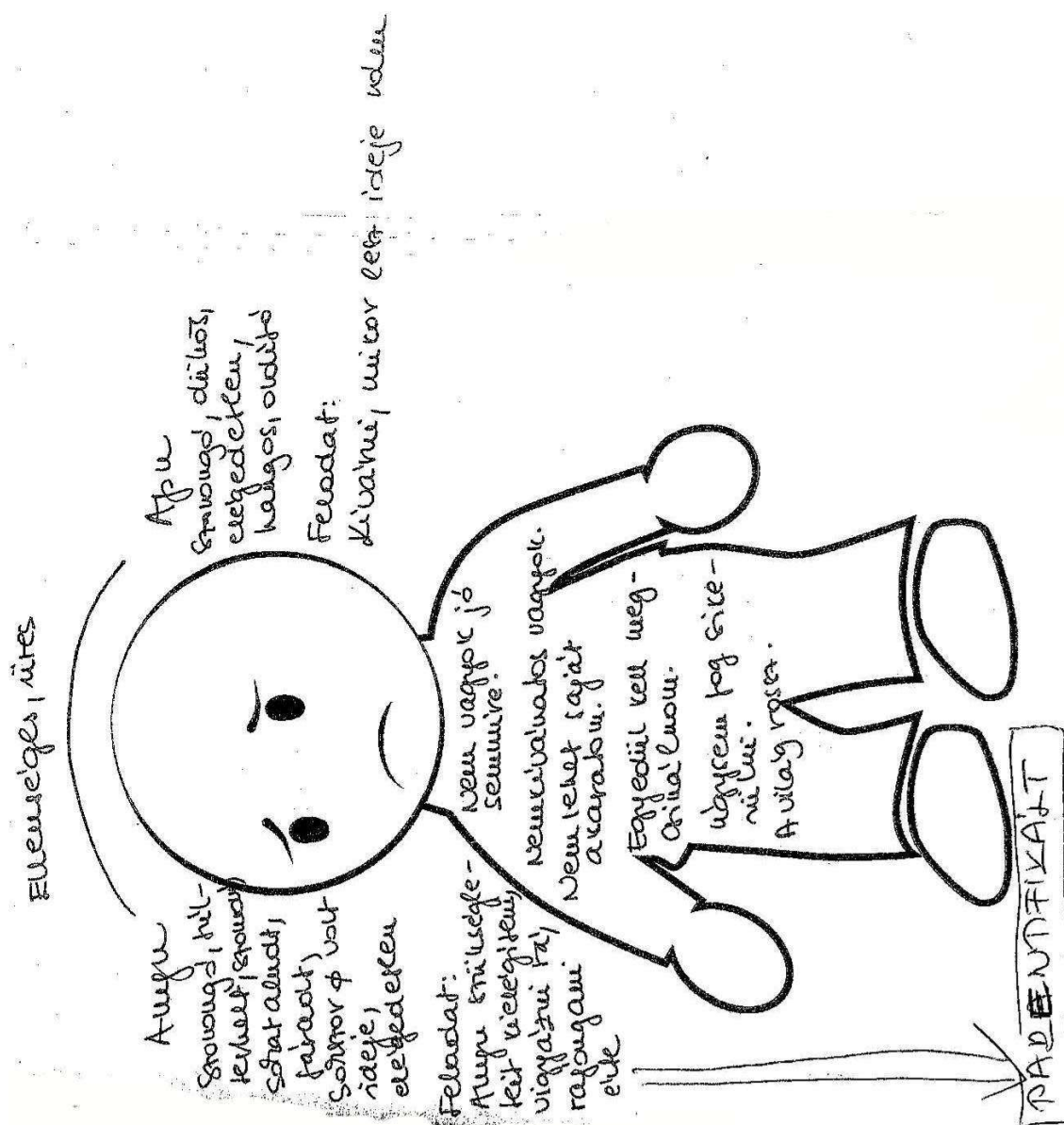
- A szülők kompetenciájukban megerősödtek egyenként is, megtanultak közösen egységfrontot alkotni, mely mindhárom gyermekük számára biztonságot és kiszámíthatóságot jelent.

2.4. A családterápia folyamata, nehézségei és lezárása

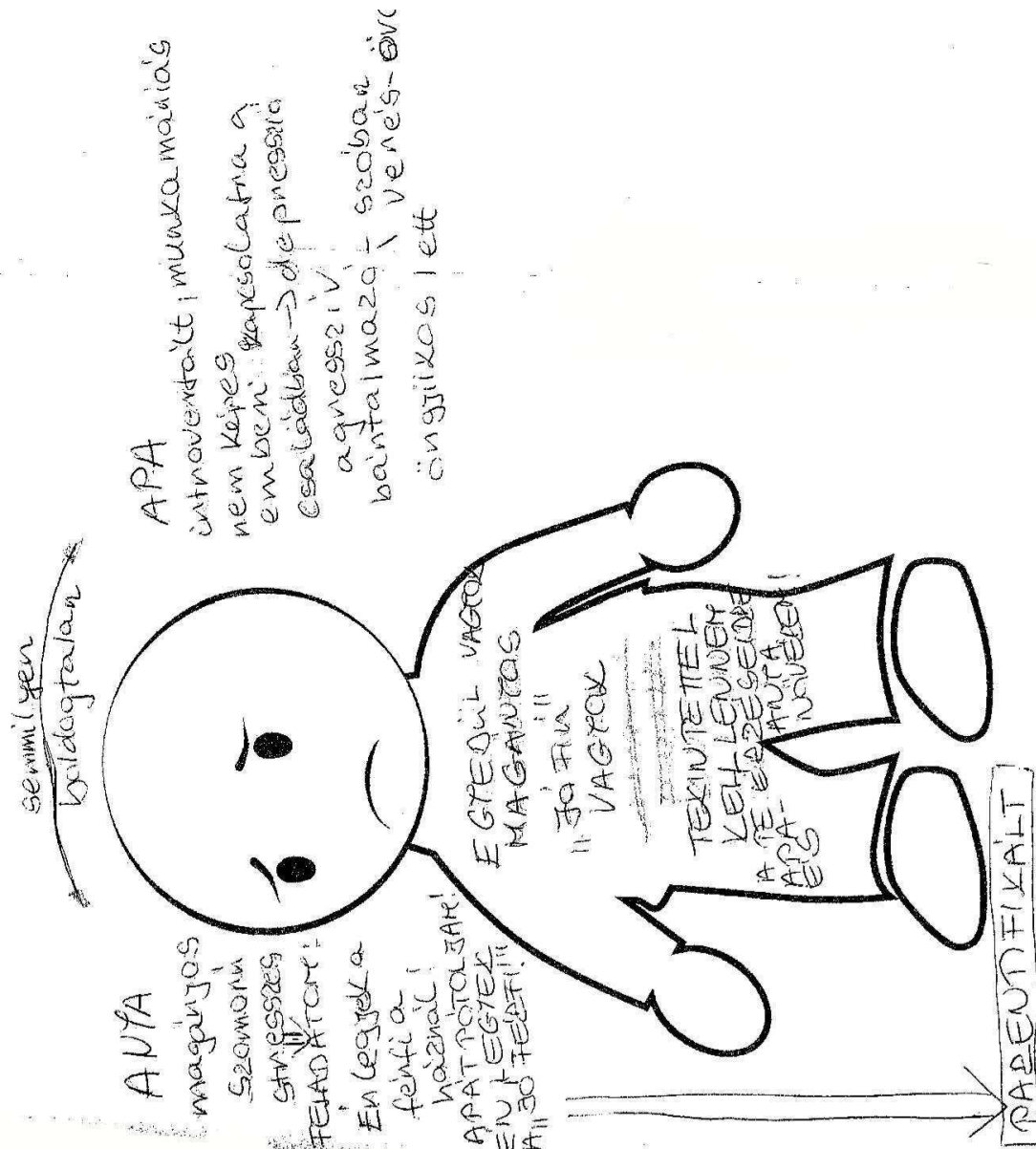
A kommunikáció során nem mindegy, hogy milyen kifejezéseket használunk, mert a kimondott szavaknak óriási súlya van. Kommunikációs csapdákba eshetünk rengeteg véletlenszerű helyzetből, azonban érdemes ezekre nagyon odafigyelni. Ha úgy véljük, a másik tisztában van a vágyainkkal, és ezért nem mondjuk ki őket, gyakran előfordulhat, hogy a másiknak fogalma sincs ezekről. A bemutatott család esetén az édesanya, Éva többször elmondta, hogy a kéréseit, elvárásait nagyon sokszor azért nem mondta ki, mert szerinte ezeket a férjének tudnia kellene, illetve férjének, Istvánnak jobban kellene rá figyelnie, illetve a körülötte lévőkre, s akkor tudhatná, mit kell tennie. Nagyon nehezen értette meg Éva, hogy a férfiak máshogy működnek, mint a nők, s ezért számukra fontos kimondani nőként a kéréseiket, mert a férfiak nem olyan jók gondolatolvasásban, mint a nők.

Fontos arra is figyelni, hogy a kimondott szavak valósággá válnak. A családterápia ún. „edukatív részében” hónapokig foglalkoztunk a kommunikációval, helyzetgyakorlatokban gyakorolta a család egymással a nyílt és őszinte kommunikációt, hogy ennek automatizálása beépüljön a mindennapjaikba. Ezt megelőzte a szülők hozott, kommunikációs mintáinak megismerése, ezek egymáshoz passzítása, illetve annak múltbeli vizsgálata, visszaemlékezés arra, hogy mindegyikük milyen kommunikációs mintát hozott származási családjából, milyen dogmákkal nőttek fel (ld. 3. és 4. ábra) – a lerajzolt (szülő) gyermek körvonalának bal oldalán található annak édesanyjára, jobb oldalán édesapjára való visszaemlékezésének rövid összefoglalója, míg az ábrán középen pedig annak esszenciája olvasható, milyen érzésekkel nőttek fel. Ezek egyértelműen tanúsítják parentifikált gyermeki felcseperedésüket. Éva és István visszatekintve a saját gyermekkorára megállapította egymástól függetlenül, hogy számukra elsődleges volt a környezetüknek való megfelelés, örömszerzés dogmája, s elfelejtkeztek mindeközben saját magukról, nem volt lehetőségük megtanulniuk, begyakorolniuk az önmagukra való hangolódást, odafigyelést, hogy fontosak legyenek önmaguk számára, hogy (meg)szeressék saját magukat, hogy elfogadják saját magukat olyannak, amilyenek. *„A kisgyermek saját igénye így nem kerül konfliktusba az édesanya igényével, és a gyermek nem él át disszonanciaérzést. Ennek következtében egy idő után elveszíti a kapcsolatot önmagával, viszont az édesanya vagy a szeretett gondozó szükségleteit a megnövekedett számú tükroneuronoknak köszönhetően egyre érzékenyebben képezi le. Szép lassan kialakul az a működés, hogy a gyerek a világ legtermészetesebb módján, magától értetődően, hihetetlen érzékenységgel elégíti ki a szülő szükségleteit, miközben saját igényeit negligálja, és kialakul a lelkében egy érzelmi üresség.”* (Bibók 2023: 130)

A fentiek ismeretében nagy valószínűséggel mindkét szülő szorongással és bizonytalan kötődéssel nőtt fel, így próbáltak kapcsolódni egymáshoz és később a saját gyermekeikhez, s gyermekeik tünete hívta fel a figyelmet arra, hogy lehetőségük van „megakasztani/megváltoztatni” transzgenerációs mintáikat, ha ezen dolgozni/változtatni szeretnének egy boldogabb, önazonosabb és kiegyensúlyozottabb élet reményében a saját önreflexióik fejlesztése és fejlődése által.

3. ábra: Az édesanya ilyen érzésekkel élte gyermekkorát, ezek a dogmák irányították
(Stahl 2019 nyomán a kitöltendő ábra)

4. ábra: Az édesapa ilyen érzésekkel élte gyermekkorát, ezek a dogmák irányították (Stahl 2019 nyomán a kitöltendő ábra)

2.5. A családterápia rövid, összefoglaló eredménye

Mintegy 9 hónap alatt tovább erősödött a szülők kompetenciája, egymáshoz való kapcsolódásuk, a családi szerepek újradefiniálódtak és megerősödtek a szülők származási múltjának és a transzgenerációs örökségeiknek, mintázataiknak megismerésével, elfogadásával. A családtagok aktív, intenzív közös munkájának eredményeként a családi határok újra kialakításra kerültek, létrejött a rugalmas határ a szülői és a gyermeki alrendszer között, az alrendszerek megerősödését követve.

A szülők mindketten óriási megnyugvással és hálával voltak saját maguk és egymás iránt, mert végre boldognak érzik magukat, s úgy érzik, számíthatnak saját magukra és egymásra is, végre családként funkcionálnak, melyben Özséb megakadásai csak elvétve fordulnak elő, Levente megtanulta szabályozni az érzelmeit, Vivien is tud már egyedül elaludni éjszakánként, végigaludva az éjszakát, s kipihenten ébred.

Mivel a szülők úgy érezték, szükségük lenne még megtanulni és begyakorolni az érzelmeik kifejezését, az egymáshoz való kapcsolódást, saját igényeik felismerését, annak megvalósítását,

ezért javaslatunkra a család pártérápia befejezését követően Érzelmi Fókuszú Pártérápiára járnak 1,5 éve havi 1 alkalommal (Johnson 2016).

Összegzés

Keveset tudunk a magyar dadogó gyerekekről, kevés az erre a populációra irányuló tudományos kutatás. Az elmúlt 2 évtized publikációi főként a tünettan bemutatásáról vagy esetismertetésekről szólnak. A szakirodalom tanulmányozása megerősített bennünket (Tóthné-Majsainé 2014, Schepers-König 2002), hogyha a státuszdiagnosztikában megállapítást nyert, olyan terápiát végezzünk, melybe a szülőket, a családot is aktívan bevonjuk, s fenti esettanulmányunk is alátámasztja, hogy az anya gyermekével folytatott kommunikációjának sajátosságai meghatározóak intervenciónkban, s a szülői verbális viselkedés gyakran fő kiváltó és fenntartó faktor is lehet, ilyen esetben a családi mediáció, családterápia mint intervenció, a logopédiai kezelést megerősítve újra létrehozhatja és fenntarthatja a családban dadogó gyermeknél a tartós és folyamatos beszédet.

A családi mediációban és a családterápiában a kontextusok elemzése által plusz információkhoz jutottunk, melyek elősegítették a sikeres és eredményes folyamatot, sőt időben le is rövidítették azt, felszámolva a verbális csatorna nehezítettségét a dadogás megjelenése miatt. E folyamatokban a szülői kompetencia megerősödött, megindultak a szülőpár közötti verbális megnyilatkozások a dadogásról, a családi kapcsolatokról, és a folyamatban megjelenő családi mintázatok felismerésre kerültek a mediációs és családterápiás technikának alkalmazásával. Stresszoldó hatású tudott lenni e folyamat, a fejlődés mind a szülőkre és mind a gyerekekre egyaránt vonatkozott, melynek előfeltételei voltak a kötődési viselkedés és a válaszkészség, így a szülők kötődési kapcsolatai újraszerveződtek, elsősegítve gyermekeik kötődésének újrakialakítását.

További tervezett kutatásomban szeretném a dadogó gyermekek szüleinek saját kötődési stílusát megvizsgálni, illetve a szülők gyermekükkel kapcsolatos attitűdjét, melyek innovatívan hatnak a mediáció, a családterápia és a logopédia elméletére és gyakorlatára az új, bővített pár- és családterápiás lehetőség hazai tapasztalatainak megvalósulásával.

Irodalom

- Ainsworth, M. D. S. 1979. Infant-mother attachment. *American psychologist*. 34/10. 932.
- Bacsárdi Cs. 2018. *Dadogó gyermekek kötődésének vizsgálata*. Doktori értekezés, Budapest.
- Bálint M. 1999. *Elsődleges szeretet és pszichoanalitikus technika II*. Animula.
- Beilby, J. 2014. Psychosocial impact of living with a stuttering disorder: Knowing is not enough. *Seminars in speech and language* Vol. 35, No. 02. 132–143.
- Bibók B. 2023. *Ellopott gyermekkor. A parentifikáció jelensége – önfeláldozás gyermekkorban, felnőttkorban és a párkapcsolatokban*. Budapest: Libri Könyvkiadó.
- BNO-10 1995. *A betegségek és az egészséggel kapcsolatos problémák nemzetközi statisztikai osztályozása (10. revízió)*. Népjóléti Minisztérium, Budapest.
- Bonelli, P.–Dixon, M.–Ratner, N. B.–Onslow, M. 2000. Child and parent speech and language following the Lidcombe Programme of early stuttering intervention. *Clinical Linguistics & Phonetics* 14. 427–446.
- Bowlby, J. 1958. The nature of the child's tie to his mother. *The International Journal of Psycho-Analysis*. 39. 350–373.
- Bowlby, J. 1969. *Attachment and loss*. Basic Books, New York.
- Bowlby, J. 1980. *Attachment and loss: Volume III. Loss, Sadness and Depression*. The International Psycho-Analytical Library. Basic Books, the USA.
- Bowlby, J. 2001. *A biztos bázis. A kötődésemélet klinikai alkalmazásai*. Budapest: Animula.
- Cole, M.–Cole, Sh. R. 2006. *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Danis I.–Kalmár M. 2011. *A fejlődés természete és modelljei. A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Dehqan, A.–Bakhtiar, M.–Panahi, S. S.–Ashayeri, H. 2008. Relationship between stuttering severity in children and their mothers' speaking rate. *Sao Paulo Medical Journal*, 126, 29–33.
- DSM-5 referencia-kézikönyv a DSM-5 diagnosztikai kritériumaihoz*. 2014. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.
- Fehérné K. Zs. 2009. Ismeretek a beszéd fogyatékos személyekről és rehabilitációjukról. In: Torda Á.–Székelyné K. E.–Szabó G. (szerk.) *Ismeretek a fogyatékos, akadályozott személyek segítésére felkészítő képzések hallgatóinak*. Budapest: FSZK.
- Fehérné K. Zs. 2001. Dadogás. In: Mesterházi Zs. (szerk.) *Gyógypedagógiai Lexikon*. Budapest: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola.
- Feuer M. 2019. *A családsegítés elmélete és gyakorlata*. Akadémiai Kiadó.
- Fraser, M. 1998. *Advice to Those Who Stutter*, Stuttering Fundation of America, Publication No. 9.
- Freud, S. 1940/2013. *An Outline of Psycho-Analysis*. London: Read Books Ltd.
- Freud, A. 1954. Psychoanalysis and education. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 9/1. 9–15.
- Gereben A. 2014. A Kecskeméti Dadogás terápiás modell jó gyakorlatának bemutatása és multiplikálásának lehetőségei. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, szakdolgozat.
- Gerebenné–Fehérné K. Zs.–Kas B.–Mészáros A. 2012. *Beszéd- és nyelvi zavart mutató (beszéd fogyatékos) gyermekek, tanulók komplex vizsgálatának diagnosztikus protokollja*. Budapest: Educatio.
- Gervai J.–Tóth I.–Lakatos K. 2017. Genetikai hatások a korai kötődés fejlődésében. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 72. 5–25.
- Hámori E. 2016. *A korai kapcsolat zavarai. Pszichoanalízis, kötődésemélet és csecsemő kutatás a korai kapcsolati patológiák megértésében*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.
- Healey, E. C.–Trautman, L. S.–Susca, M. 2004. Clinical Applications of a Multidimensional Approach for the Assessment and Treatment of Stuttering. *Communication science and disorders*. 31. 40–48.

- Hegedűsné S. B. 2009. Dadogás terápiák a logopédiai tagozaton. *Fejlesztő Pedagógia* 20/1. 78–80.
- Hermann I. 1943. Az ember ősi ösztönei. Budapest: Pantheon.
- Hughes, C. D. 2007. *An Investigation of Family Relationships for People who Stutter* (Doctoral dissertation). Bowling Green State University.
- Hughes, C. D. 2011. *The perceptions of adolescents who stutter regarding communication with their parents* (Doctoral dissertation). Bowling Green State University.
- Johnson, S. M. 2016. *Az érzelmekre fókuszáló párterápia gyakorlata. A kapcsolat megteremtése.* Budapest: Oriold és Társai Kiadó.
- Juhász Á. 2007. (szerk.) *Logopédiai vizsgálatok kézikönyve.* Budapest: Logopédiai Kiadó.
- Klaniczay S. 2001. *A gyermekkori dadogásról.* Budapest: Logopédiai Kiadó.
- Lajos P. 2009. *Dadogásról – mindenkinek.* Budapest: Pont.
- Lajos P. 2011. Beszéd és lélek. Adalékok a dadogás pszichoanalitikus értelmezéseihez. *Gyógypedagógiai Szemle* 3-4. 213–220.
- Lajos P.–Bacsárdi Cs.–Molnár Z. 2018. A kötődés jelentősége a dadogásban. *Gyermeknevelés. „A gyermeknyelv aspektusai” ELTE TÓK On-line Tudományos Folyóirata* 3. 99–110. (letöltve: 2022. 01. 03.) <http://ojs.elte.hu/gyermekeveles/article/view/558>
- Lakatos K.–Tóth I.–Nemoda Z.–Ney K.–Sasvári-Székely M.–Gervai J. 2000. Dopamine D4 receptor (DRD4) gene polymorphisms is associated with attachment disorganization. *Molecular Psychiatry*. 5. 633–637.
- Lakatos K.–Nemoda Z.–Birkas E.–Rónai Z.–Kovács E.–Ney K. 2003. Association of D4 dopamine receptor gene and serotonin transporter with infants’ response to novelty. *Molecular Psychiatry*. 8. 90–97.
- Langlois, A.–Long, S. H. 1988. A model for teaching parents to facilitate fluent speech. *Journal of Fluency Disorders*. 13. 163–172.
- Lovas Z.–Herczog M. 2019. *A mediáció, avagy a fájdalommentes konfliktuskezelés.* Budapest: Wolters Kluwer Hungary.
- Mahler, M. S. 1975. *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis und Individuation.* New York: Basic Books.
- Main, M.–Solomon, J. 1990. Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In: Greenberg, T.–Cicchetti, D.–Cummings, E. M. (eds.) *Attachment in the Preschool Years: Theory Research, and Intervention.* Chicago: Chicago University Press, 121–160.
- Mérei V.–Vinczéné B. E. 1991. *Dadogás I.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Miles, S.–Bernstein, R. N. 2001. Parental language input to children at stuttering onset. *Journal of Speech and Hearing Research*. 44/5. 1116–1130.
- Molnárné B. R. 2011. A dadogás komplex művészetterápiás program hatékonyságvizsgálata (Egy kertész munkája). *Fejlesztő Pedagógia*. 22/3. 37–41.
- Nagy B. E.–Józsa T. 2016. A dadogással, mint a frusztrált megkapaszkodás ösztönével összefüggő szorongás és önértékelés vizsgálata. *Orvosi Hetilap*, 157(21), 825–829.
- Osváth A. 2008. *A csecsemőkori szocioemocionális fejlődés meghatározói: temperamentum és kötődés.* Doktori értekezés, Pécs.
- Packman, A. 2012. Theory and therapy in stuttering: A complex relationship. *Journal of fluency disorders* 37. 225–233.
- Péley B. 2001. Az evolúciós gondolkodás szerepe a lelki fejlődés modelljeiben. In: Pléh Cs.–Csányi V.–Bereczkei T. (szerk.) *Lélek és evolúció*, 167–192. Budapest: Osiris.
- Schmidtné B. E. 2004. *Képes könyv a dadogásról és más dolgokról.* Budapest: Közhasznú Alapítvány Dadogókért.
- Somogyi T.–Lajos P. 2022a. A dadogás kötődésbeli kapcsolata. In: Karlovitz T. (szerk.) *Szaktudományi és más pedagógiai tanulmányok*, 217–229. International Research Institute s.r.o.

- Somogyi T.–Lajos P. 2022b. Amikor a gyermek "fordítva ül a bilin" – új lehetőség a dadogó gyermekek terápiájában. In: Bóna J.–Murányi S. (szerk.) *A nyelvfejlődés folyamata koragyermekkortól kamaszkorig*, 167–184.
- Stahl S. 2019. *A benned rejlő gyermeknek otthonra kell találnia*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- Starkweather, C. W. 1987. *Fluency and stuttering*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, NJ, US.
- Starkweather, C. W.–Gottwald, S. R. 1990. The demands and capacities model: II. Clinical applications. *Journal of Fluency Disorders*. 15/3. 143–157.
- Stroufe, L. A. 2005. Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & Human Development*. 7/4. 349–367.
- Szamos E.–Barcy, M. 2002. *Mediare necesse est. A mediáció technikai és társadalmi alkalmazása*. Budapest: Animula.
- Thomas, A.–Chess, S. 1989. *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Tóth I. 2011. Az érzelmi társas kapcsolatok fejlődése: korai gondozás és kötődés. In: Balázs I. (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyermekkorai fejlődés színterei*, 320–367. Budapest: Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet.
- Tóthné A. A.–Majsainé Sz. T. 2014. Kéz a kézben, együttműködés a dadogó gyermekek ellátásában Hódmezővásárhelyen. *Gyógypedagógiai Szemle*. 42/2. 97–111.
- Tóthné A. A. 2017. *Dadogó gyermek és anyja interakciójának vizsgálata*. Doktori értekezés.
- Tringer L. 2010. *A pszichiátria tankönyve*. Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Vajda Zs. 1999. *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Helikon Kiadó.
- Waters, E.–Hamilton, C. E.–Weinfield, N. S. 2000. The stability of attachment security from infancy and early adulthood: General introduction. *Child development*. 71/3. 678–683.
- Wilkinson, M. 2001. His mothertongue: from stuttering to separation, a case history. *Journal of Analytical Psychology* 46/2. 257–273.
- Wingate, M. E. 1984. Fluency, disfluency, dysfluency and stuttering. *Journal of Fluency Disorders*. 9/2. 163–168.
- Winslow, M.–Guitar, B. 1994. The effects of structured turn-taking on disfluencies: A case study. *Language, Speech and Hearing Service in Schools*. 25. 251–257.
- Wyatt, L. G. 1969. *Language learning and communication disorders in children*. New York: The Free Press.
- Zsolnai A. 2001. *Kötődés és nevelés*. Eötvös József Könyvkiadó.

V.

Kommunikáció, nyelvtudomány szekció

Prepozíciók angol bánatkifejezésekben

Csillag Andrea

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen

Bevezetés

A bánat/szomorúság mindannyiunk életében előforduló negatív érzelem, a boldogság/öröm ellentéte, az univerzális alapérzelmek egyike (Ekman 1999, Ekman et al. 1972).

A bánat fogalmával elsősorban kognitív nyelvészeti kutatások foglalkoznak oly módon, hogy különböző nyelvekből gyűjtött kifejezések vizsgálata során feltárják, hogy a kifejezések a bánatélmény milyen részleteit jelenítik meg. A bánat angol nyelvi kifejezéseinek vizsgálata azt mutatja, hogy a bánat szubjektív (Wierzbicka 1999, 1996), szemmel kevésbé látható élményeit főleg metaforákkal fejezzük ki (Kövecses 2000, Barcelona 1986), másrészt a szemmel jobban látható kísérő jelenségeit (fiziológiai változásokat, arckifejezéseket, viselkedési reakciókat) metonímiákkal (Csillag 2018). A metaforák, metonímiák, valamint a bánathoz kapcsolódó fogalmak és a bánat kognitív modellje (Kövecses 1990) együttesen alkotják a bánat fogalmát.

Az angol bánatfogalommal foglalkozó kognitív nyelvészeti kutatások feltárják a bánatélményt megfogalmazó metaforákat és metonímiákat, de nem foglalkoznak az érzelmet kiváltó okokkal, sem pedig a vonatkozó kifejezések nyelvi megformálásának vizsgálatával – beleértve a prepozíciók használatát is. Az olyan mondatokban például, mint *Sara feels sad/bitter about her divorce* [Sara szomorú/keserű a válása miatt] és *Mike saddened at the news* [Mike elszomorodott a híren], *I was depressed by the news* [Lehangoltak a hírek] a prepozíció a bánatot kifejező melléknév, ill. ige után áll, és az *about*, *at* és *by* prepozíciók után álló kifejezések a bánatot kiváltó okokat fogalmazzák meg. Ugyanakkor az olyan mondatokban, mint *He gave up the struggle in despair* [Kétségbeesve feladta a küzdelmet] és *Mary died from grief* [Mary meghalt a bánattól] az *in*, ill. *from* prepozíció a bánatot jelentő főnév (*despair*, *grief* [kétségbeesés, bánat]) előtt áll, és az *in despair* kifejezés a cselekvés (a küzdelem feladásának) módjaként, míg a *from grief* Mary halálának okaként értelmezhető.

A jelen tanulmány¹⁷ célja, hogy megvizsgálja, a bánatélmény milyen részleteit ragadják meg az angolban a prepozíciós kifejezések, valamint hogy feltárja, hogyan értelmezhetők az adott prepozíciók a vizsgált kifejezésekben.

1. Bánat – pszichológiai és kognitív nyelvészeti háttér

A bánat az egyik univerzális alapérzelmünk, melyet akkor érzünk, amikor veszteség ér minket, tehetetlennek érezzük magunkat, vagy kilátástalannak tűnik a helyzetünk. A bánatérzés akár hosszabb ideig is eltarthat, visszahúzódnóvá és passzív vá válhatunk. Ekman (2023) szerint a bánat kiváltó oka valamely számunkra értékes dolog vagy személy elvesztése, és fő funkciója annak jelzése, hogy segítségre, támogatásra vagy megnyugtatóra van szükségünk.

Darwin (1999/1872) részletesen leírja a bánatot kísérő arckifejezéseket és gesztusokat, kiemeli, hogy az ajkunkat lefelé görbítjük, a szemöldökünk belső sarkát fel- és összehúzzuk, ezáltal a homlokunkat is ráncoljuk, mozgásunk lelassul, vagy akár nehezebbre esik a cselekvés. Ekman (1999, 1972) hasonlóképpen rögzíti az univerzális arckifejezéseket, és megállapítja, hogy gyakran megváltozik a hangunk, általában mélyebb és lágyabb vagy halkabb lesz, vagy ellenkezőleg, magasabbá és erőteljesebbé válik. A bánatos ember kevésbé húzza ki magát, vállai előre esnek, mellkasa beesik, összeszorulhat a torka, és esetleg sír.

¹⁷ A tanulmány elkészítését a DRHE kutatási pályázata támogatta.

Az angol *sadness* terminust különböző intenzitású bánatélmények összefoglaló megnevezéseként használja a szakirodalom. Darwin (1999/1872: 178) a következőket adja meg: *low spirits, anxiety, grief, dejection, despair* [rosszkedv, aggodalom, bánat, letörtség, kétségbeesés], míg Ekman (2023) a következőket: *disappointment, discouragement, distraughtness, resignation, helplessness, hopelessness, misery, despair, grief, sorrow és anguish* [csalódás, csüggedés, elkeseredettség, beletörődés, tehetetlenség, kilátástalanság, boldogtalanság, kétségbeesés, bánat, bű, gyötrelme] növekvő intenzitási sorrendben.

Barcelona (1986) és Kövecses (2000) kutatásai bemutatják, hogy a bánatfogalom központi metaforája a TARTÁLY metafora (*I'm filled with sadness* [Elönt a szomorúság], de Kövecses (2000: 25–26) további metaforákat is beazonosít: A BÁNAT TERMÉSZETI ERŐ, FIZIKAI ERŐ, BETEGSÉG, TEHER, ELLENFÉL, melyek a bánatot erősebbnek jelenítik meg, mint az érzelmet átélő személyt, míg a BÁNAT SÖTÉT, A HŐ HIÁNYA, AZ ÉLETERŐ HIÁNYA az érzelem negatív tulajdonságait ragadják meg, melyeknek fizikai, ill. fiziológiai vonatkozásuk is van.

Esenova (2011) a TARTÁLY metafora vizsgálata során kimutatja, hogy a bánatot nemcsak tartályban lévő folyadékként, valamint a tartályt nemcsak az egész emberi testként értelmezzük a bánatfogalomban. Megállapítja, hogy A BÁNAT TARTÁLYBAN LÉVŐ VESZÉLYES, TISZTA vagy KEVERT ANYAG (*There is a corrosive sadness in her* [Maró szomorúság van benne]) (Esenova 2011: 100), (*her eyes were still filled with pure sadness* [a szemét tiszta bánat öntötte el], *this time sorrow was mingled with love and pride* [ez alkalommal a bű szeretettel és büszkeséggel vegyült] (Esenova 2011: 102). Esenova (2011: 98–100) szintén megállapítja, hogy a TARTÁLY lehet néhány testrész, a FEJ, SZÍV, és SZEM is (*It's not nice to have a head full of grief all-day* [Nem jó, ha a fejünk egész nap búval van tele]; *We write this with much sadness in our hearts* [Nagy szomorúsággal a szívünkben írjuk ezt]; *brown eyes with a tinge of melancholy in their depths* [barna szeme mélyén egy árnyalatnyi melankólia /van/].

A TARTÁLY metafora változatain kívül Esenova (2011: 106–109) ismerteti az ÉLŐLÉNY metafora néhány változatát is: A BÁNAT VESZÉLYES ÁLLAT, LÓ, KÍGYÓ, NÖVÉNY (*I have listened to their stories of unbridled sadness* [Meghallgattam a féktelen szomorúságukról szóló történeteiket]; *I felt the winding coil of sadness wrap around my heart* [Éreztem, hogy a szomorúság gyűrűje tekeri körbe a szívemet]; *A seed of sorrow took root at once and bore a bitter fruit* [Egyszerre a bű magja gyökeret vert, és keserű gyümölcsöt hozott]). Esenova (2011: 97–102) további metaforákat is beazonosít, pl. A BÁNAT ELLENFÉL/REJTETT ELLENSÉG, stb.

Kutatásaimban kimutattam, hogy a bánatfogalomban a TÁRGY/DOLOG metaforának több változata megtalálható, beazonosítottam pl. a BÁNAT MÉRHETŐ, MEGOSZTHATÓ DOLOG (*There is no greater sorrow than to recall in misery the time when we were happy*. [Nincs nagyobb bű, mint boldogtalanul visszaidézni azt az időt, mikor boldogok voltunk], *Shared joy is double joy, shared sorrow is half a sorrow* [A megosztott öröm dupla öröm, a megosztott bű fél bű]); A BÁNAT BENNÜNK LÉVŐ DOLOG (*Some people look at your exterior and all they see is happiness but they don't know that your interior is full of sadness* [Az emberek a külsődet nézik, és csak boldogságot látnak, de nem tudják, hogy a belső tele van szomorúsággal] /Csillag 2017: 61–62/). Az utolsó példa a TARTÁLY metafora egy változatának is tekinthető, de azt is jól szemlélteti, hogy a boldogság bizonyos jelei az érzelmet átélő személy külsején, azaz az emberi test mint tartály felszínén is láthatók.

Barcelona, Kövecses és Esenova kutatásai a bánat metaforikus reprezentációit tárják föl, de nem foglalkoznak a metonimikus reprezentációkkal, jóllehet Kövecses (1990) szerint minden érzelemfogalomnak részét képezik bizonyos metonímiák, melyek megragadják az érzelmet kísérő fiziológiai és viselkedési reakciókat, valamint arckifejezéseket is. Lakoff (1987) így általánosít: AZ ÉRZELEM FIZIKAI HATÁSA AZ ÉRZELEM HELYETT ÁLL. Kutatásomban az alábbi metonímiákat azonosítottam: A HOSSZÚ ARC A BÁNAT HELYETT ÁLL (*Her face was as long as a fiddle* [Az arca olyan hosszú volt, mint egy hegedű]), A LELÓGÓ FEJ/VÁLL A BÁNAT HELYETT ÁLL (*Her head drooped sadly* [Bánatosan lelógatta a fejét]), A

LESÜTÖTT SZEM A BÁNAT HELYETT ÁLL (*She walked with downcast eyes* [Lesütött szemmel járt]) (Csillag 2018: 221). Az olyan kifejezések, mint a *He has a dark look* [Sötét az ábrázata] és *He has a gloomy expression in his face* [Borús kifejezés van az arcán] egyszerre példázzák a BÁNAT SÖTÉT metaforát és az ARCSZÍN A BÁNAT HELYETT ÁLL metonímiát, melyek kombinációja adja A SÖTÉT ARC(KIFEJEZÉS) A BÁNAT HELYETT ÁLL metaftonímiát (Csillag 2018: 222). (A metaftonímiáról lásd bővebben: Goosens 2002.)

2. A kutatás

A bánattal kapcsolatos kutatásom korábbi részében bánatélményt leíró mondatok vizsgálatával foglalkoztam azzal a céllal, hogy megismerjem a bánatfogalmat alkotó metaforákat és metonímiákat. Kutatásom mostani szakaszában a példákban használt prepozíciókkal foglalkozom. A kutatáshoz két egynyelvű szótárból (Hornby 1989, McIntosh et al. 2009) gyűjtöttem korpuszt, mely 102 példát tartalmaz (76 mondat és 26 főnévvel vagy igével álló prepozíciós kifejezés). A példák a *bitter, dejected, dejection, depressed, despair, desperation, despondent, despondency, downcast, grief, grieve, pessimistic, sad, sadden, sadness, sorrow, sorry* és *unhappy* terminusok és az *about, at, by, for, from, in, into, of, out of, over, to* és *with* prepozíciók valamelyikét tartalmazzák. A korpuszban szereplő példák mind konvencionális kifejezések. A kutatásban Kövecses (2000, 1990) lexikai módszerét használok, mellyel kisszámú példaanyagból is lehetséges általánosan érvényes következtetéseket levonni.

A korpusz első áttekintésekor megállapítottam, hogy az *about, at, by, for* és *over* prepozíciók a bánatterminus után állnak, a *from, in, into, to, out of* a bánatterminus előtt, míg a *with* és *of* mindkét helyen előfordulnak, *I'm filled with sadness; I'm unhappy with the decision* [Szomorúsággal vagyok telve; Nem örülök a döntésnek] és *We've despaired of him, he can't keep a job; sink into the depths of despair* [Kétségbe estünk miatta, nem tudja megtartani az állását; a kétségbeesés mélyére süllyed = 'kétségbeesik'].

A kutatás első részében az *about, at, by, for* és *over* prepozíciókról megállapítottam, hogy a bánatélményeket leíró kifejezésekben nem az eredeti téri jelentéseikben használjuk őket, hanem metaforikus értelemben úgy, hogy a kifejezések a bánatot kiváltó okokat fogalmazzák meg. A prepozíciós kifejezésekben az *about* után álló főnevekkel általában a veszteségeinkre utalunk, pl. *She's sad about her failure* [Szomorú a bukása miatt], ahol az *about* az érzelmek okát metaforikusan mint témát jeleníti meg az érzelmet átélő személy számára. Az olyan kifejezésekben, mint *Tim saddened at the news* [Tim elszomorodott a híren = 'a hír hallatán'] az *at* után elvont fogalmak állnak, melyeket az érzelmet átélő személy negatívnak, elszomorítósnak vagy aggasztónak ítél, és a prepozíció erre mint metaforikus helyre, ill. látványra utal, amely a szemlélő figyelmének középpontjába kerül, és abban pillanatban a szemlélő ráeszmél az érzelmére. A *by* prepozíció *depressed, grieved* és *saddened* [lehangolt, elbúsult, elszomorodott] melléknévként használt múlt idejű melléknévi igenevekkel áll, és a *My boss was saddened by what had happened* [A főnökömet elszomorította, ami történt] mondatához hasonló szenvedő szerkezetű mondatokban az érzelmet kiváltó okot mint metaforikus cselekvőt jeleníti meg. A *for* prepozíció sokszor olyan okokat jelöl, melyek az érzelmet átélőben együttérzést is kiváltanak a szomorúság mellett, *I feel sorry for those who have lost their homes in the earthquake* [Sajnálom azokat, akik elvesztették a házukat a földrengésben], és olyanokra utal, akik az együttérzésnek metaforikusan haszonélvezői. Végezetül az *over* olyan helyzetekkel áll, melyekre metaforikusan mint az érzelmet átélő személy boldogságának útjában álló akadályokra tekintünk, *He is still grieving over the loss of his camera* [Még mindig bánkodik a kamerája elvesztése miatt].

A kutatásom mostani szakaszában – a terjedelmi korlátok miatt – a *from, in, into, out of* és *to* prepozíciókkal álló angol bánatkifejezéseket vizsgálom meg. Feltételezem, hogy ezek prepozíciók is metaforikus jelentésben állnak a korpuszban szereplő példákban. Ezért az alábbi kérdéseket kívánom megválaszolni: Mi a *from, in, into, out of* és *to* prepozíciók alapjelentése, és milyen metaforikus jelentéseket kapnak a bánatkifejezésekben? A felsorolt prepozíciókat tartalmazó kifejezések a bánatélmény milyen részleteit írják le? A prepozíciók jelentésének

értelmezése során elsősorban Lindstromberg (2010) megállapításaira támaszkodom. A kérdések megválaszolása során arra (is) törekszem, hogy a nyelvtanításban is használható következtetéseket vonjak le a bánatkifejezésekben használandó prepozíciók megválasztására vonatkozóan.

3. Prepozíciók, okok és egyéb körülmények angol bánatkifejezésekben

Az *in*, *into*, *to*, *out of* és *from* prepozíciók alapjelentése mind téri vonatkozású, és azt jelöli, hogy emberek és dolgok milyen elrendezésben találhatók, ill. milyen irányban mozognak egymáshoz képest a térben.

Az *in* azt fejezi ki, hogy valaki vagy valami egy (nálánál általában nagyobb kiterjedésű) jól körülhatárolt dolog belsejében van, (1) *Mary/The car key is in the house* [Mary/Az autókulcs a házban van]. (Langacker (1987: 217–220) a kisebb mozgó/helyváltoztatásra képes élő/élettelen dolgot „trajectory”-nak, a nagyobb statikus dolgot „landmark”-nak nevezi.) Az (1) példa mindkét alanyával olyan esetre vonatkozik, melyben a kisebb dolgot (Mary, autókulcs) a nagyobb tartalmazza, és ez a fizikai valóság a TARTALMAZÁS/TARTÁLY sémával (Johnson 1987: 21–23) írható le. Ugyanakkor elvont fogalmakat is értelmezhetünk tartályként, mint Lindstromberg (2010: 10) példamondatában: (2) *American society is in trouble* [Az amerikai társadalom bajban van.], ahol a *trouble* elvont fogalom, és metaforikus helyként értelmezhető. Lindstromberg (2010: 31) úgy összegez, hogy tartályként konkrét dolgok és elvont fogalmak egyaránt szerepelnek a hétköznapi tapasztalataink megfogalmazásaiban. Másfelől megállapíthatjuk, hogy a *be in trouble* kifejezés állapotot jelöl, és AZ ÁLLAPOTOK TARTÁLYOK/HELYEK (Lakoff–Johnson 1980: 30–32) metafora angol nyelvi kifejezése.

A korpuszban az alábbi kifejezések (és hozzájuk hasonlóak) szerepelnek az *in* prepozícióval:

3. Robert shook his head in despair. [Robert kétségbeesetten megrázta a fejét.]

4. The loser slumped in dejection. [A vesztes búskomoran lerogyott.]

5. In desperation, I decided to try acupuncture. [Végző kétségbeesésemben megpróbáltam az akupunktúrát.]

A *despair*, *dejection*, *desperation* [kétségbeesés, búskomorság, végző kétségbeesés] a bánat különböző intenzitású változatait jelentik, és az *in* prepozícióval arra utalnak, hogyan cselekszik a mondat alanya. Szorosabban véve pedig metaforikusan azt a tartályt jelölik, melyben az érzelmet átélő személy van, így az ÉRZELMI ÁLLAPOTOK TARTÁLYOK (Kövecses 1990: 145) metaforát példázzák. Tehát az *in* prepozíció metaforikus (és konkrét) értelme is a TARTALMAZÁS. Lindstromberg (2010: 77) szerint az *in* metaforikus használata érvényesül az ÁLLAPOTOK, FELTÉTELEK, KÖRÜLMÉNYEK, CSELEKVÉSEK, HANGULATOK stb. HELYEK metaforák angol nyelvi kifejezéseiben.

Az *into* prepozíció alapjelentése téri vonatkozású, azt fejezi ki, hogy egy mozgó tárgy vagy személy (trajectory) egy másik tárgy (landmark) belsejébe kerül, mint a (6) *Jack put his notebook into his bag* [Jack betette a notebookját a táskájába]. Az *into* a tárgy mozgására utal, és kiemeli, hogy a tárgy a másik belsejébe bejut/behatól. Az *into* és az *in* különbségét szemlélteti Lindstromberg (2010: 32–33) a következő autóbalesetre vonatkozó példákkal: (7a) *We crashed into the tree*, (7b) **We crashed in the tree* [Beleszaladtunk a fába]. (Az ilyen balesetben jellemzően a fa törzse is megsérül.) A (7a) mondat helyes, mert a balesetben az ütközés folytán az érintett fa törzsének belsejébe került az autó orra, míg a (7b) nem helyes, mivel az autó orrának a fatörzsbe való behatolását nem fejezi ki. Lindstromberg (2010: 33) megjegyzi, hogy az *in* és az *into* egyaránt használható sok más kézzelfogható, konkrét dologra vonatkozóan, pl. mikor a vízbe ugrásról van szó: (8a) *He jumped in the water*, (8b) *He jumped into the water* [Beleugrott a vízbe]. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy csak az *into* használható az általa félig elvontnak nevezett landmarkokkal, mint pl. (9) *He broke into our conversation/meeting/reveries* [Betört a beszélgetésünkbe/a találkozásunkba/az álmodozásunkba].

A korpuszban két mondat található, mely az *into* prepozíciót tartalmazza:

10. He fell into despair over his failure as a husband. [Kétségbeesett férjként való sikertelensége miatt.]

11. When he became ill he sank into the depths of despair. [Mikor beteg lett, a kétségbeesés mélyére süllyedt = ‘kétségbeesett’.]

A (10) mondat azt a metaforikusan értelmezhető (valaminek a belsejébe való bejutást megvalósító) mozgást írja le, melyet a mondat alanya, az érzelmet átélő személy tesz meg képletesen, miközben a *despair* [kétségbeesés] tartályába kerül. Így a mondat A BÁNAT TARTÁLY metaforát jeleníti meg, mely AZ ÉRZELMI ÁLLAPOTOK TARTÁLYOK (Kövecses 1990: 145) és az AZ ÁLLAPOTOK TARTÁLYOK (Lakoff–Johnson 1980: 30–32) generikus metaforák specifikus szintű változata. A (11) mondatban az *into* ugyanúgy értelmezhető, mint a (10)-ben, de itt a tartály belseje a *depths* [mélységek] terminus használata miatt még nyilvánvalóbb, amihez hozzájárul a *sink* [süllyed] ige használata is. Az *into* prepozíciót tartalmazó mondatokban jellemzően mozgást jelentő igét használunk, ahogy ez a két metaforikus mozgást leíró példa is mutatja.

A fentebb ismertetett *in* – statikus helyzetek leírásában – azt jelöli, hogy egy dolog egy másik belsejében van, az *into* – dinamikus helyzetek leírásában – azt, hogy egy dolog egy másik belsejébe jut. A *to* prepozíció azt fejezi ki, hogy egy élő vagy élettelen dolog az egyik helyről egy másik helyre kerül. A *to* prepozíciót tartalmazó mondatok megmutatják azt a végpontot/célállomást/úti célt, ahová egy személy vagy tárgy egy bizonyos útvonalon való végighaladás során kerül (ld. ÚT séma – Johnson 1987: 113–117). Tehát a *to* alapjelentése téri vonatkozású, mint a (12) *Lily went to the table/to her friend* [Lily odament az asztalhoz/a barátnőjéhez] mondatban, ahol a *to the table* és a *to her friend* Lily mozgásának végpontját vagy úti célját jelölik. Ugyanakkor az olyan mondatokban, mint a (13) *Mimi gave/sent a photo to her colleague* [Mimi egy fényképet adott/küldött a kollégájának] a *to her colleague* kifejezés nem csak a fénykép által „megtett” út végpontját jelöli, hanem egyúttal azt a személyt, aki a fényképet megkapja. A (13) mondatban tehát a végpont/úti cél metaforikus értelmet kap: címzett.

14. Driven to desperation by the noise, we called the police. [A zajtól kétségbeesve kihívtuk a rendőrséget.]

15. a teenager driven to despair by the hypocrisy of the adult world [a felnőtt világ álszentségétől kétségbeesett tinédzser]

16. To his great sorrow he couldn’t remember his mother. [Nagy bánatára nem emlékezett az anyjára.]

A *driven to desperation/despair* kifejezés a (14) példában határozói igenévként, a (15) példában múlt idejű melléknévi igenévként szerepel, az előbbiben jelentése ‘kétségbeesve’, az utóbbiban ‘kétségbeesett’. A *driven* az érzelmet átélő személy metaforikus mozgását írja le (N.B.: *drive* = hajt, űz, kerget), hiszen az alany (*we*), ill. a főnévvel jelzett személy (*teenager*) a kétségbeesés állapotába került, helyváltoztató mozgást nyilván nem végzett, de metaforikusan értelmezhető mozgásának végpontja az érzelmi állapot. Ez a jelentés AZ (ÉRZELMI) ÁLLAPOTOK HELYEK (Lindstromberg 2010: 77) metaforán alapul. A (16) mondat nem tartalmaz mozgást jelentő igét, de a mentálisan megtett út végpontját igen: *to his great sorrow* [nagy bánatára], mely csak az érzelmet átélő személy útjának vége lehet, ahová a nyugalom állapotából érkezik, mikor ráeszmél, hogy nem emlékszik az anyjára. A *to* prepozíció tehát mindhárom példában a végpontot fejezi ki az érzelmi változások metaforikusan megtett útján.

Érdekes összevetést tesznek lehetővé a (17)-hez hasonló mondatok:

17. His marriage was a great grief to his parents. [A házassága nagy bánat volt a szüleinek/a szülei számára.]

Itt – a (14-16) példáktól eltérően – a *to* a bánatterminus (*grief* [bánat]) után áll, ami jelzi, hogy a (17)-ben felcserélődnek a szerepek: a *grief* a trajector és a *to his parents* [a szüleinek] a landmark. Itt a mondat alanya (*his marriage* [a házassága]) az érzelmet kiváltó ok, és az érzelemre úgy gondolunk, hogy az eljutott az érzelmet átélő személyhez, azaz az érzelem által megtett út

metaforikus végpontja az érzelmet átélő személy, a címzett. Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy akár az érzelem, akár az érzelmet átélő személy a végpont, a trajector és a landmark közötti viszony, az út, ill. az út végpontja mindenképpen metaforikus értelmet kap.

Az *out of* prepozíció azt fejezi ki, hogy valaki vagy valami egy tárgy belsejéből kifelé mozog, pl. (18) *Peter went out of the house* [Peter kiment a házból], melyben Peter a trajector, a ház pedig a landmark. Tehát a (18) példában az *out of* prepozíciónak téri jelentése van. Lindstromberg (2010: 38–39) bemutatja, hogy az *out of* prepozíciót gyakran metaforikus értelemben is használjuk nem téri vonatkozású tapasztalatok leírására, pl. (19) „*She did it out of love*” [Szeretetből csinálta] és (20) „*Can any of your readers kindly help me out of a difficulty?*” [Lenne szíves bárki az ön olvasói közül kisegíteni engem egy nehézségből?]. Lindstromberg úgy érvel, hogy bizonyos nem kézzelfogható vagy nem térben értelmezett dolgokat metaforikusan helyeknek, térbeli dolgoknak tekintünk, melyekből cselekvések indul(hat)nak ki, ill. amelyekből embereket ki lehet/kell segíteni. A (18) példában tehát a szeretetet (*love*) tartálynak értelmezzük, amelyből valamilyen cselekedet indul ki, a (19)-ben pedig a nehézségre (*difficulty*) úgy tekintünk, mintha lyuk vagy mélyedés, esetleg gödör lenne, amelyből ki lehet valakit segíteni.

A (18) mondattal mutat hasonlóságot a következő:

20. *She became a thief out of sheer desperation.* [Pusztá elkeseredésből lett tolvaj.]

A *do something out of love* [szeretetből csinál valamit] és a *do something out of sheer desperation* [pusztá elkeseredésből csinál valamit] azonos szerkezetű kifejezések, és az érzelmekre mindkettőben úgy tekintünk, mint metaforikus tartályokra ugyanúgy, mint más (általában intenzív) érzelmekre, melyekből különböző cselekedeteink származhatnak, vagy indulhatnak ki, vö. pl. *Schools were closed for the day out of fear that children might be attacked* [Az iskolákat arra a napra bezárták abból a félelemből /kiindulva/ (= ‘attól félve’), hogy a gyerekeket megtámadhatják]. Tehát a (20) példában az *out of* jelentése metaforikus, mivel az elkeseredéstartály belsejéből való képletes kiindulást fejezi ki.

A *from* prepozíció alapjelentése ellentétes a *to* jelentésével: a *from* egy útvonal kezdő- vagy kiinduló pontját jelöli (Lindstromberg 2010: 43), pl. (21) *I came from the director’s office to yours* [Az igazgató irodájából jöttem a tiédbe]. Ha összehasonlítjuk az *out of* és a *from* jelentését, akkor azt látjuk, hogy bár mindkettő a kiindulási pontot jelöli, mégis különbözőképpen értelmezzük őket. Az *out of* mindig azt jelenti, hogy a kiindulási pont valaminek a belsejében van, és a mozgás onnan irányul kifelé, míg a *from* esetében a kiindulási pont lehet valaminek a belsejében vagy valaminek a felszínén, és a mozgás onnan irányul kifelé vagy elfelé. Mindazonáltal a *from* minden esetben egyértelműen azt jelöli, hogy egy dolog elválik a másiktól. Amint Lindstromberg (2010: 45–47) kifejti az „elválás” motívumon alapul a *from* metaforikus használata, pl. (22) *Wine is made from grapes* [A bort szőlőből csinálják]. Úgy érvel, hogy a (22)-ben (és a hozzá hasonló) kifejezésekben azért szerepel a *from*, mert a szőlő (vagy más alapanyag) igen jelentős, minőségi változáson megy keresztül, mintha nagy utat tenne meg a térben, és a változási folyamat végére gyakorlatilag teljesen átalakul, mintegy elválik saját korábbi tulajdonságaitól. (Vö. (23) *This chair is made of wood* [Ez a szék fából készült], ahol a kiinduló alapanyag a fa, mely minőségében nem változik meg, székként is felismerhető marad, így az *of* prepozíciót használjuk.)

A korpuszban az alábbi kifejezésben található meg a *from*:

24. *Mary died from grief/sorrow.* [Mary a bánattól/bútól halt meg.]

A (24) példában szereplő *from* magyarázatára kézenfekvőnek látszik, hogy a halál egy igen jelentős változás, átalakulás az élő szervezet szempontjából, ugyanakkor a *Wine is made from grapes* [A bort szőlőből csinálják] mondattal nem analóg, hiszen itt a prepozíciós kifejezés nem az alapanyagra vonatkozik. A *from* után a *grief* [bánat], ill. a *sorrow* [bú] áll, azaz egy (intenzív) érzelem, melyből/melytől a halál kiindul vagy származik. Elképzelhető magyarázatnak tartom, hogy ebben az esetben a bánatra vagy búra mint metaforikus tárgyra vagy helyre gondolunk, amelynek akár a belsejéből, akár a felszínéről kiinduló mozgás vagy a belőle származó változás

igen jelentős, minőségi átalakulást hoz. Ebben az esetben az átalakulás valóban elválást, az élettől való megválást jelenti.

Összegzés

A bánat univerzális alapérzelemre irányuló pszichológiai és kognitív nyelvészeti kutatások legfőbb eredményeinek rövid ismertetése után bemutattam kutatásomat, melyben az angol bánatkifejezésekben használt prepozíciókat vizsgálom abból a szempontból, hogy azok milyen jelentésben állnak, ill. hogy a prepozíciós kifejezések a bánatélmény milyen vonatkozásait ragadják meg. A jelen tanulmányban az *in*, *into*, *to*, *out of* és *from* prepozíciókkal foglalkoztam, eredményeimet az alábbiakban összegzem:

A prepozíciók eredeti téri jelentését a bánatkifejezésekben általában nem használjuk, bővítményeik vonatkozásában a prepozíciók metaforikusan értelmezhetők: *in* – „tartalmazás” (AZ/ÉRZELEMI/ÁLLAPOTOK HELYEK vagy TARTÁLYOK); *into* – „valaminek a belsejébe kerülés” (AZ ÉRZELEM TARTÁLY); *to* – „út vége” (AZ ÉRZELEM HELY); *out of* – „valaminek a belsejéből való kiindulás” (AZ ÉRZELEM HELY) és *from* – „elválás valamitől” (A JELENTŐS VÁLTOZÁS ELVÁLÁS KORÁBBI MINŐSÉGTŐL). Az *in despair/dejection* azt az állapotot jelöli, melyben az érzelmet átélő személy van, a *fall/sink into despair* azt, amelyikbe beleesik, a *driven to desperation* és a *to his sorrow* azt, amelyikbe egy (általában ki nem számítható) negatív esemény (váratlanul) belesodorja. Az *in*, *into* és *to* prepozíciókat tartalmazó kifejezések tehát azt írják le, hogy bizonyos események hatására milyen érzelmi reakció (és hogyan) alakul ki. A *do something out of desperation* [kétségbeesésből tesz valamit] az érzelmet mint metaforikus helyet mutatja meg, melyből az érzelmet átélő személy cselekvése kiindul, egyidejűleg az érzelmet mint a cselekvés okát jelöli meg. A *die from grief/sorrow* [meghal a bánattól/bútól] az érzelmet mint a halál okát jeleníti meg, ami értelmezhető igen jelentős, minőségi változást kiváltó körülményként.

A fentiekből kitűnik, hogy AZ ÉRZELMI ÁLLAPOTOK HELYEK/TARTÁLYOK metafora központi szerepet játszik a bánatkifejezések értelmezésében. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a bánatkifejezésekben használt prepozíciók értelmezéséhez szükség van TARTALMAZÁS és ÚT ELEJE/ÚT VÉGE séma metaforikus jelentésben való alkalmazására. A részletek feltárására tett kísérletet ez a tanulmány abban a reményben, hogy ezzel segítséget nyújthat nyelvtanárok és tanítványaik számára a bánatkifejezésekben használt megfelelő prepozíciók kiválasztásához.

Irodalom

- Barcelona, A. 1986. On the concept of depression in American English: A cognitive approach. *Revista Canaria de Estudios Ingleses*, 12: 7–33.
- Csillag A. 2018. The Language of Sadness – Metaphors and Metonymies. In: Borbély J.–Bökös B.–Kállai G. K.–Nagy J.–Veres O.–Bánhegyi M.–Granville, P. (eds.): *English Language and Literatures in English 2016: Károlyi Könyvek*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 205–224.
- Csillag A. 2017. Metaphors of Sadness in Quotations. *Romanian Journal of English Studies* 14: 56–63.
- Darwin, Ch. 1999. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: Fontana Press (3rd Ed.) (1872).
- Ekman, P. 2023. What is sadness? <https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-sadness/> ©Paul Ekman Group LLC. (letöltve: 2023.09.21.)
- Ekman, P. 1999. Basic Emotions. In: Dalgeish, T.–Power, M. (eds.): *Handbook of Cognition and Emotion*. Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons Ltd., 38–60.
- Ekman, P.–Friesen, W. V.–Ellsworth, P. 1972. *Emotion in the Human Face: Guidelines for Research and an Integration of Findings*. New York: Pergamon Press.
- Esenova, O. 2011. *Metaphorical Conceptualization of Fear, Anger and Sadness in English. Doctoral Dissertation*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Goossens, L. 2002. Metaphtonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action. In: Dirven, R.–Pörings, R. (eds.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin: Mouton de Gruyter, 349–378.
- Hornby, A. S. 1989. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Johnson, M. 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kövecses Z. 2000. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses Z. 1990. *Emotion Concepts*. New York: Springer-Verlag.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G.–Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 1*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Lindstromberg, S. 2010. *English Prepositions Explained*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- McIntosh, C.–Francis, B.–Poole, R. (eds.). 2009. *Oxford Collocations Dictionary for Students of English*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. 1999. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A. 1996. *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.

Tehetséggondozás és speciális készségfejlesztés a médiaoktatásban

Dudok Fanni

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Mozgóképkultúra Tanszék, Szeged

Bevezetés

A tehetséggondozás, amely a kiemelkedő képességekkel és potenciállal rendelkező egyének azonosítására, fejlesztésére és megtartására irányuló stratégiai megközelítés, a felsőoktatás különböző szakterületein központi kérdésként jelenik meg. A médiaoktatásban is ez a paradigma kiemelten fontossá vált, mert a médiatér folyamatosan változik, és a szakembereknek nemcsak el kell tudni igazodniuk, hanem vezetni is kell tudni ebben a környezetben.

Történelmileg a médiaoktatás túlnyomórészt az újságírással, műsorszolgáltatással és filmművészettel kapcsolatos technikai ismeretek és alapozó elméletek átadására irányult. A digitális korszak beköszöntével és az új médiaplatformok elterjedésével a szükséges készségek és kompetenciák terén érzékelhető változás következett be. Ez az átalakulás hangsúlyozta, hogy az oktatásban holisztikusabb, alkalmazkodóbb és előremutatóbb megközelítésre van szükség.

A tehetséggondozás fejlődése a médiaoktatásban lényegében azt bizonyítja, hogy az ágazat felismerte a médiaipar változó szükségleteit. Mivel a média határai egyre tágulnak, és összefonódnak a technológia, a tervezés, az üzleti élet, sőt a társadalmi-politikai diskurzus területeivel is, a tehetséggondozás szilárd keretrendszerének szükségessége még hangsúlyosabbá válik. A tehetséggondozás jelentőségét a médiaoktatásban tovább fokozza a médiaipar gyors technológiai fejlődése és a folyamatosan változó fogyasztói preferenciák. Az ilyen változékony környezet olyan szakembereket követel, akik képesek az új technológiák kihasználására, a feltörekvő trendek felismerésére és a sokrétű információk koherens narratívákká való szintetizálására. Következésképpen a felsőoktatási intézmények felismerték annak jelentőségét, hogy olyan hallgatókat képezzenek, akik rendelkeznek ezekkel az egyedi tulajdonságokkal, és képesek kitűnni egy olyan iparágban, amelyet állandó változás jellemez. A tehetséggondozás a médiaoktatásban továbbá nem korlátozódik a potenciál pusztá azonosítására. Ez egy sor stratégiai beavatkozást foglal magában, amelyek célja e potenciál ápolása, fejlesztése és maximális kihasználása. Ez magában foglalja a személyre szabott pedagógiai megközelítéseket, a valós médiaprojekteknek való kitettséget, a mentorprogramokat és az interdiszciplináris együttműködések lehetőségeit.

A tanulmány kiemeli a személyre szabott tehetséggondozás és készségfejlesztés kritikus szerepét a médiaoktatásban. A hagyományos módszerek és a kialakulóban lévő trendek szembeállításával betekintést nyújt a hatékony tehetségazonosításba és a dinamikus médiatérben szükséges, fejlődő készségekbe. E feltárás révén a kutatás átfogó úttervet nyújt azon intézmények számára, amelyek célja, hogy versenyképes, az iparág jelenlegi és jövőbeli igényeihez felkészült médiaszakembereket neveljenek. Fontos kiemelni, hogy a tanulmányban a médiaoktatás nemcsak Magyarországra fókuszál, hanem egy globális képet mutat be.

1. Irodalmi áttekintés

1.1. A tehetséggondozás fejlődése a felsőoktatásban

A tehetséggondozás az elmúlt évtizedekben jelentős figyelmet kapott, különösen a felsőoktatásban. Az eredetileg a vállalati paradigmákból kiinduló tehetséggondozás integrációja

a felsőoktatási intézményekbe a stratégiai, egyénre szabottabb és jövőorientáltabb oktatási módszerek felé való elmozdulást jelzi (Collings–Scullion–Vaiman 2015).

Történelmileg a felsőoktatás elsősorban az egyméretű modell alapján működött, hangsúlyt fektetve a szabványosított tantervekre és a széles körű oktatási eredményekre. Az oktatás globalizálódásával és az intézmények közötti, a legjobb teljesítményt nyújtó hallgatókért, oktatókért és kutatási lehetőségekért folyó verseny fokozódásával azonban megjelent az igény az egyéni tehetségek azonosítására és gondozására az intézményi kiválóság és relevancia biztosítása érdekében. A 20. század végén jelentek meg a tehetséggondozási gyakorlatok a vállalati szektorokban, ahol a szervezetek felismerték, hogy versenyelőnyük szorosan összefügg azzal, hogy képesek-e a legjobb tehetségeket vonzani, fejleszteni és megtartani. Ez a felismerés megnyitotta az utat a felsőoktatási intézmények előtt a hasonló gyakorlatok adaptálására és integrálására, felismerve, hogy a hallgatói és oktatói állományuk kalibere közvetlenül befolyásolja a tudományos hírnevüket, a kutatási hozzájárulásait és az intézmény általános sikerét (Lewis–Heckman 2006).

A fejlődési pálya egyik sarkalatos pontja volt annak felismerése, hogy a tehetség nem csak eredendően létezik, hanem stratégiai beavatkozásokkal fejleszthető. Az intézmények rugalmasabb és személyre szabottabb oktatási megközelítéseket kezdtek alkalmazni a mentorálásra, a személyre szabott tanulási utakra és a tapasztalati tanulási lehetőségekre összpontosítva az egyéni tehetségek kiaknázása és csiszolása érdekében (Tarique–Schuler 2010).

A digitális korszak beköszöntével a tehetséggondozásról szóló diskurzus egy újabb réteggel bővült. Az online tanulási platformok, a MOOC-ok (Massive Open Online Courses – tömeges nyílt online kurzusok) és a globális együttműködési kezdeményezések jelenlétével a felsőoktatási intézményeknek kihívásokkal és lehetőségekkel kellett szembenézniük a tehetséggondozás terén. Miközben a technológia megkönnyítette az oktatás szélesebb körű elérését és demokratizálódását, azt is jelentette, hogy az intézményeknek sokkal körültekintőbbnek kellett lenniük a valóban kivételes tehetségek azonosításában a globális tanulók hatalmas tömegében. Továbbá átalakult az oktatók szerepe is. A pusztán tudásközvetítőkből az oktatók facilitátorokká, mentorokká és együttműködőkké fejlődtek, akik kulcsszerepet játszanak a tehetséggondozás ökoszisztémájában. A potenciál felismerésében, az egyéni fejlesztési tervek kidolgozásában és a tehetséggondozáshoz kedvező környezet kialakításában való részvételük nélkülözhetetlenné vált (Pfeffer–Sutton 2006).

1.2. A médiaipar megváltozott helyzete

A médiaipar – mint a kortárs társadalmi struktúrák szerves része – az elmúlt évtizedekben mélyreható és szüntelen átalakulásokon ment keresztül. Ezeket az átalakulásokat a technológiai fejlődés, a globalizáció és a fogyasztói preferenciák változása katalizálta. A média területét elsősorban a nyomtatott újságírás, a rádió és televízió keresztül történő műsorszórás és a film határozta le. A 20. században, különösen annak második felében megfigyelhető volt a kábeltelevízió és a műholdas műsorszórás megjelenése, ami a csatornák elszaporodásához és a tartalom sokszínűségének növekedéséhez vezetett. Ezek a fejlemények, bár jelentősek voltak, előfutárai voltak a digitális korszak által bevezetett, nagyobb bomlasztó erejű átalakulásoknak. Az internet megjelenése a 20. század végén kihívások elé állította a hagyományos médiát, és lehetőségeket is kínált. Az online platformok elterjedésével a tartalom demokratizáltabbá vált, lehetővé téve az egyének számára, hogy ne csak fogyasszák, hanem elő is állítsák és terjesszék a médiát. Ez a felhasználók által generált tartalmak korszaka, amelyet az olyan platformok, mint a YouTube, a blogok és a podcastok testesítenek meg, alapvető változást jelentett a központosított termelésről a tartalom létrehozásának és terjesztésének egy megosztottabb modellje felé (Doyle 2013; Wasko 2018). Továbbá a közösségi médiaplatformok, például a Facebook, a Twitter és az Instagram felemelkedése tovább alakította a médiatájképet azáltal, hogy megkönnyítette a valós idejű információterjesztést, előmozdította a globális kapcsolatokat, és lehetővé tette a részvételi kultúrákat. Ezek a platformok nemcsak a tartalomfogyasztás módját változtatták meg, hanem

elmosódtak a producerek és a fogyasztók közötti határok is, ami interaktív és dialogikus médiakörnyezethez vezetett (Van Dijck–Poell 2018).

Egy másik következetes evolúció a streamingszolgáltatások, például a Netflix, az Amazon Prime és a Hulu felemelkedése, amelyek megzavarták a hagyományos műsorszolgáltatási és mozis paradigmákat. Ezek a platformok bevezették a lekérhető tartalomfogyasztást, az algoritmusok alapján testre szabott felhasználói élményeket, és a földrajzi határokat átlépő eredeti tartalmak új hullámát indították el (Lotz 2017).

E technológiai átalakulásokkal párhuzamosan a médiaipar jelentős társadalmi-kulturális változásokon ment keresztül. A globalizáció a transznacionális médiakonglomerátumok felemelkedését ösztönözte, ami olyan tartalmakat tesz szükségessé, amelyek a legkülönbözőbb közönségeket szólítják meg. Emellett a médiatartalmakban a reprezentáció, a sokszínűség és az inkluzivitás növekvő fontossága tükrözi az igazságosabb médiatérkép iránti társadalmi igényeket. Továbbá a konvergenciakultúra, amelyben több médiaforma keresztezi egymást és kölcsönhatásba lép egymással, újraértelmezte a hagyományos határokat. A videojátékok például ma már a filmekre emlékeztető narratív történetmesélést tartalmaznak, míg a kiterjesztett- és virtuálisvalóság-technológiák átformálják a médiafogyasztás élménydimenzióit (Couldry–Hepp 2017; Dena 2009).

1.3. A tehetségazonosítás és készségfejlesztés korábbi modelljei

A tehetség megértésének és a benne rejlő lehetőségek kiaknázásának keresése mind az oktatási, mind a vállalati környezetben örökös probléma. Ez az aggodalom különböző modellekben és paradigmákban nyilvánult meg, amelyek az egyének egyedi képességeinek azonosítására, ápolására és fejlesztésére irányulnak. Ez a szakasz a tehetségazonosítás történelmi alapjait és a képességfejlesztés kapcsolódó keretrendszeit vizsgálja, és ezek alkalmazására és következményeire összpontosít. A legkorábbi tehetségazonosítási modellek pszichometriai megközelítésen alapultak, gyakran szabványosított teszteket használtak az egyének kognitív képességei alapján történő számszerűsítésére és kategorizálására. Az ilyen modellek a veleszületett intellektuális képességeket helyezték előtérbe, azt feltételezve, hogy a teszteken elért magas pontszámok látens potenciált jeleznek. A kutatások bővülésével azonban a tehetség többdimenziós jellegét kezdték elismerni. A tehetség differenciált modellje (Differentiating Model of Giftedness and Talent, DMGT) például azt állította, hogy a tehetség (természetes képességek) és a tehetség (szisztematikusan kifejlesztett készségek) különböző, de egymással összefüggő konstrukciók (Gagné 2004). Ez a modell a környezeti és intraperszonális katalizátorok szerepét hangsúlyozta a veleszületett képességek bizonyított kompetenciákká való átalakulásában (Gagné 2000). A tehetségazonosítás a holisztikus értékeléseket is kezdte magában foglalni, felismerve a standardizált tesztelés korlátait. A többszörös intelligencia elmélete (Gardner 1983) jelentős eltérést jelentett a hagyományos bölcsességtől, mivel azt sugallta, hogy az egyének az intelligencia különböző formáival rendelkeznek, a nyelvi és logikai-matematikai intelligenciától kezdve a zenei és interperszonális intelligenciáig. Ezek a nézetek kiszélesítették a tehetségazonosítás körét, és egy befogadóbb és változatosabb megközelítést támogattak.

A tehetségazonosítással párhuzamosan a készségfejlesztési modellek is jelentős fejlődésen mentek keresztül. A kezdeti modellek elsősorban lineárisak voltak, a bemagolt tanulásra és az ismétlésen keresztül történő elsajátításra összpontosítottak (Bloom 1985). A hangsúly a procedurális ismeretek elsajátításán volt, ahol a tanulók a készségek előre meghatározott sorrendjén keresztül haladtak a kezdőtől a szakértőig.

A Kolb (1984) által javasolt tapasztalati tanulás elmélete (Experiential Learning Theory, ELT) a ciklikusabb és interaktívabb modell felé való elmozdulást jelentette. Az ELT szerint a tanulás egy folyamatos folyamat, amelyben a tapasztalatokat a reflexió révén koncepciókká alakítjuk, amelyeket aztán új helyzetekben alkalmazunk. Ez a modell kiemelte a valós tapasztalatok és a reflektív gyakorlatok fontosságát a készségfejlesztésben. Emellett megjelent a 21. századi készségek keretrendszere, amely kiemelte a kritikus gondolkodás, az együttműködés,

a kreativitás és a kommunikáció szükségességét a modern világ összetettségében való eligazodásban (Trilling–Fadel 2009). Ez a keretrendszer a készségfejlesztés tágabb perspektíváját sugallta, amely a kognitív és a nem kognitív dimenziókat is integrálja. Továbbá az utóbbi években egyre nagyobb teret nyertek a kompetenciaalapú modellek, amelyek a tudás, a készségek és az attitűdök valós kontextusokban való integrálását hangsúlyozzák (Mulder 2014). Ez a megközelítés hangsúlyozza az oktatási eredmények gyakorlati alkalmazásokkal és teljesítménykritériumokkal való összehangolását, elősegítve egy holisztikusabb és eredményorientáltabb készségfejlesztési pályát.

2. A tehetségazonosítás módszerei

2.1. Hagyományos értékelési módszerek a médiaoktatásban

A médiaoktatásban a tehetségazonosítás hagyományosan a kognitív képességek és a kreatív képességek felmérésére szolgáló módszerek egységén alapul. Ezek a módszerek alapvetően tükrözik a médiaoktatás történelmi fejlődését és a benne rejlő kreatív munkák felmérését és minden oktatási területet. A következőkben a médiaoktatásban alkalmazott néhány meghatározó hagyományos értékelési módszert mutatok be (nem csak Magyarországra fókuszálva).

Vitathatatlanul a legelterjedtebb szabványosított tesztek régóta használják a kognitív képességek és a médiához kapcsolódó alapvető ismeretek mérésére. Ezek a tesztek gyakran értékelik a médiaelméletek, történelmi kontextus és alapfogalmak megértését (McQuail 2010). Bár hatékonyak és számszerűsíthetők, a szabványosított tesztekkel szemben megfogalmazott elsődleges kritika az, hogy nem képesek mérni a kreativitást, a kritikai gondolkodást és az értelmezési készségeket – amelyek a médiaszakmában kiemelkedő fontosságú tulajdonságok.

Az újságírás, a grafikai tervezés és a filmművészet területén gyakran alkalmazott portfólióértékelés a pedagógusok számára betekintést nyújt a tanuló összesített munkájába és idővel történő fejlődésébe (Barrett 2007). A portfóliók tartalmazhatnak cikkeket, tervezési terveket vagy rövidfilmeket. Ezzel a módszerrel az értékelők felmérhetik a technikai jártasságot, a kreativitást és a következetességet. A portfóliók szubjektív jellege azonban torzításokhoz vezethet, mivel az értékelés elsősorban az értékelő minőségre és relevanciára vonatkozó nézőpontjától függ.

Az olyan szakterületeken, mint a filmgyártás, a műsorszórás vagy az animáció, a hallgatók gyakran gyakorlati vizsgákat tesznek, amelyek során egy kézzelfogható médiatermék meghatározott időn belüli elkészítése a feladatuk. Ezek a gyakorlatok nemcsak a technikai tudást, hanem az időgazdálkodást, a csapatmunkát és az alkalmazkodóképességet is tesztelik. A módszerrel kapcsolatos kihívás a skálázhatóságban rejlik, mivel a személyre szabott értékelések erőforrás-igényesek lehetnek (McQuail 2010).

A médiaszerepek gyakran megkövetelik az ékesszólást, a meggyőzést és az összetett gondolatok koherens megfogalmazásának képességét. A szóbeli vizsgák vagy a panelbeszélgetések tehát a hallgató megértésének mélységét, kommunikációs készségét és az ötletei vagy munkája megvédésének képességét mérik fel (Laurier–Philo 2007). Bár informatív, a formátum egyes diákok számára ijesztő lehet, és a teljesítménytől való félelem miatt nem feltétlenül tükrözi a valódi lehetőségeiket, mint a legtöbb szóbeli vizsga esetén.

A munkahelyi tanulás és értékelés a szakmai gyakorlatokon keresztül a médiaoktatás egyik sarokköve (Akcaoglu–Bowman 2016). Ezek a szakmai gyakorlatok a tanulóknak valós tapasztalatokat nyújtanak, és lehetővé teszik az oktatók és az iparági szakemberek számára, hogy értékeljék az alkalmazkodóképességet, a professzionalizmust és az akadémiai tanulás gyakorlati alkalmazását. A gyakornoki tapasztalatok eltérései azonban kihívássá tehetik a standardizált értékelést.

A médiaoktatásban a tehetségazonosítás hagyományos módszerei, bár beváltak és kipróbáltak, rendelkeznek előnyökkel és buktatókkal. Olyan rendszeren alapulnak, amely az elméleti tudást és a gyakorlati készségeket értékeli. A médiavilág fejlődésével azonban egyre

inkább felismerik, hogy holisztikusabb és változatosabb értékelési módszerekre van szükség, amelyek képesek a sokoldalú tehetségek azonosítására és az iparág dinamikus igényeinek kielégítésére.

2.2. Feltörekvő tendenciák: az alkalmassági tesztek a portfólió-értékelésig

A médiaoktatás dinamikus területén a tehetségazonosítási módszerek metamorfózisa tükrözi az iparág változó igényeit és a hallgatói potenciál holisztikusabb megértésére irányuló folyamatos törekvést. Az évek során érzékelhető elmozdulás történt a hagyományos alkalmassági tesztekől – amelyek elsősorban a kognitív képességeket értékelik – az átfogóbb portfólió-értékelések felé, amelyek a készségek és tapasztalatok széles skáláját mutatják be. Ez a szakasz a médiaoktatásban a tehetségazonosítás körvonalait átformáló, újonnan kialakuló tendenciákkal foglalkozik. Ahogy a médiaoktatás igyekezett felkészíteni a diákokat egy olyan iparágra, amelyet a gyors technológiai fejlődés és a változó paradigmák jellemeznek, a pusztán alkalmassági tesztekre való támaszkodás kezdett csökkenni. A hangsúly a kognitív és gyakorlati készségek felmérésére alkalmas, sokoldalúbb értékelési eszközökre helyeződött át. A portfólió-értékelés, mint a tehetség panorámaképe jelentős trendként jelent meg, amely holisztikusabb szemüveget kínál, amelyen keresztül a tanulók kompetenciái értékelhetők. Ezek az értékelések különösen fontosak az olyan területeken, mint a grafikai tervezés, az újságírás és a multimédiás produkció, ahol a munka minősége és terjedelme gyakran hangsúlyosabban beszél, mint a tesztpontszámok (Batson 2002).

A digitális eszközök és platformok elterjedésével a digitális portfóliók egyre nagyobb teret nyernek. Ezek az e-portfóliók lehetővé teszik a tanulók számára, hogy multimédiás elemeket integráljanak az írott munkáktól és grafikáktól kezdve a videó- és hanganyagokig, így gazdagabb és interaktívabb bemutatót biztosítanak képességeikről. A modern portfólió-értékelések a folyamatot is legalább annyira értékelik, mint a terméket. A reflektív portfóliók arra ösztönzik a tanulókat, hogy jegyzeteljék munkájukat, megvilágítva a gondolkodási folyamatokat, a felmerült kihívásokat és a levont tanulságokat. Ez mélyebb betekintést nyújt, és nemcsak az eredményt, hanem a tanuló útját és fejlődését is feltárja (Barrett 2005; Lorenzo–Ittelson 2005).

A technológiai fejlődés a tehetségazonosítási módszereket is áthatotta. Például az adaptív tesztelés, amely a korábbi válaszok alapján módosítja a kérdések nehézségét, árnyaltabb képet ad a tanuló képességeiről. Emellett az adatelemző eszközöket egyre gyakrabban alkalmazzák a portfólió tartalmának elemzésére, amelyek kvantitatív betekintést nyújtanak a kreativitásba, a komplexitásba és az innovációba. Majd a hangsúlyok áthelyeződtek a „puha készségekre” és a kulturális illeszkedésre. Míg a kemény készségek továbbra is kulcsfontosságúak, egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a „puha készségek”, például a csapatmunka, a kommunikáció és az alkalmazkodóképesség. E kompetenciák értékelésére olyan technikák jelentek meg, mint a csoportos értékelések, a társak értékelése és a helyzetmegítélési tesztek. Ráadásul a médiaiparban a sokszínű perspektívák felértékelődésével a kulturális illeszkedés és a multikulturális környezetben való eligazodás képessége is a tehetségek azonosításának szerves részévé válik (Rothwell 2015).

A hagyományos alkalmassági tesztekéről az átfogó portfólió-értékelésre való áttérés a médiaoktatásban a holisztikus tehetségazonosítás irányába történő szélesebb körű elmozdulást tükrözi. Ahogy a médiaterület egyre bonyolultabbá és sokrétűbbé válik, úgy változik a médiaszakemberek következő generációjának kiválasztására irányuló megközelítés is. A médiaoktatás e feltörekvő tendenciák felkarolásával olyan pozícióba kerül, hogy jobban felismerje, ápolja és fejlessze azokat a sokszínű tehetségeket, amelyek az iparág jövőjét alakítják majd.

3. Célzott készségfejlesztés a média szakos hallgatók számára

A digitális forradalom miatt a médiát tanuló hallgatóknak jártasságot kell szerezniük a korszerű eszközök és platformok terén. Ez nemcsak a szakterületükhöz kapcsolódó szoftverekkel

kapcsolatos alapismereteket foglalja magában, mint például a videószerkesztés, a grafikai tervezés vagy a hangmérnöki ismeretek, hanem az újonnan megjelenő technológiák, például a kiterjesztett valóság, a virtuális valóság és a mesterséges intelligencia ismeretét is, amelyek az új médianarratívákat alakítják (Smith 2020). Az információ korában a média szakos hallgatóknak erős analitikus képességekkel kell rendelkezniük. Ez magában foglalja a hiteles források megkülönböztetésének, az összetett narratívák boncolgatásának és a kiegyensúlyozott nézőpontok bemutatásának képességét. A kritikai gondolkodás ebben az összefüggésben nélkülözhetetlenné válik a sokrétű média-ökoszisztémában való eligazodáshoz és értelmezéshez (James–Thompson 2018).

Tekintettel a médiaágazat átmeneti jellegére, az alkalmazkodóképesség kulcsfontosságú készségként jelenik meg. A média szakos hallgatóknak fel kell készülniük arra, hogy tudásbázisukat folyamatosan frissítsék, és az iparági igények fejlődésével új készségeket sajátítsanak el. Ez az iteratív tanulási megközelítés biztosítja relevanciájukat a folyamatosan változó szakmai környezetben (Roberts 2019). A média határai elmosódnak, összefonódnak a pszichológiával, a szociológiával és az adattudománnyal. Mint ilyen, az interdiszciplináris megközelítés elősegítése növeli a médiatudományi hallgatók megértésének mélységét és szélességét, lehetővé téve számukra, hogy árnyaltabb és tájékozottabb tartalmakat állítsanak elő (Lopez–Carter 2017).

3.1. A médiaoktatás alapvető kompetenciái

A technológia, a művészetek és a kultúra találkozásánál álló médiaoktatás megkülönböztetett helyet foglal el a tudományos diszciplínák szövevényében. A kompetenciák nemcsak az iparágban szükséges készségekkel ruházzák fel a hallgatókat, hanem a média társadalomban betöltött szerepének és felelősségének kritikai megértését is elősegítik. A médiaoktatás középpontjában a technikai jártasság áll. Tekintettel a platformok és médiumok sokaságára elengedhetetlen, hogy a hallgatók jól ismerjék a területükre jellemző eszközöket és technikákat. Ez magában foglalja a szoftverek, berendezések és digitális platformok ismeretét, valamint a mögöttes technológiai elvek megértését. A médiumtól függetlenül a média lényege a történetmesélésben rejlik. A tanulóknak jártasnak kell lenniük a koherens, magával ragadó és hatásos narratívák felépítésében. Ez magában foglalja a média vizuális, auditív vagy szöveges nyelvének elsajátítását, valamint a tempó, a hangnem és a szerkezet bonyolultságának megértését. Az információbőség korában a médiatartalmak kritikai elemzésének és értelmezésének képessége kiemelkedő jelentőségűvé válik. A médiatanulókat fel kell készíteni az üzenetek dekonstruálására, a mögöttes elfogultságok megértésére, valamint a hiteles és nem hiteles források megkülönböztetésére. Ez a kompetencia biztosítja, hogy képesek legyenek a pontosság és a tisztességesség normáit betartó tartalmakat előállítani, miközben kritikusan fogyasztják a médiát. A média jelentős befolyással bír, alakítja a közvéleményt és a társadalmi narratívákat. Ezért a médiaetika szilárd megalapozottsága alapvető fontosságú. A hallgatóknak élesen tudatában kell lenniük felelősségüknek, és meg kell érteniük a félretájékoztatás, a magánélet megsértése és a potenciális károkozás következményeit. Az e területhez tartozó kompetenciák kiterjednek a szerzői jog, a szellemi tulajdonjogok és a források etikus felhasználásának árnyoldalaira is. Mivel a média globalizált környezetben működik, a kulturális kompetencia nélkülözhetetlen. Ez magában foglalja a különböző közönségek megértését, a változatos kulturális árnyalatok megbecsülését, valamint azt a képességet, hogy olyan tartalmakat állítsunk elő, amelyek globális szinten visszhangot keltenek, ugyanakkor érzékenyek maradnak a helyi érzelmekre. A médiaszakemberek gyakran találják magukat a történetek feltárásának élvonalában, ami ügyes kutatási készségeket igényel. Ez a kompetencia magában foglalja az információk beszerzését, a tények ellenőrzését, az interjúk lefolytatását és az adatok átfogó narratívává történő szintetizálását. A modern médiaprojektek gyakran igénylik a különböző tudományágak közötti együttműködést, legyen szó technológiáról, művészetekről, üzleti- vagy társadalomtudományokról. A média szakos hallgatóknak fel kell készülniük arra, hogy sokszínű

csapatokban dolgozzanak, megértsék más területek lexikonját, és munkájukba integrálják az interdiszciplináris meglátásokat (Kohlberg–Mayer 2020; Phillips 2019; Rosenberg–Koehler 2021).

3.2. Alkalmazkodás a gyorsan változó médiaiparhoz: alapvető készségek

A médiát tanuló diákok és a szakemberek számára egyaránt kiemelkedő fontosságúvá vált az egyes alapvető készségek megértése és elsajátítása ebben a dinamikus környezetben való eligazodásban. A média digitalizálódása döntő fontosságúvá tette a különböző digitális platformokon és eszközökön való jártasságot. Ez túlmutat az alapvető informatikai ismereteken, és kiterjed a digitális tartalom létrehozásának, gondozásának és terjesztésének megértésére is. Ráadásul mivel a tartalmakat gyakran egyszerre több platformon terjesztik – a podcastoktól a közösségi médiaszereplésekig –, a multimodális jártasság nélkülözhetetlenné válik. A digitális média térhódítása olyan korszakot nyitott, amelyben a döntéseket az adatok vezérik. A weboldalforgalom-elemzéstől a közösségi média elkötelezettségi mérőszámokig felbecsülhetetlen a képesség, hogy hatalmas adathalmazokból felfogjuk, elemezzük, és hasznosítható következtetéseket vonjunk le. Ez a kompetencia nemcsak a tartalom optimalizálásában segít, hanem a közönség viselkedésének és preferenciáinak megértésében is. A technológiai fejlődés és a változó fogyasztói magatartás gyors ütemére való tekintettel a folyamatos tanulásra való hajlandóság és képesség alapvető fontosságú. Ez magában foglalja a legújabb eszközök, technológiák és trendek naprakészen tartását, valamint nyitottságot az elavult gyakorlatok elsajátítására és az új módszerek befogadására (Gomez–Fernandez 2019).

A mai széttöredezett médiatérben, ahol a közönség különböző eszközökön és platformokon keresztül fogyasztja a tartalmakat, elengedhetetlen a platformokon átívelő, koherens narratívák szövésének képessége. Ehhez meg kell érteni az egyes platformok erősségeit és korlátait, és a tartalmat ennek megfelelően kell alakítani, miközben meg kell őrizni az egységes márká- vagy üzenetnarratívát. A független tartalomkészítők számának növekedésével és a médiatermelés demokratizálódásával a vállalkozói gondolkodásmód egyre értékesebbé válik. Ez magában foglalja a lehetőségek felismerését, a piaci hiányosságok megértését, valamint a tartalom hatékony és innovatív monetizálásának képességét. Olyan készségeket is magában foglal, mint a márkáépítés, a marketing és a közönség bevonása (Clark–Nash 2021).

A modern médiaprojektekben gyakran vesznek részt interdiszciplináris csapatok a tartalomkészítőktől és a technológiai szakértőktől kezdve a marketingesekig és az adattudósokig. E sokszínű szakmai tájképen való navigáláshoz szilárd együttműködési készségekre, a csapatdinamika megértésére és gyakorlatias kommunikációs képességekre van szükség. Ahogy a digitális tér egyre inkább a média középpontjába kerül, a félretájékoztatással, a digitális magánélet védelmével és a tartalommegosztás etikai következményeivel kapcsolatos kihívások előtérbe kerülnek. A médiaszakembereknek kifinomult etikai iránytűre van szükségük ahhoz, hogy eligazodjanak ezekben a bonyodalmakban, biztosítva a hitelességet, az átláthatóságot és a digitális jogok tiszteletben tartását. A telített médiapiacra a megkülönböztetés kritikussá válik. A dobozon kívüli gondolkodás képessége, a tartalomkészítés és a tartalomszolgáltatási módszerek innovációja, valamint a friss narratívák elképzelése megkülönböztetheti a szakembereket, biztosítva a közönség tartós elkötelezettségét és relevanciáját (Lopez–Harris 2020; Turner–Wilson 2018).

3.3. Személyre szabott tanulási tervek: az egyéni növekedéshez és kiválósághoz vezető út

A közelmúltbeli tudományos diskurzusokban egyre inkább megkérdőjeleződik az oktatásnak az egyformán alkalmazható modellként való felfogása. Ahogy az oktatók egyre mélyebben elmélyülnek a tanulók sokféleségének megértésében, egyre inkább felismerik, hogy a tanulók – különösen egy olyan sokrétű területen, mint a média – különböző törekvésekkel, képességekkel és tanulási pályákkal érkeznek. E heterogenitás kezelésében központi szerepet játszik a személyre

szabott tanulási tervek (PLP) alkalmazása, amelyek az egyéni tanulók igényeihez, erősségeihez és céljaihoz igazított stratégiai keretet kínálnak.

A konstruktivizmus alapelveiben gyökerező PLP-k szerint a tanulás aktív, egyénre szabott folyamat, amelyben a tanulók tapasztalataik alapján építik fel a tudást. Az egyéni különbségek felismerésével a PLP-k elősegítik az egyes tanulók tempójához, tanulási stílusához és céljaihoz igazodó tanulási utat, biztosítva, hogy a pedagógiai stratégiák ne legyenek sem túl kezdetlegesek, sem túl nagy kihívást jelentőek. Ezeknek a PLP-knek az előnyei a médiaoktatásban például elősegítik a tanulók holisztikus fejlődését – és nemcsak a technikai képességek, hanem a kognitív, érzelmi és metakognitív készségek fejlesztését is. Például egy dokumentumfilm-készítés iránt szenvedélyesen érdeklődő diákot nemcsak a műfaj technikai részleteiben, hanem az etika, a narratív struktúrák és a közönség bevonásának megértésében is segíthetünk. A tanulók érdeklődésének és kíváncsiságának kielégítésével a PLP-k jelentősen növelhetik a tanulók belső motivációját, fokozva az elkötelezettséget és a mélyebb tanulást. A gyorsan fejlődő médiaiparban a PLP-k lehetővé teszik a tanulók számára, hogy a felmerülő trendek alapján változtassák meg tanulási útvonalukat, így biztosítva, hogy az iparágnak megfelelő és rugalmas készségelsajátításban maradjanak (Siemens 2005).

A hatékony PLP összetevői között szerepel a célmeghatározás, ahol a folyamat egy önvizsgálati résszel kezdődik, amelyben a hallgatók megfogalmazzák karrierterveiket, rövid távú céljaikat és a kívánt kompetenciákat. Ez egy úttervet biztosít az oktatási útjukhoz (Locke–Latham 2002). Megjelenik benne az értékelés és a visszajelzés, hiszen a folyamatos értékelés a PLP-k szerves részét képezi. A formatív értékelések alkalmazásával a pedagógusok felmérhetik a tanulók fejlődését, időben visszajelzést adhatnak, és szükség szerint újrakalibrálhatják a stratégiákat. Kiemelt szerepet képvisel benne az erőforrás-elosztás. Az egyéni igények alapján a PLP-k erőforrásokat oszthatnak ki, legyen szó speciális képzésről, szoftvereszközökről vagy mentori lehetőségekről, hogy a tanulók hozzáférjenek a megfelelő tanulási eszközökhöz (Bandura 1997). Továbbá a tanulók ösztönzése arra, hogy rendszeresen reflektáljanak a tanulási tapasztalataikra, elősegíti a metakogníciót, lehetővé téve számukra, hogy megértsék tanulási folyamataikat, erősségeiket és a fejlesztendő területeket (Locke–Latham 2002).

Bár a PLP-k jelentős előnyökkel járnak, nem nélkülözik a kihívásokat. A megvalósítás jelentős intézményi elkötelezettséget igényel, mind az erőforrások, mind a tanítási megközelítések paradigmaváltása tekintetében. Emellett bonyolult lehet az individualizáció és az alapvető kompetenciák általános érvényesítésének biztosítása közötti egyensúly megteremtése.

Összegzés

A felsőoktatásban a tehetséggondozás fejlődése tükrözi az ágazat folyamatos erőfeszítéseit, hogy továbbra is reagáljon a globális trendekre, a technológiai fejlődésre és a tudásalapú gazdaság folyamatosan változó igényeire. Ahogy az intézmények megküzdnek az e paradigma által jelentett kihívásokkal és lehetőségekkel, nyilvánvalóvá válik, hogy a tehetséggondozás dinamikus, holisztikus és stratégiai megközelítése kulcsfontosságú a felsőoktatás tartós sikere és relevanciája szempontjából a mai korban.

A médiaágazat változó tájképe a gyors technológiai és társadalmi-kulturális változásokhoz való alkalmazkodóképességéről és ellenálló képességéről tanúskodik. Az akademikusok és a szakemberek számára egyaránt kiemelkedő fontosságú ezeknek a változásoknak a megértése, nemcsak a média jövőbeli pályájának megrajzolásához, hanem a média szélesebb körű társadalmi hatásainak és a globális kultúrák alakításában betöltött szerepének megértéséhez is.

A tehetségazonosítási és készségfejlesztési modellek fejlődése a szűk, szabványosított és lineáris paradigmákról a befogadóbb, dinamikusabb és holisztikusabb keretek felé való elmozdulást tükrözi. Ezek a keretek nemcsak a tehetség és a készségek sokrétűségét ismerik el, hanem a különböző tényezők kölcsönhatását is hangsúlyozzák az egyén potenciáljának ápolásában és fejlesztésében.

A média szakos hallgatók célzott készségfejlesztése nem pusztán a technikai ismeretek átadásáról szól. Ez a kemény és puha készségek bonyolult egyensúlyát jelenti, amelynek célja, hogy holisztikus médiaszakembereket formáljon, akik képesek eligazodni a kortárs médiatérsek összetettségében.

Összefoglalva, a személyre szabott tanulási tervek paradigmaváltást jelentenek a médiaoktatásban, és az általános tantervekkel szemben az egyéni fejlődési pályákat helyezik előtérbe. Azáltal, hogy az oktatást a tanulók személyes törekvéseihez és képességeihez kötik, a PLP-k olyan médiaszakemberek formálásának ígérletét hordozzák, akik nemcsak technikailag ügyesek, hanem reflektívek, alkalmazkodók, és egyedi elképzeléseikhez igazodnak.

Irodalom

- Akcaoglu, M.–Bowman, N. D. 2016. Assessing media literacy: Rubrics and media education. *Journal of Media Literacy Education* 8(2): 49–64.
- Bandura, A. 1997. *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Barrett, H. C. 2005. Researching electronic portfolios and learner engagement: The REFLECT Initiative. *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 49(6): 518–527.
- Barrett, T. 2007. *The electronic portfolio handbook: A guide for students*. AAHE Bulletin.
- Bloom, B. S. 1985. *Developing talent in young people*. Ballantine Books.
- Clark, A.–Nash, B. 2021. The entrepreneurial spirit in media. *Media Innovations Journal*.
- Collings, D. G.–Scullion, H.–Vaiman, V. 2015. Talent management: Progress and prospects. *Human Resource Development Review* 14(4): 479–500.
- Couldry, N.–Hepp, A. 2017. *The mediated construction of reality*. Polity.
- Dena, C. 2009. *Transmedia practice: Theorizing the practice of expressing a fictional world across distinct media and environments*. University of Sydney.
- Doyle, G. 2013. *Understanding media economics*. Sage.
- Gagné, F. 2000. Understanding the complex choreography of talent development through DMGT-basGed analysis. In: Heller, K. A.–Mönks, F. J.–Sternberg, R. J.–Subotnik, R. F. (Eds.): *International handbook of giftedness and talent* (2nd ed.), 67–79. Elsevier.
- Gagné, F. 2004. Transforming gifts into talents: The DMGT as a developmental theory. *High Ability Studies* 15(2): 119–147.
- Gardner, H. 1983. *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Basic Books.
- Gomez, L.–Fernandez, M. 2019. Ethical challenges in the digital age. *Journal of Digital Media Ethics*.
- James, P.–Thompson, R. 2018. Critical thinking in media: The new pedagogic imperative. *Media and Communication Journal*.
- Kohlberg, L.–Mayer, R. 2020. Ethical considerations in media. *Ethics in Journalism Quarterly*.
- Kolb, D. A. 1984. *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice-Hall.
- Laurier, E.–Philo, C. 2007. Possible geographies: A passing encounter in a café. *Area* 39(4): 500–507.
- Lewis, R. E.–Heckman, R. J. 2006. Talent management: A critical review. *Human Resource Management Review* 16(2): 139–154.
- Locke, E. A.–Latham, G. P. 2002. Building a practically useful theory of goal setting and task motivation. *American Psychologist* 57(9): 705.
- Lopez, G.–Carter, D. 2017. Interdisciplinary dimensions in media studies. *Global Media Review*.
- Lopez, G.–Harris, P. 2020. Collaboration in media: Trends and best practices. *Media Collaboration Review*.
- Lorenzo, G.–Ittelson, J. 2005. An overview of e-portfolios. *Educause Learning Initiative* 1(2005): 1–27.

- Lotz, A. D. 2017. *Portals: A treatise on internet-distributed television*. Michigan Publishing, University of Michigan Library.
- McQuail, D. 2010. *McQuail's mass communication theory (6th ed.)*. Sage Publications.
- Mulder, M. 2014. Conceptions of professional competence. In: Billett, S.–Harteis, C.–Gruber, H. (Eds.): *International handbook of research in professional and practice-based learning*. Springer, 107–137.
- Pfeffer, J.–Sutton, R. I. 2006. Evidence-based management. *Harvard Business Review* 84(1): 62–74.
- Phillips, A. 2019. Investigative journalism: Techniques and challenges. *Journal of Contemporary Media Research*.
- Roberts, L. 2019. Adapting to change: Continuous learning in media education. *Media Education Quarterly*.
- Rosenberg, J.–Koehler, M. 2021. Interdisciplinary collaboration in media projects. *Media Production Review*.
- Rothwell, W. J. 2015. *Beyond training and development: The groundbreaking classic on human performance enhancement*. AMACOM.
- Siemens, G. 2005. Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning* 2(1): 3–10.
- Smith, J. 2020. Technological trajectories in media: Training for the future. *Future Media Journal*.
- Tarique, I.–Schuler, R. S. 2010. Global talent management: Literature review, integrative framework, and suggestions for further research. *Journal of World Business* 45(2): 122–133.
- Turner, N.–Wilson, E. 2018. Creative disruptions: Innovation in modern media. *Media Innovation Today*.
- Van Dijck, J.–Poell, T. 2018. *Social media platforms and the future of media*. Cambridge University Press.
- Wasko, J. 2018. *How Hollywood works*. Sage.

A nyugat-dunántúli régió kis- és középvállalkozásai közötti kommunikáció a kulturális tényezők tükrében

Keszei Flóra

Széchenyi István Egyetem, Győr
Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola
LABA Magyarország Oktatási Kft., Budapest

Bevezetés

Jelen tanulmány a doktori tanulmányaimhoz kapcsolódó kutatás tervezetének főbb pontjait mutatja be. Ismertetem a témaválasztás indoklását, a téma aktualitását és az ezzel kapcsolatban felmerülő lehetséges kutatási kérdéseket továbbá kitérek a kutatás módszertanára, illetve a megvalósítás tervezett részleteire is. Tervezett kutatásom a nyugat-dunántúli régió kis- és középvállalkozásai közötti kommunikációt vizsgálja a kulturális tényezők vonatkozásában. A kutatás jelenlegi szakaszában magyar és idegen nyelvű szakirodalmat tanulmányoztam a regionalitás, a kultúra és a kommunikáció területén. A kutatás interdiszciplináris jellege miatt hasznos lehet a jövőben különböző tudományterületeken, illetve gyakorlati folyamatok fejlesztési tervének kidolgozása során.

1. A témaválasztás indoklása

A témaválasztás motivációi több területet is érintenek. Elsősorban fontos szempont volt, hogy témám illeszkedjen a Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola profiljába. Ennek megfelelően kutatásom háttereként az alábbi tényeket vettem figyelembe:

- A kis- és középvállalkozások egymás közötti kommunikációja alapvetően a regionális tudományok szerves részét képezi.
- A kis- és középvállalatok különböző kultúrákat jelképeznek.
- A kis- és középvállalkozások támogatásának egyik legfontosabb színtere a regionális politika. Egy adott régió sikere nagymértékben függ a KKV-k hatékonyságától, illetve sikerességétől.

Fontosnak tartom, hogy kutatásom alkalmazkodjon napjaink kutatási trendjeihez, így egy interdiszciplináris kutatás terve fogalmazódott meg bennem, amely több tudományos terület közötti összefüggéseket (regionalitás, kommunikáció, kultúra) vizsgál.

A téma aktualitása és relevanciája több szempontból is vizsgálható: a régiók fejlesztése és kutatása, a kultúrák közötti különbségek megértése és a kommunikációkutatás számos területen alapvető szükséglet a folyamatok megértésének, feltárásának során. Az eltérő kulturális háttérrel rendelkező KKV-k sikerének kulcsa az együttműködés, melynek egyik színtere az egymás közötti kommunikáció. Emellett a KKV-k egymás közötti kommunikációjának vizsgálata a nyugat-dunántúli régióban fontos, ugyanis hatékonyságuk nagy mértékben függ a helyi környezet adta lehetőségektől. A kutatás során a kis- és középvállalkozások egymás közötti kommunikációját vizsgálom a kulturális aspektusra fókuszálva, ezen belül is főként a kulturális jellemzőket és a kommunikációs módszereket elemezve a régió vonatkozásában, mely témám újszerűségét is adja.

Kiemelten fontos szempont a kutatás alkalmazhatósága. Mivel interdiszciplináris kutatásról beszélünk, több tudományterületen és szektorban gyakorlatban is alkalmazható javaslatokkal és következtetésekkel tudom gazdagítani a magyar szakirodalmat.

Kiemelt szempontnak tekinthető, hogy kutatásom időben és költségekben jól tervezhető legyen. A primer kutatás elvégzéséhez esetlegesen nyomtatással, valamint utazással kapcsolatos költségek merülhetnek fel, ezeket ösztöndíjak megpályázásával és sikeres elnyerésével kívánom fedezni.

2. Szakirodalmi áttekintés

A téma szakirodalmát három fő területre bontva tanulmányoztam és dolgoztam fel. A három fő terület a regionalitás, a kultúra és a kommunikáció. Szándékaim szerint a szakirodalom listája folyamatosan bővül, ezzel is törekedve arra, hogy kutatásom minél jobban illeszkedjen a hazai, illetve nemzetközi kutatások sorába.

2.1. Regionalitás

A regionalitás témakörében Enyedi György munkásságának említése elengedhetetlen, aki kiemelkedő szerepet játszott a tudományág meghonosításában. Munkásságában kiemelkedő elméleti alapossága, társadalmi látásmódja és a megújításra való folytonos törekvése. Fontos megjegyezni, hogy a magyar területi fejlődést nagymértékben nemzetközi hatások formálják (Enyedi 2000). Enyedi kiemeli, hogy a helyi adottságok szerepe is változik a globalizálódó világban, és egyúttal felértékelődnek az értékes, egyéni és egyedi tudáson alapuló, ritkaságszámba menő és egyedülálló helyi adottságok. Felmerül a kérdés, hogy egy régió adottságai mennyire kedveznek a tudásalapú gazdaságnak, és ez milyen területeken hasznosítható, továbbá hol jelenthet ez igazán előnyt?

A nemzeti területfejlesztési politikának is kifejezetten figyelnie kell arra, hogy monitorozza az előnyöket, valamint a régiók versenyképességét javítsák, illetve a hálózathoz kimaradt régiókat bekapcsolják a körforgásba (Enyedi 2000). A várospolitikának egyik alapvető célja, hogy a város sikeres legyen — így a város célja, hogy segítse a terület bővülését, a javakat és szolgáltatásokat, illetve az ott lakók széles körének biztosítsa, és védje azt a negatív hatásoktól (Enyedi 1995).

Enyedi kutatási eredményei kifejezetten fontos szerepet játszanak a saját, tervezett témám kapcsán. A városmarketinggel kapcsolatos kutatások bebizonyítják, hogy erős hatása van a kommunikációnak, a kultúrának és a régió sajátosságainak, így ez is egy olyan tényező, amit vizsgálni kell a témában. Mivel bizonyos mértékű versengés mindig jelen volt a városok, régiók között (Enyedi 1997), ezért különösen fontos és releváns, hogy erre a versengésre a megfelelő fejlesztési javaslatokkal tudjunk reagálni és elősegíteni ezzel a régió sikerességét.

Nemes Nagy *Tér a társadalomkutatásban* (1998) című művében kiemelkedő és követendő példát mutat az empirikus társadalomkutatásra, és arra, hogy a területfejlesztéshez kapcsolódó regionális elemzések figyelembevétele mellett hogyan kell vizsgálni térelméleti fogalmakat és módszereket. A régiók sokszínűsége és fejlesztése szempontjából ezek rendkívül hasznos megközelítések. Rechnitzer (2008) rávilágít arra, hogy a területfejlesztéshez kapcsolatos regionális hatások milyen szoros kapcsolatban állnak a területi politikával, s vizsgálja ennek összefüggéseit a társadalom bizonyos jelenségeivel, rendszereivel újabb fejlesztési lehetőségek feltárásának érdekében. Nem elhanyagolható tényező a vizsgálatok során az sem, hogy a regionális politika mely elemei jártak sikerrel, illetve melyek buktak meg vagy maradtak hatástalanok (Rechnitzer 2008).

2.2. Kultúra

A kultúra témakörében felkészülésem során kiemelt szerepet kapott Ablonczyné Mihályka (2017) megállapítása, miszerint a különböző kulturális háttérrel rendelkező emberek előfordulása egy cégen belül egyre gyakoribb, és a munkahelyeknek biztosítani kell ehhez a feltételeket, illetve az eszköztárat ahhoz, hogy sikeresen menedzseljék egy kulturálisan sokszínű munkahely fenntartását. Kutatásom célja, hogy a kutatási kérdések megválaszolásával, a kutatási célok elérésével és a rendelkezésemre álló adatok alapján hozzájáruljak ennek a folyamatnak a

fejlesztéséhez és sikerességéhez a nyugat-dunántúli régióban. Ennek oka, hogy a vállalatok a mai napig nehézségnek élik meg azt, hogy az üzenetet, amit közvetíteni szeretnének át tudják adni különböző kulturális csoportoknak, de van néhány kifejezetten ígéretes új megközelítés, ami a hatékony és sikeres kommunikációt hivatott támogatni (Ablonczy-Mihályka 2014).

Hofstede kutatásai is alapul szolgáltak a tervezés során: empirikus tapasztalatai megannyi országra kiterjednek, ezáltal a nemzeti kultúrák sokszínűségét is szinte világszerte ismeri (Hofstede 1991). Az emberi agy alapvető „programozásából” fakad, hogy egy csoport tagjait akarva-akaratlanul megkülönböztetünk egymástól (Hofstede 1980), de ennek a kommunikációs kivetülésén lehet dolgozni, illetve lehet fejleszteni. A kommunikáción kívül természetesen több módon is megnyilvánulnak a kulturális különbségek és azok érzékelése: szimbólumokban, rituálékban és értékekben is (Hofstede 1991).

2.3. Kommunikáció

Korábbi kutatási területem a kommunikációtudományhoz köthető, így a felkészülésem során ebben a témában alapozó tudás és információk gyűjtése helyett specifikusabb tanulmányokat kerestem. Gibsen (2007) úgy gondolja, más kultúrák megértése szempontjából kulcsfontosságú az interkulturális üzleti kommunikáció fejlesztése. A kulturális identitás sok dologból tevődik össze, többek között az ismeretekből, hitrendszerből, értékekből, attitűdökből, hagyományokból, és ezeknek közvetítéséből és örökítéséből (Gibsen 2007). Ezért az általa létrehozott kulturális identitás modellje kiemeli az üzleti életéhez szorosan kapcsolódó tényezőket, például a szakmai hovatartozást, és hiszi, hogy a kultúra és a megfelelő kommunikáció összekötheti az embereket.

Rosenbloom és Larsen (2003) kutatása azt a felvetést támasztja alá, miszerint a nemzetközi kommunikációs csatorna résztvevői között jelentős kulturális távolság van, felmerül a kérdés, hogy ez napjainkban is érvényes megállapítás-e régióinkra vonatkozóan? Hiszen a 2003-as tanulmány óta eltelt húsz év, és az innováció nem csak technológiához köthető fejlődést jelent a kommunikáció területén: beszélhetünk új gyakorlatokról, találmányokról, eszközökről, új koncepciók felfedezéséről, melyek indikálhatnak egy adott kultúra viselkedésében változásokat (Samovar et al. 2017). A társadalmi és kulturális egyenlőtlenségek elsimítása és kezelése hatalmas lehetőség a kutatók számára, hiszen a változások elkezdődhetnek azzal, hogy érzékeny és társadalmilag felelős kommunikációs szakemberek segítenek eligazodni ebben az összetett, és gyorsan változó világban (Sison 2017).

3. Kutatási módszer

A kutatás első lépéseként a rendelkezésre álló nemzetközi és hazai szakirodalmat tanulmányozom, szisztematikusan elemzem. A kutatás céljainak elérésének érdekében és a kutatási kérdések megválaszolásához folyamatosan adatokat gyűjtök, melyeket a későbbiekben feldolgozok és elemzem, majd több szakmai publikáció keretein belül közzéteszem az eredményeimet. Kutatásom során mellőzöm a szubjektív nézőpontot, kizárólag objektív szemmel vizsgálom a témát, és ennek megfelelően dolgozom fel a rendelkezésemre álló irodalmakat.

A kutatás módszertana több részből áll: kvantitatív és kvalitatív kutatási módszereket is fogok használni. Kutatásom empirikus igazolásához illeszkedik a két típus ötvözése. Három adatgyűjtési módszerrel fogok információt gyűjteni és elemezni azokat.

Az első lépés egy kérdőíves kutatás, melynek célja, hogy minél több embert elérve kiindulási alapot és kellő mennyiségű, és lehetőségekhez mérten minél inkább reprezentatív eredményeket, információt kapjak a további kutatási kérdések és fókuszpontok megfogalmazásához, valamint felmérni fel tudjam mérni a nyugat-dunántúli kis- és középvállalkozások álláspontját a kutatási kérdések kapcsán. A kérdőív elkészítése előtt a témában releváns kutatások hasonló módszerrel készült kutatásait összehasonlító elemzés alá vetem, ebből következtetve az elérni kívánt célcsoport legfontosabb sajátosságait, a kérdőív típusát és a kérdések típusait. Ezzel a kvantitatív kutatási módszerrel egy stabil, nagyobb

adatbázist alapozok meg és kutatásom alapvető kérdéseire kapok választ. Ennek a módszernek több előnye is van, ha megfelelően használják. Jelen kutatás esetében a legfontosabb funkciója, hogy biztosítja a kutatás eredményeinek struktúráját, aránylag rövid időn belül nagy információmennyiség álljon rendelkezésemre, és megalapozott, általános következtetéseket tudjak levonni a kapott eredményekből a kutatás következő fázisának érdekében. A kérdőív kialakítása, kidolgozása során szem előtt tartom, hogy a kérdések jól irányítottak legyenek, az ezekre kapott válaszok könnyen átlátható és viszonylag gyorsan feldolgozható eredményekhez vezessenek. Fő hátránya, hogy kutatóként nincs lehetőségem találkozni a kutatás szereplőivel, alanyaival – ezt a továbbiakban említett és kifejtett kutatási módszerek alkalmazásával kívánom ellensúlyozni.

Ezután fókuszcsoporthoz interjúk készítése következik, amelyek keretében a lehetőség szerint legnagyobb mintát szeretném vizsgálni. Ezeket az interjúkat szintén lehetőségekhez mérten online és személyesen, vegyesen tervezem megvalósítani. Az online kérdőív eredményeit kívánom ezekkel a beszélgetésekkel megerősíteni vagy cáfolni, célcsoportom pedig továbbra is a nyugat-dunántúli kis- és középvállalkozások alkalmazottai, illetve közép- és felsővezetői. Azzal kapcsolatban, hogy ezt a három célcsoportot vegyítve, vagy külön-külön fogom kérdezni, korábbi fókuszcsoporthoz kutatások mintája alapján fogom véglegesíteni. Végül szintén személyes, vagy online térben zajló mélyinterjúkat készítek legalább 10 nyugat-dunántúli kis- vagy középvállalkozás közép-, vagy felsővezetőjével, hogy a kutatási kérdések kizárólag rájuk vonatkozó részét mélyebben átbeszéljük, illetve kifejtsek véleményüket a korábbi eredményekre vonatkozóan. Kutatási eredményeim alapján javaslatokat fogalmazok meg, illetve megválaszolom a kutatási kérdéseket.

A felsorolt és bemutatott kvalitatív kutatási módszerekkel fokozatosan tovább árnyalom a kutatásom tárgyát képező kérdéskört, illetve felfedem a primer kutatás alatt háttérbe szorult összefüggéseket. A kapott válaszok, adatok és eredmények által a téma bonyolultabb és mélyebb összefüggéseit képes leszek feltárni, így jobban megérteni a jelenség mélységeit, a célcsoportom gondolkodását, és a kutatás kapcsán felmerülő kérdésekre adott válaszokat, reakciókat. Habár a kvalitatív kutatási módszerek kevesebb adatot biztosítanak, a kvantitatív kutatási módszerrel gyűjtött adatokkal kiegészítve átfogó képet kapok a kutatási témáról, és a szakirodalom szempontjából is releváns eredményeket, konklúziókat közölhetek.

3.1. A kutatás céljai és kutatási kérdések

Kutatásom főbb céljai a következők:

- Rendszerezni a fellelhető releváns hazai, illetve külföldi szakirodalmat a témában, különös tekintettel a legújabb kutatásokra, illetve arra, hogy bizonyos kulturális aspektusok hogyan befolyásolják a vállalatok közötti kommunikációt.
- Vizsgálni a kommunikáció természetét és jellemzőit különböző vállalatoknál, valamint ennek hatását a kultúrákat képviselő vállalatok közötti interakciókban.
- Rávilágítani arra, hogy a vállalatok közötti kommunikáció a kis- és középvállalkozások kiemelt sikertényezője.
- Tanulmányozni a régióba települő, illetve betelepült kis- és középvállalkozások nemzeti és szervezeti kultúráját, valamint azt, hogy a vállalatok közötti kommunikáció hogyan határozza meg az együttműködés folyamatait, illetve kereteit.
- Beazonosítani azokat a kommunikációs mintázatokat és gyakorlatokat, melyek befolyásolják a kommunikáció hatékonyságát.
- Választ kapni arra, hogy a nyugat-dunántúli kis- és középvállalkozók milyen szinten nyitottak és fogékonyak arra, hogy a sikeresebb együttműködés érdekében több időt, energiát és pénzt fordítsanak a vállalatuk kommunikációs fejlesztésére, továbbá más vállalatokkal való együttműködésre.
- Feltárni a sikeres kommunikációs mintázatokat és azok hatását a régióra, annak fejlődésére, illetve a régió sajátosságainak hatását a kommunikációs szokásokra.

A fent említett célok alapján a következő kérdésekre keresem a választ:

K1: Milyen vállalati kommunikációs mintázatok jelennek meg különböző kultúrákban?

K2: Milyen szinten szükséges a régióban a vállalatok közötti kommunikáció fejlesztése a vállalat vezetői részéről sikeresnek vélt állapot elérésének érdekében?

K3: Mely kommunikációs mintázatok, szokások a legfontosabbak és leghatékonyabbak az adott kultúrák szemszögéből a cégen belüli kommunikáció esetében?

K4: Milyen hatásai vannak a régiónak és kultúrának a kommunikációs mintázatokra, illetve ennek fejlesztésére való hajlandóságra?

K5: A nyugat-dunántúli kis- és középvállalkozók milyen regionális tényezők, hatások mentén szervezik a vállalatok közötti kommunikációt?

A kutatási kérdések megválaszolásával átfogó képet kívánok kapni a nyugat-dunántúli régió fő vállalati kommunikációs mintázatairól, illetve ezeknek a kultúrákhoz való vonatkozásához, illetve, hogy mennyire tartják a nyugat-dunántúli kis- és középvállalkozások alkalmazottjai, középvezetői és felsővezetői szükségesnek a vállalatok közötti kommunikáció fejlesztését a siker érdekében. Választ keresek arra, hogy mely kommunikációs mintázatok és szokások a legfontosabbak, leghatékonyabbak egyes kultúrák szemszögéből a gördülékeny cégen belüli kommunikáció esetében, valamint hogy a kultúrának és a nyugat-dunántúli régióknak milyen hatásai vannak a kulturális mintázatokra, valamint van-e összefüggése a fejlesztésre való hajlandóságra? Végül képet kívánok kapni arról, hogy melyek azok a regionális tényezők és hatások, amelyekhez ragaszkodva szervezik és tervezik a nyugat-dunántúli kis- és középvállalkozások, vállalatok a vállalaton belüli kommunikációt.

Összegzés

Jelen tanulmány célja doktori kutatásom ismertetése volt, kifejtve a témaválasztás indoklását, motivációját, valamint az eddig feldolgozott szakirodalmi háttérrel és a tervezett kutatási módszereket. A kis- és középvállalkozások szerepe és fontossága vitathatatlan több területen, illetve a kommunikációval és kultúrával kapcsolatos kérdések kutatása is aktuális, mindig tovább fejleszthető és újdonságokat felfedő téma.

A doktori kutatást és annak eredményeit és/vagy részeredményeit és az abból levont következtetéseket hazai és nemzetközi konferenciákon tartott előadásokon, valamint folyóiratokban megjelenő szakmai publikációkban fogom ismertetem. A kapott eredmények hozzájárulhatnak több tudományterület szakirodalmának bővítéséhez, és bizonyos regionális, kommunikációs és kulturális folyamatok fejlesztéséhez is segítségül szolgálhatnak. A doktori kutatásom folytatásaként a kutatást különböző régiókban is meg lehet ismételni, majd összehasonlítani az adott régiók eredményeit, ezzel kimutatva sajátosságait és hasonlóságait. Ezen felül a kutatási téma és jövőbeli eredményei újabb kérdéseket vethetnek fel, amiket a későbbiekben pontosítok, illetve véglegesítek.

Irodalom

- Ablonczy-Mihályka L. 2014. When in Rome Do as the Romans Do: Is It a Reality of Business Life? In: *Proceedings of the 14th International Academic Conference. International Institute of Social and Economic Sciences*.
- Ablonczyné Mihályka L. 2017. Should Business Actors behave in the Same Way? Barriers of Internal Corporate Communication in Multicultural Context. *International Journal of Arts and Sciences (CD)* Vol. 10., Issue 1. 391–398.
- Enyedi Gy. 1995. Városverseny, várospolitikai, városmarketing, *Tér és Társadalom*, 9(1–2), 1–3.
- Enyedi Gy. 1997. „A sikeres város”, *Tér és Társadalom*, 11(4), 1–7.
- Enyedi Gy. 2000. Globalizáció és magyar területi fejlődés. *Tér és társadalom*, 14. évf., 1. szám, 1–10.
- Gibson, R. 2012. Intercultural business communication (7. Nachdr). *Oxford Univ. Press*.
- Hofstede, G. 1980. *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Thousand Oaks, SAGE Publications.
- Hofstede, G. 1991. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill.
- Jameson, D. A. 2007. Reconceptualizing Cultural Identity and Its Role in Intercultural Business Communication. *Journal of Business Communication*, 44(3), 199–235.
- Nemes Nagy J. 1998. *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Rechnitzer J. 2008. A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In: Lengyel I.–Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a Régiók Gazdasági Fejlődésében*. Szeged: JATEPress, 13–25.
- Rosenbloom, B.–Larsen, T. 2003. Communication in international business-to-business marketing channels. *Industrial Marketing Management*, 32(4), 309–315.
- Samovar, L. A.–Porter, R. E.–McDaniel, E. R.–Roy, C. S. 2017. *Communication between cultures* (9th edition). Cengage Learning.
- Sison, M. D. 2017. Communicating across, within and between, cultures: Toward inclusion and social change. *Public Relations Review*, 43(1), 130–132.

Közgazdász hallgatók nyelvtanulási attitűdje pszichológiai megközelítésben

Mátyás Judit – Bédi Áron

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

Bevezetés

A felsőoktatási intézményekben 2023-ban eltörölték a hallgatók számára a diploma megszerzéséhez az általános vagy szakmai középfokú nyelvvizsga megszerzésének kötelezettségét.

Az idegennyelv-tudás fontossága a jövő szakemberei számára azonban megkérdőjelezhetetlen, ezért számos egyetemen, így a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán is a hallgatóknak a záróvizsgára bocsátás feltétele a szakmai (üzleti) nyelv tanulása szakmai nyelvi órák keretében angol és német nyelvekből.

Szekunder forrásokra támaszkodva, és primer kérdőíves kutatásunk keretében arra kerestünk válaszokat, hogy milyen a hallgatók nyelvtanulással kapcsolatos attitűdje a nyelvvizsga-kötelezettség eltörlését követően, fontosnak tartják-e, mint jövőbeni közgazdászok, hogy nyelveket tanuljanak? Mely tényezők támogatják vagy gátolják a sikeres, motivált nyelvtanulás folyamatát?

A tanulmány elsősorban a motiváltság kérdéskörét, a nyelvtanulást segítő belső, motivált tanulói magatartást vizsgálja, és azt, hogy a felsőoktatásban a hallgatókat milyen tényezők motiválják, ösztönzik a nyelvtanulásra.

1. Attitűd

Az attitűd bizonyos dolgokhoz, eseményekhez, tevékenységhez kapcsolódó pozitív vagy negatív viszonyulást, beállítódást jelent, ami meghatározza a motivációs szintet is.

Az attitűd három alapelv mentén csoportosítható:

- kognitív információ: az attitűdtárgyra vonatkozó tények, vélemények (pl. a tüdőrákos megbetegedés magasabb arányban érinti a dohányzókat);
- érzelmi/affektív információ: az attitűd tárgyához kapcsolódó érzések (pl. elutasítom a dohányzást, kimondottan zavar, ha valaki dohányzik mellettem, undorodom még a dohányfüst szagától is);
- viselkedéses információ: az attitűd tárgyával kapcsolatos tapasztalatok (pl. kipróbáltam a dohányzást, de nem esett jól, ezért biztos, hogy nem szokom rá).

Attitűdjeink irányuk, irányultságuk és intenzitásuk szerint is megkülönböztethetők. Az irány értelmében pozitív vagy negatív a viszonyulásunk az attitűd tárgyához. Az intenzitás arra vonatkozik, hogy az attitűd milyen mértékben meghatározó, és milyen erősségű (Smith et al. 2016).

2. Motiváció

Cselekvéseink alapvető indítékai azok a késztetések, melyeket valamely szükséglet, hiányérzet hoz létre. A szükséglet kielégítésére irányuló viselkedést nevezzük motivációnak.

Megkülönböztetünk biológiai eredetű túlélési motívumokat (éhség, szomjúság), szociális motívumokat (családalapítás, utódgondozás) és a szocializáció során tanult motívumokat. A pszichoanalízis szerint a viselkedés energetikai hátterét az életösztön energiája, a libidó biztosítja.

A századforduló egy szociálpszichológiai elmélete szerint a szociális viselkedés mozgatóereje specifikus ösztönök sora.

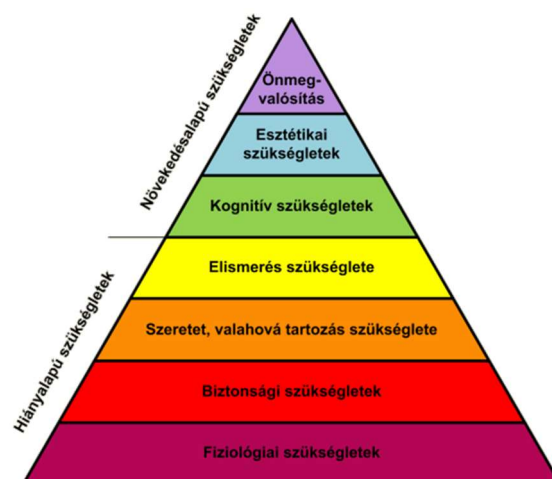
Hull (1943) behaviorista felfogásában a drive-redukció elmélete értelmében a fejlett központi idegrendszerrel rendelkező élőlények esetében az élettani állapotok szükségletként jelentkeznek és reprezentálódnak az agyban. Ha ez automatikusan nem szüntethető meg, akkor az idegrendszerben cselekvésre késztető feszültségállapot jön létre, amit drive-nak nevezünk. A drive erőssége függ a szervezet állapotától és a környezettől. Ha a drive-redukció sikeres, akkor ez a cselekvéssor ismétléséhez, tanuláshoz vezet.

A szociális motívumok főképpen a szexualitásra és utódgondozásra irányulnak. Az alapvető szociális szükségletek hiánya viselkedési, fejlődési zavarokat, agressziót és regressziót okozhatnak. Az altruizmus, segítő viselkedés szintén fontos indíttatás, ami például a segítségnyújtást veszélyhelyzet esetén, fiatalabb vagy idősebb személynek nyújtott segítséget foglal magában. A tanulásra képes, fejlett idegrendszerrel rendelkező gerincesek a számukra ismeretlen, új tárgyak iránt érdeklődést mutatnak. Intrinzik motivációk a kíváncsiság és a manipulációs drive, mert az idegrendszer belső folyamataival kapcsolatosak, a külső jutalmak vagy büntetések által biztosított motivációk pedig az extrinzik motivációk körébe tartoznak. A kompetencia a hozzáértés motívuma, késztetés a környezettel való hatékony viselkedés elsajátítására. A sikerek elérésére, a teljesítmény állandó emelésére, mások teljesítményének meghaladására vonatkozó késztetés pedig a teljesítménymotiváció. Sikerorientáltak azok az emberek, akik szeretnek kockáztatni, és próbára teszik ügyességüket. Kudarckerülők, akik bizonytalanok önmagukban vagy szorongóak (Bernáth et al. 1994).

A szelfdetermináció elmélete szerint a kompetencia, az autonómia és a kapcsolódás veleszületett szükségleteinek kielégítettsége szükséges az optimális funkcionáláshoz és a jóllét érzéséhez. Így például az alapvető pszichológiai szükségletek megélését támogatja, ha a munkahelyen a munkakörök lehetőséget adnak a tanulásra, fejlődésre. Emellett fontos a munkatársak és a felettes részéről érkező támogatás, és a kölcsönösen támogató és elfogadó munkahelyi kapcsolatok kialakítása és fenntartása (Csókási et al. 2019).

Maslow (1943) elmélete a motívumok hierarchikus egymásra épülését dolgozta ki. Szükségletpiramisa alapján megkülönböztetünk hiányalapú (primer) és növekedésalapú (szekunder) szükségleteket. A piramis értelmében akkor tudunk magasabb, következő szintre lépni, ha az előző szinten elhelyezkedő szükségleteinket kielégítettük.

A tanulás és a nyelvtanulás is, értelemszerűen a szekunder, növekedésalapú, magasabb szintű szükségletek körébe tartoznak.

1. ábra: Maslow szükségletpiramisa
Forrás: <https://leanszotar.hu/page.php?108>

3. Motiváció és motiváltság a tanulás vetületében

A pozitív pszichológia kiemeli a tanulás, tudásszerzés tekintetében a tudás örömét. A pozitív pszichológia egyik fontos, a motivációs mozzanatok mellett kevésbé kiemelt tétele a tudás örömeinek hangsúlyozása, a tudás önmaga jutalmaként való megjelenítése. Pozitívum továbbá a tanulás, ismeretsajátítás tekintetében, hogy a tudás nem megosztott tulajdon. Tudásunk gyarapításával nem csökkentjük másokét. Önmagunk tökéletesítése önálló életcélnak tekintendő, és az emberi életnek ennek megfelelően van egy sajátos, nem haszonelvű távlata is (2. ábra) (Pléh 2012).

Pozitív pszichológiai gondolatmenet	Hagyományos gondolatmenet
A nem haszonelvű motivációk központi szerepe	Minden motiváció homeosztatisz jellegű
A tudásnak önmagában pozitív értéke van	A tudás pusztán hasznossága szempontjából értékelendő
Önindította tevékenységek	Reaktív szervezetek
A kíváncsiság és az unalom kerülés az emberi élet központi elemei	Az alapvető emberi motívumok a félelem és a szorongás

2. ábra: A pozitív pszichológia és a hagyományos pszichológia vezető gondolatainak összehasonlítása
Forrás: Pléh 2012

Fontos kiemelni a külső és belső motivációs faktorok tanulmányi eredményességre és perzisztenciára (kitartásra, elköteleződésre), illetve lemorzsolódásra kifejtett hatását is a felsőoktatási intézményekben történő tanulás, továbbtanulás tekintetében. A belső motiváció főképpen a tudásgyarapításra irányul, külső motivációs faktorok tekintetében a munkavállalás idejének kitolása, a vezetői pozíció elérésének motivációja figyelhető meg. A nemek tekintetében a nőkre inkább jellemző továbbtanulási motiváció, a nagyobb kitartás és eredményesség. A szülő felsőfokú végzettségének mintája megelőző faktor a lemorzsolódás tekintetében, s a tanulmányi eredményességre is pozitívan hat. Továbbá a tagozat típusa is hatással van a perzisztenciára, így a nappali tagozaton történő továbbtanulás jelentős protektív tényezőként tartható számon (Kovács 2018).

3.1. Motiváció a nyelvtanulásban

A nyelv kommunikációs jelrendszer, az egyén személyiségének/identitásának szerves része, amely szinte minden mentális tevékenységben szerepet játszik. A társadalmi szerveződés legfontosabb csatornája, mely beágyazódik a nyelvet használó közösség kultúrájába. Ezáltal a nyelvtanulás jóval összetettebb kérdéskör, mint csupán az új információ és tudás elsajátítása, és ennek értelmében több motivációs elmélet is létezik a nyelvtanulás tekintetében (Dörnyei 1996).

Gardner (id. Dörnyei 1996) motivációs modelljét két összetevő, az integratív és az instrumentális motiváció kölcsönhatásaként szokták értelmezni. Az integratív az idegen nyelvi közösség iránti pozitív beállítottságot, az instrumentális motiváció pedig az idegen nyelvben való jártasság lehetséges gyakorlati hasznával függ össze (egy jobb állás vagy magasabb fizetés elérése).

Clément és Kruidenier (1983) arra jutottak, hogy három további általános irányultság is elkülöníthető a nyelvtanulásban - nevezetesen a tudásra, a barátságra és az utazásra való irányultság.

Az 1970-es évek közepétől kezdve a kognitív megközelítés határozza meg a motivációkutatás irányát a pedagógiai pszichológiában. A motiváció kognitív elméletei szerint a motiváció inkább az egyén racionális gondolkodásának, semmint ösztöneinek, szükségleteinek, késztetésének vagy állapotának a következménye.

A motiváció legújabb elméleteiről szóló elemzésében Weiner (1992) három fontos kognitív fogalomkört különít el: az attribúciós elméletet, a tanult tehetetlenséget és a belső hatékonyság elméletét. Mindhárom az egyén önértékelésén alapszik, arra vonatkozóan, hogy mit tud vagy nem tud megtenni, és ez meghatározza, hogy a jövőben milyen erőfeszítéseket fog tenni az eredmény elérése érdekében (Dörnyei–Weiner 1992).

Crookes és Schmidt (1991, id. Dörnyei 1996) az osztálytermi nyelvtanulás motivációjának leírására négy fő motivációs tényezőt javasol: érdeklődés, relevancia, elvárások és elégedettség. Ez a felosztás különösen a kurzusra jellemző motívumok leírása során bizonyul hasznosnak. Az első kategória, az érdeklődés az intrinzikus motivációhoz kapcsolódik, és középpontjában az egyén belülről fakadó kíváncsisága áll, illetve az a törekvés, hogy többet tudjon meg magáról és környezetéről. A relevancia azt fejezi ki, hogy a tanuló mennyire érzi úgy, hogy az oktatás, a tanórák fontos személyes szükségleteket elégítenek ki. Az elvárások kategóriájához tartoznak a siker előrelátható valószínűsége, a tanuló önbizalma és önértékelése, a feladatok nehézségi foka, a szükséges erőfeszítés és a segítség, az útmutatás mennyisége, valamint a tanári instrukciók és a feladat típusának ismerete. Az elégedettség a tevékenység végeredményére, a külső jutalmakra, például a dicséretre vagy a jó osztályzatra, valamint a belső jutalmakra, például a büszkeségre vonatkoznak (3. ábra).

A nyelvtanulási motiváció összetevői

NYELVI SZINT	integratív motivációs alrendszer instrumentális motivációs alrendszer
TANULÓI SZINT	teljesítmény-szükséglet önbizalom *nyelvhasználati szorongás *szubjektív nyelvtudás *okok attribúciója *belső hatékonyság
A TANULÁSI SZITUÁCIÓ SZINTJE	
<i>Kurzus-specifikus</i> motivációs összetevők	érdeklődés relevancia elvárások elégedettség
<i>Tanár-specifikus</i> motivációs összetevők	kapcsolódási vágy vezetési stílus a motiváció közvetlen szocializációja *modellálítás *feladat-bevezetés *visszajelzés
<i>Csoport-specifikus</i> motivációs összetevők	célorientáltság norma- és jutalomrendszer csoportkohézió osztálytermi célstruktúra

3. ábra: Nyelvtanulás és motiváció
 Forrás: Dörnyei 1996

Szociálpszichológiai nézőpont szerint az idegennyelv-tanulási motiváció, illetve a diákok motivált tanulási viselkedése magyarázható a nyelvhez, beszélőihez, valamint a nyelvtanuláshoz kapcsolható attitűdökkel. A nyelvtanulás motivációs rendszerében fontos szerepe van a tanulandó nyelv mögötti kultúrának, a nép iránti pozitív attitűdöknek is (Csizér 2007).

A tanulás, nyelvtanulás során az oktatási környezet minden szintjén tehát számos olyan nem anyagi jellegű erőforrás található, amely hozzájárulhat a diákok jóllétének kialakulásához, és amelyek kapcsolatban állnak a motivációs tényezőkkel. Ez azért tekinthető fontosnak, mert

ezeknek a tényezőknek a felismerésével elérhetőbbé válnak az olyan erőforrások, mint a tanárok támogatása és visszajelzései, a kontroll és az autonómia biztosítása a tanulóknak a döntési lehetőségek által, és a személyes fejlődés lehetősége (Jagodics et al. 2020).

4. Primer kutatás

A Pécsi Tudományegyetem hallgatói körében 2023. október végén, november elején kérdőíves primer kvantitatív kutatást végeztünk.

A primer kutatás célkitűzése az volt, hogy felmérjük, milyen motivációk határozzák meg a hallgatók nyelvtanulását.

A felmérést Gardner (id. Dörnyei 1996) modelljére építettük: az integratív és az instrumentális motivációra. Az integratív motiváció az idegen nyelvi közösség iránti pozitív beállítottságra irányul, az instrumentális motiváció pedig az idegen nyelvben való jártasság lehetséges gyakorlati hasznára (pl. egy jobb állás vagy magasabb fizetés elérése).

Feltételezésünk az volt, hogy a hallgatók motivációja a felsőoktatási intézményekben inkább instrumentális motiváció, tehát reális döntések mentén történik.

A vizsgálódás során Clément és Kruidenier (1983 id. Dörnyei 1996) kategóriáit is figyelembe vettük, mely szerint az instrumentális motiváció mellett három további általános irányultság is elkülöníthető a nyelvtanulásban: a tudásra, a barátságra és az utazásra való irányultság.

A Crookes és Schmidt (1991 id. Dörnyei 1996) által kiemelt motivációk köréből az osztálytermi nyelvtanulás motivációinak vetületében pedig arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyire meghatározóak egyetemi hallgatók esetében a külső jutalmak, a pozitív tanulási légkör, a nyelvoktató személye.

4.1. A kérdőív felépítése

A kérdőív kérdései a következők voltak:

- Rendelkezik általános vagy szakmai nyelvvizsgálóval?
- A nyelvtanulásban fontos szerepe van ön szerint az inspiráló nyelvoktató személyének, aki meg tudja szerettetni a nyelvet és a nyelvtanulást?
- Milyen mértékben fontosak az ön számára az oldott, a tanulási kedvet, nyelvi fejlődést támogató, pozitív hangulatú tanórák nyelvtanulása során?
- Miért tanul idegen nyelveket? Több választ is megjelölhet!
- a) Az idegennyelv-tudás a magyar munkaerőpiacon a sikeres elhelyezkedés feltétele, és munkámhoz feltétlenül szükségem lesz rá.
- b) Szeretnék sokat utazni, és fontosnak tartom, hogy az adott ország nyelvét beszéljem.
- c) A későbbiekben külföldön szeretnék dolgozni.
- Mennyire igaz a következő állítás önre? Azért is tanulok szívesen idegen nyelveket, mert így megismerhetem a célnyelvi ország kultúráját (irodalom, zene, gazdaság, oktatás stb.).
- Az idegennyelv-tudás révén új ismeretségeket, barátságokat köthetek külföldi évfolyamtársakkal, egyetemi hallgatókkal, vagy külföldi utazásaim, hosszabb kint tartózkodásom során.
- Az idegennyelv-tanulás révén látásmódom, tudásom, ismereteim a világról bővülnek.
- Azért tanulok idegen nyelve(ke)t, mert a záróvizsgálóhoz, a diploma megszerzéséhez, az egyetemi tanulmányok befejezéséhez szükséges.
- Az idegennyelv-tanulás és -tudás segíti a számunkra idegen országok, más kultúrák, tőlünk eltérő értékrendek elfogadását.

4.2. A kérdőív eredményei

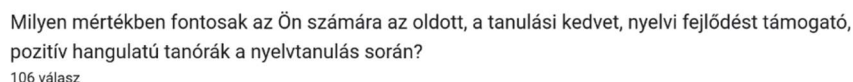
A kérdőívet összesen 106 (N=106) hallgató töltötte ki.

A hallgatók közel 78 százalékanak (77,4%) van nyelvvizsgája.

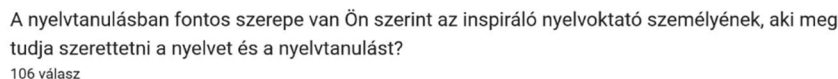
4. ábra: Rendelkezik nyelvvizsgával?
Forrás: saját kutatás alapján

A hallgatók közel 72 százaléka (71,7%) számára fontosak az oldott, tanulási kedvet, nyelvi fejlődést támogató, pozitív hangulatú tanórák (5. ábra).

5. ábra: A tanulási kedvet, nyelvi fejlődést támogató pozitív hangulatú tanórák jelentősége
Forrás: saját kutatás alapján

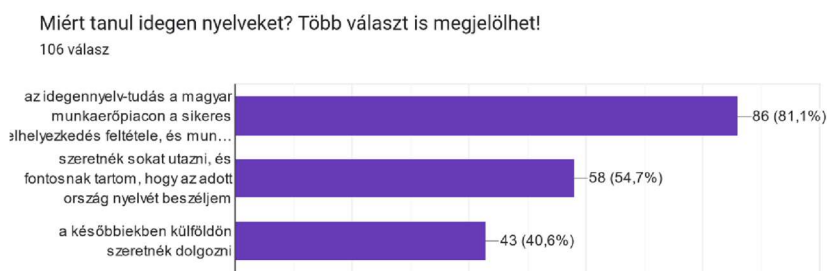
A válaszadók 93,4 százaléka szerint lényeges, hogy a nyelvoktatónak inspiráló, motiváló hatása legyen a nyelvtanulásra (6. ábra).

6. ábra: A nyelvoktató inspiráló hatása
Forrás: saját kutatás alapján

A nyelvtanulás fő motivációja (81,1%) számukra az, hogy idegennyelv-tudással sikeresebbek lehetnek a munkaerőpiacon, könnyebben találhatnak egyetemi tanulmányaik befejezését követően állást. 60 százaléuk szerint fontos az idegennyelv-ismeret, mert

megkönnyíti a külföldi utazások során a célnyelvi országban történő kommunikációt és boldogulást. A megkérdezettek 43 százaléka nyilatkozott úgy, hogy azért tanul idegen nyelveket, hogy a későbbiekben külföldön tudjon dolgozni.

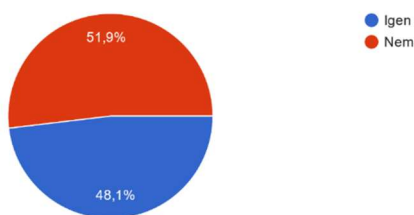
7. ábra: Az idegennyelv-tanulás célja

Forrás: saját kutatás alapján

A célnyelvi ország kultúrájának megismerése csupán 48,1 százalék számára fontos szempont (8. ábra).

Mennyire igaz a következő állítás Önre? Azért is tanulok szívesen idegen nyelveket, mert így megismerhetem a célnyelvi ország kultúráját (irodalom, zene, gazdaság, oktatás stb.)

106 válasz

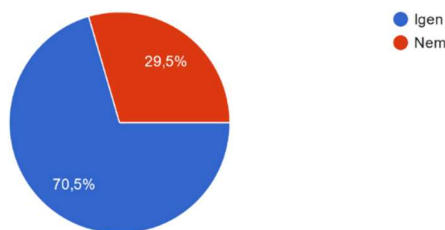
8. ábra: A célnyelvi ország kultúrája

Forrás: saját kutatás alapján

Közel 71 százaléuk (70,5%) szerint az idegennyelv-tudás előnye, hogy segítségével új ismeretségek, barátságok köthetők más országokból érkező egyetemi évfolyamtársakkal, külföldi utazások során (9. ábra).

Az idegennyelv-tudás révén új ismeretségeket, barátságokat köthetek külföldi évfolyamtársakkal, egyetemi hallgatókkal, vagy külföldi utazásaim, hosszabb kint tartózkodásom során.

105 válasz

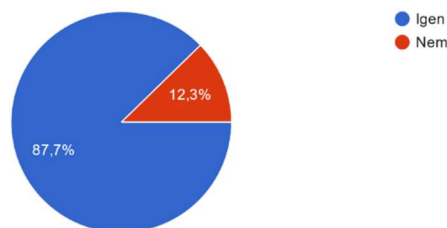

9. ábra: Az idegennyelv-tudás segítségével új barátságok köthetők külföldi hallgatókkal, utazások során

Forrás: saját kutatás alapján

A megkérdezett hallgatók 87,7 százaléka válaszolta azt, hogy az idegennyelv-tanulás révén bővülnek ismeretei a világról is (10. ábra).

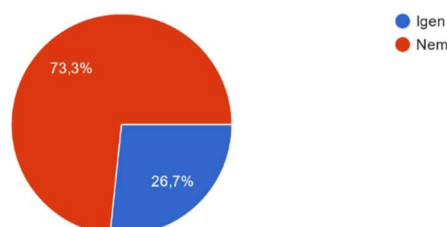
Az idegennyelv-tanulás révén látásmódom, tudásom, ismereteim a világról bővülnek.
106 válasz

10. ábra: Az idegennyelv-tudás bővíti az ismereteket a világról, környezetünkről is
Forrás: saját kutatás alapján

73,3 százalék nem csak azért tanul nyelvet, mert az szükséges a záróvizsgálathoz (11. ábra).

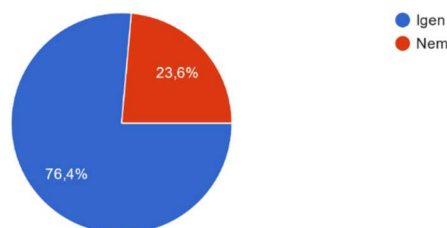
Csak azért tanulok idegen nyelve(ke)t, mert a záróvizsgálathoz, a diploma megszerzéséhez, az egyetemi tanulmányok befejezéséhez szükséges.
105 válasz

11. ábra: A szakmai nyelvtanulás a záróvizsgára bocsátás feltétele, és ezért fontos
Forrás: saját kutatás alapján

A hallgatók 76,4 százaléka szerint az idegennyelv-tanulással megismernek más kultúrákat, és ez segíti őket abban, hogy számukra eltérő értékrendeket is el tudjanak fogadni (12. ábra).

Az idegennyelv-tanulás és- tudás segíti a számunkra idegen országok, más kultúrák, tőlünk eltérő értékrendek elfogadását.
106 válasz

12. ábra: Az idegennyelv-tanulással megismerhetők számunkra idegen kultúrák, mely segít más értékrendek elfogadásában is
Forrás: saját kutatás alapján

4.3. Konklúzió a kérdőív eredményeinek tükrében

Feltételezésünk az volt, hogy a hallgatók motivációja a felsőoktatási intézményekben inkább instrumentális motiváció, tehát reális döntés mentén történik (Gardner id. Dörnyei 1996).

Ez a feltételezés be is igazolódott, mert a hallgatók többsége (81%) válaszolta azt, hogy elsősorban azért tanul idegen nyelveket, mert ez segíti a diplomaszerzést követően a hazai,

magyarországi munkaerőpiacon a könnyebb elhelyezkedését. Csupán 40,6% gondol arra, hogy a megszerzett nyelvismerettel külföldön dolgozzon az egyetemi tanulmányok befejezése után. Ugyanakkor a válaszadók több mint 73%-a nem csak azért tanul idegen nyelve(ke)t, mert ez a záróvizsgához, a diploma megszerzéséhez, az egyetemi tanulmányok befejezéséhez szükséges, ami a hallgatók az integratív motiváltságra utal, s melynek okai a Clément és Kruidenier által meghatározott irányultságokhoz kapcsolódnak.

A vizsgáldás során Clément és Kruidenier (1983 id. Dörnyei 1996) kategóriáit is figyelembe vettük, mely szerint az instrumentális motiváció mellett három további általános irányultság is elkülöníthető a nyelvtanulásban: a tudásra, a barátságra és az utazásra való irányultság. A tudás-szerzés tekintetében a hallgatók csak kisebb arányban (48%) válaszolták, hogy ismereteik a nyelvtanulás révén elmélyülnek a célnyelvi ország kultúrájának tekintetében. Közel 71 % ugyanakkor azt a választ adta, hogy hasznosnak tartja az idegennyelv-tanulást, mert ennek révén új ismeretségeket, barátságokat köthet külföldi évfolyamtársakkal, egyetemi hallgatókkal, vagy külföldi utazásai, hosszabb kint tartózkodása során. Közel 90% szerint az idegennyelv-tanulással látásmódja, tudása, ismeretei a világról bővülnek, és a hallgatók közel 75%-a szerint az idegennyelv-tanulás és -tudás segíti a számukra idegen országok, más kultúrák, a tőlünk, magyaroktól eltérő értékrendek elfogadását.

Crookes és Schmidt (1991, id. Dörnyei, 1996) motivációi közül az osztálytermi nyelvtanulás esetében a külső jutalmakra, például a dicséretre, a pozitív tanulási légkör, a nyelvtanár inspiráló hatásának fontosságára kérdeztünk rá.

Bár feltételezhetnénk, hogy főképpen a kisgyermek, kiskamaszok esetében fontosak a pozitív tanár és tanulási szituáció felé irányuló attitűdök, tehát az osztályteremmel kapcsolatos motivációnak döntő a szerepe (Nikolov 1999), a kérdőívünkre érkezett válaszok alapján a pozitív tanórai légkör, a tanár személyisége meghatározó motivációs tényezők a felnőtt fiatalok körében is. A megkérdezett hallgatók közel 72 százaléka adta azt a választ, hogy az oldott, a tanulási kedvet, nyelvi fejlődést támogató, pozitív hangulatú tanórák a nyelvtanulás során nagyon fontosak, illetve még magasabb arányban, közel 94 százalékuk szerint a nyelvtanulásban lényeges szerepe van az inspiráló nyelvoktató személyének, aki meg tudja szeretetni a nyelvet és a nyelvtanulást.

Összegzés

Megállapítható kérdőíves primer kutatási eredményeink alapján, hogy az egyetemista hallgatók motivációja a felsőoktatási intézményekben inkább instrumentális motiváció, tehát racionális döntések mentén történik. A hallgatók főképpen azért tanulnak idegen nyelveket, mert az idegennyelv-ismeret segíti a diplomaszertést követően a hazai, magyarországi munkaerőpiacon az elhelyezkedést. Ennek ugyan ellentmond az, hogy a válaszok alapján többségük nem csak azért tanul idegen nyelve(ke)t, mert a záróvizsgához, a diploma megszerzéséhez, az egyetemi tanulmányok befejezéséhez szükséges. Az ellentmondás abból fakad, a többi kérdésre adott válaszok tükrében, hogy felismerték azt is, hogy a nyelvtanulás révén látásmódjuk, tudásuk bővül, többet utazhatnak idegen nyelvű országokba, ami munkahelyi előmenetelükben is támogathatja őket.

A tudásszerzés tekintetében a hallgatók csak kisebb arányban (48%) válaszolták azt, hogy ismereteik a nyelvtanulás révén elmélyülnek a célnyelvi ország kultúrájának tekintetében, ugyanakkor többségük azt a választ adta, hogy hasznosnak tartja az idegennyelv-tanulást, mert az idegennyelv-tudás révén új ismeretségeket, barátságokat köthet külföldi évfolyamtársakkal, egyetemi hallgatókkal, vagy külföldi utazásai során. Szinte minden válaszadó szerint az idegennyelv-tanulással látásmódja, tudása, ismeretei a világról bővülnek, és az idegennyelv-tanulás és -tudás segíti az idegen országok, más kultúrák, a tőlünk, magyaroktól eltérő értékrendek elfogadását.

A kérdőívünkre érkezett válaszok alapján az oldott, a tanulási kedvet, nyelvi fejlődést támogató, pozitív hangulatú tanórák, az inspiráló nyelvoktató személye szintén meghatározó motivációs tényezők a felnőtt nyelvtanulók esetében is.

Irodalom

- Bernáth L.–Révész Gy. (szerk.) 1994. A pszichológia alapjai. Budapest: Tertia Kiadó.
- Clément, R.–Kruidenier, B. G. 1983. „Orientations on Second Language Acquisition: 1. The effects of ethnicity, milieu, and their target language on their emergence.” *Language Learning* 33 (1983): 273–91. In: Dörnyei Z. 1996. Motiváció és motiválás az idegen nyelvek tanításában. *Modern Nyelvoktatás*, 4: 3–21.
- Crookes, G.–Schmidt R. W. 1991. „Motivation: Reopening the Research Agenda.” *Language Learning* 41 (1991): 469–512. In: Dörnyei Z. 1996. Motiváció és motiválás az idegen nyelvek tanításában. *Modern Nyelvoktatás*, 4: 3–21.
- Csizer K. 2007. A nyelvtanulási motiváció vizsgálata. *Új Pedagógiai Szemle*, 57(6): 54–68.
- Csókási K.–Bandi Sz.–Nagy L.–Péley B.–Láng A. 2019. Az alapvető pszichológiai szükségletek, mint a munkahelyi jóllétet és a szervezeti azonosulást befolyásoló tényezők. *replika.hu/replika/111*: 87–104.
- Dörnyei Z. 1996. Motiváció és motiválás az idegen nyelvek tanításában. *Modern Nyelvoktatás*, 4: 3–21.
- Gardner, R. C. T. 1985. *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold, 1985. In: Dörnyei: Motiváció és motiválás az idegen nyelvek tanításában. *Modern Nyelvoktatás*, 4: 3–21.
- Hull, C. L. 1943. *Principles of behavior: An introduction to behavior theory.*, New York: Appleton-Century-Crofts.
- Jagodics B.–Varga R.–Szénási Sz.–Nagy K.–Szabó É. 2020. A leterheltség és a tanulmányi motiváció összefüggése szakköznevelési tanulóknál. *Iskolakultúra*, 30. évfolyam, 2020/3. 5: 35–49.
- Kovács K. E. 2018. A motiváció szerepe a felsőoktatási lemorzsolódásban és perzisztenciában. *Iskolakultúra*, 28. évfolyam, 2018/10-11: 55–63.
- Maslow, A. H. 1943. A theory of human motivation. *Psychological Review*. 1943/50. évf. 4: 370–396.
- Pléh Cs. 2012. A pozitív pszichológiai szemlélet előfutáiról. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 2012, 67. 1: 13–18.
- Nikolov, M. 1999. Osztálytermi megfigyelés átlagos és hátrányos helyzetű középiskolai angol csoportokban. *Modern Nyelvoktatás*, 5: 9–31.
- Smith, E. R.–Mackie, D. M.–Claypool, H. M. 2016. *Szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Weiner, E. 1992. „Motivation.” *Encyclopedia of Educational Research*. 6. kiad. 3. köt. New York: Macmillan, 1992: 860–65. In: Dörnyei Z. 1996. Motiváció és motiválás az idegen nyelvek tanításában. *Modern Nyelvoktatás*, 4: 3–21.

Internetes forrás:

<https://leanszotar.hu/page.php?108>

TikTok and ethics – when the user is not in control. Raising stakeholder awareness based on scientific evidence

Tamás Krúdy – Attila Pongrácz

SzEEDSM, Győr – Széchenyi István University, Győr

Introduction

TikTok was the most downloaded app in 2020, 2021, 2022 (Koetsier 2020, 2021; Anon. Statista 2022) as well as in 2023 (Nelson 2023). It started as dance and lipsync video-platform but by now features short-form videos on every topic imaginable (Petrillo 2021).

Musical.ly was founded in September 2016 by Zhang Yiming. Beijing Bytedance Technology acquired the application in November 2017 and renamed it to TikTok. In a short time period, this application became immensely successful (Xiong et al. 2019). The app is generally considered best for creating and sharing short creative video clips (Vijay 2023). In 2022, TikTok users worldwide spent an impressive average of approximately 23.3 hours per month on the platform (Anon. Statista 2022). Also in 2022 the average user spent 95 minutes per day on TikTok (Larson 2023).

TikTok was developed for and is almost exclusively consumed on mobile devices predominantly on smartphones. In the USA 96% of young adults (18-29), 31% of 8 year olds, 71% 12 year olds, and 91% 14 year olds own a smartphone. Teens aged 13-18 spend on average 8.4 hours a day on entertainment screen use, while 8–12-year-olds spend an average of 5.3 hours (Anon. Common Sense Media 2021). Concerning Hungary, according to a survey conducted by KSH in 2020 (Anon. KSH 2020), the age group of 16-24 spends an average of over 5 hours per day on the internet. Only 2.5% of them spend less than one hour daily, while 15.2% spend 7 hours or more, and 7.3% spend more than nine hours online. Data from KSH also reveals that the participation rate in social media among Hungarian internet users is remarkably high at 87%, which is 22 percentage points higher than the EU average and 35 percentage points higher than the global average based on 2020 comparisons (Anon. Webshark 2022). Smartphones and social media have penetrated all spheres of society. We are right in the middle what Klaus Schwab termed the Fourth Industrial Revolution. The founder and chairman of the World Economic Forum wrote the following in his famous essay (Schwab 2015): '[...] the breadth and depth of these changes herald the transformation of entire systems of production, management, and governance. It threatens to change not only what we do but also who we are. [...] I am a great enthusiast and early adopter of technology, but sometimes I wonder whether the inexorable integration of technology in our lives could diminish some of our quintessential human capacities, such as compassion and cooperation.' Even the advocate of the 'Great Reset' has concerns about the integration of new technology into our lives. As far as scientific evidence goes, he has every reason to do so.

1. The scope: a veritable epidemic

The US Surgeon General, Vivek Murthy in June 2023 issued an Advisory on Social Media and Youth Mental Health. In it the Surgeon General assesses what science has so far revealed of the beneficial as well as the detrimental effects of social media use. Here we only list some of the negative impacts that according to the Surgeon General give reasons for concern. Adolescents who spent more than 3 hours per day on social media faced double the risk of experiencing poor mental health outcomes including symptoms of depression and anxiety (Murthy 2023). The

introduction of new social media platforms may have contributed to more than 300,000 new cases of depression in the U.S. college population (Murthy 2023). There is a higher relative concern of harm in adolescent girls and those already experiencing poor mental health, as well as for particular health outcomes like cyberbullying-related depression, body image and disordered eating behaviours, and poor sleep quality linked to social media use (Murthy 2023). Greater social media use predicted poor sleep, online harassment, poor body image, low self-esteem, and higher depressive symptom scores with a larger association for girls than boys (Murthy 2023). The Advisory further cites several scientific papers on the impact of social media which may also perpetuate body dissatisfaction, disordered eating behaviours, social comparison, and low self-esteem, especially among adolescent girls (Murthy 2023). One of the studies the Advisory quotes investigated the impact of social media on adolescent girls' body image, where nearly half (46%) of adolescents aged 13–17 said social media makes them feel worse, 40% said it makes them feel neither better nor worse, and only 14% said it makes them feel better.

The Advisory also focuses on problematic social media use (PSU), and asserts that nearly a third (31%) of social media use may be attributable to self-control challenges magnified by habit formation (Murthy 2023). Researchers suggest that the overstimulation of the brains reward centre can trigger pathways that are comparable to addiction. The Advisory lists a number of platform features that are designed to maximize user engagement, such as push notifications, autoplay, infinite scroll, quantifying and displaying popularity (i.e., 'likes'), and algorithms that leverage user data to serve content recommendations. The Advisory quotes a systematic review of 42 studies on the effects of excessive social media use which found a consistent relationship between social media use and poor sleep quality, reduced sleep duration, sleep difficulties, and depression among youth (Murthy 2023). Further studies linked problematic social media use to attention problems, and feelings of exclusion among adolescents (Murthy 2023). The US Surgeon General argues his case very well and yet he seems to be hesitant to draw a conclusion: 'Nearly every teenager in America uses social media, and yet we do not have enough evidence to conclude that it is sufficiently safe for them. Our children have become unknowing participants in a decades-long experiment. ... Our children and adolescents don't have the luxury of waiting years until we know the full extent of social media's impact. Their childhoods and development are happening now' (Murthy 2023). It must be highlighted that this document is an advisory which is not binding in any way. The Surgeon General adds: 'There is broad concern among the scientific community that a lack of access to data and lack of transparency from technology companies have been barriers to understanding the full scope and scale of the impact of social media on mental health and well-being. Most prior research to date has been correlational' (Murthy 2023).

One month before the US Surgeon General issued his Advisory in May 2023 results were released of the Global Mind Project, titled Age of First Smartphone/Tablet and Mental Wellbeing Outcomes. This project uses global data from 27,969 18–24-year-olds from 5 continents and 65 countries obtained between January and April 2023. Here is a direct quote from the Introduction of the report: 'Data from the Global Mind Project (formally known as the Mental Health Million Project) has consistently demonstrated that, across the Internet-enabled world, overall mental wellbeing is systematically lower for each younger generation (Anon. Sapien Labs 2023). This trend is visible across 65 countries spanning all continents and has been exacerbated by the COVID-19 pandemic. [...] What has changed to cause this global decline? Corresponding to this time period is the advent of the smartphone and the growing ubiquity of the Internet and social media' (Anon. Sapien Labs 2023: 3).

The document lists very similar problems to the US Surgeon General's Advisory, we do not intend to repeat them here except for one striking observation: 'On average, females who acquired their first smartphone below age 10 had MHQ (Mental Health Quotient) scores in a clinically distressed range' (Anon. Sapien Labs 2023). There is consistency in the results across 5 continents and 65 countries. The results suggest cumulative effects of smartphones obtained in

childhood on mental wellbeing, which are distinct from typical symptoms of depression or anxiety (Anon. Sapien Labs 2023: 12). However, the researchers conclude that ‘We acknowledge that these results reflect population trends and correlations that do not provide definitive proof of causation. [...] We may well wait for such insight only to the detriment of future generations. We may well wait for such insight only to the detriment of future generations’ (Anon. Sapien Labs 2023: 12).

One recent model suggests that nearly a third (31%) of social media use may be linked to self-control challenges, which are exacerbated by habit formation (Allcott et al. 2022). Additionally, as we have already discussed it earlier, some researchers argue that exposure to social media can overstimulate the brain's reward center, and when this stimulation becomes excessive, it may activate pathways similar to those involved in addiction (Kuss et al. 2011). A number of studies have shown that people with frequent and problematic social media use can experience changes in brain structure similar to changes seen in individuals with substance use or gambling addictions (Andreassen 2015). Excessive and problematic social media use, such as compulsive or uncontrollable use, has been linked to sleep problems, attention problems, and feelings of exclusion among adolescents. In the US a representative survey of girls aged 11–15, one-third or more say they feel ‘addicted’ to a social media platform (Nesi et al. 2023). Over half of teenagers report that it would be hard to give up social media (Vogels et al. 2022). Nearly 3 in 4 teenagers believe that technology companies manipulate users to spend more time on their devices (Kuss et al. 2011).

The evidence is clear, scientists understand and are vocal about the dangers these new technologies bring on to future generations but all this insight can not be turned into policy because ‘science is not definitive’ and ‘causation is not verified’. As the researchers of the Global Mind Project state, my never be verified due to the ever-changing complexity of the system and ethical reason. This is the unprecedented radical scepticism (Polányi 1966) of positive science.

This then provides the context for the investigation described below. The research question that frames this investigation is as follows.

Is there a scientific approach that can reveal the true impact of social media, here TikTok, on society so that stakeholders can take action?

2. Research method

To answer this question, first we wanted to understand how scientific literature conceptualises what TikTok is. Therefore we decided to do a systematic literature review to investigate what metaphores the literature uses to refer to social media and TikTok in particular.

Metaphor is a cognitive approach, in which one object is used as a metaphorical body to explain another thing as a noumenon. According to Lakoff (1992: 1), the locus of metaphor is not in language at all, but in the way we conceptualize one mental domain in terms of another. Discovering, being aware of, and comprehending the identity of two objects is also a psychological process (Miao 2023: 85).

Systematic literature review (SLR) is the process of analyzing, evaluating, and synthesizing journal articles and scientific works filtered and selected according to specific criteria to answer a research question (Smith 2018). SLR is a detailed search for relevant studies on a particular topic that are evaluated and synthesized using a predetermined and explicit method. By reviewing the literature, the topic can be summarized, research questions can be formulated, and unknown areas that need further exploration can be identified (Rowley–Slack 2004; Webster–Watson 2002). A comprehensive systematic review is a literature review that defines the publication time frame of the articles in a specific database or databases (Reynen et al. 2018).

We searched Science Direct for the keywords ‘TikTok AND metaphor’ and found 51 relevant articles from the past three years. We also conducted a Google search for the same words and found two relevant articles.

3. Review of findings

Yuying (2022) used six reports on TikTok in *The Economist* and analysed it using critical metaphor theory (Li 2016). Yuying (2022) found that *The Economist* utilised six source domains to describe TikTok (the target domain), these are: human metaphors, journey metaphors, construction metaphors, conflict metaphors, food metaphors and light metaphors. Feng (2021: 5–6) approaches TikTok metaphors from three different perspectives: from the empirical school of communication, from the critical school of communication (Rogers 2017) and from the media school of communication. The research establishes TikTok as the source domain for the shift from text to short video; the shift from Western dominance of communication to a global communication order and as a rationality tool that fits current media demands.

Although these studies gave useful insight, our investigation wanted to establish TikTok not as the source domain but as the target domain and uncover the metaphors researchers use as the source domain to conceptualise TikTok. We found the significant metaphors that scientific researchers use (usually unconsciously) to grasp TikTok. One is the ‘platform’ metaphor (Unay-Gailhard et al. 2023) the other is the ‘tool’ metaphor (Birello and Pujolà 2023). According to Merriam-Webster’s Thesaurus a ‘tool’ is ‘a handheld device that aids in accomplishing a task’ (Anon. Merriam-Webster 2023), and a ‘platform’ is ‘a flat horizontal surface that is usually higher than the adjoining area’. Although observations about one social media cannot directly be transferred to another due significant differences is design, algorithm, functionality, etc. the ‘tool’ and ‘platform’ metaphors are probably used not only for TikTok but for other social media outlets.

‘Platform’ means that TikTok is conceptualised as place where *people are*. We often conceptualise the Internet as a place where someone can be ‘on’. ‘I am online’, ‘I am on the Internet’ are perfectly understandable sentences although there is no such actual place as the Internet. Pope Francis for example said that ‘The next continent we need to baptize is the Internet.’ Here the Pope takes the ‘place metaphor’ even further and suggests, that the Internet (target domain) is a geographical entity (source domain), a continent, and such entities are inhabited by people. In marketing communication it is an often repeated wisdom that the advertiser needs to go where his consumers are, meaning to utilise a platform such as TikTok, that the consumers utilise, although in reality there is nobody there.

Besides the ‘platform’ metaphor, TikTok is most often conceptualised as a tool that we use for different purposes. The most popular scientific theory to approach new media is the ‘uses and gratification’ theory which conceptualises TikTok as a tool that is used to gratify certain needs (Montag et al. 2021). According to the ‘tool’ metaphor TikTok is a tool like the hammer albeit a far more complex one. As we use the hammer for certain purposes so we use TikTok for certain purposes which presupposes will and agency from the users. Exploiting further the hammer comparison, a hammer is used to drive nails into objects. When doing so people sometimes hit their own fingers. We can investigate this malfunction and find a correlation with certain state of minds, personality traits, weather conditions and many other dispositional factors to explain it. For example, the amount of alcohol consumed correlates with the frequency of hitting the finger. The ‘tool’ metaphor implies that there is proper use and improper use of the tool and it is the improper use that causes harm. This why in an essay in the *Wall Street Journal*, former Amazon executive and metaverse promoter Matthew Ball could claim that since it is conceptualised as a tool ‘as with almost all technologies, it is neither moral nor immoral’ (Ball 2022).

4. Discussion and proposition

We believe that neither the ‘platform’ nor the ‘tool’ metaphor give sufficient insight into what TikTok really is. Here we suggest the use of new metaphor which comes from the field of ‘media ecology’ which reflects a transdisciplinary approach to research. Transdisciplinarity is defined as research that integrates knowledge across academic disciplines and with non-academic

stakeholders to address societal challenges. It is guided by the principle that ‘scientific rigor meets societal relevance’ (Robinson 2015).

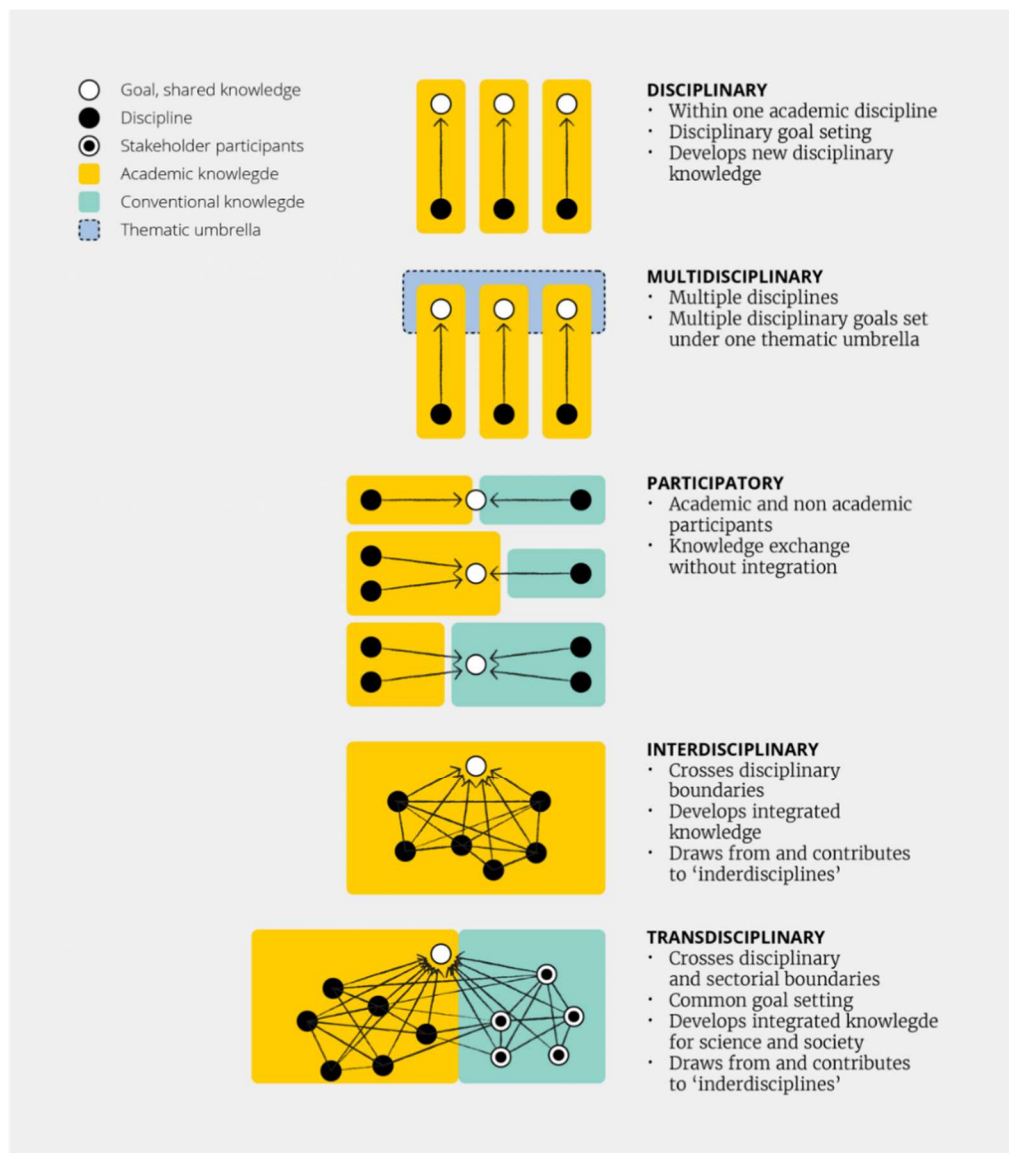

Figure 1: Schematic representation of transdisciplinary research
 Source: Morton et al. (2015)

The discipline of Media Ecology which first emerged in 1968, offers a unique framework for explaining cause due to its interdisciplinary concern with reading the ‘total field’ of evidence in order to arrive at new understandings of cultural patterns (Schuchardt 2017). According to Logan (1986: 218) key principles of Media Ecology are as follows:

1. The dominant tools or technologies of a society create patterns of usage that infiltrate or penetrate the social structures of a society,
2. These patterns change those structures, and
3. The social structures come to imitate or replay the patterns by which these dominant technologies are organized.

Put differently, societies imitate their own technologies. Life imitates art.

Media Ecology studies formal causality that is routinely disregarded by contemporary natural, as well as social science. Formal cause is one of Aristotle’s four causes. The Greek philosopher claimed, that ‘we do not have knowledge of a thing until we have grasped its why, that is to say, its explanation’ (Kyrimi et al. 2020).

- Material cause: ‘that out of which’ it is made.
- Efficient Cause: the source of the object’s principle of change or stability.
- Formal Cause: the essence of the object.
- Final Cause: the end/goal of the object, or what the object is good for (Anon. University of Vermont 2020).

For Aristotle, there were four causes which were to be studied in science: material, formal, efficient, and final. Formal cause represented the essence of a thing and final cause was an object’s purpose. Contemporary natural and social sciences have generally discarded these two types of causes and reduced everything to matter and energy (material and efficient causes) (Jain–Clark 2021: 8). What Media Ecology is claiming is that *formal causality* is essential to understanding material, efficient, and final cause.

Here we need to establish what formal causality consists of in Media Ecology. Formal cause is for example the user of any new technology. Gestalt psychology is a case in point. Gestalt psychology investigates human perception and it heavily influenced both the founder of Media Ecology, (Marshall McLuhan) and Michael Polányi in the formulation of his ‘tacit knowledge’ theory (Polányi 1966: 6). In Gestalt psychology, the formal cause is the *ground* against which the *figure* becomes perceptible (Anon. Britannica 2023). There is no figure without a ground. However, when we focus on the figure (the ‘content’), we lose consciousness of the ground. Take for example an island in the sea: if the sea changes the island changes, the sea gives shape to the island, the island is the figure, the sea is the ground. In other words, the sea is the medium. So the formal cause of a thing is the medium it is in. This is why Media Ecology treats media as environment. Marshall McLuhan once stated ‘The medium is the message’ (McLuhan 1964), that is to say, the environment is the message.

We suggest the use of the ‘environment’ metaphor to better grasp what TikTok is.

Here is an example for the environmental metaphor. When a toxic chemical substance is introduced into a river, then what you see is that certain fish die but others survive. So, a change in the environment affects certain fish species more than others, however it affects them all. It is the role of the natural ecologist to warn the general public that there is something toxic going on in the water. Similarly, when a new medium is introduced into the existing media ecosystem, the whole environment changes. This is what is meant by ‘the medium is the environment’. In biology, the environment in which an organism dwells is in fact called the medium. If the organism thrives in a medium, then it is a good medium, if it stagnates or dwindles then it is a toxic medium. This is what is meant by ‘the medium is the message’. The death of certain species of fish signifies a change in the environment which nonetheless affects the whole ecosystem. This is obvious in the case of river poisoning, but less obvious with communication media.

As Marshall McLuhan stated ‘The “message” of any medium or technology, is the change of scale or pace or pattern that it introduces into human affairs’ (McLuhan 1964). Media ecology takes the natural ecological approach and considers a new medium as a new environment. As with natural ecologists, it is the media ecologist’s duty to signify and warn the general public if there is something toxic going on in the human media landscape.

4.1. What constitutes the TikTok environment

As it has been discussed previously to maximize engagement, platforms employ various techniques, such as push notifications, autoplay features, endless scrolling, displaying metrics like ‘likes’ to quantify popularity, and algorithms that analyze user data to curate personalized content recommendations (like the For You page). In addition, users can create original content and respond to content made by others through likes, comments, and reshares. The ‘For You’ page is a key component of the app, specifically curated for each user based on their activity and interaction with other content. In alignment with traditional mechanisms of reward-based learning

and facilitation of the habit and addiction loops, ‘likes’ serve as a reward for all social media users (Eranti–Lonkila 2015). This satisfies the human desire for acceptance by others. Dopamine release is a key part of the positive feedback loop that drives reward-based learning; increased dopaminergic activity in the brain in response to receiving a ‘like’ encourages future TikTok use and continued content publication in hopes that the pleasurable experience will re-occur. Videos are short, which is ideal given the decreasing attention capacity of youths in the 21st century. When they play, they consume the entire device screen, which further intensifies the immersive experience for users (Meltzer 2018). Once immersed in a flow-like state, users may experience a distorted sense of time in which they do not realize how much time has passed.

It appears that structural and contextual aspects of TikTok are greater contributors to addiction than dispositional attributes of users. The extensively applied Big Five Personality traits called openness to experience, conscientiousness, extraversion, agreeableness, and neuroticism were all robustly linked to producing, participating, and consuming behavior on TikTok (Omar–Dequan 2022). Thus, the personality variables cannot really predict TikTok use which underlies the claim of Media Ecology that what we are dealing with here is environment.

Several of these attributes could be said not only about TikTok but about other social media platforms. However, TikTok is definitely unique in many ways, thus certainly creating a new environment. For instance, illustrating differences between social media platforms, Bhandari and Bimo (2020) suggested in their analysis of TikTok that in contrast to other platforms, ‘the crux of interaction is not between users and their social network, but between a user and what we call an “algorithmized” version of self.’ All insights from social media research cannot directly be transferred from one social media to another because it is well-known that each social media platform has a unique design also attracting different user groups (Marengo et al. 2020), and they elicit different immersive or ‘addictive’ potential (Rozgonjuk et al. 2020).

Conclusion

The strength of the media ecological approach is that it is *ecological*, that it acknowledges that the introduction of a dominant new medium into a cultural ecosystem creates an entirely new culture. Media is environment, every dominant new technology upsets the ratio of the human senses therefore it creates a new environment. Every technology is the extension of ourselves, the extension of some human faculty. The wheel is the extension of the legs, the hammer is the extension of the arms and so on. This is the true essence of the transdisciplinary approach, that it aims to look at a phenomenon from various perspectives simultaneously, it aims to connect the dots that different disciplines put down. If we consider TikTok a new environment, which we believe it is because all other social media apps follow suit and tailor their design to match that of TikTok’s then all the uncertainty of whether we should take action fades away. If we consider TikTok as environment then it becomes apparent that the toxic elements affect not only some vulnerable but affect everybody, even those who do not use TikTok. What we can do is to copy the success of natural ecology: the public awareness has been risen, environmentalism is main stream now, conservation of the natural environment is top priority today – it really is a transdisciplinary success story. We believe that the extension and expansion of the tetrad on new technology by various stakeholders – institutions, groups or individuals alike – will lead to increased public awareness and thus saves lives.

Literature

- Allcott, H.–Gentzkow, M.–Song, L. 2022. Digital Addiction. *American Economic Review*. 112(7): 2424–63.
- Andreassen, Cecilie S. 2015. Online Social Network Site Addiction: A Comprehensive Review. *Current Addiction Reports* 2: 175–184.
- Anon. Aristotle Causes Notes, *The University of Vermont*. <https://www.uvm.edu/~jbailly/courses/Aristotle/notes/AristotleCausesNotes.html> (accessed: 20. 11. 2023.)
- Anon. Britannica 2023. <https://www.britannica.com/science/Gestalt-psychology>. (accessed: 18. 11. 2023.)
- Anon. Common Sense 2021. The Common Sense Census: Media Use by Tweens and Teens 2021. *Common Sense*. <https://www.common Sense media.org/research/the-common-sense-census-media-use-by-tweens-and-teens-2021> (accessed 28. 11. 2023.)
- Anon. KSH 2020. A háztartások információs- és kommunikációs eszköz-használatának főbb jellemzői. *KSH*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/2020/01/index.html> (accessed: 21. 08. 2023.)
- Anon. Sapien Labs 2023. Age of First Smartphone/Tablet and Mental Wellbeing Outcome. *Sapien Labs*. <https://sapienlabs.org/wp-content/uploads/2023/05/Sapien-Labs-Age-of-First-Smartphone-and-Mental-Wellbeing-Outcomes.pdf> pp. 3. (accessed: 19. 11. 2023.)
- Anon. Statista 2022. Leading mobile apps worldwide in 2022, by downloads. *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/1285960/top-downloaded-mobile-apps-worldwide/> (accessed: 28. 11. 2023.)
- Anon. Webshark 2022. Hogyan használjuk a közösségi médiát? Mit mutatnak a statisztikák?. *Webshark*. <https://webshark.hu/hirek/kozossegi-media-statisztikak/> (accessed: 21. 08. 2023.)
- Ball, M. 2022. What the Metaverse Will Mean. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/what-the-metaverse-will-mean-11660233462> (accessed: 29. 11. 2023.)
- Bhandari, A.–Bimo, S. 2020. Tiktok And The ‘Algorithmized Self’: A New Model Of Online Interaction. *AoIR Selected Papers of Internet Research*.
- Birello, M.–Pujolà, J-T. 2023. Visual metaphors and metonymies in pre-service teachers’ reflections: Beliefs and experiences in the learning and teaching of writing. *Teaching and Teacher Education* 122.
- Eranti, V.–Lonkila, M. 2015. The social significance of the Facebook Like button. *First Monday* 20:6.
- Feng, C. 2021. Metaphors of Tik Tok: Video Turn, Instrumental Rationality and New Order. *Social Science Research Network*.
- Jain, R.–Clark, K. 2021. The Liberal Arts Tradition. *Classical Academic Press*: 8.
- Koetsier, J. 2020. Here Are The 10 Most Downloaded Apps Of 2020. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/johnkoetsier/2021/01/07/here-are-the-10-most-downloaded-apps-of-2020/> (accessed: 19. 11. 2023.)
- Koetsier, J. 2021. Top 10 Most Downloaded Apps And Games Of 2021: TikTok, Telegram Big Winners. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/johnkoetsier/2021/12/27/top-10-most-downloaded-apps-and-games-of-2021-tiktok-telegram-big-winners/> (accessed: 19. 11. 2023.)
- Kuss, D. J.–Griffiths, M. D. 2011. Online social networking and addiction – a review of the psychological literature. *International journal of environmental research and public health* 8(9): 3528–52.
- Kyrimi, E.–Mossadegh, S.–Tai, N.–Marsh, W. 2020. An incremental explanation of inference in Bayesian networks for increasing model trustworthiness and supporting clinical decision making. *Artificial Intelligence in Medicine* 103.

- Lakoff, G. 1992. The Contemporary Theory of Metaphor. In: Ortony, A. (ed.): *Metaphor and Thought* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press, 1.
- Larson, S. 2023. Most Popular Apps | Downloads, Users & Stats 2023. *Priori Data*. <https://prioridata.com/data/most-popular-apps/> (accessed: 18. 11. 2023.)
- Li, W. 2016. Rethinking Critical Metaphor Analysis. *International Journal of English Linguistics* 6:2.
- Logan, R. K. 1986. *The Alphabet Effect*. New York: Morrow, William @ & Company In, 218.
- Marengo, D.–Sindermann, C.–Elhai, J. D.–Montag, C. 2020. One social media company to rule them all: associations between use of Facebook-owned social media platforms, sociodemographic characteristics, and the big five personality traits. *Frontiers in Psychology* 11.
- McLuhan, M. 1994. *Understanding Media*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 8.
- Meltzer, D. 2018. Why Short-Form Video Needs to Be Part of Your Content Strategy. *Entrepreneur*. <https://www.entrepreneur.com/article/308684> (accessed: 28. 11. 2023.)
- Merriam-Webster's Online Thesaurus Dictionary (accessed: 24. 11. 2023.)
- Miao, Z. 2023. Metaphor in Foreign Language Learning and Teaching and its Implications. *English Language Teaching and Linguistics Studies* 5:2.
- Montag, C.–Yang, H.–Elhai, J.D. 2021. On the Psychology of TikTok Use: A First Glimpse From Empirical Findings. *Frontiers in Public Health* 9.
- Morton, L.–Eigenbrode, S.–Martin, T. 2015. Architectures of adaptive integration in large collaborative projects. *Ecology and Society* 20:4.
- Murty, V. 2023. Social Media and Youth Mental Health. *U.S. Department of Health and Human Services*. <https://www.hhs.gov/surgeongeneral/priorities/youth-mental-health/social-media/index.html>: pp. 6. (accessed: 18. 11. 2023.)
- Nelson, R. 2023. The Global App Market Is Set to Generate \$33.9 Billion in Consumer Spend for Q1 2023. *data.ai*. <https://www.data.ai/en/insights/market-data/q1-2023-market-pulse-apps/> (accessed: 28. 11. 2023.)
- Nesi, J.–Mann, S.–Robb, M.B. 2023. Teens and mental health: How girls really feel about social media. *Common Sense*. https://www.common sense media.org/sites/default/files/research/report/how-girls-really-feel-about-social-media-researchreport_final_1.pdf (accessed: 28. 11. 2023.)
- Omar, B.–Dequan, W. 2020. Watch, Share or Create: The Influence of Personality Traits and User Motivation on TikTok Mobile Video Usage. *International Association of Online Engineering*. <https://www.learntechlib.org/p/216454> (accessed: 28. 11. 2023.)
- Petrillo, S. 2021. What Makes TikTok so Addictive?: An Analysis of the Mechanisms Underlying the World's Latest Social Media Craze. *Brown University Journal of Public Health*. <https://sites.brown.edu/publichealthjournal/2021/12/13/tiktok/> (accessed: 28. 11. 2023.)
- Polanyi, M. 1966. *The Tacit Dimension*. New York: Doubleday & Co. Inc. 57–58. .
- Schuchardt, R.M. 2017. The Reformation as Media Event. *Second Nature Journal*. (accessed: 28. 10. 2023.)
- Robinson, J. 2015. What is transdisciplinary research?. *University of Utrecht*.
- Rogers, E.M. 1981. The Empirical and the Critical Schools of Communication Research. *Annals of the International Communication Association* 5(1): 125–144.
- Rowley, J.–Slack, F. 2004. Conducting a literature review. *Management Research News* 27(6): 31–39.
- Rozgonjuk, D.–Sindermann, C.–Elhai, J. D.–Montag, C. 2020. Comparing smartphone, WhatsApp, Facebook, Instagram, and Snapchat: which platform elicits the greatest use disorder symptoms?. *Cyberpsychology, behavior and social networking* 24:2.
- Schwab, K. 2015. The Fourth Industrial Revolution. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/> (accessed: 28. 11. 2023.)

- Smith, B. 2018. Doing a Literature Review: Releasing the Research Imagination. *Journal of Perioperative Practice* 28(12): 318.
- Unay-Gailhard, Í.–Lawson, K.–Brennan, M.A. 2023. An examination of digital empathy: When farmers speak for the climate through TikTok. *Journal of Rural Studies* 102.
- Vijay 2023. 15 Globally Most Downloaded Apps Of All Time [2023 List]. *Softwer Testing Help*. <https://www.softwaretestinghelp.com/most-downloaded-apps/> (accessed: 18. 11. 2023.)
- Vogels, E.–Gelles-Watnick, R.–Massarat, N. 2022. Teens, Social Media and Technology 2022. *Pew Research Center: Internet, Science & Tech*. <https://www.pewresearch.org/internet/2022/08/10/teens-social-media-and-technology-2022/> (accessed: 28. 11. 2023.)
- Webster, J.–Watson, R.T. 2002. Analyzing the Past to Prepare for the Future: Writing a Literature Review. *MIS Quarterly* 26(2):13–23.
- Xiong, Y–Ji, Y 2019. From content platform to relationship platform: analysis of the attribute change of Tiktok short video. *View Publish* 4:29–34.

VI.

Nemzetközi tanulmányok szekció

Regionális fejlesztés nemzetközi kitekintésben

Ködmön Zoltán

Széchenyi István Egyetem, Győr

Bevezetés

Napjaink meghatározó irányvonala a nemzetközi fejlesztés területén a fenntarthatóság, ami azonban nem volt mindig így a történelem során. A fejlesztéspolitika lényege, hogy a fenntarthatóság jegyében a világot, a régiókat, az emberek életkörülményeit fejlessze. Ennek érdekében 2015-ben kerültek meghatározásra azon célok, amelyek egy jobb világot hivatottak megteremteni. Ezen célok között szerepel annak elérése, hogy a világon élő minden ember számára biztosított legyen megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszer, illetve ivóvíz.

A 2015-ös célok bevezetése óta már nyolc év telt el, így jelen tanulmány célja annak megvizsgálása, hogy regionális vonatkozásban hogyan változott az élelmiszer- és vízbiztonság helyzete, valamint, hogy a vízzel kapcsolatos konfliktusok növekvő tendenciájára, relációira rámutasson, illetve regionális megoszlására rávilágítson. Ezen kívül további cél a közvetlen külföldi befektetések állapotának meghatározása a jelen kutatásban vizsgált élelmiszer- és vízbiztonság vonatkozásában. A tanulmány végül a szemléletváltás és a közös fellépés szükségességét is kihangsúlyozza.

1. A fenntartható fejlesztéspolitika kialakulása

1962-ben Rachel Carson *Silent Spring* nevezetű könyvében felvázolta az ipari tevékenységek és mérgező vegyszerek környezetre gyakorolt hatásait, amelyek szabályozása nélkül számos vadon élő faj megmaradása vált kérdésessé (Carson 1962). Annak ellenére, hogy ekkoriban a természetvédelem nem keltett nagy közérdeklődést, a Carson által felvázolt fenyegetések és következmények olyannyira ijesztőek voltak, hogy ezt követően a kormányok nem hagyhatták figyelmen kívül az ipar szabályozásának szükségességét a környezet védelme érdekében (Bishop 2012). A fenntarthatóság jelentőségét igyekezett hangsúlyozni Garrett Harding *Tragedy of the Commons* című, 1968-ban megjelent tanulmányában. Hardin kiemeli, hogy az egyének saját szükségleteiket figyelembe véve úgy hoznak meg döntéseket, hogy közben nem foglalkoznak azzal, hogy az milyen negatív hatással van a környezetre, illetve másokra. A tanulmány által Hardin arra szeretne felhívni a figyelmet, hogy mind a vállalatok, mind pedig az egyének számára fontos, hogy kialakuljon a fogyasztás terén is egy fenntartható szemléletmód, ezáltal felváltva a rövid távú egyéni érdekek kielégítését egy fenntartható közös érdekeket szolgáló viselkedésre (Hardin 1968).

Meadows és szerzőtársai (1972) tanulmányukban a növekedés korlátaira hívták fel a figyelmet. Ekkoriban úgy látták, hogy a népesség és a gazdaság növekedése a meglévő ütemben nem tartható fenn tartós ideig, és a válság csak úgy kerülhető el, ha vagy az emberiség létszámát, vagy pedig a termelő- és a fogyasztótevékenységet korlátozzák. Ezt a nézetet támasztotta alá Goldsmith és szerzőtársainak tanulmánya (1972), amely megállapította, hogy a helyzet fenntarthatóvá tétele nélkül a környezet és társadalom egyensúlyának megbomlása következtében a jövőben munkanélküliségre, járványokra, éhínségre, a társadalmak összeomlására és ezek következményeként a kormányok megdöntésére kell számítani. Az eddig megjelent szakirodalmak által felvázolt állapotokat és jövőképet már nemzetközi szinten sem hagyhatták figyelmen kívül, így még ebben az évben megtartották az Egyesült Nemzetek Szervezetének (továbbiakban ENSZ) első környezetvédelmi világkonferenciáját Svédországban. Az itt elfogadott egyezmény célja az volt, hogy alapot teremtsen az emberi környezet problémáinak

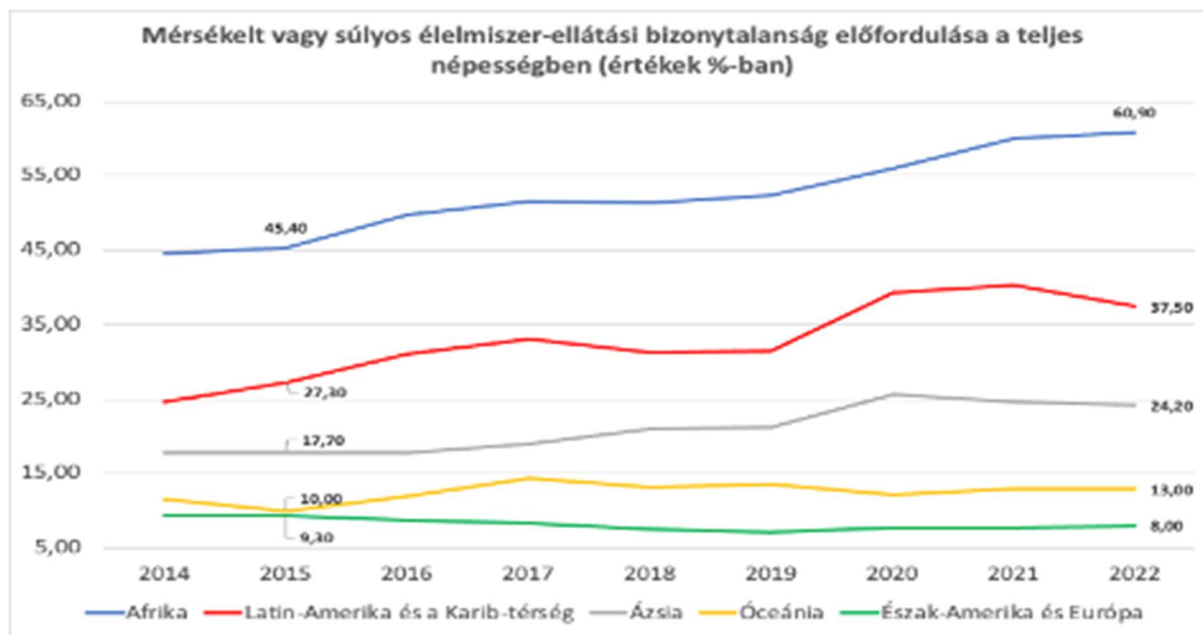
átfogó mérlegeléséhez az ENSZ-en belül, továbbá, hogy felhívja a kormányok és a közvélemény figyelmét a probléma fontosságára. A nyilatkozat elismeri, hogy az ember jelenti a legnagyobb veszélyt a környezetre, ezáltal arra buzdítja a polgárokat, hogy fogjanak össze, és védjék meg a környezetet. A Stockholmi Egyezményben ezáltal 109 ajánlást tartalmazó cselekvési tervet fogadtak el a környezetvédelem pénzügyi és intézményi szabályozásáról, amelynek célja a környezeti problémák azonosítása és számszerűsítése, valamint támogató intézkedések elfogadása (United Nations 2022).

A Brundtland-jelentésben (1987) alkották meg a napjainkban is elfogadott és alkalmazott fenntartható fejlődés fogalmát. Eszerint a jelenlegi igényeinket úgy kell kielégíteni, hogy közben ne veszélyeztessük a jövő generációinak lehetőségét saját szükségleteik kielégítésére. A jelentésben megállapították, hogy a társadalmi méltányosság figyelembevételével, a gazdasági növekedéssel és a környezet fenntartásával egyidőben minden nemzet képes kiaknázni teljes gazdasági potenciálját és növelni erőforrásbázisát, azonban ehhez technológiai és társadalmi változásra van szükség. A jelentés emellett hangsúlyozta, hogy nagyobb szükség van az összehangolt politikai fellépésre és felelősségvállalásra.

Az 1990-es években tovább erősödött a fenntartható szemléletmód a fejlesztéspolitikában. 1992-ben Rio de Janeiróban került megrendezésre az ENSZ környezetvédelemmel kapcsolatos konferenciája, ahol *Agenda 21* néven került elfogadásra cselekvési terv, amely azonban nem volt kötelező érvényű a tagállamok számára. A terv szerint minden település szabadon hozhat létre helyi szabályozásokat a környezet és a természeti erőforrások megőrzése tekintetében úgy, hogy azok a környezeti fenntarthatóság, a társadalmi igazságosság és a gazdasági egyensúly elvén kerüljenek kidolgozásra (UNCED 1993). Ezt követően nemzetközi szinten jelentős előrelépés történt a fejlesztéspolitikában a fenntarthatóság vonatkozásában azáltal, hogy az ENSZ 2000-ben történő millenniumi csúcstalálkozóján megalkotásra került nyolc konkrét fejlesztési cél, amelyet 2015-ig terveztek megvalósítani. Ritchie és Roser (2018) elemzéséből azonban kiderül, hogy a kitűzött célokat csak részben tudták megvalósítani, a többsége viszont elmaradt. Eszerint a világnak sikerült a Föld népességének mélyszegénységben élő részarányát felére csökkenteni, az oktatásban a nemek közötti egyenlőtlenséget globális szinten megszüntetni, valamint csökkenteni az új fertőzések globális arányát. 2015-ben szükségessé vált tehát a Millenniumi Fejlesztési Célok eredményeire építve egy új stratégia megalkotása, ami egyrészt magában foglalja az elmaradt célok teljesítéseit, másrészt irányutatót ad a következő évtizedekre. Ez a stratégia az ENSZ működésének 70. évfordulóján, a Fenntartható Fejlődési Célok (a továbbiakban SDG) megalkotásával került kivitelezésre, amely 17 főcél és további 169 rész cél elérését hivatott elérni 2030-ig (United Nations 2015).

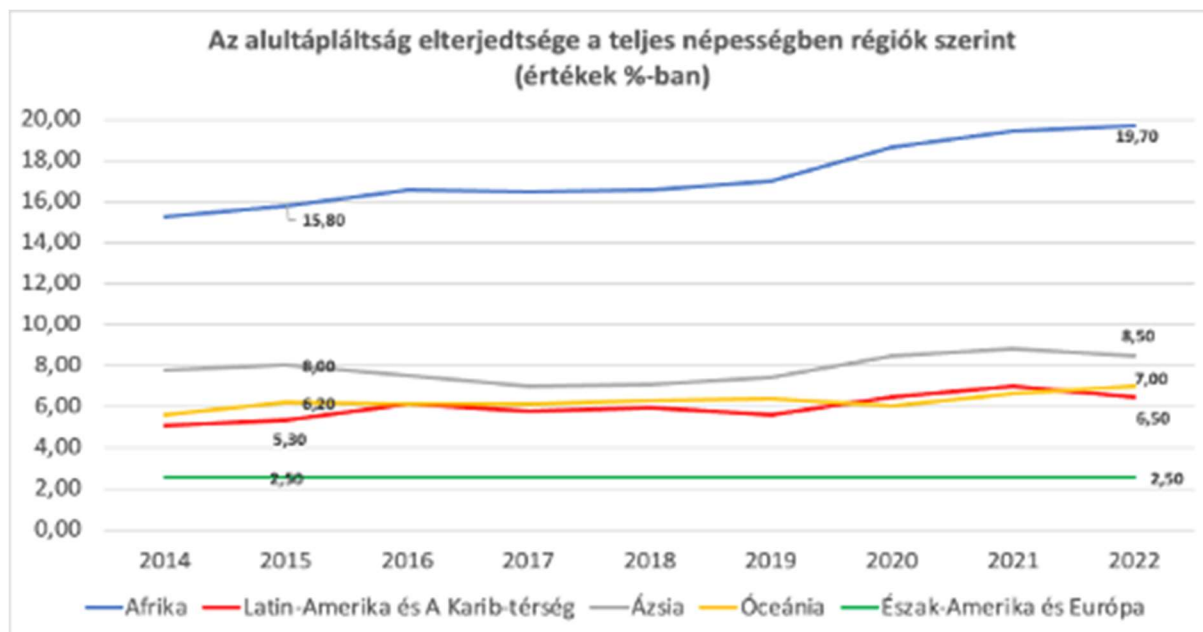
2. Az élelmiszerbiztonság regionális jellemzői

Az ENSZ az SDG keretén belül kitűzött második céljával egy éhínségmentes világ megvalósítását kívánja elérni. Ezen cél megalkotására azért került sor, mert úgy látták, hogy az élelmiszer-ellátási bizonytalanság és az alultápláltság továbbra is gátat szab a fenntartható fejlődésnek, és olyan állapotot teremt az emberek számára, amelyet segítség nélkül nem tudnak megváltoztatni (United Nations 2023).

1. ábra: Mérsékelt vagy súlyos élelmiszer-ellátási bizonytalanság előfordulása a teljes népességben
Forrás: saját szerkesztés az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezete (FAO) adatai alapján

Az 1. ábra mutatja, hogy a régiók vonatkozásában a népesség hány százaléka volt kitéve mérsékelt vagy súlyos élelmiszer-ellátási bizonytalanságnak 2014 és 2022 között. A Világbank értelmezése szerint akkor beszélhetünk közepes vagy súlyos élelmiszer-bizonytalanságról, ha egy adott háztartásban legalább egy felnőtt arról számolt be, hogy az év során időnként rossz minőségű étrendnek volt kitéve, és esetleg arra kényszerült volna, hogy csökkentse a szokásos élelmiszer-mennyiségét pénz vagy egyéb forrás hiánya következtében (World Bank 2023). Az adatok alapján megállapítható, hogy a régiók közül Afrika van kitéve az élelmiszer-ellátási bizonytalanságnak a legnagyobb mértékben, ami a népessége majd 61%-át érinti. Ez 20 százalékponttal meghaladja a második legnagyobb kitettségű régió (Latin-Amerika és a Karibi-térség) értékét. Míg Ázsiában a népesség egynegyede, addig az óceániai régió népességének 13%-a él mérsékelt vagy súlyos élelmiszer-bizonytalanságban. A régiók közül egyedül a fejlett világban, azaz Észak-Amerikában és Európában van ezen mutató 10% alatt, azonban elmondható az is, hogy 2019-et követően kis mértékben emelkedett azon emberek száma, akik időnként arra kényszerültek, hogy csökkentsék a szokásos élelmiszer-mennyiségüket. Az adatok időbeni változását figyelve elmondható, hogy az SDG bevezetését követően, Észak-Amerika és Európa kivételével mindegyik régióban emelkedett azon emberek száma, akik mérsékelt vagy pedig súlyos élelmiszer-ellátási bizonytalanságnak vannak kitéve. Ez a növekedés legnagyobb mértékben az afrikai kontinentet érintette, ahol a népesség 45,4%-áról 60,9%-ára emelkedett az élelmiszer-bizonytalanságban élők aránya (FAO 2023).

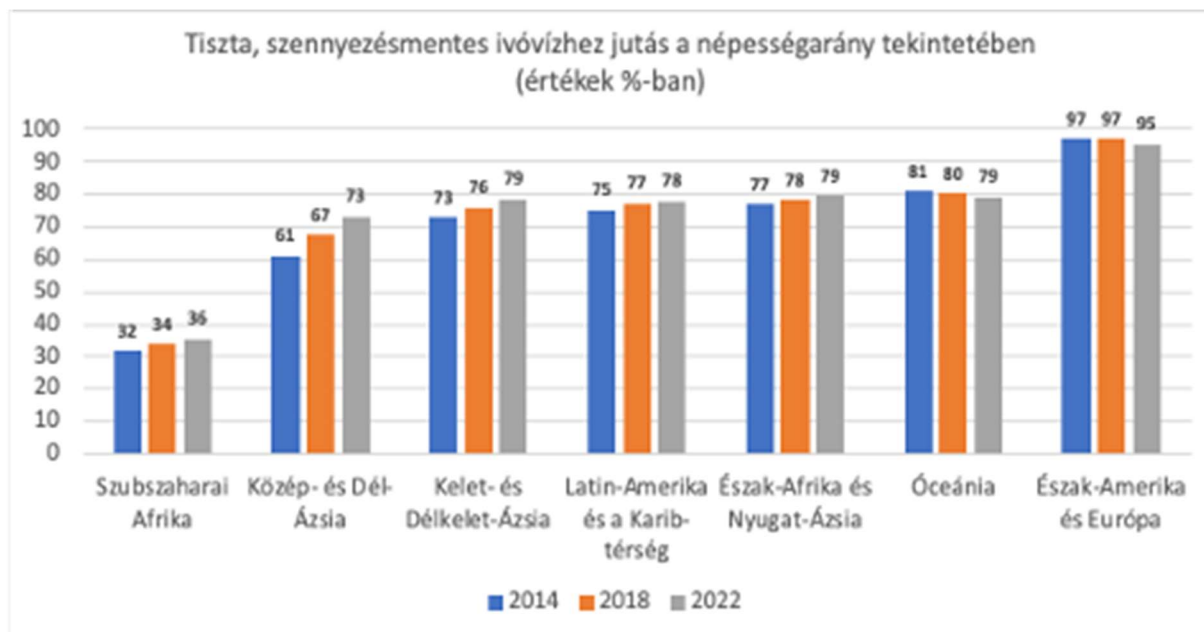
2. ábra: Az alultápláltság elterjedtsége a teljes népességben régiók szerint
Forrás: saját szerkesztés a FAO adatai alapján

A 2. ábra megmutatja, hogy 2014 és 2022 között regionális megoszlásban a népesség hány százaléka számított alultápláltnak. Az alultápláltságot kizárólag az elegendő kalóriabevitel határozza meg, azaz nem veszik figyelembe az étrend minőségét vagy változatosságát. Az alultápláltság elterjedtsége azt méri, hogy egy adott régióban a népesség hány százalékának napi táplálékbevétele nem elegendő a normális, aktív és egészséges életvitel fenntartásához, a szükséges átlagos energiamennyiség biztosításához (Ritchie 2022). Hasonlóan az 1. ábrához a 2. ábra vonatkozásában is elmondható, hogy a világ régiói tekintetében a legtöbb alultáplált ember Afrikában található, itt szinte minden ötödik ember nem képes bevinni azt a kalóriamennyiséget, amely az egészséges életmód fenntartásához szükséges. A többi régió ezen mutató tekintetében mind 10% alatt van. Sajnálatos módon a 2015-ös állapothoz képest Észak-Amerika és Európa kivételével mindenhol nőtt azon emberek száma, akik alultápláltnak minősülnek. A legnagyobb növekedés szintén Afrikában történt.

A CARE nevezetű nemzetközi humanitárius szervezet tanulmánya (2022) rávilágít arra, hogy a táplálék ételekhez való korlátozott hozzáférés hozzájárul a gyermekek kognitív képességeinek csökkenéséhez, ami negatívan befolyásolja az iskolába beiratkozottak tanulási eredményeit. Emellett az élelmiszerhiányos háztartásoknak dönteniük kell korlátozott erőforrásaik felhasználásáról, amely következtében a gyermekek iskoláztatása, különösen a lányok oktatásához való hozzáférése gyakran kérdésessé válik, hiszen iskolaidő alatt olyan tevékenységeket kell végezniük, amely által étellel juthatnak. Az élelmiszer-ellátási bizonytalanságnak migrációs következményei is vannak. Paniagua és szerzőtársai (2022) kutatási eredményei alapján az élelmezéssel kapcsolatos válságok ösztönzik a nemzetközi migrációt, amelyen belül az enyhe élelmiszerválságok tekintetében mutatták ki a legnagyobb hatást a lakóhely elhagyására vonatkozóan. Brinkman és Hendrix (2011) rámutatnak arra, hogy az élelmezésbiztonság kritikus fontosságú a politikai stabilitás szempontjából, ugyanis a megfelelő ellátás hiánya az adott országban, régióban tiltakozásokat és zavargásokat válthat ki, amelyek könnyen erőszakba fordulhatnak át. Az erőszakos konfliktusok azonban élelmezési bizonytalanságot, alultápláltságot és éhínséget okoznak, így az élelmiszer-ellátás bizonytalansága egyszerre oka és következménye a konfliktusoknak. Az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezete (továbbiakban FAO) adatai (2016) azt mutatják, hogy az elhúzódozó válsághelyzetben lévő országokban átlagosan csaknem háromszor akkora az alultápláltak aránya, mint más fejlődő országokban.

3. A vízbiztonság és vízkonfliktusok regionális jellemzői

A biztonságos vízhez és alapvető higiéniai szolgáltatásokhoz való hozzáférés az emberi egészség és jólét legfontosabb feltétele. A víz iránti kereslet a gyors népességnövekedés, az urbanizáció, valamint a mezőgazdaság, az ipar és az energiaágazat növekvő vízigénye miatt évről évre nő, és emberek milliárdjai nem fognak hozzáférni ezekhez a nélkülözhetetlen szolgáltatásokhoz 2030-ban, ha a változásokat nem kezelik megfelelően (United Nations 2023).

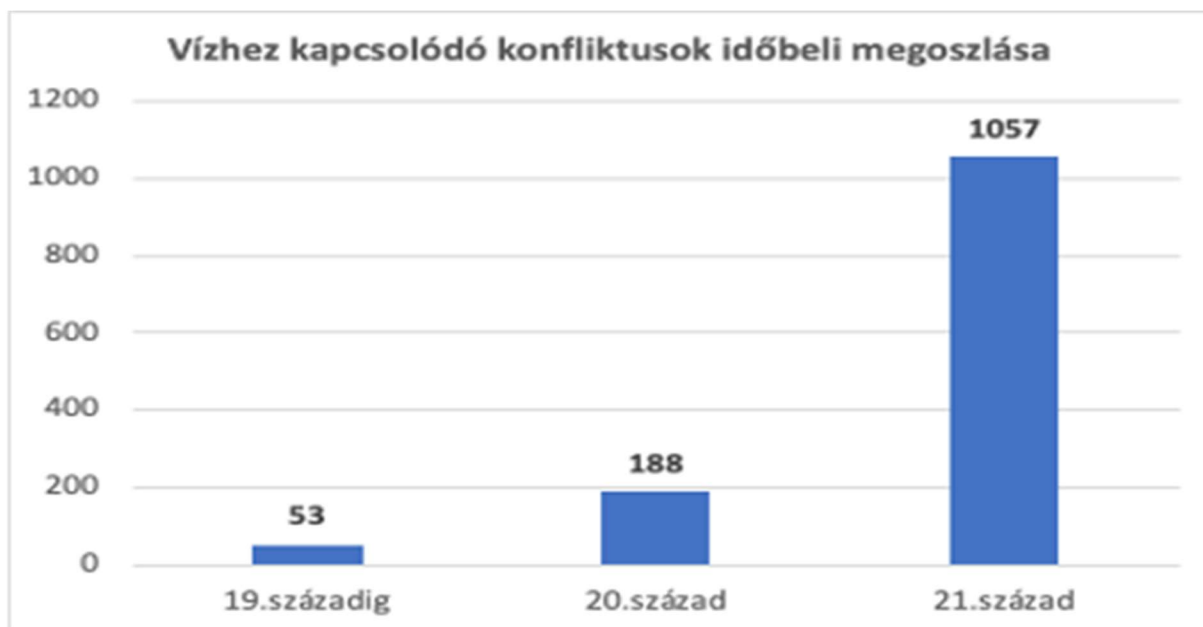
3. ábra: Tiszta, szennyezésmentes ivóvízhez való jutás a népességarány tekintetében szubregionális szinten
Forrás: saját szerkesztés a WHO/UNICEF adatai alapján

A 3. ábra alapján láthatjuk, hogy hogyan változott azon népesség aránya az adott régiókban, akik tiszta és szennyezésmentes ivóvízhez tudnak jutni lakóhelyükön. A regionális különbségek ezen mutató tekintetében is megjelennek azáltal, hogy míg a szubszaharai régióban minden harmadik ember jutott csak tiszta ivóvízhez 2022-ben, addig a fejlett régiókban, mint Észak-Amerika és Európa, szinte mindenki számára ezen létszükséglet kielégítése elérhető volt. 2014 óta Közép- és Dél-Ázsiában sikerült a legnagyobb pozitív mértékű változást elérni, hiszen itt 2022-re 12%-kal emelkedett azon népesség aránya, akik tiszta ivóvízhez tudnak jutni napi szinten. A 3. ábrán lévő értékek időbeni változását tekintve megállapítható az is, hogy 2014 óta Észak-Amerika és Európa, valamint Óceánia térségén kívül mindenhol javulást értek el a régiók a vízkérdést illetően (WHO-UNICEF 2023).

A vízkészletekhez való nehéz hozzáférés a mezőgazdaság szempontjából komoly probléma, mivel az öntözés hiányában az emberek megfelelő hozzáférése a mezőgazdasági termékekhez is korlátozva van (Telsac–Telsac 2022). Emellett Staneva és szerzőtársai (2021) kifejtik tanulmányukban, hogy a vízhiány és a rossz higiéniai feltételek kedvezőtlenül befolyásolják a gyermekek fejlődését, hiszen a nem megfelelő mennyiségű és minőségű folyadékbevitel negatív hatással van a fejlődésben lévő gyermekek kognitív képességére. Továbbá megállapítják, hogy azok a gyerekek, akik olyan iskolába járnak, ahol nem jutnak hozzá megfelelő vízforrásokhoz, alacsonyabb szintű kognitív fejlődést mutatnak. Spears és Lamba (2013) azonban arra is rámutat, hogy a vízhiány miatt főleg a lányok hagyják el az iskolát, hogy segítsenek a vízgyűjtésben, mivel a nők végzik el a legtöbb házimunkát a családon belül. Az Asian Development Bank (2004) tanulmánya pedig a vízbiztonság és a szegénység kapcsolatára is rávilágít. Eszerint a szegény emberek legalapvetőbb szükségleteinek kielégítése jó előfeltétele annak, hogy kikerüljenek a szegénységből, viszont, ha ez nem történik meg, akkor a jelenlegi szegények még nagyobb szegénységbe kerülhetnek. Ezen tényezők mellett a vízhiánynak az

élelmezésbiztonságra gyakorolt hatásai arra kényszeríthetik az embereket, hogy több vízzel rendelkező országokat keressenek (Miletto et al. 2017), amely jelentős a tekintetben, hogy a vízhiány a globális migráció növekedésének 10%-ával függ össze, és az éghajlatváltozás csak tovább gyorsítja a globális vízválságot (Zaveri et al. 2021).

Tekintettel arra, hogy a víz alapvető létszükséglet az emberi élet fenntartásához, így az ahhoz való hozzáférhetőség érdekében az emberek mindent megtennének, akár erőszak árán is. Az édesvízhez való hozzáférhetőség hiánya növeli a feszültséget a közös folyók vízgyűjtőjén élő szomszédos államok között, valamint a vízellátás esetleges csökkenése a polgári zavargások és a helyi erőszak fő oka lehet (CNA 2018). Ezt hivatott alátámasztani Gleick és Iceland (2018) tanulmánya is, miszerint a vízzel kapcsolatos kockázatok veszélyeztetik az emberi jólétet, és hozzájárulnak a politikai instabilitáshoz, erőszakos konfliktusokhoz, az emberek migrációjához, valamint az akut élelmiszer-ellátási bizonytalansághoz, ami viszont aláássa a nemzeti, regionális, sőt a globális biztonságot is. A vízbiztonság kérdéskörének figyelmen kívül hagyása, illetve a megoldását szolgáló hatékony politika kialakítása nélkül a jövőben további konfliktusokra kell számítani, amelyhez hozzájárul az éghajlatváltozás, a népességnövekedés és a gátépítés egyaránt (Petersen-Perlman et al. 2017).

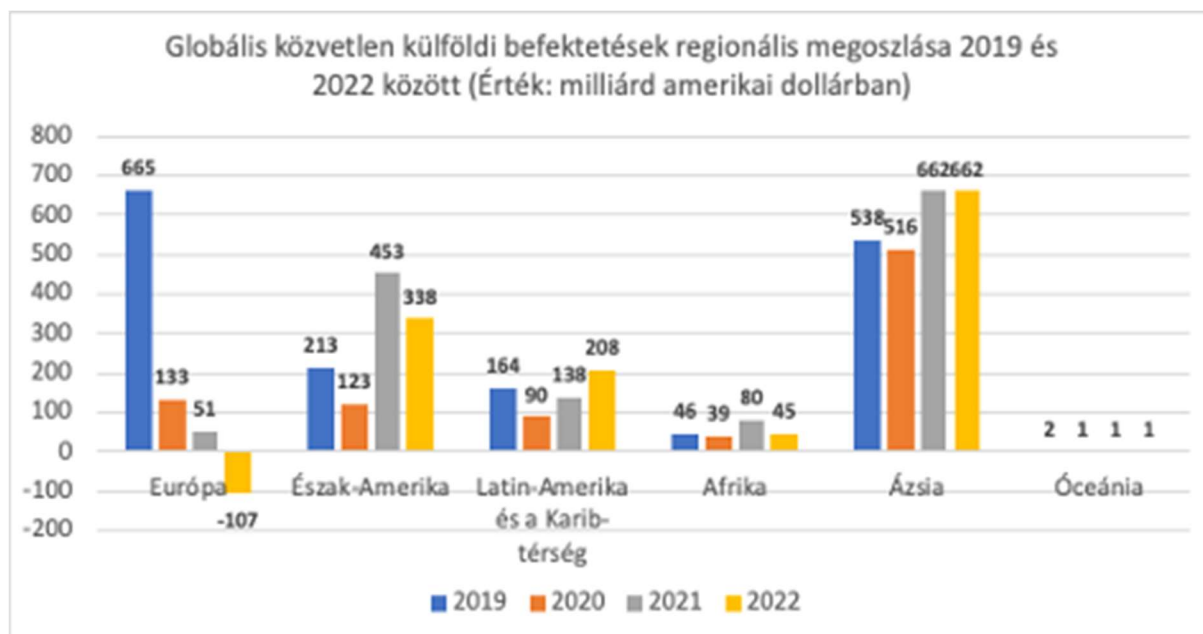
4. ábra: Vízhez kapcsolódó konfliktusok időbeli megoszlása
Forrás: saját szerkesztés a Pacific Institute adatbázisa alapján

2013-ban José Graziano da Silva a FAO főigazgatója kijelentette, hogy a következő háborúkat nem a termőföld, hanem a vízkészletek miatt fogják vívni (MTI 2013). A FAO főigazgatójának 10 évvel ezelőtti állítását jól lehet szemléltetni a Pacific Institute (2022) által összegyűjtött vízhez kapcsolódó konfliktusok időbeli és regionális megoszlásának elemzésével. A 4. ábra alapján tisztán kivehető az a tendencia, miszerint az idő előrehaladtával a vízzel kapcsolatos konfliktusok száma növekedett. Míg a 20. századig bezárólag 241 konfliktus tört ki a víz miatt, addig ennek az ötszöröse történt meg jelen évszázadban. A 21. század adatait tovább elemezve is az a tendencia rajzolódik ki, hogy a konfliktusok száma a víz miatt egyre csak növekszik. Míg 2000 és 2009 között 223, addig 2010 és 2019 között 632 vízzel kapcsolatos konfliktus volt, az elmúlt három évben pedig több, mint az egész 20. században. Az adatbázisban rendelkezésre álló adatok alapján a konfliktusok regionális megoszlása is látható. Eszerint a 2020 és 2022 között meglévő 202 konfliktus több mint fele (56%-a) Ázsiában, több mint egynegyede Afrikában (26%), 12%-a Latin-Amerikában és a Karibi-térségben, míg a maradék 6%-a Észak-Amerika és Európa területén történt. Szubregionális vonatkozásban pedig a vízhez kapcsolódó

konfliktusok Ázsiában a dél- és nyugat-ázsiai területeket, míg Afrikában a szubszaharai régiót érintette a leg súlyosabban.

4. Nemzetközi fejlesztések az élelmiszer- és vízbiztonság területén

Laborde és szerzőtársai (2017) tanulmányukban kiemelik annak fontosságát, hogy az éhínség csökkentéséhez, illetve megszüntetéséhez a mezőgazdaságba és élelmiszeriparba történő beruházásokra van szükség, amely ezen túlmenően még gazdasági lehetőséget is biztosítana a vidéki emberek számára. Az élelmiszer-ellátás mellett pedig a vízgazdálkodás terén történő beruházásokra is szükség van, különös tekintettel a határon átnyúló vizek kezelésére, ahol a szomszédos államoknak közösen kellene befektetni, növelve az intézményi kapacitásokat és a konfliktusmegoldó mechanizmusokat (Petersen-Perlman et al. 2017).

5. ábra: A globális közvetlen külföldi befektetések regionális megoszlása 2019 és 2022 között
Forrás: saját szerkesztés az UNCTAD World Investment Report 2023, 2022, 2021, 2020 számai alapján

Az 5. ábra adatai alapján megállapítható, hogy a 2020-ban kitörő COVID-19 világjárvány negatív hatással volt a közvetlen külföldi befektetésekre, azonban a 2021-es évben ez már újra növekedésnek indult Európa és Óceánia kivételével. A globális közvetlen külföldi befektetések (továbbiakban FDI) 12%-kal csökkentek 2022-ben. A visszaesés leginkább a fejlett gazdaságokban volt érezhető, ahol az FDI mértéke 37%-kal esett vissza. Ezzel ellentétben a fejlődő országokba irányuló befektetések 4%-kal nőttek, azonban a legkevésbé fejlett országokba irányuló beruházások volumene csökkent. Az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciájának (továbbiakban UNCTAD) 2023-as beszámolója alapján az előző évben nőtt a fejlődő országokban a fenntartható fejlesztési célú ágazatokba történő nemzetközi befektetések volumene, azonban a növekedés ellenére a fejlődő országokban az éves SDG-beruházási hiány a 2015-ös 2500 milliárd amerikai dollárról 4150 milliárd amerikai dollárra emelkedett 2022-re. Ez a hiány az SDG 2 vonatkozásában 300 milliárd amerikai dollárt, míg az SDG 6 területén pedig 500 milliárd amerikai dollárt jelent. Az 5. ábra alapján ezen kívül a regionális különbségek is kirajzolódnak a befektetések területén, hiszen Afrika és Óceánia még mindig jelentős mértékű lemaradásban van a többi fejlődő régióhoz képest. A vízkérdés egyik megoldási lehetősége a tengervíz sótalánítása, amely érdekében Mexikóban 5 milliárd amerikai dollár, míg Egyiptomban 1,5 milliárd amerikai dollár értékű beruházás történik meg. Az élelmiszeripar területén pedig Szudánban hajtották végre a legnagyobb értékű beruházást több mint 1,5 milliárd amerikai dollár értékben (UNCTAD 2023).

5. Következtetések

Az élelmiszer- és vízbiztonsággal kapcsolatos 2014 és 2022 közötti időszak adatait vizsgálva összességében megállapítható, hogy a 2015-ben megalkotott SDG-célok 2030-ra történő elérése nagy valószínűséggel nem fog megvalósulni. Ezt az élelmiszer-biztonságra vonatkozóan a tendencia mutatja, hiszen a 2015-ös állapothoz képest évről évre több ember volt kitéve a világon mérsékelt vagy súlyos élelmiszer-ellátási bizonytalanságnak, valamint az alultáplált emberek száma szintén nőtt. Annak ellenére, hogy a vízellátás területén a 2014-es állapothoz képest sikerült szinte mindegyik vizsgált régióban javulást elérni, napjainkra még mindig több száz millióan nem férnek hozzá tiszta, szennyeződésmentes ivóvízhez, ami viszont alapvető szükséglet az élet fenntartásához. Mindkét kérdéskör esetében az afrikai régiót érinti a leg súlyosabban a víz és élelmiszer kérdése.

A szakirodalom által feltárt összefüggések vonatkozásában kijelenthető, hogy a víz és élelmiszer problémakörét nem lehet kizárólag önmagában vizsgálni, hiszen az hatással van az emberi fejlődésre, a szegénységre, a migrációra, illetve az államstabilitásra egyaránt. Az az ember, aki nem képes elegendő tápanyagot bevinni a szervezetébe, az a tanulmányi eredményeiben sem tudja a maximumot nyújtani, a megfelelő tudás hiányában pedig nem képes megfelelően jövedelmező pozíciót betölteni amellet, hogy számos esetben a fiatalok kimaradnak az oktatásból, mivel az alapvető szükségleteik kielégítése végett kénytelenek iskolaidőben vízgyűjtő helyekre menni. A globális folyamatok, az éghajlatváltozás, valamint a víz- és élelmiszer-ellátási bizonytalanságok miatt a konfliktusok számában is további emelkedés várható, hiszen a vizsgált adatok időbeni változása is azt a tendenciát mutatja, hogy a víz a konfliktusok központi elemévé fog válni a jövőben.

Véleményem szerint a világ vezető hatalmainak és döntéshozóinak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk arra, hogy mindenki ki tudja elégíteni az alapvető szükségleteit, mivel ezen tényezők számos más területre is hatnak. Amennyiben nem történik változás ebben a kérdésben, akkor több száz millió ember válik használhatatlanná a gazdaság szempontjából egyaránt, hiszen azon emberek, akiknek az alapvető szükségleteik sincsenek kielégítve, a gazdasági növekedéshez sem képesek érdemben hozzájárulni. Ellenkezőleg, ezen emberek számos alkalommal útra kelnek, és olyan helyet keresnek, ahol ezekhez az erőforrásokhoz hozzá tudnak jutni, azonban ez az államok számára is kihívást fog jelenteni. Továbbá azt is láthattuk, hogy több száz milliárd amerikai dollár értékű beruházás hiányzik még a víz- és élelmiszer-ellátás területén, amelynek figyelmen kívül hagyása, illetve nem megfelelő szintű kezelése további konfliktusokhoz vezethet a jövőben.

Meglátásom szerint ennek megfelelően szemléletváltásra van szükség a világ vezető hatalmainál és döntéshozóinál annak érdekében, hogy a nemzeti érdekek helyett a politikai döntéshozatalban a globális érdekek kerüljenek középpontba, kezdve az olyan alapvető szükségletek kielégítésével, mint a víz és élelmiszer kérdése. Véleményem szerint ezt a fejlett régiók és országok sem hagyhatják figyelmen kívül, hiszen annak ellenére, hogy ezen problémák leg súlyosabban a fejletlen régiókat érintik, az onnan elvándorolt népesség számos esetben a fejlett régiókba vándorol, amely kérdést viszont már nekik kell megoldaniuk. Annak érdekében, hogy az élelmiszer- és vízellátás területén történő beruházások száma emelkedjen, az ENSZ tagállamainak meg kellene állapodniuk egyfajta Globális Fenntarthatósági Minimumról, amely arról szólna, hogy a tagállamoknak az éves költségvetésük valamennyi százalékát kötelezően az SDG által kitűzött célok megvalósítása érdekében történő beruházásokra kellene fordítaniuk.

Összegzés

Jelen tanulmány a fenntartható fejlesztéspolitikában meghatározó Fenntartható Fejlődési Célok közül az élelmiszer és víz kérdéseivel foglalkozott. A tanulmány betekintést nyújtott abba a folyamatba, hogy a fenntarthatóság kérdése a fejlesztéspolitikában hogyan alakult ki. Eszerint a fenntarthatóság kérdése csak 1972-ben vált nemzetközileg elfogadott tényezővé a fejlesztéspolitika tekintetében, azonban azt megelőzően már születtek könyvek és tanulmányok, amelyek a fenntarthatóság fontosságát hivatottak népszerűsíteni. Napjaink fejlesztéspolitikai célkitűzése a 2015-ben megalkotott Fenntartható Fejlődési Célok 2030-ig történő megvalósítása. Jelen kutatás a célok közül megvizsgálta, hogy milyen változások történtek annak érdekében, hogy a világon mindenki számára biztosított legyen megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszer, illetve ivóvíz. Az áttekintett adatok alapján kirajzolódott, hogy míg 2014 óta több ember él közepes vagy súlyos mértékű élelmiszer-bizonytalanságban, illetve alultápláltságban, addig a vízellátás területén némi fejlődést tudott elérni a nemzetközi közösség. Regionális tekintetben ezen tényezők még mindig Afrikát és Ázsiát sújtják a legsúlyosabban, amelynek következtében ezen régiókban törtek ki az elmúlt három évben vízzel kapcsolatos konfliktusok. Annak érdekében, hogy a tendenciát visszafordítsuk, a víz- és élelmiszer-ellátás területén történő beruházások volumenének növelésére van szükség, amelyre vonatkozóan az ENSZ tagállamainak közös programot kellene kidolgozniuk.

Irodalom

- ADB 2023. Who We Are? *Asian Development Bank*. <https://www.adb.org/who-we-are> (letöltve: 2023.11.02.)
- Asian Development Bank 2004. *Poverty and Water Security: Understanding How Water Affects the Poor*.
- Bishop, R. 2012. *The Legacy of Rachel Carson's Silent Spring*. Washington, D.C.: American Chemical Society.
- Brinkman, H. J.–Hendrix, C. S. 2011. Food Insecurity and Violent Conflict: Causes, Consequences, and Addressing the Challenges. *Occasional Paper No 24*. World Food Programme.
- Brundtland, G.H. 1987. *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*. Geneva: UN-Document A/42/427.
- CARE 2022. *Food Insecurity: Impact on Education Outcomes*.
- Carson, R. 2000. *Silent Spring*. Greenwich: Fawcett Publications, INC.
- CNA 2018. The Role of Water Stress in Instability and Conflict. *New Security Beat*. <https://www.newsecuritybeat.org/2018/02/role-water-stress-instability-conflict/> (letöltve: 2023. 10. 30.)
- FAO 2016. Peace, Conflict and Food Security: What do we know about the linkages? *Technical Note*. I5521E/2/04.16.
- FAO 2023. *Suite of Food Security Indicators*.
- Gleick, P.–Iceland, C. 2018. *Water, Security and Conflict*. Washington: Issue Brief, World Resource Institute.
- Goldsmith, E. 1972. A Blueprint for Survival. *The Ecologist* 2(1): 24–42.
- Hardin, G. 1968. The Tragedy of the Commons. *Science* 162(3859): 1243–1248.
- Laborde, D.–Bizikova, L.–Lallemant, T.–Smaller, C. 2017. *What is the Link Between Hunger and Migration?* International Institute for Sustainable Development.
- Meadows, D. H.–Meadows, D. L.–Randers, J.–Behrens, W. W. 1972. *The Limits to Growth*. New York: Universe Books.

- Miletto, M.–Caretta, M. A.–Burchi, F. M.–Zanlucchi, G. 2017. *Migration and Its Interdependencies with Water Scarcity, Gender and Youth Employment*. Wwap. Paris: UNESCO.
- MTI 2013. Dermesztő jóslat a FAO igazgatójától: háború lesz a víz miatt. *Világgazdaság*. <https://www.vg.hu/kozelet/2013/10/dermeszto-joslat-a-fao-igazgatojatol-haboru-lesz-a-viz-miatt> (letöltve: 2023.11.03.)
- Pacific Institute 2022. Water Conflict Chronology. *Worldwater*. <https://www.worldwater.org/conflict/list/> (letöltve: 2023.10.29.)
- Paniagua, J.–Suárez-Varela, M.–Carril-Caccia, F. 2022. Forced migration and food crises. *CEPR*. <https://cepr.org/voxeu/columns/forced-migration-and-food-crises> (letöltve: 2023.10.30.)
- Petersen-Perlman, J. D.–Veilleux, J. C.–Wolf, A. T. 2017. International water conflict and cooperation: challenges and opportunities. Research Article. *Water International*.
- Ritchie, H. 2022. What is undernourishment and how is it measured? *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/undernourishment-definition> (letöltve: 2023.10.31.)
- Ritchie, H.–Roser, M. 2018. Now it is possible to take stock – did the world achieve the Millennium Development Goals? *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/millennium-development-goals> (letöltve: 2023.10.31.)
- Spears, D.–Lamba, S. 2013. Effects of early-life exposure to sanitation on childhood cognitive skills: evidence from India's total sanitation campaign. *Policy Research Working Paper* No 6659. The World Bank.
- Staneva, A.–Usmanb, M. A.–Carmignania, F. 2021. *Child development impact of water scarcity: Evidence from Ethiopia*. Working draft. Australia: Griffith University, Bonn: University of Bonn.
- Telsac, C.–Telsac, Ö. Y. 2022. Causes of Migration and Its Effects. In: Solnyshkina, A.–Adilbelkova, K. (eds.): 2. *International symposium "global migration phenomenon" with its security, economic, social, political and cultural dimensions*.
- The World Bank 2023. *Metadata Glossary*. [https://databank.worldbank.org/metadataglossary/sustainable-development-goals-\(sdgs\)/series/SN.ITK.MSFI.ZS](https://databank.worldbank.org/metadataglossary/sustainable-development-goals-(sdgs)/series/SN.ITK.MSFI.ZS) (letöltve: 2023.10.31.)
- UNCED 1993. Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development, Rio de Janeiro, Brazil.
- UNCTAD 2020. *World Investment Report 2020*. UNCTAD/WIR/2020
- UNCTAD 2021. *World Investment Report 2021*. UNCTAD/WIR/2021
- UNCTAD 2022. *World Investment Report 2022*. UNCTAD/WIR/2022
- UNCTAD 2023. *World Investment Report 2023*. UNCTAD/WIR/2023
- United Nations 2015. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1
- United Nations 2022. *Delivering on the Vision of the 1972 Stockholm Declaration and Achieving the 2030 Agenda for Sustainable Development*.
- United Nations 2023. *The Sustainable Development Report 2023*. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf> (letöltve: 2023.10.31.)
- WHO-UNICEF 2023. *Joint Monitoring Programme (JMP) database*. <https://washdata.org/data/downloads#WLD> (letöltve: 2023.11.02.)
- Zaveri, E.–Russ, J.–Khan, A.–Damania, R.–Borgomeo, E.–Jägerskog, A. 2021. *Ebb and Flow: Volume 1. Water, Migration, and Development*. Washington D.C.: World Bank.

Ukrajna fegyveres támogatása az orosz-ukrán háborúban

Kusica Kolos¹⁸

Széchenyi István Egyetem, Győr

Bevezetés

A 2022 februárjában kezdődött orosz-ukrán háború egyik fontos eleme Ukrajna fegyveres támogatása a nyugati hatalmak által. Jelen tanulmány ezzel a kérdéskörrel foglalkozik egy korábbi kutatás folytatásaként, így csak egy bizonyos időszakra, a bakhmuti csatát követő eseményekre fókuszál. A bakhmuti csata elvesztése után ugyanis az Ukrán Fegyveres Erők megpróbálták visszafordítani a háború menetét. Hosszas felkészülés után megindult a déli offenzíva Zaporizzsja megyében. A támadásban jelentős szerepet játszottak friss nyugati fegyverekkel és kiképzéssel ellátott dandárok, azonban az orosz védelem képes volt ellenállni, és az offenzíva hamar átalakult egy anyagcsatává.

A kutatás másodlagos források felhasználásával leíró módon mutatja be az orosz-ukrán háború Zaporizzsja offenzívájának fázisait a korai páncélos és gépesített gyalogsággal elvégzett összefegyvernemi támadásoktól az őszi, attríció alapú állóháborúig.

A kutatás célja annak feltárása, hogy milyen szerepet játszott az offenzívában az Ukrajna számára nyújtott fegyveres támogatás. A válasz megadásához a tanulmány felvázolja, hogy milyen fegyvereket és járműveket kapott Ukrajna, és milyen célból. Emellett bemutatja, hogy az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) által biztosított fegyverek és járművek hogyan teljesítenek a frontvonalon, és összehasonlítja őket szovjet és orosz fegyverekkel. Végül megvitatja, hogy milyen kihívásokkal jár a fegyveres támogatás Ukrajna és a Nyugat számára.

1. Készülés az offenzívára

1.1. Felkészítő műveletek

A bakhmuti csata az orosz-ukrán háború fő fókusza volt a téli és tavaszi hónapokban. A kilenc hónapon át tartó csata jelentősen kimerítette mindkét oldalt. Hosszas harcok után a város végül orosz fennhatóság alá került, a Wagner-csoport zsoldos és elítélt katonáinak köszönhetően (Stepanenko et al. 2023). Ugyan a csata Bakhmut városáért lezárult, de a harc a külvárosban és – messzebbre nézve – a város két szárnyán nem állt meg (Kirby 2023). Az a kérdés is felmerült, hogy egy ilyen méretű csata után hogyan folytatódik majd a háború.

A bakhmuti csatát követően az ukrán erők jelentős figyelmet fordítottak elterelésre, mind a saját erőik, mind önkéntes erők alkalmazásával. Az előbbi egy kisebb volumenű ellentámadásból állt Bakhmut északi szárnyán (Balmforth 2023). A második elterelő művelet az orosz Belgorod megyében folyt önkéntes erők bevetésével. A betörésben a Szabadság Oroszországnak Légión és az Orosz Önkéntes Hadtest egységei vettek részt. Ezek a szélsőjobboldali, félkatonai egységek orosz állampolgárokból állnak. Ugyan az ukrán kormány tagadta a kapcsolatot a félkatonai szervekkel, de a betörésből elég bizonyíték került napvilágra, ami cáfolja az állítást (Walker 2023). A támadás során a félkatonai erők két International M1224 Maxxpro és három HMMWV járművet vesztek el, amelyeket valószínűleg az ukrán hadseregtől szereztek (Janovsky et al. 2023). Összegezve, a betöréseknek nem lett időtálló eredménye, és egyik fél sem

¹⁸ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a 2023-2.1.1.-ÚNKP-2022-00001 Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23 Új Nemzeti Kiválóság Program támogatta.

szenvedett jelentős veszteségeket, azonban hasznosak voltak abból a szempontból, hogy néhány orosz egységet átcsoportosítsanak a frontvonalról (Żochowski 2023).

1.2. A nyugati tankok

A nyár kezdetével Ukrajna már elég támogatást kapott, hogy teljes dandárokat lásson el NATO-fegyverekkel és járművekkel. A fegyveres támogatás már a háborút megelőzően megkezdődött és idővel csak nőtt, mind mennyiségben, mind jármű- és fegyvertípusokban (Janovksy et al. 2023). Januárban erős politikai vita alakult ki Németország és Lengyelország között a fegyveres támogatással kapcsolatban. A vita pontos okai a Leopard 2 tankok voltak, amiket Lengyelország Ukrajnának szánt. A politikai problémák után végül a tankok márciusban sikeresen eljutottak Ukrajnába (Picheta–Mortensen 2023). Több ország is támogatta Ukrajnát Leopard 2A4 tankokkal, mint Lengyelország, Kanada, Norvégia, Spanyolország, néhány ország pedig, mint például Hollandia és Dánia, tankokat vettek Németországon át. A 2A4 egy most már viszonylag réginek számító modell, és ez közrejátszott abban, hogy sok ország adományozta őket Ukrajnának. Lengyelország például azért tett így, mert a 2A4-es flottájukat lecserélik a modernebb 2PL változatra. Svédország is csatlakozott a támogatók közé Stridsvagn 122 tankokkal, ami a Leopard 2A5 továbbfejlesztett változata. Németország a modernebb 2A6-os változattal támogatta Ukrajnát (Janovsky et al. 2023). Hasonlóan, mint a lengyel, a német támogatás indoklása is a flottamodernizálás volt, de itt a legújabb 2A8-as változattal (AP News 2023). Az Egyesült Királyság Challenger 2-es tankokkal szállt be a támogatásba, az Egyesült Államok pedig Abramsekkel. A modern harckocsikon kívül közel 200 Leopard 1-es harckocsit ajánlott fel Németország, Hollandia és Dánia (Janovsky et al. 2023). Ezek a harckocsik novemberben jelentek meg Ukrajnában. A Leopard 1-es harckocsi a régebbi, mobilitás alapú NATO-doktrína alapján készült. A páncélzata sokkal gyengébb, mint a modern NATO-harckocsiknak, és még a korabeli szovjet harckocsik is felülmúlják, azonban a mobilitása és a fegyverzete mindig megállhatja a helyét a frontvonalon. A páncél gyengesége miatt a Leopard 1 valószínűleg támogatói szerepet fog játszani (Axe 2023). Ukrajna jelentős számú szovjet eredetű tankot is kapott. 400 T-72-es harckocsit adományozott Lengyelország, Csehország és Észak-Macedónia. A lengyelek emellett 60 Pt-91 harckocsit adományoztak, ami egy T-72-n alapuló lengyel gyártmányú tank (Janovsky et al. 2023). A nyugati harckocsiadományokhoz képest sokkal magasabb a szovjet eredetű harckocsik száma Kelet-Európa modernizálásának köszönhetően. A magas szám mellett előnyös Ukrajnának, mivel maga Ukrajna is szovjet eredetű harckocsikat alkalmaz, és emiatt megvan az infrastruktúra a kiképzéshez és javításhoz.

Ukrajna gyalogsági harcjármű flottája is jelentős fejlesztésen esett át a nyugati támogatásnak köszönhetően. 2023 tavaszáig csak BMP-1-es harcjárműveket kapott Ukrajna, azonban az offenzívára már nyugati gyalogsági harcjárművek is megjelentek az ukrán dandárokból. Németország 40 darab Marder 1-es járművet adományozott, amelyeknek fegyverzete egy 20 mm-es gépágyúból és – opcionálisan – Milan tankelhárító rakétából áll (Machi 2023). Svédország 50 darab CV9040C harcjárművet adományozott Ukrajnának, és a két állam megegyezett 1000 darab CV90 legyártásáról is. A CV90 jelentősen nehezebb, mint a Marder, és fegyverzete is nagyobb egy 40 mm-es gépágyúnak köszönhetően, azonban nem rendelkezik tankelhárító rakétával (Tyshchenko 2023). Az Egyesült Államok 186 darab M2A2 ODS Bradley harcjárművet ajánlott fel Ukrajnának. Az M2A2 ODS a Bradley Sivatagi Vihar hadműveletre készült változata. Fegyverzete egy 25 mm-es gépágyú, de emellett TOW tankelhárító rakétákkal is rendelkezik. A Bradleyk-hez reaktív páncélsomagot is kaptak az ukrán erők (Farmer 2023). Lengyelország 200 Rosomak harcjárművet ajánlott fel Ukrajnának. A Rosomak egy 8x8-as kerekes harcjármű egy 30 mm-es gépágyúval felszerelve. Összesítve Ukrajna jelentős mennyiségű gyalogsági harcjárművet kapott az offenzívához. Ezek a harcjárművek létfontosságúak az összefegyvernemi műveletek végrehajtásához, és a páncélzatuk jobb védelmet nyújt, mint Ukrajna szovjet eredetű gyalogsági harcjárművei (Zbanatski 2023).

Ukrajna kihasználta a fegyveres támogatást, és teljes dandárokat szerelt fel NATO-járművekkel és fegyverekkel. Ezt bizonyítja az áprilisban kiszivárgott dokumentumsorozat, amely leírta 9 új dandár felszerelését (Ejércitos 2023). Ezeket a dandárokat az év elején hozták létre. Az új dandárokból mind új, mind régebbi NATO-fegyverek és szovjet eredetű ukrán fegyverek is megjelennek. Például a 47. Magura Különleges Gépesített Dandár kapta meg a legmodernebb Leopard 2A6-es harckocsikat, illetve a sokkal régebbi, szlovén M-55-ös harckocsikat is (Axe 2023). Ezek a dandárok nemcsak Ukrajnában, hanem NATO-államokban is kaptak képzést. A képzés fő célja az összefegyvernemi hadviselés gyakorlása és a dandárok közti együttműködés fejlesztése volt (Khurshudyan–Hrabchuk 2023).

2. Az offenzíva

2.1. Az offenzíva kezdete

A fő offenzíva június negyedikén kezdődött a NATO által kiképzett és felfegyverzett egységek vezetésével. A hadművelet Zaporizzsija megyére fókuszált, és két fő tengelyre összpontosította az erőket. Az Orikhiv és a Velika Novosilka tengely mellett alacsonyabb intenzitású támadások is folytak Kupianszk, Kremina és Bakhmut irányába (Bailey et al. 2023). A Zaporizzsija offenzíva célpontja Tokmak városa volt, ami fontos logisztikai pont az orosz erők számára. A támadás élén a 47. Különleges Gépesített Dandár és a 33. Gépesített Dandár álltak. Az első orosz védelmi vonalak áttörése után ezeket a dandárokat a 10. hadtest dandárjai támogatták volna. Azonban az offenzíva első napján a 47. és 33. dandárok erős orosz védelemmel álltak szemben, és képtelenek voltak előre hatolni (Axe 2023). A támadás az esti órákban indult volna, kihasználva a NATO-járművek éjjeli látó berendezéseit, azonban a dandárok között nem volt meg az összhang, és így későbbre tolódott. Ugyanakkor az orosz erőknek volt ideje, hogy felkészüljenek a támadásra. A 47. dandár egységei aknamezőn akadtak Mala Tokmakcha környékén. A helyzetet súlyosbította, hogy az első csapatokat evakuáló járművek is hasonló sorsra jutottak (Kofman–Lee 2023). Összesítve, az ukrán erők elvesztettek 4 Leopard tankot és 17 Bradley gyalogsági harcjárművet az offenzíva első napjaiban (Janovsky et al. 2023). Ez a veszteség súlyos hatást gyakorolt az ukrán haditervre, mert az egy gyors áttörésre alapozott, de az új dandárok tapasztalatlanok voltak, és a dandárok közti együttműködés is hiányzott. Velük ellentétben az orosz védők bebizonyították, hogy nem hiába töltöttek hónapokat aknásítással és lövészároklással.

2.2. Attríció

A júniusi kudarcok hatására Ukrajna visszatért a tüzérség alapú állóháborúra. Ez a stratégia korábban már működött a herszoni offenzívánál. A stratégia célja az orosz védők legyengítése hosszas tüzérségi tűz után addig a szintig, amikor a védők már nem képesek ellenállni egy gépesített támadásnak (Kofman–Lee 2023). Ilyenkor az ukrán tüzérség jelentős részét már 155 mm-es NATO-ütegek alkották. A vontatott tüzérség legnagyobb számú darabja az amerikai M777 ágyú volt. Az önjáró lövegek között pedig megjelent az amerikai M109, a lengyel AHS-Krab és a német Panzerhaubitze 2000 is (Janovsky et al. 2023). Ezek a tüzérségi lövegek technikailag fejlettebbek, mint az ukránok saját, szovjet eredetű lövegei. Sok esetben a lövegek integrált ballisztikai számítógéppel rendelkeznek, ami segíti a pontos tűz leadást. Emellett a löveghez járt M982 Excalibur és SMArt 1555 irányított gránát is (Hinton 2023).

Júniusban a fegyveres támogatás új eleme volt a kettős hatású harci elemmel szerelt kazettás lövedékek átadása Ukrajnának. A kazettás lövedékek lehetséges pusztító hatása nagyobb, mint egy repeszgránaté, mivel nagyobb területet fed le a hatásmezeje. Viszont a kazettás lövedékek adományozása etikai kérdést vetett fel Nyugaton, mert ezek a lövedékek nem megbízhatóak, és a háború után veszélyt fognak jelenteni a civilekre (Brown 2023). Ugyanakkor a kazettás lőszer adományozása fontos volt, ugyanis Ukrajna már 2022-ben felhasználta a

szovjet standard lőszerének nagy részét, és a NATO kelet-európai tagállamokból próbált lőszert gyűjteni (Neff–Scheck 2023).

A NATO által adományozott irányított rakéták és manőverező robotrepülőgépek is fontos szerepet játszottak az offenzívában. Ezek a fegyverek lehetővé tették Ukrajnának, hogy mély, stratégiai fontos célpontokat elpusztítsanak. Ilyen fegyver volt a HIMARS irányított rakétatűzérési rendszer, amit már korábban is alkalmaztak logisztikai csomópontok és infrastruktúra ellen. A jelenlegi offenzívában a HIMARS-t ellentűznek is alkalmazták az orosz tűzéréség ellen (Militarnyi 2023). A Storm Shadow manőverező robotrepülőgép is egy új elem Ukrajna arzenáljában. A repülőről indított robotrepülőgépet az ukránok sikeresen integrálták a szovjet Szu-24-es repülőre (Chiu 2023). Hasonló esetet jelentettek a HARM radarromboló rakéták is, amelyek Mig-29 és Szu-29-es gépekre kerültek, illetve a ZUNI rakéták, amelyekkel Szu-25-es repülőket láttak el (Newdick 2023). A Storm Shadow robotrepülőgép fontos eleme a lopakodás, amelynek köszönhetően a legtöbb esetben eléri a célpontot. Ilyen célpont volt Szevasztopol kikötőjében egy Kilo-osztályú dízel tengeralattjáró és egy Ropucha-osztályú leszállóhajó. A Storm Shadow robotrepülőgépek célba értek, és javíthatatlan kárt okoztak a két hadihajóban (Sutton 2023). Összesítve, a NATO által irányított rakéták és manőverező robotrepülőgépek Ukrajnának egy új képességet biztosítottak, amivel mély, stratégiai fontosságú célpontokat tudnak megsemmisíteni.

2.3. A háború helyzete

Az attríció alapú állóháborúra váltásnak köszönhetően az ukrán erők képesek voltak áttörni az orosz védelem első vonalán júliusban és augusztusban (Sabbagh 2023). Az ukránok először tűzéréséggel gyengítették meg az orosz védelmet, majd kisebb csoportokon alapuló gyalogos támadásokkal haladtak előre. Ezzel az új stratégiával az ukránok előre vonultak 10 kilométert Zaporizzsija megyében, viszont a haladás nagyon lassan történt (Kofman–Evans 2023).

Ennek ellenére össze tetőfokára ért az ukrán offenzíva Zaporizzsija megyében. Ennek fő oka az attríció alapú küzdelem, a kisméretű gyalogos csapatok alkalmazása és egy erős orosz védelem volt. Ugyanakkor Ukrajna relatív fölényei idővel kiapadtak, és az oroszok felülmúlták őket. Az offenzíva elején Ukrajna tűzfőlénnel rendelkezett, viszont a lőszerhiány miatt a naponta leadott lövések száma csökkent. A NATO-államok lőszergyártási kapacitása ugyanis nem elég ahhoz, hogy rendszeren ellássák az ukrán tűzéréséget. Az orosz oldal viszont rendkívüli mennyiségű lőszerre tett szert Észak-Koreából (Eckel 2023). Ugyanígy veszteség történt az FPV- és kamikazedrónok alkalmazásában. Ugyan az ukrán oldal állította először hadrendbe az ilyen típusú drónokat, de a gyártási képességeik nagyon alacsonyak, és sok esetben az ilyen drónokat kis műhelyekben vagy a frontvonalon készítik. Az orosz hadiipar ugyanakkor lassan, de idővel ráismert a drónok fontosságára, és megindította az ipari minőségű drónok gyártását. Ilyen drón a Lancet, ami felülmúlja a hobbidrónokon alapuló kamikazedrónokat (Farrel 2023).

Az ukrán Zaporizzsija offenzíva kulminálásával az oroszok megpróbálták visszavenni az irányítást. Október közepén az oroszok saját offenzívát indítottak Avgyijivka város felé. Az ukrán offenzívához képest az orosz dandárok nagyobb összhangot mutattak, azonban nem sikerült áttörniük az ukrán vonalon (Kofman–Evans 2023). Ugyan az offenzíva kezdete hasonlított a júniusi ukrán offenzívára, de hamarosan az ellentéte lett, mivel az oroszok nem adták fel a gépesített rohamokat az első veszteségek után. Ez pár hét alatt 250 harcjármű elvesztéséhez vezetett, ami majdnem a fele a több hónapos zaporizzsijai veszteségeknek (Naalsio 2023). Idővel az oroszok átálltak gyalogos támadásokra. Az attríció alapú új terv bizonyítéka a Storm Z büntetőzászlóalj bevetése a reguláris erők helyett. Ebből a szempontból Avgyijivka helyzete Bakhmuthoz hasonlít, ahol az oroszok ugyanúgy toborzott rabokat vetettek be a Wagner-csoport kötelékében (Nikolskaya–Tsvetkova 2023). Az ukrán válasz az orosz offenzívára az erők átcsoportosítása volt.

Összesítve észrevehető, hogy télen a háború fókusza áttért Zaporizzsija megyéről Avgyijivkára. Emellett látható, hogy egyik oldal sem képes gépesített és összefegyvernemi műveletek végrehajtására, és emiatt visszaesnek attríció alapú állóháborúba.

3. A NATO-fegyverek és járművek teljesítménye

Általánosan a NATO-fegyverek és harcjárművek jól teljesítettek a háborúban. A személyzetek kihangsúlyozták a járművek páncélzatát és túlélőképességét (Defense of Ukraine 2023). Ez a hidegháborús doktrínák közti különbségekre vezethető vissza. A szovjet doktrína szerint a szekció legfontosabb része a harcjármű, míg a személyzet csak támogatás. Emiatt nagy szerepet tulajdonítottak a jármű tűzerejének automata töltőberendezések alkalmazásával, ami jelentősen megnövelte a tűzerőt, és lehetővé tette, hogy a torony kisebb legyen, viszont ez a személyzet védelmének a rovására ment. A háborúban tapasztalható volt, hogy az orosz automata töltőberendezéssel ellátott járművek, mint a T-tank széria, nagy eséllyel szenvedtek el lőszer-robbanást. Ezzel szemben a hidegháborús NATO-doktrína a személyzetet és a gépesített gyalogságot fontosabbnak tartotta, mint a járművet. A NATO-tankok, mint a Leopard 2 és az Abrams nem rendelkeznek automata töltőberendezéssel, viszont a lőszert ért találat esetén a robbanás a lőszerrekesz falán át a tankon kívül történik, ezzel megmentve a személyzetet. Emellett tűzoltó berendezésekkel is készen állnak egy üzemanyag- vagy olajtűz esetére. Ez a doktrínakülönbség nemcsak a tankokra, hanem a gyalogsági harcjárművekre is nagy hatással volt. A szovjet és orosz járműveknél fontos volt a kételtűség és a mobilitás. Ez azt jelentette, hogy a páncélzat csak kis kaliberű löszerek ellen képes védelmet nyújtani. A modern NATO gyalogsági harcjárműveknél szempont a páncélzat és a személyzet védelme. A páncélzat vastagabb, és néhány esetben képes ellenállni gépágyútűznek és gyengébb kumulatív tölteteknek (Murtie 2023). A Bradley gyalogsági harcjárművet kompozitpáncéllal látták el, és az ukránok kaptak reaktív páncélsomagot is hozzá, ami pedig a kumulatív töltetek ellen véd (Army Recognition 2023).

Összegezve elmondható, hogy a NATO-járművek jól teljesítenek Ukrajnában, mivel jó a túlélőképességük, és jobban védik a személyzetet, mint a rivális orosz harcjárművek. Annak ellenére azonban, hogy a NATO-fegyverek és harcjárművek jól teljesítenek a frontvonalon, számos kihívást jelentenek mind Ukrajnának, mind a NATO-államoknak. A logisztikai kihívás gyökere az, hogy Ukrajna nem rendelkezik infrastruktúrával az üzemeltetéshez és javításhoz. Emiatt a súlyosan sérült járműveket NATO-államokba, mint Lengyelország és Litvánia, kell küldeni javításra (Newdick 2023). Ehhez kapcsolódó probléma a cserealkatrészek hiánya. A tűzérségi lövegek csöve idővel elhasználódik, és ez súlyosan növeli a fegyver pontatlanságát (Brewster 2023). Az utolsó kihívás pedig a kiképzés, amit Ukrajna nem tud nyújtani. A NATO-államokban történő kiképzéseknek pedig adaptálódniuk kell a háború menetéhez és az ukrán hadsereg működéséhez (Follorou 2023).

Összegzés

A nyári Zaporizzsija offenzíva tulajdonképpen Ukrajna próbálkozása volt a lendület visszaszerzésére a bakhmuti csata elvesztése után. Az offenzíva alapjai NATO-fegyverekkel, járművekkel és kiképzéssel ellátott dandárok voltak. Mindezek ellenére a kora júniusi gépesített támadások kudarcba fulladtak az ukrán szervezési hibák, a dandárok tapasztalatlansága és legfőképpen az oroszok erős védelme miatt. A júniusi kudarcok után Ukrajna visszaállt az attríció alapú állóháborúra, ahol a tűzérség és a gyalogság kapta meg a főszerepet. A stratégiaváltás rövid tértnyerést hozott, viszont össze már teljesen elfogyott az ukrán offenzíva lendülete. Az oroszok erre válaszul saját offenzívát indítottak Avgyijivka városért, viszont ők is ugyanabba a helyzetbe kerültek, mint az ukránok délen. Sikertelen gépesített rohamok után állóháború alakult ki. Ebből kiderült, hogy egyik oldal sem rendelkezik olyan erőfölénnyel, ami lehetővé tenné a manőver alapú hadviselést, és emiatt állóháborúba kényszerültek.

A nyugati fegyveres támogatás ugyanakkor nagyon fontos szerepet játszott az ukrán offenzívában. Teljes dandárok lettek ellátva modern NATO-fegyverekkel és járművekkel. Az állóháborúhoz pedig a NATO-tüzérségi lövegek mellé kazettás és irányított gránátok is tartoztak. Újdonság a háborúban Ukrajna új képessége, hogy mély, stratégiai célpontokat megsemmisítenek. Ezt a Storm Shadow manőverező robotrakéta tette lehetővé. A NATO-fegyverek és járművek tehát jól teljesítenek a harcmezőn, és a személyzetek szeretik őket, viszont sok kihívással járnak. Ukrajnának nincs meg a képessége arra, hogy NATO-járműveket javítson, és sok esetben nincs elég cserealkatrésze a fegyverek üzemeltetéséhez. Ugyanígy kihívás a kiképzés, amit csak NATO-államok tudnak nyújtani. A kiképzések tervezéséhez pedig Ukrajnának és a NATO-államoknak összhangban kell lenniük, hogy olyan kurzusokat nyújtsanak, amelyek relevánsak a háború menetéhez, és nem ütköznek Ukrajna hazai kiképzéseivel.

Irodalom

- AP News. 2023. Germany orders 18 new Leopard 2 tanks to replace vehicles sent to Ukraine. *AP News*. <https://apnews.com/article/germany-leopard-tanks-ukraine-6d718265ded5e9d2e291dbae5f7487fc> (letöltve: 2023.11.28.)
- Army Recognition. 2023. Ukrainian Bradley M2A2 upgraded with BRAT reactive armor kit. *Army Recognition*. https://www.armyrecognition.com/ukraine_-_russia_conflict_war_2022/ukrainian_bradley_m2a2_upgraded_with_brat_reactive_armor_kit.html (letöltve: 2023.11.28.)
- Axe, D. 2023. 25 Tanks and Fighting Vehicles Gone In A Blink: The Ukrainian Defeat Near Mala Tokmachka Was Worse Than We Thought. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2023/06/27/25-tanks-and-fighting-vehicles-gone-in-a-blink-the-ukrainian-defeat-near-mala-tokmachka-was-worst-than-we-thought/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Axe, D. 2023. Mixing Leopard 2 Tanks And M-2 Fighting Vehicles in Fast-Moving Teams, The Ukrainian 47th Brigade Hits And Runs – And Blunts Russian Advances Near Avdiivka. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2023/11/11/mixing-leopard-2-tanks-and-m-2-fighting-vehicles-in-fast-moving-teams-the-ukrainian-47th-brigade-hits-and-runs-and-blunts-russian-advances-near-avdiivka/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Axe, D. 2023. Ukraine's Leopard 1 Tanks Roll Toward The Front Line – But Without Extra Armor. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2023/11/19/ukraines-leopard-1-tanks-roll-toward-the-front-line-but-without-extra-armor/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Bailey, R.–Mappes, G.–Wolkov, N.–Stepanenko, K.–Barros, G. Russian Offensive Campaign Assessment, June 4, 2023. *Institute for the Study of War*. <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-june-4-2023> (letöltve: 2023.11.28.)
- Balmforth, T. 2023. Ukraine's army reports new gains against Russian forces near Bakhmut. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-army-reports-new-gains-against-russian-forces-near-bakhmut-2023-06-10/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Brewster, M. 2023. How a parts shortage and corporate infighting hamper efforts to repair Ukraine's Leopard Tanks. *CBC*. <https://www.cbc.ca/news/politics/ukraine-leopard-tanks-spare-parts-1.6953968> (letöltve: 2023.11.28.)
- Brown, S. 2023. EXPLAINED: How Ukraine's New DPICM CLuster Munitions Actually Work. *Kyiv Post*. <https://www.kyivpost.com/post/19631> (letöltve: 2023.11.28.)
- Chiu, L. 2023. A Quick Guide to the Su-24 Fencer Bomber and Its Storm Shadow Missile Integration. *Kyiv Post*. <https://www.kyivpost.com/post/24595> (letöltve: 2023.11.28.)

- Defense of Ukraine. 2023. Soldiers from the 47th Mechanized Brigade describe their experiences with Leopard 2A6 tanks. This brigade pushed through the russian troops' first line of defense near Robotyne, Zaporizhzhia region. *Twitter*. https://twitter.com/DefenceU/status/1701531957509882117?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1701531957509882117%7Ctwgr%5E3f56cddbdf4b675826ca874797e9c7453eb50626%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fww.w.forces.net%2Fukraine%2Fukrainian-tank-crew-praise-nocturnal-predator-leopard-2 (letöltve: 2023.11.28.)
- Eckel, M. 2023. Report: North Korea Shipping Ammunition, Weaponry 'At Scale' To Russia. *Radio Free Europe*. <https://www.rferl.org/a/north-korea-supplying-weaponry-russia-ukraine-war/32641294.html> (letöltve: 2023.11.28.)
- Ejércitos. 2023. Guerra de Ucrania – Día 422. *Ejércitos*. <https://www.revistaejercitos.com/2023/04/21/guerra-de-ucrania-dia-422/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Farrel, F. 2023. How Russia's homegrown Lancet drone became so feared in Ukraine. *Kyiv Independent*. <https://kyivindependent.com/how-russias-homegrown-lancet-drone-became-so-feared-in-ukraine/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Follorou, J. 2023. Ukrainian soldiers trained abroad express discontent 'I repeatedly told them NATO manuals didn't apply'. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/09/27/ukrainian-soldiers-trained-abroad-express-discontent-i-repeatedly-told-them-nato-manuals-didn-t-apply_6140349_4.html (letöltve: 2023.11.28.)
- Hinton, M. P. 2023. Lean on the Barrage: The Role of Artillery in Ukraine's Counteroffensive. *Royal United Services Institute*. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/lean-barrage-role-artillery-ukraines-counteroffensive> (letöltve: 2023.11.28.)
- Janovsky, J.–naalsio26–Aloha–Dan–Kemal. 2023. Attack On Europe: Documenting Ukrainian Equipment Losses During The Russian Invasion Of Ukraine. *Oryx*. <https://www.oryxspioenkop.com/2022/02/attack-on-europe-documenting-ukrainian.html> (letöltve: 2023.11.28.)
- Janovsky, J.–naalsio26–Aloha–Dan–Kemal. 2023. Answering The Call: Heavy Weaponry Supplied To Ukraine. *Oryx*. <https://www.oryxspioenkop.com/2022/04/answering-call-heavy-weaponry-supplied.html> (letöltve: 2023.11.28.)
- Janovsky, J.–naalsio26–Aloha–Dan–Kemal. 2023. The Ballad Of Belgorod: Listing Equipment Losses During The 2023 Russian Incursion Into Russia. *Oryx*. <https://www.oryxspioenkop.com/2023/05/the-ballad-of-belgorod-listing.html> (letöltve: 2023.11.28.)
- Khurshudyan, I.–Hrabchuk, K. 2023. NATO-trained units will serve as the tip of spear in Ukraine's counteroffensive. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2023/06/04/ukraine-nato-training-counteroffensive-47th-brigade/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Kirby, J. 2023. The Longest battle of the Ukraine war might finally be over. *Vox*. <https://www.vox.com/world-politics/2023/5/22/23732453/bakhmut-ukraine-war-russia-wagner-zelenskyy-counteroffensive> (letöltve: 2023.11.28.)
- Kofman, M.–Evans, R. 2023. Adaptation At The Front And The Big Picture In Ukraine. *War on the Rocks*. <https://warontherocks.com/2023/11/adaptation-at-the-front-and-the-big-picture-in-ukraine/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Kofman, M.–Lee, R. 2023. Perseverance and Adaptation: Ukraine's Counteroffensive at Three Months. *War on the Rocks*. <https://warontherocks.com/2023/09/perseverance-and-adaptation-ukraines-counteroffensive-at-three-months/> (letöltve: 2023.11.28.)

- Machi, V. 2023. Germany orders 40 Marder combat vehicles for Ukraine. *Defense News*. <https://www.defensenews.com/land/2023/09/11/germany-orders-40-marder-combat-vehicles-for-ukraine/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Militarnyi. 2023. HIMARS destroys two Russian Grad multiple rocket launches in one strike. *Militarnyi*. <https://mil.in.ua/en/news/himars-destroys-two-russian-grad-multiple-rocket-launchers-in-one-strike/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Murtie, D. B. 2021. The Effect of Military Doctrine on Main Battle Tank Design and Specifications. *Medium*. <https://murtiedjokobayu.medium.com/the-effect-of-military-doctrine-on-main-battle-tank-design-and-specifications-cb3f20936e64> (letöltve: 2023.11.28.)
- Naalsio. 2023. #Avdiivka offensive equipment loss numbers as of 24 November 2023. *Twitter*. <https://x.com/naalsio26/status/1728211938130428020?s=20> (letöltve: 2023.11.28.)
- Neff, T. G.–Scheck, J. 2023. Bulgarian Factories and Secret Task Forces: How the West Hunts for Soviet Arms. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/02/23/world/europe/ukraine-weapons-ammunition-bulgaria.html> (letöltve: 2023.11.28.)
- Newdick, T. 2023. Evidence Of American Zuni Rockets Arming Ukrainian Su-25s Emerges. *The War Zone*. <https://www.thedrive.com/the-war-zone/evidence-of-american-zuni-rockets-arming-ukrainian-su-25s-emerges> (letöltve: 2023.11.28.)
- Newdick, T. 2023. First Ukrainian Leopard 2s Overhauled In Poland Back In The Fight. *The War Zone*. <https://www.thedrive.com/the-war-zone/first-ukrainian-leopard-2s-overhauled-in-poland-back-in-the-fight> (letöltve: 2023.11.28.)
- Nikolskaya, P.–Tsvetkova, M. 2023. ‘They’re just meat’: Russia deploys punishment battalions in echo of Stalin. <https://www.reuters.com/world/europe/theyre-just-meat-russia-deploys-punishment-battalions-echo-stalin-2023-10-03/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Picheta, R.–Mortensen, A. Poland Requests German approval to send Leopard 2 tanks to Ukraine. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2023/01/24/europe/poland-germany-tanks-request-intl/index.html> (letöltve: 2023.11.28.)
- Sabbagh, D. 2023. Ukraine confirms capture of key village on Zaporizhzhia front. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/aug/28/ukraine-confirms-capture-of-key-village-robotyne-zaporizhzhia-front> (letöltve: 2023.11.28.)
- Stepanenko, K.–Bailey, R.–Mappes, G.–Barros, G.–Kagan, F. W. 2023. Russian Offensive Campaign Assesment, May 20, 2023. *Institute for the Study of War*. <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-20-2023> (letöltve: 2023.11.28.)
- Sutton, H. I. 2023. Ukraine’s Attack On Sevastopol Also Targeted Important Ships Crossing Black Sea. *Naval News*. <https://www.navalnews.com/naval-news/2023/09/ukraines-attack-on-sevastopol-also-targeted-important-ships-crossing-black-sea/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Tyshchenko, K. 2023. Ukraine and Sweden to jointly produce 1,000 CV-90 fighting vehicles. *Ukrainska Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/09/10/7419227/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Walker, S. 2023. Ukraine’s awkward allies: the far-right Russians fighting on Kyiv’s side. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/21/ukraine-awkward-allies-far-right-russians-fighting-kyiv-side> (letöltve: 2023.11.28.)
- Zbanatski, Y. 2023. Rosomak: modern Polish APC in service with the Armed Forces of Ukraine. *Militarnyi*. <https://mil.in.ua/en/articles/rosomak-modern-polish-apc-in-service-with-the-armed-forces-of-ukraine/> (letöltve: 2023.11.28.)
- Żochowski, P. 2023. The Belgorod Syndrome: the Ukrainian incursion reveals the weakness of the Russian. *Ośrodek Studiów Wschodnich regime*. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-06-09/belgorod-syndrome-ukrainian-incursion-reveals-weakness-russian> (letöltve: 2023.11.28.)

VII.

Szociológia, szociális tanulmányok szekció

Legális szerek használatának alakulása Győr térségében fiatal sportolók körében

Botkáné Katona Zita – Pusztafalvi Henriette

PTE Egészségtudományi Doktori Iskola

PTE Egészségtudományi Kar

Egészségfejlesztési és Népegészségtani Tanszék, Pécs

Bevezetés

A legális szerhasználat az emberiséggel egyidős. A fiatalok körében is folyamatosan változik a kipróbált és rendszeresen használt legális szerek fogyasztásának mértéke. A legális drogok jelenléte mindennapos a középiskolás korú gyermekek életében, és a beszerzése jellemzően nem okoz problémát a fiataloknak. A gyermekek a mai online világban sokkal nehezebben tudnak megfelelni az elvárt viselkedési és társadalmi normáknak és szokásoknak. A szakemberek szerint a prevenciókra egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetni. Mi is kell a prevencióhoz? Fontos, hogy a gyermekek a szüleikkel jó kapcsolatot tudjanak kialakítani, a családi háló megfelelő legyen, mindent meg tudjanak beszélni. Fontos, hogy tudjanak nemet mondani bizonyos élethelyzetekben, szabadidejüket jól tudják eltölteni, beosztani, az „élet szabályait” és a társadalmi normákat megtanulják elsajátítani, betartani, és stresszhelyzetben helyesen tudjanak dönteni. Mindezt azért, hogy egy egészséges felnőtt ember váljon belőlük. A hatékony megelőzésben, prevencióban saját erőforrásaik felfedezése, kiderítése, biztosítása kiemelten fontos. Az a fiatal, akinek van célja, hobbija, jövőképe, hasznosan tölti el szabadidejét, idejét jól osztja be, sportol, sokkal kevésbé lesz fogékony a káros szenvedélyek iránt. A sport önmagában nem védő tényező, mindenképpen szükséges a környezet és az egyéni készségek jelenléte is mellé (Barabásné–Keresztes 2018). Sajnos mindezeknek befolyásoló hatása van, és nem mehetünk el a 21. század nagy problémáját okozó pandémia mellett. A WHO és az UNICEF is felhívta a figyelmet a járvány okozta bezártságra és annak következményeire. A COVID-19 az egész világon már bizonyítottan súlyos problémákat okozott, mind a társadalomban, mind a családokban egyaránt. Ha egy jól működő, kiegyensúlyozott, egészséges társadalomban akarunk élni, akkor többek között a családokat, az ott felnövekvő generációt kell támogatnunk, segítenünk és a lehetségekhez mérten megóvnunk a károsító tényezőktől.

Mindezen okok miatt foglalkozni és főleg beszélni kell erről a problémáról, melynek fontos része a megelőzés a családban, az iskolákban, a társadalomban, a korcsoportos összefüggéseken, illetve azokon a szinteken, ahol a fiatalok szabadidejüket eltöltik akár egyedül vagy csoportosan.

Az eddigi kutatási eredmények alapján a fiatal korosztályban – 15-19 éves korban – a primordiális (általános) és primer (elsődleges) prevenciónak nagyon nagy szerepe van, az ekkor elkezdett vagy tovább folytatott megelőzéssel hosszú távú sikerek érhetők el. Egy általunk végzett eredményes prevenció program csak abban az esetben tervezhető meg, illetve jó eredménnyel akkor kivitelezhető, ha ismerjük a fiatalok szerhasználati szokásait, a drogfogyasztás elterjedtségét, mértékét, társadalmi meghatározottságát, a fiatalok beállítódásait, igényeit és elvárásait. Az első és legfontosabb lépés mindig az egyén szemléletének megváltoztatására kell, hogy irányuljon. Ennek érdekében – egy-egy program esetén – figyelembe kell venni a célcsoport sajátosságait. A programoknak mindig könnyen átláthatónak, egyszerűen követhetőnek, közérthetőnek kell lenniük. Ezért is jó, ha az egészségfejlesztési intervenciót már gyermekkorban elkezdik, mert akkor még a gyermekek szemlélete könnyen formálható, alakítható (Ferenczi–Lenténé 2021). Az eredmények alapján belátható, hogy a

fiatalok életmódjában, egészséghez fűződő viszonyában egyaránt megfigyelhetőek kedvező és kedvezőtlen tendenciák. Kedvező tendencia például a fizikai aktivitás növekedése és a naponta dohányzók arányának csökkenése. Kedvezőtlen mutató például a lerészegedés, amely nem mutat egyértelműen csökkenő tendenciát (Németh–Horváth–Várnai 2019).

A témában végzett kutatások eddig többnyire Magyarország keleti részén (Debrecen, Szeged környékén) készültek. Jelen kutatás során vizsgáljuk, hogy hazánk nyugati részében van-e összefüggés a középiskolás korosztály sportolási szokásai, a szerek kipróbálása és használata között, továbbá milyen a szülőkkel való kapcsolatuk, önértékelésük, egészségmagatartásuk megítélése, illetve kortárs kapcsolati rendszerük hogyan, milyen módon alakul. A Debrecenben végzett felmérés szerint – amely a sporttagozatos diákok körében történt – azok esetében, akik versenyszerűen űzik a sportot, a kockázatvállalás és az impulzivitás szintje magasabb. A felmérésből kiderül, hogy nemcsak az extrém sportot űzők motivációjában szerepelhetnek kockázatvállalással, illetve élménykereséssel járó igények, hanem a versenyszerűen sportolók életében is megtalálható a szenzoros élménykeresés céljából végzett mindennapi sport. A vizsgált változók közül a dohányzásnak és az alkoholfogyasztásnak volt magasabb aránya, ezáltal az impulzivitás esélynövelő hatása is megmutatkozott. Az énhatékonyságnak is ehhez hasonló hatása volt a szerfogyasztással kapcsolatban. A serdülőkorú sportolók impulzivitása és kockázatvállalása nagyobb mértékű, aminek következménye lehet a gyakoribb dohányzás és alkoholfogyasztás is. Az érzelmi intelligencia készségének adekvát alkalmazása olyan készségfejlesztést igényel a saját és mások érzelmi reakcióinak megértésében, amely segítséget tud adni a káros szenvedélyek megelőzésében, illetve kezelésében. Ez a felmérés megerősítette azt a tényt, hogy a serdülőknek szükségük van olyan felkészítésre, amely képessé teszi őket arra, hogy a magas rizikójú élethelyzeteket kezelni tudják, és helyes döntést tudjanak hozni. Fontos az énhatékonyság viselkedés a döntéshozatal esetében, de ezt felülírhatják az érzelmek az ő esetükben. Az érzelmek kezelése nemcsak serdülőkorban, hanem más életkorban is sok problémával járhat. Ennek érdekében fontos, hogy az impulzivitás kezelése általános mentálhigiénés feladat legyen, amely által több, egészségben jelentkező pszichés-mentális probléma megelőzhetővé válna (Pikó–Pinczés 2012).

A korábbi kutatási eredményeket megerősíti az a felmérés, amely arról számol be, hogy a sportolás jótékony hatással van a gyermek énképére, és ez hatással lesz a későbbi gondolkodására és fejlődésére. Hangsúlyozni kell, hogy a sport hatékony változó az önértékelés, a megküzdés fejlesztésében vagy a szorongás csökkentésében (Kovács–Nagy 2015). Nagyon fontos, hogy a gyermekek minél korábbi életkorban kezdjenek el sportolni, mert ezzel is ösztönzést kapnak arra, hogy egészséges életmódot éljenek, el tudják azt sajátítani, szociális készségeik megfelelőek legyenek. Megtanítja őket a rendszerességre, a szabályok betartására, a stressz leküzdésére, az önfegyelemre, a helyes egészségmagatartási, sportolói magatartási formák elsajátítására, egészséges életmódra. Viszont azt is fel kell ismerni, ha egy sport túlzásba vitele történik, akkor annak az egyénre nézve egészségkárosító hatása jelentkezhet, ez akár a személyiség változásában is megjelenhet, önértékelése csökkenhet, változhat. A sportiskolában tanuló diákok körében az agresszióval, szerhasználattal és az egészséges táplálkozással kapcsolatos kutatások során kedvezőbb eredmények születtek, mint a hagyományos középiskolában tanuló diákok körében (Kovács–Nagy 2017).

Ennek érdekében próbáljuk meg feltérképezni, hogy a szerhasználat jelenleg milyen mértékű a középiskolás korosztályban, főként azoknál, akik próbálnak egészséges életet, életmódot folytatni, rendszeresen sportolnak és odafigyelnek szervezetük egészségére.

1. Célkitűzés és hipotézis

Célunk: teljes képet szeretnénk kapni azon fiatalok pszichoaktív szerhasználatáról – annak mértékéről, attitűdjükről, egészségtudatosságukról –, akik rendszeresen sportolnak, illetve versenyszerűen végzik azt. Fel szeretnénk tární azokat a befolyásoló tényezőket (anyagi helyzet,

szülők végzettsége, családi szokások, iskolai teljesítmény, kortárs hatás, teljesítőképesség befolyásolása, sportágukban való megfelelés), amelyek a fiatalokat szerhasználókká teszik.

Feltételezésünk szerint a sportolók között jelen van a rendszeres szerhasználat, és a fiatalok nincsenek tisztában a szerhasználat következményeivel, veszélyeivel. A különböző sportágakban, egyéni- és csapatsportban más-más arányban lesz jelen az alkoholfogyasztás és dohányzás, illetve az energiatital-fogyasztás. A legális szerek fogyasztása együttesen történik nagyobb számban (például a dohányzó fiatal alkoholt is fogyaszt egy sportesemény után, illetve energiatital-fogyasztás jellemző edzés előtt és dohányzás közben).

Feltételezésünk szerint a 15-19 éves fiatalok keveset tudnak ezen legális drogok veszélyes hatásairól, a leszokás módjairól, következményeiről, későbbi életükre gyakorolt hatásairól.

Felmérjük, hogy az egyes devianciák, drogfogyasztási szokások kialakulásában mekkora szerepe lesz a kortársaknak, barátoknak, a serdülők szociális hátterének.

Reményeink szerint a felmérés megközelítően biztos képet ad a drogfogyasztók különböző típusairól, százalékos elterjedtségéről, a fiatalok körében leginkább kedvelt drogokról, illetve együttes használatukról.

A felmérés sikeressége esetén lehetőséget biztosít a családoknak, az edzőknek, kortárs oktatóknak, kortárs segítőknak, egészségfejlesztőknek és természetesen nekünk, népegészségügyi szakembereknek, hogy tiszta képet kapjunk a leggyakrabban kipróbált drogokról, együttes használatuk gyakoriságáról, és kellőképpen be tudjunk avatkozni ezen esetek számának csökkentése, megszüntetése érdekében, illetve természetesen a kipróbálók számát igyekezzünk csökkenteni különböző prevenciók folyamatok segítségével.

Legfontosabb feladatunk nekünk, szakembereknek, hogy az élettel való elégedettséget, boldogságot, sikert elérjék a serdülőkorúak bármilyen szerhasználat nélkül is. Egészségmagatartásuk, viselkedésük ennek tükrében megfelelőképpen alakuljon és fejlődni tudjon.

Célunk ezen pilot study felméréssel az volt, hogy egy aktuális képet kapjunk azon fiatalok pszichoaktív szerhasználatáról – annak mértékéről, attitűdjükről, egészségtudatosságukról –, akik rendszeresen sportolnak, illetve versenyszerűen végzik sportjukat. Meg szeretnénk vizsgálni, hogy milyen összefüggés található a középiskolás korosztály sportolási szokása, szerkipróbálása és használata között, illetve a szülőkkel való kapcsolatuk, önértékelésük, egészségmagatartásuk megítélése milyen; kortárs kapcsolati rendszerük hogyan, milyen módon alakul. Célunk egy átfogó helyzetértékelés az adott problémakörre koncentráltan és egy megfelelő egészségnevelési terv kidolgozása a sportoló fiatalokra vonatkozóan.

2. Vizsgálati anyag és módszer

Pilot vizsgálatunkban a kérdőívet Győr városában középfokú tanulmányaikat folytató tanulók töltötték ki. Életkorukat tekintve 15-19 év közötti serdülő korosztály tagjai, akik rendszeresen, versenyszerűen is végzik sportágukat, egyéni- és csapatsportban is. A minta nembeli megoszlása: fiúk (51%) és lányok (49%). A mintába bekerülő személyek kényelmi mintavétellel, nem véletlenszerűen kerültek kiválasztásra. A minta nagysága 151 fő (n=151). A felmérést egy általunk összeállított kérdőív-batteria segítségével végeztük, melyet a résztvevők önkéntesen, online formában töltöttek ki a szükséges engedélyek beszerzését követően. Az adatfelvétel 2021 áprilisától indult. A kérdőív feldolgozása Microsoft Excel, valamint SPSS 24.0 programmal történt. Az értékelés leíró statisztikai elemzését mutatjuk be.

A kérdőív a következő problémaköröket vizsgálta: sportoló gyermekek ismereteit a legális szerekkel kapcsolatban, szerhasználati szokásaikat, önértékelésüket, életvitelüket, élethelyzetükket, iskolai teljesítményükket való elégedettségüket, a szabadidő eltöltésének módjait, társadalmi helyzetüket és kortárs kapcsolati szokásaikat, sportolói életüket, szokásaikat. Validált kérdőívvel – a Rosenberg-önértékelés-skálával, az Élettel való elégedettségi skálával, a WHO Jó-lét kérdőívvel – dolgoztunk.

A célcsoportra nézve teljes körű felmérést kívánunk készíteni a fent bemutatott kérdőív segítségével.

3. Eredmények

A kérdőívet 51%-ban fiúk, 49%-ban lányok töltötték ki. Nagy százalékban szakközépiskolában és gimnáziumban tanulnak. Szülőkkel, testvérekkel élnek együtt, a szülők az iskolai végzettséget tekintve többnyire középiskolai, gimnáziumi érettségivel rendelkeznek (1. ábra).

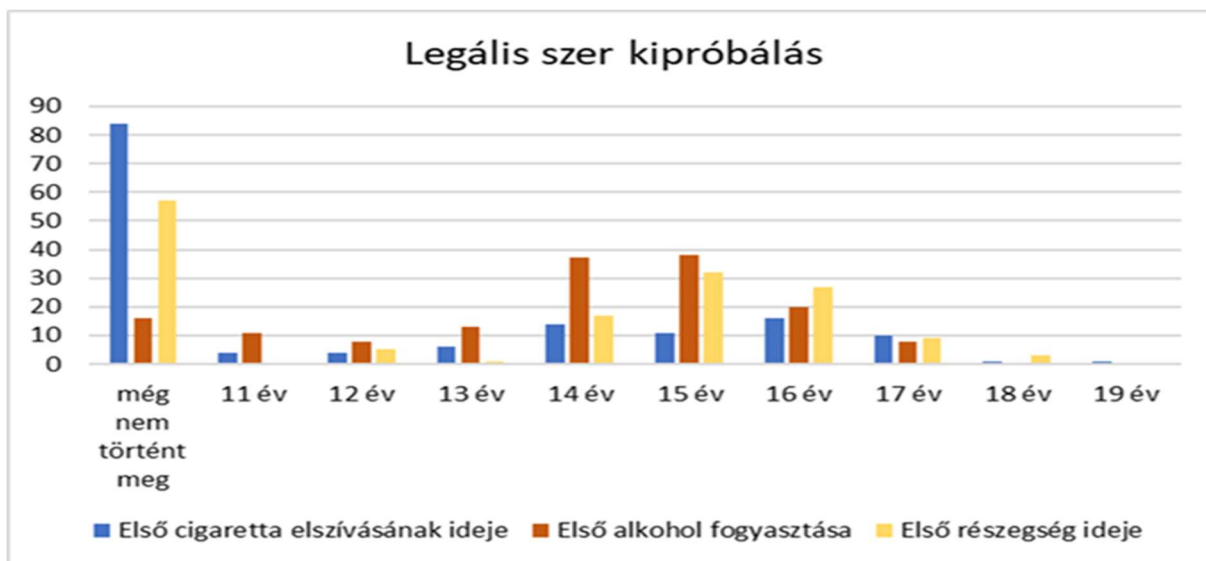
A vizsgált minta demográfiai jellemzői (n=151 fő)	
nem	fiú 76 fő – 51 %
	lány 75 fő – 49 %
évfolyam	9. évfolyamban 30,9 %
	10. évfolyamban 28,3 %
	11. évfolyamban 21,7 %
	12. évfolyamban 16,4 %
	13. évfolyamban 2,6 %
iskolatípus	gimnázium: 28,3 %
	szakközépiskola: 69, 1%
	szakiskola, szakképző iskola: 2,6%
családösszetétel	szülőkkel, testvérral élnek: 69,7 %
	szülővel: 11,8 %
	szülővel – nagyszülővel: 2,6 %
	nagyszülővel – mással, rokonnal: 1,3 %
	kollégiumban: 13,2 %
	egyedül él albérletben: 0,7 %

1. ábra: Demográfiai adatok megoszlása (n=151 fő)

Forrás: saját szerkesztés

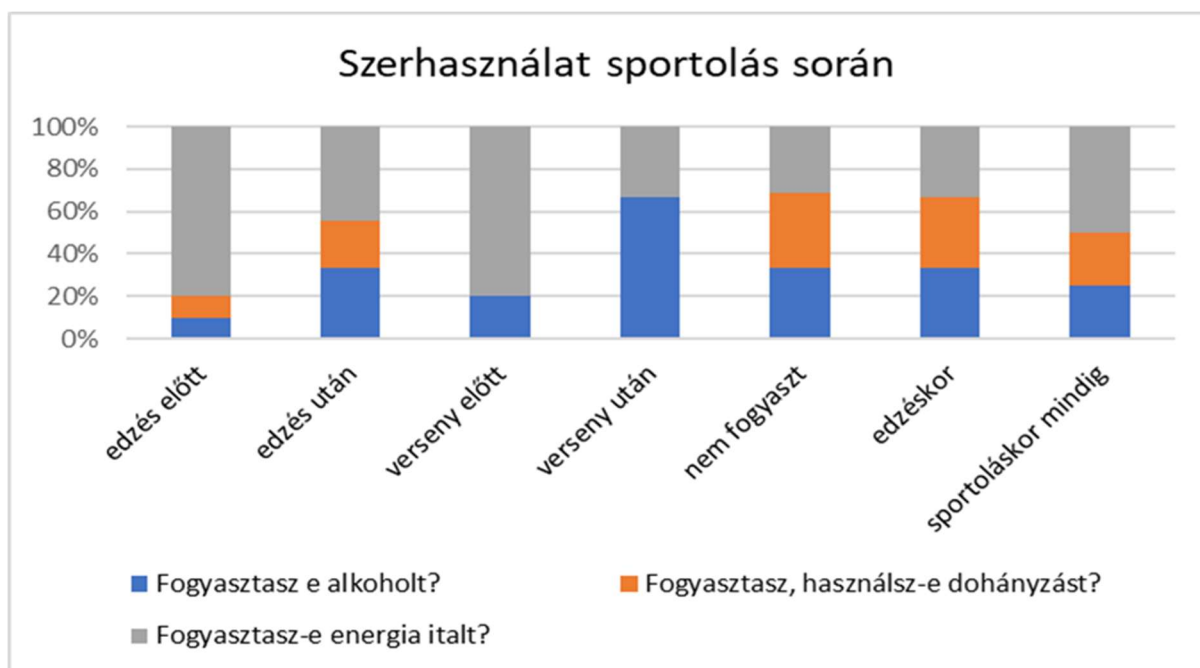
A tanulók többnyire 5–7 éves korban kezdtek el sportolni (57 %). Egy korábbi felmérés eredményei alapján a rendszeresen sportolók 53%-a már 15 éves kora előtt elkezdett sportolni, viszont 25 éves kor után már csak 12% sportolt rendszeresen (Neulinger 2009). Étkezésüket az egészségtudatosság jellemzi (34,9 %). Csapat sportba 69,7 %, egyéni sportba 30,3 % tartozik, labdasportban vesznek részt legtöbben. Hetente négy vagy több edzésük van: 47,9%, heti 3-4 alkalom: 35,9%, heti 1-2 alkalom: 16,2%.

Rizikómagatartásukat vizsgálva jónak tekinthető, hogy 55,3% nem próbálta ki a dohányzást és alkoholfogyasztást, az első fogyasztás, kipróbálás jellemzően 14 (24, 3%) és 15 (25 %) éves korban volt. Az első részegség kérdésénél 38,2 % nyilatkozta, hogy nem volt még részeg, 21,1% pedig a 15 éves kort, 17, 8% a 16 éves kort, 11,2% a 14 éves kort jelölte meg. Következő kérdés: az elmúlt időszakban (elmúlt 1 évben) a részegség hányszor fordult elő: 44,7%: soha, 21,7%: egyszer-kétszer évente, 15,9%: háromszor-ötször évente, illetve 2,6% nyilatkozta, hogy minden héten (2. ábra).

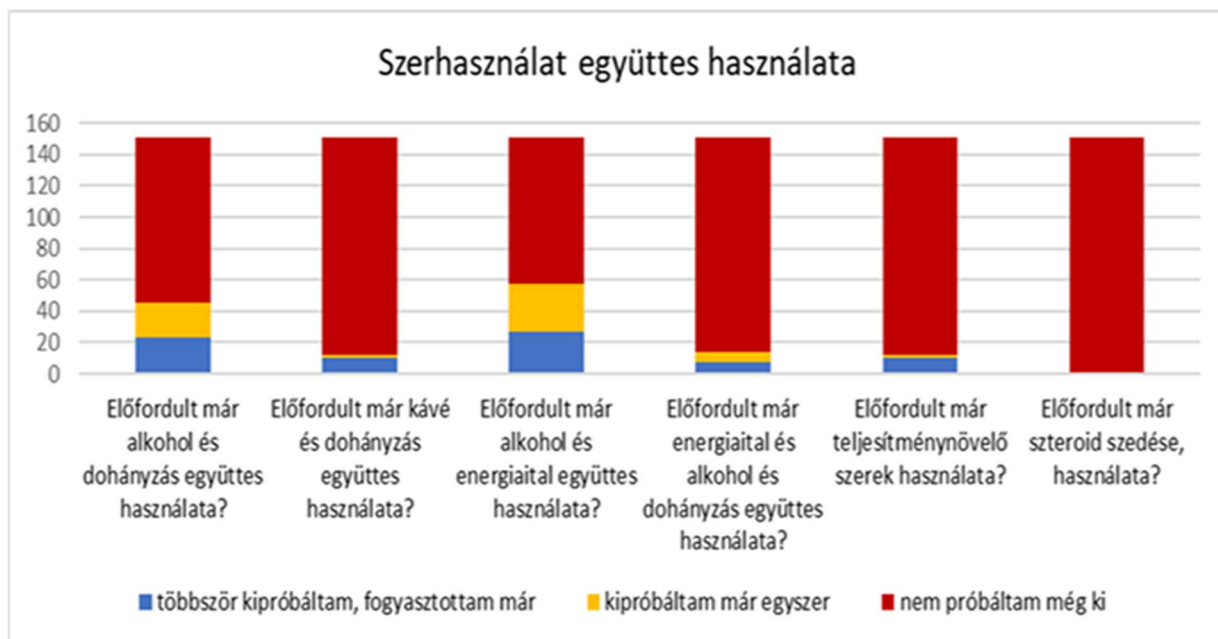
2. ábra: Legális szerek kipróbálása életkori bontásban (n=151 fő)
 Forrás: saját szerkesztés

Az energiaital fogyasztása nagymértékben van jelen a sportolók között is, és kevésbé vagy egyáltalán nem tartják veszélyesnek használatát. Bizonyított az a tény, hogy hiába sportolnak rendszeresen a középiskolás fiatalok, akkor is jelen van körükben a szerhasználat. A verseny előtt nagyobb számban jellemző az energiaital fogyasztása (80 %), az alkoholfogyasztás főként verseny után jellemző (62 %) (3. ábra).

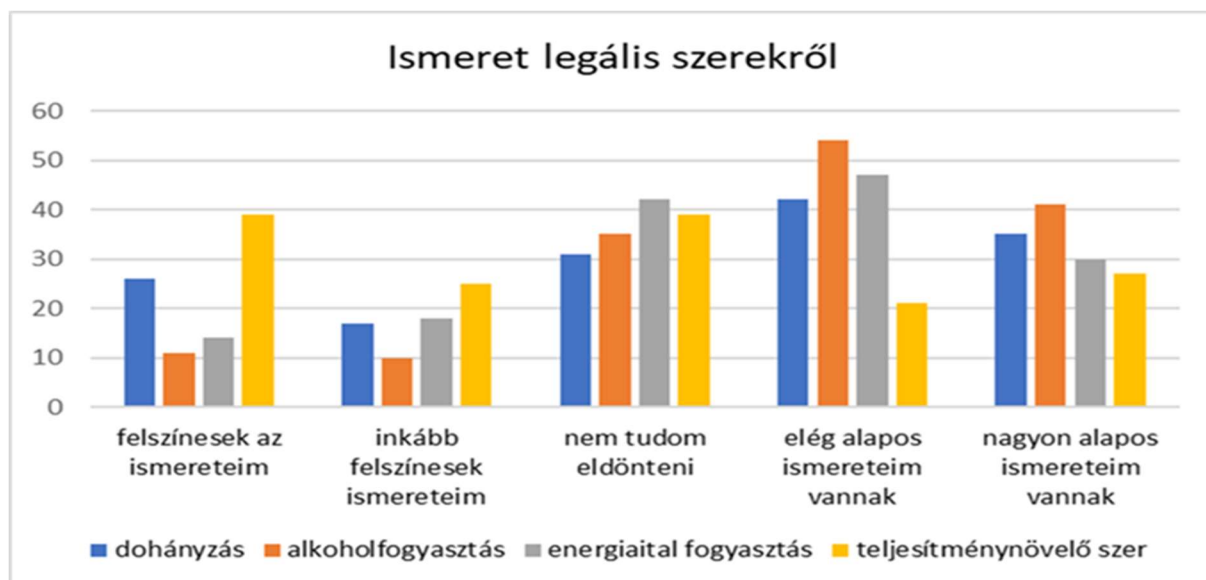
3. ábra: Legális szerek használata
 Forrás: saját szerkesztés

Kutatásunk azt a felvetést is alátámasztotta, hogy az együttes használat során főleg az energiaital- és alkoholfogyasztás jelenik meg nagyobb számban (37,7 %) szemben a dohányzás és alkohol együttes használatát illetően (29,13 %) (4. ábra).

4. ábra: Legális szerhasználat együttes használatának megoszlása
 Forrás: saját szerkesztés

A felmérés megmutatta, hogy a diákok elég alapos információval, ismeretanyaggal rendelkeznek a legális szerek valós veszélyeit, hatásmechanizmusait, káros következményeit illetően, minimálisan kevesebb a biztos, teljes ismeret. A legális szerek veszélyességének tekintetében bizonyos mértékig tisztában vannak a szerek veszélyességével, de az energiaital esetében még nem rendelkeznek kellő ismerettel, annak veszélyességi fokáról kevesebbet tudnak. A dohányzásról, alkoholfogyasztásról is – amiről azt gondolnánk, hogy tudják, mennyire káros hatása van az emberi szervezetre – nagyobb számban azt nyilatkozzák, hogy kevésbé veszélyes (5. ábra).

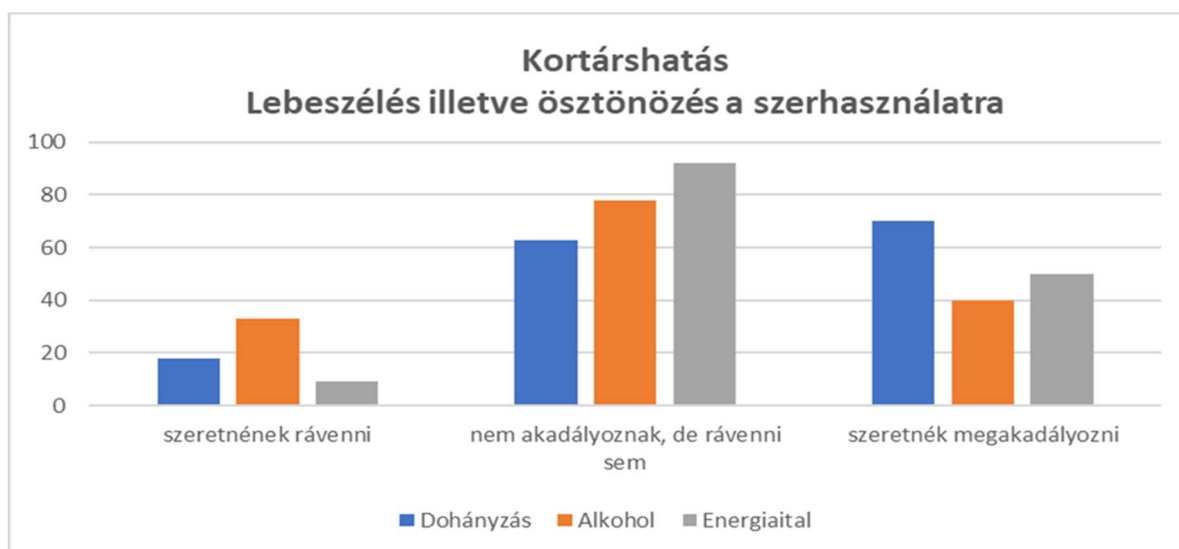
5. ábra: Jelenlegi ismeretanyag a legális szerek tekintetében
 Forrás: saját szerkesztés

Az alkohol- és energiaital-fogyasztást nagyobb számban ítélik veszélyesnek, a dohányzást kevésbé tartják annak. Energiaitalt a sportolók családjában is többen fogyasztanak (30,5 %), ezáltal valószínűsíthető az a tény, hogy kevésbé vagy egyáltalán nem tartják veszélyesnek használatát (6. ábra).

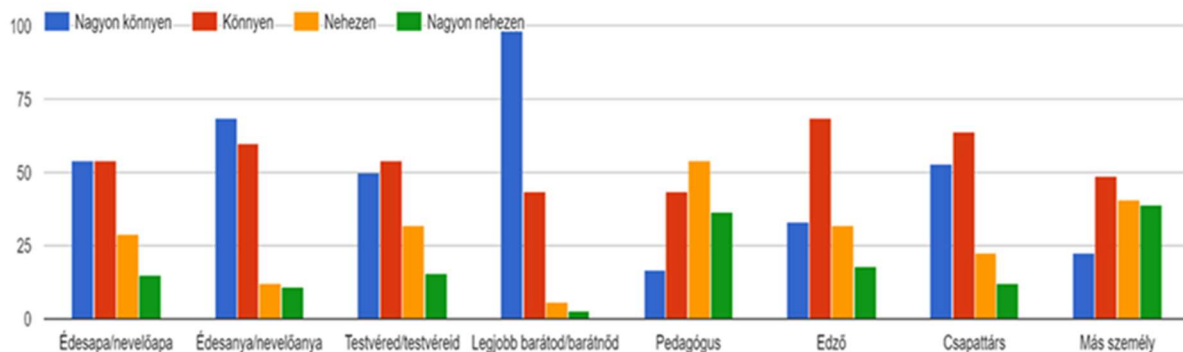
6. ábra: Legális szerek hatásának, veszélyességének meghatározása
 Forrás: saját szerkesztés

A sportolók esetében is megjelenik a kortárs hatás mind a kipróbálás, mind a használat terén, valamint a szerhasználatról való lebeszélésnél is. A kortárs hatás főleg az alkoholfogyasztás esetében figyelhető meg erőteljesebben (36,5 %). Dohányzás esetén is magasabb a befolyásoló hatás, az energitalt esetében valószínűleg azért nem magas, mert az a mindennapi életben teljesen elfogadott, hiszen a családtagoknál is rendszeres a használat. A dohányzás tekintetében a megakadályozásban van szerepe többnyire a kortársaknak (68 %) (7. ábra).

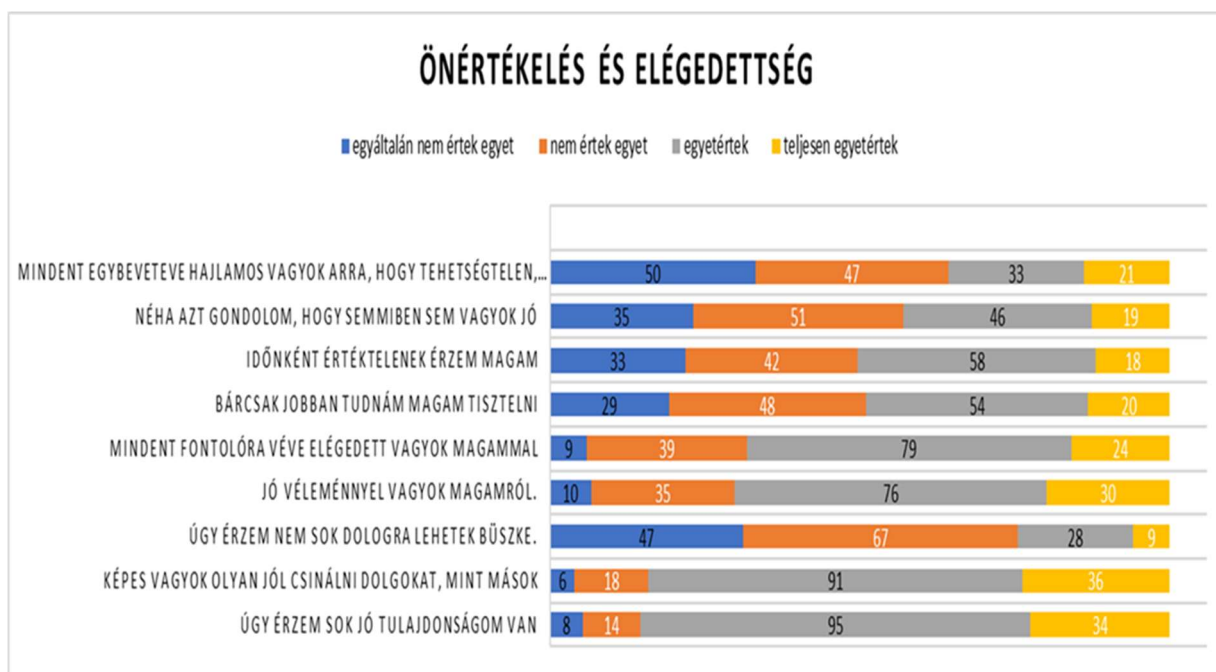
7. ábra: Kortárs hatás legális szerhasználat során
 Forrás: saját szerkesztés

A sportoló fiataloknak családtagjaikkal általában jó a kapcsolatuk. Pedagógusaikkal rosszabb, az edzővel viszont jó kapcsolati rendszert alakítottak ki. Elmondható, hogy könnyen meg tudnak beszélni minden őket foglalkoztató dolgot, témát közvetlen környezetükkel (8. ábra).

8. ábra: Sportoló fiatalok környezetükkel való kapcsolata
 Forrás: saját szerkesztés

A korábbi kutatási eredmények is arról számoltak be, hogy a sportolás jótékony hatással van a gyermek énképére, és ez hatással lesz a későbbi gondolkodására, fejlődésére. Hangsúlyozni kell, hogy a sport hatékony változó az önértékelés, megküzdés fejlesztésében vagy a szorongás csökkentésében (Kovács–Nagy 2015). Elmondható, hogy a sportnak szerepe van a nagyobb önbecsülés és önbizalom kialakulásában, valamint a jobb társas kapcsolatok, készségek létrejöttében. A mi kutatásunk is azt a tényt támasztja alá, hogy ez a korosztály pozitív énképpel rendelkezik. Élettel való elégedettségük is megfelelő a Likert-féle skála alapján. Erősebb a pozitív életérzésük, talán ez a sportban elért sikereikkel is magyarázható, de azért megjelenik náluk is a negatív életérzés (9. ábra).

9. ábra: Önértékelésük, élettel való elégedettségük
 Forrás: saját forrás

Összegzés (Javaslatok)

Elmondható, hogy az elmúlt években sokat változott a droghasználat és elfogadottsága. Számos törvényi szabályozást hozott ez az időszak (dohányzás elleni törvény, egészségfejlesztési programok iskolákban, mindennapos testnevelés bevezetése). Ezekkel a szabályozásokkal, törvényi háttérrel talán megmutatkoznak a prevenció első eredményei. Az első látható jelek a dohányzás mértékének csökkenésében, a fizikai aktivitásban, illetve az étkezésben figyelhetőek meg.

Elmondható, hogy hiába sportolnak rendszeresen a középiskolás fiatalok, akkor is jelen van körükben a szerhasználat, ami nem kívánatos. A felmérés megmutatta, hogy a diákok kellő információval rendelkeznek a drogok valós veszélyeit, hatásmechanizmusait, káros következményeit illetően, viszont meg kell jegyeznünk, hogy minimálisan, de kevesebb a biztos, teljes ismeret. A dohányzás, az alkohol és energiatartalmú fogyasztása társadalmilag elfogadott, a mai magyar társadalomba beágyazott kultúrtörténete van. Utcán, családban, kortársaknál, barátoknál, sportolás során is akár, mindenhol jelen van, körülveszi a fiatalokat, veszélyességét hatásában hordozza. Alattomosan keríti hatalmába a szer a kíváncsi, a kortársakkal, edzőtársakkal időt töltő fiatalokat, és ezáltal válnak csendben szerhasználóvá is. A felmérés gyakorlati jelentősége, hogy kiindulási alapot biztosít a prevenció elképzelések és a tennivalók megfogalmazásához. Talán még időben vagyunk a „kór” megfékezésével illetően. Lehetőségek vannak az elsődleges megelőzés periódusában, melynek célja az új esetek előfordulási arányának csökkentése, a fogyasztási szokások kialakulásának átalakítása, megakadályozása. Beavatkozási kompetenciája lehet az iskolának, edzőnek, csapattársnak, sportegyesületnek egyaránt.

A primer prevenciónak, a megelőzésnek a családban, az elsődleges szocializációs szinten kell érvényesülnie: ahol a bizalom a meghatározó, ahol a problémákat könnyű megbeszélni a szülőkkel, ahol a gyermek jól érzi magát otthon esténként a „haveri kör” helyett. Tiltás nélkül se legyen természetes dolog a heti rendszerességű buli, a szülő szerhasználata ne jelentsen mintát számára, ne legyen természetes dolog, hogy együtt fogyasztanak el energiatartalmú és közösen dohányoznak, illetve a közös élményt nyújtó programok, kirándulások a szabadidő szermentes eltöltései legyenek. Fontos, hogy a serdülőnek tanítsuk meg a stressz kezelését a problémamegoldási készség, az empátia és a kommunikációs képesség egyéni szintű fejlesztésével.

Az iskolai szinten is jellemző legyen a primordiális (általános) és primer prevenció: ideális, ha a diákokat nem nyomasztják a feladatok, jól teljesítenek, „jó lenni az iskolában” érzésük van, de emellett szabályok is vannak, amelyeket tisztelnek; az egészséggel kapcsolatos készségeik megerősödnek, viselkedési, magatartásbeli attitűdjük jól alakul. Elfogadják a diákok sportolási tevékenységét saját szűkebb és tágabb környezetükben, támogatják őket ebben.

A sportolás terén is fontos, hogy a fiatalok ne kényszerből sportoljanak, önértékelésük rendben legyen, a szerhasználatból főleg az alkoholfogyasztás ne legyen természetes számukra, az iskolai teljesítmény és a sportteljesítmény megfelelő elvárási szinten, párhuzamban álljon.

A szakemberek legfontosabb feladata kell, hogy legyen, hogy az élettel való elégedettséget, boldogságot, sikert elérjék a serdülőkorúak bármilyen szerhasználat nélkül is. Egészségmagatartásuk, viselkedésük ennek tükrében megfelelőképpen alakuljon és fejlődni tudjon. Énképük, önértékelésük mindig jó legyen.

A feltárt tényadatok ismertetése az iskolával, szülőkkel, edzőkkel, sportegyesületekkel, szakemberekkel kiindulási alapot biztosíthat a prevenció elképzelések, tennivalók megfogalmazásához. A primer prevenció: az új esetek előfordulási arányának csökkentése, a fogyasztási szokások kialakulásának átalakítása, megakadályozása. Beavatkozási kompetenciája lehet az iskolának, edzőnek, csapattársnak, sportegyesületnek egyaránt, azonban fontos kiemelni, hogy az elsődleges szintén a család, minden ott alapozódik meg.

Irodalom

- Aszmann A. 2003. *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat.* Nemzeti Jelentés, 2002. Budapest: Országos Gyermkegészségügyi Intézet, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet.
- Barabásné K. D.–Keresztes N. 2018. A sport, mint védőfaktor a káros szenvedélyek kialakulásában? *Magyar Sporttudományi Szemle* 19(74): 10–15.
- Berki T.–Pikó B. 2018. A sport iránti elköteleződés összehasonlítása a sportolás egyes jellemzőinek tükrében serdülő sportolók körében. *Magyar Sporttudományi Szemle* 19(76): 3–10.
- Demetrovics Zs.–Rácz J. 2008. *Partik, drogok ártalomcsökkentés. Kvalitatív kutatások a parti-szcénában.* Budapest: L'Harmattan kiadó.
- Elekes Zs. 2009: *Egy változó kor változó ifjúsága. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon. ESPAD 2007.* Budapest: L'Harmattan kiadó.
- Elekes Zs.–Arnold P.–Bencsik N. 2020. *Iskolások egészségkárosító magatartása 25 év távlatában. 2019. évi ESPAD kutatás magyarországi eredményei.* Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem MTA-BCE Társadalomepidemiológiai Kutatócsoport.
- Európai Bizottság honlapja – Statisztikai eredmények: https://ec.europa.eu/info/statistics_hu (letöltve: 2024. 01.10.)
- Ferenczi M.–Lenténé Dr. Puskás A. 2021. Egészségtudatosság sajátos vonásai 11-17 éves magyar fiatalok vonatkozásában az ezredfordulót követően a HBSC kutatás adatai alapján – Szakirodalmi áttekintés. *Táplálkozásmarketing* 8(1): 33–44.
- Hamvai Cs.–Pikó B. 2011. Optimista sportoló, pesszimista dohányzó? *Iskolakultúra* 1: 62–70.
- Keresztes N.–Pluhár Zs.–Pikó B. 2005. Társas hatások szerepe a serdülők fizikai aktivitási magatartásában. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika* 6(1): 35–51.
- Kovács K. E.–Nagy B. E. 2015. A sportolás hatása kiskamaszok énképére, szorongásra és megküzdésre. *Különleges Bánásmód* 1(3): 43–56.
- Kovács K. E.–Nagy B. E. 2017. Egészségtudatos magatartás alakulása a sport függvényében. *Educatio* 26(4): 649–656.
- Kwan, M.–Bobko, S.–Faulkner, G.–Donnelly, P. 2014. Sport participation and alcohol and illicit drug use in adolescents and young adults: A systematic review of longitudinal studies. *Addictive Behaviors* 39(3): 497–506.
- Mikulán R.–Pikó B. 2012. Iskoláskorú sportoló fiatalok káros szenvedélyeinek vizsgálata sportmotivációik és a sportáguk típusa tükrében. *Iskolakultúra* 12 (4): 35–49.
- Németh Á. 2020. Új adatok a magyar serdülőkorúak egészségét befolyásoló szokásairól és egészségi állapotáról. *Egészségfejlesztés* 61(1): 84–85.
- Németh Á.–Horváth Zs.–Várnai D. 2019. Egészségmagatartás serdülőkorban – Mi történt az ezredforduló után? *Educatio* 28(3): 473–494.
- Németh Á.–Költő A. 2014. *Egészség és egészségmagatartás az iskoláskorban.* Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása elnevezésű, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben megvalósuló nemzetközi kutatás 2014. évi felméréséről készült nemzeti jelentés. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC): A WHO-collaborative Cross-National Study National Report 2014.
- Neulinger Á. 2009. A szabadidősport iránti érdeklődés Magyarországon. *Magyar Sporttudományi Szemle* 10(37): 29–32.
- Pikó B. 2002. *Egészségtudatosság serdülőkorban.* Budapest: Akadémia Kiadó.
- Pikó B. 2005. Középiskolás fiatalok szabadidő-struktúrája, értékattitűdjei és egészségmagatartása. *Szociológia Szemle* 2: 88–99.
- Pikó B. 2007. *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban.* Budapest: L'Harmattan Kiadó, 168–183.

- Pikó B.–Hamvai Cs. 2009. Az egészségi állapot önértékelését befolyásoló szülői és egyéni pszichológiai védőfaktorok vizsgálata serdülők körében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 10(3): 239–248.
- Pikó B.–Pinczés T. 2014. Serdülők alkoholfogyasztása és dohányzása az impulzivitás, kockázattvállalás és énhatékonyság tükrében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 15(1): 31–47.
- Pikó B.–Pinczés T. 2014. A társas háló és a társas támogatás szerepe a sportban: általános tantervű és sporttagozatos középiskolások összehasonlítása. *Iskolakultúra* 4: 36–43.
- Pluhár Zs.–Pikó B. 2003. A sport előfordulása és esetleges protektív hatása fiatalok körében. *Magyar Sporttudományi Szemle* 1: 26–29.
- Pluhár Zs.–Keresztes N.–Pikó B. 2003. „Ép testben ép lélek”. Középiskolások értékrendje fizikai aktivitásuk tükrében. *Magyar Sporttudományi Szemle* 2: 29–34.
- Shachaf, M.–Katz, Y. J.–Shoval, E. 2013. The Unique Trio: Academic Achievement, Sport, and Gender. *Education & Society* 31(1): 17–36.
- Takács B. 2013. A szabadidős tevékenység változása 15-18 éves magyarországi fiatalok körében: fizikai aktivitás, médiafogyasztás és dohányzás. *Orvosi Hetilap* 154.(15): 581–589.
- Tari-Keresztes N. 2009. *Fiatalok szabadidős fizikai aktivitásának magatartástudományi vizsgálata*. Doktori értekezés.

Coaching módszerek alkalmazásának vizsgálata a kamaszokkal és fiatal felnőttekkel való foglalkozások során

Fódi Kamilla

Széchenyi István Egyetem, Győr

Bevezetés

Amint azt Ratner (2015) az ún. **megoldásközpontú brief coachingról** szóló könyvében kifejtette, a coaching térhódítása vállalati környezetből indult ki, amely cél- és jövőorientált jellege miatt válhatott népszerűvé. Mindamelllett a coaching más célcsoportok számára is hatékony lehet, amint ezt a különböző válfajok növekvő népszerűsége is bizonyítja. Ezek közé tartozik az **ifjúsági coaching**, mely egy teljesen újfajta megközelítést eredményez a kamaszokkal és fiatal felnőttekkel való foglalkozások folyamán, és amely olyan potenciális lehetőségeket rejt magában, melyek jelenleg igencsak kihasználatlanok hazánkban. Mindazonáltal alaposan mérlegelni szükséges, a coachingot mint alternatívát milyen módon érdemes a fiatalok számára felajánlani.

A fenti kérdésre való válasz megelégségének reményében építettem fel kutatásomat, melynek során azt vizsgáltam, hogy szociokulturális háttérük és személyiségtypusuk alapján a fiatalok mely csoportja lenne fogékony a coaching módszerekre, valamint az élet különböző területei közül melyek lennének azok, ahol a legnagyobb szükségük lenne egy coach segítségére. Az eredményeknek köszönhetően hasznos információkkal gazdagodhatnak a laikus érdeklődők, illetve a jelenlegi és potenciális segítő szakemberek is annak kapcsán, hogy az élet mely szegmenseire érdemes koncentrálniuk, ahol a coaching módszereket a lehető legmagasabb sikerrel alkalmazhatnák a fiatalok legnagyobb mértékű támogatásának elérése érdekében.

1. Mit takar a coaching?

A **coaching** definíciója szerint – O'Connor-Lages (2007) leírásán túl – a **coach** azt a személyt jelöli, aki a **coachee**-t a jelenkori, induló állapotából az ún. **coaching folyamat** keretein belül végigkíséri a vágyott célhoz vezető úton (Kelló et al. 2014: 32–34). Whitmore (2008) úgy véli, „a coaching eredményessége elsősorban a coach és a coachee (a coaching alanya) támogató és megerősítő kapcsolatának köszönhető, s ennek fontos tényezője az alkalmazott eszköztár és kommunikáció stílusa. [...] A cél az, hogy a coach segítségével ő maga [a coachee] jusson hozzá a szükséges tudásanyaghoz.” Ezzel a gondolattal megegyezik Gallwey (1974) elmélete is, aki szerint „a coaching célja az egyénben rejlő lehetőségek kibontakoztatása teljesítményének javítása által. Nem az illető tanítását jelenti, hanem a tanuláshoz való hozzásegítését.”

A fenti megfogalmazások közös pontja, hogy a coach megfelelő eszközök segítségével adja meg a kellő támogatást a coachee-nak, hogy az önerejéből legyen képes változást előmozdítani az életében. Amint arra Whitmore (2008) és Kelló (2014) is rávilágított, a kérdezőtechnika teremti meg a megfelelő keretet ehhez, mely a coach eszköztárának jelentős alappillére.

Bár Gallwey (1974) kétségkívül rátapintott a coaching egy lényeges elemére a teljesítménynyújtás által, azonban a módszer a munkahelyhez kötődő problématerületeken túl hatékonyan alkalmazható olyan magánéleti dilemmák megoldása során is, mint a testi-lelki egyensúly megteremtése, az önbizalom-növelés, a stresszkezelés és még sok más. Mindemelllett a coaching a fiatalabb korcsoportok számára is konstruktív változásokkal járhat. Fiatalok

esetében ajánlatos a coaching folyamat idejét lerövidíteni és az ún. *megoldásfókuszú módszerhez* folyamodni – ezt nevezik idegen kifejezéssel **brief coachingnak**¹⁹.

2. A coaching szerepe a fiatalokkal való foglalkozások során

Az ifjúságsegítéssel foglalkozó szakmák közötti határok elmosódása együtt jár új megközelítések megjelenésével, amint arra az ún. „couching” – a tanácsadás és a coaching angol nyelvű megfelelőjének összefonódásából kialakult kifejezés – is jó példának tekinthető (Ratner–Yusuf 2015). E tendencia következményeképp szükséges lenne a fiatalok tájékoztatása a módszerek közti főbb eltérésekről, rávilágítva arra, hogy mely esetben milyen jellegű segítséget érdemes igénybe venniük. Így kihangsúlyozandó, hogy a problémaközpontú megközelítésnek – melyet a pszichoterápiás foglalkozások alkalmaznak – bizonyos esetekben hasonlóan megvan a létjogosultsága, akárcsak a megoldásorientált beszélgetésnek – mely utóbbi a coaching sajátossága.

A megoldásközpontú kérdezéstechnika során a szakember azért teszi fel a kérdéseit, hogy „a fiatal meghallhassa saját válaszait” (Ratner–Yusuf 2015), az adott válaszok nem információként funkcionálnak, hanem az ifjú potenciális elképzelését hivatottak jelezni a jövőjével kapcsolatban. Ez a szemléletmód sokkal hatékonyabbnak bizonyul a fiatalokkal való munka során, mivel a jövőbe mutató kérdések gyakran teremtenek optimista, kreativitásra ösztönző légkört.

Itt fontos megjegyezni, hogy az említett pozitivitás nem egyenlő a kliens problémájának figyelmen kívül hagyásával. Az optimizmus a coaching folyamatban tipikusan konstruktív elem: olyan mértékben foglalkozik a dilemmával, amennyire valóban szükséges: előbb elismeri a dilemmához kötődő fájdalmas érzéseket és tapasztalatokat, majd a jövőbe tekintve áthelyezi a fókust a megoldási folyamatra. O’Hanlon–Beadle (1994) ennek kapcsán akként érvel, hogy a jó coach „egyik lábbal az elismerés, másik lábbal a lehetőség talaján áll”.

A megoldásorientált coaching során továbbá a coach és a coachee közösen azon munkálkodik, hogy felszínre hozzák a fiatal saját hozzáértését a témához. Ratner (2015) úgy véli, hogy „könnyebb olyan kérdéseket találni, amelyek segítik a fiatal önállóan gondolkodni, mint azzal fáradni, hogy olyan ötlettel hozakodjunk elő, amit még nem hallott. [...] (A szerzőtársam és én) úgy hisszük, hogy (az ifjúság) sokkal könnyebben fogadja meg azt a tanácsot, amit önmagának ad, mint bármit, amit a mi szánkából hall.”

A coaching egyik fő előnye, hogy nem gyakorol nyomást a **posztadoleszcensre**²⁰, így elkerülhetővé válik a kudarcérzet azokban a helyzetekben, amikor a megoldási folyamatban valahol visszaesést vagy kisebb mértékű haladást tapasztal a fiatal, vagy esetleg úgy dönt, hogy inkább másik megoldási útvonalat választ. Ennek köszönhetően a motiváció kitart a célhoz vezető úton. Az elhangzott alternatívák mind a változás lehetőségét rejtik magukban (de Shazer 1994), éppen ezért nem célszerű csupán az egyikhez ragaszkodni: amennyiben megadjuk a fiatal számára az esélyt arra, hogy ő maga válasszon, azzal elérjük, hogy úgy érezze, ura a helyzetnek. Az önmagába vetett hit pedig gyakran erősebb motivátor, mint bármely külső tényező.

¹⁹ A témában mérvadó források közül kiemelendők de Shazer (1985), de Shazer (1988), George et al. (1990), Gingerich–Peterson (2013), Iveson et al. (2012), ill. Ratner et al. (2012) művei.

²⁰ Az ifjúság új életmodellje által kialakult kifejezés. Többek között Somlai (2002), Almási (2007) és Somlai et al. (2007) foglalkoztak behatóbban a jelenséggel.

3. Kutatásmódszertan

A kutatás során kérdőíves eljárást alkalmaztam, mely digitális közösségi média felületeken került közzétételre. Az alanyok a 16-24 éves korcsoportból kerültek ki.

A kutatást megelőzően két elemi célt fogalmaztam meg a kérdőívet illetően:

- I. Az eljárás során tanulmányozni a kérdésekre érkezett válaszok arányát és minőségét (különös tekintettel a nyitott kérdésekre), illetve megvizsgálni a kitöltők öszinteségét önmagukkal szemben a válaszok hosszát és nyíltságát figyelembe véve; továbbá:
- II. A brief coaching rendhagyó körülmények közötti tesztelése (újszerűsége a digitális és írott formájában mutatkozik meg), bízva abban, hogy a kitöltők mélyebben elgondolkodnak, és ennek köszönhetően előrébb jutnak az általuk hozott dilemmában.

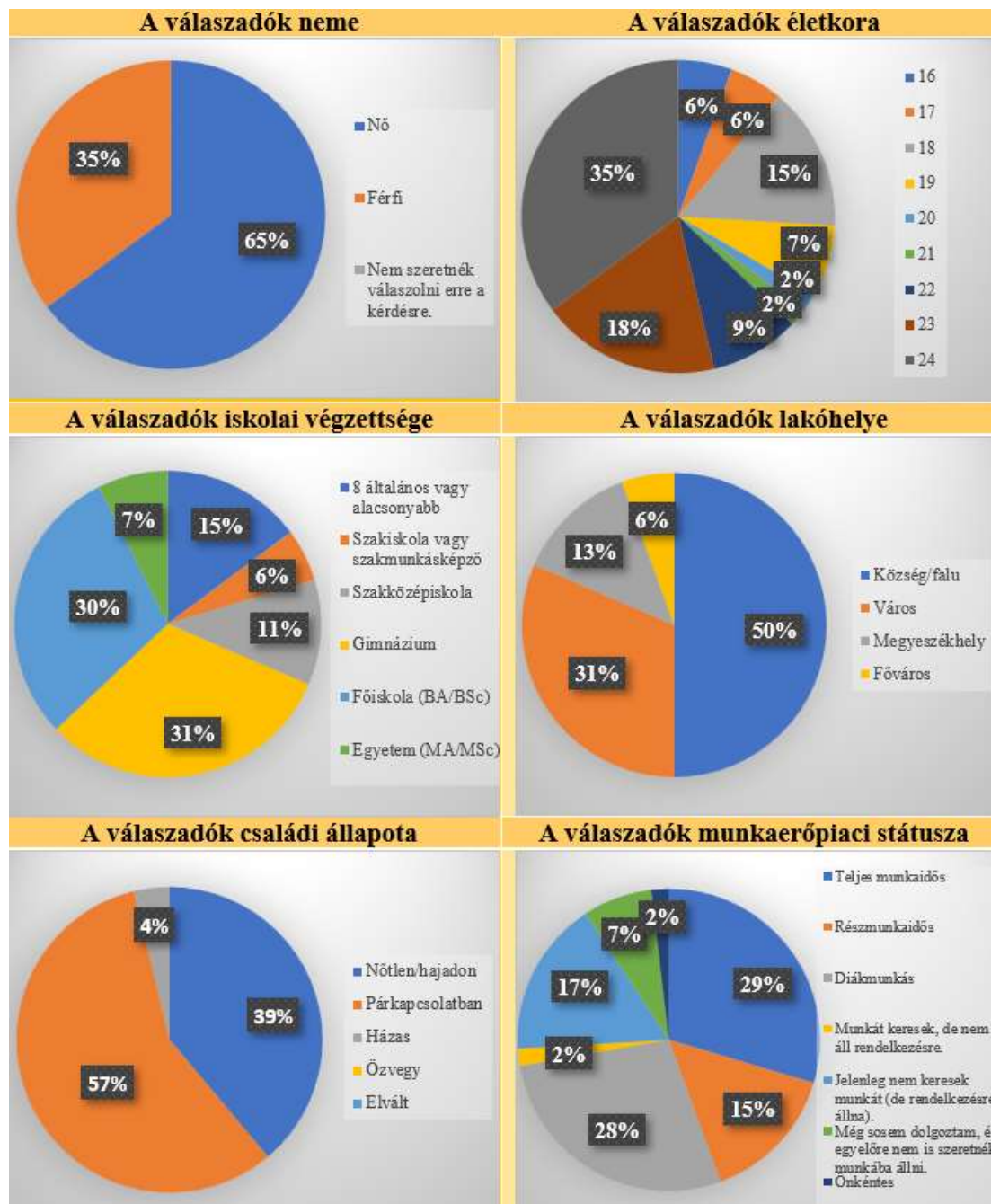
A célok megvalósításának érdekében a kutatás kezdetén az alábbi kérdések merültek fel:

1. Általánosságban nézve a fiatalok milyen mértékben nyitottak a coaching iránt?
2. Szociokulturális háttérük és személyiségtypusuk alapján a fiatalok mely csoportja lenne fogékony a coaching módszerekre?
3. Az élet eltérő területei közül melyek lennének azok, ahol a serdülő és fiatal felnőtt korosztálynak a legnagyobb szüksége lenne egy coach segítségére?
4. Milyen formában érdemes a fiatalok számára felajánlani a coachingot, annak érdekében, hogy a segítő szándék valóban célt érhesen?

A kérdőív 66 kérdést tartalmaz, melyek között Likert-skálák, feleletválasztós és nyitott kérdések is fellelhetők – utóbbiak esetén, noha törekedtem arra, hogy arányuk az összes kérdésen belül a lehető legkisebb legyen, a **6. fejezetben** ezek feltevése elkerülhetetlen volt a kutatással kapcsolatos eredeti célkitűzések miatt. Ily módon a felmérésben 14 nyitott kérdés szerepelt, melyek közül csupán kettő nem a Coaching fejezethez tartozott. A kérdőívben három kérdés kivételével az összes kérdést kötelezően kellett megválaszolni a kitöltőknek.

4. Szociokulturális háttér

A vizsgálat során először a demográfiai jellemzők kerültek összegyűjtésre, melyek közül a leglényegesebb szempontokat az **1. ábra** tartalmazza. A kérdőívet összesen 54 fő töltötte ki. A százalékos értékek a válaszadók megoszlását jelzik az egyes kategóriákon belül.

1. ábra: A kérdőívet kitöltők demográfiai jellemzői
 Forrás: saját szerkesztés

Pénzügyi helyzetük tekintetében véleményem szerint szükségtelen lett volna különbséget tenni a kitöltők között, mivel az eredetileg tanulmányozott kérdések nem indokolják e tényező vizsgálatba történő bevonását – a coaching iránti fogékonyság, illetőleg a bizalom kialakulása a coach és a fiatal között ugyanis elsődlegesen a vizsgált korosztály saját személyes beállítottságának, neveltetésének és szocializációjának a függvénye. Ennek értelmében csak a fenti ábrában szereplő jellemzőket vettem jobban górcső alá.

A válaszadók zömmel az ország nyugati feléről származnak, azon belül is főként Győr-Moson-Sopron megyéből, amint azt a megnevezett oktatási intézmények – elsődlegesen a SZE (12 fő; 22%), ELTE (9 fő; 17%), BME (5 fő; 9%), Glück Frigyes Szakképző Iskola (5 fő; 9%), Baksa Kálmán Gimnázium (4 fő; 7%) és Kossuth Lajos Gimnázium (4 fő; 7%) – is tükrözik.

A szociokulturális jellemzők közül kiemelendő az ifjúság összetett kapcsolati rendszere, mely alapvetően járul hozzá a fiatalok kiforrott személyiségének kialakulásához. A válaszadók

több, mint fele „fantasztikusan jó” viszonyt ápol a családtagjaival és barátaival: utóbbi esetben nem meglepően az összes többi kategóriát meghaladó mértékben (65%; 35 fő) nyilatkoztak így. Rokonaikkal azonban már csak „meglehetősen jó” kapcsolatban állnak a kitöltők.

A 16-24 éves korosztály életében döntő szerepe van a baráti körnek, hiszen kamasz és felnőttkor között a barátok ún. **második családként** funkcionálnak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a kitöltők $\frac{2}{3}$ -a (36 fő; 67%) kiterjedt baráti körrel rendelkezik, továbbá viszonylag gyakran vesz részt általuk szervezett programon (32%, azaz 17 fő havonta többször, 9%, vagyis 5 fő hetente, illetve 20%, azaz 11 fő hetente többször is). Emellett az 54 kitöltőből 23 fő (43%) évente több alkalommal, 13 fő (24%) havonta és 8 fő (15%) havonta többször jár el nagyobb társasági eseményekre. Ezenkívül a válaszadók havonta több alkalommal vagy heti rendszerességgel szerveznek a családjukkal közös programokat (előbbi esetben 18 fő, vagyis 33%, utóbbi esetben 10 fő, azaz 19% jelentette ezt ki). Az ifjúsági kapcsolatok minőségét felfedni kívánó korábbi megjegyzések is ezt a képet támasztják alá: a sorrendiséget megtartva a barátok, azt követően a család élvez elsőbbséget minden más jellegű viszonnal szemben.

5. Önismeret

A kérdőívet kitöltők meglehetősen jó önismerettel rendelkeznek, a válaszadók közel fele viszonylag mélyrehatóan ismeri erősségeit és gyengeségeit, azonfelül céltudatosnak és célorientáltnak is tekinthetők egyben. Ennek ellenére a kitöltők 37%-a (20 fő) mégsem tudja biztosan, milyen lépéseket lenne érdemes megtennie céljai elérése érdekében, további 32 fő (60%) pedig nehezen hoz döntéseket a jövőjét illetően. Utóbbi jelenség hátterében több ok is meghúzódhat:

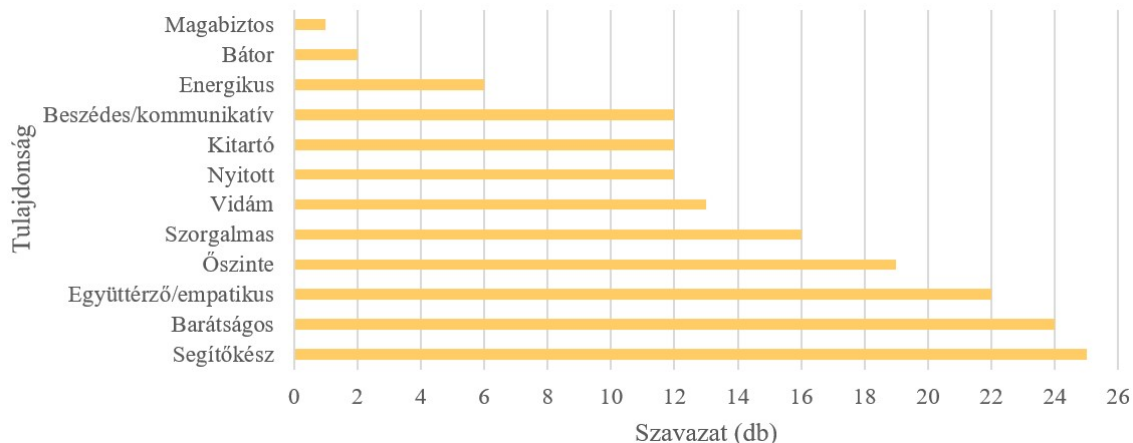
- kevés információ áll rendelkezésükre a döntés meghozatalához (ezek közé tartozik a tudásból vagy kompetenciából eredő információk hiánya, vagy alacsony jelenléte);
- nem biztosak benne, honnan szerezhetnék be a döntéshez szükséges információkat;
- nem tisztázták magukban a döntés fontosságát, ezért halogatják azt;
- nem látják tisztán az általuk megfogalmazott célt, nem elég konkrét a célkitűzés.

A felmérésben résztvevők több, mint $\frac{2}{3}$ -a (37 fő; 69%) az introvertált-extrovertált skála közepe felé helyezkedik el, és csupán kevesebb, mint $\frac{1}{3}$ -a (17 fő; 31%) vallotta magát teljes mértékben extrovertáltnak vagy introvertáltnak. Ez alátámasztja azt a tudományos tényt is²¹, mely alapján az emberek többsége kevert tulajdonságokkal rendelkezik az említett spektrumon.

A kérdőív egyik legérdekesebb kérdésénél arra kértem a válaszadókat, jelöljék meg a felsorolt tulajdonságok közül azokat, melyek a legnagyobb mértékben jellemzik őket. A kiválasztható jellemzők számát 3 darabban maximalizáltam. Ehhez szorosan kapcsolódott az ív következő és egyben első nyitott kérdése, mely során arra voltam kíváncsi, miből következtetnek a kitöltők arra, hogy az általuk megjelölt tulajdonságok valóban a saját személyiségüket írják le. Indoklásukat személyes történetekkel kellett megalapozniuk a válaszadóknak.

Az alábbi, **2. ábra** jeleníti meg a kérdőívben sorra vett 12 tulajdonságra érkezett szavazatokat növekvő sorrendben.

²¹ Haffner (2020) doktori értekezése részletesen taglalja az intraverzió és az extravertió közötti különbségeket.

2. ábra: A felmérésben résztvevőket jellemző tulajdonságok
Forrás: saját szerkesztés

Az ábra alapján a kitöltők többségében segítőkésznek, barátságosnak és együttérzőnek tartják önmagukat, mialatt úgy vélik, hogy a magabiztosság és a bátorság a legcsekélyebb mértékben jellemző rájuk. Az eredmények nem meglepőek, hiszen a vizsgált korosztályban fellépő önbizalomhiányról több szakirodalom is beszámol²². A források közül Nagy (2014) fogalmazza meg legpontosabban, hogy „az önbecsülés gondjai mindig az ifjúsági korosztályt érintik a leginkább, vagy fölé, vagy alá értékelik magukat”. Ezt a 6. fejezet egy kérdésére adott válaszok is megerősítik, ahol azt vizsgáltam, a kitöltőknek mely életterületen lenne szüksége egy coach segítségére. A fiatalok egyértelműen az önbizalom-növelést sorolták az első helyre.

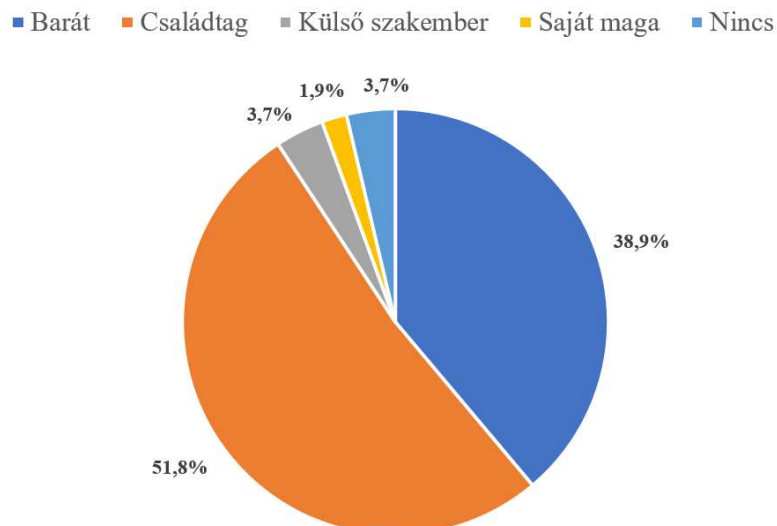
Az első nyitott kérdést illetően viszonylag részletes válaszok születtek: az 54 főből 42-en (78%) hosszasan és történetekkel szemléltetve fejtették ki magyarázataikat. A válaszokból érződik, hogy a kitöltők élvezettel osztották meg velem személyes történeteiket, melyek a rájuk legnagyobb mértékben jellemző tulajdonságok megnyilvánulásairól szóltak.

6. Coaching

A vizsgált korosztály főként az interneten tájékozódik a coachingot illetően (19 fő, azaz a kitöltők 35%-a bevallása szerint), továbbá baráti körétől vagy ismerőseitől tudakozódik (17 fő; 32%). Meglehetősen magas volt azon válaszadók aránya, akik még egyszer sem hallottak a coachingról (16 fő; 30%). Emellett a coaching igénybevétele sem terjedt el széles körben a fiatalok között: 41 fő (76%) szerint egyetlen családtagja, rokona vagy barátja sem vett részt korábban coaching ülésen – az a 13 kitöltő (24%), akinek azonban ismeretségi körében előfordult ilyen személy, elmondta, hogy az illető elégedett volt és hasznosnak találta az üléseket. Azonfelül 47 fő (87%) közölte, hogy ő sem tett még próbát eddig a coachinggal – ellenben azon 7 válaszadó közül (13%), akiknek már volt lehetőségük részt venni üléseken, 6 fő (86%) hasznosnak ítélte a coachingot, és csupán 1 fő (14%) nem tudott e téren nyilatkozni.

A bizalom kérdéskörét érintve kíváncsi voltam, vajon a felmérésben résztvevők kire támaszkodnak az életükben, akire maradéktalanul rábízják legféltebb titkaikat. A válaszok alakulását a **3. ábra** mutatja. Arra a kérdésre felelve, miért épp a feltüntetett személyeket említették, a fiatalok a bizalmasuk empátiájára, egyező értékrendjére, és a mély kötődés kialakulására hivatkoztak. Lényegesnek találták a személyiségben fellelhető közös vonásokat is, melynek új ismeretségek kialakítása esetén van nélkülözhetetlen szerepe.

²² Többek között erről tájékoztat Nagy (2014), Csehák (2020) és Kacsur (2020).

3. ábra: A válaszadók legfőbb bizalmasai
 Forrás: saját szerkesztés

A továbbiakban utánajártam annak, miként alakul a felmérésben résztvevők coachba, illetve coaching folyamatba vetett hite, milyen mértékben tekinthetők nyitottnak a coaching irányában a válaszadók, valamint pozitív vagy negatív hozzáállásukat mivel indokolják. A válaszokat tekintve összesen 28 kitöltő (52%) bízna rá magát teljesen egy coachra, 13 fő (24%) vagy nem volt képes ebben a kérdésben döntésre jutni, vagy a bizalom fokozatos kialakulására hivatkozott és ettől tette függővé válaszát – amely általában „Nem tudom” -mal kezdődött –, és további 13 válaszadó (24%) felelt nemmel a kérdésre – melyek többségénél az ismeretlen személytől és módszerektől való félelem jelent meg mint háttér.

Annak érdekében, hogy a nyitott kérdésekre adott válaszok átláthatóbbak legyenek, összeállítottam egy több tényezős táblázatot, mely nemek szerinti bontásban, 7 kategóriába osztva ábrázolja a kapcsolatot a megelégedezett bizalom és a coaching jövőben történő igénybevétele között. Az adatokat az **1. táblázat** tartalmazza, melyet szemügyre véve látható, hogy a női kitöltők a $\frac{2}{3}$ -os arányt is meghaladó mértékben (70-75%-ban) képesek bizalmat szavazni egy coachnak, mint férfi társaik, illetve bizonyos tekintetben hajlamosabbak az elbizonytalanodásra, mely befolyással van döntéseikre – ez derül ki a táblázat 3. és 7. sorából is.

		NEM	
		Férfi	Nő
KATEGÓRIA	Képes lenne megbízni egy coach-ban, és részt venne <u>coachingon</u> a jövőben.	3 fő	10 fő
	Képes lenne megbízni egy coach-ban, de nem venne részt <u>coaching-on</u> a jövőben.	1 fő	1 fő
	Képes lenne megbízni egy coach-ban, de nem tudja eldönteni, hogy részt vegyen-e <u>coachingon</u> a jövőben.	4 fő	9 fő
	Nem lenne képes megbízni egy coach-ban és nem is venne részt <u>coachingon</u> a jövőben.	2 fő	3 fő
	Nem lenne képes megbízni egy coach-ban, és nem tudja eldönteni, hogy részt vegyen-e <u>coachingon</u> a jövőben.	4 fő	4 fő
	Nem tudja, hogy képes lenne-e megbízni egy coach-ban, így nem venne részt <u>coachingon</u> a jövőben.	1 fő	-
	Nem tudja, hogy képes lenne-e megbízni egy coach-ban, így nem tudja eldönteni, hogy részt vegyen-e <u>coachingon</u> a jövőben.	4 fő	8 fő

1. táblázat: A bizalom és a coaching jövőbeli igénybevétele közötti kapcsolat ábrázolása nemek szerinti bontásban
 Forrás: saját szerkesztés

A bizalmat tekintve a kérdőívet kitöltők közül többen is úgy nyilatkoztak, hogy abban az esetben lennének képesek maradéktalanul megbízni egy coachban, ha megbizonyosodhatnának róla, hogy nem a neki tetsző irányba próbálja őket terelni kérdéseivel – a coaching szakirodalom ezt hívja **sugalmazásnak**²³. A jó coach ismérve az, hogy a sugalmazást igyekszik elkerülni, mivel az torzíthatja a beszélgetést. Ezen túlmenően a válaszokból is tükröződő általános bizalmatlanság a coachinggal szemben fokozottan jelen van az önmagát kereső és a környezeti mintákat is megkérdőjelező ifjúság körében. Nem meglepő tehát azon válaszadók magas aránya, akik nem tudták eldönteni, hogy bizalmat szavazzanak-e egy coachnak, illetve szívesen fordulnának-e hozzá a jövőben (mindkét esetben 13-13 fő, vagyis 24-24%).

A fentiekén kívül vizsgálatom tárgyát képezte az is, milyen kapcsolat mutatható ki a múltbéli coaching tapasztalatok és a coaching jövőben történő igénybevétele között. A **2. táblázat** nemek szerinti bontásban ábrázolja a válaszok eloszlását a megnevezett 6 kategórián belül.

		NEM	
		Férfi	Nő
KATEGÓRIA	Korábban részt vett <u>coachingon</u> és a jövőben is fordulna coach-hoz.	-	5 fő
	Korábban részt vett <u>coachingon</u> , de a jövőben nem fordulna coach-hoz.	1 fő	1 fő
	Korábban részt vett <u>coachingon</u> , de nem tudja eldönteni, hogy a jövőben is forduljon-e coach-hoz.	-	-
	Korábban nem vett részt <u>coachingon</u> , de a jövőben szívesen fordulna coach-hoz.	3 fő	5 fő
	Korábban nem vett részt <u>coachingon</u> és a jövőben sem fordulna coach-hoz.	3 fő	3 fő
	Korábban nem vett részt <u>coachingon</u> , és nem tudja eldönteni, hogy a jövőben forduljon-e coach-hoz.	12 fő	21 fő

2. táblázat: A múltbéli coaching tapasztalatok és a coaching jövőbéli igénybevétele közötti kapcsolat ábrázolása nemek szerinti bontásban

Forrás: saját szerkesztés

Azon kitöltők esetén, akiknél a coachingot érintő tapasztalat hiányzott, lényegesen magasabb volt a bizonytalanság a coaching jövőbéli igénybevételét tekintve (az utolsó három kategóriát összesítve 70%-os arányban voltak döntésképtelenek a válaszadók). Azontúl megemlítenő, hogy az **1. és a 2. táblázatot** összehasonlítva vehető csak észre, hogy a női kitöltők – magasabb empátiájuknak köszönhetően – valóban nyitottabbak a coaching iránt, mint a férfiak.

A fejezet 11 darab brief coaching kérdéssel zárult. A kutatás kezdetén megfogalmazott két cél itt nyeri el értelmét: a kérdésekre történő feleletek terjedelmének és konzekvenciájának tanulmányozásából fény derül arra, hogy az első számú célkitűzés ténylegesen megvalósult-e a felmérés során. Ezenkívül a kérdőív végén kapott visszajelzések alapján napvilágra kerül, milyen mértékben realizálódott a második cél a megkérdezettek körében.

A kérdéseket tekintve felmértem, mely életterületen vennék hasznát a fiatalok egy coach segítségének – erről tájékoztat a **3. ábra** –, valamint a válaszlehetőségek közül mely foglalkoztatja őket jelenleg a legnagyobb mértékben, azaz az általuk hozott dilemma mely területhez kapcsolódik elsődlegesen. Ismerte az 5. fejezetben összegyűjtött válaszokat nem ért váratlanul, hogy a megkérdezettek zöme (31 fő; 57%) számára az életterületek közül épp az önbizalom-növelésben lenne szükség segítségre. Emellett szintén sokan említették a

²³ „A coach kérdései nem sugalmazó kérdések – nincs bennük konklúzió vagy iránymutatás.” (ICF Hungary 2022)

stresszkezelés (26 fő; 48%), a testi-lelki egészség (24 fő; 44%) és az önismereti fejlődés (24 fő; 44%) területeit is.

4. ábra: A coaching ülések keretein belül legszívesebben szóba hozandó életerületek a kitöltők választai alapján
 Forrás: saját szerkesztés

A válaszadókat jelenleg leginkább foglalkoztató problématerületek is összhangban vannak a **4. ábra** adataival: zömmel a belső környezethez kötődő személyi célokhoz kapcsolódó területeket jelölték meg a kitöltők, az önbizalom-növelés és a stresszkezelés minden egyéb személyes fejlődési kategóriát megelőz. Az eredmények tanúsítják, hogy hazánkban a mentális egészséggel való rendszeres törődés nem csupán felnőttkorban, de az azt megelőző ifjúkori életszakaszokban is hiányzik (Tózsér 2019).

A kérdőív nyitott kérdéseire a felmérésben résztvevő fiataloktól sok őszinte, több sorban is kifejtett válasz érkezett, melyek aránya – a sorban az 58. kérdést követően – a **3. táblázatban** látható módon alakult:

KÉRDÉS	KIFEJTETT VÁLASZOK SZÁMA	KIFEJTETT VÁLASZOK ARÁNYA
59. kérdés (Jelek)	43 db	80%
60. kérdés (Tulajdonságok)	47 db	87%
61. kérdés (Merész álmok)	48 db	89%
62. kérdés (Érzések)	51 db	94%
63. kérdés (Érték, %)	52 db	96%
• ebből: nem csupán %-os értéket tartalmazó válaszok	34 db	65%
64. kérdés (Közel álló személy)	47 db	87%
65. kérdés (Ön-javaslat)	48 db	89%
66. kérdés (Feedback)	51 db	94%
1) ebből: kivéve a „Jól” vagy „Nem tudom” válaszokat	48 db	94%
○ ebből: pozitív töltetű válaszok	32 db	67%

3. táblázat: A kifejtett válaszok számának és arányának alakulása a 6. fejezet nyitott kérdéseit tekintve
 Forrás: saját szerkesztés

Az adatok alapján az 59. kérdés kivételével a nyitott kérdésekre adott válaszok aránya jócskán meghaladja a 80%-ot, viszont a több mondattal részletezett gondolatok „csak” $\frac{2}{3}$ -os részarányban voltak jelen a mintában, ezt jelzik a 63. és 66. kérdésnél szereplő értékek. Azon fiatalok, akik a nyitott kérdések kevesebb, mint felére válaszoltak őszintén – ennek árulkodó jele a mondatok kezdetén a „Nem tudom” kifejezés volt –, elmondásuk szerint „összezavarodva” érezték magukat a coaching kérdésekre történő válaszadást követően. Ennek hátterében számos ok állhat, többek között:

- 1) **A következetesség hiánya:** oka a kérdések sorrendjének figyelmen kívül hagyása;
- 2) **A felületes kitöltés:** a gyakran alkalmazott „Nem tudom” egyik vezető oka, mely a válaszadó önmagához való őszinteségének hiányával egészül ki;
- 3) **A megfelelő mennyiségű idő hiánya:** nem csupán a válaszok minőségét befolyásoló tényező, de az elégtelen mértékű megfontolt válaszadás oka is.

Bár a nyitott kérdésekre is kötelező jelleggel kellett felelniük a fiataloknak, nyitva volt számukra az út az egy-két szavas gondolat-kifejtéshez. Ezzel szemben láthatóan részletekbe menően és érezhető örömmel válaszoltak a kérdésekre.

Összegzés

Napjainkban a **coaching** egyik sajátos válfaját képezi az ún. **ifjúsági coaching**, melynek repertoárjába tartozó módszerek feltárják a fiatalok egyedi erőforrásait a különféle életterületeken, hogy ezeket a saját hasznukra fordítsák az általuk előzetesen kitűzött céljaik elérése érdekében.

A témában megtörtént kutatás során feltárt eredmények alapján a **megoldásközpontú brief coaching** kérdések rendhagyó formában is bizonyították támogató erejüket. A kutatási célok maradéktalanul megvalósultak, a kutatási kérdéseket fókuszba állítva pedig az alábbi következtetések vonhatók le:

A) A 16-24 éves ifjúság nyitottsága a coaching irányába a neveltetés és szocializáció, továbbá a coaching módszerekkel dolgozó szakember által megteremtett bizalmi légkör függvénye. Befolyásoló hatással bírnak még a coachinggal kapcsolatban szerzett korábbi információk, melyek olyan forrásokból származhatnak, mint a közeli családtagok vagy barátok, illetve az online formában fellelhető szakirodalmak.

B) A szociális háttért nézve döntő szerepe van a támogató családi körnek a coaching iránti fogékonyság kialakulásában. Hasonlóan fontos a megbízható ismeretségi kör által megszerzett tapasztalatok összessége a coaching technikákat illetően.

Személyiségtypusuk szerint elsősorban a legalább közepes mértékben extrovertált, nagyfokú empátiával rendelkező fiatalok alkothatják az ifjúsági coachinggal foglalkozó szervezetek és szakemberek célcsoportját.

C) A 6. fejezetben szerepelnek azon életterületek, melyek esetében elengedhetetlen az ifjúság támogatása coaching eszközökkel, így azokat ezen a ponton nem kívánom újra felsorolni. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a legkritikusabb terület az összes közül az önbecsülés-önbizalom témakörét érintette, mely beszédes adat a magyar ifjúság mentális egészségügyi helyzetét nézve (Dobos 2021, Máté 2022).

D) A megfelelő coaching technikák megválasztása a személyes dilemmához kötődő életterülettől, illetve a fiatal személyiségétől függ, ugyanakkor a visszacsatolások alapján a megoldásorientált brief coaching technikák meglehetősen eredményesnek bizonyultak a kitöltők körében.

A jövőben statisztikai elemzés lefolytatására lehet szükség az oksági kapcsolatok feltérképezése céljából a lentebb olvasható kérdések tekintetében, melynek folyamán elsődlegesen a Yule- és Csuprov-féle asszociációs együttthatók használata javasolt:

a) A bizalom vagy a korábbi tapasztalatok megléte, netán hiánya milyen hatással van a coachingon való részvételi szándék alakulására?

b) A szociokulturális tényezők és a különböző személyiségtypusok hogyan befolyásolják a coaching üléseken történő részvételi szándékot?

A fentiekben túl célszerű személyes megkeresés alapján történő mélyinterjú-sorozat vagy fókuszcsoportos interjú levezetése a vizsgált korcsoportban, mely alkalmat teremthet a kiválasztott coaching módszerek valós idejű tesztelésére.

A levont következtetések az ifjúságsegítéssel foglalkozó szervezetek és szakemberek, továbbá szülők vagy a fiatalokkal közvetlen kapcsolatban álló személyek részére is hasznosíthatóak lehetnek, illetve direkt felhasználhatóak további kutatásokhoz. Az eredmények

gyakorlatba ültetése hozzájárul a 16-24 éves korosztály fizikai-mentális egészségének megőrzéséhez, ezáltal pedig egy kiegyensúlyozott felnőtt generáció felneveléséhez.

Irodalom

- Almási M. 2007. Majdnem felnőttek tükre – Új ifjúság. *Szociológia tanulmányok a posztadoleszcensekről. Mozgó Világ* 33(9): 111–113.
- Csehák H. 2020. Kamasz asszertív kommunikáció tréning – Önérvényesítés, asszertivitás kamaszkorban. *Lelki Titkaink Mentálhigiénés Stúdió*. <http://www.lekititkaink.hu/kamasz-asszertiv-kommunikacio.html> (letöltve: 2022.11.05.)
- de Shazer, S. 1994. *Words Were Originally Magic*. New York: W.W. Norton
- de Shazer, S. 1988. *Clues: Investigating Solutions in Brief Therapy*. New York: W.W. Norton
- de Shazer, S. 1985. *Keys to Solution in Brief Therapy*. New York: W.W. Norton
- Dobos L. 2021. Az önbecsülés hiánya okozta bonyodalmak. *InforMed Hírek*. <https://www.informed.hu/életmod/psych/az-onbecsules-hianya-okozta-bonyodalmak-143340.html> (letöltve: 2022.11.18.)
- Domokos T.–Kántor Z.–Pillók P.–Székely L. 2020. *Magyar Fiatalok 2020: Kérdések és válaszok – Fiatalokról, fiataloktól*. Budapest: Erzsébet Ifjúsági Alap Nonprofit Kft.
- Gallwey, W. T. 1974. *The Inner Game of Tennis: The Classic Guide to the Mental Side of Peak Performance*. New York: Random House Trade Paperbacks.
- George, E. 2019. *10 (or 12) Ideas for Working Successfully with Adolescents*. [https://www.brief.org.uk/blog/10-\(or-12\)-ideas-for-working-successfully-with-adolescents.html](https://www.brief.org.uk/blog/10-(or-12)-ideas-for-working-successfully-with-adolescents.html) (letöltve: 2022.09.08.)
- George, E.–Ratner, H.–Iveson, C. 1990. *Problem to Solution: Brief Therapy with Individuals and Families*. London: BT Press.
- Gingerich, W. J.–Peterson, L. T. 2013. Effectiveness of Solution-Focused Brief Therapy: A Systematic Qualitative Review of Controlled Outcome Studies. *Research on Social Work Practice* 23(3): 266–83.
- Grant, A. M. 2012. Making Positive Change: A Randomized Study Comparing Solution Focused vs. Problem-Focused Coaching Questions. *Journal of Systematic Therapies* 31(2): 21–35.
- Haffner O. 2020. *Az állásinterjú új modellje: Pályázók stressz szintjének személyiség alapján történő vizsgálata*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE PPK.
- ICF Hungary 2022. *Professional Certified Coach (PCC) markerek*. <https://www.coachingfederation.hu/professional-certified-coach-pcc-markerek/> (letöltve: 2022.11.08.)
- Iveson, C.–George, E.–Ratner, H. 2012. *Brief Coaching: A Solution Focused Approach*. London: Routledge.
- Kacsur A. 2020. Lelkem tükre vagy – avagy az önbecsülés és a párkapcsolat összefüggései. *Mindset Pszichológia*. <https://mindsetpszichologia.hu/lelkem-tukre-vagy-avagy-az-onbecsules-es-a-parkapcsolat-osszefuggesei> (letöltve: 2022.11.05.)
- Kelló É. 2014. (szerk.) *Coaching alapok és irányzatok*. Budapest: Akadémiai Kiadó Zrt.
- Komócsin L. 2009. (szerk.) *Módszertani kézikönyv coachoknak és coaching szemléletű vezetőknek I. és II. – 21 klasszikus coaching folyamat*. Budapest: Manager Könyvkiadó Kft.
- Máté O. 2022. *Fiatalok mentális egészsége. Infojegyzet*. Budapest: Képviselői Információs Szolgálat.
- Nagy D. 2014. Önbecsülés. *Ifi-Kap-Tár*. <https://honlap.parokia.hu/lap/ifikaptar/hir/mutat/6100/> (letöltve: 2022.11.05.)
- O'Connor, J.–Lages, A. 2007. *How Coaching Works: The Essential Guide to the History and Practice of Effective Coaching*. London: A&C Black Business Information and Development.

- O'Hanlon, B.–Beadle, S. 1994. *A Field Guide to Possibility Land: Possibility Therapy Method*. London: BT Press.
- Ratner, H.–George, E.–Iveson, C. 2012. *Solution Focused Brief Therapy: 100 Key Points & Techniques*. London: Routledge.
- Ratner, H.–Yusuf, D. 2015. *Megoldásközpontú coaching gyermekekkel és fiatalokkal: A BRIEF megközelítés*. Miskolc: Z-Press Kiadó Kft.
- Somlai P.–Bognár V.–Tóth O.–Kabai I. 2007. *Új ifjúság – Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Somlai P. 2002. Elhúzódó kamaszkor. *Fordulópont* 4(16): 5–6.
- Szabó P.–Meier D.–Hankovszky K. 2016. *Rövid és tartós coaching – Megoldásközpontú beszélgetések*. Budapest: Ad Librum Kiadó.
- Tózsér A. 2019. A magyar társadalom mentális egészségi állapotának bemutatása. *Polgári Szemle* 15(4–6): 370–382.
- Whitmore, J. 2008. *Coaching a csúcsteljesítményért – A jobb teljesítményre való ösztönzés szelíd módszere*. Miskolc: Z-Press Kiadó Kft.

Az informális tanulás szerepe és elemei a humán- és csoportfejlesztő tréner szakirányú továbbképzésben

Kóbor Krisztina

Széchenyi István Egyetem, Győr

Bevezetés

A humán- és csoportfejlesztő tréner szakirányú továbbképzés a pandémia közepén, online formában indult el a Széchenyi István Egyetemen. Az eddig minden félévben induló képzés hatodik évfolyama ebben a félévben (2023/2024/1. félév) kezdte meg a munkát. Mind a képzés célja (trénereket képezni), mind indulásának különleges körülményei ösztönzik és ösztönözték a felnőttek számára szóló tanulás új útjainak felfedezését és fejlesztését.

Jelen tanulmány célja ezen (új) utak bemutatása a hat évfolyam tapasztalatai alapján. A tanulmány következtetéseit megalapozza a hat évfolyam több mint 60 hallgatója alapadatainak bemutatása, valamint a résztvevők által írt motivációs levelek, melyre reflektálva a képzés oktatói felépítik az adott évfolyamban alkalmazott módszereiket, megkeresik azokat az utakat, melyek komplex formában adják át a hallgatói szükségletekre alapozva az ismereteket, készségeket, értékeket.

1. Szakirodalmi áttekintés

A fentiekben ismertetett téma körüljárására egy változásmodellt és az informális tanulás fogalmának elemeit hívom segítségül.

Prochaska, Norcross és DiClemente 1982-ben dolgozták ki modelljüket, mely valójában egy változásmodell. Jelen téma szempontjából azonban nemcsak maga a hat lépcsős modell érdekes, hanem az egyes lépcsőkhöz rendelt motivációs tényezők, amelyek a szerzők véleménye alapján előre lökik a folyamatot. Ebben fedezhetők fel az informális tanulás elemei.

A kidolgozott változásmodell elsősorban a viselkedésváltozás előidézését célozza (pl. szenvedélybetegség, függőség leküzdése esetén). Szakaszai a következők:

1. előzetes szemlélődés, tervezés
2. szemlélődés, tervezés
3. előkészület
4. akció
5. fenntartás
6. (visszaesés)

A modell szerint a 10 tényező, amelyek a változás mozgatórugóiként működnek:

1. a cél tudatosítása
2. érzelmek felkeltése
3. környezet újraértékelése
4. önmagunk újraértékelése
5. elköteleződés
6. környezet újraszervezése
7. helyettesítés
8. jutalmazás
9. segítő kapcsolatok
10. alternatívák a környezetben

Tót (2006) szerint a tanulás módját három részre osztják a témában publikáló szerzők, javarészt annak strukturáltsága és intézményhez kötöttsége okán. Így megkülönböztetnek formális, nem formális és informális tanulást. Tót szerint ez a felosztás érvényes lehet, csupán arra kell vigyázni, hogy a tanulást ne túl tágan (minden tanulás) vagy éppen ne túl szűken (csak az iskolai tanulás számít tanulásnak) értelmezzük. A szerző emellett érvel, hogy az informális tanulást tudatos tevékenységként kell azonosítani, így megkülönböztetve azt a spontán tanulástól vagy éppen a szocializációtól. Tót (2006) kijelenti, hogy a tényleges tanulás a három forma együttes működése során zajlik le, akkor tanul az egyén, amikor a formális, nem formális és informális tudásátadás egyszerre van jelen életében.

Stéber és Kereszty (2015) átfogó kutatást folytattak az informális tanulás definíciója és megjelenési terei tekintetében. Azt találták, hogy az informális tanulás leginkább a munka és a szabadidő terén jelenik meg általában új készségek megszerzése révén, tapasztalatok megszerzése által. A szabadidőben lezajló informális tanulás pedig autonóm módon, az egyén döntése alapján valósul meg.

Összefoglalva az informális tanulásról szóló elméleteket, Kleisz (2009: 105) leírása jó kiindulópontot jelent: „önirányított, önvezérelt, magas motiváltságú és tudatossági fokú” tanulásnak nevezi az informális tanulást, melynek kiemelkednek tapasztalati alapú és személyiségfejlesztő faktorai.

A tanulmány elméleti részének harmadik pilléréként szükséges a szóban forgó szakirányú továbbképzés alapelemeinek bemutatása annak érdekében, hogy a változásmodell motivációs tényezői és az informális tanulás elemei azonosíthatóvá váljanak a képzésben. A két féléves képzés 10 tárgyat foglal magában, melyek a tréneri önismeretet, a csapatépítést, a kommunikációs és konfliktuskezelési készségeket, illetve a tréneri módszertanból a coaching elemeket, a kooperatív elemeket, a dramatikus elemeket és a nonformális tanulás elemeit tárgyalják. A képzés során az elméleti ismereteket a csoportdinamikai ismeretek kurzusa taglalja. A kurzusok a tapasztalati tanulás alapján saját élményű tréningeket takarnak, melyek teljesítésének feltétele gyakorlati feladat. Mivel az egyes évfolyamok csoportjainak összetétele nagyon heterogén – mind végzettség és az ebből következő tudások és készségek szintjén is, mind pedig elvárások szintjén –, ezért az oktatók a csoportról való előzetes tudásuk alapján (motivációs levelek és önéletrajzok alapján), valamint a csoportok kurzuson történő megrendelése alapján állítják össze és/vagy módosítják a tananyagot, az egyes tárgyakhoz rendelt megszerzendő tudásanyagot. A fokozatosság elvét követve egyre nehezebb gyakorlati feladatokkal, illetve az azt követő ön- és társreflexiókkal zárulnak a tárgyak, melyet a szakdolgozatban összeállított saját tréning levezetése és elemzése koronáz meg (Humán- és csoportfejlesztő tréner mintatanterv 2021).

Szakirányú továbbképzések esetén a bemeneti feltételek között szerepel a már legalább egy BA szintű diploma bemutatása. A képzések levelező formában indulnak, tehát a hallgatók munka mellett tanulnak. Ahogy az sejthető, a képzésbe megérkezők tudatos választás után, munkájukhoz, tapasztalataikhoz igazítva, a képzésre saját szabadidejükből (és pénzükből) áldozva, autonóm módon jelentkeznek. Tehát, bár oktatási intézmény szervezett keretei között valósul meg a továbbképzés, de tapasztalati tanulásselemekkel dolgozik, saját élményt (is) ad, és a résztvevőknek utakat, lehetőségeket, mintákat kínál, amelyeket saját szabadságuk és döntésük szerint használhatnak fel.

2. Módszertan

Szakirányú továbbképzések esetén a jelentkezés módja némileg eltér a BA és MA képzések jelentkezési struktúrájától. A jelentkezés közvetlenül az adott egyetemen történik, és a bemutatandó dokumentumok között szerepel a jelölt önéletrajza, illetve egy motivációs levél is a hagyományosan kért végzettséget igazoló dokumentumok mellett.

Jelen témában ezek a dokumentumok, illetve az általuk megjelenített adatok szolgáltak alapul a következtetések levonásához. A már felvett hallgatók esetében vizsgálatra került a dokumentumok elemzésével a létszám, a végzettség, a foglalkozás, illetve azok a motivációs

tényezők, melyek alapján a képzés elvégzése mellett döntöttek, valamint elvárásaik a képzés felé. Összesen 67 fő adatait vizsgáltam meg (ennyi jelentkezés történt az elmúlt három év során a képzésre), de a következtetéseket a képzésben megjelenő 63 fő adatai alapján vontam le.

3. Eredmények

Az 1. táblázat évfolyamonként foglalja össze a létszám, végzettség és foglalkozás tekintetében az eredményeket. A képzés indulásakor a nem humán, társadalomtudományi vagy egészségtudományi területen alapidipomát szerzettek még nem jelentkezhettek a képzésre. A bemeneti követelmények bővítésére 2021 őszi félévétől került sor, ekkor már a mérnökök is megjelentek a hallgatók között. Mindez új kihívást jelentett, hiszen az ő alapképzésükben nem az emberekkel való kommunikációra koncentrálnak, készségeik, gondolkodásmódjuk más.

Az indulás /végzés ideje	Létszám	Végzettség	Foglalkozás
2021. tavaszi félév – 2022. január	10 fő	4 fő HR, 3 fő pedagógus, jogász, szociális munkás, andragógus	Tréner, képzésszervező és - vezető, szociális munkás, vállalkozó
2021. őszi félév – 2022. június	11 fő	3 fő HR, 1 fő tanár, 2 fő szociálpedagógus, 3 fő műszaki menedzser, mentálhigiénés szakember, kommunikációs szakember	HR, vállalkozó, családgondozó, tanár,
2022. tavaszi félév – 2023. január	8 fő	2 fő szociális munkás, 1 fő tanár, 1 fő HR, védőnő, informatikus, pszichológus, közgazdász	HR, tanár, családgondozó
2022. őszi félév – 2023. június	15 fő	3 fő HR, 5 fő pedagógus, 3 fő műszaki szakember, 2 fő szociális munkás, kommunikációs szakember	HR, szociális munkás, pénzügyi referens, pályázati referens, kommunikációs szakember, mérnök- oktató, tanár
2023. tavaszi félév	9 fő	2 fő tanár, 2 fő HR, 2 fő szociális munkás, színész, jogász, rendőr	HR, fegyőr, tanár, színész, tréner,
2023. őszi félév	10 fő	4 fő HR, 2 fő pedagógus, szociálpedagógus, filozófus, pszichológus, nővér, mérnök	HR, tanácsadó, rendőr, tanár

1. táblázat: A humán- és csoportfejlesztő tréner szakirányú továbbképzés bemeneti adatai
 Forrás: Széchenyi István Egyetem, Felnőttképzési Központ adatai alapján saját szerkesztés

A képzés létszáma átlagosan 10 fő. A leggyakoribb végzettség, amivel a résztvevők rendelkeznek, az emberi erőforrás tanácsadó (HR) diploma, illetve a pedagógus és a szociális szakember. Jellemző, hogy egy-egy évfolyam összetétele mind végzettség, mind foglalkozás

tekintetében nagyon színes. Mindez azt jelenti, hogy egy-egy évfolyam esetében a készségek és tudások nagyon különbözők, de azt is, hogy ez a színesség, változatosság, heterogenitás sokkal nagyobb mértékben teszi lehetővé az izgalmas csoportmunkát és az egymástól való tanulást. Érdekes tény, hogy a belépők közül többen dolgoznak külső vagy belső trénerként, amikor megérkeznak a képzésbe. Ismerve a végzettségi adatokat, nem meglepő, hiszen az emberi erőforrás tanácsadók (vagy a pszichológusok) munkaköréhez tartozhat tréneri tevékenység is.

Motivációs leveleikben a hallgatók közül többen fogalmazták meg, hogy új utakat keresnek a képzés által (1. ábra). Hogy miben?

Meglepő, de nem akar mindenki gyakorló tréner lenni. Az útkeresés megfogalmazódik a saját személyiség fejlesztésében, fejlődésében is. Többen vesznek részt a képzésben úgy, hogy számukra ez egy önismereti út, amit végigjárnak, de nem akarnak majd csoportokkal, emberekkel foglalkozni. Céljuk a személyiségfejlesztésen túl a kapcsolatépítés is.

A másik végletet természetesen azok képezik, akik a jövőben pályamódosításra vagy korrigálásra gondolnak, és teljes egészében a tréneri tevékenységből kívánnak megélni. Vannak köztük, akik sokat olvastak utána (elmélet megvan), viszont nincs gyakorlati tapasztalat, elmélyülés. Ennek az ellenpontja az a hallgató, aki gyakorlatban már műveli a tréner szakmát, készségei ennek megfelelően fejlettek, de elméleti tudása kiegészítésre szorul. Célja, hogy tudatosabbá tudjon válni.

A képzésben megjelenő nagyszámú emberi erőforrás tanácsadó legtöbbször azért vállalkozik a képzésre, mert kompetenciáikat foglalkozásukon belül akarják megerősíteni. Az emberi erőforrás tanácsadó képzésnek része a tréning mint a személyzetfejlesztés eszköze, bár a rá áldozott óraszám nem túl sok. HR munkakörökben azonban egyre gyakoribb kíváncsi a belső tréningek tartása, mint a munkaerő megtartásának egyik elsődleges eszköze. A pénz egy idő után nem motivál, ezért a munkavállalók közti jó hangulat, együttműködés kialakítása egyre inkább előtérbe kerül motivációs tényezőként és a vállalat teljesítőképességének zálogaként.

A pedagógus végzettségű hallgatók azért vállalkoznak a képzésre, mert új, nem frontális módszereket keresnek. Az oktatási intézményekben egyre több a speciális szükségletekkel bíró gyermek, fiatal, illetve egyre kevésbé hatékony az alfa generáció esetében a formális-frontális oktatás. Új, tapasztalati alapú, nonformális, informális módszerek meghonosítására van szükség a hatékony tudásátadáshoz, amelyhez a képzés jó alapot biztosít.

A humán- és csoportfejlesztő tréner szakirányú továbbképzés a Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék egyik oktatásmódszertani pályázatából jött létre, elsődleges célcsoportja az eredeti tervek szerint a szociális szakemberek voltak. Bár jelenleg a képzés résztvevőinek nagy részét nem ők teszik ki, azért minden félévben képviseltetik magukat a résztvevők közt. A szociális munka egyik módszertani eszköze a csoportmunka, tehát a képzésbe érkező szociális szakemberek már az alapképzés során is találkoznak a témával. Bár a jelenlegi szociális tevékenységekben az egyéni esetmunka mint módszertani eszköz túlsúlya figyelhető meg, a csoportmunka bizonyos területeken (óvodai/iskolai szociális segítő, szenvedélybeteg kezelés, közösségi ellátások stb.) elkerülhetetlen, a tevékenység nagy részét adja. A szociális munkások egy része is arra törekszik tehát, hogy a foglalkozásukon belül megerősítse kompetenciáit, és természetesen vannak olyanok is, akik pályamódosításra készülnek a trénerdiploma megszerzésével.

4. Következtetések

1. A cél tudatosítása

2. Érzelmek felkeltése

3. A környezet újraértékelése

244

4. Önmagunk újraértékelése

A képzés során négy alkalommal, védett környezetben kap lehetőséget a hallgató a tanultak kipróbálására. A különböző ismeretszerzési lehetőségek próbatréningeken keresztül valósulnak meg, fokozatosan felépítve. Először saját tanulócsoportjában egy gyakorlat levezetése a feladat, miután visszajelzéseket kap a csoporttól és az oktatótól is. Ezután tanulótársaival együttműködve saját fejlesztésű gyakorlat, tréningrész, majd egy egész tréning levezetése a feladat. A visszacsatolás a feladatok elvégzése után mindig megtörténik, így közben a hallgató információkat szerez magáról mint trénerről.

5. Elköteleződés

A képzés során mindenki különböző helyzetekben, különböző csoportokban és különböző, általa választott módszertannal próbálhatja ki magát mint tréner. Eközben a résztvevők tapasztalatot szereznek arról, hogy melyik módszer, milyen storyline, milyen téma komfortos és/vagy kedves számukra, és mely területeken kell még fejlődniük. Ezen ismeretek birtokában választanak szakdolgozati témát, és dolgozzák ki a számukra leginkább hasznos tréninget.

6. Környezet újrászervezése

A próbatréningek megtartásával és a szakdolgozati témaválasztással eszközök, anyagok, prototípusok készülnek a tréningekre. A munkához és/vagy jövőbeni célokhoz leginkább illeszthető anyagok készülnek el ekkor, és a hallgató tudatosan próbálgatja a tanult elemeket környezetéhez illeszteni vagy környezetét alakítani az új minta szerint. A munkahelyen vagy a családban kér lehetőséget gyakorlatai, eszközei próbálgatására, tesztelésére.

7. Helyettesítés

Új készségek, néha új értékrend kialakítása tapasztalható a hallgatóknál, a saját élményű tréningek által kapott minta vagy az ott elért személyiségfejlődés rögzül, kiszorítja a régi mintákat. Megszületik értékrendjében, kommunikációjában és magatartásformáiban a humán- és csoportfejlesztő tréner.

8. Jutalmazás

A folyamatot állandó és azonnali pozitív megerősítés kíséri.

9. Segítő kapcsolatok

A képzés nagy erőforrása az a hálózat, szövetség, ami mind a csoporttársak, mind az oktatók között létrejön. A képzés kezdetére tudatosan került a csapatépítési kurzus, mely az egymás segítségét, egy védett közeg kialakítását hivatott megerősíteni. Szintén fontos, évfolyamok közti összeköttetést tesz lehetővé a képzés zárásakor megtartott vizsgatréning, melyet hagyományosan a végzős évfolyam tart a képzésben alattuk levő évfolyamnak. Szintén fontos lépés a megrendelői tréning feladataként kiadott „train the trainers” gyakorlat, melynek során a célcsoportot a végzett tréner alkották, a vizsgázó csoport nekik tart meghatározott témában tréninget.

10. Alternatívák a környezetben

A folyamat végéhez közeledve egyre több, új működésmód, munkakör, lehetőség merül fel a hallgatók számára. Rendszeresek azok a visszajelzések, amelyekben arról számolnak be a képzést záró hallgatók, hogy a próbatréningjük vagy munkahelyen megtartott teszttréning utáni pozitív visszajelzések hatására új munkakörbe kerültek, vagy munkakörükön belül változás történt annak érdekében, hogy több tréninget tarthassanak.

Összegzés

Jelen tanulmányban az eddig hat évfolyamot megért humán- és csoportfejlesztő tréner szakirányú továbbképzés felépítésében, módszertanában, működésében kerültek kiemelésre az informális tanulás elemei. Az informális tanulás elemeinek erősítése és alkalmazása a felnőttek képzése során kulcskérdés, hiszen ez biztosítja a kevésbé hatékony frontális oktatással szemben, hogy a résztvevők tapasztalataira a képzés reflektáljon, szükségleteiket a kurzusok maximálisan figyelembe vegyék és kielégítsék. A felnőttek tanulása fontos, hogy több síkon zajljék, mert a tudásátadás így gyorsabb és hatékonyabb. Ők már motiváltak az adott tudás megszerzésére (hiszen saját választásuk és költségük a képzés), ezért az oktatónak csupán a változást elősegítő, előrelökő tényezőket kell jól megtalálni és használni, valamint a tudásátadás kereteit (partneri viszony, érintődés, saját élmény stb.) kell rugalmassá tenni. Tudomásul kell venni és kihasználni azt az előnyt, amit az informális tanulás jelent: érdemes felhasználni a résztvevők tapasztalatait, és számolni kell azzal, hogy a folyamat a személyiségükre is hatást gyakorol. Lényeges annak tudatosítása, hogy az oktató egyúttal partner, szövetséges, fejlesztő, erőforrást aktiváló, mintát nyújtó referenciaszemély stb. A hangsúly nem a mit?-re, hanem a hogyan?-ra helyeződik ebben a kontextusban. A humán- és csoportfejlesztő tréner szakirányú továbbképzés ezeket az utakat, alapelveket követi, amikor a képzés résztvevőivel dolgozik. A képzés céljait, működésmódját, az informális tanulás megjelenését az alábbi idézet összegzi a legjobban:

„A humán- és csoportfejlesztő tréner képzés során magam jelentős önismereti fejlődésen mentem keresztül. Számomra a képzés egyben terápia volt, a »pihenve barátokkal tanulni« módszer segítségével tudok ma is talpon maradni” (Nagy 2023: 36).

Irodalom

- Kleisz T. 2009. Tanuláselméleti keretek az informális tanulás feltérképezésében. In: Forray R. K.–Juhász E. (szerk.): *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. FELNŐTTNEVELÉS, MŰVELŐDÉS Acta Andragogiae et Culturae sorozat 22. szám. Debrecen: Debreceni Egyetem, 99–106.
- Nagy T. J. 2023. *Saját fejlesztésű tréningmodul elemzése*. Szakdolgozat. Kézirat. Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Prochaska, J. O.–DiClemente, C.C. 1982. Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice* 19(3): 276–288.
- Prochaska, J. O.–Norcross, J. C.–DiClemente, C.C. 2009. *Valódi újrakezdés. Hatlépcsős program ártalmas szokásaink leküzdésére és életünk jobbá tételére*. Budapest: Ursus Libris.
- Stéber A.–Kereszty O. 2015. Az informális tanulás értelmezései a XXI. században. *Új Pedagógiai Szemle* 65(9–10): 46–60.
- Széchenyi István Egyetem 2021. *Humán- és csoportfejlesztő tréner szakirányú továbbképzés mintatanterv*. Győr: Kézirat.
- Tót É. 2006. *A munkavégzéshez kapcsolódó informális tanulás*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet. No. 273.

VIII.

Pedagógia, neveléstudomány szekció

Az angol nyelv hatása a 8-12 éves gyermekek anyanyelvi nyelvhasználatára

Babos Máté – Makkos Anikó
Széchenyi István Egyetem, Győr

Bevezetés

A tudomány és nyomában a technológia rohamos fejlődése a nyelvekre is jelentős hatást gyakorol. Az angol mint világnyelv térhódítása a magyar nyelvben is tetten érhető, és nem csak a felnőttek, de a kisgyermekek nyelvhasználatában is. Ezért fontos kutatási téma annak feltérképezése, hogy a kisgyermekek által elérhető és szabadidejükben fogyasztott angol nyelvű tartalmak, leginkább játékok, milyen direkt hatást gyakorolnak az anyanyelvi nyelvhasználatukra. Vizsgálatunk során ezért azt figyeltük meg, hogy hogyan jelenik meg az angol nyelv a 8–12 éves iskolás gyermekek anyanyelvi nyelvhasználatában.

A tanulmányban először a szakirodalmi háttérrel mutatjuk be, azon belül is hangsúlyt fektetve arra, hogy a kisgyermekek hogyan sajátítják el az anyanyelvet (L1), és hogyan tanulnak meg egy idegen nyelvet (L2). Továbbá foglalkozunk a játékok jellemzőivel és a motiváció jelentőségével a nyelvek tanulásában. Tanulmányunk középpontjában az általunk elvégzett kutatás bemutatása áll. Végül levonjuk a következtetéseket, és összegezzük a vizsgálat főbb megállapításait.

1. Irodalmi áttekintés

1.1. Az anyanyelv elsajátítása és az iskolai idegennyelv-tanulás közti különbségek és összefüggések

A kisgyermekek a kognitív képességek fejlődésével egy időben sajátítják el anyanyelvüket. A motivációjuk nagyon erős, mert szükségük van a kommunikációra, hogy megértessék magukat, például ha éhesek vagy fájdalmat éreznek, tehát eleinte főként biológiai jellegű ez a motiváció. Mivel a gyermekek a családdal való interakción keresztül tanulnak, nagyon sok alkalommal vannak kitéve a nyelvnek; nyelvi modellek veszik őket körül, így könnyedén el is sajátítják a nyelvet. Számos lehetőség kínálkozik számukra a nyelvi kísérletezésre. Sok dicséretet kapnak a családtagjaiktól, nevelőiktől. Az anyanyelvüket elsajátító gyermekek játszanak az új nyelvvel, melynek során a hibák természetesen (Tough 1985).

Ezzel szemben azoknak a tanulóknak, akik a második nyelvüket tanulják, már fejlettebbek a kognitív készségeik, így absztrakt módon tudnak gondolkodni a nyelvről. Olyan stratégiákat tudnak használni, amelyeket az L1 elsajátítása során fejlesztettek ki; például kitalálják a jelentést a kontextusból. A motivációjuk kevésbé erős, mint az anyanyelvüket elsajátítóké, mivel hiányzik a túlélési kényszer. Az L2-vel való találkozásuk, kitettségük korlátozott, elsősorban az idegen nyelvi órákra szűkített. Tehát a tanulóknak kevesebb lehetőségük van a nyelvi modellekből tanulni. Korlátozottak az interakcióik, többnyire csak a tanteremben kommunikálnak az idegen nyelven, ahol a dicséret is kevesebb. A kísérletezés lehetősége is korlátozott; a tanulóknak gyakran csak helyes nyelvtani formákat kell létrehozniuk, sokszor már rövid idővel a tanítás után. A nyelvet olyan mesterséges tevékenységekben használják, mint a nyelvtan gyakorlása, annak és magának a nyelvnek a javítása (Tough 1985). Tehát elmondható, hogy a gyermekek hamar meg tudják tanulni az idegen nyelvet, amennyiben azt naponta használják, és ki vannak téve annak is, hogy szükséges kommunikálniuk a környezetükkel.

Ahogy azt a fenti összehasonlításból is látható, jobbra igaz, hogy az idegen nyelv iskolai körülmények közötti tanulása nem olyan sikeres, mint az anyanyelv spontán elsajátítása (Birdsong 2004).

1.2. Életkori jellemzők és hatások a nyelvelsajátításban

A kora gyermekkori nyelvelsajátításnak számos alapvető jellemzője van. Először is az invenciózus nyelvhasználat, ami Halliwell (2003) és Pintér (2017) szerint az, amikor a fiatal tanulók a már ismert szavakat új jelentéstartalommal ruházzák fel, vagy akár egyedi kifejezéseket hoznak belőlük létre. Emellett az indirekt tanulás is jellemző, amikor a gyermekek figyelme inkább az adott feladatra, mintsem közvetlenül magára a nyelvre irányul. A tanulás egyik ilyen közvetett módszere például a játék. Ezzel van összefüggésben a nyelvelsajátítás harmadik jellemzője, hogy a gyermekeknek van egyfajta szórakozási és játékosztönük, amely a nyelvtanulás folyamatát élvezetessé teszi. Végül, a gyermekek képzelőereje feltűnően gazdag, ami megkönnyíti a nyelvnek a saját fogalmaikkal és a világgal való asszimilációját. Ezek a tulajdonságok együttesen elősegítik a gyermekek hatékony és élvezetes nyelvtanulásához szükséges környezet kialakulását (Halliwell 2003).

1.3. A második nyelv hatásai az anyanyelvre

Több vizsgálat is igyekezett már feltárni az idegen nyelvek hatását az anyanyelvi nyelvhasználatra. Bátyi és Kemppainen (2022) azt vizsgálták, hogy egy mobilitási program hogyan hat az anyanyelvi beszédprodukcióra és írásra. Eredményeik alapján kimutatták, hogy az L1 lexikai képességei korlátozottak lehetnek növekvő L2 használat és/vagy csökkenő L1 használat hatására.

Linck és munkatársai (2009) két középfokú spanyol nyelvtudással rendelkező, angol anyanyelvű csoportot hasonlítottak össze. Az egyik csoporttal a bemelegítő módszert alkalmazták, tehát a diákok négy hónapig kint éltek Spanyolországban, míg a másik csoport kizárólag az osztályteremben tanult. Az eredmények azt mutatták, hogy azok a diákok, akik természetes nyelvi közegben voltak, mind a produkciós, mind a megértési teszten rosszabbul teljesítettek anyanyelvükön. A vizsgálattal azt is meg akarták határozni, hogy mennyi ideig tart ez a hatás. Ezért hat hónappal az első vizsgálat után elvégeztek egy második tesztet is, és megállapították, hogy az eredmények még ekkor is mérhetőek voltak. További kérdésként merült fel, hogy vajon az osztályteremben tanulóknál is kimutatható-e bármiféle L2-L1 hatás.

1.4. Digitális játékok és idegennyelv-tanulás

Napjainkban számottevő a modern technikai eszközök hatása az idegen nyelvek oktatására és elsajátítására. Balogh Andrea (2017) azt vizsgálta, hogy milyen hatása van a digitális játékoknak az oktatásra. Ő úgy véli, hogy ezek a játékok egy olyan univerzális – részint lexikai – tudás birtokába juttatják a diákot, amit az akár később az iskolában is tud hasznosítani. A számítógépes játékok árnyoldala, hogy függőséget okozhatnak, ám a pozitív hatásuk is jelentős. Iskolai körülmények között akkor válhatnak hasznossá, amikor a játék és a tanulás közvetlen kapcsolatba kerül. Ezt nevezi Balogh (2017) digital game-based learningnek, vagyis digitálisjáték-alapú tanulásnak.

Bódi Dániel a LEET Gaming magazin 2023-as cikkében azt vitatja, hogy sorozatnézéssel és videójátékokkal lehet-e angolt tanulni. A Don't Panic Nyelviskola szakértője középhaladóknak javasolja ezt a módszert. A játékok, különösen a többszereplős RPG-játékok, segítik a nyelvtanulást és a kommunikációs készségek fejlesztését. A játékosok gyakorolhatják a kommunikációt és motivációt találhatnak a nyelvtanuláshoz. A videójátékokkal új szavakat és kifejezéseket sajátíthatnak el, amelyek beépülnek a szókincsükbe, mivel azokat sűrűn ismétlik. Tough (1985) is leírja, hogy mennyire fontos az ismétlés a nyelv elsajátítása és tanulása során.

1.5. Motiváció

A motivációt többféleképpen is tudjuk definiálni. Spéderné (2015: 34) ekképp vélekedik róla: „A motiváció olyan pszichikai folyamat, amely az ember célirányos viselkedését váltja ki”. Gardner (2001) szerint a motiváció három elemet foglal magában: az erőfeszítést (a nyelv elsajátítására irányuló erőfeszítés), a vágyat (a cél elérése) és a pozitív hatást (a nyelvtanulási feladat élvezetét).

Csizer és Dörnyei (2002) 1993-ban és 1999-ben is végzett kutatást az általános iskolások idegennyelv-tanulási motivációjával kapcsolatban. Megállapították, hogy a motivációhoz hozzájárulnak a környezeti tényezők, például a szülők és barátok véleménye a nyelvtanulásról, valamint a nyelvi önbizalom. A családi környezetnek, ennek megfelelően, negatív hatásai is lehetnek (Réger, 1990/2002). A kutatások azt mutatták, hogy a lányok általában motiváltabbak a nyelvtanulásra. Az osztálytermi környezet, az oktató és a csoport is jelentős hatást gyakorol a motivációra. Végül a kommunikációs hajlandóság is kulcsfontosságú a nyelvtanulás sikerességében (Csizer–Dörnyei 2002; Spéderné 2015).

2. Kutatás

2.1. A kutatás módszerei

A kutatás egyik módszere a leíró (regisztratív), alkalmi, részben kötött megfigyelés (Varga 2006). Ezt a módszert általános tájékozódásra és helyzetfeltárássra használtuk 2022 márciusa és 2023 márciusa között. Ebben a fázisban aktívan megfigyeltük a gyermekek beszédét, spontán megnyilatkozásait tanteremben, táborokban és az utcán.

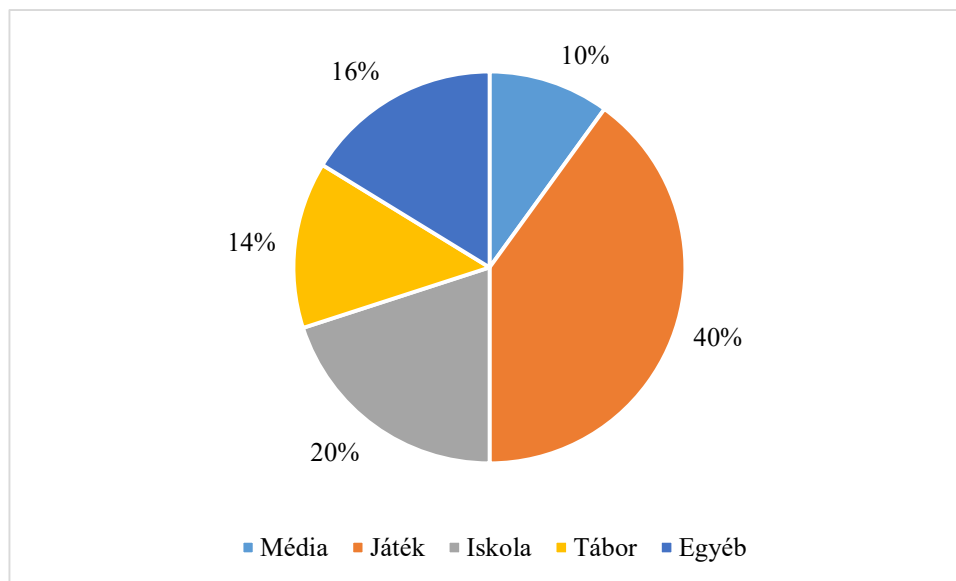
A kutatás másik módszere a félig strukturált interjú (Varga 2006). Kis csoportokban (2–5 fő) végeztük ezt a vizsgálatot, mert így a résztvevőknek több lehetősége adódott a megszólalásra. Az interjúkkal az volt a célunk, hogy megfigyeljük, hogy milyen angol szavak, kifejezések kerülnek be a gyermekek aktív szókincsébe és nyelvhasználatába.

2.2. A kutatás résztvevői

Az interjúban résztvevő gyermekek a Székesfehérvári Teleki Blanka Gimnázium és Általános Iskola nyolc és tizenkét év közti, harmadik, negyedik, ötödik és hatodik osztályos tanulói voltak. Tizenkettő harmadik osztályos, tíz negyedik osztályos, tizenegy ötödik osztályos és nyolc hatodik osztályos tanuló vett részt a beszélgetésekben, tehát összesen negyvenegy fő, tizennyolc fiú és huszonhárom lány.

2.3. Első fázis: megfigyelések

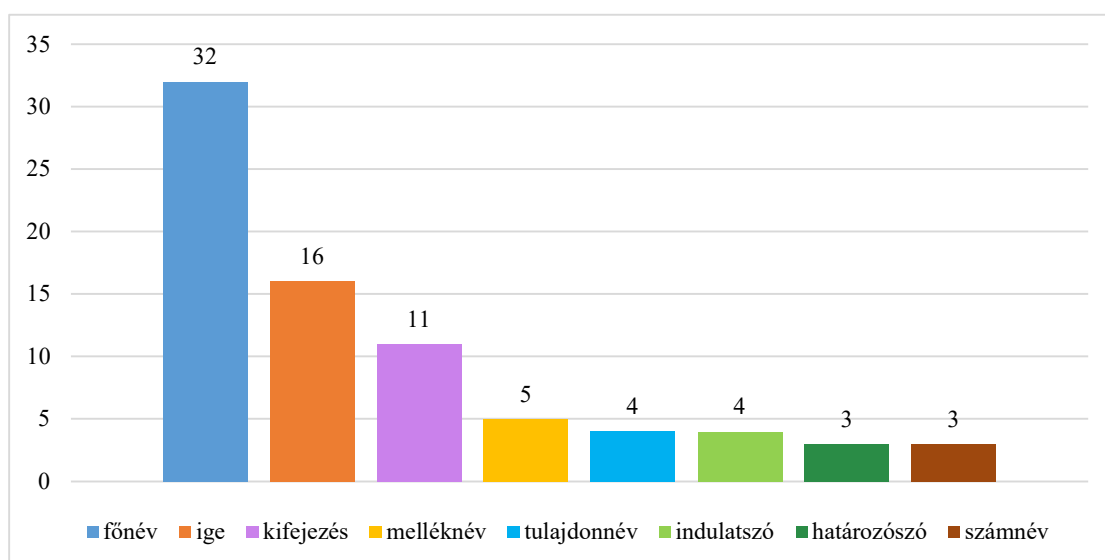
A vizsgálat első fázisában egy évig, 2022 márciusa és 2023 márciusa között alkalmi megfigyelések során gyűjtöttünk spontán angol megnyilatkozásokat. Az összegyűjtött megnyilatkozásokat öt kategóriába soroltuk (*1. ábra*) annak alapján, hogy milyen helyzetekben hangzottak el. A „média” részbe azok a szavak kerültek, amelyek mémekhez (szöveges, mulattató, internetes képek), sorozatokhoz, filmekhez, zenékhez és magához az internetes világhoz, digitális eszközökhöz köthetők. A „játékok” kategóriába minden olyan angol szó került, amit akkor használtak a gyermekek, amikor játékokról volt szó. Az „iskola” kategóriában azok az angol szavak vannak, amelyek kimondottan az iskolához köthetőek, és ott is hangoztak el. A „tábor” kategóriába azok a szavak kerültek, amelyeket egy 2022-ben megrendezett táborban sikerült megfigyelni. Végül az „egyéb” kategóriába azok az angol szavak jutottak, amelyeket máshova nem lehetett besorolni.

1. ábra: Spontán megnyilatkozások kategóriák szerint
Forrás: saját szerkesztés saját adatok alapján

Jól látszik a fenti diagramon (1. ábra), hogy a gyűjtött szavaknak csaknem a fele (40%) játékokkal kapcsolatos. Sőt, az egyéb kategóriában is vannak olyan szavak, amelyek játékokhoz kapcsolhatók, ám nem abban a kontextusban hangoztak el.

A 2. ábra azt mutatja, hogy ebben az adathalmazban milyen szófajú angol szavak és kifejezések vannak. Az anyanyelvi beszédben megfigyelt angol szavak többsége (41%) főnév volt. Ezeknek a szavaknak a legnagyobb része (88%) játékokkal volt kapcsolatos. Ezután a második leggyakrabban használt szófaj az ige volt. Itt is nagyon magas (75%) a játékokkal kapcsolatos szavak aránya. Végül kifejezésekből volt még sok, melyeknek csupán a 18%-a köthető internetes platformokhoz (játék, mém). Ezeken kívül még melléknévek, tulajdonnevek, indulatszavak, határozószavak és számnevek hangoztak el angolul a megfigyelések során.

2. ábra: Spontán megnyilatkozások szófajok szerint
Forrás: saját szerkesztés saját adatok alapján

2.4. Második fázis: interjúk

Az interjúk kis létszámú (2–5 fő) csoportokban zajlottak, ismerős környezetben, az iskolában, hiszen ez segítette elő, hogy a gyermekek felszabadultabban tudjanak beszélni. Ezek a beszélgetések 12 és 52 perc közötti hosszúságúak voltak. A harmadikassal átlagosan 20 perces volt, a negyedikesekkel 45, az ötödikesekkel 26, a hatodikassal 22 perces. Átlagban 26 percesek voltak a beszélgetések (1. táblázat).

	3. évfolyam	4. évfolyam	5. évfolyam	6. évfolyam	összesen
fő	12	10	11	8	41
fiú	1	5	10	2	18
lány	11	5	1	6	23
összes perc	55	90	77	44	266
csoport (db)	3	2	3	2	10

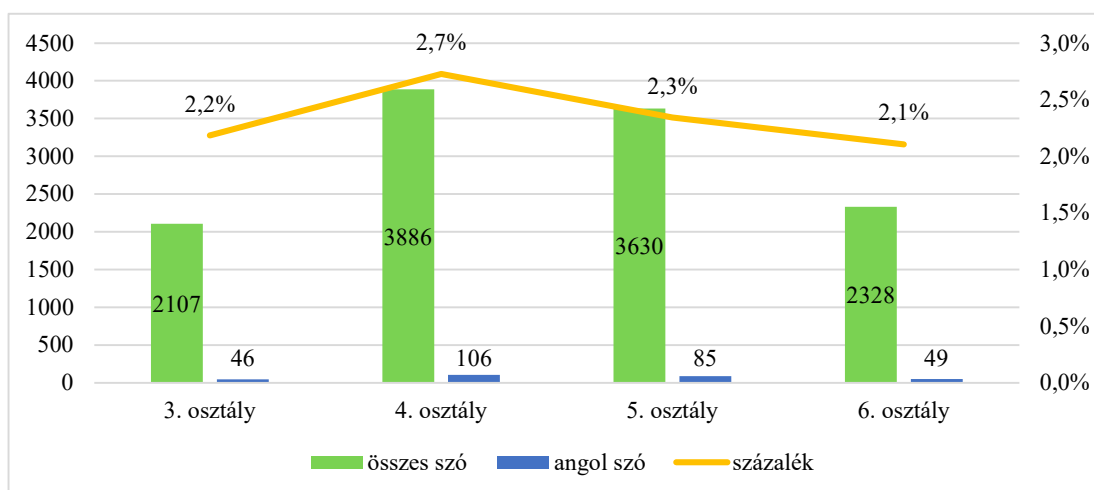
1. táblázat: Alapadatok

Forrás: saját szerkesztés saját adatok alapján

2.5. Az interjúk eredményeinek bemutatása

Elsőként azt mutatjuk be, hogy hogyan aránylik a feldolgozott szöveg szószáma az angol szavak számához (3. ábra). Fontos kiemelni, hogy az idegen szavak szempontjából releváns szövegrészek összes szószámaival számoltunk végig az eredmények bemutatása során, és nem az interjúk teljes szószámaival, bár a különbség nem számottevő. Az interjúk során hangfelvétel készült, amit aztán lejegyeztünk; így volt lehetséges az összes szószám kimutatása.

Az angol szavak 2,1% és 2,7% közötti százalékát tették ki az összes feldolgozott szónak. Ezeknek az angol szavaknak a 36% tulajdonnév, játéknév volt (6. ábra), tehát kijelenthetjük, hogy a vizsgált gyermekek arányosan nem használtak sok angol szót. Továbbá az is fontos adat, ahogy azt a spontán megnyilatkozásokban is már bemutattuk (1. ábra), hogy ezeknek a szavaknak a zöme játékkal kapcsolatos szó (5. ábra)

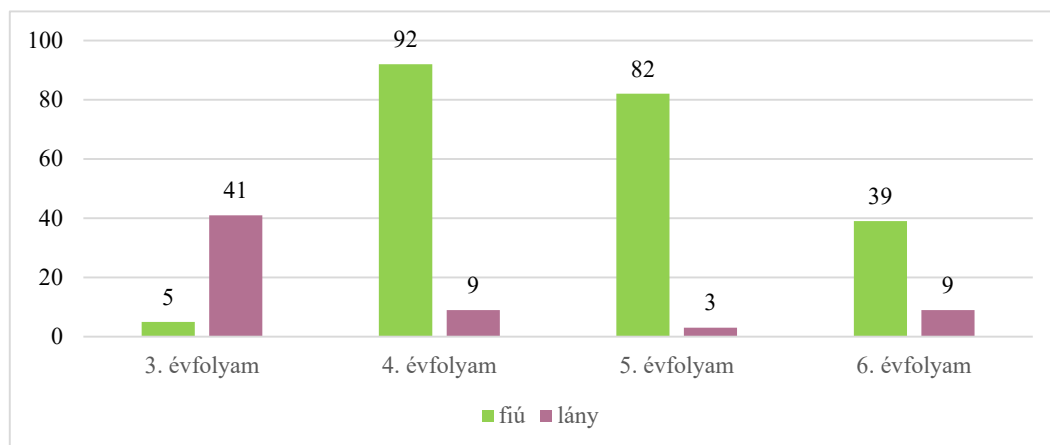
3. ábra: Összes szó és az angol szavak aránya

Forrás: saját szerkesztés saját adatok alapján

A következőkben rátérünk arra, hogy milyen arányban használtak angol szavakat a fiúk és a lányok (4. ábra). Ehhez fontos figyelembe venni az 1. táblázatot, hisz a nemek aránya és a beszélgetéssel töltött percek száma is variabilis. A diagramon jól látható (4. ábra), hogy a fiúk számottevően több angol kifejezést használtak, mint a lányok. Azonban lényeges kiemelni, hogy

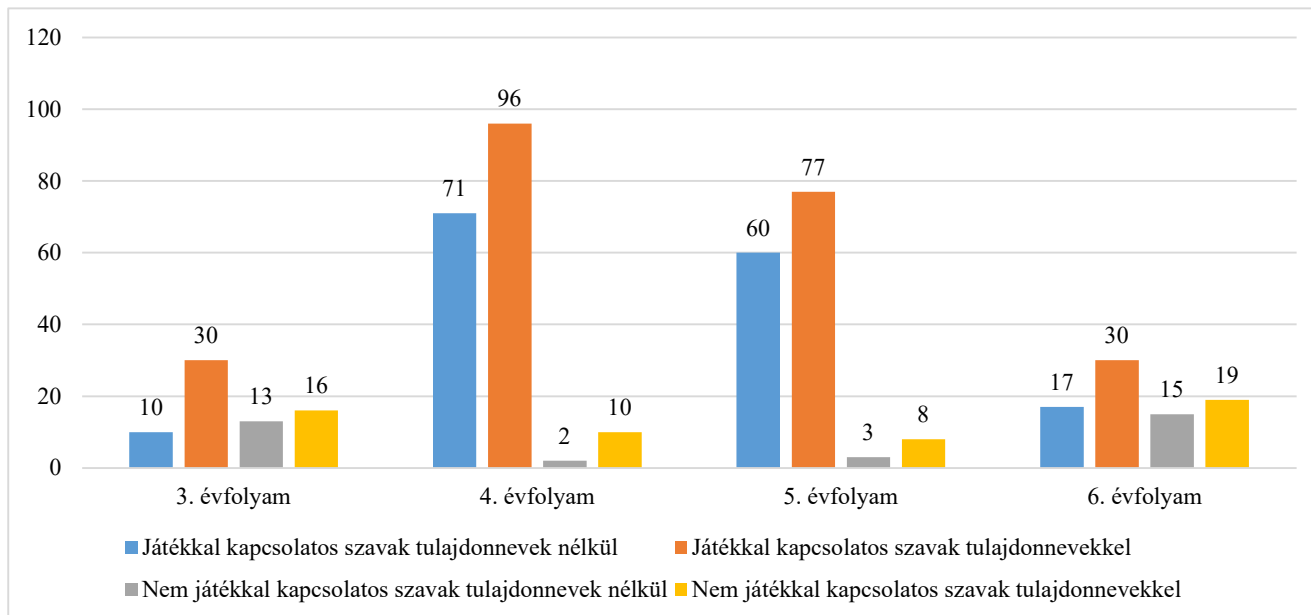
a 23 lányból 11 harmadik osztályos, akik még nem igazán játszanak videojátékokkal. Viszont a tulajdonnevekkel együtt így is csaknem kétszer annyi angol szót használt ez a 11 lány, mint a többi 12.

A negyedik évfolyam különösen érdekes, hisz ott fele-fele arányban voltak a fiúk és a lányok, mégis a fiúk jelentősen több angol szót használtak, mint a lányok (átlagban csaknem tizen négyszer többet). Ez amiatt is van, mert ebből az öt lányból csupán kettő játszik videojátékokkal közel olyan szinten, mint az öt fiú. Az eredmények azt mutatják, hogy akik többet játszanak videojátékokkal, azok több angol szót is produkálnak.

4. ábra: Angol megszólalások száma
Forrás: saját szerkesztés saját adatok alapján

A vizsgálat fontos része annak a megállapítása, hogy az összes angol megnyilatkozás közül mennyi szó volt játékokkal kapcsolatos (5. ábra). Külön számoltuk azon tulajdonneveket a többi szófajtól, amelyek egy játék, film, sorozat vagy karakter nevei, hiszen ezeknek többnyire nincs magyar megfelelője, tehát csak angolul tudták őket kimondani a gyermekek (például: Brawl Stars, Slime, Wednesday). Különösen jól látszik, hogy azon a két évfolyamon (4. és 5.), ahol a gyermekek sokat játszanak videojátékokkal, mennyi angol szavuk köthető ehhez. Átlagban ez a két évfolyam együtt tizenháromszor több játékkal kapcsolatos angol szót használt, mint nem játékhöz köthetőt. Ezzel szemben a másik két évfolyam együtt (3. és 6.) megközelítőleg csupán másfélszer annyi angol szót használt. Ebből a diagramból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy azok a gyermekek, akik többet játszanak videojátékokkal, több angol szót is produkálnak; illetve hogy a spontán produkált angol szavak főként videojátékokkal kapcsolatosak.

5. ábra: Játékkal és nem játékkal kapcsolatos szavak aránya
 Forrás: saját szerkesztés saját adatok alapján

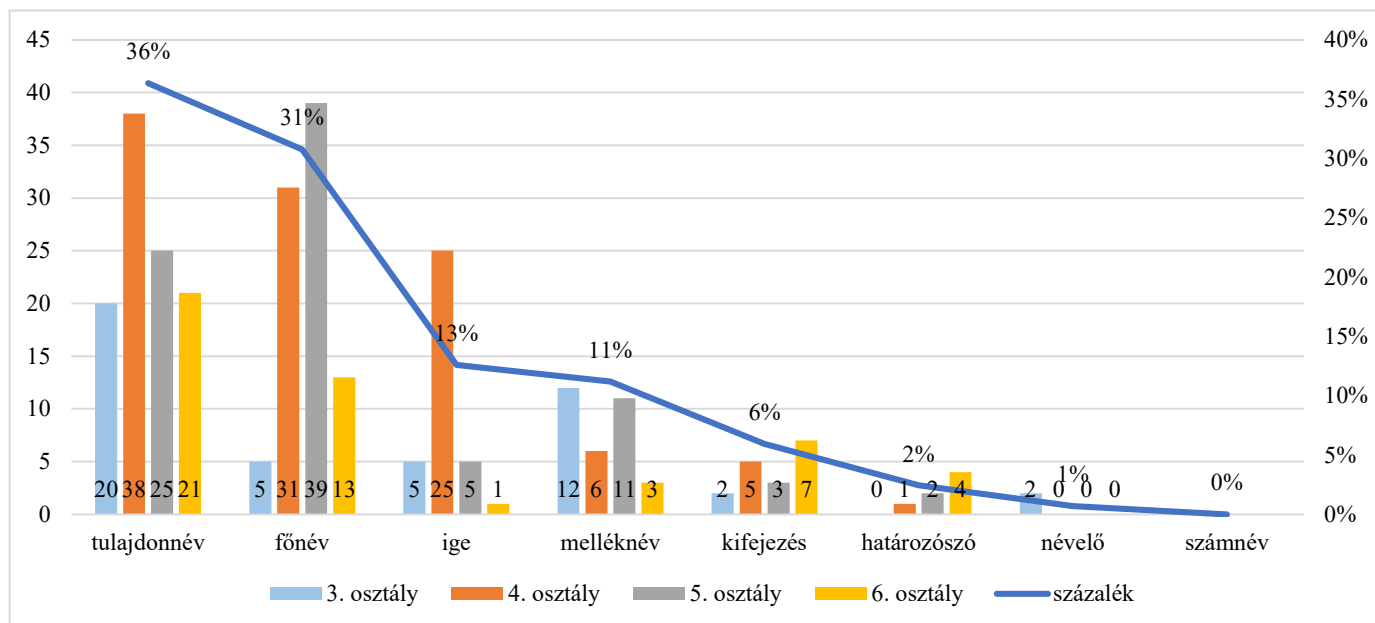
A továbbiakban arról fogunk írni, hogy milyen szófajokat használtak a gyermekek (6. ábra), illetve, hogy az angol szavak mennyire épültek be a gyermekek nyelvezetébe. A szófajok vizsgálata során főnévvel, melléknévvel, számnévvel, igével, határozószóval, tulajdonnevekkel, illetve névelővel foglalkoztunk. Ahogy már említettük, azért választottuk szét a tulajdonneveket a főnevektől, mert ezek főként olyan szavak, amelyeknek többnyire nincs magyar megfelelőjük. Ezeken túlmenően külön számoltuk a kifejezéseket, mivel több szófajú szó található egy-egy kifejezésben. Ilyen kifejezés volt például a 'keep inventory', 'of course', 'easy win', 'raging game' vagy épp a 'squad building challenge'.

Mivel a kutatás első fázisában történt megfigyelések szófaji vizsgálatánál (2. ábra) az jött ki eredménynek, hogy elsősorban főneveket és igéket helyettesítenek a gyermekek angol szavakkal, így arra számítottunk, hogy az interjúknál is hasonló eredmények lesznek. Ám az interjúk során a legnagyobb arányban (36%) tulajdonneveket használtak a gyermekek, nem főneveket (6. ábra). Ebbe a kategóriába beletartoznak a játékok, karakterek, filmek, sorozatok nevei. Valószínűleg azért törpült el ez a szófaji kategória a megfigyelések során, mert ott csak maguk közt beszéltek a gyermekek, így nem kellett elmagyarázni már egymásnak, hogy mivel is játszanak, és hogyan kell játszani. Az interjúk során ugyanis ekkor használtak a gyermekek kiemelkedően sok tulajdonnevet. Másodikként főneveket helyettesítettek legtöbbször angol szóval, amelyek többsége játékokkal kapcsolatos szó volt, mint ahogy azt az előzetes megfigyelésnél is megállapítottuk (2. ábra). A negyedik osztályosok itt is túlnyomó többségben vannak; majdnem kétszer több angol tulajdonnevet mondtak, mint a harmadikosok. Átlagosan a harmadik leggyakrabban angol szóval helyettesített szófaj az ige lett, a negyedik pedig a melléknév. Ez annak köszönhető, hogy a negyedik osztályosok egy igét sokszor használtak. Arról beszélgettek, hogy melyik játék melyikhez hasonlít, ki kit utánozott le, vagyis kit „kopizott le”. Tehát a „kopi/copy” szó többszöri említése kissé torzítja ezt az eredményt. A melléknévek esetében egyenletesebb az évfolyamok közötti eloszlás. Itt a harmadikosok azért produkáltak egy magukhoz képest kiugró eredményt, mert a szírvány színét mondták el angolul.

Érdekes módon számnévet egyik gyermek sem használt különállóan. Csak akkor jelent meg pár számnév angolul, amikor tulajdonnevekről beszéltek (pl.: Six Underground; Ready Player One; Two, three, four players), illetőleg még két kifejezésben (Catch five different Pokemon, first person view). A megfigyelések során is egyszer hangzott el három számnév, egy visszaszámolásnál. Határozószavakat és egyéb névszókat nagyon ritkán használtak a gyermekek.

Továbbá névelők csak harmadik osztályban fordultak elő, de ott is a Duolingo nevű nyelvtanulós applikáció miatt, mert ott hallották.

Ami különösképp figyelemfelkeltő, az a harmadik és az ötödik osztály összehasonlítása. A főnevek kivételével (ahol csaknem nyolcszor annyi szót használtak az ötödikesek, mint a harmadikosok), a többi szófajban közel azonos mértékben használtak angol szavakat.

6. ábra: Szófajok

Forrás: saját szerkesztés saját adatok alapján

A következőkben a szófajváltásokat mutatjuk be. Ennek a jelenségnek a vizsgálata a jelen tanulmány megírásának egyik fő motivációs forrása volt. A szófajváltásokat azért szükséges kiemelni, mert az új szavak létrehozása már egy nagyobb mértékű beépülést feltételez a szókincsbe, hiszen a gyermekek ennek során elkezdik kreatívan használni az idegen nyelvű szavakat. Ahogy Halliwell (2003) tárgyalja, a kreatív nyelvhasználat az, amikor kisgyermekek a limitált nyelvi ismeretekből összeraknak egy új szót vagy kifejezést annak érdekében, hogy megértsék magukat. Jelen esetben a limitált nyelvi ismereteket értelmezhetjük úgy, hogy a gyermekek nem ismerik, vagy az adott helyzetben nem találják meg az egyes angol szavak vagy kifejezések magyar megfelelőit, ezért helyettesítik őket angol szavakkal, amelyeket szükség szerint módosítanak is. Amikor az egyének új nyelvet tanulnak felnőtt korban, mondja Halliwell (2003), akkor ők is kreatívan kezdik el használni a nyelvet. Ennek elsődleges oka az, hogy az illető nem tudja az adott nyelvtant vagy szót, tehát valahogy máshogy kell a mondanivalóját közvetítenie. Ez a folyamat egy mélyen belénk ágyazódott kommunikációs ösztön megnyilvánulása.

Az alsóbb évfolyamokon (3. és 4.) volt a legtöbb szófajváltás; mindegyiken 6-6, de nem sokkal maradt le az ötödik évfolyam sem. Ami azonban különbözik, hogy a negyedik évfolyamosok szófajváltásai sokszínűbbek: határozószó és főnév is jelen van az ige, a tulajdonnév és a főnévi igenév mellett.

A leginkább jellemző szófajváltás az igéből képzett főnévi igenév volt. Ezt azért is fontos kiemelni, mert a hatodik évfolyamon kívül mind a három évfolyamon megjelent ez az igenévi használat. Ilyen szófajváltás például a „craft – craftolni”, „enchant – enchantolni”, vagy épp az „edit – editelni”. A harmadik évfolyamon pedig a tulajdonnévből főnévi igenév képzése volt kimagasló (például: Just Dancezni). Mindent összevetve, a gyermekek legtöbbször főnévi igenévvé képezték át a szavakat, főként igéből és tulajdonnévből. Összesen 18 ilyen képzett szó

van a mintában. A tulajdonnevekkel együtt pedig 286 angol szót használtak összesen a csoportok. Ez azt jelenti, hogy az összes angol szó, amit mondtak közel 6%-a esett át szófajváltáson.

Mindebből azt látjuk, hogy vannak bizonyos szófajok, elsősorban az igék és igenevek (18 szóból 12 ezekbe a szófajokba tartozik), amelyek felülreprezentáltak a szófajváltásban, vagyis a játékokban történő cselekvéseket esetenként angol szavakkal nevezik meg a gyermekek, tehát hajlamosak a játékok során elsajátított idegen szavakat magyar szavakként toldalékolni és használni.

Az interjúk során azt is megkérdeztük a gyermekektől, hogy szerintük tanulnak-e ezekből a játékokból és filmekből. Többnyire elmondható, hogy igennel válaszoltak, és azt mondták, hogy a játékokból főként angol szavakat tanulnak, míg a filmekből angol kifejezéseket és a kiejtést. Ugyanakkor a Minecrafton belül megemlítették még a kreativitást és a matematikát is.

A játékok hatásának érzékeltetésére szeretnénk idézni egy párbeszédet, ami két fiú közt zajlott, miután megkérdeztük tőlük, hogy tanulnak is-e ezekkel a játékokkal. „Én tanulok. Tehát hogy ha visszatérünk a Pokemon Go-ra, énnekem az angoltudásomat az alapozta meg, hogy négyévesen megkaptam már egy fiókot, és gyakorlatilag amint el tudtam olvasni, így magamba szívtam, mint egy szivacs, a szavakat.” „Ugyanez van nekem a Fortnite-tal, hogy néztem, és mindig vannak ilyen küldetések, és akkor néztem, hogy mi lehet ez, és amikor kipipálta ott fent a sarokban, akkor rájöttem ilyenekre.” „...én szerintem kétszer annyit tanultam akkoriban a Fortnite-ból, mint az angoltól.”

A vizsgálat is alátámasztja, hogy a résztvevő gyermekek angol szókincsére mindenképpen hatással vannak a játékok, mivel a tulajdonneveken kívül 188 (tulajdonnevekkel együtt 286) angol szót használtak, sőt a magyar nyelvhasználatukra is hatnak a játékok olyan módon, hogy egyes esetekben különösebb indok nélkül is angol szavakkal helyettesítettek magyar szavakat.

Összegzés

A tanulmány témája a köré a tény köré épült, hogy az internet térhódításával párhuzamosan az elmúlt években egyre nagyobb hatással van az angol mint idegen nyelv az anyanyelvünkre. Nem csak a felnőttek, de a gyermekek szókincsébe is beépülnek egyes angol szavak – főként a videójátékok és a média okán –, amelyek nem képezik az iskolai nyelvvoktatás részét.

Hogy körbejárjuk a témát, a szakirodalom feldolgozása során először is azzal foglalkoztunk, hogy hogyan sajátítjuk el az anyanyelvünket (L1), valamint, hogy hogyan tanulunk meg egy idegen nyelvet (L2). Az elsajátítás és a tanulás hangsúlyos szó, mivel az anyanyelvünket spontán és indirekt módon sajátítjuk el, úgymond magunkba szívjuk. A második nyelvet viszont már (általában) direkt módon tanuljuk. Ilyenkor feltételezhetően egy teremben ülve tanulunk tankönyv és tanár segítségével, és amint vége az órának, meg is szűnik a második nyelvi közeg, visszakérülünk az anyanyelvünkön beszélők közé, tehát javarészt nincs rá alkalom, hogy spontán és indirekt módon tanuljunk a nyelvi órákon kívül. Arra is találtunk szakirodalmi adatokat, hogy az idegen nyelv hatással van az anyanyelvre, és ez a hatás elsősorban negatív, mivel az idegen nyelvi közegben az anyanyelvi produkció és értés, valamint a lexikai képességek csökkenhetnek.

A tanulmányban továbbá írtunk a játékok tulajdonságairól és fontosságáról, mivel a kutatás során beigazolódott, hogy főként a játékok (videójátékok) jelentik a gyermekek esetén az angol szavak fő forrását.

Végül a motiváció jelentőségét is kiemeltük, hogy mi motiválja a gyermekeket a nyelvtanulásra. Az anyanyelv elsajátításakor főként biológiai jellegű a motiváció, mivel kénytelen a kisgyermek beszélni ahhoz, hogy kifejezze szükségleteit. Ezzel ellentétben a második nyelvet tanuló gyermeknek már nincs ilyen késztetése, már nincs benne túlélési kényszer, vagyis ez a fajta motiváció már nem segíti a nyelvtanulást.

A szakirodalom áttekintése után a kutatásunkat mutattuk be, amelyben azt figyeltük, hogy hogyan hat az angol mint idegen nyelv a 8–12 évesek anyanyelvére. A kutatásban feltérképeztük, hogy az angol szavak, kifejezések mennyire épültek be a gyermekek aktív szókincsébe, és hogy milyen hatással vannak a nyelvhasználatukra. A kutatás során az is kiderült, hogy a magyar nyelv

„nincs veszélyben”, mivel a gyermekek arányosan nem használtak sok angol szót (átlagosan a beszédük 2,3%-a volt angol szó), és azoknak is a nagy része (36%) tulajdonnév (játék, karakter neve, sorozat, film címe) volt.

Alapvetően három fő kérdés motivált a tanulmányunk megírására. Az első, hogy hogyan épülnek be az angol szavak a kisgyermekek anyanyelvébe. A második, hogy mennyire van hatással az angol nyelv a nyelvhasználatukra. Végül a harmadik, hogy az angol nyelv befolyásolhatja-e negatívan a gyermekek anyanyelvét. A kutatás során arra a megállapításra jutottunk, hogy a videojátékok és a média valóban hatással van az általunk vizsgált gyermekek anyanyelvhasználatára, mivel sok angol szót használnak akkor, amikor ezekről a témákról van szó. Ugyanakkor nem találtunk semmiféle negatív összefüggést a gyermekek által használt angol szavak mennyisége és a magyar nyelv és irodalom tantárgyak érdemjegyei között, tehát a jegyekre nincs negatív hatással, hogy a spontán beszédükben mennyi angol szót használnak.

A kutatást ki lehetne terjeszteni más iskolákra is. Különösképp érdekes lenne összevetni egy vidéki kis falu gyermekeit egy budapesti nagyobb iskola gyermekeivel a nyelvhasználat szempontjából. Ezenfelül érdemes lenne tovább kutatni, hogy más nyelvekbe hogyan épül be az angol nyelv ugyancsak kisgyermekek nyelvhasználatát tekintve, tehát hogy milyen mértékben vagyunk egy világjelenség szemtanúi. Végül érdekes lenne azt is vizsgálni, hogy a felnőttek nyelvhasználatába hogyan épül be az angol nyelv.

Irodalom

- Balogh A. 2017. Digitális játékok az oktatásban. *Anyanyelv-pedagógia*, 10(1): 53–63.
<https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=668> (letöltve: 2022.08.26.)
- Bátyi Sz.–Kemppainen, A. 2022. A második nyelv hatásai az anyanyelvre eltérő nyelvtanulási kontextusokban. *Anyanyelv-pedagógia*, 15(1): 24–40.
<https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=942> (letöltve: 2023.02.04.)
- Birdsong, D. 2004. Second language acquisition and ultimate attainment. In: Davies, A. – Elder, C. (eds.): *The Handbook of Applied Linguistics*. Blackwell Publishing, Malden, MA, 82–105. <http://file.snnu.net/res/20138/27/8ff10f36-11f9-4615-9ae2-a22700adafbc.pdf> (letöltve: 2022.12.13.)
- Bódi D. 2023. Igaz ez? - Tényleg megtanulhatsz angolul sorozatnézéssel és videojátékkal? *LEET Gaming Magazin*.
<https://leet.hu/2023/01/31/angol-nyelv-nyelvtanulas-videojatek-film-sorozat/> (letöltve: 2023.02.21.)
- Csizer K.–Dörnyei Z. 2002. Az általános iskolások idegennyelv-tanulási attitűdjei és motivációja. *Magyar Pedagógia*, 102(3): 333–353.
http://www.magyarpedagogia.hu/archive/mp102_3/csizer-dornyei-language_learning_attitudes_and_motivation_among_primary_school_children.pdf (letöltve: 2022.12.06.)
- Gardner, R. C. 2001. Integrative motivation and second language acquisition. In: Dörnyei Z.–Schmidt, R. (eds.): *Motivation and Second Language Acquisition*. Hawaii: University of Hawaii Press, 1–19.
https://books.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=7MELVJorM6AC&oi=fnd&pg=PA1&dq=gardner+2001&ots=4I84Hlg9AU&sig=cwz_TWEZIZPpkGMx-Zzq9WswBRs&redir_esc=y#v=onepage&q=gardner%202001&f=false (letöltve: 2023.03.20.)
- Halliwell, S. 2003. *Teaching English in the Primary Classroom*. London: Longman.
- Linck, J. A.–Kroll, J. F. – Sunderman, G. 2009. Losing Access to the Native Language While Immersed in a Second Language Evidence for the Role of Inhibition in Second-Language Learning. *Psychological Science*, 20(12): 1507–1515.
https://www.researchgate.net/publication/38082650_Losing_Access_to_the_Native_Language_While_Immersed_in_a_Second_Language_Evidence_for_the_Role_of_Inhibition_in_Second-Language_Learning (letöltve: 2023.02.05.)
- Pintér A. 2017. *Teaching Young Language Learners*. Oxford: OUP.
- Pléh Cs. 2003. Kritikus periódusok a nyelvvelsajátításban. In: Pléh Cs. (szerk.): *A természet és a lélek*. Budapest: Osiris Kiadó, 92–100.
<https://adoc.pub/queue/pleh-csaba-a-termeszet-es-a-lelek.html> (letöltve: 2022.12.13.)
- Réger Z. 1990/2002. *Utak a nyelvhez, Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest, második kiadás: Soros Alapítvány és MTA Nyelvtudományi Intézet.
http://www.nytud.hu/utak_a_nyelvhez/utak_reger.pdf (letöltve: 2022. 09. 28.)
- Spéderné Négyesi Zs. 2015. A motiváció jelentése és szerepe az idegen nyelvi órán. In: Bárdos J.–Csikósné Marton L.–Spéderné Négyesi Zs.–Spiczéné Bukovszki E.–Tóth É. (szerk.): *Nyelvtanulási stratégiák, tanulói autonómia: az elmélet és a gyakorlat összehangolása*. Eger: Líceum Kiadó, 33–47.
<https://docplayer.hu/8254202-Bardos-jeno-csikosne-marton-livia-spederne-negyesi-zsuzsanna-spiczene-bukovszki-edit-toth-eva.html> (letöltve: 2022.12.06.)
- Tough, J. 1985. Acquiring a second language in childhood. *Talk Two: Children Using English as a Second Language*, London: Onyx Press, 15-20.
- Varga L.–Schmercz I.–Lükő I.–Bosch M. 2006. *Kutatás-módszertan*. Bevezetés a pedagógiai induktív kutatás módszereibe és útmutató a szakdolgozat elkészítéséhez, Közoktatási Vezetők Képzéséért Oktatási és Nevelésfejlesztési Alapítvány. Budapest.

Informatikát mindenkinek! De hogyan? Felsőoktatási kihívások a tömegoktatásban

Krankovits Melinda

Széchenyi István Egyetem, Győr

Bevezetés (a tanulmány célja)

Az e-learning oktatási szemlélet elterjedésével számos olyan módszer van birtokunkban, amelyek sikeresen alkalmazhatóak a felsőoktatásban, a jó gyakorlatok beépíthetők a F2F oktatásba is. A BSc alapozó oktatás szinte minden szakon tartalmazza az informatikával kapcsolatos készségek elsajátítását. Nagy kihívás a nem informatika tudományterület képzéseinek ennek a tudásnak az átadása. Az a nullhipotézis, miszerint az informatikához minden Z generációs digitális bennszülött ért, megdőlni látszik a gyakorlati tapasztalatok alapján. A tanulmány egy alapozó informatika tárgy heti beszámolóinak eredményei, az alkalmazott Moodle keretrendszer statisztikái, illetve egy kapcsolódó kérdőíves felmérés alapján elemzi a gazdaságtudományi hallgatók digitális készségeit, tanulási szokásait és viselkedését (N=398). A tanulmány arra keresi a választ, hogy a digitális kompetenciák hangsúlyosan megjelennek-e az alapozó informatika oktatásban, valamint milyen a hallgatók e-készsége, milyen digitális tanulástámogatási eszközökkel segíthető hatékonyan a tanulás. A tanulmány hallgatói adatbázisokat és empirikus kutatást egyaránt használ.

1. Az alapfogalmak körülhatárolása

A diákok e-készségeinek fejlesztése kulcsfontosságú a digitális korban. Az e-készségek egy sor kompetenciát foglalnak magukban, többek között a digitális írástudást, az információs műveltséget, a kritikus gondolkodást és a digitális környezetben történő problémamegoldást. Ezek a készségek elengedhetetlenek ahhoz, hogy a diákok eligazodjanak a digitális környezetben, részt vegyenek az online tanulásban, és sikeresek legyenek a digitális munkahelyen. A kutatások hangsúlyozzák, hogy a felsőoktatási intézményeknek be kell építeniük az e-készségek fejlesztését a tanterveikbe, és támogatást kell nyújtaniuk a hallgatóknak digitális kompetenciáik fejlesztéséhez (Torres et al. 2020).

A *digitális kompetenciák* az információs és kommunikációs technológiák (IKT) használatához szükséges készségeket foglalják magukban. Az IKT-k használata az oktatásban és a munkahelyen is egyre fontosabbá válik. Az Európai Bizottság által kidolgozott „European Digital Competence Framework for Citizens” keretrendszer szerint az IKT-kompetenciák öt területet foglalnak magukban:

1. Információ gyűjtése, felhasználása, tárolása: Az információk megszerzése, értelmezése és értékelése az interneten és más digitális forrásokon keresztül. Az információk tárolása és szervezése a digitális eszközökön.
2. Digitális, internet alapú kommunikáció: Az interneten keresztül történő kommunikáció, beleértve az e-mailt, a közösségi média platformokat és a videokonferenciákat.
3. Digitális tartalmak létrehozatala: Digitális tartalmak létrehozása, szerkesztése és megosztása, beleértve a szöveget, a képeket, a videókat és az audiót.

4. Problémamegoldás, gyakorlati alkalmazás: A digitális eszközök használata problémák megoldására és gyakorlati feladatok elvégzésére.
5. IKT biztonság: Az IKT biztonságának megértése és az online biztonságos viselkedési normák betartása.

Az IKT-kompetenciák fejlesztése kulcsfontosságú az oktatásban ahhoz, hogy a diákok felkészültek legyenek a jövő munkahelyeire. A digitális kompetenciák fejlesztése segíthet a diákoknak abban, hogy jobban megértsék az információt, hatékonyabban kommunikáljanak, kreatívabbak legyenek a tartalom létrehozásában és hatékonyabban oldják meg a problémákat. A digitális kompetenciák fejlesztése nem csak a diákok számára fontos, hanem az oktatók számára is. Az oktatók számára fontos, hogy megértsék az IKT-kompetenciák fontosságát, és hogyan lehet ezeket hatékonyan beépíteni az oktatásba²⁴.

Az ESCO²⁵ (European Skills, Competences, Qualifications and Occupations – Európai készségek, kompetenciák, képesítések és foglalkozások) értékes forrás a kompetenciafejlesztéshez az informatika területén. Az ESCO átfogó keretet biztosít az európai készségek, kompetenciák, képesítések és foglalkozások megértéséhez és kategorizálásához. Ez egy nagy adatgyűjtemény, amely számos információt kínál a munkaerő-tervezéssel, a kompetenciakörzökkel és a foglalkozási profilalkotással kapcsolatban (Barabasch et al. 2021). Az ESCO referenciapontként használható az informatika területén szükséges készségek és kompetenciák összehangolásához a munkaerőpiac igényeivel.

Az ESCO egyik legfontosabb előnye, hogy képes megkönnyíteni a szakképzési politikák és gyakorlatok átadását a szakképzésben. Az ESCO alkalmazásával a politikai döntéshozók és az oktatók azonosíthatják a munkaerőpiacon keresett készségeket és kompetenciákat, és olyan oktatási programokat tervezhetnek, amelyek igazodnak ezekhez a követelményekhez. Ez biztosítja, hogy a diplomások az informatikai ipar igényeinek kielégítéséhez szükséges készségekkel rendelkezzenek.

Az ESCO döntő szerepet játszik a munkaerőpiac és a felsőoktatási intézmények közötti szakadék áthidalásában is. Az ESCO-keretrendszeren alapuló tanulási eredmények kialakításával a felsőoktatási intézmények biztosíthatják, hogy programjaik összhangban legyenek az informatika területén a munkáltatók által megkövetelt készségekkel és kompetenciákkal (Icociu et al. 2019). Ez elősegíti a végzetek foglalkoztathatóságának javítását, és biztosítja, hogy a pályafutásuk sikeréhez szükséges készségekkel rendelkezzenek.

A digitális készségek és az ESCO-kompetenciák szorosan kapcsolódnak egymáshoz, mivel a digitális készségek az ESCO-keretrendszerben felvázolt kompetenciák alapvető összetevői.

A Laar és társai által végzett szisztematikus szakirodalmi áttekintés szerint szoros kapcsolat van a 21. századi készségek és a digitális készségek között. A digitális készségek a 21. századi készségek egyik részhalmozának tekinthetők, amelyek a digitális korban való boldoguláshoz szükséges képességek egész sorát foglalják magukban. A tanulmány kiemeli a digitális készségek fontosságát különböző területeken, többek között az oktatásban, a foglalkoztatásban és a társadalmi életben (Laar et al. 2017).

Az oktatással összefüggésben az ESCO-keretrendszer tájékoztathat a digitális kompetenciához kapcsolódó tanítási kompetenciák meghatározásáról (Ayranci–Başkan 2021). Mivel a digitális kompetenciák egyre fontosabbá válnak az oktatási környezetben, a pedagógusok számára kulcsfontosságú, hogy rendelkezzenek a digitális technológiák tanítási gyakorlatukba való hatékony integrálásához szükséges kompetenciákkal. Az ESCO-keretrendszer iránymutatást adhat a kompetenciák azonosításához és fejlesztéséhez, biztosítva, hogy a pedagógusok felkészültek legyenek a modern osztályterem digitális követelményeinek való megfelelésre.

²⁴ <https://epale.ec.europa.eu/hu/blog/az-oktato-digitalis-kompetencianak-merese-es-fejlesztese-felsooktatásban>

²⁵ <https://esco.ec.europa.eu/hu/about-esco>

2. Szakirodalmi áttekintés

Az eLearning jelentős erővé vált a felsőoktatásban, átalakítva a tanítás és a tanulás különböző aspektusait. Az oktatás marginális formájából a hagyományos szemtől szembeni oktatás általánosan elfogadott alternatívájává fejlődött (Connolly–Stansfield, 2006). A COVID-19 világjárvány tovább gyorsította az eLearning elterjedését a felsőoktatásban, a válság idején a vészhelyzeti eLearning az egyetemek mentőövéné vált (Müller et al. 2021; Krankovits 2021). A felsőoktatásnak a világjárvány miatt bekövetkezett biztonságossá válása a pandémia utáni pedagógiára nézve is következményekkel járt, ami hangsúlyozta a hatékony eLearning stratégiák szükségességét (Murphy 2020).

A felsőoktatásban használt egyik népszerű tanuláskezelő rendszer (LMS) a Moodle. A Moodle-t széles körben használják tanításra és tanulásra, és egyre több kutatás foglalkozik trendjeivel és hatékonyságával (Gamage et al. 2022). A Moodle-alapú tanulás rugalmasságot kínál, így a felsőoktatás jobban alkalmazkodik a tanulók igényeihez (Aikina–Bolsunovskaya 2020). Hatékony platformot biztosít az innovatív politikák megvalósításához a felsőoktatási intézményekben (Zabolotniaia et al. 2020).

Konkrét tantárgyak, például az informatikai rendszerek tanítása keretében a játékalapú eLearning technológiákat a tanítás során felmerülő nehézségek leküzdésére használják. Ezek a technológiák interaktív és magával ragadó tanulási élményt nyújtanak, fokozva a tanulók elkötelezettségét és megértését.

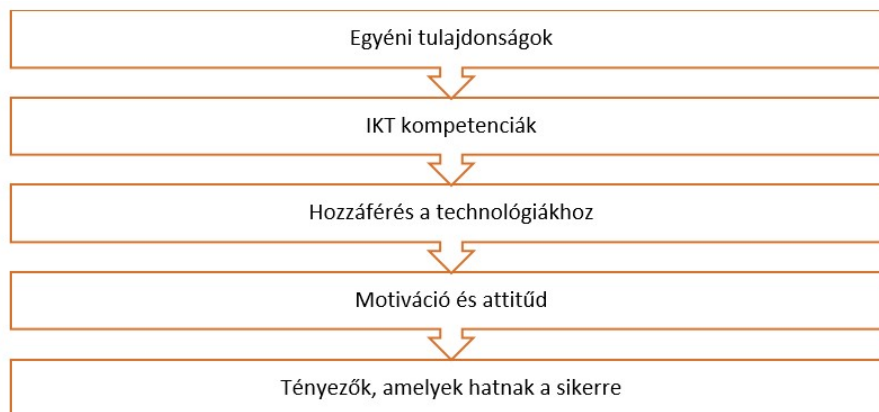
A hallgatók e-készségeiről, a Z generációról és az ezredfordulósokról szóló szakirodalom betekintést nyújt e korszak digitális kompetenciáiba és jellemzőibe a felsőoktatásban.

A Z generáció, az 1990-es évek közepe és a 2010-es évek eleje között született egyénekre utal. Őket digitális bennszülötteknek tekintik, mivel úgy nőttek fel, hogy a technológia életük szerves részét képezi. A kutatások szerint a Z generáció erős digitális készségekkel rendelkezik, és otthonosan mozog a különböző digitális eszközökkel és platformokkal. Ügyesek a multitasking-ben, előnyben részesítik az interaktív és vizuális tanulási élményeket, és értékelik a személyre szabott és rugalmas tanulási környezeteket (Chillakuri–Mahanandia 2018; Kulcsár 2020).

Kövecsesné így fogalmaz: „Az *ingerfalók* jelzővel is illetett generáció kisgyermek korától kezdődően rengeteg ingerrel, információval találkozik. Ez az ingerküszöb eltolódásához is vezet, mely a tanulási motiváció változását is magával hozza. Többek között ennek is következménye a monotóniatűrés csökkenése, és az információs türelmetlenség” (Kövecsesné 2020: 106).

Az ezredfordulósok, más néven az Y-generáció, az 1980-as évek eleje és az 1990-es évek közepe között született egyénekre utal. Ők voltak az első generáció, amely tanúja volt a digitális technológia gyors fejlődésének. Tanulmányok szerint az Y-generáció magas szintű digitális írástudással rendelkezik, és jártas a digitális eszközök kommunikációra, információkeresésre és együttműködésre való használatában. Arról is ismertek, hogy előnyben részesítik a tapasztalati és gyakorlatias tanulási megközelítéseket (Chillakuri–Mahanandia 2018).

Ez a fajta készség a szakirodalomban úgy jelenik meg, mint önhatékonyság a technológia használatára, vagyis *e-Readiness* (1. ábra).

1. ábra: A hallgatói önhatékonyság dimenziói (Iglaz–Gülbahar 2016: 173 alapján)

Mind a Z, mind az Y generációról megállapították, hogy pozitívan viszonyulnak az e-tanuláshoz és az online platformokhoz. Nagyra értékelik az e-tanulás nyújtotta kényelmet, rugalmasságot és hozzáférhetőséget (Mtebe–Raphael 2018). Fontos azonban megjegyezni, hogy ezeken a generációkon belül is léteznek egyéni különbségek, és nem minden diák rendelkezik azonos szintű e-készségekkel vagy az e-tanulással kapcsolatos preferenciákkal (Hyttinen et al. 2023).

A Moodle tanulásmenedzsment rendszer (LMS) a felsőoktatásban széles körben használt platform az online kurzusok nyújtására és a tanulási tevékenységek kezelésére. Különböző funkciókat és eszközöket kínál az e-tanulás támogatására, például tartalomkezelést, vitafórumokat, értékelési eszközöket és kollaboratív tevékenységeket (Simanullang–Rajagukguk 2020). Tanulmányok vizsgálták a Moodle hatékonyságát a diákok tanulási tapasztalatainak és eredményeinek javításában. A Moodle-alapú tanulásról megállapították, hogy fokozza a diákok elkötelezettségét, motivációját és tanulmányi eredményeit (Fatimah 2022).

Valójában az online tanulási környezetekről szóló tanulmányok feltárják a motiváció és a teljesítmény, a siker és a lemorzsolódás közötti kapcsolatot.

A felsőoktatásban a lemorzsolódási arányok jelentős aggodalomra adnak okot, és a lemorzsolódáshoz hozzájáruló tényezők megértése kulcsfontosságú a hallgatói visszatartás javítása szempontjából. Számos tanulmány vizsgálta a felsőoktatási lemorzsolódás témáját, és azonosította a lemorzsolódási arányt befolyásoló különböző tényezőket.

A lemorzsolódás tekintetében mindenképpen érdemes megemlíteni általánosságban Tinto (2006) vagy Brunson–Davies (2000), illetve a mi konkrét földrajzi területünkön Pusztai G. és társai (2019) vizsgálatát és elemzését.

Az egyik alaposan vizsgált tényező a motiváció. Nesje–Wiers–Jenssen (2023) tanulmányt végzett a kezdeti motivációról és megállapították, hogy a hallgatók kezdeti motivációja döntő szerepet játszik a lemorzsolódásra vonatkozó döntésükben. Azok a hallgatók, akiknek hiányzik a motivációjuk, nagyobb valószínűséggel hagyják abba a tanulmányaikat, mint azok, akik motiváltak a sikerre.

Meyer–Strauß (2019) egy tanulmánya azt vizsgálta, hogy a szakterület nemek szerinti összetétele milyen hatással van a felsőoktatási hallgatók lemorzsolódására. Azt találták, hogy azok a hallgatók, akik stabil interakciókat ápolnak a diáktársaikkal és az oktatókkal, kisebb valószínűséggel hagyják el a szakot. A diáktársakkal való barátságok és az oktatói támogatás társadalmi jutalomként működhetnek, és hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az egyén értékelje a felsőoktatás folytatásának költségeit és hasznát.

Grau–Valldosera és munkatársai (2018) a távoktatásban való lemorzsolódásra összpontosított, ahol a hagyományos felsőoktatáshoz képest magasabb a lemorzsolódási arány. Kiemelik a távoktatásban történő lemorzsolódás kezelésének fontosságát a hallgatói visszatartás javítása érdekében. Krankovits–Szörényiné (2018) rávilágít, hogy felnőttoktatásnál jellemző

elektronikus kommunikáció nyújtotta előnyök ellenére magas a területi koncentráció, a lemorzsolódásban mégis érzékelhető a különbség.

Az intézményi tényezők, például a családi és társadalmi hálózatok, az iskolai struktúra és szervezet, valamint a szakpolitikai beállítások szintén hozzájárulnak a lemorzsolódási arányokhoz. Aarkrog és munkatársai (2018) bemutatják a lemorzsolódást és a befejezést befolyásoló tényezők konceptuális modelljét, kiemelve az egyéni jellemzők, az intézményi kontextus, a diszpozíciók és az eredmények fontosságát a lemorzsolódási arányok megértésében.

Összességében a felsőoktatási lemorzsolódás összetett kérdés, amelyet különböző tényezők befolyásolnak, többek között a motiváció, a társadalmi interakciók, az intézményi tényezők és az önszabályozó magatartás. Ezeknek a tényezőknek a kezelése segíthet a hallgatói visszatartás javításában és a lemorzsolódási arányok csökkentésében.

A szakirodalom kiemeli a Z és Y generáció digitális kompetenciáit és preferenciáit a felsőoktatásban. Mindkét generáció erős e-képességekkel rendelkezik, és pozitívan viszonyul az e-tanuláshoz. Az e-készségek fejlesztése kulcsfontosságú ahhoz, hogy a hallgatók boldogulni tudjanak a digitális korban. A Moodle LMS népszerű platform, amely támogatja az e-tanulást, és bizonyítottan növeli a hallgatók elkötelezettségét és tanulmányi eredményeit.

3. A kutatás módszertana

3.1. Adatgyűjtés és elemzési módszerek

Az adminisztratív adatbázisok (Neptun, Moodle, Impera) elemzése segíthet egy általános képet kapni a hallgatókról, de a folyamatok mögött húzódó motivációkra, attitűdökre elsősorban a kvalitatív vizsgálat és az online adatfelvétel kérdései derítettek fényt. A hallgatók tanulási szokásainak, és attitűdjeinek megértéséhez kérdőíves kutatást végeztem. Az empirikus kutatás intézményi szinten történt a gazdaságtudományi szakos, „*Bevezetés a számítógépek használatába*” tárgyat hallgatók körében a Széchenyi István Egyetemen, 2022 első felében (április–június között), online kérdőíves lekérdezéssel. Végül 320 válasz érkezett, ami 80% kitöltöttséget jelent. A vizsgálatomban szereplő adatok feldolgozása és összesítése a Microsoft Excel 2016-os verziójával történt. Az elemzések elkészítéséhez az SPSS 24-es verzióját használtam (leíró statisztika, khi-négyzet teszt, keresztábra elemzés, független mintás T próba).

A tanulmányban a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

K1: A digitális kompetenciákat hangsúlyosan szerepeltetik-e az alapozó informatika tárgyak tematikájában?

Erre a kérdésre a tematika, a heti tananyagokban elvárt digitális kompetenciák leírása adhatnak választ.

K2: Milyen szinten teljesítenek a Z generáció tagjai az alapvető digitális készségek terén a beszámolók eredményei alapján?

K3: Van-e összefüggés a vizsga minta tanulmányozása és a későbbi eredmény között?

K4: Milyen digitális tanulástámogatási eszközökkel segíthető hatékonyan a tanulás? (avagy a lemorzsolódás csökkentése?)

Az adatgyűjtés, elemzés és a kutatási kérdések kapcsolata az alábbi táblázatban olvasható (1. sz. táblázat).

Adatbázis	Elemzés (kutatási kérdés)
Hallgatói adatbázis: MOODLE, N=~400	Online kurzusok adatainak statisztikai elemzése (létszámok, időpontok, kurzus tevékenység). K1, K3
Zárthelyi eredmények: IMPERA, N=397	Heti beszámolókat eredményeinek vizsgálata. K1, K2, K3
Kérdőíves adatok: saját adatbázis, N=320	A tárgyat hallgatók körében készült online felmérés azon kérdéseinek vizsgálata, amelyek a tanulási szokásokkal, eszközhasználattal kapcsolatosak. K4

1. táblázat: Az adatbázisok és a hozzájuk tartozó elemzési módszerek, kutatási kérdések
 Forrás: saját szerkesztés

4. Eredmények

4.1. Adatok leíró elemzése

A vizsgálat tárgyát adó alapozó informatika tárgyat minden gazdaságtudományi képzési területen oktatják, jelentős létszámban, több mint 400 hallgatónak évente. A beszámolókat kitöltő hallgatókra koncentrálva, a minta elemszáma 397 fő, jelenős részük (68,5%) alapképzésen vesz részt. A szakok eloszlását a 2. táblázat tartalmazza. A nemek eloszlása nem kiegyenlített, mint ahogy várható volt, a nők vannak többen (58,7%).

Képzési szint, N = 397		létszám	százalék
	alapképzés (BA/BSc/BProf)	272	68,5
	egységes, osztatlan képzés	1	0,3
	felsőoktatási szakképzés	124	31,2
Szak, N = 397		létszám	százalék
	Gazdálkodási és menedzsment	152	38,3
	Kereskedelem és marketing	58	14,6
	Kereskedelem és marketing - Marketingkommunikáció szakirány	24	6,0
	Kereskedelem és marketing - Logisztika szakirány	36	9,1
	Környezetmérnöki	11	2,8
	Közösségszervezés	1	0,3
	Mérnök-tanár	1	0,3
	Nemzetközi tanulmányok	23	5,8
	Turizmus-vendéglátás	54	13,6
	Turizmus-vendéglátás - Turizmus szakirány	22	5,5
	Turizmus-vendéglátás - Vendéglátás szakirány	15	3,8
Nem, N = 397		létszám	százalék
	Férfi	164	41,3
	Nő	233	58,7

2. táblázat: Leíró adatok elemzése
 Forrás: saját szerkesztés

4.2. A tárgy bemutatása és kapcsolata a digitális kompetenciákkal

A felsőoktatásban az adminisztratív adatbázisok elemzése nagyon hasznos lehet, rengeteg adat áll rendelkezésre a hallgatók eredményeiről, előre haladásáról. Hatalmas adatvagyonon ülnek a kutatók, amit még csak érintőlegesen használnak fel. Ezek mellett a mintatantervekben szereplő tárgyak leírásai és egymásra épülése is jellemezheti a kimeneti követelmények (KKK, kompetenciák) és a munkaerőpiac megfelelő kapcsolatát.

A vizsgálat a „Bevezetés a számítógépek használatába” tárgy olyan elemeit vette célkeresztbe, ahol kézzel foghatóan digitális kompetenciákat tesztelünk a feladatok megoldása közben. Ilyen a 2. heti (Operációs rendszerek, PC-k, fájlkezelés) és a 4. heti (Google alkalmazások) tananyagrésze. A következő táblázat összefoglalja a két tananyag elvárt kimeneti kompetenciát, a feladatlapok elején megtalálható módszertani leírás alapján, illetve a hozzájuk köthető digitális (és ESCO) kompetenciákat. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a tananyag valóban épít ezekre a fontos elemekre, nemcsak a KKK-nak felel meg, de a munkaerőpiaci szempontoknak is.

A felsorolt ESCO kompetenciák bővebb leírása megtalálható az Európai Unió szabványban: (<https://esco.ec.europa.eu/hu/classification/skills>).

- *S5.0 – számítógéppel végez munkát*
Számítógépek és egyéb digitális eszközök használata IKT-szoftverek és infrastruktúra fejlesztésére, telepítésére és karbantartására, valamint adatok böngészésére, keresésére, szűrésére, rendszerezésére, tárolására, visszakeresésére és elemzésére, másokkal való együttműködésre és kommunikációra, új tartalmak létrehozására és szerkesztésére.
- *S5.5 - digitális adatokhoz fér hozzá és digitális adatokat elemez*
Digitális eszközök használata adatok, információk és digitális tartalmak böngészésére, keresésére, szűrésére, rendszerezésére, tárolására, visszakeresésére és elemzésére, másokkal való együttműködésre és kommunikációra, valamint új tartalmak létrehozására és szerkesztésére.
- *S5.6 - digitális eszközöket használ együttműködéshez, tartalom létrehozásához és problémamegoldáshoz*
IKT-szoftverek és -hardverek használata másokkal való együttműködésre és kommunikációra, új tartalmak létrehozására és szerkesztésére (a szövegszerkesztéstől a képekig és videókig), valamint koncepcionális, technikai és gyakorlati problémák megoldására.

tananyagrészt	leírás	digitális kompetencia	ESCO kompetencia
Operációs rendszerek, PC-k, fájlkezelés	Mappák létrehozása. Fájlok másolása, törlése, áthelyezése, átnevezése. Fájlok attribútumainak módosítása. Fájlkeresés. Fájlok és mappák összehasonlítása. Nagyméretű fájlok darabolása. Fájlok és mappák tömörítése.	Információ gyűjtése, felhasználása, tárolása	S5.0 – számítógéppel végez munkát S5.5 – digitális adatokhoz fér hozzá és digitális adatokat elemez
Google alkalmazások	Képkeresés, hangkeresés. Fordítóprogramok. Online térképek. Nagy fájlok megosztása, közös dokumentumok szerkesztése. Webes űrlapok, kérdőívek készítése. Naptár. E-mail küldés. Plágiumkereső szoftverek használata.	Digitális tartalmak létrehozatala Problémamegoldás, gyakorlati alkalmazás	S5.5 – digitális adatokhoz fér hozzá és digitális adatokat elemez S5.6 – digitális eszközöket használ együttműködéshez, tartalom létrehozásához és problémamegoldáshoz

3. táblázat: Az elemzésbe bevont, két kiemelt terület kapcsolata a digitális kompetenciákkal
 Forrás: saját szerkesztés

A konkrét tevékenységek és a kompetenciák összekapcsolása a közeljövőben minden tantárgyra kiterjedően meg kellene, hogy legyen a tantervi mátrixok részeként, erre készülni kell a döntéshozóknak.

4.3. ZH-eredmények és a Moodle-adatok vizsgálata

A digitális kompetenciák azonosítása után érdemes megvizsgálni a K2 kérdést, milyen eredménnyel szerepelnek ezeken a teszteken az elemzésbe bevont hallgatók? Jobban teljesítenek-e azok, akik a Moodle-adatok szerint a ZH előtt bizonyítottan meg is nézték, letöltötték a ZH-mintát?

A 2. beszámoló eredményénél összevetve a Moodle-kurzus tevékenységgel azt látjuk, hogy a hallgatók jelentős része (74%-a) megnézte a mintát, és ők jobb eredményt értek el a beszámolón (4,59 pont). A független mintás T próba pontosabb eredményt ad a 4. táblázatban.

Group Statistics					
minta02_nezett		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
pontszam_02	0	98	3,84	1,936	0,196
	1	275	4,59	2,388	0,144

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
pontszam_02	assumed	10,470	0,001	-2,821	371	0,005	-0,756	0,268	-1,283	-0,229
	not assumed			-3,113	208,999	0,002	-0,756	0,243	-1,235	-0,277

4. táblázat: A 2. beszámoló eredményei a kurzustevékenység tükrében

Forrás: saját szerkesztés

A $p < 0,05$ ezért a pontszám szórása egyenlő a két alapsokaságban. Vagyis azok körében, akik részt megnézték a mintát, illetve azok körében, akik nem nézték meg a pontszám szórása egyenlő. Tehát az alsó sorban található t érték szignifikancia szintjét kell vizsgálnunk a továbbiakban. Ez pedig 0,002, ami $< 0,05$ tehát a két csoport átlagai közti különbség szignifikáns. Azaz mondhatjuk, hogy a jobb pontszámúak nagyobb arányban nézték meg a mintát.

2. ábra: Pontszámok eloszlása 2. beszámoló

Forrás: saját szerkesztés

Ugyanez az eredmény a 4. beszámoló esetében, bár az eltérés kisebb. A mintát megnéző hallgatók átlageredménye 7,32 pont, szemben a többiek 6,95-ös átlagával.

Group Statistics					
minta04_nezett		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
pontszam_04	0	79	6,95	2,490	0,280
	1	305	7,32	2,494	0,143

5. táblázat: A 4. beszámoló eredményei
 Forrás: saját szerkesztés

3. ábra: Pontszámok eloszlása 4. beszámoló
 Forrás: saját szerkesztés

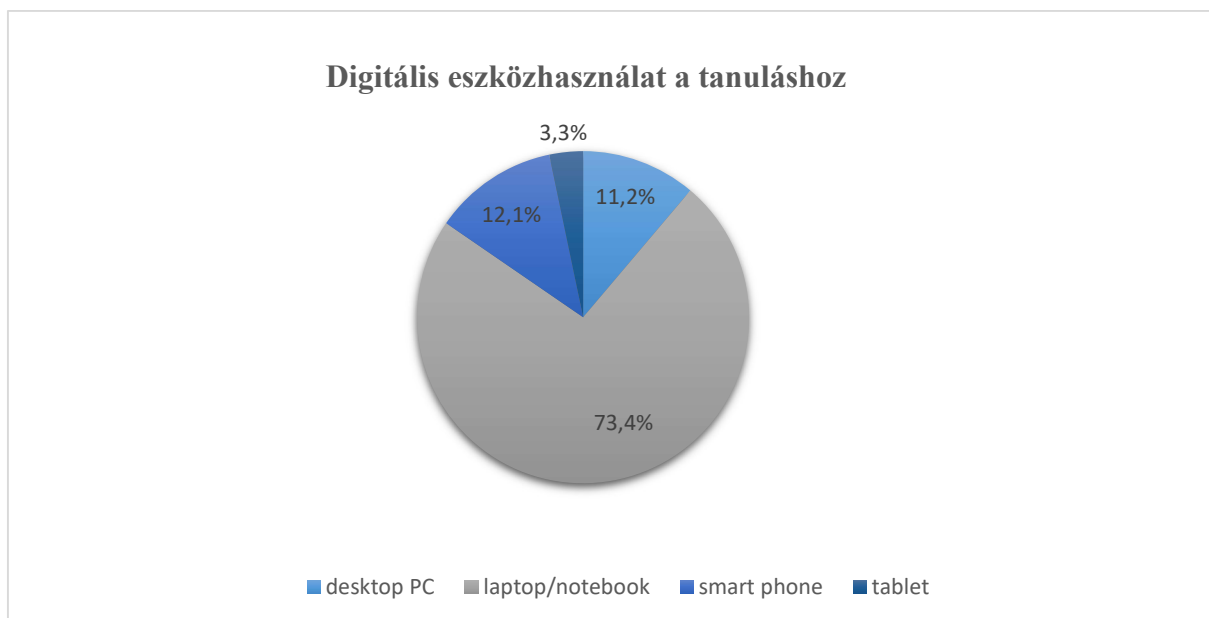
A hallgatók nem teljesítenek kiemelkedően az e-készségek terén, a digitálistartalom-megosztás és a problémamegoldás sokaknak okoz gondot (28% ért el alacsony, 1-6 pontszámot). Ennél meglepőbb az adatok rendszerezéséhez, elemzéséhez fűződő digitális készségek hiánya, a 2. beszámolón a hallgatók 78%-a szerzett alacsony (1-6) pontot. Fontos lenne tudatosítani, hogy ezek a készségek az összes többi tárgy elsajátítására is jelentős hatással vannak, az adatelemzés készsége éppen olyan fontos, mint a digitális kommunikáció.

4.4. Kérdőíves adatok elemzése

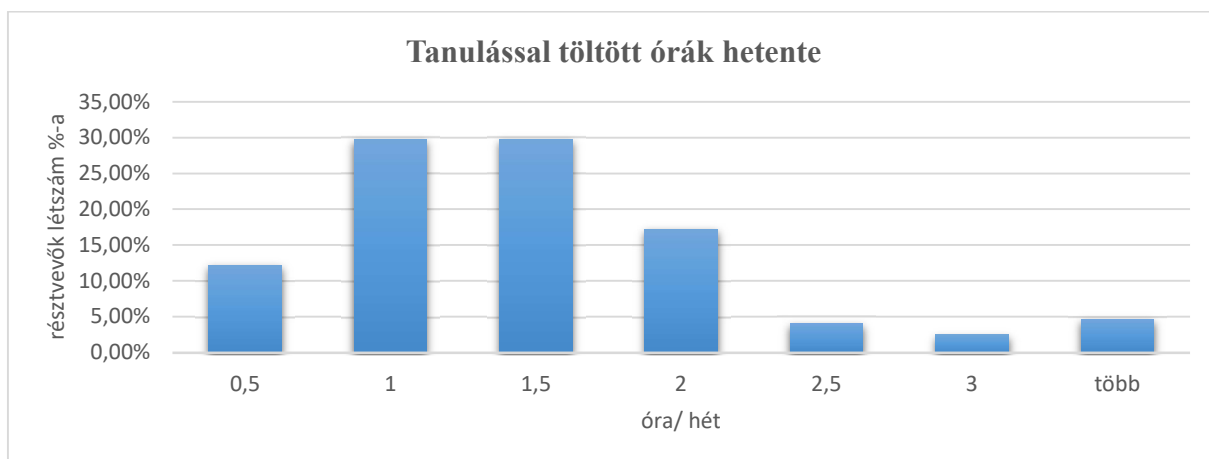
A kérdőíves felmérésből, amely a hallgatók e-learning rendszerrel való elégedettségét, a tananyag elemeit, eszközhasználatot és tanulási szokásokat vizsgálta, csak ez utóbbi néhány elemet emeljük be ebbe a tanulmányba a digitális készségekkel összefüggésben.

Alapvetően elmondható a kurzus adatokból, hogy a kurzus eredmények javulnak a folyamatos számonkéréssel, ezt most olyan aspektusból vizsgáltuk, hogy a két beszámoló is ilyen óra végi, rövid teszt eredménye. A sokféle tananyagelem közül a legjobban kedveltek a videós oktatóanyagok (62,81%), ezt követik a pdf tananyagok a második helyen (26,56%).

Eszközhasználatra jellemző a laptophasználat (74%-ban). Nagy részük előre megtervezi a tanulással eltöltött idejét, tudatos, és nem közvetlenül a vizsga előtt (reggel 13%, néhány órával előtte 6%) készül.

4. ábra: Eszközhasználat
Forrás: saját szerkesztés

5. ábra: Tanulási idő
Forrás: saját szerkesztés

6. ábra: Tanulási szokások vizsgálata
Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

Az ESCO a munkaerő-tervezésben és az oktatásban való felhasználásán kívül más területeken is hasznosítható, például az európai munkaerő-felmérés, a munkaadói felmérések és az európai készségfejlesztési keretrendszerek (Barabasch et al. 2021). Ezek az erőforrások értékes betekintést nyújtanak a munkaerőpiac jelenlegi helyzetébe és az informatika területén keresett készségekbe és kompetenciákba. Ezen erőforrások felhasználásával a politikai döntéshozók és az oktatók megalapozott döntéseket hozhatnak az informatikai munkaerő fejlesztésével kapcsolatban.

Mint láhattuk, a digitális készségek és az ESCO-kompetenciák összekapcsolódnak, a digitális készségek az ESCO-keretrendszerben felvázolt kompetenciák létfontosságú összetevői. Az ESCO-keretrendszer elismeri a digitális kompetenciák jelentőségét különböző területeken, többek között a munkaerőpiacon, az oktatásban és a társadalom egészében. Azáltal, hogy a digitális készségek beépülnek a különböző szakmákhoz szükséges kompetenciákba, az ESCO-keretrendszer biztosítja, hogy az egyének rendelkezzenek a digitális korban való boldoguláshoz szükséges képességekkel.

Az eLearning, beleértve a Moodle mint LMS használatát is, a felsőoktatás szerves részévé vált. A COVID-19 világjárványhoz hasonló vészhelyzetek során értékes eszköznek bizonyult, mivel rugalmasságot és hozzáférhetőséget biztosít a hallgatók és az oktatók számára (Müller et al. 2021). Az eLearninggel és a Moodle-lal kapcsolatos kutatások továbbra is vizsgálják annak hatékonyságát, tendenciáit és motiváló tényezőit, hozzájárulva a felsőoktatásban a tanítás és a tanulás javításához (Gamage et al. 2022; Aikina–Bolsunovskaya 2020; Zabolotniaia et al. 2020).

A sokféle tananyagelem szerepeltetése (különös tekintettel a vizsgamintákra) a Moodle-rendszerben nemcsak, hogy indokolt, de jó hatással van a hallgatók eredményességére.

Irodalom

- Aarkrog, V.–Wahlgren, B.–Larsen, C.–Mariager-Anderson, K.–Gottlieb, S. 2018. Decision-making processes among potential dropouts in vocational education and training and adult learning. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 5(2), 112–129.
- Aikina, T.–Bolsunovskaya, L. 2020. Moodle-based learning: motivating and demotivating factors. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Ijet)*, 15(02), 239.
- Ayranci, B.–Başkan, A. 2021. “competence areas” as a new notion instead of teacher competencies. *Education Quarterly Reviews*, 4(2).
- Barabasch, A.–Bohlinger, S.–Wolf, S. 2021. Reconstructing policy transfer in adult and vocational education and training. *Research in Comparative and International Education*, 16(4), 339–360.
- Brunsdon, V.–Davies, M. 2000. Why do HE students drop out? A test of Tinto’s model. *Journal of Further and Higher Education*, 24(3), 301–310.
- Chillakuri, B.–Mahanandia, R. 2018. Generation z entering the workforce: the need for sustainable strategies in maximizing their talent. *Human Resource Management International Digest*, 26(4), 34–38.
- Connolly, T.–Stansfield, M. 2006. Using games-based elearning technologies in overcoming difficulties in teaching information systems. *Journal of Information Technology Education Research*, 5, 459–476.
- Fatimah, S. 2022. Moodle integration intervention in virtual classroom and academic flow on university students’ achievement in writing. *Theory and Practice in Language Studies*, 12(10), 2182–2190.
- Gamage, S.–Ayres, J.–Behrend, M. 2022. A systematic review on trends in using moodle for teaching and learning. *International Journal of Stem Education*, 9(1).
- Grau-Valldosera, J.–Minguillón, J.–Blasco-Moreno, A. 2018. Returning after taking a break in online distance higher education: from intention to effective re-enrollment. *Interactive Learning Environments*, 27(3), 307–323.
- Hyytinen, H.–Tuononen, T.–Braun, E. 2023. Editorial: generic skills in higher education. *Frontiers in Education*, 8.
- Icociu, V.–Postavaru, N.–Costoiu, M.–Dobrescu, T.–Silvestru, C. 2019. Competences between labor market and higher education through esco. *Informatica Economica*, 23(4/2019), 89–100.
- Ilgaz, H.–Gülbahar, Y. 2016. A Snapshot of Online Learners: e-Readiness, eSatisfaction and Expectations, *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 16(2).
- Krankovits M.–Szörényiné K. I. 2018. Eltűnik-e a tér a távoktatással? *Tér-Gazdaság-Ember*, 6(2): 51–66.
- Krankovits M. 2021. „Komfortzónán kívül” – felsőoktatási tapasztalatok a koronavírus okozta expanziós időszakban. Megjelent: „*Kizökkent világ*” Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem “normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka. 213–225.
- Kövecsesné Gösi V. 2020. Supporting the learning of teaching students with digital tools. *Journal of Applied Technical and Educational Sciences*, 10(4), 105–124.
- Kulcsár N. 2020. Motivation Factors for Generation Z in Higher Education In: Uukkivi A.–Brown K.–Lopes A. P.–Soare, F. (eds.): *Developing Technology Mediation in Learning Environments*. Hershey (12) 206–220.
- Laar, E.–Deursen, A.–Dijk, J.–Haan, J. 2017. The relation between 21st-century skills and digital skills: a systematic literature review. *Computers in Human Behavior*, 72, 577–588.
- Meyer, J.–Strauß, S. 2019. The influence of gender composition in a field of study on students’ drop-out of higher education. *European Journal of Education*, 54(3), 443–456.

- Mtebe, J.–Raphael, C. 2018. Key factors in learners' satisfaction with the e-learning system at the university of dar es salaam, tanzania. *Australasian Journal of Educational Technology*, 34(4).
- Müller, A.–Goh, C.–Lim, L.–Gao, X. 2021. Covid-19 emergency elearning and beyond: experiences and perspectives of university educators. *Education Sciences*, 11(1), 19.
- Murphy, M. 2020. Covid-19 and emergency elearning: consequences of the securitization of higher education for post-pandemic pedagogy. *Contemporary Security Policy*, 41(3), 492–505.
- Nesje, K.–Wiers-Jenssen, J. 2023. Initial motivation and drop-out in nursing and business administration programmes. *Tertiary Education and Management*, 29(1), 25–39.
- Pusztai G.–Fenyves H.–Szigeti F.–Pallay K. 2019. Dropped-out Students and the Decision to Drop-out in Hungary. *Central European Journal of Educational Research*, 1(1), 31–40.
- Simanullang, N.–Rajagukguk, J. 2020. Learning management system (lms) based on moodle to improve students learning activity. *Journal of Physics Conference Series*, 1462(1), 012067.
- Tinto, V. 2006. Research and practice of student retention: what next?. *Journal of College Student Retention Research Theory & Practice*, 8(1), 1–19.
- Torres, P.–Coscolluela, C.–Orús, M.–Sierra-Sánchez, V. 2020. The technological challenge facing higher education professors: perceptions of ict tools for developing 21st century skills. *Sustainability*, 12(13), 5339.
- Zabolotniaia, M.–Cheng, Z.–Dorozhkin, E.–Лыжин, А. 2020. Use of the lms moodle for an effective implementation of an innovative policy in higher educational institutions. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Ijet)*, 15(13), 172.

Bihar megyei cigány diákok oktatása

Pălcuț-Bereczki Andrea-Brigitta

**Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola,
Eger**

Bevezetés

Kutatások és tapasztalatok azt mutatják, hogy a pedagógusok egy része nem akar megkülönböztető jelet tenni a cigány diákjaira, éppen ezért egyenlően kezeli őket a magyar diákokkal. Ami azt jelenti, hogy módszereiket a magyarságukból fakadó élettapasztalatok határozzák meg. Éppen ezért nagyon gyakran a tanórák sikertelenek, a tanárokat és diákokat egyaránt kudarcok érik. Az említett eredmények, a saját tapasztalatok, valamint a téma kifejtésének hiányossága Bihar megyében késztettek arra, hogy foglalkozzák a roma oktatással.

Tanulmányomban igyekeztem felvázolni a roma oktatás helyzetét Romániában, összegezni az eddigi kutatások eredményeit, összegyűjteni a romák oktatására vonatkozó pedagógiai tapasztalatokat, illetve alkalmazható módszereket ajánlani pedagógustársaimnak.

1. Elméleti háttér

1.1. Roma kisebbség Romániában

A 2022-es népszámlálás adatai arra mutatnak rá, hogy Románia lakosságát körülbelül húsz millió fő alkotja, amelyben 18 kisebbségi népcsoport található. 3,44% -át a roma lakosság teszi ki. Számszerűen 569477 személy vallotta magát cigánynak, de nem hivatalos adatok szerint ez a szám elérheti akár a kétmillió főt is. Bihar megye Tanfelügyelőségének adatai szerint 8042 magyar diák vallja magát romának, közülük 375 tanul cigány tannyelvű osztályban vagy csoportban.

1.2. Románia oktatási rendszerének történeti áttekintése

Erdélyben a 13. században már megtalálható az oktatás valamilyen formája, hiszen az egyház keretein belül elkezdődött a papok taníttatása. A 15. században magyar, német és román nyelvű tanítás vette kezdetét, viszont oktatási rendszerről csak a 17. századtól beszélhetünk. Az 1800-as évek második felében a modern oktatási rendszer hozományaként az írástudatlanok csökkentése és felszámolása érdekében bevezetik a tankötelezettséget. A cigány kisebbség évszázadokig rabszolgaságban élt, felszabadításuk 1856-ban történik meg integrációs intézkedések nélkül. A második világháború egyik következménye, hogy Romániában elindul a kisebbségi magyar tannyelvű oktatás. Történelmi tény az is, hogy a második világháborúban nagyon sok roma esik a náciizmus áldozatává. Éppen ezért a roma diákok tanítására csak az 1989-es kommunista rendszer bukása után kerül sor, de törvényes rendelet, amely a kisebbségi nyelveken való oktatásnak kedvez, majd 2011-ben születik. Azóta a nemzeti kisebbségek nyelvein való tanulás és tanítás a rendszer minden szintjén létezik: állami, magán- és felekezeti intézményekben is.

Az egyik roma kisebbségi rendeletben a felső tagozatra jutás módszertana előírja, hogy minden 9. osztályban külön helyet kell fenntartani a roma diákok számára, ahova verseny nélkül felvételt nyerhetnek. Ugyanez a törvény szabályozza az egyetemre való beiratkozást is. Jakab Judit szerint viszont „a romák oktatására vonatkozó törvények alig vagy egyáltalán nem valósulnak meg” (Jakab 2019), illetve nem igazán segítik a cigányság taníttatását. A konkrét programok többnyire csak tervek maradnak. Egyik oka az, hogy a roma tanulók nagy része nem

jut el a felsőoktatás rendszeréig, így nem szükséges a helyek fenntartása. A kutatónő mindezen rendeletek megfogalmazása előtt kutatásokat ajánl, melyek arra szolgálnának, hogy felmérjék, mire is van valójában szükség ebben a helyzetben. Elsődlegesen diagnosztizáló kutatásokra megye- és országszinten, melyekben áttekintnék a romák oktatásának helyzetét. Másodsorban pedig olyan kutatások szükségesek, amelyek az iskolázott cigány diákok helyzetét mérnék fel. Mindezek mellett nem elhanyagolható a pedagógusok viszonyulásainak, módszereinek vizsgálata sem, hiszen nem minden pedagógus alkalmas roma többségű osztályok tanítására azért, mert ez egy „nehézített pálya” (Jakab 2019), ahol kellően problémaérzékenynek, nyitottnak, türelmesnek kell lenni. Végezetül arra kapunk választ, hogy mindenképpen szükséges az ilyen iskolákban tanító pedagógusok képzése.

1.3. Roma kisebbségek helyzete az oktatási rendszerben

A román oktatási rendszer teljesítménycentrikus, ami nem kedvez a roma diákoknak, hiszen a versenyeken, országos felméréseken elért eredmények alapján történő hierarchizálás olyan kontextust teremt, amely nem segíti a hátrányos helyzetből induló gyerekeket. S mivel a cigány gyerekek többsége ilyen körülmények közül lép be az oktatási rendszerbe, illetve, ha nem is, akkor a beilleszkedési esélyeket „lehúzzák” a köztudatban élő, velük kapcsolatos sztereotípiák. Dávid-Kacsó Ágnes szerint a romák „saját nevelési igényű” (Dávid-Kacsó 2017) népcsoportot alkotnak, hiszen más kultúrából jönnek, ahol eltérőek a gyereknevelési sajátosságok és a nyelvi kódok is. Az integrált iskolák buktatója éppen abban nyilvánul meg, hogy ezekben az intézményekben a megközelítési módok a többségi társadalom szempontjait veszik igénybe. A szegregáció szintén nem a legalkalmasabb módszer, hiszen így elkülönülnek, s nem sikerül a felzárkózás. Dávid-Kacsó szerint a roma diákok felzárkózása érdekében olyan iskolára lenne szükség, amely motivál, munkafolyamatot díjaz, releváns tartalmakat tanít, figyelembe veszi a tanulók életkori és kulturális sajátosságait, illetve bevonja a szülőket is, ahogyan az inkluzív iskolákban teszik azt. Dávid-Kacsó (2017) tanulmányában példákat is ad hatékony osztálytermi gyakorlatokra, melyek közül az alábbiakban kiemelnék néhányat:

„Sok figyelemre és irányításra van szükségük [...]. Lassan, lassú a haladás, de van. Annyi hónap után, amiben dolgoztam velük, most rendesebbek, civilizáltabbak, [...] teljesítik a kéréseket. Leírtam, ezt csináltuk, megmondtam, és szerencsére most már mondhatom, hogy eredmények vannak.” (Tanító 1)

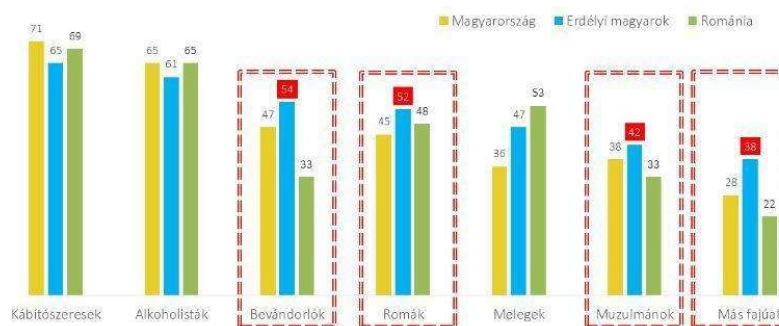
„És azt vettem észre, hogy minél többet dolgoznak velük [a roma gyerekekkel], felbátorodnak és ők is olyanok akarnak lenni mint a többiek, minél több feladatot megoldani, minél helyesebben.” (Igazgató)

„Dicséretet. Jutalmak, mit tudom én, egy rajz, csillag, azok az ábrák a vidám és szomorú arcokkal, ezekkel még motiváljuk őket” (Tanító2) (Dávid-Kacsó 2017: 52).

Toma Stefánia (2017) kutatásában olyan iskolán kívüli tényezőket vizsgál, amelyek hozzájárulnak a roma diákok iskolai sikereihez. Ilyen például a lakóközösség viszonya a roma közösséggel, a külföldi munkavállalás hatása, illetve a civil és egyházi szervezetek támogató jelenléte. A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet felmérése szerint az erdélyi magyarok és a románok eléggé mérvadó százaléka nem szeretne romákat szomszédnak.

Az ábra az alábbiakban tekinthető meg:

Különböző típusú ember közül kik azok, akiket nem szeretne *szomszédjainak*? (Az adott kategóriákat említők arányva)

1. ábra: A romákkal való szomszédság
 Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

A kutatott település egyikében szintén nagyok a népcsoportok közötti szakadékok, ami miatt a romák sajátos migrációs rendszert alakítottak ki, és az innen származó jövedelmet saját körükben fektetik be. Horváth-Kováts szerint „az iskolában is megmaradt a szegregáció, s abban a helyzetben, megfelelő támogatás hiányában, maguk a gyerekek sem igazán motiváltak, hogy ott maradjanak, és befejezzék vagy folytassák a tanulmányaikat” (Horváth-Kovács 2022). Az eredmények arra mutatnak rá, hogy a civil szervezetek és az egyház támogatása településenként eltérő, van hely, ahol egyáltalán nem segítik a cigányok helyzetét, s van település, ahol mind az infrastruktúra kiépítésében, mind az oktatás segítségével hangsúlyt fektetnek a cigány közösségekre.

Plainer Zsuzsa kutatásában arra próbált választ találni, hogy mit jelent a romák számára a „jó és a rossz” (Horváth-Kovács 2022) iskola. A válaszadók többsége szerint a jó iskola az, ahol a gyerekek jól érzik magukat, ha van after school program és meleg étel, ha a tanítónő segítőkész.

1.4. Romák a romániai iskolarendszerben

Annak, hogy a cigányok alig vagy egyáltalán nem vesznek részt a felsőoktatásban, számos politikai, oktatásügyi és társadalmi oka van. A román iskolarendszer nem kellően adaptív, éppen ezért a hátrányos helyzetben élő gyerekeknek kevésbé sikerül felzárkózniuk, jó eredményeket elérniük. Nagyon sok esetben teljesen figyelmen kívül hagyják a roma tanulók helyzeteit és igényeit. Szolár Éva szerint a Romániában bevezetett oktatási törvények nagy része implicit módon alkalmazott, hiszen megfigyelhető két általános probléma: a lemorzsolódás és az iskolázatlanság. Ennek leküzdésére eddig egyetlen olyan felzárkóztató program volt, amely számottevő eredményeket ért el, a Phare-(pilot)-projekt, de ez csupán a 42 megyéből 10 megyét érintett. A projektben nem vettek részt olyan megyék, ahol számottevő a roma kisebbség: Hargita-Kovács, Szatmár, Bihar, Szilágy és Temes megye. Összefoglalva elmondható, hogy konkrét projekttervek többnyire születnek, viszont a gyakorlatban ezek nehezen érvényesülnek. Sok esetben a tervekből hiányzik a koncepció, az anyagi tőke és a felelősségvállaló szervezet (Szolár 2007).

1.5. Meghatározott célok az iskolai képzésben való részvétel növelésére

Szolár Éva tizenöt pontban foglalta össze azokat az alcélokat, melyek elősegítenék a cigány diákok részvételét az oktatási rendszerben:

„Az óvodai oktatásban való részvétel elősegítése – különös tekintettel a felkészítő csoportra – annak érdekében, hogy megelőzzék az iskolai beilleszkedés kudarcát, beleértve a román nyelv okozta nehézségeket.

Az óvodai oktatás átszervezése annak érdekében, hogy minden gyerek hozzáférhessen.

A hátrányos helyzetű csoportok részvételének növelése az alapfokú oktatásban a lemorzsolódási arány jelentős csökkentésével.

A tanulás minőségének és feltételeinek a javítása, a nevelési-oktatási folyamat hozzáigazítása a fejlődés egyéni és szakmai igényeihez, valamint az oktatás befogadóvá tétele.

Az iskola és család közötti hatékony partnerségi kapcsolat kialakítása annak érdekében, hogy a szülők bizalma növekedjék az oktatási intézmény iránt, s ez motiválja a gyerekek részvételét az oktatásban.

A tanfelügyelőség, a nem állami szervezetek és a közszolgálati intézmények közötti kooperáció növelése.

Alternatív oktatási formák kidolgozása a speciális igényű roma gyerekek számára.

A lemorzsolódás és az iskolázatlanság folyamatos követése.

A roma többségű iskolák pedagógusainak pluszképzése.

A roma többségű iskolákban a cigány kultúra, történelem és hagyományrendszer felértékelése és oktatása.

A roma felnőttek képzése és ezzel egy időben kedvező attitűd kialakítása az iskola iránt.

A roma szülők aktív részvételének elősegítése az iskolai életben.

A helyi döntéshozók (iskolafenntartók) és az iskola közötti kommunikáció és kooperáció elősegítése.

Iskolamenedzseri képzés.

Az oktatási programok átláthatóságának növelése” (Szolár 2007).

1.6. Előző kutatások eredményei

A FRA 2011-es felmérése szerint Romániában még mindig alacsony (Bulgáriához, Görögországhoz hasonlóan) a romák kötelező oktatásban való részvétele. Görögországban 43%, Romániában 22% roma nem jár iskolába. A 16-24 éves csoport válaszai alapján ez a százalék csökkent, hiszen ebben a korcsoportban 15%-os az iskolai kihagyás. A felső középfokú tanulmányok befejezése ennél még alacsonyabb tendenciát mutat, hiszen Görögországhoz, Franciaországhoz és Spanyolországhoz hasonlóan 90% nem fejezi be a felsőfokú tanulmányokat. A fiatalok körében is ritka a felső középfok elvégzése, 10% alatti. Az írástudatlanság is előfordul még a cigányok körében, bár ez is csökkenő tendenciát mutat: a 16 év fölötti megkérdezettek 31%-a, a 14-16 éves korosztály 22%-a küzd ezzel a problémával. Bulgáriában, Görögországban és Romániában minden korcsoportra jellemző a kötelező iskola mellőzése. Érdekesség, hogy az iskola kerülése főként a nők körében jellemző (8%-os a férfiakkal szembeni különbség), melynek okai a korai házasságkötés és gyermekvállalás. A kutatásban részt vevő nem roma gyerekek 32-49%-a tanul etnikailag vegyes osztályokban, illetve a kutatási alanyok 2%-a jelölte, hogy a romák számára fenntartott speciális iskolába jár. 55% anyagi okok miatt hagyta el az iskolát. Vidéken az óvodába járás aránya 17,8%-os, városokban ez 36,8%-os (FRA 2011).

A CRISS-felmérés adatai szerint a kutatásban részt vevő roma emberek 33%-át érte hátrányos megkülönböztetés munkahelyen, rendőrségen, hivatalos ügyintézésben. 20%-a diszkriminációról számolt be az igazságszolgáltatásban, 27% az egészségügyben. Illetve a kutatásban az is szerepel, hogy a politikai párbeszédre még mindig jellemzőek a romákkal szembeni konkrét megfélemlítő kijelentések.

2. A kutatás célja, hipotézisei

Mivel Romániában a roma kisebbség nagyszámú, illetve a fenti tanulmányok arra mutatnak rá, hogy Bihar megyére vonatkozóan hiánycikk a cigány kisebbségek oktatásáról szóló kutatás, ezért az oktatásban való részvételük javítására szükségesnek tartom a felméréseket. A kutatást kérdőíves módszerrel végeztem, amelyben Bihar megyében dolgozó pedagógusokat kérdeztem meg. A kérdőív húsz kérdést tartalmazott, melyek a következők:

1. *Iskola, település neve, ahol tanít?*
2. *Milyen korcsoportot tanít? Jelölje be!*
3. *Milyen tantárgyat tanít?*
4. *Kb. hány diákot tanít? Jelölje be!*
5. *Diákjainak kb. hány százaléka roma? Kérem, jelölje be!*
6. *Kérem, írja le röviden, milyen körülmények között élnek a tanított roma diákjai! (Akikről tudja.)*
7. *A tanított roma diákok kb. hány %-a volt jelen fizikailag egy évre visszatekintve az óráin?*
8. *A tanított roma diákok kb. hány %-a volt jelen az online órákon?*
9. *Kérem, jelölje be, melyek a roma diákok hiányzásainak okai!*
10. *A roma diákok kb. hány %-a tesz eleget a tanmenet követelményeinek 80%-os teljesítmény fölött?*
11. *Kérem, jelölje be azokat, melyek többnyire jellemzőek roma diákjaira!*
12. *Ön szerint változott-e a romák oktatása az elmúlt tíz évben?*
13. *Ön az elmúlt tíz évben milyen gyakran vette figyelembe a roma diákok igényeit, s készült külön a roma diákjai óráira?*
14. *Mutassa be röviden, milyen igényei vannak a roma diákoknak! Mivel szokott külön készülni?*
15. *Vett-e részt az elmúlt 10 évben bármilyen képzésen, amely a romák oktatásáról szolt volna?*
16. *Mit gondol, szükségesek másféle módszerek alkalmazásai a roma diákoknál?*
17. *Az előbbi választát fejtse ki egy mondatban! (Miért szükséges?/Miért nem szükséges?)*
18. *Ön részt venne-e hasonló témájú képzésen?*
19. *Ha tud, nevezzen meg iskolákat Bihar megyében, ahol a diákok több mint 70%-a roma!*
20. *Kérem, mesélje el pár mondatban az elmúlt 10 év legemlékezetesebb roma diák-történetét!*

Mindezen kérdésekkel azokra a hipotéziseimre kerestem a választ, melyek szerint Bihar megyében az elmúlt tíz évben csak kis mértékben változott a romák oktatása, a pedagógusok többsége nem alkalmaz külön módszert tanításukra, melyhez a hiányos képzések is hozzájárulnak, illetve az online oktatás időszakában még jobban csökkent a romák oktatásban való részvétele.

2.1. A kutatás eredményei

A kutatásban 50 pedagógus vett részt, akik mindannyian Bihar megye olyan településein tanítanak, mint Bors, Élesd, Nagyvárad, Margitta, Kécz, Monospetri, Nagyággya és Székelyhíd. A válaszadók 44%-a 1-4. osztályos tanítónő, 31%-a általános iskolai tanár, 25%-a pedig líceumban oktat. A tantárgy szerinti eloszlás nagyon változatos, hiszen a megkérdezett kollégák között szerepel angol, biológia-kémia, földrajz, informatika, magyar nyelv és irodalom, matematika, fizika, vallás, német, testnevelés és történelem szakos tanár és tanító is.

A következő kérdéskör a diákok létszámát, a roma diákok eloszlását célozta meg. Ezen számadatok szerint a legtöbb pedagógus (72,3%) 100-nál több diákot tanít. 17,2%-nak pedig csupán roma diákjai vannak, 40%-nak kb. 20%-a roma diák, a többi válaszadónál pedig kb. fele-fele arányban oszlanak meg a roma és nem roma diákok.

A harmadik témája a kérdőívnek a roma diákok jelenlétére és teljesítményére kérdezett rá. Miszerint 35%-a a válaszadóknak azt állította, hogy a roma diákok 90-100%-ban jelen vannak az órákon, 35% szerint 60-70% vesz részt, 15% szerint a fele van jelen, 15%-a a válaszadóknak mondta, hogy 10% alatt járnak iskolába a cigány gyerekek. Online órákon a jelenlét csökkent: 29%-a szerint 10% alatt, 15% mondta, hogy 90-100%-ban vettek részt az online tanításban. A következő kérdés a tanmenet követelményeinek 80%-os teljesítményére kérdezett rá: 57 % mondta, hogy 10% alatt, 3 pedagógus mondta, hogy 90-100%-ban teljesítik a roma diákok a követelményeket.

A következő fejezetben a pedagógusoknak jellemezniük kellett roma diákjaikat és azok életkörülményeit. Az utóbbiból az alábbiakban idézek néhányat:

„Vannak rendes körülmények között élők, de valakik nagy szegénységben is élnek.”

„Anyagilag hátrányos helyzetben.”

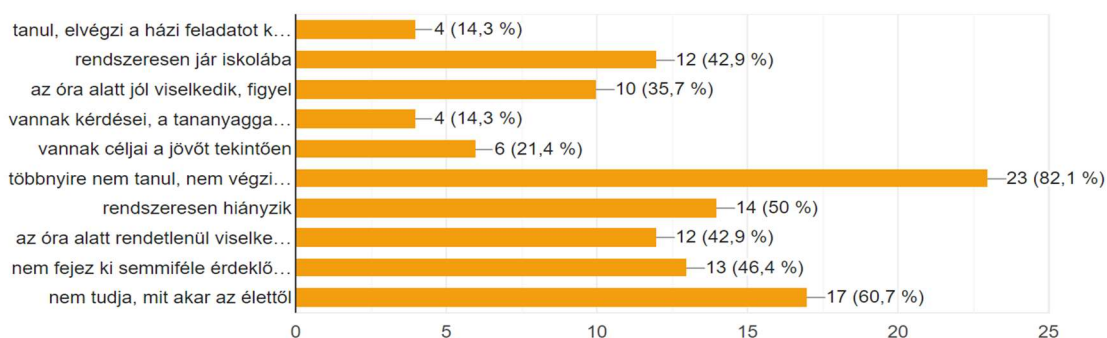
„Általában sokan kis helyen, nem megfelelő körülmények között.”

„Hátrányos helyzetben.”

„Városi környezetben élő roma gyerekek, legtöbbször egészen elfogadható anyagi körülmények között, tömbházlakásban élnek. Sok esetben elég rendezetlenek a családi körülmények, elvált szülők, nevelőapák és nevelőanyák, elég kusza rokoni kapcsolatok.”

„Van olyan, akinek szülei autóval is rendelkeznek, készülőkben lévő fürdőszobával, noha 3 gyermekes családról van szó. Legtöbbször viszont 4-5 gyermekes családban vannak, nagyon szegény és rossz életkörülményekkel.”

A következő ábrán pedig a roma diákok jellemzései olvashatóak:

2. ábra: A roma diákok jellemzői
Forrás: saját szerkesztés

A pedagógusok 63%-a mondta, hogy változott a romák oktatása az elmúlt tíz évben, de csak keveset pozitív irányba; 8% mondta, hogy semmit sem változott; 14%-a szerint igen, sokat változott pozitív irányba; 14%-a szerint változott, de negatív irányba.

25%-a a válaszadóknak egyáltalán nem készít külön feladattal a roma diákoknak, 39% naponta teszi ezt, 17% hetente, 14% pedig csak havonta 2-3 alkalommal. 72% pedig azt válaszolta, hogy igen, szükséges más módszerek alkalmazása a cigány diákok tanításában. A módszerek kifejtése közül az alábbiakban idézek:

„A játékos és változatos tevékenységeket szeretik, de képtelenek a fegyelemre. Nagyon-nagyon nehéz őket motiválni, tantárgy-téma-állapot/hangulatfüggő, legtöbbször nem is sikerül. Ilyen értelemben szinte nem is létezik igazán hatékony módszer. A legkisebb erőfeszítésre is nehezen lehet őket rávenni.”

„Szükséges, hogy lassabb tempóval haladjunk az órákon, annak érdekében, hogy meg tudják érteni a tanultakat.”

Az utolsó kérdéskör válaszai szerint a válaszadó pedagógusok 79%-a soha nem vett részt roma diákok oktatásáról szóló képzésen, 82%-a szívesen jelentkezne hasonló témájú továbbképzésekre.

A kutatás utolsó pontjában a pedagógusoknak el kellett mesélniük egy-egy roma diákos történetet, melyből az alábbiakban idézek:

„Szentjobbi roma tanítványaim tavaly nyáron, a nemzeti felmérés előtt egy teraszon kértek és kaptak tőlem szóban segítséget a másnapi magyar vizsgára. Mind meg is írta az átmenőt.”

„Egy roma diákokból álló osztállyal szerveztünk kirándulást Fekete-Erdőre. Miután hazajöttünk, kértem a gyerekeket, hogy írjanak a kirándulásról egy beszámolót. Az egyik kislány, aki még soha nem látott addig hegyeket, azt írta, hogy még soha életében nem látott olyan szépet, mint Fekete-Erdőn.”

„Szavalóversenyre vittem roma diákot, nagy kihívás, bátor helytállás.”

„Van egy román anyanyelvű roma kisdiák az osztályomban, akinek az édesanyja mindenkinek mondja, hogy az ő fia magyar osztályba jár és megtanult írni-olvasni, míg a román osztályokba járó roma gyerekek nagy része még 4-ik osztály végére sem tud írni-olvasni.”

„Az egyik diákom, Aranka, nem jött napokig iskolába. Meglátogattam az otthonában, a cigánysoron, az anyja szült, ő vigyázott a csecsemőre. Azt ígérte jönni fog. Jött egy napot, újra nem egy hétig. Elmentem és „megfenyegettem” a szülőket, hogy feljelentem őket: nem egy 8 évesnek születtek babát. Engedték iskolába. Jól tanult. Szalagfőnök lett egy olasz cipőgyárban, mivel tudott írni, olvasni, számolni, és beszélt a többi cigánymunkás nyelvét, plusz románul és magyarul. Pár év múlva mesélte, milyen hálás, hogy akkor „nem engedtem el a kezét”, a gyereket is hozzám íratva.”

„Arra kért egy roma gyerek, hogy vigyem haza magammal, mert az én gyerekeim akar lenni.”

„A roma diákok általában véve kiemelt bizalommal vannak az irányomban, mert tiszteltem őket az emberi méltóságuk miatt. Nincs kiemelkedő történetem, de a kölcsönös tisztelet nyilvánvaló.”

„3 évvel ezelőtt kaptam egy második osztályt, melynek 50%-a írástudatlan roma gyerek volt. Délutánonként, mikor a többi gyerek elment, ott maradtunk, tanultunk írni, olvasni, számolni. Mikor megérkezett a fagyos tél, teát főztünk és elfogyasztottuk a finom iskolai keksszel. Karácsonyra már egész jól ment az írás, olvasás. Egyik reggel egy kupac levél várt az asztalon körülbelül ezzel a tartalommal: Kedves tanítónéni! Én nagyon szeretem magát! Megtanított írni, olvasni, elmagyarázta a matekot, teát főzött nekem! Köszönöm magának!”

„Lehűtött forrófejűekről inkább nem beszélek, de megjegyzem, hogy van közöttük NÉHÁNY NAGYON SZORGOS IS!!! Az viszont nagyon fáj, amikor jó fejű lányok a szerelemért elhagyják a sulit! Eddig nekem mindig szót fogadtak, s nagyjából tisztelettel öveztek.”

„2 évvel ezelőtt egy diáklányunk abbahagyta a tanulást és férjhez ment.”

„Ragaszkodóak, szeretetre vágyanak. Sok roma gyerek hamarabb a szívembe férkőzött, mint a magyar gyerekek többsége.”

„Munkahelyet változtattam, de itt sem szerettem volna lemondani a családlátogatásról. Így aztán a roma családokhoz is el kellett látogatnom, mert nem szeretek különbséget tenni. Kicsit félve indultam a cigánysorra. A kollégák sem biztattak, mondván, hogy veszélyes. Roppant kellemes emlék marad, hogy pozitív dologként élték meg a családok, akikhez ellátogattam. Vártak, fogadtak, megkínáltak tőlük telhetően, meséltek és a legfontosabb, hogy ettől kezdve közreműködőbbek lettek.”

„-Tanultál?”

-Nem!

-Gyere ki a térképhez, lássuk mire emlékszel...

-Jó!

Nekem gyanús volt, hogy ennyire könnyen beleegyezett.... Megmutattunk pár dolgot együtt és küldtem volna a helyére... Azt mondja nekem...

-Nem lehetne, hogy itt maradjak még egy kicsit? Olyan jó szaga van mindig a tanárnőnek..."

„Egy gyengén látó, nagyon tehetséges roma leány került a teológia profilú osztályunkba. Az édesanyja vele "járta ki" az iskoláit, ma már egyetemi oktatásban vesz részt. Példaértékű ez a szülői hozzáállás."

2.2. Kitekintés: a mese mint identitást meghatározó elem

Az irodalom a kulturális jegyek közvetítésének és megörökítésének egyik kiemelkedő eszköze. Fontos szerepe van a nemzeti öntudat kialakításában, a nemzettulajdonságok feltérképezésében. Legfőbb jellemzői közé tartozik, hogy örök érvényű, maradandó és átörökíthető, éppen ezért nagyon fontos eszközként szolgálhat a roma diákok tanítása esetében. Az irodalmon belül kiemelkedő szerepet tulajdonítanak a roma meséknek, mely világ közelebb áll a cigány gyerekekhez, s így jobban tudnak azonosulni a hallottakkal. A roma mesék feltérképezése a hatvanas években indult meg, amikor is a nyelvészek kutatni kezdték a roma nyelvvel kapcsolatban. Ezután sorban jelentek meg tanulmányok, gyűjtemények, melyek ezt a kérdéskört tematizálták, majd a kommunizmus ideje alatt a kutatás intenzitása erőteljesen csökkent. Nem tisztem ezen tanulmányomban mélyebbre ásni ebben a témában, viszont kiemelném, hogy a cigány mesék között találunk mitológiai meséket, állatmeséket, tréfás meséket, mondákat, varázsmeséket és példázatokot is. Történeteket, melyekben megjelennek olyan identitást meghatározó motívumok, mint a „szerencse és gazdagság keresése”, az „ártatlanul üldözött” vagy a „fehér ember szerepe”. Illetve legtöbb esetben már maguk a mesecímek is cigány kulturális jegyekre épülnek.

Mindezen tények miatt tartottam fontosnak, hogy valamiféleképpen kerüljenek be a roma népmesék az oktatásba. Legyenek eszközök, melyekkel közelebb hozzuk a cigány tanulókat az iskola világához, identitáskeresésük útjának végéhez, illetve a többségi társadalom gyermekei is ismerjék meg jobban a roma kisebbséget. Első lépésként a nagyvárad Tanítók Háza képzéskínálatába az elmúlt évben beépítettünk egy kurzust, melynek fő témája a roma diákok oktatása volt. A pedagógusok egy alapképzést kaptak a cigány történelemről, kultúráról, oktatási helyzetükről, a roma irodalomról, majd közös oktatási módszereken ötleteltek. Ennek a képzésnek a hozadékai olyan óratervek, melyeket különböző roma mesékre építettek a tanárok. A magyar nyelv és irodalom tanártól kezdve a torna és az angol szakos kollégán keresztül a biológia tanárig mindenki arra törekedett, hogy cigány mesékkal vigyék közelebb a témát a roma diákokhoz. Mindezen módszerek összegzésére egy következő tanulmányban kerül sor, viszont előzetesen fontos kiemelni, hogy a részt vevő kollégák mindannyian pozitív tapasztalatokkal összegezték a munka eredményét, illetve a diákok részéről is megnyílt egyfajta érdeklődés, egyfajta motivációs faktor az oktatásban.

Összegzés, következtetések

A kutatás előtt megfogalmazódott hipotézisek beigazolódtak, hiszen az eredmények azt mutatják, hogy bár a pedagógusok szerint változott az elmúlt tíz évben a romák oktatása, de csak keveset pozitív irányba. A válaszadó kollégák közül a többség szerint a hatékony tanításhoz szükséges más módszerek alkalmazása a cigány diákok tanítására, viszont kevesebben alkalmazzák azokat időhiány, módszerhiány miatt. Éppen ezért a pedagógusok többsége szívesen részt venne hasonló témájú képzéseken.

A tanulmány összegzéseként elmondható, hogy a romániai iskolarendszer még mindig nem kedvez a cigány gyerekeknek. Bihar megyében még mindig élnek olyan negatív sztereotípiák, melyek nem könnyítik meg az amúgy is hátrányos helyzetből érkező cigány gyerekek iskolai életét. A romák oktatásáról szóló kutatások Bihar megyében és általában Romániában (országosan) is még kevesek, pedig a pedagógusok nagy részének van tapasztalata a romák tanítása terén. S bár a romák anyagi, szellemi hátterei javuló tendenciát mutatnak, még mindig sok a hátrányos helyzetből érkező roma gyerek, éppen ezért az iskolai életben való részvételük még mindig negatív képet mutat.

A roma diákok iskolai, tanulási és tanítási helyzetének javítása érdekében a következő megoldáskulcsokat összegeztem: számukra olyan iskolák szükségesek, amelyek motiválnak, munkafolyamatot díjaznak, releváns tartalmakat tanítanak, figyelembe veszik a tanulók életkori és kulturális sajátosságait, hatékony osztálytermi gyakorlatokat alkalmaznak. Ide szükségesek olyan pedagógusok, akik kellően problémaérzékenyek, nyitottak, képesek a szakmai megújulásra, türelmesek, önkritikusak, konstruktívak, plurikulturálisak és igazán elhivatott pedagógusok. Ahol ilyen típusú iskolákra nincs lehetőség, oda ajánlatos a mediátor intézmények bevezetése, melyek korrepetálnak, segítenek leküzdeni a tanulási nehézségeket, kapcsolatot teremtenek az iskola és a roma közösségek között, kulturális programokat szerveznek. De mindezek sikerességének feltételei a felmérő, diagnosztizáló kutatások, illetve a roma diákokról, s azok tanításáról szóló képzések indítása.

Irodalom

- Beck Z. 1998. Egy irodalom teremtődése. Az identitásképzés problematikája a magyar nyelvű cigány irodalomban. *Iskolakultúra* 8(9): 55–66.
- Dávid-Kacsó Á. 2017. Útvesztő: roma gyermekek a romániai oktatási rendszerben. *Erdélyi Társadalom* 15(1): 43–56.
- Fleck G.–Szulay P. 2013. *Kérdések és válaszok a cigányságról*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Horváth-Kováts Sz. 2022. A romák sérülékenysége: iskola és munka. *Transindex*. <https://multikult.transindex.ro>. (letöltve: 2024. 01. 12.)
- Jakab J. 2019. Roma oktatási helyzetkép Hargita megyében – pedagógusi viszonyulások. *Metszetek* 8(2): 75–92.
- Abajo Alcade, J. E. 2008. *Cigány gyerekek az iskolában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Szolar É. 2007. A cigány gyerekek esélyei a romániai iskolarendszerben. *Új pedagógiai szemle* 57(7–8): 88–100.
- <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00115/2007-07-ht-Szolar-Cigany.html> (letöltve: 2024. 07. 19.)
- Toma S. 2017. MigRom – a romániai romák migrációjának mintázatai, kapcsolatok és hatások itthon. *Erdélyi Társadalom* 15(1): 121–125.

Önkéntesség a matematikaoktatásban: attitűdvizsgálat egyetemista hallgatók körében

Takács Szilárd László
Széchenyi István Egyetem, Győr

1. Bevezetés

Az önkéntességet úgy lehet megfogalmazni, mint egy olyan személyes akaratból született tevékenység, mely során másoknak ellenszolgáltatás nélkül segítünk. Az önkéntesség elsősorban nem családtagjaink felé irányul. Napjainkban rengeteg szervezet foglalkozik önkéntességgel, illetve számtalan helyen lehetőségünk nyílik önkéntes munkákat vállalni. Ezt az kedves gesztust szerettem volna a kutatásom során összekötni egy hozzám közel álló területtel, az oktatással, azon belül is a matematikaoktatással.

Az irodalomkutatás során számos önkéntességgel kapcsolatos tanulmányt találtam, viszont olyat nem, ami az oktatást mutatja be önkéntes tevékenységként. A legtöbb egyetem hirdeti önkéntes gyakorlatot kreditpontokért vagy ösztöndíjért cserébe, viszont oktatás mint önkéntesség ritkán kerül szóba. Azért foglalkozom ezzel a témával, mert nagyon sok szakirodalom született magyar, illetve külföldi nyelveken az önkéntesség témakörében, beleértve az oktatást is. Ezek fókuszában azonban a tanulók által végzett önkéntesség áll, nem pedig a pedagógusi oldalon végzett önkéntesség.

2. Szakirodalmi áttekintés

Az önkéntesség az egyén vagy csoport önkéntes tevékenysége, mely során időt és munkát ad a közösség szolgálatára (Wilson 2000). Az önkéntességnek van egy mögöttes pszichológiai hatása, melyet a (Musick–Wilson 2003) tanulmány vizsgált. Ezt később a 1.1. fejezetben ismertetem. Mivel pszichológiai hatások mellett csoportosan is lehet önkéntességet végezni – és ösztönösen szeretnénk egy csoport tagja lenni –, ennek köszönhetően számtalan fajtáját lehet az önkéntességnek megkülönböztetni. Ezeknek a csoportosítása összetettségük révén nem teljesen egyértelmű, ezért ennek részletezését nem teszem meg, viszont egyik ezzel foglalkozó tanulmány a (Parboteeah et al. 2004), melyben a formális önkéntességet háromfelé bontották: emberi (az ország gazdasága és képzettsége), társadalmi és kulturális (vallási).

Az önkénteseket több belső indíttatás motiválja, továbbá motiválhatják külső tényezők. Például a környezettel rengeteg önkéntes foglalkozik, saját belső indíttatásból. Az önkéntesek kulcsszerepet játszanak a természeti erőforrásokkal való gazdálkodásban: elkötelezettségük, idejük és munkájuk nagyban hozzájárul a környezetgazdálkodáshoz (Measham–Barnett 2008).

2.1. Önkéntesség pszichológiája

Számtalan oka lehet annak, hogy miért is végzünk önkéntes munkát. Az önkéntesség motivációja a szakirodalom szerint az elégedettség érzete és az elkötelezettség. Az önkéntesség hasznos lehet mentális egészségünk számára is. Az önkéntes munka végzése javítja szociális és pszichológiai állapotunkat, így hangulatunkat pozitív irányba korrigálhatja, ezáltal például a depressziót és szorongást megszüntetheti (Musick–Wilson 2003). Az Americans' Changing Lives három évben végzett vizsgálatot (1986, 1989, 1994), melynek elemzése azt mutatja, hogy az önkéntes munka csökkenti a 65 év felettiek depressziós szintjét.

Egy másik indíttatás, hogy ösztönösen szeretnénk egy közösség tagjai lenni, ezért a sportrendezvényeken mindig rengeteg visszatérő önkéntes van jelen (Hoye 2009). Ezért sok az

olyan önkéntes, akik cserkészlet vagy valamilyen vallási csoport kereteiben nyújtanak másoknak segítséget.

2.2. Önkéntesség és az oktatás kapcsolata

Iskolai keretekben a diákokat próbálják bevonni az önkéntes munkavégzésbe. Ez az iskola minden egyes szintjén jellemző. Egyetemeken esetében tanórák keretében írnak ki önkéntességet. A hallgatói vélemények alapján elmondható, hogy az önkéntesség népszerűsítésének arra kell törekednie, hogy az önkéntességet népszerűsítő és támogató intézményi gyakorlat a fiatalok saját elvárásaihoz igazodjon (Holdsworth et al. 2014). A hallgatókat több különböző külső tényező befolyásolhatja az önkéntességben, például a politika (Holdsworth et al. 2014). Az angol felsőoktatás hallgatói körében az önkéntesség politikai vizsgálat tárgyává vált, ugyanis az önkéntesség politikai vizsgálata az utóbbi időben megnőtt, és különösen az egyetemi önkéntesség ösztönzésére irányuló programok erős pártközi támogatást kaptak (Holdsworth et al. 2010).

Mint ahogy már említettem, a kutatások, amik az oktatás és önkéntesség kapcsolatát vizsgálják, a hallgatói oldalra fókuszálnak, nem pedig az oktatóira. Ezért is tartom érdekesnek ezt a témát, hogy mennyire létezik célközönség az oktatás mint önkéntes tevékenység elfogadására. Három hipotézis merült fel bennem, melyeket a 2. fejezetben ismertetek.

3. Hipotézisek és kérdések

A kutatást egyetemi hallgatók körében végeztem, azon belül a 19-26 éves korosztályban. A tanulmányt három kérdésre, feltételezésre építettem, melyek a következők:

Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a hallgatók szerint mely tényezők befolyásolják az önkéntesség elfogadását. Melyek azok a tényezők, melyeket a legfontosabbnak tartanak.

Azok a hallgatók, akik végeztek már önkéntes munkát, pozitívabban állnak az önkéntességhez, illetve nagyobb százalékuk fogad el másoktól önkéntes segítséget.

Azt feltételeztem, hogy a tanulók pozitívabbra fogják értékelni a matematikaóra-tartást, ha az önkéntesség keretein belül történt.

4. Vizsgálati módszerek és eszközök

A vizsgálatot két kérdőív segítségével végeztem. Az első kérdőív egy felmérés volt arra, hogy ki milyen mértékben szokott segítséget elfogadni, illetve milyen tényezők azok, melyek szerepet játszanak a segítség elfogadásának eldöntésében. A kérdőívben lezűrhető segítség elfogadásában szerepet játszó főbb faktoroknak eleget téve hirdettem az egyetemen ellenszolgáltatások nélküli matematika órákat online formában. A gyakorlatokon a mérnökök és közgazdászok elsőéves matematika tárgyaiból oldottam zárthelyi feladatokat a hallgatókkal. A gyakorlat után a hallgatóknak lehetőségük volt egy kérdőív kitöltésére, melyben az óra előtti és óra utáni utáni benyomásait mértem fel.

Az első kérdőívet 157-en töltötték ki. Ebből 124 kitöltő felelt meg a fent említett korosztálynak, illetve annak, hogy jelen pillanatban egyetemi hallgató. A matematika gyakorlaton körülbelül 80-an vettek részt, melyből 60-an töltötték ki a kérdőívet.

4.1. Matematikai eszközök

Az eredmények vizsgálata során egyik fő eszköz, melyet felhasználtam az adatok kiértékelésénél, a kovariancia volt. A kovariancia többdimenziós eloszlások esetében lép fel. A ξ_i és ξ_j valószínűségi változók kovarianciáját a

$$\text{cov}(\xi_i, \xi_j) = M[(\xi_i - a_i) \cdot (\xi_j - a_j)] = \int_{-\infty}^{+\infty} \int_{-\infty}^{+\infty} \dots \int_{-\infty}^{+\infty} (x_i - a_i)(x_j - a_j) f(x_1, x_2, \dots, x_n) dx_1 dx_2 \dots dx_n \quad (1)$$

képlet adja meg (Szatmáry 2010).

Nyilvánvaló, hogy $i = j$ esetében a kovariancia azonos a szórásnégyzettel. Viszont $i \neq j$ esetén a kovariancia a mátrix adott sorának és oszlopának kapcsolatáról ad felvilágosítást, a két változó függetlenségére vonatkozólag (Szatmáry 2010). Mivel ha ξ_i és ξ_j valószínűségi változók függetlenek, kovarianciájuk eltűnik:

$$\text{cov}(\xi_i, \xi_j) = 0 \quad (2)$$

5. A vizsgálat eredményei

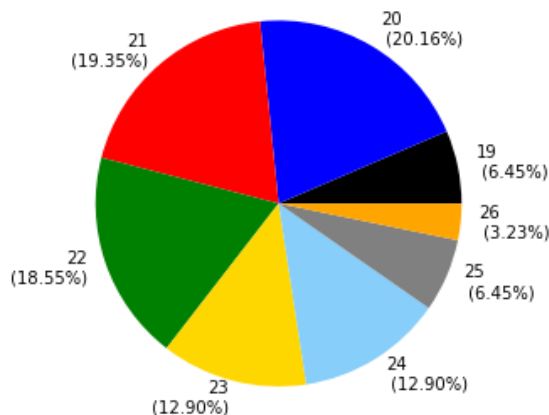
5.1. Önkéntesség elfogadása

Az első kérdőívben a fent említett 124 személyt vizsgáltam, melyeket kisebb csoportokra bontottam. A kérdőív alább látható:

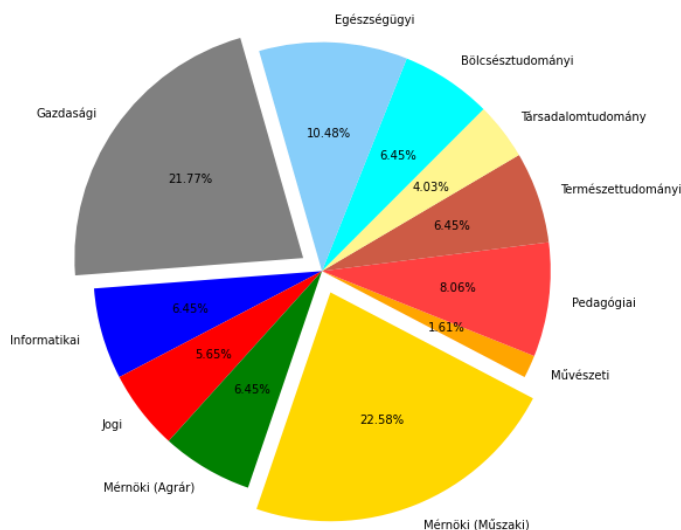
Nem
Kor
Egyetemi szakja
Végzett már önkéntességet?
Ha végzett, milyen formában?
Fogadott már el segítséget önkéntesség keretein belül?
Ha ismeretlen ajánl fel segítséget, milyen arányban szokta elfogadni?
Számára milyen tényezők befolyásolják, hogy elfogadja ismeretlen segítségét?
Milyen egyéb tényezőket vesz figyelembe?
Ha ismeretlen ajánlana fel segítséget Önnek egyetemi tárgyból, akkor elfogadná?
Matematikából örülne/örült volna ingyenes gyakorlási lehetőségnek (tanárral)?
Egyetemen tanult matematikát?

1. táblázat: Az első kérdőív kérdései
Forrás: saját szerkesztés

A kitöltők közül a nemek eloszlása 66,13% - 33,87% volt, tehát 82 nő és 42 férfi. A kitöltők korának eloszlását az 1. ábra szemlélteti. A vizsgálatot 19-26 éves korosztályra végeztem, mely átlaga $\bar{x} = 21,919$, és a szórása $\sigma = 1,828$ volt. A 2. ábrán a hallgatók egyetemi szakjainak eloszlása látható. A vizsgálat első lépésébe minden egyetemistát figyelembe vettem, majd utána csak azokat, akik egyetemi tanulmányaik során hallgattak matematikát, majd ezt a csoportot tovább szűkítettem a mérnöki (műszaki) és gazdasági szakokra, amit a legnagyobb arányban választottak.

1. ábra: Kitöltők korának eloszlása
 Forrás: saját szerkesztés

2. ábra: Kitöltők szakjai
 Forrás: saját szerkesztés

5.2. Önkéntes munka végzése és elfogadása

Ebben a fejezetben azzal foglalkozom, hogy a kitöltők milyen arányban végeztek önkéntes munkát, illetve fogadtak el önkéntességet. A kitöltők 65,32%-a végzett már önkéntes munkát, továbbá 28,23%-a fogadott el segítséget önkéntesség keretein belül. Ez egy pozitív visszajelzés, hogy a kitöltők több, mint 50%-a végzett valamilyen önkéntes munkát. Lehetőségük volt részletezni, hogy milyen formában végezték az önkéntességet. Az önkéntesek fő motivációja az elégedettség érzete és elkötelezettség, viszont nagy befolyásoló tényező, hogy egy közösséghez szeretnének tartozni, ezért számos önkéntes vesz részt a sportrendezvényeken (Hoye 2009). Ezért

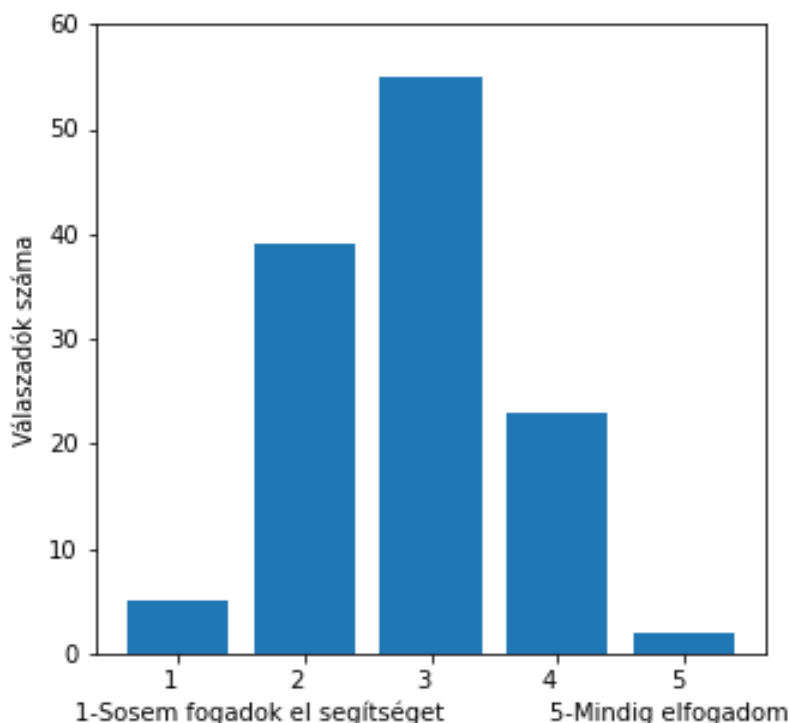
nem is meglepő, hogy az önkéntesek többsége csoportos tevékenységként végezte azt, többek között sportrendezvények és cserkészlet keretein belül.

Az eredményeknél torzító adatként léphet fel az érettségi bizonyítvány kiadási feltételeként szolgáló ötven óra közösségi munka elvégzése, melyet a 2011. évi CXCV. törvény 6. § (4) bekezdése határoz meg. A korosztály tekintetében mindenkinek kötelező volt elvégeznie az ötven óra közösségi szolgálatot, viszont csupán a kitöltők 65,32%-a jelezte vissza, hogy végzett önkéntességet. Ezért feltételezhető, hogy a többség nem tartotta önkéntes tevékenységnek, mivel az érettségi bizonyítvány feltétele volt, vagy ha annak tartotta, akkor úgy is élte meg, mint önkéntességet.

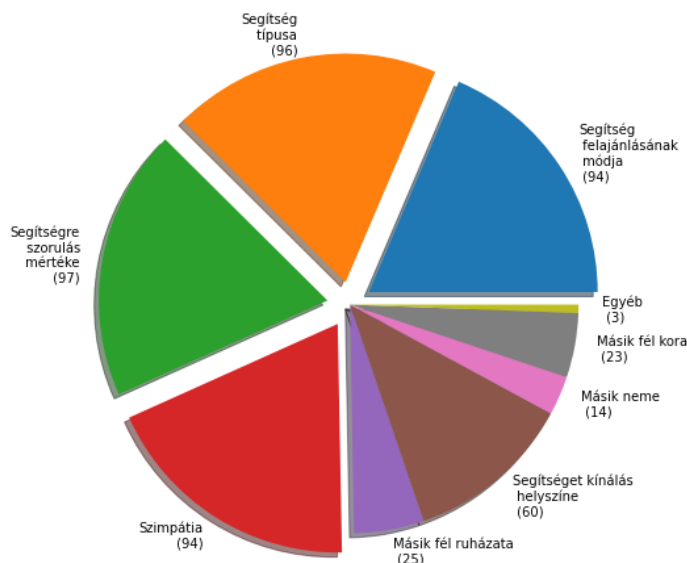
A hallgatók ötfokú skálán nyilatkoztak arról, hogy idegen segítségét milyen arányban fogadják el, ahol az 1-es a Sosem fogadok el segítséget és az 5-ös Mindig elfogadom a segítséget, ami a 3. ábrán látható.

A 3. ábra adatai alapján súlyozott számtani átlag alapján a kitöltők a 2,83 értéket választották, amit arányosítva körülbelül 45,75%-ot kapunk. Ezek alapján elmondható, hogy a hallgatók nagyobb valószínűséggel utasítják el valaki segítségét, minthogy elfogadják azt.

Ezek után azt vizsgáltam, hogy milyen tényezők befolyásolják a hallgatókat abban a döntésben, hogy a felajánlott segítséget elfogadják-e vagy sem. Ezek a faktorok a 4. ábrán láthatók. A 4. ábra szemlélteti, hogy a kitöltők mely tényezőket tartják fontosnak, mikor valaki segítséget ajánl fel. A válaszok alapján a hallgatók főként négy tényező alapján döntenek, melyek a segítség típusa, felajánlásának módja, segítségre szorulás mértéke és a szimpátia. Ezen kívül még a segítségkínálás helyszíne, ami befolyásolja a diákokat a segítség elfogadásának döntésében. Ezek alapján az i. hipotézis megválaszolható.

3. ábra: Kitöltők segítségelfogadásának aránya
Forrás: saját szerkesztés

4. ábra: A kitöltők ezen faktorok alapján fogadnak el ismeretlentől segítséget. Látható, hogy négy fő szempont alapján döntenek a segítség elfogadásáról. Ezek a faktorok: Segítség típusa, Segítség felajánlásának módja, Segítségre szorulás mértéke és Szimpátia. A válaszlehetőségek alatti szám arra vonatkozik, hogy hányan választották az adott lehetőséget. Egy hallgató több választ is jelölhetett.

Forrás: saját szerkesztés

A ii. hipotézis igazolásához a 4.1. fejezetben ismertetett kovariancia mátrixot fogom felhasználni, ekkor minden válaszhoz egy számértéket rendelek, és valószínűségi változóként kezelem a kitöltők válaszait. Az 1. képlet alkalmazása után a következő mátrixot kapom:

$$\begin{bmatrix}
 & a_1 & a_2 & a_3 & a_4 & a_5 & a_6 & a_7 & a_8 \\
 a_1 & 1 & -0.0147 & -0.1946 & -0.1081 & -0.1208 & 0.0623 & -0.0812 & 0.3178 \\
 a_2 & -0.0147 & 1 & 0.0045 & -0.0709 & -0.0378 & -0.0935 & 0.0322 & 0.1439 \\
 a_3 & -0.1946 & 0.0045 & 1 & 0.1181 & 0.0759 & 0.014 & 0.0701 & -0.1048 \\
 a_4 & -0.1081 & -0.0709 & 0.1181 & 1 & 0.1279 & -0.0421 & 0.035 & -0.0609 \\
 a_5 & -0.1208 & -0.0378 & 0.0759 & 0.1279 & 1 & 0.2365 & 0.1958 & 0.0156 \\
 a_6 & 0.0623 & -0.0935 & 0.014 & -0.0421 & 0.2365 & 1 & 0.1761 & -0.152 \\
 a_7 & -0.0812 & 0.0322 & 0.0701 & 0.035 & 0.1958 & 0.1761 & 1 & -0.0174 \\
 a_8 & 0.3178 & 0.1439 & -0.1048 & -0.0609 & 0.0156 & -0.152 & -0.0174 & 1
 \end{bmatrix}$$

(3)

Kitöltő neve	→	a_1
Kitöltő kora	→	a_2
Végezett önkéntes munkát	→	a_3
Fogadott el önkéntességet	→	a_4
Ismeretlentől milyen arányban fogad el segítséget	→	a_5
Tantárgyból fogadna el segítséget	→	a_6
Matematikából fogadna el segítséget	→	a_7
Tanult matematikát az egyetemen	→	a_8

2. táblázat: A mátrixban lévő sorok és oszlopok a következő értékeket jelölik
 Forrás: saját szerkesztés

A 3. mátrix négyzetes és szimmetrikus. A sorokat és oszlopokat a 2. táblázatban definiáltam. A mátrix jelentősége, hogy az a_i és a_j értékek kapcsolatát az általuk kijelölt i . sor és j . oszlop tárolja. A 2. egyenlet alapján láthatjuk, hogyha nincsen kapcsolat a két érték között akkor közel nulla lesz, ellenkező esetben közel egy. A mátrix diagonálja értelemszerűen egy, hiszen az adott érték önmagával vett kapcsolatát mutatja.

Megfigyelhető, hogy az adatok többsége nullához közeli, így a konklúzió levonása érdekében részletesebben kell vizsgálni az adatokat. (A legnagyobb érték a 0,3178, mely az a_1 és a_8 közötti kapcsolatot mutatja, azaz ha a kitöltő neve férfi, akkor nagyobb valószínűséggel tanult matematikát egyetemen.)

A következőkben szakok szerint bontottam szét a kitöltőket. Mivel a műszaki és gazdasági szakról voltak a legtöbben, így azokkal foglalkoztam. A műszaki szakokon tanulók 55,56%-a, míg a gazdasági szakokon tanulók 66,67%-a végzett önkéntes munkát. Témám fókuszában a matematikaoktatás elfogadása van. Ezeknél a szakoknál a matematikaoktatás elfogadásának aránya 62,96% és 91,67%. Ebből leszűrhető az a következtetés, hogy egyetemi tárgyból, azon belül matematikából nagyobb valószínűséggel fogadnak el az egyetemisták segítséget akár idegentől, mint ismeretlentől másfajta önkéntes segítséget.

Műszaki szakokon hallgatókra elvégeztem a kovariancia mátrixot, melyből az a_5 és a_7 mutatott összefüggést, melyet a 4. mátrix mutat. Azaz, ha ismeretlentől fogadnak el segítséget, akkor valószínűleg matematikából is fogadnák el azt a segítséget.

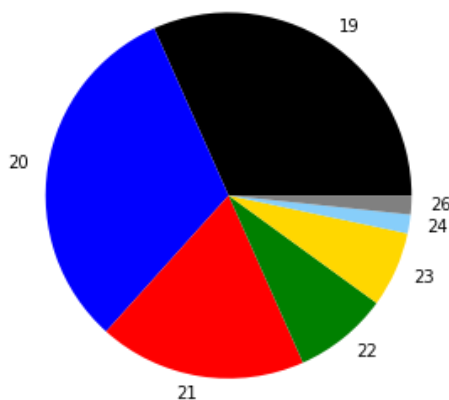
$$\begin{bmatrix} & a_5 & a_7 \\ a_5 & 1 & 0,31 \\ a_7 & 0,31 & 1 \end{bmatrix} \quad (4)$$

Gazdasági szakok esetében a 5. mátrix mutatja a kapcsolatokat, ahol az a_4 és a_5 , valamint az a_5 és a_6 vannak kapcsolatban. Tehát akik már fogadtak el valamilyen segítséget, azok a hallgatók nagyobb eséllyel fogadnak el segítséget, akár ismeretlentől is. Ennek a kapcsolata 0,33, azaz megfigyelhető összefüggés a kettő között, viszont nem annyira erős. A másik kapcsolat az ismeretlentől való segítség elfogadása és tantárgyból való segítség elfogadása között van. Ennek értéke 0,5393, ami már jelentős összefüggés. Ezáltal látható, hogy a gazdasági szakok hallgatói tantárgyból való segítséget nagy eséllyel fogadnak el akár ismeretlentől is.

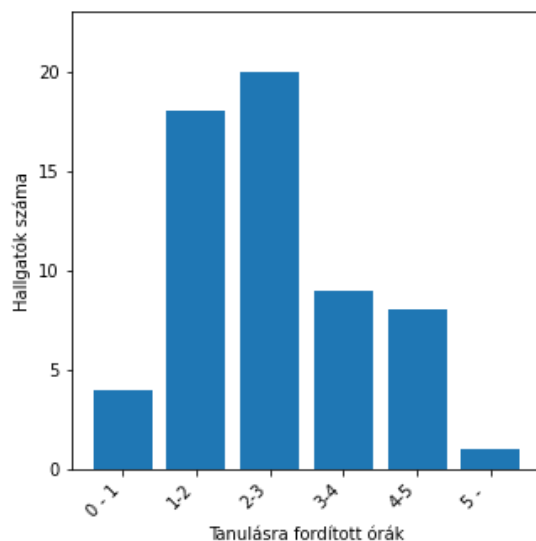
$$\begin{bmatrix} & a_4 & a_5 & a_6 \\ a_4 & 1 & 0,33 & 0,017 \\ a_5 & 0,33 & 1 & 0,5393 \\ a_6 & 0,017 & 0,5393 & 1 \end{bmatrix} \quad (5)$$

Ezzel a ii. hipotézist nem sikerült igazolni, viszont három összefüggést sikerült kimutatnom ezzel a módszerrel a segítség elfogadása kapcsán.

5.3 Attitűdvizsgálat a matematika gyakorlat után

5. ábra Matematika gyakorlaton résztvevők kora
Forrás: saját szerkesztés

6. ábra Matematika gyakorlaton résztvevők tanórákon kívül matematikára fordított óráinak száma
Forrás: saját szerkesztés

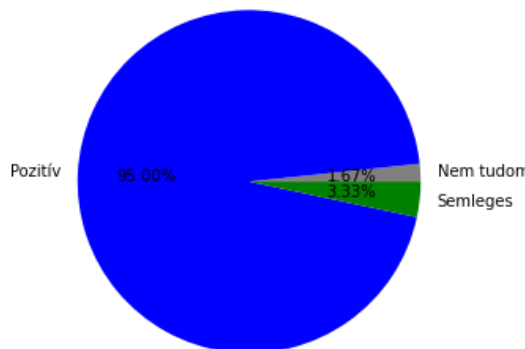
Már említettem, hogy tartottam ellenszolgáltatások nélküli matematika gyakorlatot, melyekre bárki becsatlakozhatott. A gyakorlatokon körülbelül nyolcvan vettek részt, melyből hatvan ember töltötte ki az utána lévő kérdőívet, 47 férfi és 13 nő. A résztvevők körülbelül a matematikát hallgatók 20%-át teszik ki. Műszaki és gazdasági szakokon lévő hallgatóknak tartottam az órákat. A hallgatók korának eloszlását a 5. ábra mutatja.

Az átlagéletkor 20,4 év volt, melynek szórása 1,475. A kérdőív arra kérdezett rá, hogy ajánlaná-e másnak ezt a plusz gyakorlási lehetőséget. Milyen benyomásuk volt a gyakorlat előtt, illetve után, és heti hány órát fordítanak matematikatanulásra az órarendi órákon felül.

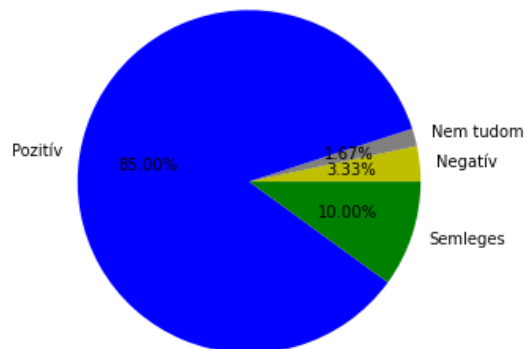
A gyakorlatoknál fontos volt nagy közönséget elérni, ezért a 4. ábrán látható faktorokat próbáltam alkalmazni, hogy minél több diák fogadja el az önkéntességet. A segítségfelajánlás módja, illetve helyszíne közösségi oldalon keresztül történt, csoportos üzenetként, ezáltal számos egyetemi hallgatóhoz eljutott. A segítség típusa jelen esetben matematika gyakorlat. A segítségre szorulás mértéke valószínűleg nagy mértékűnek mondható, mivel az első zárthelyi dolgozatok előtti napokban volt. Szimpátiáról nem tudok nyilatkozni, viszont az "ingyenes" jelző a felhívásban valószínű szimpatikussá tette a gyakorlatot.

A matematikaóra résztvevői az órarend szerinti matekórákon felül nagyrészt 1-3 órát foglalkoznak matematikával. A matematikával töltött átlagos idő 2,87 óra.

A 7. ábra alapján, akik becsatlakoztak a gyakorlatba, ők teljesen pozitívan álltak az indítványozáshoz, és a hallgatók többsége a lelkesedését és a pozitív véleményét a gyakorlat utánra is megtartotta, ami a 8. ábrán is látható. Mivel a legtöbb hallgatónak a matematika nem a kedvenc tárgya, és szabadidejükben csatlakoztak a gyakorlathoz, ezáltal a iii. hipotézis feltételezhetően igaz, viszont kontrollcsoport hiányában csak sejtést tehetünk. A kérdőív kitöltői szöveges választ is írtak. A visszajelzések alapján sokkal jobban értették, mint az órarend szerinti matematika órájukon. Mivel több jól képzett tanárnál hallgatnak órákat és gyakorlatokat, így ezt a visszajelzést a iii. hipotézisnek tulajdonítom.

7. ábra: Matematika gyakorlaton résztvevők óra előtti véleménye
Forrás: saját szerkesztés

8. ábra: Matematika gyakorlaton résztvevők óra utáni véleménye
Forrás: saját szerkesztés

6. Összegzés

A kutatás során az önkéntesség elfogadását vizsgáltam, fókuszban az önkéntes matematikaoktatás elfogadásával. A célkitűzésem három részre bontottam. Az első, hogy megvizsgáljam, hogy a 19-26 éves korosztály, milyen faktorok alapján dönt arról, hogy idegen segítségét elfogadja-e vagy sem. Ezek közül négy kiemelkedő tényezőt neveztek meg, melyek a Segítség felajánlásának módja, Segítség típusa, Segítségre szorulás mértéke, valamint a Szimpátia voltak. Ezen kívül sokan fontosnak tartották a Segítséget kínálás helyszínét is. Továbbá azt szerettem volna igazolni, hogy azok a hallgatók, akik végeztek már önkéntes munkát, pozitívabban állnak az önkéntességhez, illetve nagyobb százalékuk fogad el másoktól önkéntes segítséget. Ennek igazolásához a válaszokat valószínűségi változókként kezeltem, és kovariancia mátrixszal vizsgáltam azok kapcsolatait. Az összes válaszból nem lehetett leszűrni semmilyen információt, viszont szakok szerint kisebb csoportra szűrve két összefüggést állapítottam meg. Az első, hogy a műszaki szakok hallgatói ismeretlentől matematika tárgyból fogadnának el segítséget. A másik megállapítás, hogy a gazdasági szakok hallgatói esetében, ha már fogadtak el segítséget, akkor nagyobb valószínűséggel hajlandók ismeretlentől is elfogadni segítséget, illetve kapcsolat van az ismeretlentől való segítség elfogadása és a tantárgyból való segítség elfogadása között. Tehát ha idegentől hajlandók segítséget elfogadni, akkor nagy valószínűséggel egyetemi tantárgyból fogadnának el segítséget.

Végül pedig azt feltételeztem, hogy a tanulók pozitívabbra fogják értékelni a matematikaóra-tartást, ha az önkéntesen történt. Kontrollcsoport hiányában pontos eredményt nem lehet levonni, viszont a hallgatói visszajelzések alapján sokkal jobban értékelték és értették, mint az órarendi tanórájukat. Mivel mindenkit jól képzett matematikus oktat, így tehetek egy sejtést, hogy az ellenszolgáltatás nélküli matematika gyakorlathoz sokkal pozitívabban álltak hozzá a hallgatók, illetve visszajelzések alapján nagy részük ajánlaná diáktársának is. Torzító adat, hogy egyedül végeztem a felmérést, továbbá egyedül tartottam a gyakorlatokat.

Az utolsó megállapítás fényében az oktatás mint önkéntes tevékenység nagyszerű indítványozás, hiszen a segítséget elfogadó hallgatók sokkal pozitívabban értékelték az ilyen formában megtartott órákat. Ezeket a gyakorlatokat valószínűleg nagy arányban meghallgatnák, mely segítségével magasabb szinten tudnák a hallgatók abszolválni egyetemi tantárgyaikat.

Irodalom

- Holdsworth, C.–Brewis, G. 2014. Volunteering, choice and control: a case study of higher education student volunteering. *Journal of Youth Studies* 17(2): 204–219.
- Holdsworth, C.–Quinn, J. 2010. Student volunteering in English higher education. *Studies in Higher Education* 35(1): 113–127.
- Hoye, R.–Cuskelly, G. 2009. *People and work in events and conventions: A reasearch perspective*. Wallingford : CABI, 171–180.
- Measham, T. G.–Barnett, G. B. 2008. Environmental Volunteering: Motivations, Modes and Outcomes. *Australian Geographer* 39(4): 537–552.
- Musick, M. A.–Wilson, J. 2003. Volunteering and depression: the role of psychological and social resources in different age groups. *Social science & medicine* 56(2): 259–269.
- Parboteeah, K. P.–Cullen, J. B.–Lim, L. 2004. Formal volunteering: a cross-national test. *Journal of world business* 39(4): 431–441.
- Szatmáry Z. 2010. *Mérések kiértékelése*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Természettudományi Kar egyetemi jegyzet, 53–56.
- Wilson, J. 2000. Volunteering. *Annual review of sociology* 215–240.

IX.

Szakképzés - Matematika és természettudományok módszertana szekció

Az aritmetikáról az algebrára történő átmenet megvalósítása – magyarországi általános iskolai tankönyvek elemzése

Fülöp Zsolt

Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, Nagykőrös

Bevezetés

Az iskolai tankönyvek kulcsfontosságú eszközök a tanóra tervezése és kivitelezése szempontjából, továbbá segítséget jelentenek az adott tantárgy anyagának strukturált és szisztematikus elsajátításában. A tananyag logikus sorrendben történő felépítésével lehetőséget biztosítanak a tanórák hatékony szervezésére és a kerettantervekben megfogalmazott célkitűzések megvalósítására. A jó tankönyvekben a tananyag összhangban van az adott évfolyamon tanuló diákok képességeivel és gondolkodásának fejlődésével, valamint olyan feladatokat tartalmaznak, amelyek segítik a diákokat a tananyag elmélyítésében és alkalmazásában. A tananyagot további információkkal, példákkal és magyarázatokkal kiegészítve hozzájárulnak az adott tananyag jobb megértéséhez.

A matematika tankönyvek esetében fontos még kiemelnünk néhány sajátos követelményt. A matematikaoktatás során a differenciálás nagy jelentőséggel bír. Ezért a jó tankönyvekben szereplő feladatok nehézségi fokozata egy széles skálán mozog, ezzel támogatva a különböző képességű diákok tanulási stratégiáit. A modern oktatásban egyre inkább követelmény a gyakorlatorientált tanítás, ezért fontos, hogy a tananyaggal kapcsolatos matematikai fogalmak tanítása során a tankönyv tartalmazzon valós életből vett példákat vagy problémaszituációkat. A nemzetközi matematikaoktatásban is egyre nagyobb teret biztosítanak a tananyag gyakorlati alkalmazhatóságának, a tankönyvekben jelentősen növekszik az úgynevezett *daily life problems* (hétköznapi feladatok) részaránya. Ez bizonyos esetekben csökkenti a tipikusan matematikai feladatok számát, így olyan feladattípusok szorulnak ki vagy kerülnek háttérbe, amelyek például a bizonyítás fontosságát emelik ki, vagy az általánosítás készségének a fejlesztését szolgálják. A progresszivitás a matematika tankönyvek esetében egy kiemelt követelmény, a feladatok nehézségi fokozatának emelése megfelelő ütemben, a tanulói gondolkodás életkori sajátosságainak figyelembe vételével valósul meg. Ez különösen fontos az általunk tárgyalt témakör, konkrétan az aritmetikáról algebrára történő átmenet esetében. Az interdiszciplináris megközelítésben a matematika szervesen kapcsolódik olyan tantárgyakhoz, mint például a fizika, kémia, informatika, földrajz, ezért a tankönyvek tervezésekor ezeket az összefüggéseket is figyelembe kell venni.

Jelen tanulmány a magyarországi általános iskolás tankönyvek vizsgálatát tartalmazza (Paróczay et al. 2020), különös tekintettel az aritmetikai módszerekről az algebra eszközeire történő átmenet folyamatára. Az elemzés során azokat a fejezeteket helyeztük előtérbe, amelyek jelentőséggel bírnak az említett kérdéskör szempontjából. Köztudott, hogy az aritmetikáról az algebrára történő átmenet talán a legnagyobb tanítási és tanulási kihívást jelenti az általános iskolai oktatásban. Az átmenet egyik legnagyobb nehézsége, hogy a tanulóknak szakítani kell az aritmetikai konvenciókkal és áttérni az úgynevezett algebrai gondolkodásmódra. Ez nemcsak az oktatási stratégiákban, hanem a tankönyvek tervezése során is nagy kihívást jelent.

1. Az aritmetikai módszerekről az algebrai eszközökre való áttérés sajátosságai

Az általános iskola felső tagozatán az aritmetikáról az algebra felé való áttérés több szakaszban valósul meg. Ezt Boulton-Lewis és munkatársai (Boulton-Lewis et al. 1998) a kognitív képességeknek egy többlépcsős fejlődésén keresztül mutatják be. Az általuk alkalmazott elméleti modellt Biggs és Collis dolgozták ki (Biggs et al. 1982). Ennek első fázisát *Pre-algebrának* nevezik. Ebben a szakaszban történik az algebrai fogalmak megalapozása, a változó és ismeretlen különböző jelentésének megismerése, a változókkal kapcsolatos helyettesítési érték kiszámítása, a változókkal végzett műveleti tulajdonságok megismerése. A tanulók algebrai gondolkodása még viszonylag kezdetleges, főként olyan szöveges feladatok megoldására korlátozódik, amelyek algebrai modellje egy $A \cdot x + B = C$ típusú egyenlet. Mivel az ilyen típusú szöveges feladatok megoldhatók tipikusan aritmetikai módszerekkel is, ezért ezeket *aritmetikai feladatoknak* is nevezzük. A problémamegoldó képességek az úgynevezett *operacionális gondolkodás* fázisában vannak, a tanulók a szöveges feladatok megoldása során konkrét műveletek elvégzésével próbálják megtalálni a helyes választ. A *Pre-algebra* szakaszából történik az átmenet az *Algebra* fázisába. Itt a tanulók megismerik az egyenlőségjelnek egy bővebb értelmezését, konkrétan azt, hogy az egyenlőségjel egy ekvivalenciát jelent, amelynek két oldalán egyenértékű (ekvivalens) kifejezések állnak. Ez lehetőséget teremt olyan szöveges feladatok megoldására, amelynek algebrai modellje egy $A \cdot x + B = C \cdot x + D$ típusú egyenlet. Ahhoz, hogy a tanulók az ilyen típusú szöveges feladatokat meg tudják oldani, szükségük van egy olyan gondolkodásmódra, amelynek során a feladat teljes „szerkezetét” átlátják. Tehát az *operacionális gondolkodást* felváltja a *strukturális gondolkodás*, ahol már nem az aritmetikai műveletek tulajdonságainak ismerete, hanem a mennyiségek közötti összefüggések felismerése és algebrai úton való felírása dominál. Ezt az átmenetet Filloy és Rojano *didactic cutnak* (Filloy–Rojano 1989), míg Herscovics és Linchevski *cognitiv gapnek* nevezik (Herscovics–Linchevski 1994). Stacey és MacGregor a „formális algebra” egy indikátorának tekintik azt, hogy a tanulók képesek helyesen felírni és megoldani az $A \cdot x + B = C \cdot x + D$ típusú egyenleteket (Stacey–MacGregor 2000).

Számos nemzetközi tanulmányban találunk utalásokat azokra a nehézségekre vonatkozóan, amelyeket a betűszimbólumok helytelen értelmezése okoz. A tanulók többsége már alsó tagozatos tanulmányai során találkozott az ismeretlenek különféle értelmezésével, például az olyan feladatok megoldása során, ahol az ismeretlen mennyiség helyén egy üres négyzet szerepel. A felső tagozaton az aritmetikai módszerek tanítása során a betűszimbólumok sok esetben konkrét tárgyakat jelentenek, és a tárgyak nevének a rövidítéseként jelennek meg. Küchemann szerint a betűszimbólumok ilyen módon történő használata később félreértéseket okoz, mivel az algebraiban a betűszimbólumokkal jelzett változók bármilyen mennyiséget jelenthetnek (például tömeg, hosszúság, tárgyak száma, emberek életkora, stb.). Megfigyelései szerint a 13-15 éves tanulók még nem képesek arra, hogy a betűszimbólumokat úgy kezeljék, mint ismeretleneket vagy változókat (Küchemann 1981). Stacey és MacGregor kiemelték, hogy az algebrai fogalmak félreértelmezésében a kognitív képességeknél jóval kézzelfoghatóbb tényezők is közrejátszanak, mint például:

- intuitív feltételezések és pragmatikus gondolkodás egy szokatlan jelölési rendszerrel kapcsolatban;
- analógiák egyéb olyan szimbólumrendszerekkel, amelyek a mindennapi életből, a matematika más területeiről vagy más tantárgyak jelölésrendszeréből származnak;
- az újonnan szerzett matematikai ismeretek interferenciája;
- rosszul felépített, félrevezető oktatási anyagok.

Az említett szerzők véleménye szerint a tanulók többsége nem képes olyan feladatokat megoldani, ahol a betűszimbólumokat, mint számokat kell értelmezni. Ezért azt javasolják, hogy az algebra tanítását kezdetben a betűszimbólumokon végzett konkrét műveletek szintjén kell kezelni (Stacey–MacGregor 1997).

Az algebrai kifejezések tanítása során a betűszimbólumokkal jelölt ismeretlenek mellett megjelenik a változó fogalma, így az ismeretlen-változó dualitás is komoly félreértésekre adhat

okot. A tanulók nehezen értik meg például, hogy egy szöveges feladat megoldása során az ismeretlen meghatározásakor a változó mennyiség egy olyan értékét keressük, amely kielégíti az adott feladatban szereplő összefüggéseket, feltételeket.

Az algebra tanítása során viszont a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy a tanulók szakítsanak a tipikusan aritmetikai gondolkodással és megtörténjen az áttérés az operacionális (procedurális) gondolkodásról a strukturális gondolkodásra. Mivel ez a folyamat nem spontán valósul meg, ezért szükség van a strukturális gondolkodás megalapozására és fejlesztésére. Ehhez az szükséges, hogy a tanulók az $A \cdot x + B = C \cdot x + D$ algebrai egyenletekkel modellezhető szöveges feladatokkal még az aritmetikai számítások során ismerkedjenek meg, konkrét számokkal végzett eljárásokon keresztül. Ennek érdekében próbálkoztam a hamis feltételezések módszerének bevezetésével, erre vonatkozó kutatási eredményeimet több tanulmányban ismertettem (Fülöp 2016; Fülöp 2020). Egy másik elképzelés az algebra tanításának függvénytani alapokra helyezése, ennek hatékonyságát nemzetközi kutatások eredményei is alátámasztják. Yerushalmy támogatja azt a véleményt, hogy a függvény fogalmának már az algebratanítás kezdeteitől jelen kell lennie az általános iskolai tananyagban (Yerushalmy 2000). A számítógéppel támogatott oktatás lehetővé teszi a függvények értéktáblázatának és grafikonjának az elkészítését, ezért több kutató is javasolja az algebra tanításának függvénytani alapokra helyezését (Kieran 1997; Leitzel 1989). A függvénytani alapokra helyezett matematikaoktatás nagy előnye, hogy a tanulók kezdetben a függvényekkel és változókkal ismerkednek, a szöveges feladatok megoldása során pedig konkrét számadatokkal végzett műveleteken, valamint függvények értéktáblázatának elkészítésén és a függvények hozzárendelési utasításának felírásán keresztül jutnak el az $A \cdot x + B = C \cdot x + D$ algebrai egyenletek felírásáig. A függvénytani alapokra helyezett algebraoktatás gyakorlati kivitelezésével kapcsolatos saját kutatási eredményeimet egy tanulmányban tettem közzé (Fülöp 2023), amelyben beszámoltam az említett módszer előnyeiről. Véleményem szerint az aritmetikáról az algebrára való átmenet a következő módszertani lépéseken keresztül valósítható meg:

- Szöveges feladatok megoldása konkrét aritmetikai számításokkal;
- Aritmetikai egyenletek ($Ax + B = C$ típusú egyenletek) megoldása lebontogatóssal;
- Szöveges feladatok megoldása aritmetikai egyenletekkel;
- Algebrai egyenletek ($Ax + B = Cx + D$ típusú egyenletek) megoldása mérlegelvvel;
- Az algebrai egyenletekkel modellezhető szöveges feladatok megoldása három egymást követő módszerrel: szisztematikus próbálgatás konkrét számadatokkal (hamis feltételezések módszere), függvénytani ismeretekkel, és végül mérlegelvvel megoldható egyenletekkel.

Az utolsó lépésben a három módszer egymás utáni alkalmazása biztosítja a strukturális gondolkodás megalapozását a konkrét számadatokkal való manipulációból kiindulva az absztrakt, betűszimbólumok manipulációján alapuló módszerek irányába.

A tankönyvek tanulmányozása során a különböző fejezeteket (és ezeken belül a feladatokat) a fentiekben bemutatott irányvonalak és követelmények mentén vizsgáltuk.

2. A kutatás megvalósítása

A kutatási tevékenységünk lebonyolításakor a Magyarországon jelenleg forgalomban lévő tankönyveket vizsgáltuk (Paróczay et al. 2020). Elemzés tárgyává tettük az 5–8. évfolyamokon használt tankönyveknek azokat a fejezeteit, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak az aritmetikáról az algebrára való áttéréssel, konkrétan az operacionális gondolkodás megszilárdításával és a strukturális gondolkodás megalapozásával. Az elemzés során a tankönyvi feladatokat öt különböző kategóriába soroltuk a következőképpen:

- A műveleti tulajdonságok alkalmazása konkrét és absztrakt számításokban (M.T.);
- Az egyenlőségjel értelmezése (E);
- Becslés, kvantitatív érvelés mennyiségekkel (Q);
- Mennyiségek közötti összefüggések, megfeleltetések, függvények (F);
- Az ismeretlenek és változók jelentése (V).

A műveleti tulajdonságok alkalmazásával kapcsolatos feladatokban (M.T.) főként a konkrét számadatokkal való manipulációk szerepelnek. Ezek főként következő szegmenseket érintik:

- Inverz művelet, kommutativitás, asszociativitás;
- Páros és páratlan számokkal végzett műveletek tulajdonságai;
- Szöveges feladatok megoldása aritmetikai úton;
- Egészrész-törtrész kiszámítása, százalékszámítás;
- Műveleti tulajdonságok általánosítása.

Az egyenlőségjel értelmezése (E) kategóriába főként olyan feladatok kerültek, amelyekben az egyenlőségjel kitüntetett szerepet játszik. Ilyenek például az egyenletekkel és az olyan szöveges feladatokkal kapcsolatos feladatok megoldása, amelyekben a következő problémaszituációk kerülnek előtérbe:

- Az egyenlőségjel kétféle értelmezése (egyenlőség és ekvivalencia);
- Igaz/hamis kijelentések;
- Nyitott mondatok;
- Nagyobb-kisebb relációk;
- Egyenletek megoldása.

A becsléssel és a mennyiségekkel való kvantitatív érvelésekkel kapcsolatos feladatok (Q) esetében a következők szerepelnek:

- Mennyiségekre vonatkozó információk értékelése;
- Különböző mennyiségek összehasonlítása;
- Becslések;
- Több-kevesebb fogalmának alakítása;
- Következtetések megfogalmazása becslések alapján.

A mennyiségek közötti összefüggések, megfeleltetések, függvények (F) kategóriába tartozó feladatok csoportja a következő részösszetevőkre bontható:

- Adatok gyűjtése, feldolgozása;
- Egyenes és fordított arányosság;
- Hozzárendelések vizsgálata;
- Grafikonok értelmezése.

Az ismeretlenek és változók jelentésével (V) kapcsolatosan a következőket említhetjük meg:

- Változók fogalmának megismerése;
- Változók jelölése;
- Változókkal végzett műveletek;
- Az ismeretlen fogalmának megértése.

Mivel az aritmetikáról az algebraá való áttérésben az általánosítási készségek fejlesztése is kitüntetett szerepet kap, ezért azt is megvizsgáltuk, hogy milyen részarányban szerepelnek olyan feladatok, amelyekben az általánosítás valamilyen mértékben szerepet kap. Kaput (2008) véleménye szerint az algebrai gondolkodás fejlődésének három fő szakasza van: általánosított aritmetika, függvénytan gondolkodásmód és matematikai modellezés. Ilyen megközelítésben az általunk M.T., E., illetve Q. kategóriákba sorolt feladatok főként az általánosított aritmetikát érintik, míg az F., illetve V. kategóriákba sorolt feladatok a függvénytan gondolkodásmód fejlesztésében játszanak szerepet. Szintén Kaput hangsúlyozta, hogy az általánosítási készségek fejlődésének szempontjából a matematikai (és ezen belül az algebrai) gondolkodásnak két fő vetülete van: az összefüggések és szabályok általános felismerése és megfogalmazása, illetve az általános következtetések szimbólumokkal történő leírása. Az elemzés során a feladatokat ilyen szempontból alacsony általánosítást tartalmazó (továbbiakban A.Á.), illetve magas általánosítást tartalmazó (továbbiakban M.Á.) kategóriákba soroltuk.

A különböző évfolyamok esetében a következő fejezetek feladatait elemeztük és kategorizáltuk a fentiekben felsorolt szempontok szerint.

Ötödik évfolyam:

VI. Fejezet. Mérés, arányosság, szöveges feladatok

VII. Fejezet. Adatgyűjtés, statisztika

Hatodik évfolyam:

IV. Arány, százalék, szöveges feladatok

VI. Statisztika (Grafikonok, diagramok, összefüggések)

Hetedik évfolyam:

II. Racionális számok, betűs kifejezések.

V. Százalékszámítás, egyenletek.

VII. Hozzárendelések, statisztika.

Nyolcadik évfolyam:

I. Számok és betűk

IV. Egyenletek

V. Hozzárendelések

A fentiekben említett fejezetek feladatait százalékos megoszlás szerint táblázatokba foglaltuk.

Az 5. évfolyamon szereplő feladatok megoszlását az 1. sz. táblázat szemlélteti.

	M.T.	E.	Q.	F.	V.
H.É. (A.Á.)	24%	19%	18%	14%	0
Mat. (A.Á.)	5%	10%	1%	1%	0
H.É. (M.Á.)	2%	1%	1%	1%	0
Mat. (M.Á.)	2%	1%	0	0	0
Összesen	33%	31%	20%	16%	0%

1. táblázat: Az 5. osztályos tankönyvekben szereplő feladatok megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Amint a táblázatból is kitűnik, a feladatoknak körülbelül egyharmadát a számolásokkal és a műveleti tulajdonságokkal kapcsolatos feladatok képezik. Ez természetesnek tekinthető, mivel a mértékegységek átváltásával kapcsolatos feladatok, valamint a szöveges feladatok többsége is konkrét aritmetikai számításokat feltételez. A nyitott mondatokat tárgyaló alfejezetben az egyenlőségjel helyes értelmezésével kapcsolatos feladatok kerülnek előtérbe, ezért ezekben a

fejezetekben az ilyen típusú feladatoknak a 31%-os részaránya teljesen indokoltnak tekinthető. A szöveges feladatok megoldásakor tipikusan aritmetikai módszereket alkalmaznak, mint például a visszafelé következtetés, a szakaszos ábrázolás vagy mérleg készítése. A szöveges feladatok többségét a hétköznapi életből vett feladatok, problémaszituációk alkotják, kivételt képeznek az olyan feladatok, amelyben a „Melyik az a szám..” bevezetést egy olyan feladat követi, amelyet a visszafelé következtetés módszerével oldunk meg. A becslésekkel és mennyiségi összehasonlításokkal kapcsolatos feladatok 20%-os részaránya az 5. évfolyamon teljesen indokolt, ugyanis ebben az életkorban szükséges fejleszteni azokat a készségeket, amelyek a mennyiségek összehasonlításával, a mennyiségi viszonyok aritmetikai felírásával kapcsolatosak. A mennyiségek közötti hozzárendelések az egyenes és fordított arányosság tanulmányozása során jelennek meg, szintén gyakorlati, hétköznapi életből vett feladatok formájában, több esetben grafikonok készítése is szükséges. Ez hatékony alapot jelenthet a nagyobb évfolyamokon történő függvényfogalom kialakításában, valamint az algebra függvényteni alapokra helyezett bevezetésében. Az ilyen típusú feladatok 16%-os részarányát teljesen megfelelőnek tartjuk. A változó fogalmával kapcsolatos feladatok még ezen az évfolyamon hiányoznak. Összességében tekintve az egyes feladattípusok részaránya megfelelő, az említett fejezetekben szereplő témakörök és feladatok tárgyalása hozzájárul az aritmetikai ismeretek megerősítéséhez és az operacionális gondolkodás további fejlesztéséhez.

A 6. osztályos tankönyvekben szereplő feladatok megoszlását a 2. sz. táblázat tartalmazza.

	M.T.	E.	Q.	F.	V.
H.É. (A.Á.)	32%	13%	12%	13%	6%
Mat. (A.Á.)	13%	2%	2%	1%	0
H.É. (M.Á.)	1%	0	0	1%	0
Mat. (M.Á.)	1%	0	0	3%	0
Összesen	47 %	15 %	14 %	18 %	6 %

2. táblázat: A 6. osztályos tankönyvekben szereplő feladatok megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Az arányosság és százalékszámítás ezen az évfolyamon viszonylag új tananyagnak minősül. Ebben az egyedüli kivételt az egyenes arányossággal kapcsolatos feladatok jelentik, amelyek az 5. évfolyamon is előfordulnak a mennyiségek közötti összefüggések tanulmányozása során. Az új fogalmak gyakorlása elég sok számolási feladatot feltételez, leginkább ezzel magyarázható a műveletek tulajdonságaival kapcsolatos (M.T.-vel jelzett) feladatok magas részaránya. A „Szabályok, megfeleltetések” című leckénél megjelennek a függvényteni összefüggésekkel kapcsolatos feladatok, illetve a mennyiségek közötti összefüggések felírása, a hozzárendelési utasítás helyett itt még a megfeleltetési szabály elnevezés jelenik meg. A változókat a megoldott feladatok esetében egyes helyeken különböző rajzolt szimbólumokkal (négyzet, háromszög, francia kártyából vett jelek) jelölik. Más feladatoknál viszont már megjelenik a változók x , illetve y szimbólumokkal történő bevezetése, a megoldások során ezekkel a szimbólumokkal többnyire a grafikonok koordinátáit azonosítják. A változó, illetve függvény fogalma még nem kerül említésre, ezen az évfolyamon ezt teljesen indokoltnak tartjuk. A tipikusan matematikai feladatok részaránya csak 24%, ez tovább hangsúlyozza a tankönyv gyakorlatorientált jellegét. Az általánosításokkal, általános következtetések megfogalmazásával kapcsolatos feladatok részaránya alacsony, a kérdések döntő többsége a feladatok konkrét megoldására irányul. A „Nyitott mondatok” témakör esetében olyan feladatok megoldása szerepel, amelyek algebrai modellje az $Ax + B = C$ típusú egyenlet. A megoldott feladatoknál szerepelnek olyan tipikusan aritmetikai módszerek, mint például a visszafelé következtetés, szakaszos ábrázolás, sőt még a próbálgatással történő megoldás is. Egyes feladatok megoldása során megjelenik a nyitott mondatok felírása, ahol az ismeretlent különböző rajzokkal (pénztárca,

kalap, stb.) jelölik, az adott problémaszituációban szereplő mennyiséget szemléltetve. A nyitott mondatok megoldása lebontogatással történik. A nyitott mondatok ilyenszerű bevezetése a későbbi évfolyamokon ismertetett algebrai kifejezések előfutárának tekinthető. Ennek ellenére egyes feladatok esetében kissé erőltetettnek tűnik, mivel a feladatok aritmetikai számításokkal viszonylag könnyen megoldhatók és a nyitott mondat felírása inkább a konkrét megoldási folyamatot bonyolítja.

A 7. évfolyamon szereplő feladatok kategóriánként való megoszlását a 3. sz. táblázat tartalmazza.

	M.T.	E.	Q.	F.	V.
H.É. (A.Á.)	23%	7%	5%	4%	3%
Mat. (A.Á.)	14%	11%	3%	4%	9%
H.É. (M.Á.)	2%	2%	0	1%	2%
Mat. (M.Á.)	3%	2%	0	1%	4%
Összesen	42%	22%	8%	10%	18%

3. táblázat: A 7. osztályos tankönyvekben szereplő feladatok megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Ezeknek a feladatoknak az 51%-a tipikusan matematikai jellegű, ez leginkább az absztrakt matematikai fogalmaknak (mint például a változók), valamint az algebrai kifejezésekkel végzett műveleteknek tulajdonítható. Az általánosítási készségeket fejlesztő, illetve az általános következtetések megfogalmazását igénylő feladatok részaránya is 17%-ra növekedett. Továbbra is nagy részarányban vannak jelen a műveletvégzéssel, illetve a műveleti tulajdonságok ismeretével kapcsolatos feladatok, amelyek mellett a változókkal és az egyenlőségjel értelmezésével kapcsolatos feladatok kapnak hangsúlyos szerepet. A változók bevezetésének kezdetén néhány feladatban a változók még konkrét tárgyak kezdőbetűjét jelentik, egyes esetekben kifejezetten erőltetett formában (például az Ezeregyéjszaka meséit 1011ém alakban jelölik). Ez a későbbiekben hátrányt jelenthet a változók általános kiterjesztése esetén, amikor a változót bármely számadattal kifejezhető mennyiségek jelölésére alkalmazzuk. Az egyenleteket kezdetben lebontogatással és próbálgatással oldják meg. Itt főként az aritmetikai módszerekkel is megoldható feladatok szerepelnek, de megjelenik néhány tipikusan algebrai feladat is, amelyet próbálgatással oldanak meg. A mérlegelv bemutatása után, minden átmenet nélkül, megjelennek az olyan szöveges feladatok, amelyek algebrai modellje az $Ax + B = Cx + D$ típusú egyenletek. Ezeknek a feladatoknak a megoldása tipikusan algebrai gondolatmenetet követel, vagyis megoldásuk során szükség van az általunk említett strukturális gondolkodásra. A fejezetben belül az ilyen típusú feladatok részaránya 45%, amely kifejezetten magasnak tekinthető. Ez nagy nehézséget okozhat a közepes vagy gyengébb képességű tanulók számára, mivel hiányoznak a strukturális gondolkodásra való áttérést előkészítő tananyag elemek és feladatok. Véleményünk szerint ebben a fázisban lenne szükség a szöveges feladatok függvénytani alapon való megközelítésére. Viszont a tankönyv a hozzárendelésekkel és függvényekkel kapcsolatos ismereteket ezen az évfolyamon jóval később, egy másik fejezet keretében mutatja be. Továbbá a függvénytani ismeretek bemutatása teljesen más vonalon, az algebrai ismeretektől elkülönítve valósul meg, a két tananyag között nagyon kevés kapcsolat fedezhető fel. Ilyen módon a függvénytani ismeretek nem járulhatnak hozzá a strukturális gondolkodás kialakításához és az algebrai ismeretek megalapozásához.

A nyolcadik osztályos tankönyvekben az általunk tanulmányozott fejezetekben jelentősen csökkent a konkrét számolásokkal és műveleti tulajdonságokkal kapcsolatos feladatok részaránya (18%, lásd a 4. sz. táblázatot). A legnagyobb részarányban az egyenlőségjel értelmezésével, illetve a függvénytani ismeretekkel kapcsolatos feladatok vannak jelen (37%, illetve 24%). Az egyenletek megoldási módszereinek emlékeztető áttekintése után kerül sor a szöveges feladatok megoldására. A tantervi követelményeknek megfelelően a szöveges feladatok típusokba vannak

sorolva, nevezetesen szerepelnek helyiértékes írásmóddal, munkával, keveréssel, mozgással, életkorokkal, geometriai számításokkal kapcsolatos feladatok. A feladatok jellegéből kifolyólag 74%-os részarányban szerepelnek olyan feladatok, amelyek algebrai modellje egy $Ax + B = C$ típusú egyenlet. Amint említettük, az ilyen egyenletekkel megoldható szöveges feladatok főként operacionális gondolkodást igényelnek, így kevesebb lehetőség jut a strukturális gondolkodás további fejlesztésére az $Ax + B = Cx + D$ modellezésű, tipikusan algebrai feladatok megoldásával. A függvényekkel kapcsolatos ismeretek bemutatása ezen az évfolyamon is egy későbbi fejezetben történik, ahol az egyenes és fordított arányossággal, valamint a lineáris függvényekkel kapcsolatos ismeretek kerülnek előtérbe. A fejezet érdekessége, hogy olyan gyakorlati élettel kapcsolatos feladatok is szerepelnek benne, amelyek kiemelt jelentőségűek lehetnek a strukturális gondolkodás megalapozásában. Ezért is szükségesnek érezzük ennek a fejezetnek és az algebrai ismeretekkel kapcsolatos fejezetnek a közelítését. Ezen az évfolyamon is az összes feladatnak több mint a fele tipikusan matematikai feladatnak számít, amelyet teljesen megfelelőnek tartunk. Az általánosítási és a magasabb szintű elvonatkoztatási készségeket fejlesztő feladatok részaránya is magasabb, mint az előző évfolyamok esetében.

	M.T.	E.	Q.	F.	V.
H.É. (A.Á.)	9%	18%	4%	15%	1%
Mat. (A.Á.)	7%	17%	1%	4%	11%
H.É. (M.Á.)	0	0	0	0	0
Mat. (M.Á.)	2%	2%	0	5%	4%
Összesen	18%	37%	5%	24%	16%

4. táblázat: A 8. osztályos tankönyvekben szereplő feladatok megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

Az algebra oktatásának területén a hazai tantervek a főbb nemzetközi irányvonalakat követik. Az ötödik és hatodik évfolyamon az aritmetikai módszerek dominálnak. Ennek keretében kerül sor az egész számokkal és törtszámokkal végzett műveletek összefoglalására, valamint az arányosság és százalékszámítás megismerésére. Megjelennek a nyitott mondatok, illetve az ezekhez kapcsolódó szöveges feladatok. Előtérbe kerülnek a tipikusan aritmetikai módszerek, mint például a visszafelé következtetés, a szakaszos ábrázolás, vagy a mérleg használata. A hetedik évfolyamon megjelennek az algebrai kifejezésekkel végzett műveletek, valamint az egyenletek megoldása lebontogatással, illetve mérlegelvével. Közvetlenül utána kerül sor az olyan szöveges feladatok bevezetésére, amelyek az $A \cdot x + B = C \cdot x + D$ típusú egyenlettel modellezhetők. Ezeknek a feladatoknak a megoldása során szükség van az általunk már említett *strukturális gondolkodásra*. Ennek a megalapozása és fejlesztése valójában teljesen kimarad, mivel az egyenletek megoldásáig csak az aritmetikai számítások és a műveleti tulajdonságok ismertetése történik, amelyhez az *operacionális (procedurális) gondolkodásra* van szükség. A függvény fogalmának megismerése csak egy későbbi fejezetben történik, pedig a függvénytani alapokra helyezett matematikaoktatás egyik legfőbb követelménye a két fejezet (az algebrai kifejezések és a függvények) oktatásának összekapcsolása. Nyolcadik évfolyamon az algebrai kifejezések tanításával párhuzamosan a szöveges feladatok megoldása túlnyomóan típusfeladatokra (keverékes feladatok, mozgással és munkavégzéssel kapcsolatos feladatok, helyiértékes írásmóddal kapcsolatos feladatok) korlátozódik. A függvények tanítása, rendszerezése ezen az évfolyamon is az algebrai kifejezésektől elkülönítve történik, pedig itt is szükség lenne a két fejezet összekapcsolására a strukturális gondolkodás további fejlesztése céljából. A strukturális gondolkodás megalapozását és fejlődését szolgáló $Ax + B = Cx + D$ algebrai egyenletekkel modellezhető szöveges feladatok részaránya jóval magasabb a 7. évfolyamon (45%, szemben a 8. évfolyamon lévő 26%-kal). Ezt azért nem tartjuk megfelelőnek, mivel a 7. évfolyamon a strukturális gondolkodás megalapozása, míg a 8. évfolyamon ennek a fejlesztése és elmélyítése történik, ezért ezeknek a feladatoknak a helyes részarányát ennek figyelembe vételével szükséges kialakítani. Továbbá, a 7. évfolyamon az említett feladatok bevezetése közvetlenül a tipikusan aritmetikai módszerrel megoldható (operacionális gondolkodást igénylő) feladatok után történik, minden különösebb előkészítés nélkül. Így az átmenet az operacionális gondolkodásról a strukturális gondolkodásra gyakorlatilag egyik tanóráról a másikra kell megvalósuljon. A problémát áthidaló javaslatunk, a mérlegelv bevezetésével párhuzamosan, a szöveges feladatoknak egy függvénytani alapokra helyezett megközelítése. Ennek során történne a strukturális gondolkodás megalapozása, ahol a tanulók konkrét számadatokkal történő manipulációval, értéktáblázatoknak és függvények grafikonjának elkészítésével átlátnák a feladat szerkezetét, amely alapvető jelentőségű a szöveges feladatok $Ax + B = Cx + D$ típusú egyenletekkel való megoldása során.

Irodalom

- Biggs, J. B.–Collis, K. F. 1982. Evaluating the quality of learning. The SOLO taxonomy. New York: Academic Press.
- Boulton-Lewis, G.–Pillay, H.–Wilss, L. 1998. Sequential developement of algebra knowledge: a cognitive analysis. *Mathematics Education Research Journal*. 10/2.
- Filloy, E.–Rojano, T. 1989. Solving equations: the transition from arithmetic to algebra. *For the Learning of Mathematics*. 9(2).
- Fülöp Zs. 2016. Regula falsi in lower secondary school education. *Teaching Mathematics and Computer Science*. 14/2.
- Fülöp Zs. 2020. Regula falsi in lower secondary school education II. *Teaching Mathematics and Computer Science*. 18/2.
- Fülöp Zs. 2023. The functional approach to algebra: the development of structural thinking in lower secondary school education. In: Ambrus, G.; Sjúts, J.; Vásárhelyi, É.: *Mathematik und mathematisches Denken : Ansprüche und Anforderungen vor, in und nach der Schule*. Münster.
- Herscovics, N.–Linchevski, L. 1994. A cognitive gap between arithmetic and algebra. *Educational Studies in Mathematics*. 27.
- Kaput, J. J. 2008. What is algebra? What is algebraic reasoning? In: Kaput, J. J.–Carraher, D. W.–Blanton, M. L. (eds.): *Algebra in the early grades*. New York.
- Kieran, C. 1997. Mathematical concepts at the secondary school level: The learning of algebra and functions. *Learning and teaching mathematics: An International Perspective*. Psychology Press.
- Küchemann, D. 1981. Algebra. *Children's Understanding of Mathematics*. 11–16.
- Leitzel, J. R. 1989. Critical considerations for the future of algebraic instruction. *Research issues in the learning and teaching of algebra*.
- Paróczay E.–Tamás B.–Wintsche G. 2020. *Matematika Tankönyv*. Budapest: Oktatási Hivatal.
- Stacey, K.–MacGregor, M. 1997. Ideas about symbolism that students bring to algebra. *The Mathematics Teacher*. 90(2).
- Stacey, K.–MacGregor, M. 2000. Learning the algebraic methods of solving problems. *Journal of Mathematical Behavior*. 18.
- Yerushalmy, M. 2000. Problem solving strategies, A longitudinal view on problem solving in a function based approach to algebra. *Educational Studies in Mathematics*. 43.